



Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

***SIGURNOST GRAĐANA
U NEDOVRŠENOJ DRŽAVI
Srbija 2005***

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

**SIGURNOST GRAĐANA
U NEDOVRŠENOJ DRŽAVI
Srbija 2005**

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:
Sonja Biserko

* * *

PRELOM:
Nebojša Tasić

KORICE:
Ivan Hrašovec

ŠTAMPA:
"Zagorac", Beograd 2006.

TIRAŽ: 500

ISBN - 86-7208-121-8

*Ova publikacija štampana je zahvaljujući pomoći
Švedskog helsinškog odbora za ljudska prava*

Swedish Helsinki Committee

for Human Rights

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

**SIGURNOST GRAĐANA
U NEDOVRŠENOJ DRŽAVI
- Srbija 2005 -**

Beograd, 2006.

Sadržaj:

• Uvod	7
I	
Senka prošlosti	
• Jačanje ekstremizma	23
• Modeliranje sećanja	37
• Srbija i Hag: polovično ispunjavanje obaveza	59
• Bosanska tužba pred Međunarodnim sudom pravde	73
• Kampanja protiv nevladinih organizacija	86
II	
Pravni sistem	
• Institucije pod paskom izvršne vlasti	97
• Ljudska prava u zakonodavnoj delatnosti	103
• Prigovor savesti	119
• Suđenje za organizovani kriminal	129
• Suđenje za ratne zločine	142
• Sudski procesi za ratne zločine	150
• Policijska tortura	159
• Monitoring zatvora	166
III	
Tranzicija u ekonomskoj i socijalnoj sferi	
• Protivrečne ekon. tendencije: nametnute reforme i inflatorna reakcija	183
• Teret siromaštva	199
• Kulturna prava i kulturna politika	216

IV

Institucije u nedovršenoj državi

• Vojska SCG: pad rejtinga – oklevanje s reformom	227
• SPC, država i društvo	252
• Mediji: odsustvo pravne regulative	278
• Obrazovanje: još jedna izglubljena godina	289

V

Decentralizacija u Srbiji

• Vojvodina: evropske inicijative i oponenti	307
• Sandžak: na raskršnici političkih zbivanja	326

VI

Srbija u regionu i međunarodnoj zajednici

• Međunarodni odnosi: iskorak prema Evropi	341
• Slovenija: angažman na rešavanju regionalnih problema	353
• Hrvatska: pred evropskim izazovom	358
• Bosna i Hercegovina: breme prošlosti	374
• Makedonija: saradnja u senci konfrontacija	386

VII

Ključni izazovi: Kosovo i Crna Gora

• Kosovo: Konsenzus na dva principa	399
• Crna Gora: u susret referendumu	415

VIII

Manjine u Srbiji

• Nepromenjena matrica	441
------------------------------	-----

DODATAK

Aktivnosti Helsinškog odbora

• Projekti u 2005. godini	471
• Omladinske grupe Helsinškog odbora	483
• Serijal	485
• Izdavaštvo	489

UVOD

Polazeći od političkog, društvenog i ekonomskog konteksta, opšte stanje ljudskih prava u Srbiji za 2005. godinu još uvek opterećuju problemi koji karakterišu društva sa jakim nacionalnim nabojem, ksenofobijom i neraščišćenim problemima prošlosti. Politička restauracija osnovnih načela Miloševićeve politike (nacionalizam, populizam, suštinsko nerazumevanja međunarodnog poretka i realnosti, opiranje promenama, marginalizovanje neistomišljenika i kritički nastrojenog dela javnosti, itd.), kao i tiha rehabilitacija socijalističkih kadrova (uslovljena podrškom SPS manjinskoj vladi, ali i ideološkim i drugim interesima), usporili su proces reformi i blokirali neophodno suočavanje sa prošlošću. Osim toga, Srbija je opterećena i porazom nacionalne politike i još uvek nerazrešenim državnim pitanjima: još nema novi ustav koji bi joj konačno odredio granice (status Kosova i Državne zajednice SCG rešavaće se 2006. godine) i definisao je kao modernu državu, a shodno tome nema ni potrebna državna obeležja kao što su himna, zastava i sl.

Osnovni problemi koji karakterišu stanje ljudskih prava su marginalizacija manjina i odsustvo politike njihove integracije u širu ekonomsku i političku zajednicu (što se najočiglednije prelama u izrazito multietničkim sredinama, Vojvodini i u Sandžaku), nefunkcionisanje sudstva i njegova politizacija, instrumentalizacija medija za opstrukciju reformi, politička isključivost i netolerancija, odsustvo civilne (a i državne) kontrole nad radom obaveštajnih službi koje opterećuju politički i javni život, nedostatak političke volje za saradnju sa Haškim tribunalom i prihvatanje odgovornosti za rat i ratne zločine. U suštini, isključivost srbijanskog društva može se objasniti veoma niskom društvenom svešću, nacionalizmom koji je gotovo postao trajno stanje, kao i zbog nemoći da se artikuliše alternativa nacionalnom programu.

Bez obzira na činjenicu da već 15 godina formalno postoji višepartijski sistem, Srbija nije suštinski pluralna, jer još nije u stanju da dosegne unutrašnju ravnotežu uspostavljanjem modernog oblika države, koja uvažava ljudska prava građana. Srbija još nije ni počela proces demokratske tranzicije, koja podrazumeva rekonstrukciju svih društvenih struktura, odnosno temeljnu transformaciju političke, ekonomske i kulturne sfere.

Dve godine Vlade

Vladi Vojislava Koštunice bilo je potrebno više od godinu dana da shvati da Srbija nema alternativu evropskoj perspektivi bez reformi koje je počela vlada Zorana Đinđića. Prva godina njenog mandata bila je apsolutno izgubljena u tom smislu. Početkom 2005. godine intenzivirana je, do tada prekinuta saradnja sa Haškim tribunalom; to je rezultiralo najpre verifikacijom Studije izvodljivosti, a potom i otvaranjem pregovora o asocijaciji i pridruživanju EU, uspešnim okončanjem pregovora sa MMF i otpisom značajnog dela međunarodnog duga. Međutim, krajem godine ponovo je došlo do pada međunarodnog kredibiliteta Vlade, što ugrožava nastavak reformi, približavanje Evropi i gura Srbiju unazad. Stabilizacija njenog sopstvenog položaja (unutar vladajuće koalicije uz konstantnu podršku SPS) i ekvilibristika u Skupštini, nije doprinela stabilizaciji političke scene u Srbiji i nije definisala odnos prema ključnim pitanjima. Vlada je zadržala raniju matricu u odnosu na rešavanje statusa Kosova, kao i pitanja državne zajednice (Crna Gora), ali i prema Haškom tribunalu, posebno nakon smrti Slobodana Miloševića.

Vlada Vojislava Koštunice je iznuđenu saradnju sa Hagom u 2005. godini ostvarivala po formuli "dobrovoljnih predaja". Kako taj "recept" očigledno ne funkcioniše u slučaju Ratka Mladića i još šest optuženika koje od Srbije potražuje Haški tribunal, Vlada okleva da ih uhapsi, što se može objasniti ostatkom otpora i iluzija koji se polako tope pod pritiskom međunarodne zajednice. Frustrirani patriotski blok i još uvek jake strukture starog režima sve to vide kao široku zaveru protiv Srbije i sve se više okreću radikalima kao jedinim istinskim zaštitnicima srpskog interesa. Oni priželjkuju njihov dolazak na vlast sa argumentacijom da "još nismo videli šta može i ume SRS. Red je da i to vidimo i isprobamo". U procepu u kom se nalazi – sa jedne strane, razočaranje patriotskog bloka zbog neostvarenih ciljeva, a s druge, sve širi sloj osiromašene populacije – sadašnja vlada, ili bilo koja druga, teško će i sporo ostvarivati reformski program. Smrt Slobodana Miloševića u Hagu, ogolila je srbijansku političku scenu, jer je pokazala pravo stanje stvari u društvu, odnosno manjak energije za suštinske promene, što je osnovna karakteristika postkomunizma u Srbiji. U tom smislu, sadašnja vlada i njen premijer su logični izraz takve društvene konstelacije i ne treba da čudi što je ona "stabilna" u nestabilnim uslovima.

Dve godine Koštuničine vlade karakterišu stalne kampanje protiv dela civilnog društva, neprihvatljiv nivo komuniciranja u srbijanskom parlamentu, tabloidizacija medija i njihova instrumentalizacija u obračunu sa liberalnom orijentacijom u društvu, kao i klerikalizacija društva. To sve ukazuje da je liberalni potencijal u Srbiji veoma mali. Umesto traženja nove paradigme koja bi mobilisala sve građane, bez obzira na etničku, versku ili političku pripadnost, Koštuničina vlada dala je podršku najkonzervativnijim strukturama u društvu.

Srbijanska stranačka scena je i tokom 2005. godine bila u previranju. Nespremnost političke elite da se založi za šire društvene interese rezultirala je odlaganjem rešavanja ključnih problema države i društva. Bez pravog političkog pluralizma i bez jasne vizije budućnosti Srbije, političke partije sve više deluju kao interesne grupe. To je u velikoj meri uticalo i na raspoloženje građana i njihovo sve veće dezangazovanje u politici. Brojni skandali i afere sve manje privlače pažnju građana, jer, kako se pokazalo, nijedna od njih nije dobila sudski epilog. Srpska radikalna stranka i dalje uživa najveću podršku građana Srbije, pre svega zbog sve zaoštrenijih socijalnih problema i odsustva prave ponude demokratskog bloka. Stranke demokratskog bloka nisu uspele da nametnu probleme tranzicije kao ključno opredeljenje i na taj način podstaknu osećaj odgovornosti svakog pojedinca.

Do sada se samo nekoliko većih stranaka profilisalo, pre svega, Srpska radikalna stranka i Demokratska stranka, što istovremeno simboliše i suštinsku podelu na narodnjake i demokrate. Ostale partije se takođe mogu grupisati po ovoj liniji podele. U narodnjačke partije spadaju SPO, PSS (Bogoljub Karić), Nova Srbija (Velimir Ilić). DSS je negde između, mada po svom konzervativizmu i odnosu prema Zapadu više pripada narodnjačkim partijama. DSS je i postala član međunarodne Narodnjačke internacionale. Stranački život su u 2005. godini karakterisale brojne unutarpartijske deobe i razlazi, transfer poslanika, brojne predizborne i postizborne koalicije, stvaranje novih političkih grupa.

Dinamizam srbijanske političke scene uslovljen je i delovanjem finansijskih i ekonomskih magnata, koji direktno utiču na njeno profilisanje. Reč je o strukturama koje su stekle finansijsku i ekonomsku moć svojom bliskošću sa Miloševićevim režimom, a sada stvaraju vlastitu stranačku logistiku. Neki od njih su se odlučili i za vlastitu političku promociju, kao, na primer, Bogoljub Karić. Ovakva politička "pluralizacija" uglavnom nije vezana za politički koncept, već je više izraz stranačko-ideološkog pragmatizma. Najnoviji primer je približavanje stranke Bogoljuba Karića i Socijaldemokratske partije Nebojše Čovića. Sve ovo govori o nezrelosti stranačkog života u Srbiji, koji se više rukovodi jednodržavnim interesima grupe, nego prioritetima društva.

Nesposobnost demokratskog bloka da se profiliše kao reformski, sem kada deluje pod pritiskom Zapada, uskratila je srpsko biračko telo za autentičnu viziju budućnosti Srbije, poput one koju je nudio premijer Zoran Đinđić. Nedefinisana politika Demokratske stranke, koja se nije pozicionirala kao opoziciona stranka, omogućilo je Srpskoj radikalnoj stranci da se formalno ponaša kao jedina opozicija. Osim toga, radikali su monopolisali korupciju kao jedinu temu na koju građani reaguju i time sebi stvorili solidan prostor za predizborno delovanje. Međutim, bez obzira na činjenicu da su radikali pojedinačno najjača stranka u parlamentu (79 poslanika), u ovoj fazi oni se zadovoljavaju ulogom koalicionog partnera na raznim nivoima, uključujući povremeno i Demokratsku stranku.

Manjinska vlada Vojislava Koštunice preko podrške SPS obezbeđuje svoju stabilnost. SPS je podršku uslovio određenim koncesijama u vezi sa saradnjom sa Haškim tribunalom. Predsednik Glavnog odbora Socijalističke partije Srbije Ivica Dačić je već najavio glavne ciljeve Socijalističke partije Srbije u 2006. godini – jedan od njih je jačanje partnerstva s Demokratskom strankom Srbije. SPS i dalje uslovljava svoju podršku pridržavanjem dogovora, koji se uglavnom odnosi na saradnju sa Haškim tribunalom. Ivica Dačić je otvoreno rekao da su "podržali Vladu na osnovu strateškog dogovora s DSS i Koštunicom, što je prekinulo svojevrstu političku izolaciju SPS", ali i "podelu partija u Srbiji na tzv. blokove". Suština je u tome da, prema Dačiću, "između DSS i SPS ne postoje sistemske razlike u pitanjima nacionalnih državnih odnosa".

Političku scenu tokom 2005. godine karakteristalo je svojevrsto političko nasilje. Obrazac nasilja je u Srbiji obeležio prelazak iz jednopartijskog u višepartijski sistem. Definisanje nacionalnog programa krajem osamdesetih godina, omogućilo je Miloševiću da zadrži politički monopol. Na tom konceptu konstituisala se gotovo cela srbijanska opozicija, što je faktički i sada, kada je na vlasti, njen glavni problem. Taj koncept, sem Zorana Đinđića, još niko nije osporio.

Tokom ratnih godina stasalo je više generacija mladih ljudi, obrazovanih na modelu nasilja koje nije bilo sankcionisano. Tako se novi kulturni obrazac formirao na radikalnom etnonacionalizmu i isključivanju drugog, ne samo na etničkoj i verskoj osnovi, već i političkoj. U tom smislu indikativno je postojanje više ekstremno desnih organizacija mladih poput *Obraza*, *Dveri*, *Novog stroja*, čiji su incidenti sve brojniji i radikalniji. Njihovo delovanje je pod okriljem uticajnih srpskih institucija i organizacija poput *Beogradskog univerziteta*, *Svetozar Miletić* i *SPC*. Na širem planu to se manifestuje preko dominirajućeg vrednosnog sistema u kome su mera društvenog uspeha Arkan i Legija, a ratnog herojsstva, Ratko Mladić i Radovan Karadžić.

Odnos prema manjinama

Politika netolerancije i diskriminacije, koja u Srbiji dominira od početka devedesetih godina nastavljena je i tokom 2005. godine. Na političkoj, socijalnoj i kulturnoj sceni nju karakterišu prisustvo i aktivnosti brojnih formalnih i neformalnih desničarskih grupa koje se oslanjaju na ratnu ideologiju sa početka poslednje dekade prošlog veka, zatim deo tradicije Srpske pravoslavne crkve – oko Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića, kao i na svetosavlje u širem smislu. U ideološkom obrascu ovih grupa prepoznaje se "... ideja populizma ili narodnjaštva bez ikakvih uticaja... Zapada i Evrope". Većina ovih grupa ima otvorenu, ili bar prećutnu podršku određenih krugova u SANU i SPC. Deo njih se programski oslanja na Crkvu, dok neke od njih, kao

što su *Obraz*, *Sveti Justin Popović*, *Dveri srpske*, *Nomokanon* deluju uz blagoslov SPC. Njihovo delovanje najčešće ima negativne reperkusije na manjine.

Manjinsko pitanje je jedan od najvažnijih indikatora etnonacionalizma i prateće etničke isključivosti. Država konstituisana na etnicitetu ne može rešiti pitanje manjina na demokratski način, jer ona po pravilu tretira manjine kao remetilački faktor. U takvoj atmosferi manjine traže izlaz u raznim oblicima autonomije (Vojvodina) i posebnog statusa (Sandžak). Ovakvi zahtevi podstiču sumnju u njihovu lojalnost i jačaju uverenje da je etnički pluralizam teret koga se treba osloboditi.

Osim kada je reč o manjinama, sve se veća agresivnost ispoljava prema svakom drugačijem, alternativnom mišljenju. Na udaru su, može se reći, većem nego ikada ranije, nevladine organizacije, naročito one koje se bave ljudskim pravima. Žestokim napadima izložena je i politička alternativa kojoj sadašnja društvena atmosfera ne ostavlja puno prostora za aktivnije delovanje. Sloboda izražavanja je više nego ikada na udaru, što je posledica strahovanja elite od razobličavanja njene uloge u ratnom projektu Slobodana Miloševića. To je istovremeno i poslednja odbrana projekta, ne samo pred Haškim sudom, već i u domaćoj javnosti.

Model karakteriše izopštavanje iz javnog života političkih neistomišljenika i njihova marginalizacija. To je, na primer, bio slučaj sa Čedomirom Jovanovićem, kao i sa svim drugim saradnicima premijera Zorana Đinđića, zatim sa Natašom Mičić i Žarkom Koraćem, te sa pojedinim predstavnicima NVO, posebno sa onima koji se bave ljudskim pravima i sučavanjem sa prošlošću.

Zbog prisustva međunarodne zajednice u Srbiji, mogućnost srpskih nacionalista da istraju na etničkom modelu, znatno je smanjena. Međutim, njihov potencijal za generisanje nacionalne homogenizacije, šovinističkih kampanja, etničkog nasilja i izacionalističke, velikodržavne politike još uvek je veliki i ostavlja dubok trag u međuetničkim odnosima.

Prevladavanje prošlosti

Da bi se uopšte otvorila rasprava o nedavnoj prošlosti, odnosno o ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije, neophodni su neki preduslovi. Pre svega, raskid sa politikom stvaranja Velike Srbije, odnosno politikom zločina. U Srbiji takvih naznaka još nema. Ključna pretpostavka za prevladavanje prošlosti je postojanje, ne samo svesti o tome, već i uverenja da je to prvi nužni preduslov budućnosti. U Srbiji postoje pokušaji da se u vrednovanju, odnosno diskreditovanju određenih perioda iz prošlosti, neki nametnu kao ključni (komunistički, pre svega) i time relativizuje prevladavanje zločinačke prošlosti, koja je proizašla iz radikalnog nacionalizma.

Prevladavanje prošlosti takođe podrazumeva nekoliko preduslova. Prvi je da mora postojati zahtev za istinom u društvu, bilo da se radi o zahtevu

unutar samog društva ili iz međunarodnih krugova. U Srbiji ne postoji takav ozbiljan zahtev unutar društva, jer je dominantna percepcija da su Srbi najveće žrtve, te da su svi zločini učinjeni u njihovo ime bili opravdani. Druga pretpostavka je postojanje političke volje. Nažalost, struja koju je predstavljao premijer Zoran Đinđić bila je manjinska i ona je poražena nakon njegovog ubistva. Vojslav Koštunica je obezbedio kontinuitet starih struktura, ne samo kroz kadrovska rešenja, već i načinom njihovog funkcionisanja. Treća je politička sposobnost za suočavanje sa prošlošću, odnosno ona zavisi od odnosa snaga u samom društvu. Tribina na Pravnom fakultetu, najpre najavljena kao "10 godina od oslobođenja Srebrenice" je možda dobar primer za to. Osim toga, "oslobođenje Srebrenice" je važna odrednica srpske nacionalne strategije, jer ona odražava aspiracije od kojih se nije odustalo. Četvrta pretpostavka je definisanje samog karaktera promena, što znači da se u razumevanju Srbije nakon odlaska Slobodana Miloševića mora poći od definisanja 5. oktobra.

Institucije sistema

Srbija još nije konstituisana kao država, a sve institucije relevantne za funkcionisanje društva, uključujući i one najvažnije, ne deluju na način koji obezbeđuje institucionalno-pravni okvir. To znači da ne postoji elementarna osnova koja bi garantovala ostvarenje i zaštitu ljudskih prava, kao i pravnu sigurnost svakog pojedinca i manjinskih grupa. Nakon dugogodišnje razgradnje institucija i njihove deprofesionalizacije, bez obzira na činjenicu što je Srbija donela niz zakonskih propisa u skladu sa evropskim standardima, ne postoje odgovarajući mehanizmi za njihovu primenu. U takvoj situaciji, logično je da se poverenje u institucije smanjuje, a to se istovremeno reflektuje i na percepciju ošte i pojedinačne bezbednosti.

Korenite promene u sudstvu ne samo da nisu počele, već je politika ponovo ušla u sve pravosudne institucije. Specijalna sudska veća za organizovani kriminal i za ratne zločine pred kojima je vođeno nekoliko složenih kriminalnih slučajeva, takođe su se našla na udaru politike, što značajno utiče na njihov celokupni učinak. Tužilaštvo u svim slučajevima još uvek pokušava da neutralizuje, ili izbriše ulogu države Srbije, regularnih jedinica JNA i policije u zločinima koji su počinjeni. Nastoji se da se ti zločini nazovu "incidentima" koje su činili "izolovane" bande, jer na taj način žele da odbrane državu od optužbi za agresiju i genocid i, kako kažu, od eventualnog plaćanja ratne odštete.

Vojska SCG je u procesu urušavanja, čemu je doprinela opšta demoralizacija, brojni skandali i afere. Nastavak afera i skandala tokom gotovo cele 2005. godine, ogolio je do kraja moralnu krizu vojske. Preko tih afera isplivala je isprepletenost vojnih struktura sa brojnim ratnim zločincima, uključujući i Ratka Mladića. Zahvaljujući toj neraskidivoj vezi haški begunci su bili bezbedni duže od decenije. Urušavanje vojske ozbiljno je poljuljalo mit o

nepogrešivosti "naše vojske", što se očitovalo u podršci javnog mnjenja. Sa tradicionalno prvog mesta najpopularnijih institucija, vojska je pala na treće, iza Srpske pravoslavne crkve i školstva, sa tendencijom daljeg pada.

Reforma sistema odbrane, u kojoj gotovo da nisu napravljeni veći pomaci, i dalje teče bez uključivanja civilnih vlasti i bez osnovnog projekta transformacije. Reforma se uglavnom svodi na organizacione promene, na brojčano smanjenje Vojske i na njenu popunu iz regrutnih kontigenata. Vojska i dalje svoj glavni oslonac vidi u srpskoj vojničkoj tradiciji, a ne u reformi i evroatlantskim integracijama, pre svega u Partnerstvu za mir.

Kada je u pitanju odnos prema Crnoj Gori, vojska još uvek insistira na održivosti državne zajednice. Budući da je Vojska ranijih godina bila najjača karika između članica državne zajednice (Generalštab i Ministarstvo odbrane su neskriveno navijali za srpsku stranu), crnogorska vlast je u 2005. pristala da finansira desetak odsto ljudskih i materijalnih efektivna Vojske, i to onog dela koji se nalazi na teritoriji Crne Gore. Time je Vojska SCG već *de facto* podeljena na dve vojske. Srpska strana (zajedno sa Generalštabom i Ministarstvom odbrane) i dalje pokušava da presudno utiče i na "crnogorski deo" oružane sile, držeći sva ključna mesta u Vojsci. Srbijanska vladajuća garnitura Vojsku isključivo vidi kao odlučujućeg faktora u "očuvanju teritorija srpskih zemalja".

Crkva kao društveni arbitar

Dugotrajna kriza, slom vrednosnog sistema, otpor tranziciji i reformi, te ratovi i masovni ratni zločini otvorili su prostor za delovanje svih onih snaga koje se i same odupiru promenama. SPC je, kao tradicionalna institucija u Srbiji koja uživa ogromnu podršku u društvu, uspela da osvoji javni društveni prostor. Ona je uspela da se nametne kao glavni arbitar za sva društvena pitanja i politiku, posebno nakon 5. oktobra 2000. Međutim, SPC je svojim konzervativnim stavom u pogledu karaktera društva značajna prepreka u profilisanju proevropske orijentacije, posebno kod mladih ljudi, koji su prijemčivi za jednostavna i brza rešenja. Nju karakteriše antievropski, odnosno antizapadni i antitržišni stav, kao i suštinsko odbijanje koncepta ljudskih prava, posebno onih individualnih.

Osim toga, stav SPC prema nedavnoj prošlosti je takođe problematičan, ne samo zbog podrške ratnoj politici Slobodana Miloševića, nego i zbog činjenice da i dalje aktivno podržava antihaški stav, a time i ratne zločince koje Tribunal potražuje.

U oblikovanju novog kulturnog modela, SPC ima veoma prominentno mesto, a svojom prenatlaženom politizacijom i mešanjem u državna pitanja SPC je ozbiljno dovela u pitanje sekularni princip i karakter države. Vlada premijera Srbije Vojslava Koštunice promovira crkvu u svim društvenim sferama i omogućuje joj ulogu arbitra po svim ključnim pitanjima. DSS kao partija ima čak i savetodavno telo, Savet za religiju.

Mediji – u zakašnjenju za promenama

Mediji u Srbiji nisu na tragu potrebe društva za sveobuhvatnom reformom i prestrukturiranjem u pravcu demokratske tranzicije. Mediji su više ogledalo onog dela društva koje nastoji da opstrukcijom promena zadrži pozicije stečene tokom vladavine Slobodana Miloševića. Osim toga, pravna regulativa koja se odnosi na medije zaokružena je u periodu od 5. oktobra 2000. do 2005. godine, ali se pojedine odredbe zakona i dalje ne primenjuju, što bitno utiče na medije u Srbiji i doprinosi antireformskom kursu velikog dela glasila, ali otežava i njihovo poslovanje. To se pre svega odnosi na zakone o informisanju, radiodifuziji i telekomunikacijama, a u vezi sa privatizacijom medija, raspodelom frekvencija i transformacijom Radiotelevizije Srbije u javni servis. Svi rokovi za završetak ovih procesa su prekoračeni i produženi za nekoliko meseci, ili čak više godina. Prema uporednom istraživanju koje je u 20 evropskih zemalja sproveo Institut za otvoreno društvo u Budimpešti, medijska scena u Srbiji jedna je od najmanje regulisanih u Evropi, "pre svega zbog decenijskog uništavanja i sporih reformi posle demokratskih promena 2000. godine". Regulisanje stanja u etru je, inače, jedan od uslova za pridruživanje Evropskoj uniji.

Odnosi sa susedima

Srpski nacionalizam se neprekidno obnavlja i održava na istim premisama, što se uverljivo pokazuje u odnosu prema Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Kosovu i Makedoniji. Događaji u poslednjih nekoliko meseci, kao i retorika srpske političke elite o svim ključnim pitanjima, pokazuje da se od nacionalnih ciljeva nije odustalo. Nemoćna i nespurna da se bavi suštinskim pitanjima koja je muče, Srbija je prošle godine otvorila sva nerešena državna pitanja i pokazala da je njena relevantnost u regionu upravo u tome što drži ključ za rešavanje: Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Kosova, pa i Makedonije. Srpski nacionalizam kroz savezništvo vlasti i SPC je ponovo na delu, pre svega na političkom planu. Srpska strana već duže vreme zaoštava odnose sa susedima, izazivajući incidente u Makedoniji i Crnoj Gori.

U Makedoniji, SPC je pokušala osnovati vlastitu crkvenu organizaciju bez obzira na postojanje samostalne Makedonske pravoslavne crkve. Instaliranjem egzarha Jovana kao autonomnog predstavnika SPC u Makedoniji, po prvi put se i sami Makedonci suočavaju sa činjenicom da je Srbija protiv njene suverenosti.

Srpski nacionalisti u Crnoj Gori izazivaju i podstiču konflikt zbog najavljenog referenduma za osamostaljivanje Crne Gore, uz veliku podršku zvaničnog Beograda, pre svega premijera Vojislava Koštunice. Odnos prema Crnoj Gori gotovo celokupne političke elite je paternalistički i odražava neskrivene teritorijalne aspiracije. Srbija se aktivno uključila u sprečavanje

procesa osamostaljivanja Crne Gore. Čak se i u Demokratskoj stranci, sada već očišćenoj od "Đinđićevaca", neguje takav odnos. Primer za to je pismo filozofa Ljubomira Tadića Nenadu Bogdanoviću zbog njegovog prisustva na skupu vladajuće crnogorske partije: "Biti za zajedničku državu a podržavati vlast u Crnoj Gori je besmisleno". Tadić kaže da je nezamisliva prijateljska saradnja Demokratske stranke koja se zalaže za zajedničku državu sa antisrpskom, otvoreno neprijateljskom politikom režima u Crnoj Gori¹. Nedavno je, takođe Ljubomir Tadić sugerisao poredsedniku Borisu Tadiću da se aktivno uključi u pripremu referenduma u Crnoj Gori.

Kada je reč o Kosovu, umesto dijaloga, Srbija održava tenziju zbog evaluacije stanadarda i najavljenih pregovora oko statusa Kosova. Medijska propaganda protiv Albanaca ne jenjava, jer se time želi održati slika o Albancima kao o teroristima (s obzirom da je borba protiv terorizma prioritet Zapada).

Bosanska tužba protiv SCG za genocid i agresiju, takođe je postala prvorazredno državno pitanje u Srbiji, na kome su angažovane gotovo sve društvene strukture, uključujući i neke NVO. I neke zapadne zemlje pokušavaju da ceo problem reše arbitražom van suda. Međutim, od imperativnog je značaja za Srbiju i region da ova tužba dobije sudsku verifikaciju, odnosno da se pravno dokaže agresija Srbije i njena genocidna politika prema Muslimanima. Jedino dekonstrukcija i demistifikacija srpskog projekta u Bosni i Hercegovini može istinski da pacifikuje region.

Obeležavanje desetogodišnjice "Oluje", ponovo je izazvalo polemike oko interpretacije ovog događaja. Insistiranje srpskih vlasti da se radi o najvećem etničkom čišćenju u funkciji je negiranja legitimnosti vojne operacije "Oluja" i, shodno tome, izjednačavanja odgovornosti za rat. Ponovo je u prvi plan došao ključni značaj srpsko-hrvatskih odnosa, ali isto tako i njihova fragilnost.

Region i međunarodna zajednica

Balkan kao region, polako ali sigurno ulazi pod kišobran Evropske unije. Otvaranjem pregovora o stabilizaciji i pridruživanju sa SCG, Evropska unija je najzad zaokružila svoju politiku prema Zapadnom Balkanu. Istovremeno je počela pregovore o članstvu sa Hrvatskom i Turskom i najavila pregovore o stabilizaciji i pridruživanju sa Bosnom i Hercegovinom. Ovim paketom EU je realizovala zaključke sa Solunskog samita (2003), kada je doneta odluka da se sve balkanske zemlje, uz određene uslove, mogu kandidovati za članstvo u EU. Međutim, sam *timing* pokazuje određeno sazrevanje i EU koja je gotovo celu deceniju lutala u traženju rešenja za Balkan. Nedostatak liberalne elite, koja bi bila nosilac prihvatanja evropskih vrednosti i

¹ Večernje novosti, 29. maj 2005.

produbljavanja demokratskih procesa, EU je rešila izlazeći ususret regionu i ovim paketom postala faktor mobilizacije regiona. EU je ovim potezom rešila i pitanje regionalne stabilnosti i bezbednosti, što ima širi strateški značaj i za samu Evropu. Za Srbiju je to praktično put koji nema alternativu.

Sve zemlje u regionu su jednodušno pozdravile ovu odluku EU, mada se razlikuju u percepciji zajedničke evropske budućnosti. Srbija se u tom pogledu suočava sa najvećim preprekama. One su prvenstveno posledica njenih unutrašnjih ekonomskih, političkih i društvenih ograničenja. Nakon početnog uzleta posle oktobra 2000, ubistvom premijera Zorana Đinđića sve je u regresiji: država nedefinisanih granica, bez ustava, centralizovana vlast, prekidanje saradnje sa Hagom, usporavanje tempa ekonomskih reformi.

Opređenje "za Evropu" koje na verbalnom planu ni politička elita ni većina građana ne osporavaju, nije podržano jasnim društveno-političkim konsenzusom koji bi garantovao ozbiljnost takve orijentacije. Naprotiv, u mnogim bitnim segmentima, važnim za samu Srbiju, a pogoto za njene odnose sa zemljama u najbližem okruženju, kao da postoji prećutni antievropski konsenzus. Međutim, zbog nagomilanih nerešenih ekonomskih, političkih i društvenih problema, manjinska vlada nema velikog izbora u pogledu opcije koju će slediti. Naime, EU, MMF i SB su u protekle dve godine vladu premijera Koštunice vratile na put koji je prokrčila vlada premijera Zorana Đinđića. Tako je Vojislav Koštunica drastično promenio svoj stav prema Haškom tribunalu ("Hag je pitanje svih pitanja"), bez obzira što je sve optuženike u Hag slao kao "dobrovoljce" u ime viših nacionalnih interesa. I na ekonomskom planu, mada znatno usporeno, Koštuničina vlada prati stope prethodne vlade, pre svega u pogledu monetarne i finansijske discipline bez koje ne bi dobila međunarodnu finansijsku podršku.

Zapad je nakon ubistva premijera Đinđića prilagodio svoju politiku realnosti koja se u mnogome razlikovala od precenjene slike o Srbiji neposredno nakon 5. oktobra. Trebalo je tri godine da shvate da je Miloševićovo nasleđe mnogo ozbiljniji i dublji problem od njegovog uklanjanja. Pokazalo se da su korupcija, siromaštvo i nesposobnost upravljanja mnogo veći problemi, te da je "demokratska revolucija" u suštini samo dovela do pregrupisanja Miloševićeve klike. Koren neuspeha leži generalno u starim socijalnim i kulturnim slabostima, uključujući i nedostatak solidnih ekonomskih i političkih institucija, te obrazovane, politički motivisane i ekonomski dinamične srednje klase koja se pridržava zakona. Isto tako, nedostaje politička partija sposobna da mobilise široku podršku za ionako tešku tranziciju.

Paket za Balkan je koincidirao sa odlukom međunarodne zajednice da počne sa rešavanjem statusa Kosova. Očigledno je da Srbija za gubitak Kosova dobija kompenzaciju u ubrzanom priključivanju evropskim integracijama i otpisu dugova. Ova ponuda nije prihvaćena javno, jer očito nema dovoljno političke hrabrosti da se kroz rešavanje statusa Kosova napravi bilans koji je

doveo do njegovog gubitka. Osim nespremnosti za suočavanje sa neposrednom prošlošću, srbijanska politička elita pokazuje neverovatnu rigidnost u odnosu na prihvatanje nove realnosti. Iako se rasplitanje kosovskog čvora dramatično približava, Srbija još nije definisala svoju pregovaračku strategiju (sem one o "više od autonomije, manje od nezavisnosti").

Pogrešno "čitanje" procesa globalizacije pokazuje suštinsko nerazumevanje i odbijanje novog međunarodnog poretka, kao izraza promenjenih međunarodnih odnosa i ekonomsko-tehnološkog progressa, odnosno novog duha vremena. Lament nad državom-nacijom i njenom ekskluzivnom suverenosti, u suštini je odbijanje procesa emancipacije i prihvatnje standarda koji garantuju slobodu svim zajednicama i pojedincima. Istovremeno, to je način da se spreči suočavanje i sankcionisanje ratnih zločina, znači izbegavanje odgovornosti.

Zaključci i preporuke:

Srbija je zatvoreno društvo sa veoma malim tranzicionim mogućnostima. Srbija se još nije konstituisala kao institucionalna država, a takođe nedostaje nova paradigma koja bi mobilisala sve građane bez obzira na etničku, versku ili političku pozadinu.

Stalne kampanje protiv dela civilnog društva, zatim nedostatak alternativnog mišljenja i neprihvatljiv nivo komuniciranja u srbijanskom parlamentu, tabloidizacija medija i njihova instrumentalizacija u obračunu sa liberalnom orijentacijom u društvu, te klerikalizacija društva, samo ukazuju da je liberalni potencijal u Srbiji veoma mali.

Opterećena neposrednom prošlošću, Srbija još pokazuje ambivalentan stav prema sopstvenoj budućnosti. Ona bi želela da se što pre priključi evropskim integracijama, a istovremeno, u realnim odnosima pokazuje manjak političke volje i kapaciteta za to.

Nedefinisana Srbija kao države i njenih granica ozbiljno ugrožava njene potencijale reforme i u tom smislu za promovisanje i zaštitu ljudskih prava.

Pojačana netrpeljivost, netolerancija, pa čak i stepen represije, po svim znacima u javnom diskursu, mogu znatno porasti tokom 2006. godine, jer se pred Srbijom nalaze dva važna potencijalno frustrirajuća izazova: pregovori o rešavanju statusa Kosova i referendum o nezavisnosti Crne Gore. Neprihvatanje poraza kao oslobađajućeg činioca, politička elita insistira na žrtvi srpskog naroda, za šta se koristi i smrt Slobodana Miloševića, i indukuje društvo za dodatni otpor promenama i distanci prema Zapadu.

Preporuke**Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji traži od Vlade Srbije:**

- Da pripremi javnost za realna rešenja na Kosovu i u Crnoj Gori u skladu sa principima koje je definisala međunarodna zajednica, kako ne bi dodatno stvarala frustracije kod građana i svih političkih aktera. Na taj način se sprečava destabilizacija društva u Srbiji i stvaraju uslovi za otvaranje suštinskih pitanja tranzicije;
 - Ozbiljnu i iskrenu saradnju sa Haškim tribunalom, što podrazumeva hapšenje Ratka Mladića i drugih optuženih u što kraćem roku;
 - Nastavak sistemskih reformi, prvenstveno kroz zaokruživanje pravnog okvira za normalno funkcionisanje društva;
 - Da pokaže političku volju u obezbeđivanju mehanizama za implementaciju već usvojenih zakona;
 - Da se vrati principima sekularne države i u tom smislu distancira od političkog delovanja Srpske pravoslavne crkve;
 - Da se dodatno angažuje na promovisanju evropskog vrednosnog sistema, kako bi se mlade generacije pripremile za evropsku budućnost Srbije;
 - Da obezbedi prostor za slobodno delovanje medija u okviru zakonskih propisa koji su već doneti, bez neformalnih uticaja;
 - Da bude garant atmosfere tolerancije u društvu kako bi se u pluralnoj razmeni mišljenja došlo do konsenzusa o evropskom putu Srbije;
 - Da aktivno učestvuje u suzbijanju svih formi nacionalizma kako bi se stvorile pretpostavke za međuetnicku harmonizaciju, kao i otvorio prostor za druge alternative;
 - Da državne institucije usvoje programe suočavanja sa prošlošću, jer bez tog procesa Srbija ne može da obnovi poverenje i saradnju sa zemljama u okruženju.

Preporuke međunarodnoj zajednici:

- Da u nastojanju da Srbiju što pre priključi evropskim integracijama, nađe pravu meru između pritisaka i pozitivnih impulsa. Ta mera je utoliko potrebna zbog toga što je Srbiji neophodno aktiviranje unutrašnjih potencijala;
 - Da se aktivno uključi u stvaranje instrumenata i mehanizama za sprovođenje "evropskih" zakona koji su već doneti;
 - Da se odlučnije angažuje u dešifrovanju srpskog radikalnog nacionalizma, kako bi se ubrzale sve inicijative vezane za regionalno povezivanje. U tom smislu je neophodna njihova odlučnija intervencija u pripremi za rešenja kosovskog i crnogorskog pitanja, kao i definisanja granica i unutrašnjeg uređenja Srbije;

- Da se u kontaktima sa Vladom i nadležnim organima Srbije odlučnije založi za tolerantan odnos prema alternativnom mišljenju i da od nje traži garancije za bezbedan rad civilnog sektora, naročito nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima;
 - Osim što pomaže državnim institucijama, međunarodna zajednica bi morala da pokaže i više sluha i razumevanja za nedovoljno profilisanu liberalnu opciju u Srbiji, okupljenu oko nekih manjih političkih partija i dela civilnog sektora;
 - Da se aktivno uljuči u obrazovanje mladih različitih profila i omogući mladima jednostavniji kontakt sa evropskim obrazovnim institucijama (vizni režim).

I

SENKA PROŠLOSTI

Porast ekstremizma na svetskom i evropskom nivou, koji se manifestuje prisustvom fenomena rasizma, šovinizma, ksenofobije, antisemitizma, verske, nacionalne, etničke i drugih oblika netolerancije i diskriminacije i govora mržnje u domenima socijalnog i političkog, međunarodne i evropske organizacije i institucije shvataju kao veliki izazov kulturi demokratije i poštovanja ljudskih prava. Brojni međunarodni samiti i konferencije – počev od Svetske konferencije protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i netolerancije, održane u Durbanu 2001, preko Stokholmskog međunarodnog foruma, Bečkog samita Saveta Evrope, do OSCE konferencija o antisemitizmu, održanih u Berlinu, Parizu i Briselu 2004, i Kordobi 2005 – diskutuju ove fenomene, uključujući i *hate-crimes*, i u svojim završnim dokumentima definišu okvir za borbu protiv istih.

Srpska pravoslavna crkva i mlada srpska desnica

Politika netolerancije i diskriminacije, koja u Srbiji dominira od početka '90ih godina nastavljena je i tokom 2005. godine. Na političkoj, socijalnoj i kulturnoj sceni nju karakterišu prisustvo i aktivnosti brojnih formalnih i neformalnih desničarskih grupa koje se oslanjaju na ratnu ideologiju¹ sa početka poslednje dekade prošlog veka, zatim deo tradicije Srpske pravoslavne crkve – oko Nikolaja Velimirovića i Svetog Justina, kao i na Svetosavlje u širem smislu. U ideološkom obrascu ovih grupa prepoznaje se "... ideja populizma ili narodnjaštva bez ikakvih uticaja... Zapada i Evrope"², čiji se zakasneli refleksi "... manifestuje kao kolektivistički oblik mišljenja i uređenja života u društvu i državi sa naglašenim odbijanjem... svakog vida modernog parlamentarizma i demokratije."³ Mnoge mlade radikalne desničarske grupe i organizacije imaju "... ako ne otvorenu, onda bar prećutnu podršku određenih krugova u SANU-u i SPC-u – pojedinih vladika, lista *Pravoslavlje*, Informativne službe Srpske pravoslavne crkve – ili na univerzitetima"⁴, i programski se

1 Ideja Velike Srbije koja bi trebalo da obuhvati srpski etnički prostor u bivšoj Jugoslaviji.

2 Mirko Đorđević, "O izvorima ideja nove srpske desnice", izlaganje na okruglom stolu *Nova srpska desnica i antisemitizam*, u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd 3. novembar 2005.

3 Ibid.

4 Mirko Đorđević. *Vreme*, 7. april 2005.

oslanjaju na Crkvu⁵, dok neke od njih, kao što su "Obraz, Sveti Justin Popović, Dveri srpske, Nomokanon... javno deluju uz blagoslov SPC i često u bliskoj saradnji s njom."⁶

Većinu desničarskih grupa čine omladinske organizacije – skinhedsi, Nacionalni stroj, Krv i čast, Rasni nacionalisti – rasonalisti, Obraz, Dveri srpske, Sveti Justin Fiolosof, "Svetozar Miletić", Nomokanon – koje karakterišu ekstremno antizapadnjaštvo, nacionalizam, ideološka isključivost, animozitet prema liberalnim vrednostima, homofobija i antisemitizam, kao i otvorena podrška haškim optuženicima Radovanu Karadžiću⁷ i Ratku Mladiću.

"Ideološka" isključivost ovih organizacija, kao i njihova odbojnost prema, pa čak i negiranje svega što nije "izvorno srpsko", predstavljaju samo deo šire društvene frustracije zbog nespremnosti da se srpsko društvo suoči sa svojom bližom istorijom i u tom kontekstu prihvati sistem zapadnih demokratskih vrednosti koji se aktuelnim vlastima nameće spolja u cilju integracije Srbije u evropske trendove. Podrška Srpskoj pravoslavnoj crkvi, njenom "podržavljenju" kroz proaktivan angažman u zvaničnoj politici, kao i njenoj ulozi glavnog moralnog arbitra po mnogim relevantnim društveno-političkim pitanjima, a koji su meta kritike brojnih organizacija civilnog društva i malobrojnih liberalnih i socijaldemokratskih političkih partija, takođe spada u prepoznatljiv modus angažmana mladih desničarskih organizacija, pri čemu se aktuelna Srpska pravoslavna crkva poistovećuje sa teologijom pravoslavlja. Brojne su izjave koje to potvrđuju, i eksplicitno i implicitno. Tako na Saboru Pravoslavne omladine jugoistočne Srbije Prof. Slobodan Kostić izjavljuje: "Treba nam pravoslavna kultura i umetnost kao u staroslovna vremena, a ne skoroevičko priklanjanje zapadnoj kulturi"⁸. Vladimir Nešić iz *Dveri* smatra "da put srpske omladine mora da se vrati na temelje svetosavlja"⁹. Još je u tom smislu indikativnije saopštenje Srpskog sabora *Dveri*, koje okuplja

5 "Predlog Načertanija nacionalnog programa Omladine srpske za 21. vek" Sabora omladine srpske, koji podržava i Srpska pravoslavna crkva "... budućnost srpske države bi trebalo da se zasniva na svetosavlju, kosovskom zavetu, preispitivanju dosadašnje srpske kulture, prosvete i istorije, odnosa sa drugima, stvaranju elite, očuvanju srpskog jezika i ćirilice, obnovi srpskog sela, domaćinske porodice, parohijske zajednice, crkvenonarodnih sabora, demokratije i monarhije". Dr. Milan Vukomanović, "O čemu crkva (ne)može da se pita. SPC, država i društvo u Srbiji (2000-2005), www. helsinki.org 2005.

6 Radovan Kupres, "Srpska pravoslavna crkva i novi srpski identitet", www. helsinki.org 2005.

7 "Obraz" vodi akciju "Svaki je Srbin Radovan", koja ima za cilj da se izbori za "istinu" o Radovanu Karadžiću i o pravednoj oslobodilačkoj borbi srpskog naroda. *Start*, 20. decembar 2005. Članovi pokreta "Obraz" upali su 17. maja 2005. na tribinu "Oslobađanje Srebrenice" na Pravnom fakultetu u Beogradu sa amblemom JSO i likom Radovana Karadžića. *NIN*, 29 decembar 2005.

8 *Danas*, 24-25. septembar 2005.

9 Ibid.

preko 50 udruženja srpsko-pravoslavne omladine, povodom "Porglasa 33 javne ličnosti". U saopštenju stoji: "Ne prihvatamo stav novih ideologa da su Srbi jedini krivci za rat od 1991-1995. godine... ne prihvatamo netačnu tvrdnju novih ideologa za izricanjem smrtne kazne Srpskoj pravoslavnoj crkvi... Posle svega što se Srpskoj crkvi i narodu dogodilo u Crnoj Gori, Makedoniji i na Kosovu i Metohiji, da o drugim teritorijama gde su Srbi živeli i ne govorimo, treba mnogo bezočnosti da bi se upravo Srpska crkva optužila da proizvodi sukobe na tim prostorima... Ne prihvatamo netačnu tvrdnju novih ideologa da je SPC preuzela ulogu države..."¹⁰

U širem smislu, podrška koju mlade desničarske organizacije pružaju Srpskoj pravoslavnoj crkvi ne tiče se isključivo položaja i statusa SPC kao najveće verske zajednice u Srbiji, već se može posredno tumačiti i kao podrška nastavku ekspanzionističke politike sa početka 90ih, čija je danas produžena ruka Srpska pravoslavna crkva. ¹¹ "Srpske" teritorije, neke od kojih je tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji pretendovala da osvoji srpska vojska, danas se od strane Srpske pravoslavne crkve proglašavaju srpskim duhovnim prostorom, te makar i u tom smislu neotuđivim od "duhovnih" pa i političkih – kada su u pitanju Republika Srpska i Crna Gora – granica srpske države.

U sporu, nastalom oko najave podizanja pravoslavnih hramova Makedonske i Crnogorske pravoslavne crkve u Vojvodini, gore navedeni argumenti postaju razmljivi. Stavovi Srpske pravoslavne crkve, aktuelnih vlasti i mlade desnice o statusu Makedonske pravoslavne crkve i Crnogorske pravoslavne crkve idu od toga da su u pitanju nepriznate crkve, sekte, pa čak i političke tvorevine¹² koje prema tvrdnji ministra Radulovića zloupotrebljavaju "… prava nacionalnih manjina za razbijanje verske strukture u Srbiji" i koji smatra da manjine tako traže svoj identitet u "… nepostojećoj crkvi. To je potpuno ateizovana a ne religiozna svest"¹³.

Podrška koju aktuelne vlasti daju Srpskoj pravoslavnoj crkvi u ovom "sporu", i samim tim uspostavljanje njenog primata u multikonfesionalnoj Srbiji, samo je deo politike isključivosti u kojoj su aktivne brojne organizacije i grupe mlade srpske desnice, i koja ima za cilj nametanje novog srpskog pravoslavnog identiteta. Ministar Radulović dalje kaže da "Pravno naša država priznaje crkvu. Samim tim i unutrašnje ustrojstvo crkava i verskih zajednica i

10 *Novosti*, 15. oktobar 2005.

11 Vilijem Montgomeri, bivši Ambasador Sjedinjenih Američkih Država u Beogradu navodi da je primetio u protekle 2-3 god "... uznemiravajući trend da visoke srpske pravoslavne ličnosti preuzimaju vođstvo u religioznom/nacionalističkim i političkim aktivnostima na agresivniji način... Pravoslavna crkva u celini još nije našla način da se pomiri s političkim razvojem proteklih decenija... Srpska pravoslavna crkva upotrebi vojni helikopter da postavi "kapelu" na jednom planinskom vrhu Crne Gore..." *Danas*, 23-24. septembar 2005.

12 Milan Radulović, Ministar vera u vladi Srbije, *Novosti*, 14. avgust 2005

13 Ibid.

njihovo zakonodavstvo, koje priznaje kao državne zakone i država je dužna da se stara o njihovom poštovanju. To znači da se pravoslavni hramovi ne mogu graditi bez dozvole eparhijskog upravnog odbora i blagoslova nadležnog episkopa".¹⁴

Književnik i publicista Momir Lazić navodi postojanje nekoliko odbora u Srbiji koji su spremni da odmah "te bogohulne građevine sruše" i koristeći govor mržnje iznosi svoj stav da su u poduhvat izgradnje hrama Crnogorske pravoslavne crkve uključene "crnogorske ustaše poput Jevrema Brkovića"¹⁵. On takođe naziva Crnogorsku i Makendonsku pravoslavnu crkvu sektama i poziva vladu da najhitnije "donese zakon kako bi se tim sektama zabranilo bilo kakvo delovanje u Srbiji."¹⁶

I Otačastveni pokret *Obraz* najavio je burnu reakciju ukoliko kvazicrkve MPC i CPC pokušaju da zidaju hramove – "Ako se "Obraz bude pitao, ni do kakvog zidanja neće doći, a ako sektaši nastave sa svojim namerama, i te kako ćemo se pitati", izjavio je Mladen Obradović, predsednik *Obraza*.¹⁷

Aktuelne vlasti u Srbiji dugo su odbijale da se suoče sa činjenicom o prisustvu ekstremnog radikalizma, i to organizovanog, koji se nekoliko godina unazad manifestuje aktivnostima i delovanjem ovih organizacija. One su mahom reagovala neadekvatno na brojne incidente – fizičke napade, pisanje grafita, pa i na izdavačku delatnost – ovih organizacija, uglavnom ih tretirajući kao izolovane fenomene. Na takav stav ukazuje i izveštaj nevladine organizacije *Human Rights Watch* u kome se navodi da je "nasilje nad manjinama postalo sve veći problem u Srbiji danas"¹⁸, kao i sve brojniji antisemitski i antimuslimanski grafiti. HRW upozorava "da je odgovor vlasti na ove događaje bio neadekvatan", da su incidenti minimizirani, te da je "slab odogovor vlasti u Srbiji na etničko i versko nasilje imao za efekat ohrabriranje srpskih ekstremista"¹⁹.

Prva ozbiljnija reakcija vlasti, ali i šireg javnog mnjenja, usledila je nakon pojave antisemitskih grafita i plakata u Beogradu, krajem marta 2005. Predsednik Srbije, Boris Tadić, osudio je ove incidente i zatražio od nadležnih hitnu istragu, a njemu su se pridružili ministarstvo spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, kao i koalicija na vlasti – Demokratska stranka, G 17 plus, Srpski pokret obnove – kao i opozicione stranke i nevladine organizacije. Dok se iz saopštenja stranaka iz aktuelne koalicije uglavnom može zaključiti da je

14 *Danas*, 10. avgust, 2005.

15 *Nacional*, 12. avgust 2005.

16 Ibid.

17 Ibid.

18 Uključujući tu i antisemitske i antimuslimanske grafite.

19 *Politika*, 11. oktobar 2005.

problem pritisak na medije i zagovaranje neslobode štampe²⁰, saopštenja opozicionih stranaka, i to prvenstveno Socijaldemokratske unije i Građanskog saveza Srbije, stavljaju incidente u odgovarajući politički kontekst. Po njima antisemitski i pronacistinčki plakati podsećaju na "ideološku pripremu ratova i nasilja za vreme Miloševićeve vladavine"²¹ a etiketiranje neistomišljenika, uz javni poziv na linč "dokaz je nemoći aktuelne vlasti da se odlučno suprotstavi retrogradnim snagama na našoj političkoj sceni"²².

Regaujući na iste incidente nevladine organizacije zatražile su od vlasti da zabrani i izbriše iz registra udruženja građana sve one organizacije koje šire rasnu, versku i nacionalnu mržnju. Međutim, tek nakon upada pripadnika *Nacionalnog stroja* na tribinu na novosadskom Filozofskom fakultetu 9. novembra 2005 aktuelne vlasti odlučile su da preuzmu adekvatne korake u cilju sankcionisanja aktivnosti ove i sličnih organizacija. Reakcija vlasti je u velikoj meri bila i rezultat reakcije međunarodne zajednice koja je i sama počela da poklanja sve veću pažnju radikalizaciji društva u Srbiji. Konačno, i vlasti i šira javnost bili su primorani da se suoče sa činjenicom da postojanje neonacističkih i klerofašističkih organizacija i hrišćanske desničarske omladine okupljene oko *Dveri* i *Obraza*²³ u Srbiji nije marginalan problem već je pre dijagnoza radikalizovanog stanja srpskog društva.

Vojvođanske vlasti reagovala su na incident na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu najavljujući zahtev zabrane rada neonacističkih grupa. Odbor za bezbednost skupštine Vojvodine kao i Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije prosledili su skupštini Vojvodine informaciju u kojoj su navedene "neformalne društvene grupe s neonacističkim obeležjima na području Srbije"²⁴. Nakon najave predsednika Skupštine Vojvodine, Bojana Kostreša, da će biti predložena zabrana rada pokreta *Obraz*, došlo je do oštih reakcija njegovih članova. Tako u Intervjuu *Start*, Mladen Obradović, član pokreta kaže sledeće: "Nikakve zabrane ne mogu da spreče duhovnu i državotvornu obnovu Srbstva, za koju se zalaže "Obraz"!... Kako smo se oslobodili od Turaka Osmanlija, tako ćemo uspeti, uz božju pomoć, da se oslobodimo i od ovih savremenih dahija!"²⁵. Državotvorna obnova Srbstva za Otačastveni pokret *Obraz* jeste borba za uspostavljanje "... srbske nacionalne države, koja će osloboditi i ujediniti sve otete i okupirane srbske zavičaje – ne samo sadašnju Srbiju i Crnu Goru sa Kosovom i Metohijom, nego i Republiku Srbsku, Srbsku Krajinu i Južnu Srbiju (Srbsku Mačedoniju)"²⁶, i samo takva "... slobodna i

20 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=03&dd=22&nav_id?16483...

21 Saopštenje Socijaldemokratske Unije. Ibid.

22 Saopštenje Građanskog saveza Srbije Ibid.

23 *Start*, 11. decembar 2006

24 *Start*, 20. decembar 2005.

25 Ibid.

26 Ibid.

jedinstvena srbska nacionalna država... jeste preduslov opstanka srbskog naroda na balkanskoj i svetskoj vetrometini"²⁷.

Na sednici Skupštine Vojvodine, 20. decembra 2005. usvojen je zahtev vladajuće koalicije - Demokratske stranke, Saveza Vojvođanskih Mađara, Pokreta snaga Srbije i Lige socijaldemokrata Vojvodine - za zabranu neonacističkih, rasističkih i klerofašističkih organizacija i grupa u Srbiji, i zabranu skupova svih vojnih formacija iz Drugog Svetskog rata koje su saradivale ili bile deo fašističkih okupacionih snaga i koje uznemiravaju javnost i podstiču nacionalne tenzije.²⁸

Prema rečima sudije Okružnog Suda u Novom Sadu Miroslava Alimpića, koji je vodio postupak protiv pripadnika *Nacionalnog stroja* koji su 9. novembra upali na tribinu "Fašistička pretnja" na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, i koji su osumnjičeni da su zlostavljanjem i ugrožavanjem sigurnosti prisutnih izazvali nacionalnu i rasnu mržnju, zaplenjen statut Nacionalnog stroja "veliča rasizam" i ima za cilj "da preporodi i očuva zdrave vrednosti srpske nacije, kao sastavnog dela bele rase"²⁹. Pripadnici *Nacionalnog stroja* osumnjičeni su da su "zlostavljanjem i ugrožavanjem sigurnosti prisutnih izazvali nacionalnu i rasnu mržnju". Nacionalni stroj, prema informacijama MUP-a Srbije jeste "Tajna, rasistička, šovinistička antisemitska organizacija"³⁰ koja članstvo lobira "... tako što se zalažu za očuvanje srpskih vekovnih teritorija, ujedinjenjem svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu i za očuvanje pravoslavlja"³¹. Isti izvor navodi ostale rasističke, (klerofašističke organizacije aktivne u Vojvodini/Srbiji:

Skinheds koji se bore protiv "... kriminala, droga, seksualnih nastranosti i druge vrste destruktivnih kultova i svake vrste versih sekta, masonerije. Protiv su Roma, Albanaca, muslimana, Jevreja, crnaca, stranaca. Zalažu se za srpsku državu centralističkog tipa u čijoj pozadini je monarhija i pravoslavlje..."³² Grupa od oko 15 nepoznatih, kratko ošišanih mladića, pripadnika *skinheds* pokreta napala je 13. novembra stanovnike romskog naselja na Starom sajmištu. Ovaj incident gotovo da nije medijski ispraćen, i apel vlastima da preduzmu sve da se kontinuirani napadi na Rome zaustave nije naišao na veći odjek³³. Takođe treba imati u vidu stav građana Beograda, tačnije Novog Beograda, koji su protiv izgradnje naselja solidarnosti u koje bi bili preseljeni Romi.

Krv i čast koristi simbole slične nacionalsocijalističkim, sa zastavama sa stilizovanim svastikama i dvoglavim orlom sa četiri ocila i koji se zalažu za

27 Ibid.

28 *Politika*, 21. decembar 2005.

29 *Danas*, 29. novembar 2005.

30 *NIN*, 29. decembar 2005.

31 Ibid.

32 Ibid.

33 *Start*, 19. novembar 2005.

širenje "nacionalsocijalizma, motivisanjem sledbenika radikalnim aktivizmom."³⁴

Rasni nacionalisti - rasonalisti se zalažu "... da Srbi u svojoj državi imaju najviše prava i da sami odlučuju o svojoj državi. Zalažu se za borbu protiv Roma, za državu u kojoj nema narkomana, homoseksualizma, sektaša, lopova, degenerika i ostalih umnih bolesnika".³⁵

Obraz radi na rehabilitovanju vladike Nikolaja Velimirovića, Milana Nedića, Dimitrija Ljotića, Draže Mihailovića i na uspostavljanju države "... sa božjim blagoslovom, za politiku sa poštenjem, za vojsku sa rodoljubljem, za školu sa verom, za srpstvo sa 'Obrazom'"³⁶. 17. maja 2005. godine upali su na tribinu na Pravnom fakultetu u Beogradu "Oslobađanje Srebrenice" sa majicama sa amblemom JSO i likom Radovana Karadžića. Pored gorenavedenih organizacija isti izvor navodi i organizacije/neformalne grupe *Sveti Justin Filozof i Srpski narodni pokret "Svetozar Miletić"*.

Reakcija ministarstva unutrašnjih poslova, koja je usledila nakon incidenta u Novom Sadu takođe je potvrdila postojanje diskriminatornih stavova unutar srpskih institucija. Naime, neimenovani izvor iz novosadske policije potvrdio je za *Građanski list* da paralelno sa spiskovima *skinheds*a, narkomana, razbojnika, prostitutki postoje i spiskovi homoseksualaca, koji, iako pravno nerelevantni, mnogome olakšavaju posao policije.³⁷

Usvajanje zahteva vladajuće koalicije u Vojvodini za zabranu neonacističkih, rasističkih i klerofašističkih organizacija i grupa u Srbiji nameće problem njegovog implementiranja aktuelnoj vladi ali i institucijama, posebno ministarstvu pravde i unutrašnjih poslova. U slučaju Nacionalnog stroja u pitanju je neformalna, neregistrovana organizacija koja nema organizacionu strukturu ili hijerarhiju. Jovan Byford navodi da je nemoguće uhapsiti lidere ili konfiskovati materijale neformalne "organizacije" koja se sastoji od veb stranice registrovane u inostranstvu i pojedinaca. On ističe da će, čak i ako bude zabrane, rezultati u pogledu smanjenja rasističkog nasilja biti minimalni.³⁸ Situacija je bitno različita kada su u pitanju registrovane organizacije poput "Obraza", te samim tim postaje jasna reakcija njegovih članova na inicijativu vojvođanske skupštine o zabrani. U slučaju da skupština Srbije donese odluku u skladu sa rezolucijom skupštine Vojvodine, "Obraz", kao i ostale organizacije koje promovišu slične ideje, može biti zvanično zabranjen.

34 *NIN*, 29. decembar 2005.

35 Ibid.

36 Ibid.

37 *Blic*, 20. novembar 2005.

38 Jovan Byford, "Clerical fascism' between the mainstream and the extreme", izlaganje na okruglom stolu "Rasizam, fašizam, ksenofobija..." u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Novi Sad, 21. decembar 2005.

Antisemitizam

Opstojanje antisemitizma u Srbiji u direktnoj je disproportiji sa veoma malim brojem³⁹ Jevreja i njihovim političkim i ekonomskim uticajem. Njegovi glavni izvori mogu se pronaći u brojnim izdanjima literature sa izrazitim antisemitskim sadržajem i delovanju određenog broja velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve, koja se pojavljuje kao "duhovni sponzor izrazito antisemitskih udruženja kao što su Obraz, Sv. Justin, Svetozar Miletić, i nekih teoloških časopisa u kojima su kao i u spomenutim udruženjima većinom zastupljeni mladi"⁴⁰, a takođe i u javnom diskursu ne malog broja političara i javnih ličnosti koji i dalje zastupaju tezu o svetskoj (jevrejskoj) zaveri protiv Srbije⁴¹.

Aca Singer, predsednik Saveza jevrejskih opština SCG, smatra da u Srbiji ima antisemitizma ali "manje nego u drugim istočnim ili zapadnim zemljama, ali više nego ranije, naročito posle oktobarskih događaja... Ostale su očigledno predrasude iz ranijih vremena, njih pothranjuju neki novi antisemitski sajtovi ili povremene knjige antisemitskog karaktera, poput izdanja Ratomira Đurđevića..."⁴² Da je postojanje antisemitizam pre slika opšteg stanja društva potvrđuje izjava Filipa Davida koji navodi da "... problem nije antisemitizam, već su problem ksenofobija, rasizam, fanatizam... razvijanje ideologija mržnje, negacije razlike."⁴³

Pored antisemitskih incidenata, koji uključuju pisanje grafita, sknavljenje grobalja i verbalnih incidenata, a koji prate obrazac ispoljavanja netrpeljivosti i mržnje prema ostalim manjinskim grupama, osnovna karakteristika antisemitizma u Srbiji jeste njegova "... izuzetna prisutnost u izdavačkoj delatnosti"⁴⁴. Među brojnim naslovima nalaze se i sledeći: "Jevrejska zavera protiv Srba", "Srpski narod u kandžama Jevreja", "Pod šestokrakom

39 U Srbiji prema poslednjem popisu ima 1,500-2,000 Jevreja. Filip David, *Danas*, 16-17. april 2005.

40 Filip David, "O antisemitizmu u Srbiji", izlaganje na okruglom stolu *Nova srpska desnica i antisemitizam*, u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd 3. novembar 2005.

41 Karakteristična za antisemitizam u Srbiji je i njegova upotreba u međustranačkim obračunima: "Karakteristično za Srbiju je korišćenje antijevrejskih stereotipa u međustranačkoj borbi. Protivnik se pokušava diskvalifikovati time što se kaže kako je Jevrejin ("Labus Jevrejin", "Koštuničina majka Jevrejka" i sl.), blizak Jevrejima i sl." Aleksandar Lebl, "Savremeni antisemitizam u Srbiji i Svetu", izlaganje na okruglom stolu *Nova srpska desnica i antisemitizam*, u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd 3. novembar 2005.

42 *Novosti*, 23. januar 2005.

43 *Danas*, 16-17. april 2005.

44 Filip David, "O antisemitizmu u Srbiji", izlaganje na okruglom stolu *Nova srpska desnica i antisemitizam*, u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd 3. novembar 2005.

zvezdom", "Zašto se divim Adolfu Hitleru", "Mrtve krave protiv šest miliona mrtvih Jevreja", "Zašto je rasizam ispravan", "Protokoli sionskih mudraca", "Vladika Nikolaj o Judejcima, neprijateljima hrišćana i hrišćanstva", "Zli i prokleti", "Zavera nad zaverama", "Zlotvori čovečanstva", "Judejska zavera protiv Boga i čoveka", itd. Takođe, sve je veći broj internet sajtova koji propagiraju antisemitizam – tako se na srpskom forumu na sajtu www.stormfront.org pojavio spisak od dvadesetak pripadnika jevrejske zajednice u Srbiji sa uvredljivim i pretećim porukama.

Isak Asiel, glavni rabin Jevrejske zajednice Srbije i Crne Gore izjavio je za *Novosti* da je: "... zaprepasćen koliko u Beogradu ima knjiga sa antisemitskim sadržajem. Lično sam izbrojao preko sto naslova. A da ne govorim koliko sam iznenađen masovnim izdanjima Protokola sionskih mudraca, pričama o nekakvoj teoriji zavere, o tome da su Jevreji krivi za sve"⁴⁵

Krajem februara 2005. godine prvo u Novom Sadu, a zatim i u Nišu, došlo je do nekoliko incidenata. U Novom Sadu distribuirane su kopije antisemitske brošure Milorada Mojića "Srpski narod u kandžama Jevreja" u izdanju "Krv i čast Srbije" iz Žablja. Nekoliko dana nakon toga u Nišu je dvoje mladih pripadnika Romske zajednice napadnuto od strane skinhedsa, kojom prilikom su jednom od njih nanete brojne telesne povrede.⁴⁶ Značajnije reakcije na ova dva incidenta nije bilo. Tek je serija koordiniranih incidenata do kojih je došlo krajem marta u Beogradu i još nekim gradovima u Srbiji dovela do reakcije aktuelnih vlasti ali i civilnog društva. U martu 2005 u Beogradu se pojavljuju antisemitski grafiti sledeće sadržine: "Suprotstavite se cionističkoj petooktobarskoj okupaciji", "B92 jevrejska televizija", "Jevreji paraziti napolje iz Srbije", "Hoćemo slobodu, a ne jevrejski jaram", "Sonja Biserko – jevrejski pion – pokorni sluga jevrejskog svetskog poretka", ispisani na jevrejskom groblju, ispred bioskopa "Reks" i kancelarija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i Fonda za humanitarno pravo. Plakati, takođe sa antisemitskom sadržinom koji pozivaju na bojkot TV B92 oblepljeni su u centru grada: "Bojkot zbog antisrpskog delovanja, pogubnog uticaja na srpsku omladinu, podrške nezavisnosti Kosova, podršku širenju narkomanije homoseksualizma i drugih bolesti sa zapada i podrške multirasnom novom svetskom poretka"⁴⁷. U potpisu grafita i plakata stoji Nacionalni stroj.

Ubrzo nakon incidenata u Beogradu nekoliko zgrada u Negotinu ispisano je grafitima sa antisemitskim i rasističkim porukama: "Srbija Srbima", "Za belu budućnost za rasu i naciju" uz koje je i precrtana Davidova zvezda, "Kristalno jasno 11. 11.", "Ravnopravnost među rasama je jevrejska zamka".⁴⁸

45 *Novosti*, 27. novembar 2005.

46 <http://www.kontra-punkt.info/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=...>

47 Ibid.

48 *Danas*, 25. mart 2005.

Brojne javne ličnosti, uključujući i članove jevrejske zajednice u Srbiji, zauzele su stav da ovakvi incidenti, kao i njihova učestalost ukazuju na postojanje organizovanog rasističkog pokreta u Srbiji, kao i da "... bujanje rasizma, antisemitizma i fašizma u Srbiji nije ozbiljno shvaćeno od nadležnih institucija"⁴⁹. Akademik dr. Ljubomir Tadić, predsednik Društva srpsko-jevrejskog prijateljstva, takođe smatra da način na koji su grafiti i plakati "... pisani i formulisani upućuje da se radi o početku organizovane delatnosti".⁵⁰

Sinod SPC osudio je antisemitske plakate i grafite u Beogradu ocenjujući ih kao fenomen koji je neprihvatljiv i teološki i moralno i pravno i civilizacijski, naglašavajući da "stradalno razmevanje prema patnjama i žrtvama jevrejskog naroda" moraju na "izuzetan način pokazati upravo Srbi, i kao pravoslavni hrišćani i kao narod koji je u daljoj i bližoj prošlosti iskusio ogromna stradanja, a i danas strada na Kosovu i Metohiji". "Ako nas bole rane naroda našeg, a bole nas, onda nas moraju boleti i sve rane svih ljudi i svih naroda, a posebno naroda u kojem se žrtve genocida broje na milione".⁵¹ Iako se Srpska pravoslavna crkva u nekoliko navrata distancirala od antisemitizma, kanonizacija Nikolaja Velimirovića ukazuje na to da, "... u institucionalnom smislu ona i dalje stoji kao snažan promoter antisemitskih ideja i odgovarajućeg govora mržnje"⁵². Ako se još ima u vidu i činjenica da se Srpska pravoslavna crkva nije suočila sa posledicama ratova u bivšoj Jugoslaviji, i posebno genocidom nad Bošnjacima u Srebrenici, ovakvo saopštenje Sinoda može se pre tretirati kao gest političke korektnosti ali ne i kao suštinski stav crkve kao institucije.

U tom smislu indikativno je i saopštenje Građanskih inicijativa povodom ovih događaja u kome se navodi stav da se novi talas ekstremnog srpskog nacionalizma nalazi "pod pokroviteljstvom nekih državnih i crkvenih institucija".⁵³

Srpska akademija nauka i umetnosti takođe je izdala saopštenje u kome, pored osude antisemitskih incidenata, ukazuje na sledeće: "Istorija srpskog naroda je obeležena tolerancijom i dobrim odnosima prema svim ljudima bez obzira na nacionalnu, versku i rasnu pripadnost, i dužni smo da sledimo takve primere našig predaka".⁵⁴ Naravno, ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri SANU može da stane iza ovakvog saopštenja imajući u vidu da je glavni idejni tvorac ratova u bivšoj Jugoslaviji, u čijim porazima leži izvor frustracije srpskog društva i politike, uključujući i mlade, i to posebno one

49 Veran Matić, *Politika*, 23. mart 2005.

50 *Novosti*, 1. april 2005.

51 *Politika*, 25. mart 2005.

52 Sonja Biserko, "Nova srpska desnica i antisemitizam", izlaganje na okruglom stolu "Nova srpska desnica i antisemitizam" u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, 2. novembar 2005.

53 *Danas*, 24. mart 2005.

54 *Novosti*, 29. mart 2005.

desničarske organizacija koje zagovaraju rasnu, versku i nacionalnu netoleranciju i mržnju.

Imajući u vidu nedavni istorijski i aktuelni socijalni i politički kontekst u Srbiji očigledno je da antisemitizam – sam po sebi – nije jedini, niti glavni problem sa kojim se srpsko društvo i politika trebaju suočiti. U najširem smislu, problem je prihvatanje razlike i drugosti, čije se negacije manifestuju kroz ksenofobične, rasističke, i ostale incidente i diskurse a koji imaju za cilj negaciju svake razlike i uspostavljanje jednoobraznog (etničkog) političkog, društvenog i kulturnog miljea, koji bi se prema mladim desničarskim organizacijama trebao bazirati na tradicionalno srpskim/svetosavskim vrednostima.

U Srbiji mnogi zastupaju stav da antisemitizam (i rasizam) ne može postojati kod naroda koji je i sam doživeo holokaust. Tako Mladen Obradović iz Obraza kaže da je najvažnije "... da ovde ne postoji organizovana mržnja iza koje stoji jedna nacija, ili crkva, ili čak vlast"⁵⁵. Takav stav ima za cilj da relativizuje antisemitske i rasističke incidente i svede ih na izolovane fenomene koji nisu odraz aktuelnog stanja srpskog društva i politike. Dokazi o postojanju antisemitizma u Srbiji zamenjuju se tezom o postojanju pravih koncentracionih logora na Kosovu o kojima niko ne govori. Aktuelni položaj Srba na Kosovu koristi se i kao argument u napadima na nevladine organizacije koje ističu postojanje antisemitizma u Srbiji i zalažu se za sankcionisanje inicijatora antisemitskih incidenata ili njime inspirisanog govora mržnje.

Ono što zabrinjava jeste odsustvo adekvatne reakcije vlasti na antisemitske incidente, ali i javnog mnjenja šire. Iako se prema članu 134 postojećeg krivičnog zakona antisemitizam može goniti kao širenje verske, nacionalne i rasne mržnje, veliki broj prijava protiv izdavača antisemitske literature, koje je podnosio Savez jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, tužilaštvo nije prihvatilo.⁵⁶ Ovakve reakcije vlasti –ne preduzimanje adekvatnih mera protiv širenja rasne, verske i nacionalne mržnje – zapravo jesu dokaz njene nezreloti, ali i nezrelosti državnih institucija, kao i odbijanja da se prihvati puna politička odgovornost za porast radikalizacije društva i politike u Srbiji. Antisemitizam u Srbiji se ne može posmatrati kao izolovani fenomen. Njegove uzroke treba tražiti u opštoj radikalizaciji politike i društva. U tom smislu, antisemitizam i njegove manifestacije predstavljaju sastavni deo dominantne politike i mišljenja isključivosti, koji negiraju i diskriminišu svaku razliku, bila ona definisana na nacionalnoj, etničkoj, verskoj, ili bilo kojoj drugoj osnovi.

55 *NIN*, 3. maj 2005.

56 Aca Singer, predsednik Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, *Danas*, 26-27. mart 2005.

Govor mržnje

Kao pristupnica *Paktu o građanskim i političkim pravima* i *Konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije* Srbija se obavezala da pravno sankcioniše svaku propagandu i govor mržnje koji podstiču na diskriminaciju i nasilje. Tako stav 2, Član 20. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima eksplicira: "Zakonom će se zabraniti svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje"⁵⁷. Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije obavezuje države članice da "... osuđuju rasnu diskriminaciju i obavezuju se da svim odgovarajućim sredstvima..."⁵⁸ kao i da "... svim odgovarajućim sredstvima, uključujući... i zakonske mere, zabrani rasnu diskriminaciju koju sprovode lica, grupe ili organizacije..."⁵⁹

Govor mržnje u Srbiji je, međutim, i tokom 2005. godine nastavio da figurira kao upadljiva forma javnog diskursa. Iako Zakon o javnom informisanju Republike Srbije (Član 38) zabranjuje objavljivanje ideja, informacija i mišljenja koji podstiču diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe zbog njihove rasne, verske, nacionalne, etničke, polne pripadnosti ili seksualne opređenosti, i predviđa mogućnost (Član 39) podnošenja tužbe zbog povrede zabrane govora mržnje, do pravne reakcije na govor mržnje došlo je u svega nekoliko navrata, i to na inicijativu nevladinih organizacija i Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore.

Evidentno je da je politička javnost u Srbiji u velikoj meri sklona da govor mržnje okarakterise kao pravo na slobodu govora ili promovisanje legitimne političke opcije – tako je i inicijalna reakcija Predsednika Srbije Borisa Tadića na tribinu Nomokanona "Istina o Srebrenici"⁶⁰ bila da je u pitanju pravo na različiti politički stav. Ista tribina bila je povod da grupa od osam nevladinih organizacija predloži Skupštini Srbije usvajanje Rezolucije o Srebrenici, koja bi imala za cilj da obaveže državne organe da osude svako negiranje, pravdanje i veličanje zločina, kao i širenje diskriminacije i podsticanje na nasilje.

Meta govora mržnje najčešće su nevladine organizacije kao i predstavnici prozapadnih liberalnih i socijaldemokratskih političkih opcija. U broju 21, časopisa *Ogledalo* (časopis blizak SPC) objavljen je tekst autora Dr. Miloša Minića "Ustani čistokrvni Srbine" sa podnaslovom "Srpska Vojvodina protiv evroslinavaca" koji obiluje govorom mržnje protiv manjina u Vojvodini i proevropskog bloka predstavljenog malim brojem političkih opcija i nevladinih organizacija – "Da li je normalno da nesrbin Mrzi Srbe, a da živi u

57 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.

58 Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Član 2. stav 1.

59 Ibid. Član 2. stav 1. d)

60 Tribina je održana na Pravnom fakultetu u Beogradu, 17. maja 2005. godine.

Srbiji?... Takvima je mesto u duševnoj bolnici... Ako katoličko protestantske bombe padaju po Srbiji, a on oduševljeno tapše, onda je kreten i nije mu mesto u Srbiji!"⁶¹. Isti autor naziva nevladine organizacije rasrbljenom stokom koja potpomaže projekat restauracije Austro-ugarske (u kontekstu autonomije Vojvodine) i destabilizuje našu državu "... i sa njima ćemo se obračunati bez milosti! Neće imati vremena da spomenu "Lj" od ljudskih prava..."⁶²

Pored članova nevladinih organizacija i osobe dručičijeg seksualnog izbora često su izložene različitim diskriminacijama i napadima nacionalističkih, klerofašističkih i desničarskih grupa i predmet su govora mržnje. Homoseksualci i lezbejke nisu uključeni kao jednakopravni građani u društvo i to "... pokazuje odsustvo političke volje da Srbija postane savremena evropska država zasnovana na demokratskim vrednostima" – navodi se u deklaraciji Žena u Crnom povodom 15-godišnjice gej i lezbejskog aktivizma. Tako *Nacional* od 19. maja 2005. godine objavljuje tekst o homoseksualizmu u Srbiji sa naslovom "Zainteresovanost za isti pol bolest koja nas nije zaobišla". Da je takav stav, makar i implicitno karakterističan za određene političke elite i javno mnjenje u Srbiji pokazuje i članak objavljen u *Glasu javnosti* u kome se raspravlja "podobnost" članica Incest trauma centra da rade sa žrtvama trauma/incesta: "Rad sa žrtvama trauma je odgovoran i nimalo jednostavan i ne mogu time da se bave ljudi koji nisu prošli obuku –... Još je gore ako taj posao rade oni koji nisu u kategoriji psihički normalnih"⁶³ Debata oko toga da li treba dozvoliti homoseksualne brakove i usvajanje dece od strane homoseksualnih parova i komentari stranka očigledan su dokaz homofobije koja nije zaobišla ni demokratsku vlast koja preferira naša (srpska?, pravoslavna?) običajna i moralna shvatanja od demokratskog (i zapadnog) koncepta ravnopravnosti za sve. Miloš Aligrudić iz Demokratske stranke Srbije izjavljuje: "Lično sam protiv svake diskriminacije, ali se postavlja pitanje – šta je interes društva? Mislim da brakovi homoseksualaca to nikako nisu. Legalizacija homoseksualnih brakova i dozvola da usvajaju decu odudara od naših običajnih i moralnih shvatanja..."⁶⁴, dok portparol Nove Srbije, Dubravka Filipovski, navodi da je ova stranka kategorički "protiv nastranih brakova", jer "uostalom, i SPC je protiv istopolnih brakova, pa je to još jedan bitan razlog da Nova Srbija bude protiv".⁶⁵

Očigledno je da u domenu LGBT prava, i ne samo u njemu, nedostaje opšti antidiskriminacijski zakon. Iako čitav set zakona – Zakon o radu, Zakon o radiodifuziji, Zakon o javnom informisanju i Zakon o visokom obrazovanju – imaju odredbe koje zabranjuju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, Porođični zakon upravo promovise tu vrstu diskriminacije jer Član 1. stav 1

61 *Ogledalo*, br. 21, 13. april 2005.

62 Ibid.

63 Jovan Marić, *Glasi javnosti*, 30. maj 2005.

64 *Kurir*, 11. oktobar 2005.

65 Ibid.

tog Zakona smatra vanbračnim zajednicama isključivo trajnije zajednice osoba različitog pola.⁶⁶

Različite manifestacije radikalizma u Srbiji - rasizam, šovinizam, ksenofobija, antisemitizam, homofobija, govor mržnje, itd. - su relevantni činioци svakodnevne javne prakse i diskursa u Srbiji. Oni delimično čine nastavak politike iz Miloševićevog perioda. Ali ono što više zabrinjava je da svoj aktuelni zamah nalaze u otporu integraciji Srbije u Evropu negiranjem njenih standarda i vrednosti. Koketiranje aktuelne vlasti sa nekima od ovih fenomena, kao i negiranje njihovog uticaja na društvene i političke trendove u Srbiji, pokazuje njihovu suštinsku nespremnost da se distanciraju od politike i prakse zločina koja je dominirala, i još uvek dominira Srbijom.

MODELIRANJE SEĆANJA

Opterećena nedavnom prošlošću i dubokom društvenom krizom, Srbija se teško nosi sa otvorenim problemima, pre svega vlastitog samodefinisanja i, u tom smislu, organizovanja kolektivnog pamćenja. U tom procesu glavnu ulogu ima država i nacionalne elite koje imaju monopol nad ovim procesom. Neadekvatna politika interpretacije, otvorila je prostor za sve vrste manipulacija, a sve u funkciji navodne zaštite identiteta srpskog naroda. Srpska elita je još uvek opterećena jednom političkom opcijom ("oslobođenje i ujedinjenje svih Srba"), koja se održava na radikalnom nacionalizmu u rasponu između jugoslovenstva (jedna od formi srpskog nacionalizma), do krajnje desničarskih (fašističkih i nacističkih) formi.

U obradi prošlosti srpska elita ne polazi od bilansa, odnosno od činjenice da je nacionalni projekat završio u zločinu. Umesto pravljenja bilnasa, srpska elita je u fokus svojih prioriteta stavila suđenje Slobodanu Miloševiću u Hagu i tužbu Bosne i Hercegovine za agresiju i genocid¹, kako bi onemogućila kriminalizaciju projekta i odrgovornost države Srbije za počinjanje rata. Istovremeno, na unutrašnjem planu svoju energiju je skoncentrisla na ostanak Crne Gore u državnoj zajednici, kako bi očuvala nukleus za stvaranje nove Jugoslavije. Dobrica Ćosić, koji je još sedamdesetih godina zagovarao "etničke države", u novogodišnjem izdanju *NIN* se zalaže za "obnavljanje i plansko organizovanje jugoslovenskog kulturnog tržišta i potiskivanje vladajuće ignoracije i ideoloških animoziteta od kojih svi pate"².

Obrada prošlosti se dodatno komplikuje i zbog različitih percepcija raspada Jugoslavije u regionu. Srpska elita nastoji da relativizuje odgovornost Srbije, insistiranjem na odgovornosti međunarodne zajednice za raspad Jugoslavije (Vatikan, Nemačka, Austrija, SAD) i secesionističkih republika

¹ Sabor SPC je 1995 potvrdio svoj stav o nepriznavanju avnojevskih granica, između ostalog, i zato što bi "time zvanično bio priznat podređeni status srpskog naroda u odnosu na ostale južnoslovenske narode, uključujući i one novostvorene na ideološkoj osnovi, a srpski narod - pre svega Srbija i Crna Gora - morale preuzetisvu odgovornost za izbijanje rata i za sve njegove strašne posledice. Pravedni i odbranbeni rat srpskog naroda automatski bi bio tertian kao agresija", *Svetigora*, br. 38-39, 1995

² Dobrica Ćosić, *Vreme* je da se narodi bivše SFRJ vrte sebi, *NIN*, 29. novembra 2005.

(Slovenija i Hrvatska). Selektivnom amnezijom i opstruiranjem završavanja procesa raspada Jugoslavije, Srbija je i dalje prepreka sustinskoj reintegraciji regiona na novim osnovama.

Raspad Jugoslavije, kolaps komunizma, kao i antikomunizam Zapada i Istoka podjednako, otvorili su prostor za novu interpretaciju sećanja. Istovremeno, pored veličanja Draže Mihajlovića kao antifašističkog lidera, glorifikuju se i druge ličnosti sa srbijanske ekstremne desnice kao što su Dimitrije Ljotić, Milan Nedić. Ratko Mladić i Radovan Karadžić se doživljavaju kao njihovi naslednici. U senci antikomunizma izvršena je totalna marginalizacija antifašizma. To je naravno dovelo i do revizije čitavog pogleda na žrtve i dželate. Iz toga se logično izvodi da su komunisti, a ne srpski nacionalisti, odgovorni za zločine, posebno u neposrednoj prošlosti.³

Da bi se to postiglo, državna politika posle 5. oktobra 2000 godine je, stvarajući novi kulturni model, kroz školske udžbenike i, posebno, delovanje Srpske pravoslavne crkve, normalizovala razne forme srpskog nacionalizma od kvinslinga (Nedića) do fašiste (Ljotića). Ovakvim prevrednovanjem nacionalizma etabliran je novi sistem vrednosti u kome se Željko Ražnatović Arkan i Milorad Ulemek Legija tretiraju kao poželjni društveni modeli, a Radovan Karadžić i Ratko Mladić kao poželjni junački modeli. Todor Kuljić kaže da "izmišljenu prošlost treba osporavati još dok je u fazi formiranja", jer "što vreme više odmiče i što se upornije ponavlja izmišljena prošlost, slabi njen fiktivni karakter pa se lakše prihvatja kao autentična"⁴.

Međutim, ovakvom pokušaju državne interpretacije suprotstavlja se jedan deo elite, koji deluje kroz nevladine organizacije, političku alternativu (Građanski savez Srbije, Liberalno demokratska partija i Socijal demokratska unija), kao i pojedinci, određeni broj istoričara i medija. Osim toga, suđenje Slobadanu Miloševiću pred Haskim tribunalom sve uverljivije obelodanjuje da je projekat "oslobođenje i ujedinjenje svih Srba" projekat čija realizacija neminovno završava u zločinu. Ta činjenica ima svoje posledice i na ponašanje elita u Srbiji, koje pokušavaju da kroz "kontrolu štete" racionalizuju neke od posledica koje se neminovno reflektuju na srbijansko društvo.⁵ Kroz

³ Krajem januara 2006 Parlamentarna skupština Saveta Evrope raspravljaje o predlogu Rezolucije o borbi protiv uskršavanja nacističke ideologije. U Srbiji nije bilo ni pomena o predlogu te rezolucije, što takođe govori o raskoraku evropskih trendova sa onima u Srbiji.

⁴ Todor Kuljić, Mit i istorija na "tržištu", Helsinška povelja, broj 85-86, jul-avgust 2005.

⁵ Profesor Pravnog fakulteta Oliver Antić je na radikalskom u Sava centru na temu "Falsifikovanje opštih istorijskih okolnosti kao način delovanja Haškog tribunala, sa posebnim osvrtom na optužnicu protiv dr Vojislava Šešelja" rekao da "istorija ne prihvata ni kovače lažne istine ni kovače lažne pravde", te da su Haški procesi renesansa starog civilizacijskog izuma, jer "danas ponovo zločinac prisiljava žrtvu da se pokori i pokaje", Politika, Srpska virtuelna prošlost, 20. novembar, 2005.

relativizaciju zločina proces suočavanja svodi se na izjednačavanje svih strana u sukobu. Ovakva racionalizacija počinjenih zločina, kao i odnos najodgovornijih društvenih aktera prema žrtvama, već sada ukazuje na to da će žrtave u kulturi sećanja srpskog naroda biti veoma selektivne i limitirane. Posebno zbog toga što je ovaj proces praćen održavanjem i negovanjem kulta žrtve samog srpskog naroda.

U stalnoj borbi za interpretaciju koja traje od samog početka rata, i posebno nakon 5. oktobra 2000. godine, vodeće elite u Srbiji pokušavaju da suzbiju onu "radikalniju interpretaciju" koja priznaje Haški tribunal i koja se, pre svega, radikalno odredila prema agresiji Beograda⁶, i naročito prema genocidu u Bosni i Hercegovini. U tom smislu plasirana je nova teza o "trećem putu" čiji je cilj uspostavljanje balansa zmeđu onih koji su za Haški tribunal i onih koji su protiv njega. Ova orijentacija, koja je u suštini takođe usredsređena na relativizaciju (zločina), ima i državnu podršku, a promovise se kroz Viktimološko društvo Srbije čija je predsednica Vesna Nikolić Ristanović.

Ona zastupa tezu da je bavljenje prošlošću proces u kojem treba da učestvuju sve društvene grupe, bez obzira da li su žrtve, ili učesnici rata i bez obzira na njihovu nacionalnu, političku ili drugu pripadnost. Prema izjavi Vesne Ristanović, oko ovog projekta okupilo se dvadesetak nevladinih organizacija i pojedinaca koji se bave prošlošću u Srbiji. Oni su osnovali Asocijaciju koja se bavi istinom i pomirenjem kroz ideju "trećeg puta". Ristanović je između ostalog rekla da su u "Srbiji najvidljiviji putevi za i protiv Haga", ali da između njih postoji čitav niz puteva koji su manje vidljivi i kojim bi trebalo ići. Prema njenim rečima, Asocijacija za istinu i pomirenje kroz ideju "trećeg puta" ka istini i pomirenju, ublažava jaz između dva postojeća ekstrema. Cilj Asocijacije je zajednički rad društvenih grupa, žrtava rata, veterana rata, izbeglica, logoraša, omladine i svih koji se u toj ideji prepoznaju, postepeno i bez dodatnog povređivanja već traumiranog društva.⁷

U suprotstavljanu ta dva, navodno podjednako radikalna pristupa (dela nevladinog sektora, na jednoj i Srpske radikalne stranke i desničarskih grupacija poput organizacija *Justin Popović*, *Dveri*, *Svetozar Miletić*, *Nacionalni stroj*, te brojnih izbegličkih organizacijama, i drugih) "treći put" se uklapa i u državnu politiku, odnosno politiku vlade Vojislava Koštunice. Vojislav Koštunica je nakon godinu dana prekida saradnje sa Haškim tribunalom (2004) pod pritiskom međunarodne zajednice definisao svoju saradnju kao "dobrovoljnu predaju"⁸. Po toj formuli on je Haškom tribunalu predao 15

⁶ Koalicija "osma nevladinih organizacija", zatim pojedinci i politicka alternativa kao sto je Građanski savez Srbije, Socijaldemokratska unija i Liberalno demokratska partija, te još neke druge partije poput Vojvođanske lige

⁷ CNPS, pregled rada nevladinih organizacija od decembra 2005. godine

⁸ Ljubodrag Stojadinović, Hajdučki mit, Politika, 21. novembar 2005. kaže: "Ova vlast se prema optuženicima ponaša mnogo neznije. Ako se predaju, odlaze na sever specijalnim letovima, uz još neke pogodnosti".

haških optuženika. Domaćoj javnosti njihov odlazak je predstavljen kao herojski čin i "žrtvovanje za nacionalne interese Srbije i srpskog naroda".⁹ Njihova "predaja" je bila uslovljena i ogromnim finansijskim garancijama za zbrinjavanje njihovih porodica koje su išle iz republičkog budžeta, ili kroz podršku finansijskih magnata. Ova formula je rezultat "neformalne koalicije" Demokratske stranke Srbije i Socijalističke partije, bez čije podrške manjinska vlada Vojislava Koštunice ne bi mogla da opstane

"Terći put" se posredstvom medija nudi kao najracionalniji pristup. Negativistički pristup, koji podrazumeva apsolutno negiranje Haškog suda pripisuje se periodu kada je na vlasti bio Slobodan Milošević, a i sada ga podržava deo političkih snaga (SPS i SRS), ali i deo elite identifikovan kao tzv. patriotski blok. Drugi, pozitivan stav, pripisuje se zapadnim vladama i njihovim ambasadama u Beogradu, međunarodnim organizacijama, ali i domaćim akterima okupljenim u nekim nevladinih organizacija. Ovaj stav se percipira kao radikalniji, jer zastupa tezu o apsolutnoj krivici Miloševića i srpske strane za izbijanje i vođenje ratova, za 'agresiju' na Hrvatsku i BiH, za planiranje i sprovođenje genocida u Srebrenici, za planirano masovno etničko čišćenje i masovne zločine na Kosovu...¹⁰

Treće stanovište, odnosno 'treći put', koji se kvalifikuje i kao pragmatičan, kako ga tumače nacionalisti, je odgovor na prethodne dve ekstremne pozicije, i "predstavlja jedini mogući način da se haški problem reši sa što manje moguće štete i da se očuva unutrašnja stabilnost"¹¹. Deo ove strategije je i Koštuničina politika saradnje sa Haškim tribunalom kroz 'dobrovoljne predaje'. Međutim, nacionalisti smatraju da je ova strategija poremećena povodom "godišnjice Srebrenice", jer je "ta nesrećna priča iskorišćena za strašni vid manipulacije i spoljašnjih i unutrašnjih pritisaka na Srbiju i Srbe generalno". Predlogom *Deklaracije o Srebrenici*, koji je osam nevladinih organizacija podneo Skupštini Srbije, traženo je da Srbija prihvati svoju odgovornost za Srebrenicu. Međutim, srpske elite su to protumačile kao pritisak na Srbiju da se "prihvati zapadna strategija izvlačenja Srebrenice iz konteksta svih zločina i stvaranja simbola od nje, i da se, prikazivanjem filma o Škorpionima navodno šokira domaća javnost i time doživi snažnu katarzu"¹². Veštima manipulisanjem ovog shematskog pristupa saradnji sa Haškim

⁹ Zoran Lončar, ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu i član Nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom o svojim utiscima iz Haga prilikom slanja optuženika kaže: "Prilikom opraštanja na aerodromu, gotovo svakom od njih, kao što običaj nalaže, davao sam uverenja da će ova vlada i ova zemlja, koja se zove Srbija, zbog hrabrog čina na koji su se odlučili i time dali ovoj zemlji i vladi podršku, maksimalno i svim diplomatskim sredstvima nastojati da im pomogne". Danas, 31. decembra 2005 - 3. januar 2006.

¹⁰ Misa Đurković, Resavanje životnih pitanja, Politika, 28. juli 2005

¹¹ isto

¹² isto

tribunalom (jer je treći put identičan prvom, s time što pod pritiskom dokaza pokušava da 'kontrolise štetu'), stalno se pretilo navodnom opasnošću od toga da drugo stanovište jača "negativističko stanovište, čime se otvara put za politički uspon ekstremnih izolacionističkih snaga"¹³. Kako bi se minimizirao značaj delovanja nevladinog sektora i, posebno, "onih nesrećnih žena koje neko neprestano pokušava da nametne kao navodno objektivne i neumorne borbe za istinu", podmeće se teza da "profesionalnim tragačima za 'istinom' treba dati onoliko prostora kolika je njihova stvarna predstavnička politička snaga u društvu - dakle minimalno. Jer, to je uslov da se priča sa Hagom završi kako bi krenuli dalje"¹⁴.

Uz promovisanje "trećeg puta" vodi se stalna kampanja protiv nevladinih organizacija, posebno onih koje se bave nedavnom prošlošću. Za njih se kaže da su "promoteri jedne doista nove i vulgarne - interpretatorske političnosti ("politikantstvo"), nesmetano praktikovane na srbijanskoj javnoj sceni celih desetak proteklih godina". Takođe i da su njene karakteristike "arogantnost i ekstremizam kao stil, falsifikatorstvo i kontrafaktualnost kao strategija i antisrpski nacionalizam i rasizam kao ideološko uporište". Kaže se da su te nevladine organizacije "sasvim zaslužno stekle reputaciju maligne izrasline na već razorenom društvenom tkivu Srbije". Način da se stane na put delovanju tih organizacija vidi se pre svega kroz njihovu zabranu, odnosno "regulisanje ove delikatne oblasti civilnog obrazovanja, koje bi jasno bilo definisalo sve njegove važnije aspekte (izvori finansiranja, domen delatnosti, krivične sankcije za njegovo prekoračenje...)"¹⁵. Istovremeno se traži da "saznajno ovladavanje nedavnom prošlošću južnoslovenskih naroda treba prepustiti, davno ustanovljnom društvenom podelom rada za to jedino ovlašćenim i na sasvim drugačiji način društveno tretiranim- naučnim ustanovama". Ističe se da je to jedan od najvažnijih državno-nacionalnih interesa jedne, teritorijalno još uvek nekonsolidovane države, njenog u potpunosti devastiranog društva i pogubno stigmatizovanog naroda".¹⁶

Otpor prema nevladinih organizacijama stavljen je u antiglobalistički kontekst, koji u osnovi (bez obzira da li dolazi sa leve ili desne) srpska elita predstavlja kao "antimperijalističku ideju, jer se suprotstavljaju hegemonom globalizmu koji počiva na slepšom svrstavanju u liniju američke spoljne politike"¹⁷. Nvladine organizacije se percipiraju kao udarna pesnica

¹³ isto

¹⁴ isto

¹⁵ Vlada već godina odugovlači donošenje Zakona o nevladinih organizacijama (i pored pritisaka iz vana), između ostalog, što taj sektor kao profitabilna preduzeća

¹⁶ Mirjana Radojičić, Nvladine organizacije i politika interpretiranja novije južnoslovenske prošlosti, Nova srpska politička misao, 9. septembar 2005.

¹⁷ Mla Alečković-Nikolić, Sukob globalnih i antiglobalnih, Politika, 17. januar 2006.

američkog imperijalizma u tranzicionim zemljama. Svi vodeći intelektualci i nosioci srpskog nacionalizmu dele takav pristup, između ostalih: Dobrica Ćosić (najveći srpski živi pisac i akademik), dr Ljubomir Tadić, (filozof i akademik), dr Kosta Čavoški (profesor i akademik), Mihajlo Marković (filozof i akademik), Smilja Avramov (profesor međunarodnog prava), zatim brojni književnici i druge prominentne javne ličnosti. Među mlađom generacijom u tom pogledu veoma aktivno angažovanje ima Slobodan Antić (profesor na filozofskom fakultetu), Đorđe Vukadinović (glavni urednik *Nove srpske političke misli*, koja pretenduje da bude filozofska teoretska revija), Mirjana Vasović (profesor na Fakultetu za političke nauke), Mirjana Stefanovska (profesor na Pravnom fakultetu), Slavenko Terzić (istoričar), Aleksandar Tijanić (director RTS) Ljiljana Smajlović (glavni i odgovorni urednik lista *Politika*), Nenad Lj. Stefanović (glavni urednik informativnog programa RTS), Dragoljub Žarković (direktor i odgovorni urednik nedeljnika *Vreme*), Slobodan Reljić (glavni i odgovorni urednik NIN), Bojana Lekić (direktor i glavni urednik *BK TV*), i mnogi drugi.

Srpski nacionalisti svaki pokušaj uvažavanja relanosti vide kao "nametanje ravnodušnosti prema svemu što ih okružuje", što smatraju najvećom opasnošću za Srbe. Pokušaj da se "Srbi naprave anacionalnim, odnosno da prvo prođu nekakvu katarzu, pa onda da im se lagano ubija nacionalni identitet", spada, kako oni kažu, "u nešto što se može okarakterisati kao udruženi zločinački poduhvat".¹⁸

Otpor da se prizna odgovornost, pri čemu se koristi argument da se Srbi guraju u anacionalnost, te da im se ukida identitet, očito govori u prilog tome da je zločin, za sada, jedini čvrsti oslonac tog identiteta. U tom smislu se čak i na članstvo u EU i drugim euroatlantskim organizacijama gleda kao na process anacionalizacije Srbije. Dobrica Ćosić kaže da "put kojim se kreće, Srbija nije izabrala. Ona je primorana da stupi u 'tranziciju', 'evroatlantske integracije', te da su nas "briselski komesari, koji su nas bombardovali, smestili u državni provizorijum u kojem se raspinje i grca narod Srbije i Crne Gore". Ćosić dalje kaže da "nam prete i novim 'integracionim' asocijacijama rasturajući Republiku Srpsku i primoravajući Srbe da žive u logoru 'multietničkog Kosova' sa svojim ubicama".¹⁹

Odnos prema zločinu

Srpska elita, kao i srpska država, je svesna da se ratni zločini, mnogi od njih su već i dokazani u Hagu, ne mogu poricati. Osnovno pitanje koje se postavlja za njih jeste da se spreči bilo kakva implikacija da je država Srbija u

¹⁸ Brana Crnčević, Pravi se 'Nemačka Evropa' u američkom svetu!, *Nacional*, 31. maj 2005.

¹⁹ Dobrica Ćosić, Rušice nas vreme i potomci, *Politika*, 2. oktobar 1995.

tome učestvovala, odnosno da je bila glavnerator tih zločina, a u cilju ostvarivanja projekta "oslobođenja i ujedinjenja" Srba u jednu državu. Svetozar Stojanović kaže da "mnogi pokušavaju da sve svedu na ratne zločine, bez uzimanja u obzir prethodne povesti". Njegova teza se svodi na to da se "ne može odgovorno govoriti o odgovornosti za postupke prilikom razbijanja Jugoslavije, pa ni za ratne zločine, a da se ne utvrdi inicijalna odgovornost za razbijanje međunarodno priznate države".²⁰ Zato se prave konstrukcije čiji je cilj da se obuhvati što širi istorijski kontekst kako bi se dokazalo da se radi o nastavku Drugog svetskog rata, te da su zločini odmazda zbog genocida koji je počinjen nad Srbima u tom ratu. Tako Svetozar Stojanović kaže da "neki objašnjivači naših tragičnih zbivanja odlučno odbijaju da uzmu u obzir prošlost, čak i onu relativno skorašnju u Drugom svetskom ratu. Trude se da nas ograniče na period Miloševićeve vladavine".²¹

Naime, odbrana projekta, kako u Hagu, tako i u domaćoj javnosti, polazi od istih argumenata koji su poslužili da se Srbi mobilišu i pripreme za odmazdu. To je dakako bilo relativno lako s obzirom na kampanju koja se vodila u predvečerje rata protiv Hrvata, Muslimana i Albanaca. Ratna propaganda je počivala na demonizaciji i dehumanizaciji neprijatelja i, u tom smislu, srpska elita je uložila svoj naučni autoritet u mobilizaciji srpskog naroda upravo na osećanju ugroženosti od neprijatelja iz Drugog svetskog rata. Svetozar Stojanović i sam kaže da "potisnuto teži da se kad-tad silovito probije u javnost". On kaže da nikoga ne treba da iznenadi činjenica što je "otkopavanje jama i sahranjivanje ostataka došlo neposredno pred razbijanje zajedničke države", jer te "jame predstavljaju metaforu"²². U istom kontekstu Svetozar Stojanović postavlja i pitanje izvinjavanja, koje ne može biti kolektivno već samo za ono što je svaki pojedinac učinio. Za njega je neprihvatljiva ideja o kolektivnoj odgovornosti, ali ukoliko bi već do nje došlo, za njega se opet postavlja pitanje vremenske odrednice: "I zašto tek od 1991, a ne od Jasenovca".²³ Zanimljivo je da srpska elita, s jedne strane, nacionalizuje prošlost kao odmak od komunizma (i promovise u tom smislu četnicki pokret kao antifašistički), dok se, s druge strane, protivi pritiscima koji navodno dolaze iz vana da Srbi "nacionalizuju odgovornost izvinjenje".²⁴

Srpska elita u svojim tumačenjima Jugoslavije, bez obzira na sve negativne ocene koje daju o Jugoslaviji, još uvek se emotivno nije razdvojila od tog okvira za rešavanje srpskog pitanja. Otuda i šizofrena interpretacija. S jedne strane, se pozivaju na činjenicu da je u partizanskom pokretu bilo najviše

²⁰ Svetozar Stojanović, Zločin protiv mira, *Politika*, 29. decembar 2005.

²¹ Svetozar Stojanović, O zločinu i kazni, *Politika*, 30. decembar 2005.

²² Isto

²³ Isto, Stjepan Mesić, predsednik Hrvatske, je prilikom obeležavanja godišnjice Jasenovca održao govor koji nijedan srpski medij nije preneo, sem *Helsinske povelje*

²⁴ Isto

Srba, koji je pod vođstvom komunista rekonstruirao drugu Jugoslaviju, a s druge strane, stalno ističu da su Srbi oduvek bili protiv komunizma. Ova ambivalencija dodatno povećava frustraciju i osećanje gubitka, čime srpska elita vešto manipuliše, posebno u kontaktima sa predstavnicima međunarodne zajednice. Svetozar Stojanović u objašnjavanju srpske frustracije dodaje još jedan element. On kaže da su "Srbi dodatno osetljivi i povređeni zbog višegodišnje kolektivne satanizacije u svetu", te zbog toga "nikako ne bi trebalo potcenjivati opasnost da mnogi od njih dođu do ljutog zaključka o 'nastojanju da im se pod plaštom demokratije i sprečavanja srpske dominacije oduzme i ono malo preostale države'. Insistiranjem na ovakvom viđenju Srba otvara se "najveća šansa srpskim ultranacionalistima".²⁵ Pod "ultranacionalistima" se uvek podrazumevaju radikali, ali samo u komunikaciji sa svetom, mada je ceo tzv. demokratski blok u koaliciji sa njima na raznim nivoima.

Reakcije na desetogodišnjicu masakra u Srebrenici

2005. obeleženo je 10 godina srebreničkog masakra koji je simbol zla i genocida nad Bošnjacima u BiH. 10 godina je istovremeno i dovoljna istorijska distanca koja omogućava sveobuhvatnije sagledavanje rata u BiH. Nakon što je Haški tribunal doneo nekoliko presuda za Srebrenicu i nakon što je u Haškoj sudnici obeleđano niz činjenica, nije više sporno da je Srbija bila generator ratova na teritoriji bivše Jugoslavije, kao što nije sporna ni činjenica da je u tome imala punu podršku JNA i MUP Srbije, te tajnih službi koje su bile ključne u organizovanju rata.

Srebrenica je tačka na kojoj se zapadna civilizacija "prelomila" i vratila svojim izvornim vrednostima, onim antifascističkim, na kojima sada počiva. Proces suočavanja je pokrenut u celom svetu. Čak je i vlada Republike Srpske pod pritiskom pripremila vlastiti izveštaj o zločinu u Srebrenici. Takođe pod međunarodnim pritiskom, priznala je i broj ubijenih i, makar formalno, izvinila se. Samo je Srbija ostala izvan tog procesa. Još uvek se negira broj nestalih i ubijenih. Tvrdi se da se ne radi o civilima, već o presvučenim vojnicima. Aktuelni predsednik Srbije Boris Tadić je inaugurisan na dan godišnjice zločina u Srebrenici (2004. godine). Srebrenicu je spomenuo samo usput, tvrdeći pri tome, da je prevideo taj datum. Za Srbiju je mnogo pogubnija činjenica što se protiv takvog zločina niko nije pobunio i što ni dan danas nema iskrenog priznanja i stida zbog toga. Svakako ne na državnom nivou ili među srpskom elitom.

Američki kongres je povodom 10 godišnjice usvojio rezoluciju u kojoj se navodi da je masakr u Srebrenici genocid, te da su "bosanskim Srbima" u sprovođenju politike agresije i etničkog čišćenja podršku pružile vlasti SRJ.

²⁵ Svetozar Stojanović, Osećanje zajedništva, *Politika*, 24. decembar 2005.

Poslednji paragraf rezolucije reafirmiše američku podršku "celovitoj Bosni". Ovaj paragraf je dodatno značajan jer otklanja ideju o podeli Bosne. Parlamentarna skupština Saveta Evrope takođe je donela Deklaraciju kojom se ukazuje da će nas "put ka katarzi osloboditi kolektivne krivice ali je neophodno osuditi komandante i perpetratore zločina za šta je potrebno njihovo hitno hapšenje".

10 godišnjici Srebrenice prethodilo je niz tribina na tu tema. Pažnju javnosti je izazvala ona koja je održana na Pravnom fakultetu 17. maja 2005. godine. Ta tribina je višetruko značajna jer je ogoljeno stanje institucija u Srbiji, koje su razorene i profesionalno i moralno. Naime, ta tribina je prvobitno najvaljena pod nazivom "10 godina od oslobođenja Srebrenice", pa je zbog reakcije jednog dela javnosti preimenovana na "Istina o Srebrenici". Do pravog delirijuma u amfiteatru Pravnog fakulteta je došlo kada je Ljiljana Bulatović rekla: "Dođu do Potočara - lažnog mesta; osvojili su deo Republike Srpske da bi pokopali ono za šta kažu da su žrtve Ratka Mladića. U julu 1995. godine Srebrenica je oslobođena."²⁶ Ljiljana Bulatović je tom prilikom još rekla: "Ja tražim da oni prenesu svoje mezare na njihovu teritoriju jer je to plodno zemljište, koje narod treba da obrađuje, i ne smeju da dozvole da se žrtve, u koje se oni kunu, s razlogom jer su to njihovi borci, tako omalovažavaju, da ih prebacuju sa svoje teritorije tamo gde nisu dobrodošli".²⁷ Ova tribina je, zbog reakcija nekoliko nevladinih organizacija, privukla i međunarodnu pažnju. To je nateralo i predstavnike vlasti da reaguju na tu incidentnu tribinu, između ostalih, i predsednik Boris Tadić, koji je tim povodom izjavio da "u svakoj zemlji građani imaju pravo da slobodno iskazuju svoj stav, čak i ako je on suprotan zvaničnoj politici zemlje"²⁸.

Osam nevladinih organizacija je uputilo zahtev Narodnoj skupštini Republike Srbije da usvoji *Deklaraciju o obavezama države Srbije da preduzme sve mere zaštite prava žrtava ratnih zločina, a posebno žrtava genocida u Srebrenici*, koji nije prihvaćen²⁹. Predlog je odbijen sa namerom da se usvoji rezolucija ili deklaracija koja bi osudila sve zločine. Međutim, Demokratska stranka je odbijanjem da glasa za takav predlog sprečila usvajanje takve rezolucije. Zbog velike pozornosti međunarodne zajednice i njenog očekivanja da Srbija ipak izađe sa kakvom takvom izjavom, Savet ministara je dao izjavu povodom desete godišnjice ratnog zločina u Srebrenici. U izjavi se kaže: "naša osuda zločina u Srebrenici se ne završava sa osudom neposrednih izvršilaca. Zahtevamo krivičnu odgovornost svih koji su, ne samo u Srebrenici, činili ratne zločine, ili su ih organizovali i naređivali". Dalje se kaže: "Ne treba zaboraviti ni jedan zločin, bez obzira ko su zločinci a ko žrtve".³⁰

²⁶ *Danas*, Užasni zadrž srpske sramote, 19. maj 2005.

²⁷ *Vreme*, Cena uvreda i pljuvanja, 26. maj 2005.

²⁸ www. b92. net/info/vesti , 21. maj 2005.

²⁹ Predlog su u Skupštinu uveli Žarko Korać (SDU) i Nataša Mičić (GSS)

³⁰ www. beta. co. yu , dokumenti

Boris Tadić, prtedesdnik Srbije, je pod pritiskom domaće javnosti i međunaropdne zajednice ipak otišao u Srebrenicu. Pred odlazak rekao je da "zločin demarkaciona linija koja razdvaja civilizaciju i anticivilizaciju", ali je takođe rekao da "njegova poruka da su zločinci individue, jer ako jedan narod optužimo za zločine onda su svi narodi na Balkanu zločinački, imajući u vidu istoriju ovih prostora".³¹

Slučaj Škorpion

Na suđenju Slobodanu Miloševiću je prikazan video-zapis o ubijanju Muslimana iz Srebrenice. Prema navodima Tužilaštva ljudi u maskiranim uniformama, *Škorpion*, bili su pod komandom MUP Srbije, uz čiju su saglasnost iz Srbije prebačeni u Republiku Srpsku i tamo izvršili navedeni zločin. Osim što se vidi veza MUP Srbije sa masakrom Srebrenici, na video-zapisu se vidi i prisustvo SPC i njena podrška tim istim borcima. Naime, video-zapis počinje sa scenom u kojoj otac Gavrilo starešina manastira Privina Glava, oko osam časova ujutro, blagosilja Škorpione rečima: "Braćo, Turci se povampiriše. Hoće srpske svetinje. Daj vernoj vojsci tvojoj da bude na savlađivanje neprijateljskog naroda."³² Nakon što je prikazan film, Jeromonah Gavrilo je izjavio da se ne kaje što je blagoslovio pripadnike paravojne jedinice *Škorpion*, jer on "nije blagoslovio zločin koji su počinili. On kaže da su "Blagosiljana čeljad i naša zastava da se zna da je Pravoslavlje hristoljublje, pravdoljublje i smirenoumlje da ne dođe do pometnje i lutanja u mozgu ka zlu". Po njegovom sudu, to je mogao uraditi smao ekstrem koji se izvukao kontroli ili neko u svojoj ogorčenosti, što ga opet ne opravdava. U isto vreme ne smeju se zaboraviti isti i gori zločini počinjeni nad srpskom decom."³³

Pomenuti video-zapis je iznudio kakvo takvo priznanje srbijanskih vlasti, mada su se odmah ogradile u vezi sa mogućom povezanošću države Srbije sa pomenuom grupom. Ministar unutrašnjih poslova je pokušao da psihološki rastumači motive *Škorpiona* da snime takav film ("bili su infatilni", "želeli su da se prikažu")³⁴. Zanimljivo je da je predsednik *Odbora za bezbednost*, Milorad Mirčić, povodom prikazivanja filma o *Škorpionima*, u isto vreme tražio da se "utvrdi kakva je veza Nataše Kandić, direktorke Fonda za humanitarno pravo, Sonje Biserko i Sonje Liht sa prostitucijom i trgovinom belim robljem"³⁵.

Reakcije vodećih političkih ličnosti u Srbiji bile su više nego poražavajuće. S obzirom da je teško poreći činjenicu da se masakr u Srebrenici

31 *Večernje novosti*, Ograda od zločina, 9. jun 2005.

32 *Večernje novosti*, Imam petoricu u paketu, 4. jun 2005.

33 *Danas*, Jeromonah Gavrilo se ne kaje što je blagosiljao Škorpione", 9. jun 2005.

34 Velimir Curguz kazimir, Jevreji, trgovke belim robljem i škorpion, *Helsinki povelja*, broj 83-84, maj-jun 2005. godine

35 *Danas*, 18. jun 2005. godine

desio, reakcije jednog dela elite priznaje, povodom filma o *Škorpionima*, da se radi o zločinu ali da, istovremeno, "pokušaj da napravi veza Srbije sa tim- 'živo nasilje'". Milorad Vučelić, funkcioner SPS, kaže da se "radi o nametanju krivice, zato jer je desetogodišnjica Srebrenice, jer počinju pregovori o statusu Kosova i zato jer se stvara atmosfera za eventualno hapšenje Mladića. Zato je neko skrivao ovaj zločin sve do sada".³⁶ Da bi se osporila bilo kakva veza između Srbije države i zločina u Srebrenici, srbijanski mediji su intervjuisali razne pripadnike Škorpiona koji su, svi redom tvrdili da su "*Škorpion* bili pod komandom Jedanestog korpusa Vojske RSK, kojim je jedno vreme komandovao Bogdan Sladojević, a zatim general Dušan Lončar".³⁷ Milovan Drecun, vojni komentator, je pak tvrdio da "neko namerno pokušava da na osnovu streljanja šestorice muslimana nametne Srbima genocid", a zatim dodaje da je cilj da se "izvrši pritisak na srpsku javnost kako bismo prihvatili da je Republika Srpska genocidna tvorevina koja bi trebalo da nestane".³⁸

Tomislav Nikolić, SRS, rekao je "Jednostrani pristup Srebrenici neprihvatljiv za SRS. Boli me to što u Srbiji svi govore o zločinima koje su počinili Srbi, a niko ne govori o zločinima koje su počinili muslimani. Ako je neko od Srba u RS počinio zločin, kakav je to greh za Srbiju?"³⁹ Dragoljub Mićunović, Demokratska stranka, izjavio je "da država Srbija i njen narod nisu zločinački, već je to pitanje zločinačkog karaktera jednog režima."⁴⁰ Vojislav Koštunica je, posle sastanka sa Karlom del Ponte, izjavio da je "Više osumnjičenih je privedeno i pritvoreno. Bitno je da se reagovalo odmah i da je više umešanih u zločin privedeno. Dodao je da je reč o brutalnom, bezdušnom i sramnom zločinu, i da je u pitanju šokantan i užasan snimak."⁴¹ Aleksandar Vučić, generalni sekretar SRS, je rekao da je glavni cilj medijske kampanje povodom Škorpiona: "neometano medijsko pripremanje hapšenja Ratka Mladića, i priprema javnosti za formalno ukidanje Republike Srpske"⁴².

Dragoljub Kojčić, DSS, istakao je da neki činoci u međunarodnoj zajednici ne žele dobro Srbima i da im je zapravo "cilj da javnost Srbije doživi osećaj kolektivne krivice, kako bismo lakše progutali kaznu koju su nam namenili. Kazna će sigurno biti u obliku rušenja dejtonske pozicije RS, ili prihvatanje tužbe BiH prema SCG, a ne isključujem i pripremu terena za nezavisnost KiM. Srbima sledi ponovno guranje u inferioran položaj"⁴³. Radoslav Stojanović, zastupnik SCG pred Međunarodnim sudom pravde u

36 *Večernje novosti*, Nasilje nad Srbijom, 9. jun 2005.

37 Izjava Milana Milanovića Mrguda, bivšeg pomoćnika ministra odbrane RSK, *Večernje novosti*, Shvatam to kao osvetu, 9. jun 2005.

38 *Nacional*, Genocida nije bilo!, 10. jun 2005.

39 Svedoci zločina, *Danas*, 8. jun 2005.

40 *Večernje novosti*, Kriv režim, 4. jun 2005.

41 Početak raspada bratstva po zločinu", *Danas*, 4-5 juniu 2005.

42 Priprema za ukidanje Republike Srpske, *Nacional*, 6. jun 2005.

43 Bestijalnost pojedinaca za osudu celog naroda?!, *Nacional*, 6. jun 2005.

Hagu je izjavio da "snimak apsolutno ne menja ništa pred Međunarodnim sudom pravde. To je jedan isečak. Radi se o streljanju šest ljudi, a za Srebrenicu se navodi 8.000 osoba. To je bio mali insert koji ilustruje situaciju, a nikako da povećava ili smanjuje stepen optužbe. To apsolutno nikakvog značaja nema za tužbu BiH protiv SCG i ne menja situaciju. Pošto je u tužbi obuhvaćena celina dešavanja u Srebrenici, ovo ne znači ništa."⁴⁴ Prvoslav Davinić, minister odbrane, je sa žaljem konstatovao da je "prikazivanje filma koji je obelodanio zločine pripadnika jedinice *Škorpioni* ponovo unazadio Srbiju u očima međunarodne javnosti i vratio je puno godina unazad" ali je dodao da "u celom tom slučaju nema odgovornosti naroda a ni države, već isključivo pojedinaca."⁴⁵

Dragan Čavić, funkcioner iz Republike Srpske koji je priznao genocid u Srebrenici, najzad je sa olakšanjem rekao: "Nedavno, kad sam izašao u javnost i priznao genocid u Srebrenici, zvanična Srbija me ostavila samog. Mnogi su me klevetali, nazivali izdajnikom i kupljenim političarom. Ali, ja nisam mario, jer sam - kao i političari u Srbiji - imao prilike da vidim taj snimak."⁴⁶ Jedan od bliskih saradnika S. Miloševića i Radovana Kardžića, Zvonimir Trajković, je rekao da snimci ubistva Muslimana u Trnovu nisu tačni. Činjenicu da je jedna majka prepoznala kako joj sina streljaju na tom snimku,

Trajković je prokomentarisao na sledeći način: "To su kao neke majke. Da smo prikazali magarca javila bi se neka majka."⁴⁷

Prikazivanje filma o *Škorpionima* u Haškoj sudnici, samo nekoliko dana nakon tribune na Pravnom fakultetu, bilo je šokantno za srpsku javnost, jer je prikazano ono o čemu su svi manje više znali. Reakcije srpskih političara bile su sramne, jer, kako kaže Olga Popović, profesor Pravnog fakulteta, "samo se oni mogu bez stida prenemagati, zgražavajući se danas nad hladnokrvnom egzekucijom nedužnih ljudi i nudeći istorijsko priznanje kao rezultat jednog beogradskog tv prikaza".⁴⁸

Srbijanska vlada je videla film nekoliko meseci pre 'premijenog' prikazivanja u Hagu⁴⁹, te zato ne čudi da su u roku od 24 sata locirali sve pripadnike ove grupe i odmah ih pohapsili. Bila je to neka vrsta žrtve koju je

44 Da li će se emitovanje snimka egzekucije Muslimana odraziti na tužbu BiH protiv SCG pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, *Danas*, 6. jun 2005.

45 Zločini u Srebrenici unazadili ugled Srbije", *Danas*, 7. jun 2005.

46 Dragan Čavić: Ja sam priznao, svi su znali, *Nacional*, 4. jun 2005.

47 *Večernje novosti*, Kraj kod Miloševića, 19. avgust 2005.

48 Dr. Olga Popovic, Bestidno prenemaganje, *Helsinška povelja*, br. 83-84, maj-jun 2005. godine

49 Tuzilac za ratne zlocine, Vukcevic u intervjuu *NIN*, 22. decembra 2005, kaže: "Mi smo nešto ranije videli film i počeli da pratimo egzekutore ali nismo očekivali da će Džefri Najs u Hagu da pusti snimak. Zbog toga smo iste noći krenuli u akciju hapšenja i MUP i BIA briljantno su izveli operaciju".

srbijanska vlada podnela u vreme ogromnog pritiska da na neki način ozvaniči svoju odgovornost za masakre u Srebrenici. I međunarodna zajednica je prihvatila ovakvo 'prenemaganje' beogradskih vlasti i smesta proglasila da je srpski narod doživeo katarzu. Ovako ishitrena reakcija nekih međunarodnih medija (CNN, New York Times i mnogi drugi) bagateliše svaki pokušaj unutar zemlje da se procesu suočavanja priđe sa ozbilnošću i odgovornošću.

Reakcija srpske elite na pritisak da se odredi prema zločinu u Srebrenici bila je neumesna, jer je u organizaciji SPC za 12. jula zakazala u Bratuncu zakazan pomen za sve srpske žrtve u Republici Srpskoj. *Večernje novosti* su objavile *Specijalni dodatak* sa navodno svim imenima Srba (3287 hiljade), koji su poginuli u ratu u Bosni. Povod je bio muslimanski masakr Srba (49 ljudi) u Kravicama, što je bila odmazda za prethodno ubijena 70 muslimanskih civila. Događaj se desio u januaru, ali je iskorišćen kao pandan Srebrenici. Na naslovnoj strani dodatka piše "oni su izginuli od iste ruke, neka na istom groblju snivaju vječni san. Njihove humke su strašni znamen velikog istorijskog udesa i trajna opomena našim potomcima. Oni su žrtve prinisene na oltar otadžbine, vjere i slobode. Njihove glčave su položene u temelje Republike Srpske".⁵⁰

Odvajanje saradnje sa Haškim tribunalom od uspostavljanja moralnog balansa u društvu, promovisalo je vrednosni sistem, koji je direktno u koliziji sa konsenzusom o moralnom aspektu i ozbiljnosti prestupa masovnih zločina i, posebno, genocida, koji je međunarodna zajednica uspostavila prilikom ustanovljavanja Haškog tribunala. Za takav odnos delomično je odgovorana i sama međunarodna zajednica, jer je i sama bivala ambivalentna u pogledu Haškog tribunala u pojedinim fazama, što se najbolje ogleda i kroz činjenicu da Ratko Mladić i Radovan Karadžić još uvek nisu uhapšeni. Na samom početku rada Haškog tribunala prevladavalo je opredeljenje da su sve tri strane podjednako odgovorne, te da to treba da se reflektuje i na broj optuženika u Hagu. Tako je Lord Owen kao medijator u bosnaskoj krizi svojevremeno izjavio da treba da se sudi po dvadestak ljudi sa sve tri strane. Vremenom ovaj stav se radikalno menjao da bi 2005. godine saradnja sa Haškim tribulaom postala osnovni preduslov za priključenje balkanskih zemalja evropskim integracijama.

Međunarodna zajednica je propustila priliku da u postoktobraskom periodu ozbiljnije priđe radu sa samim društvom u Srbiji, što ima nesagledive posledice za budućnost Srbije. Srbija je zemlja sa veoma malim ljudskim potencijalom, koji bi bio sposoban i spreman da iznese tako ozbiljan proces suočavanja i, posebno, koji bi obezbedio primat moralnosti u odnosu na nedavnu proslost. Za to je potrebna izgradnja struktura koje bi "moralizovale"

50 *Večernje novosti*, 30. jun 2005.

sećanje⁵¹, za šta u Srbiji nema političke volje. Zbog tako fleksibilnog odnosa međunarodne zajednice, posebno nekih članica EU, srbijanska javnost je izvukla zaključke koji su uobličili cinizam i aroganciju kao dominantan vrednosni stav. To su pokazali i rezultati međunarodnog istraživanja, koje je sproveo UNDP u 53 zemlje sveta na uzorku od 17.000 ljudi, prema kojim su Srbi zauzeli prvo mesto po visku samopostovanja i to u vreme kada se u Haškom sudu obelodanju zločini počinjeni u ratovima u poslednjoj deceniji XX veka. Komentar Dr. Jovan Marić ovog istraživanja je da "samopoštovanje može biti i drugo ime za inat", te da je "njegov utisak da je najimpresivniji rezultat na internacionalnom takmičenju iz samopoštovanja – politički obojen". On smatra da je "inat *srednje ime* Srbije i Crne Gore, a pogled u nacionalnu istorijsku čitanku otkriva da smo mi četiri puta u poslednjih sto godina rekli *ne* – prvo Austrougarskoj, pa Hitleru i konačno – NATO. Tako može da se ponaša samo neko ko je inadživlja, lud ili ekstremno samopouzdan"⁵² Dr Marić kaže da je "srpski nerealni narcizam i varljivo samopouzdanje jedan od bitnih uzroka naših poraza", što praktično po njemu znači da su Srbi "svaki put dobili batine kada su rekli *ne* velikim silama"⁵³

Ovakva interpretacija istraživanja takođe govori da se poraz Srbije isključivo vidu kroz optiku nepokorljivosti srpskog naroda. Nažalost ovakvo uverenje podupiru i ostali ugledni delovi elite. Svakako među najznačajnijim su Svetozar Stojanović i Dobrica Ćosić, koji ne samo da nisu sposobni da naprave bilans poslednjih 20 godina već uporno brane kako svoje učešće u projektu, tako i sam projekat.

Dobrica Ćosić je pred kraj 2005. godine sumirao pogled na rezultate nedavnih ratova u intervjuu NIN, što je domaćoj javnosti ponuđeno kao jedina istina uprkos nepobitnim činjenicama koje dnevno izlaze na svetlost dana. Imajući u vidu uticaj Dobrice Ćosića ne samo na javno mnjenje, već i tekuću politiku i sve nacionalne institucije relevantne za konstrukciju sećanja, ovaj intervju je više nego znakovit. On kaže da su "sve tri ratujuće strane činile ratne zločine, pljačke i paljevine" a da su "sadašnje kvantitativne procene ratnih zločina šovinističke i lažne". Dalje, on danas neće da se odredi o Miloševiću i kaže "sada kada je Milošević iza šengenskih rešetaka i kada mu sudi Haški tribunal, politički sud koji nije sud istine i pravde, ja neću da govorim o politici Slobodana Miloševića". Ovakvim stavom ne samo da amnestira Miloševića, već ostvalja otvornim pitanjem njegove odgovornosti za ratove na teritoriji bivše Jugoslavije. Ćosić to podupire tvrdnjom da "ustaško proterivanje Srba iz Hrvatske i albansko čišćenje Kosova, jesu srpski porazi. Ali kao što se dobro zna, nijedan ratni poraz nije pobednicima bio samo ratna

51 Gabrijel Mockim, Sećanje na zločin i stvaranje identiteta, *Manje zlo*, moralni pristupi praksama genocida, Beogradski krug, Beograd 2005

52 Srbi puni sebe, *Politika*, 19. oktobar 2005. godine, str. 10

53 isto

pobeda. Ishodi tih ratova nisu konačni". Ćosić rat u bivšoj Jugoslaviji kvalifikuje kao "prevashodno građanski rat sa državoboračkim ciljevima i jakim verskim motivima", te su tako "Slovenci ratovali za nezavisnu Sloveniju, Hrvati su ratovali za etnički čistu Hrvatsku, Srbi su ratovali za Jugoslaviju i svoja nacionalna i građanska prava, Muslimani su ratovali za islamsku Bosnu, Albanci za veliku Albaniju...". Ćosić naravno veruje da je odgovornost za rat u velikoj meri i na inostranim ciniocima, te kaže da su "svi ratovi na Balkanu s kraja XX veka završeci Drugog svetskog rata i počeci novog rata protiv Evrope u kojima je, na svoju nesreću, agresijom NATO na Srbiju 1999 godine, učestvovala i sama Evropa"⁵⁴

Obrana Miloševića u funkciji odbrane projekta

Miloševića odbrana je takođe definisana kao odbrana politike i projekta "odlobođenje i ujedinjenje svih Srba". U svom prvom obraćanju Haškom sudu Milošević je izneo stav da je sud nelegalan. Osim toga polazne tačke odbrane su da je Srbija žrtva novog svetskog poretka i globalizacije, te da se Srbija borila protiv islamskog terorizma i fundamentalizma (ova teza je posle 11 septembra posebno osnažena). Polazeći od pomenutih premisa, Milošević se zato uopšte i ne obazire na sadržaj optužnice i retko poseže za pravnim argumentima kojim bi pobijao navode optužnice. On je skocnetrisan na argumentaciju kojom je i počeo rat. O tome najbolje govori i izbor svedoka – uglavnom akademika, kao i vojnih i policijskih funkcionera. Preko njih se obelodanjuje da su projekat koncipirali pojedinci i institucije koje ga se još uvek nisu odrekle. Milošević je, i to postaje sve jasnije, odabran za izvođača projekta. Njegove političke sposobnosti su ga preporučile za njegovu realizaciju.

Miloševićeva odbrana više nego eksplicitno pokazuje da je politika koju je sprovodio bila postignuta konsenzusom svih relevantnih faktora u društvu. Tako je, recimo, prof. Smilja Avramov u Haškoj sudnici izjavila da "Milošević u tako teškoj situaciji u zemlji nije mogao sam odlučivati". Ona izričito tvrdi da je "potpuno pogrešan stav da je tu bila jedna ličnost, odnosno Slobodan Milošević, koji je o svemu odlučivao. Ne, to nije bilo tako. Pola srpske akademije nauka, profesori univerziteta, svi smo se našli na okupu".⁵⁵ Zato je logično da svedoci u sudnici ponavljaju iste one argumente koje su kao pripadnici uticajne intelektualne elite zastupali u vreme najbrutalnije propagande, odnosno u periodu kada se rat pripremao.

Prva teza koju svedoci zastupaju u Hagu jeste da su Jugoslaviju nasilno razbile secesionističke republike Hrvatska i Slovenija, uz pomoć

54 Intervju Dobrice Ćosića, "Vreme je da se narodi bivše SFRJ vrate sebi", *NIN*, 29. decembra 2005 godine, str. 30-37

55 www. icty. un. org

međunarodne zajednice, pre svega, SAD, Vatikana, Nemačke i Austrije. Ukratko, to je bila "pobuna i rat protiv Jugoslavije, jednog međunarodno pravno zaštićenog subjekta".⁵⁶

Optiranje Slovenije i Hrvatske za nezavisnost otvorilo je pitanje granica, jer su one, kako tvrdi Smilja Avramov, "komunističke, odnosno avnojevske" i kao takve su bile neprihvatljive za Srbe. Ona u sudu ističe da je neophodan "poništaj revolucionarnih tekovina". Te granice, kako tvrdi, "nemaju pravni legitimitet", jer ni u "jednom međunarodnom ugovoru nisu priznate granice". Glavni argument Smilje Avramov protiv avnojevskih granica jeste nacrt tzv. Londonskog sporazuma iz 1915. godine koji je i u pripremanju za rat 70 godina kasnije, slovio kao osnova za osporavanje avnojevskih granica. Taj sporazum je napravljen sa predstavnicima Italije kojima je ponuđeno da, u zamenu za ulazak u rat protiv Austrougarske, dobiju delove Dalmacije. Drugi deo tog sporazuma je mapa ponuđena Srbiji, kako kaže Čedomir Popov, "da bi se obeštetila za to što će izgubiti Hrvati i na koje Srbi računaju kao na jedan narod, što će oni izgubiti u Dalmaciji i, s druge strane, što će Srbija izgubiti u Makedoniji"⁵⁷. Granice Srbije po tom sporazumu se manje više poklapaju sa granicama četničkog ideologa Moljevića. Taj sporazum, međutim, nema nikakvu pravnu važnost jer nikada nije bio ozvaničen ni potpisan. Pitanje unutrašnjih granica u slučaju raspada Jugoslavije je u Srbiji pokrenuto još 1971. kada je na Pravnom fakultetu održana rasprava o amandmanima na tada važeći federalni ustav. Već tada se kristališe jasan stav da će u tom slučaju Srbi tražiti ujedinjenje svih srpskih etničkih teritorija. Od te teze nije ni danas odustalo.

Uz osporavanje unutrašnjih granica, druga važna teza koja ima značajno mesto u odbrani, je osporavanje ideje o Velikoj Srbiji, odnosno ujedinjenju svih Srba. Međutim, akademici – svedoci i dalje insistiraju na pravu srpskog naroda da se ujedine u jednu državu, pri tome, uopšte ne uzimajući u obzir principe koji su Badenterovu komisiju opredelili za kvalifikaciju o "raspadu Jugoslavije" i uvažavanju republičkih granica kao državnih granica. "Oslobođenje i ujedinjenje" je jedini politički koncept na kojem su srpske elite gradile svoju politiku tokom dva veka moderne istorije Srbije. Na toj strategiji se opstajalo i kada je bilo jasno da je Miloševićev ratni pohod doživeo poraz. Tako je Milorad Ekmečić, inače jedan od glavnih autora ove strategije, na Drugom kongresu intelektualaca u Beogradu 1994, rekao: "Odmah se na prvom mestu mora reći da ujedinjenje srpskog naroda u nezavisnoj i demokratskoj državi uvek ostaje meta koja se ne menja".⁵⁸ Nakon Dejtonskog sporazuma, kojeg je srpska elita osporila, glavna strateška

56 Prof. Smilja Avramov, www. icty. un. org

57 Prof. Čedomir Popov, www. icty. un. org

58 Milorad Ekmečić, *Drugi kongres srpskih intelektualca*, Beograd, 22-23 april

odrednica je i dalje ujedinjenje drugim, diplomatskim sredstvima. Nakon 5. oktobra 2000. i dolaskom Vojislava Koštunice na čelo SRJ ova taktika je dobila na zmahu. Brzo se, naime, pokazalo da je Vojislav Koštunica samo personalna promena na vrhu SRJ. Mihajlo Marković u *Srpskoj političkoj misli* (2000) kaže da "srpski intelektualci i političari ne treba da čekaju da proces globalizacije propadne ili dovoljno oslabi da bi počeli da rade na ujedinjavanju srpskih zemalja". U Haškoj sudnici Mihajlo Marković na pitanje g. Najsa o mapi Velike Srbije koja je objavljena u časopisu *Epoha* 22. oktobra 1991. g. kaže: "To nije plan razgraničenja Srbije i Hrvatske, nego je ovo Jugoslavija od koje se otepcila Hrvatska, pa je pitanje, ako se Hrvatska otepljuje, gde je trebalo da bude granica?"⁵⁹

Smilja Avramov se takođe bavi pitanjem ujedinjenja Srba u svom svedočenju, pogotovo kada se radi o Hrvatskoj. Ona navodi niz varijanti za hrvatske Srbe u slučaju da se Hrvatska otepci, koje su sačinjene, kako ona kaže, na bazi širokog konsultovanja intelektualaca, stručnjaka svih profila. A sve se svodi na to da Hrvatska ne može odvesti i Srbe u nezavisnu Hrvatsku. Ona tvrdi da se "srpski narod spontano podigao protiv nasilja" i da je tako došlo do formiranja paravojnih snaga. Deo naroda nije hteo da beži i da se preda već su nastale prve grupe otpora protiv nasilja koje je iritiralo stanovništvo svud. I počeli su da se formiraju, čak i javljaju dobrovoljci po Srbiji, koji su se stavljali na raspoloženje jugoslovenskoj armiji".⁶⁰

Upravo se kroz svedočenje akademika može rekonstruisati strategija Beograda: da se opstane na navodnoj odbrani Jugoslavije i instrumentalizaciji UN sanaga u zaokruživanju srpskih teritorija. Mihajlo Marković u svom svedočenju kaže da je plan o pozivanju mirovnih snaga Ujedinjenih nacija imao za cilj da se srpskom narodu "obezbedi da se izjasni gde želi da živi. To bi značilo", ističe Marković, "da bi jedan deo teritorije ostao u Hrvatskoj, a drugi deo ostao u Jugoslaviji". Mihajlo Marković je 1991. g. na konferenciji za štampu komentarišući Hašku konferenciju izjavio da Srbi traže minimum koji bi obezbedio njihovo učešće u pregovorima: stvaranje srpskih krajina u Hrvatskoj; da oni narodi koji žele da ostanu u Jugoslaviji treba da imaju mogućnost da to učine (misli se na Srbe u Hrvatskoj); i da SPS ne može da prihvati da nacionalne manjine kao što Albanci i Mađari uživaju ista prava u budućoj zajednici kao ona što su data srpskom narodu u Hrvatskoj.⁶¹

Treća teza na kojoj Milošević gradi odbranu je negiranje *Memoranduma* kao programskog dokumenta. Glavni argument je da je to nezavršen papir i da je, navodno ukraden i tako procurio u javnost; za njega se inače kaže da je reč o analizi ekonomskog, političkog i socijalnog stanja u Jugoslaviji. Marković tvrdi da se radilo o zahtevu za "nacionalnu ravnopravnost jugoslovenskih naroda",

59 Prof. Mihajlo Marković, www. icty. un. org

60 Prof. Smilja Avramov, www. icty. un. org

61 Prof. Mihajlo Marković, www. icty. un. org

koja je, kako se kasnije videlo, podrazumevala promenu Ustava 1974. Mit o Velikoj Srbiji je prema sudu akademika-svedoka u stvari podmetnut srpskom narodu od strane velikih sila, te se osudom velikosrpskog hegemonizma prokrčuje put novom svetskom poretku i mondijalizmu u ovom delu Evrope.⁶² U tom smislu oni Srbiju vide kao naciju-žrtvu odnosno državu- žrtvu, što je prati kroz celu istoriju. Stvaranje jedinstvene srpske države, odnosno okupljanjem celokupnog srpskog naroda ili najvećeg njegovog dela u jednoj državi, akademici-svedoci ne smatraju velikodržavnom idejom već legitimnim pravom srpskog naroda. Pri tome, ni jedan od svedoka se nije osvrnuo na milionske žrtve koje su ugrađene u tu ideju, odnosno to njihovo pravo.

Četvrta teza je da je Ustav 1974 bio tempirana bomba za raspad Jugoslavije. Marković je u Sudu podržao stav iz Memoranduma koji je ukazao da su "nacionalizam i separatizam koji su delovali na društvenoj sceni, bili opredeljena koja su idejno bila omogućena ustavom iz 1974. godine". Jugoslavija je, kako je kazao Marković u Sudu, postajala sve haotičnija zemlja zahvaljujući ustavu iz 1974". Akademici – svedoci su se zalagali za promenu ustava Srbije kako bi se srpska država izjednačila sa drugim državama-republikama, jer su "Srbiji Ustavom iz 1974. oduzeti atributi državnosti". Danas kada predstoje pregovori o Kosovu, ta ista grupacija insistira na rešavanju kosovskog pitanja po principu "više od automije manje od nezavisnosti" upravo onako kako je ono bilo rešeno ustavom iz 1974.

Peta teza se odnosi na ulogu JNA u raspadu Jugoslavije. Naime, odbarna pokušava da zaštiti JNA od odgovornosti za zločine i bilo kakvu ulogu u organizovanju "pobune Srba". Argumentacija se svodi na to da je zločina bilo ali da se radi o paravojskama koje nisu bile pod kontrolom državnih institucija.

Ovakva argumentacija u sudnici, njeno predstavljanje i medijska interpretacija u zemlji, pokazuju da je ona duboko usađena u svest šire javnosti, što pojačava uverenje da se Jugoslavija raspala voljom velikih sila. Državne institucije aktivno učestvuju u Miloševićевой odbrani sa idejom da se odbrani projekat, ali i da se izbegne odgovornost države Srbije za ratove i počinjene zločine i genocid na teritoriji bivše Jugoslavije. S obzirom da je ovakva percepcija široko prihvaćena u javnosti, što objektivno otežava proces suočavanja i blokira evropsku orijentaciju.

Polemika oko udžbenika

Udžbenici istorije su najvažniji za oblikovanje svesti mladih generacija i zbog toga su glavni instrument interpretacije istorijskih događaja, a posebno kada je reč o nedavnoj prošlosti. Nakon petooktobarskih promena došlo je do izvesnih pomaka u udžbenicima istorije, prateći evropske tendencije.

⁶² Isto

Konkretni rezultat je pokušaj objektivnog sagledavanja regionalne istorije na inicijativu Saveta Evrope i Pakta Stabilnosti.

Ovaj projekt je započet za vreme Đinđićeve vlade koja je reforma obrazovanja veoma uspešno sprovedena u senci težih političkih pitanja. Vlada premijera Vojislava Koštunice je kao prvi potez po dolasku na vlast vratila reformu obrazovanja na sam početak. Međutim, pod pritiskom jednog dela javnosti, kao i međunarodnih institucija, vlada Vojislava Koštunice bila je prinuđena da se vrati na reformski kurs prethodne vlade. U tom smislu je pomenuti udžbenik dobio preporuku Ministarstva obrazovanja.

Zanimljiva je bila polemika koja je vođena na stranicama *NIN* povodom objavljivanja četiri knjige istorijskih čitanki (Osmansko carstvo, Nacije i države u jugoistočnoj Evropi, Balkanski ratovi, Drugi svetski rat), a koje su nedavno objavili Prosvetni pregled i Centar za demokratiju i pomirenje iz Soluna. Naime, radi se o projektu koji je dobio podršku Saveta Evrope, Pakta za stabilnost i mnogih drugih međunarodnih institucija, a u Srbiji ove knjige je podržalo Ministarstvo prosvete i sporta i odobrilom ih za koriscenje. Ove knjige su rezultat višegodišnjeg rada 60 istoričara iz 11 zemalja jugoistočne Evrope.

Pomenute knjige baziraju na istorijskim dokumentima za koje se veruje da na najtacniji način prikazuju istoriju Balkana, posle čega su urednici načinili zbirke istorijskih izvora. Na ovaj poduhvat i posebno slobodno korišćenje ovih udžbenika naišlo je na reakcije Koste Nikolića i Suzane Rajić inače pisaca novog udžbenika istorije za 8. razred.

Dubravka Stojanović, jedna od saradnika na ovom projektu, je povodom njihovog napada rekla da je "veliki problem što pomenuti autori nisu pratili razvoj svetske historiografije posle tridesetih godina XX veka i što nisu upoznati sa jednom od ključnih debata te nauke, debatom o istorijskoj istini". Ona dodaje da je "ideja o jednoj istini osnova svakog autoritarnog mišljenja i totalitarnog poretka, te da je jedino naučno rešenje tog problema multiperspektivnost, odnosno način kojim se, bez komentara, ravnopravno prikazuju viđenja zainteresovanih strana, čime se otvara mogućnost dijaloga". Dubravka Stojanović ukazuje da se primedbe na ovaj projekat svode na prebrojavanje Srba, srpskih izvora, srpskih podataka, poređenje dužine srpskih i drugih izvora", te da to ukazuje da se "radi o tipično etnocentričnoj reakciji na komparativni naučni pristup, jer osnovni cilj tog pristupa jeste da 'sebe' stavi u poređenje sa 'drugim', što po definiciji smeta svima onima koji svu složenu prošlu i sadašnju realnost vide samo kroz sopstvene naočari"⁶³

⁶³ Dubravka Stojanović, Razoružati istoriju, *NIN*, 22. decembra 2005 godine, str. 44-45

Redefinisanje antifašizma

Ritualni sećanja predstavljaju odnos prema prošlosti i bazičnim vrednostima na osnovu kojih se ona komemorira. Antifašizam je osnovna civilizacijska vrednost na kojoj današnja Evropa počiva. Srbija je samu sebe isključila iz koalicije antifašističkih zemalja. Ne samo da se radi o marginalizaciji partizanskog pokreta, jedinog nosioca antifašizma na teritoriji bivše Jugoslavije, već i o istorijskom falsifikovanju uloge četnika u Drugom svetskom ratu. Velikim delom su se i sami partizani, odnosno nosioci partizanske tradicije, ili oni koji su sebe sami percipirali ili predstavljali (velikim delom okupljeni oko Slobodana Miloševića i njegovih socijalista) poistovetili sa ciljevima ravnogorskog pokreta devedesetih godina. O tome najbolje govori i činjenica da Srbija nije poslala zvaničnu delegaciju u Aušvic maja 2005. na komemoraciju žrtvama holokausta povodom 60-godišnjice pobeđe nad fašizmom. Ovaj stav Srbije prema antifašizmu je primećen u međunarodnoj zajednici, jer delegacija SCG nije pozvana na glavnu proslavu 60-godišnjice pobeđe nad fašizmom u Moskvi. Obeležavanje 60-godišnjice antifašizma u Moskvi imalo je posebnu važnost upravo zbog nacionalizovanja antifašizma u skoro svim postkomunističkim zemljama. Činjenica da su se tamo okupili svi svetski lideri da na simboličkoj ravni je prekinuto izjednačavanje nacizma i staljinizma. To nikako ne znači da su žrtve staljinizma, odnosno komunizma manje, ali ovakav gest svakako sprečava stvaranje konfuzije u pogledu politike sećanja koja je prošla kroz svojevrzni inženjering nakon kolapsa komunizma.

Politička elita je 9. maja 2005. godine u Srbiji obeležila na različite načine. Vojislav Koštunica je položio vence avijatičarima – branicioma Beograda u aprilskom ratu 1941. Izbegao je i patizane i četnike i izabrao kraljeve pilote. 13. maja na Ravnoj gori je po prvi put organizovana proslava uz državnu podršku. Ministar soplnih poslova Vuk Drašković je tamo obeležio sećanje na Drugi svetski rat i time vladu i skupštinu stavio na stranu poraženih. Samo nekoliko meseci pre toga (decembar 2004) Skupština Srbije je, ogromnom većinom poslanika, usvojila Zakon kojim se izjednačuju partizani i četnici. Za ovaj zakon nisu glasali predstavnici SPS, SDU i GSS.

Dodatnu konfuziju unela je odluka američke vlade da uruči ordenje nacističkim saradnicima. Naime, američka delegacija veterana posmrtno je odlikovala Orednom zasluge srpskog generala Dragoljuba Dražu Mihailovica, vođu četničkog pokreta. Ovo odlikovanje je prvobitno dodeljeno Mihailoviću 1948 godine, dve godine posle njegovog pogubljenja. Ovaj američki postupak naišo je na veliko negodovanje u regionu, pre svega u Bosni, Hrvatskoj i na Kosovu. U svom pragmatičnom ponašanju Amerikanci su hteli ovim gestom solidarnosti da podrže ministra soplnih poslova Vuka Draškovića za njegove iskrene napore da poboljša odnose sa Zapadom. Međutim, ne mogu se prevideti činjenice na koje reaguju svi susedi a to je da je Draža Mihailović, isto

kao i Vuk Drašković, simbol genocidnog velikosrpskog projekta koji je doneo velik stradanja kako 1941, tako i 1991 godine.

Potreba da se redefiniše celokupna prošlost: ratove devedestih, socijalističku Jugoslaviju, Drugi svetski rat, Kraljevinu Jugoslaviju, nastanak Jugoslavije, Prvi svetski rat, "zlatno doba srpske demokratije 1903-1914, XIX vek, period pod Turcima, državu Nemanjića... ukazuje, kako kaže, Dubravka Stojanović, da je "igranje sa istorijom" i držanje svih pitanja otvorenim ogromna opasnost za društvo kojem su oduzeti svi putokazi". To ostavlja "potpuno otvoren prostor za nametanje ideologije koja je istovremeno i ekstremno leva i ekstremno desna, koja je u svakom pogledu, suprotna onome na čemu počiva usepšni deo današnjeg sveta".⁶⁴

Suđenja za ratne zločine pred nacionalnim sudovima

Suđenja za ratne zločine pred nacionalnim sudovima takođe vrlo slikovito odražavaju odnos države prema nedavnoj prošlosti. Ono što karakteriše sva ova suđenja jeste da tužilaštvo pokušava da neutralizira ili skroz ukloni bilo kakvu ulogu države Srbije, JNA i policije u zločinima koji su počinjeni. Tužilaštvo pokušava te zločine da svede na "incidente" koje rade "izolovane grupe" odnosno paravojne formacije. Na taj način država pokušava da odbrani Srbiju kao državu od optužbi za genocid i agresiju, odnosno od plaćanja ratne otštete Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. U tom smislu je i saradnja sa Haškim tribunalom, posebno kada je u pitanju vojna dokumentacija, uslovljena ovom državnim strategijom da se izbegne kvalifikacija o agresiji i genocide u Sudu za pravdu u Hagu. Pokušaj da se sa Bosnom nagodi van suda nije uspeo, mada je u tome bilo posredništva i nekih zemalja EU.⁶⁵ Odbrana pred ovim sudom je jedan od osnovnih prioriteta spoljne politike SCG. Srbija je već pripremila svoje svedoke koji treba da poprave sliku o Srbiju, pogotovu kada je u pitanju njen odnos prema manjinama, posebno Muslimanima. Kao jedan od svedoka pojaviće se i beogradski muftija efendija Hamdija Judufspahić.

⁶⁴ Dubravka Stojanović, Porazena budućnost, *Helsinška povelja*, broj 83-84, maj-juni 2005.

⁶⁵ Dnevni list *Politika* od 18. januara 2006. donosi tekst u kojem profesor međunarodnog prava Frensis Bojl (inače zastupnik BiH pred Međunarodnim sudom) tvrdi da se na "vlasti BiH vrši ogroman pritisak da odustanu od tužbe protiv SCG pred Međunarodnim sudom pravde". Dalje se navodi da "nijedna velika sila ne želi da krene u sudski proces, (iako je prvo ročište zakazano za 27. februar). SAD, UN, EU, čak i sam Holbruk, pre više od godinu dana na bosanske vlasti vršili su ogroman pritisak da odustanu od izvođenja dokaza".

Zaključci i preporuke:

Imajući u vidu značaj pravilne prerade prošlosti za budućnost Srbije, njenog uključenja u evropske integracije i, posebno, njenih odnosa sa susedima, Helsinški odbor smatra :

- Da je odsustvo političke volje političkih i kulturnih elita da sa odgovornošću priđe obradi prošlosti značajna opstrukcija u otvaranju evropske perspective za Srbiju;
- Da je orijentacija na relativizaciju odgovornosti za nedavne ratove takođe prepreka normalizaciji odnosa u regionu;
- Da je takav odnos je takođe još jedan element zatvaranja srbijanskog društva u autističan i retrogradan sistem vrednosti;
- Da je pitanje kažnjivosti jedno od ključnih pitanja za uspostavljanje pravnog okvira i sistema u Srbiji;
- Da je "komercijalizacija" odnosa sa Haškim tribunalom (kao vid saradnje) pogubna za javno mnjenje, jer se propušta prilika da se uspostavi moralna vertikalna kroz objašnjavanje konteksta i odgovornosti Miloševićevog režima;
- Da je takav odnos prema Haškom tribunalu, u suštini, politika kontinuiteta sa prethodnim režimom i da se kroz "mkomercijalizaciju" i "kontrolu štete" pokušava amnestirati države Srbije i njenih institucija za počinjene ratne zločine i genocid u BiH.

Helsinški odbor preporučuje međunarodnoj zajednici:

- Da više koristi mere pritiska na srbijansku vladu da na pravi način priđe obradi prošlosti;
- Da pomogne da se Bosanska tužba protiv Srbije za agresiju i genocid u Sudu pravde u Hagu reši na pozitivan način, jer bez pravilne interpretacije ratova na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991-1999 nema pravih preduslova za normalizaciju u regionu;
- Da na adekvatan način pomaže deo civilnog društva koje se bavi suočavanjem sa prošlošću, s obzirom na konstantnu kampanju koja se protiv njih vodi u medijima i kroz druge forme;
- Da utiču na medije (posebno RTS, kao, navodno, javni servis) da posvete veći prostor za adekvatno izveštavanje o radu Haškog tribunala;
- Da pomognu profesionalne istraživače prošlosti, jer je održavanje savremenih vrednosti je moguće samo preko istorije;
- Da utiču na liberalniji deo elite da formuliše politiku sećanja koja će omogućiti srbijanskom društvu, posebno mladim generacijama, da se pravilno odnose prema odgovornosti države Srbije;

SRBIJA I HAG: POLOVIČNO ISPUNJAVANJE OBAVEZA

I pored brojnih obećanja najviših funkcionera srpske vlade tokom 2005. godine u gotovo svakom susretu sa predstavnicima međunarodne zajednice i Tribunala u Hagu, da će general Ratko Mladić biti isporučen sudu za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije, nije ispunjeno. General Ratko Mladić koga optužnica Haškog tribunala tereti, pre svega za genocid nad Muslimanima u Srebrenici, a potom i za desetak hiljada žrtava u opsednutom Sarajevu, je još na slobodi. Nakon smrti Slobodana Miloševića i žestoke kampanje srpskih medija koja je usmerena na diskreditaciju Tribunala, mogu se očekivati nova odlaganja i manipulacije sa hapšenjem Ratka Mladića. Pored Mladića Srbija "duguje" Hagu još desetak lica optuženih za ratne zločine.

Formulom o tzv. dobrovoljnoj predaji haških optuženika, koju je Vlada premijera Koštunice smislila septembra 2004. godine (neposredno posle odluke zvaničnog Vašingtona da Srbiji zbog nesaradnje sa Hagom uvede tzv. "meke sankcije"), da bi sačuvala koalicionu većinu u Skupštini i izgrađeni imidž distanciranja od Haga, u Ševeningen je od septembra 2004. do aprila 2005. godine ispraćeno 17 optuženika. Od tada do kraja 2005. godine više ni jedan.

Učinkom Vlade tada je bila je zadovoljna međunarodna zajednica i koalicioni partneri: Hag je pohvalio Srbiju za saradnju, Brisel je krajem marta odborio Srbiji Studiju izvodljivosti, a socijalisti haškog optuženika S. Miloševića nastavili su da podržavaju Vladu. Funkcioner SPS-a Ivica Dačić potvrdio je da je njegova partija "principelno protiv hapšenja i isporučenja Hagu", ali "da je Koštuničin način dobrovoljne predaje ispravan za državu i pojedince".¹

"Dobrovoljni" odlasci u Hag

Procedura dobrovoljne predaje bila je možda najslikovitiji primer odnosa vlasti prema odgovornosti za počinjene ratne zločine, pa i Haškom

¹ Kurir, 19-20 mart 2005.

tribunalu. Pred televizijskim kamerama optuženici su primani kod najviših funkcionera Vlade Srbije, pa i premijera, uz ocene da je "čin predaje visoko moralan, pošten i patriotski čin"² (ministar pravde Zoran Stojković, o odluci Radivoja Miletića da dobrovoljno ode u Hag). Miletić je bio oficir Vojske Republike Srpske a optužnica ga tereti za progon i ubijanje muslimanskih civila u Srebrenici i Žepi.

Pred odlazak u zatvor, visoke oficire iz Republike Srpske (BIH) i Srbije, često je primao i patrijarh Pavle. Opet uz TV kamere optuženici su u pratnji visokih funkcionera-ministara u Vladi Srbije – odlazili u Hag. Ni u jednoj prilici nije pominjano zašto su oni optuženi i odgovorni pred Međunarodnim tribunalom za ratne zločine. Ispraćani su kao nacionalni heroji, koji se žrtvuju kako bi Srbija započela proces prijema u Evropsku uniju i Partnerstvo za mir. O optužbama i njihovoj eventualnoj odgovornosti za zločine počinjene na prostorima bivše Jugoslavije u Srbiji se i dalje čuti. Kalkulantskim odnosom prema sudu u Hagu, vladajuća politička elita i njima bliski intelektualci, potenciraju obavezu države da saraduje sa Tribunalom uz stalno proturanje ocene da se u Hagu vode politička suđenja.

Vojislav Koštunica je prvi put na godišnjicu svoje vlade javno izrazio "spremnost da Hagu izruči najtraženije optuženike za ratne zločine Radovana Karadžića i Ratka Mladića" rekvaši da će ekstradicijama biti obuhvaćen kompletan spisak osoba optuženih pred Haškim tribunalom. Nagovestio je, da bi "neki mogli da se predaju do kraja marta kada Evropska komisija odlučuje o studiji izvodljivosti".³

Od januara do aprila 2005. godine, najaktuelnije je bilo hapšenje četvorice vojnih i policijskih generala (Nebojša Pavković, Sreten Lukić, Vlastimir Đorđević i Vladimir Lazarević) po optužnici iz oktobra 2003. godine. Vladimir Lazarević je prvi otišao u Hag početkom januara uz sve moguće počasti, komplimente i auto za njegovu porodicu, koji mu je lično uručio ministar u Vladi Srbije Velimir Ilić. U poverljivoj optužnici od 25. septembra 2002 (objavljena oktobra 2003) četvorica generala optužuju se da su "planirali, podsticali, naređivali ili počinili ili na drugi način pomagali i podržavali planiranje i izvršenje zločina na Kosovu". Na teret im se stavlja nasilno premeštanje i deportacija 800 hiljada albanskih civila, ubistvo stotine albanskih civila koje su počinile snage SRJ i Srbije, seksualna zlostavljanja uglavnom Albanci...

Posle višemesečnih pregovora, skrivanja i pretnji da "neće živ otići u Hag"⁴ i raspisivanja poternice za njim, ne zbog Tribunala već nedolaska na suđenje za pokušaj ubistva Vuka Draškovića u Budvi, general Pavković je poslednji otišao u Hag (25. aprila) u pratnji ministra Zorana Lonačara, dva

² *Politika*, 1. mart 2005.

³ Intervju "Fajnenšl tajmsu", prenosi, *Danas*, 3. marta, 2005.

⁴ *Danas*, 26. april 2005.

advokata i lekara sa VMA. Njegovim izručenjem Tribunala, Savet ministara EU direktno je uslovio pozitivnu ocenu o studiji izvodljivosti.

General Đorđević je i dalje u bekstvu, navodno se krije u Rusiji. Za vladajuće i opozicione partije najspornije, u smislu da li je ispunjen princip dobrovoljnosti ili je po sredi bilo hapšenje, bilo je izručenje penzionisanog generala policije Sretana Lukića – 4. aprila.

Iako je njegov odlazak vlast prokomentarisala kao "poseban vid dobrovoljne predaje", Lukić je na dan kada je njegovoj porodici rečeno da izlazi iz bolnice (operisan na VMA) u bolničkoj pidžami odveden u Hag. Za razliku od drugih "patriota", kako je u medijima isticano "heroja visokog morala", "časnih ljudi" sa Lukićem u Hag nije otišao ni jedan ministar Vlade Srbije. Nije ga primio ni premijer Koštunica "verovatno zbog njegovih zasluga u akciji *Sablja* niti su mu javno uručene pare i auto".⁵ Komentator *Politike* Lj. Stojadinović (i sam nekadašnji oficir JNA) u tekstu "Medalje od plastike" posvećenom izručenju generala u Hag, tvrdi da u Srbiji zapravo "skoro više i ne postoji snaga koja može biti određena kao antihaški lobi. Srbija više nema izbora. Nije sigurno da će nam ispunjenje obaveza učiniti život boljim. Bez njih će svakako biti gore, a to otpor prema Hagu već se svodi na folklorne restlove i poslednje varijante srpske hajdučije"⁶.

Način izručenja Sretana Lukića, nekada komandatna policijskog štaba na Kosovu, a posle oktobarskih promena u Srbiji visokog funkcionera MUP-a i prvog čoveka akcije "Sablja", bio je povod brojnim reakcijama srbijanskih političara. Srpska radikalna stranka, koja je i inače protiv svake saradnje sa Hagom, to je bio povod da zatraži opoziv Vlade Srbije "zato što je pogazila obećanje o dobrovoljnoj predaji haških optuženika".⁷ Objašnjenje o Lukićevom izručenju zatražio je i predsednik Srbije Boris Tadić. On je od Haga zahtevao "da Lukiću obezbedi medicinski tretman i da razmotri mogućnost da bude pušten na slobodu do početka suđenja".⁸ Bivši premijer Vlade Srbije Zoran Živković, bio je određeniji: "Ako je Lukić odveden mimo svoje volje u Hag Vlada je prekršila svoj koncept dobrovoljne predaje". Lukić je pre i posle ubistva premijera Đinđića, prema, kako je rekao Živković, njegovom iskustvu, bio "častan oficir što i nije tako često u policiji". Vladu je za kidnapovanje i nasilno izručenje Lukića optužila i koaliciona SPS. SPS je upozorila svoje koalicione partnere da i ne pokušavaju na silu da nekog privedu u Hag: "Slobodan Milošević je najistaknutiji borac protiv haškog nasilja. Kako neko može i da pomisli da bi njegova partija ikad dopustila da se ijedan građanin SCG mimo Ustava i pravde preda Tribunalu".⁹

⁵ *Politika*, 8. april 2005.

⁶ *Politika*, 8. april 2005

⁷ *Danas*, 9-10 april 2005.

⁸ *Glas javnosti*, 5. april 2005.

⁹ *Večernje novosti*, 31. mart 2005.

Političkim prepucavanjem pozicije i opozicije u "slučaju Lukić" po ko zna koji put je marginalizovana saradnja sa Haškim tribunalom i odgovornost za počinjene zločine. Po izručenju generala Lukića i pretnja socijalista je splasnula a njihova podrška Vladi ostala je na snazi.

SRS, kao najjača partija u srpskom parlamentu, svakih nekoliko meseci podgrejava kampanju protiv Haškog tribunala. Na naučnom skupu o "navodnim dokazima protiv haškog optuženika Vojislava Šešelja profesor Pravnog fakulteta Kosta Čavoški je tvrdio da je Šešelj pre žrtva unutrašnje nego međunarodne politike: "Haški tužiocci su samo izašli u susret dosmanlijama koji Šešelja više nisu mogli da podnesu". Književnik Brana Crnčević, kao i Čavoški, inače redovan gost radikalskih tribina i skupova, ocenio je da je "Haški tribunal tek delić udruženog zločinačkog poduhvata koji se zove globalizacija" i da se "Srbima kao posledica delovanja Haškog tribunala nameće nesigurnost nacije i anacionalnost"¹⁰.

Sledeći skup sa sličnom temom "Falsifikovanje opštih istorijskih okolnosti kao način delovanja Haškog tribunala sa posebnim osvrtom na optužnicu Vojislava Šešelja" radikali su održali početkom novembra.

Tomislav Nikolić, potpredsednik SRS, optužio je Hag da falsifikovanjem istorijskih činjenica formira virutelnu prošlost da bi stvorio sliku o Srbima kao zlikovcima. On ističe da je: "Izmeniti istinu, prepraviti knjige, ili napisati nove, izbrisati srpske žrtve i ubediti same Srbe, pored ostatka sveta, da se sve tako odigralo i da smo svi mi ubice, kriminalci i zlikovci – to je glavni zadatak Haškog tribunala i njegovih medijskih satrapa".¹¹

U vreme održavanja radikalskog skupa pred Sava centrom članovi udruženja "Sloboda" organizovali su potpisivanje peticije kojom se od Skupštine Srbije zahteva donošenje Rezolucije o prekidanju postupka pred Haškim tribunalom protiv S. Miloševića zbog njegovog lečenja u zemlji i davanja neophodnih državnih garancija za to.¹²

Objavljivanje video zapisa, o streljanju Muslimana u Srebrenici jula 1995. godine, samo je na trenutak suočilo srpsku javnost sa zločinom koje su ovog puta izveli pripadnici rezervnog sastava MUP-a Srbije *Škorpioni*. Tužilaštvo Haškog tribunala prvi put je (1. juna) prikazalo ovaj video zapis na suđenju S. Miloševiću. Potom je, doduše selektivno, prikazan i na našim televizijama. Predsednica Fonda za humanitarno pravo, Nataša Kandić objasnila je da je "film snimljen na planini Treskavica u vreme zločina u Srebrenici. Ubijeni muškarci su civili iz Srebrenice. Zločin su počinili pripadnici *Škorpiona* čiji je komandant bio Slobodan Medić"¹³. Deo ove jedinice odgovoran je i za masakr albanskih civila u Podujevu 1999. godine.

10 Večernje novosti, 30. maja 2005.

11 *Politika*, 11. novembar 2005.

12 *Ibid.*

13 *Danas*, 3. juni 2005.

Deklaracija o Srebrenici koju su pripremile osam nevladinih organizacija u kojoj se od Skupštine Srbije traži određivanje prema zločinu nije naišla na dobar prijem. Većina poslanika je izjavila da se "zgraža nad snimcima egzekucije ali da krivce treba kazniti pojedinačno a ne ceo narod".¹⁴ Predstavnicima vladajućeg DSS-a odbijanje deklaracije pravdali su sudskim postupkom protiv *Škorpiona* koji je u toku. Njihovi koalicioni partneri iz SPS-a upozoravali su "da treba razlikovati zločine od zločina počinjenih u ratu koji imaju svoje neposredne izvršioce i žrtve".

Mediji u Srbiji zaduženi za tzv. zaštitu srpstva, poput *Nacionala* koji neprekidno zastupaju tezu o "nastojanju zapada da Srbima nametne kolektivnu krivicu za genocid počinjen u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije", pomenute snimke egzekucije Muslimana, među kojima je bilo i maloletnika, ocenjuju kao nastojanje da se manipulacijom sa "muslimanskim žrtvama pravi pritisak na javnost u Srbiji da Republiku Srpsku prihvati kao genocidnu tvorevinu koja bi trebala da nestane" i da "genocida u Srebrenici nije bilo i to treba jasno reći".¹⁵

Posle objavljivanja filma o stravičnom zločinu pripadnika *Škorpiona*, MUP Srbije je samo dan posle emitovanja filma u Hagu uhapsio osmoricu neposrednih izvršioaca pogubljenja. Posebno odeljnja Okružnog suda za ratne zločine u Beogradu odmah je otpočelo sa predkrivičnim postupkom za zločin u Srebrenici, za koji su osumnjičeni pripadnici rezervnog sastava policije Srbije *Škorpion*. Postupak se vodi na osnovu dvočasovnog filma o likvidaciji muslimanskih zarobljenika¹⁶.

Tim povodom se premijer Koštunica vrlo određeno izjasnio: "ovo je brutalan, sraman i bezdušan zločin počinjen nad civilima".¹⁷ Karle Del Ponte se prilikom posete Beogradu srpskim vlastima zahvalila na brzom reagovanju na objavljeni snimak u Tribunalu ocenjujući akciju "briljantnom"¹⁸

Obećanja bez pokrića

U ispunjavanju obaveza prema Haškom tribunalu aktuelne srpske vlasti rade na dva koloseka: prema međunarodnoj zajednici šalju se optimističke poruke da je Srbija spremna na potpunu saradnju sa Hagom što podrazumeva i sva preostala izručenja haških optuženika koji se nalaze na teritoriji Srbije. Za unutrašnju upotrebu, obaveze prema sudu Ujedinjenih nacija nadjačavaju poruke o zalaganju Vlade Srbije da u potpunosti pruži pomoć svima koji se dobrovoljno predaju, uključujući materijalnu pomoć i garancije

14 *Ibid.*

15 Milovan Drecun, *Nacional*, 10. juni 2005.

16 *Politika*, 2. juni 2005.

17 *Blic*, 3. juni, 2005.

18 *Blic*, 3. juni, 2005.

države za eventualno puštanje na slobodu haških optuženika do početka suđenja. Tako su mediji na prvim stranama objavili privremeno puštanje na slobodu četiri haška optuženika generala Vladimira Lazarevića (pušten samo dva meseca po odlasku u Hag), Nikole Šainovića, Milana Milutinovića i generala Dragoljuba Ojdanića i njihov doček na surčinskom aerodromu. Vlada je marketinški veoma koristila njihov povratak u zemlju. Šef kancelarije Vlade za saradnju sa medijima Srđan Đurić izjavio je da je odluka Tribunala potvrđuje kredibiliteta Vlade: "Reč naše države se poštuje a odluka predstavlja veliki rezultat u saradnji naše države sa Hagom".¹⁹

Inače, za pomoć porodicama optuženih za ratne zločine (tada ih bilo 32 u Hagu) država Srbija je prošle godine izdvojila 15 miliona dinara. Svaka porodica dobija 200 eura mesečno – koliko iznosi i prosečna plata u Srbij – svaka dva meseca po tri avionske karte za Hag i po 250 eura za svakog člana porodice koji putuje u holandsku prestonicu. Na tom spisku su na primer i porodice Šainovića, Milutinovića, Šešelja...

Nakon godinu dana zastoja, strategija Vlade o "dobrovoljnoj predaji" je tokom 2005. godine dala određene rezultate: 17 optuženika otišlo je u Hag. Agilnost Vlade u saradnji sa Hagom rezultat je, pre svega, snažnog pritiska međunarodne zajednice. Odlazak generala Pavkovića u Hag, posle silnih peripetija, bio je direktno vezan za dobijanje Studije o izvodljivosti. Dostavljanje gotovo svih preostalih dokumenata i oslobađanje svedoka od čuvanja državne tajne, dogodilo se posle pretnje glavnog tužioca Haškog tribunala Karle del Ponte da će u izveštaju za Savet bezbednosti, koji Haški sud dostavlja 13. juna, upozoriti da Srbija nedovoljno saraduje sa Tribunalom.

Glavna tužiteljica Haškog tribunala Karla del Ponte boravila je u Beogradu u toku 2005. godine dva puta. Početkom juna, ona je premijeru Srbije Koštunici, predsedniku SCG Maroviću, ministru inostranih poslova SCG Draškoviću i predsedniku Nacionalnog komiteta za saradnju sa Haškim tribunalom Rasimu Ljajiću, poručila da, uprkos napretku u saradnji, Hag čeka Mladića i Karadžića: "Od hapšenja generala Mladića direktno zavisi budućnost i evropske perspektive državne zajednice".²⁰ Međunarodna zajednica je očekivala da će Srbija ipak predati Ratka Mladića Hagu pre obeležavanja desetogodišnjice maskara u Srebrenici i potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Šef holandske diplomatije Bernard Bot takođe je podsetio Beograd da je "poruka o saradnji sa Hagom veoma jasna, ali da ona mora da bude jasna i građanima Srbije"²¹

Pod pritiskom međunarodne zajednice i Vojislav Koštunica je podsetio na rezultate saradnje sa Hagom, dobrovoljne predaje i puštanja na slobodu do početka suđenja uz konstataciju da bi bio "srećan da su obaveze

¹⁹ *Danas*, 14. april 2005.

²⁰ *Večernje novosti*, 3. juni 2005.

²¹ *Danas*, 15. juli 2005, susret Bota- Drašković u Beogradu

prema Hagu ispunjene juče, ali učinimo da to bude urađeno vrlo brzo na onaj način na koji se radilo i dosad".²² Dakle, premijer je i dalje protiv hapšenja haških optuženika. Možda je to i razlog što gotovo godinu dana Srbija nikog nije isporučila Hagu, pošto više među optuženima nema kandidata za dobrovoljnu predaju.

Vuk Drašković, ministar inostranih poslova, je nakon susreta sa Karlom del Ponte, naglasio da je "privođenje pravdi svih optuženih prvorazredna nacionalna obaveza", ali da "javni i medijski nastupi u kojima se brane zločinci i zločini takođe predstavljaju zločin". Karla del Ponte je, i pored "izručenja 16 optuženika" ponovila da je "Mladić najveća prepreka saradnje Srbije sa Hagom" i da "poslednji put dolazi u Beograd ovim povodom".²³ Srpske zvaničnike Del Ponteova je podsetila da je Tribunal očekivao generala Mladića 11. jula na godišnjicu zločina u Srebrenici: "Sa premijerom Koštunicom sam razgovarala o tome da bi Mladić trebao da bude u Hagu do godišnjice potpisivanja Dejtonskog sporazuma – u novembru mesecu. Posle razgovora sa tužiteljicom i premijer Koštunica je izjavio, da je "saradnja sa Hagom od životnog interesa za našu zemlju" i da "smo mi svesni da saradnju treba da privedemo kraju".²⁴

Istim povodom, tokom cele godine, u Beograd su dolazili najrazličitiji predstavnici iz sveta: predsednik Tribunala Teodor Meron. I on je od predsednika B. Tadića, premijera V. Koštunice i ministra pravde Z. Stojkovića. zatražio izručenje optuženika Mladića, jer, kako je rekao, "sud neće zatvoriti vrata do izručenja Mladića, Karadžića i Gotovine".²⁵ Hag i nedovoljna saradnja sa Srbijom bio je tema razgovora ministra R. Ljajića sa Delegacijom Odbora Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, koji je goste pokušao da ubedi da u SCG postoji politička volja i spremnost za ispunjavanje svih preostalih obaveza prema Haškom tribunalu.²⁶

Na neispunjavanje međunarodnih obaza SCG je upozorio i Savet Evrope. U svom sedmom izveštaju za period decembar 2004. – februar 2005. državnoj zajednici se preporučuje da unapredi saradnju sa Hagom pre svega u pogledu hapšenja optuženih: U njihovom izveštaju se ističe da "tokom posmatranog perioda nije došlo do ohrabrujućih znakova ove saradnje u smislu predaje ili izručenja".²⁷

SCG još nije ispunila ni obavezu koja proističe iz odluke Saveta Evrope iz 2004. godine o zamrzavanju računa i imovine nedostupnim haškim optuženicima. Ministar pravde Zoran Stojković je najavio mogućnost eventualnog zamrzavanja imovine haških optuženika još početkom godine u

²² *Večernje novosti*, 3. juni 2005.

²³ *Politika*, 30. septembar 2005.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Politika*, 16. mart 2005.

²⁶ *Danas*, 21. april, 2005.

²⁷ *Danas*, 15. mart 2005.

jeku akcija dobrovoljne predaje Lukića, Pavkovića i ostalih generala.²⁸ O potrebi hitnog donošenja ovog zakona govorio je tada i predsednik nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom Rasim Lajić: "Nacrt će biti donet za sedam dana".²⁹ Socijalisti i radikali odmah su digli glas protiv tog zakona. Funkcioner SRS A. Vučić nazvao je zakon "skandaloznim i protivustavnim. Reč je o varvarskim idejama koje se koriste protiv političkih neistomišljenika".³⁰ Prema proceduri, o ovom dokumentu se izjašnjavaju članice državne zajednice, Savet ministara a potom i parlament SCG, čiji poslanici zbog raznih opstrukcija (nemanje kvoruma i slično), to nisu učinili ni godinu dana posle utvrđivanja nacrta ovog dokumenta.

U drugoj polovini godine međunarodna zajednica gubi strpljenje zbog zastoja u saradnji na relaciji Beograd – Hag. Evropska unija je prvi put oročila hapšenje Mladića (5. april 2006) čijim odlaskom u Hag je uslovlila i nastavak započetih pregovora o približavanju Srbije Evropskoj uniji. Od Beograda su već krajem 2005. zatražena dela, a ne reči i obećanja.³¹ Još oštrija poruka stiže od američkog ambasadora za ratne zločine Pjera Rišara koji prvi saopštava da "ukoliko Beograd ne uhapsi Mladića, uslov će biti i hapšenje Kradžića, ukoliko se nalazi na teritoriji Srbije". On je takođe izjavio i da će Hag ovu dvojicu optuženika čekati i od 2016. godine".³²

Polazeći od brojnih obećanja³³ zvaničnog Beograda da će uhapsiti Mladića, međunarodna zajednica nije tada postavljala određene rokove za hapšenje, već je samo upozoravala. Pred svaki značajan međunarodni skup obećavajuće izjave srpskih političara su se umnožavale a među građanima širio optimizam o navodnim pohvalama Srbiji za saradnju sa Tribunalom. Pred decembarsku sednicu Saveta bezbednosti, pojedini mediji su najavljivali da će glavna tužiteljica Zribunala Karla Del Ponte, bez obzira da li će Mladić do tada biti izručen ili ne, pozitivno oceniti saradnju sa Beogradom. Portparol tužilaštva Florens Artman je na kontu toga podsetila Srbiju da "od kako je izručen general Pavković pre šest meseci nije bilo napretka na planu hapšenja ili predaje begunaca. Tužilaštvo i dalje nailazi na odbijanje pristupu dokumentima uglavnom od Vojske SCG". Ona je izričito podsetila da su glavni prioriteti Haga "hapšenje preostalih sedam begunaca od međunarodne pravde uključujući Karadžića i Mladića i nesmetan pristup dokumentima i svedocima"³⁴.

²⁸ *Politika*, 19. mart 2005.

²⁹ *Danas*, 21. mart, 2005.

³⁰ *Danas*, 22 mart, 2005.

³¹ *Danas*, 12. novembar 2005, izjava predsednika Haškog suda Tedora Merona, prilikom njegove druge posete Beogradu u toku 2005.

³² *Večernje novosti*, 5. novembra 2005.

³³ Rasim Lajić je izjavio da će "svi optuženi do kraja godine biti isporučeni Hagu", *Večernje novosti* i *Danas*, 2. april 2005.

³⁴ *Danas*, 23. novembra, 2005.

Kako su se pretnje zbog nesaradnje sa Hagom poklopile sa najavama o početku pregovora o Kosovu, rasle su i špekulacije u beogradskim medijima do neslučenih razmera. *Nedeljni telegraf* od 12. oktobra 2005. tako navodno "otkriva" da će specijalni izaslanik Bele kuće Nikolas Berns prilikom skorašnje posete Beogradu Tadiću i Koštunici doneti konkretnu ponudu: "Uhapsite Karadžića i Mladića i Kosmet neće biti nezavistan".

Reagujući na politički pritisak međunarodne zajednice premijer Koštunica je u intervjuu grčkom listu *Tovima* izjavio da "u Srbiji postoji politička volja za izručenjem odbeglog haškog optuženika Ratka Mladića". Uprkos primedbama, on je rekao da je saradnja sa Hagom dobra "ali da treba da se zaokruži predajom svih optuženih za ratne zločine." Međunarodnoj zajednici je poslao poruku da nezavisno od pritiska spolja "mi na tome vredno radimo zato što će uspeh u saradnji sa Hagom promeniti položaj naše zemlje"³⁵.

Događaji koji su usledili (miting radikala, februar 2006. sa koga su lideri SRS Ratku Mladiću poslali direktnu poruku da se ne predaje "bolje da se ubije" a desetak hiljada ljudi klicalo Mladiću i nosilo njegove slike) po prvi put su međunarodnu zajednicu suočili sa činjenicom da Srbija nema ozbiljne namere da isporuči Mladića.

Slučaj Ratka Mladića

Godina 2005. bila je izuzetno važna za Haški tribunal, ali i za međunarodnu zajednicu. Prošlo je deset godina od srebreničkog masakra i potpisivanja Dejtonskog sporazuma, deset godina (25. jula 1995. godine) od kada je Haški tribunal podigao optužnicu protiv bivšeg predsednika Republike Srpske Radovana Karadžića i komandanta vojske Republike Srpske Ratka Mladića. Obojica su i dalje u bekstvu.

Mladićevo skrivanje, u kome je svih ovih godina značajnu ulogu imala i verovarno i dalje ima vojska SCG, dovelo je na samom početku 2006. godine do, do sada, najozbiljnije pretnje Evropske unije da će prekinuti pregovore o pridruživanju. Brojni demanti srpskih vlasti i vojnih funkcionera, uključujući i Borisa Tadića i Prvoslava Davinića, u poslednjih pet godina da vojska ne krije generala Mladića pokazali su se netačnim. To je potvrdio spisak od pedesetak ljudi iz vojske i vojnih obaveštajnih službi koji su posle opsežnije istrage u vojnoj službi bezbednosti označeni kao pomagači Mladićevog skrivanja. Njihova imena se i dalje drže u tajnosti. Zoran Stanković, ministar vojske, je povodom tog spiska izjavio da su "oni u toku istrage premešteni na druga radna mesta ili su penzionisani. Mladić je u vojnim objektima bio do 2002. nakon čega je u tajnoj akciji nekoliko oficira odveden u nepoznatom pravcu. Kada je napustio objekat vojske, vojnim vozilom je prebačen do jedne jedinice

³⁵ *Danas*, 7. novembar 2005.

u kojoj je izvršena zamena vozila, pa ga je to drugo vozilo odvelo na jednu drugu lokaciju. Pritom, za tu operaciju su znala samo tri lica. Lice, koje to nije znalo, je bilo komandant jedinice u kojoj je izvršena zamena vozila".³⁶ Nakon obelodanjivanja pomenutog spiska, pronalaženjem i hapšenjem Mladića navodno se će se baviti MUP, BIA, i VBA. Za njihovu koordinaciju (službe i institucije) zaduženo je Specijalno tužilaštvo za ratne zločine i tužilac Vladimir Vukčević.

Ministar odbrane SCG Zoran Stanković, čiji je dolazak na ovu funkciju povezan sa izručenjem Mladića, ocenio je "da, zapravo, donedavno niko ozbiljno nije radio na hvatanju Mladića" i da je tek sada "pokrenuta ozbiljna potraga, budući da bi državna zajednica mogla da dođe u ozbiljnu situaciju ako Mladić ne bude izručen Tribunalu".³⁷

Slučaj Ratka Mladića najslikovitiji je primer nesaradnje Srbije sa Haškim tribunalom. Više od tri godine ovdašnjim vlastima bilo je potrebno da Tribunalu dostave personalni vojni dosije Ratka Mladića. I to je rađeno na parče, strana po strana uz obrazloženje da je u vojnoj dokumentaciji kaos, da su nestale pojedine strane dosijea i slično. Iako je Vrhovni savet odbrane u martu 2005. odlučio da se ovaj dokumenat preda Hagu, to je uz velike napore učinjeno tek posle nekoliko meseci i još je neizvesno da li je kopmljetiran. Za Tribunal to je izuzetno važan dokumenat kao dokaz direktne povezanosti Beograda sa ratom u BiH.

Prema pisanju medija *Dosije Mladića* ima 13 strana i oko njega se već mesecima natežu Hag i državni organi Srbije. Kao komandant prekodrinskih Srba Ratko Mladić je dva puta iz Beograda vanredno unapređivan i to od Predsedništva SFRJ, prvi put 4. oktobra 1991. iz čina pukovnika u čin general majora u paketu u kojem su prvi put promovisani oficiri sa ratnim zaslugama. Drugi put 24. aprila 1992. u čin general potpukovnika. On je, prema izvornom dosijeu, po potrebi službe penzionisan 28. februara 2002. u Beogradu. Pre toga, ukazom predsednice RS Biljane Plavšić, Mladić je penzionisan krajem 1996. To Beograd, međutim, nije priznavao. U personalnom listu dostavljenom Haškom tribinualu nema tragova o tome šta se dešavalo sa Mladićem od postavljanja za komndanta 2. Vojne oblasti do trenutka penzionisanja 2002, što jasno pokazuje "da postoji paralelna dokumentacija stvorena sa namerom da se Beograd ne poveže sa građanaskim ratom u Bosni."³⁸

Kao razlog za odugovlačenje slanja dosijea u Hag, u javnosti je pominjana i činjenica da je ukaz o penzionisanju generala Mladića potpisao Vojslav Koštunica koji je tada bio predsednik SRJ. Dosije poslat Hagu ne sadrži ni podatak na kojoj funkciji se nalazio Mladić do trenutka penzionisanja.

36 Ministar vojske Zoran Stanković u intervjuu za BBC, 9. februar 2006.

37 Blic, 18. februar 2006.

38 U čemu je tajna Mladićevog dosije, *Danas*, 1. jul 2005.

Zbog godišnjice genocida u Srebrenici, Mladić sredinom godine, opet na insistiranja međunarodne zajednice za njegovo izručenje, postaje glavna tema medija. Vlasti u Srbiji aktiviraju priču "da se preduzimaju sve mere da se Mladić locira i privede Tribunalu". Nedeljnik *Evropa* od 9. jun 2005. je proturio informaciju da Vlada Srbije pregovara sa Mladićem i da su u tu akciju "uključeni premijer Koštunica, ljudi iz Mladićevog obezbeđenja i ruska obaveštajna služba". Špekulisalo se da Mladić navodno traži novac za svoju porodicu, da je bolestan a da Koštunicin kabinet sa nekoliko dana zakašnjenja prati njegovo kretanje. Prema jednom izvoru ovog lista, Mladić je boravio u Novom Sadu, zatim Preševu pa Makedoniji. Prema drugom izvoru pak Mladić se nalazi u Rusiji. Zoran Stojković, ministar pravde, je demantovao ove informacije,³⁹ dok je Vladeta Janković, savetnik premijera Vojslava Koštunice najavljavao skori odlazak Mladića u Hag.⁴⁰

U isto vreme i predsednik Srbije Boris Tadić pozvao je Mladića da se preda, ne zbog počinjenih zločina, već zato što bi to "rešilo mnoge probleme Srbije".⁴¹ Ovu Tadićevu izjavu Aleksandar Vučić, funkcioner SRS, je kvalifikovao kao "besmislicu", dok Milorad Vučelić, predstavnik SPS, ne smatra da je "odlazak Mladića u Hag uslov za rešavanje svih problema Srbije". Dorđe Vukadinović, politički analitičar, je takođe izneo da se "nipošto svi problemi Srbije ne rešavaju time. Mladićev odlazak bi donekle ublažio neke aktuelne probleme ali daleko od toga da se oni rešavaju saradnjom sa Haškim tribunalom".⁴²

I dok u Srbiji i dalje tvrde da ne znaju gde je Mladić, uz formulaciju da za njegovo privođenje postoji politička volja i da se nikad intenzivnije nije radilo na njegovom pronalaženju. Istovremeno, Haški tribunal uporno tvrdi da zna da je optuženi general u Srbiji.

Izbor dr Zorana Stankovića, penzisanog oficira JA i nekadašnjeg načelnika VMA bliskog Koštunicinoj partiji, za novog ministra odbrane (oktobra 2005) domaća politička javnost tumači kao pokušaj Vlade Srbije da se približi Mladiću i ubedi ga na dobrovoljnu predaju. Kao lekar Stanković je lično poznao haškog optuženika Mladića. Aleksandar Vučić, funkcioner SRS, tvrdi da je "Stanković podmetnut da obavi prljav posao za koji će na kraju odgovarati Tadić i Koštunica. Oni će odgovarati pred istorijom ako odluče da hapse Mladića što su možda i u stanju da učine".⁴³ Pred godišnjicu Dejtonskog sporazuma (25. novembar) kada se očekivalo hapšenje Mladića, pojedini mediji ponovo zahuktavaju kampanju njegovog veličanja.

U odbranu optuženika za ratne zločine ustali su i učesnici Sabnora matice i dijspore u Beogradu ("Danas" 4. oktobar). Oni su zahtevali od države

39 *Danas*, 10. juli 2005.

40 *Blic*, 12. juli 2005.

41 *Danas*, 15. juli 2005.

42 *Nacional*, 16. juli 2005.

43 *Kurir*, 14. oktobar 2005.

da brine o haškim optuženicima, "pošto je Tribunal, nelegitiman sud, krajnje jednostran i antisrpski nastrojen". Dan uoči godišnjice Dejtona "Nacional" najavljuje skorašnje objavljivanje memoara Ratka Mladića-"Sve moje pobjede i svi moji porazi" , koji će biti, po oceni jednog od priređivača ,čije ime se ne pominje, "značajno svedočenje za razumevanje svega što se dešavalo tokom sukoba na ovim prostorima."

Sva obećanja srpskih funkcionera Vlade Srbije, da će Mladić biti izručen Hagu do kraja godine nisu se obistinila. Zvanična Srbija i dalje tvrdi da ne zna gde je Mladić. Jedina promena je da je vojska potvrdila da je deo njenih pripadnika svih ovih godina pomagao i čuvao generala Mladića.

*
* *

Tokom 2005. godine u Hag su otišli:

1. Radivoj Miletić, general Vojske Republike Srpske. Ppredao se 28. februara. U Hag odlazi iz Beograda. Optužen za progon i ubijanje muslimanskih civila u Srebrenici i Žepi.

2. Momčilo Perišić, general JNA, bivši načelnik generalštaba SRJ. Predao se 8. marta. Optužnica ga tereti za granatiranje Sarajeva i Zagreba i zločine u Srebrenici. Perišić je jedanaesti general koji je pristigao u Hag.

3. Nebojša Pavković, načelnik generalštaba Vojske SRJ. Stigao u Hag 25. aprila. Optužen za zločine počinjene ka Kosovu i proterivanje 800 hiljada Albanaca.

4. Sreten Lukić, general policije. Stigao u Hag 4. aprila. Optužnica ga tereti za ista dela kao i generala Pavkovića.

5. Mićo Stanišić, kadar Republike Srpske. Dobrovoljno se predao beogradskim vlastima 11. marta. U dva navrata od 1992. do 1995 bio ministar policije u Vladi Republike Srpske. Optužen za genocid. Rođak Jovice Stanišića, takođe haškog optuženika i nekadašnjeg šefa Državne bezbednosti Srbije. Mićo Stanišić važio za čoveka MUP-a Srbije na Palama.

6. Vinko Pandurević, bivši general vojske Republike Srpske. Otišao iz Beograda u Hag 23. marta. Predaju obrazložio obavezom prema državi. Optužen za genocid i ratne zločine u BIH. Najavljujući svoj odlazak u Hag, pred tv kamerama pojavio se u uniformi oficira SCG.

7. Gojko Janković, takođe kadar RS. Bio zamenik komandira vojne policije i vođa paravojne jedinice u Foči. Vladu Srbije obavestio 14. marta da dobrovoljno odlazi u Hag. Optužnica ga tereti za zločine nad nesrpskim stanovništvom u Foči, uključujući i zločine nad muškarcima u lokalnom KPD i zatočenim ženama.

8. Milorad Trbić pomoćnik komandanta bezbednosti u drinskom korpusu. Otišao u Hag 14 aprila. Optužen za zločine u Srebrenici.

9. Vujadin Popović, pukovnik Vojske Republike Srpske. Otušao u Hag iz Beograda 14. aprila. Optužnica ga tereti za počinjeni genocid u Srebrenici

Zaključak

U poređenju sa predhodnim godinama po broju izručenih optuženika za ratne zločine Srbija je u 2005. revnosnije nego pre toga ispunjavala ovu svoju međunarodnu obavezu. Dobijanje Studije izvodljivosti i početak procesa pridruživanja Evropi nije bila samo nagrada već i čvrst dokaz da Srbija sa Hagom saraduje samo pod pritiskom. Studija je stigla u Srbiju a izručenja čak i dobrovoljna su prestala.

Optuženi za ratne zločine koji su se dobrovoljno predali i otišli u Hag veličani su kao heroji, časni ljudi koji se žrtvuju za budućnost Srbije. Deset godina Srbija, na primer, kliče Mladiću ubeđujući ga da se ne preda. Neki mu čak poručuju da je bolje da se "ubije nego živ ode u Hag". Sada vlast plasira drugačiji stav, odnosno da je njegov odlazak u Hag neminovan. Ovaj novi pristup osporavju radikali i njihove pristalice koje čine više od trećine biračkog tela Srbije.

Na poslednjem februarском mitingu SRS pred više od deset hiljada ljudi zamenik predsednika radikala Tomislav Nikolić poručio je Mladiću "da je bolje da se ubije nego da se preda". Poruku sa predlogom za samoubistvo izneo je i ministar odbrane Zoran Stanković: "Da li misliš da si važniji od ove zemlje i ovog naroda? Da li shvataš da ovu zemlju uvlačiš u siromaštvo i izolaciju? Obezvređuješ sebe samog i vojsku kojom si komandovao? Smatram da čovek po nekad sam sebi treba da presudi ako je odgovoran za određene zločine."⁴⁴ Stanković je inače prvi funkcioner SCG koji je najavio da će, ukoliko Mladić ne bude uhapšen, podneti ostavku, ali i prvi koji je pomenuo počinjenim zločin.

Nakon smrti Miloševića i spektakularne manipulacije sa njegovom smrću, teško je predvideti da li će Mladić da se preda. Bez ozbiljnog pritiska međunarodne zajednice ni premijer Koštunica neće hteti da ga uhapsi. Ulog bi za njegovu vladu u tom slučaju mogao biti veliki: koalicioni partneri (SPS) na kojima Vlada održava većinu mogli bi mu otkazati poslušnost.

Argument za ovu tezu mogao bi biti sve češće pojavljivanje treće opcije koju je formulisao Zoran Stojković, ministar pravde: "pronaći validne dokaze koji bi ubedili međunarodnu zajednicu da Mladić nije u Srbiji".⁴⁵ U međuvremenu sve češće se čuju poruke, posebno od strane radikala "da nama Evropa nije potrebna, mi ćemo sa nesvrstanima".

Vlada Srbije, u suštini, i dalje relativizuje počinjene zločine. Umesto suočavanja i osude zločina, prema optuženima se neguje kult žrtvovanja za

⁴⁴Blic, 18. februar, 2006

⁴⁵Ibid.

državu. U takvoj atmosferi predaja Ratka Mladića sve je spornija. Većina u Srbiji, i posle 15 godina, odborava ono što se dešavalo u vreme rata u Bosni, optužuje vođe zato što su izgubili ratove a ne što su ih vodili.

BOSANSKA TUŽBA PRED MEĐUNARODNIM SUDOM PRAVDE

Bosna i Hercegovina (BiH) je podigla tužbu protiv SRJ pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, za agresiju i genocid nad Bošnjacima još 1993. godine, dakle, u jeku najtežih masovnih zločina nad Bošnjacima. To je bio i jedan od pokušaja da se svetu skrene pažnja na ono što se događalo u BiH. SRJ je 1997. godine podigla protivtužbu protiv BiH za genocid nad Srbima, u kojoj se, između ostalog, navodi da je "BiH odgovorna za zločine genocida počinjene nad Srbima u BiH" i da "moraju biti kažnjena lica odgovorna za te zločine". Genocid je, navodi se, podstaknut *Islamskom deklaracijom*, posebno u njoj sadržanim stavom da "ne može biti mira ni suživota između islamske vere i neislamskih društvenih i političkih institucija". Ta je tužba kasnije povučena na zahtev Gorana Svilanovića tadašnjeg ministra inostranih poslova. Mnogi pravnici i onda i sada, bili su protiv toga, smatrajući da će to šteti poziciji SRJ, na šta mnogi ukazuju nakon što je počela raspravu pred Međunarodnim sudom pravde. Prof. Ivan Čukalović, ekspert za međunarodno prava, je jedan od onih koji smatra da "taj potez može da košta Srbiju, sadašnje i buduće generacije"¹

Srbija je nakon NATO intervencije podigla tužbu za genocid protiv nekih NATO zemalja pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu. ² Ovaj sud se proglasio nenadležnim za tu tužbu sa argumentom da SRJ u tom trenutku nije bila članica UN³. Vuk Drašković je na Savetu ministara predložio povlačenje tužbe SCG protiv NATO⁴, što su neki poslanici pozdravili uz

¹ *Inter-nacional*, 1. april 2004.

² SRJ je u proleđe 1999. tužila Međunarodnom sudu pravde Francusku, Veliku Britaniju, Nemačku, Kanadu, Italiju, Belgiju i Holandiju za genocid i nezakonitu upotrebu sile i dela protiv čovečnosti počinjena tokom bombardovanja. Sud iz proceduralnih razloga nije uzeo u razmatranje tužbe protiv SAD i Španije.

³ Naime, srpski pravnici su smatrali da bi logiku da SRJ nije bila članica UN 1999. godine trebalo primeniti i na slučaj bosanske tužbe, jer SRJ u to vreme (1993), takođe nije bila članica UN.

⁴ Ljiljana Smajlović je tu incijativu okarakterisla kao "neprikladan i neprofesionalan prizor: dva državna činovnika koji poput nevladine organizacije ili neformalne lobi grupe vrše javni pritisak na državu za koju rade ne bi li srušili pravnu

obrazloženje da je to "uslov za dalje evropske integracije", dok su drugi bili protiv, tvrdeći da se time amnestira agresija i razaranje SCG.⁵ Evropska komisija je podržala Draškovićevu inicijativu, jer bi to ubrzalo proces pridruživanja "Partnerstvu za mir". Radikali su bili izričito protiv, a Toma Nikolić je bio kratak, rekavši da ne "želi da komentariše izjave te budale."⁶ Mnogi prominentni pravници su zagovarali da se ostane pri tužbi, nadajući se da će Sud, bez obzira kakvu odluku donese, isti stav primeniti i na tužbu BiH protiv SRJ, odnosno SCG. Profesor Vojin Dimitrijević je za Radio B92 rekao: "Ta tužba je podneta 1999. godine, u toku samog bombardovanja, i ona takođe spada u neozbiljne gestove". Dalje on kaže "to smo nasledili od Miloševića i ne možemo se nje odreći. I sada u gomili gluposti i stvari koje moradmo da rešavamo... imamo i tu tužbu"⁷

Ljiljana Smajlović, tada komentator NIN, inače bliska V. Koštunici, je odluku Suda o nenadležnosti u slučaju NATO, protumačila na sledeći način: "Sarajevo mora da se zapita da li je veća korist odustati od tužbe za genocid u korist dobrosusedskih odnosa i regionalne stabilnosti i tako zaraditi političke poene, ili eventualno izgubiti spor zbog razloga nadležnosti. Sada je zapravo stvorena realna šansa da kao domine 'padnu sve tužbe'".⁸ Zoran Stojković, ministar pravde, takođe smatra da "Sud mora još jednom da se izjasni da li je nadležan i u slučaju bosanske tužbe"⁹

Nakon 5. oktobra 2000. godine nove vlasti su podnele zahtev za reviziju presude o nadležnosti iz jula 1996. godine, međutim Sud je 2003. odbacio jugoslovenski zahtev za reviziju i time je, u suštini, sebe proglasio nadležnim o čemu govori i činjenica da je rasprava počela 27. februara 2006.

Dosovska vlast je insistirala na tome da BiH povuče svoju tužbu. Vladan Batić, tadašnji ministar pravde, je svoje insistiranje obrazlagao time da bi "bilo dobro radi budućnosti i dobrosusedskih odnosa da BiH povuče tužbu pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu protiv SCG za agresiju i genocid". Batić je tvrdio da "ukoliko do toga ne dođe, onda treba da se branimo od te tužbe i da dokažemo jednu drugu istinu". On je upozorio da je Ministarstvo pravde pripremlilo "takve dokazne materijale koji će iznenaditi i svetsku javnost".¹⁰ Bosanska strana ni jednog trenutka nije pokazala da će odustati od tužbe, uprkos brojnim pritiscima, ne samo iz Beograda, već i iz sveta. Na beogradske pretnje gledalo se kao na "čiste spekulacije", kojima Beograd pokušava "nepravim sredstvima da dovedu u pitanje čistu pravnu

strategiju te države pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu", Ljiljana Smajlović, Varadi, *NIN*, 26. avgust 2004.

⁵ *Politika*, 23. jul 2004.

⁶ *Ibid.*

⁷ Radoslav Stojanović, Odbaciti trulo nasleđe, *Politika*, 3. septembar 2004.

⁸ Ljiljana Smajlović, *NIN*, 16. decembar 2004.

⁹ *Vešernje novosti*, 16. decembar 2004.

¹⁰ *Politika*, 1. jul 2003.

situaciju"¹¹. Pravni zastupnik BiH Sakib Softić je izjavio da je "za njih najvažnije da se utvrdi da je počinjen genocid", jer Bošnjaci "žele da opstanu i žive kao ljudska bića", za što će im "presuda pružiti garanciju"¹².

Bosanska tužba je osporavana i na druge načine, pre svega, u pogledu interpretacije rata. Beograd je oduvek proturao tezu da se radi o građanskom ratu, odnosno protivpravnom secesionizmu dve republike, Slovenija i Hrvatska. Smatra se da tužba polazi od "političko-diplomatski i medijski stvorenog stereotipa o odgovornosti srpske strane i jugoslovenske države za sva zla tokom ratnih dešavanja", a uz ignorisanje činjenice da se "radi o građanskom ratu u Hrvatskoj i BiH, prouzrokovanim antiustavnom i nasilnom secesijom".¹³

Osim Beograda, tužbu je osporavala i RS, čiji predstavnici prilikom usvajanja državnog budžeta za 2003. godinu, nisu prihvatili da se izdvoje posebna sredstva za rad agenta i troškove tužbe. Bošnjačke vlasti su se nakon toga okrenule drugim izvorima finansiranja, pre svega, individualnim finansijerima. Narodna skupština RS je usvojila Deklaraciju kojom se traži da BiH povuče tužbu protiv SCG, jer je ta tužba *de facto* tužba protiv Republike Srpske i suštine Dejtonskog sporazuma. U Deklaraciji se takođe navodi da je tužba "ogromna prepreka zbližavanju i pomirenju naroda u BiH"¹⁴

Prilikom otkrivanja brojnih masovnih grobnica u BiH, poput one na Crnom vrhu kod Zvornika, pitanje odgovornosti uvek se aktuelizira. Tako je član Predsedništva BiH Sulejman Tihić povodom masovne grobnice na Crnom vrhu izjavio da je zločin na toj lokaciji počinjen organizovano, što potvrđuje da "iza stoje vlasti RS". Tom prilikom Sakib Softić je izjavio da BiH neće povući tužbu, ali je istovremeno isključio i mogućnost vanparične nagodbe i rekao "Mi ponavljamo da bi bilo najjednostavnije da tužena strana – olakša posao i nama i njima- prizna sadržaj tužbe".¹⁵

Osporavanje RS, kako u BiH, tako i u svetu, sve je češća tema, pogotovo u svetlu revizije Dejtonskog sporazuma koja je u toku. Borislav Paravac, srpski član predsedništva BiH, osporavanje RS smatra nelegalnim i da je "RS nastala političkom voljom predstavnika srpskog naroda još pre rata i to iz nužde".¹⁶ Dragan Čović, predsedavajući Predsedništva BiH, se založio da svako odgovara za ono što je kao državna institucija, ili kao pojedinac radio u poslednjih deset godina, posebno tokom rata. On smatra da "to pitanje treba pre svega gledati u kontekstu prava i što manje ga politizovati", jer po njemu

¹¹ *Danas*, 12. avgust 2003.

¹² *Danas*, 10. jul 2003.

¹³ Čedomir Štrbac, Utvrđivanje istine zarad budućnosti, *Politika*, 31. avgust 2004.

¹⁴ *Večernje novosti*, 2. oktobar 2003.

¹⁵ *Danas*, 19. avgust 2003.

¹⁶ *Politika*, 14. avgust 2003.

hipoteku prošlosti treba ostaviti iza sebe "da bismo mogli normalno da nastavimo da živimo"¹⁷.

SCG je svoju strategiju gradila na tome da nije bila članica UN i činjenici da se Sud već proglasio nenadležnim u slučaju tužbe SRJ protiv NATO. Međutim, kaže Nikola Radmanović, stručnjak za međunarodne odnose, "naši političari ne prave razliku između toga kad naša zemlja nekog tuži i kad je tužena. Naime, ako niste član UN, nemate pravo da nekog člana te organizacije tužite, ali ako ugrožavate nekog od njenih članova, ona vas može kazniti zbog toga"¹⁸.

Paralelno sa pritiscima na BiH da odustane od tužbe, iz Beograda je kontinuirano negiran genocid u Srebrenici. Naime, Beograd strahuje da će osuda generala Radoslava Krstića ojačati argumente bosanske strane, pa se zbog toga osporava genocid u Srebrenici i to od najjeminentnijih pravnika. Tako je Milan Bulajić, predsednik Fonda za istraživanje genocida, tvrdio da "međunarodni tužilac, kao ni pretresno veće Međunarodnog krivičnog suda, nisu dokazali zločin genocida Srba nad muslimanima, sledstveno ni krivicu komandanta drinskog korpusa, generala Radoslava Krstića, po komandnoj odgovornosti". On tvrdi da "sama enklava nikada nije bila demilitarizovana... to je omogućilo da 'safe areas' postanu centri muslimanskog terorizma protiv srpskih sela i vojske RS".¹⁹ Milan Paunović, profesor međunarodnog prava, smatra da je tribunal napravio materijalnu grešku prilikom formulisanja genocida u slučaju Krstić. On tvrdi da je Tribunal "genocid definisao mnogo šire od onoga što piše u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju genocida", te da se time "priprema teren da se RS proglasi za genocidnu tvorevinu". To bi ugrozilo opstanak RS kao entiteta u BiH.²⁰ Profesor Paunović smatra da posle presude Krstiću "nedostaje samo jedna karika u lancu da se isto delo proglasi krivim i Slobodan Milošević".²¹

Pošto se Međunarodni sud pravde u Hagu ipak proglasio nadležnim za tužbu BiH, pritisak na Bošnjake da povuku tužbu se dodatno povećao. Novi pravni savetnik MIP Radoslav Stojanović izjavio je da je strategija SRJ da se "spor reši diplomatskim putem, a ne suđenjem". Polazi se od procene da svi zajedno SCG, BiH, Hrvatska stoje pred vratima prijema u "Partnerstvo za mir", NATO i EU i da "tužbe i parničenje sasvim sigurno mogu da štete", jer "parničenje ne može da dovede do bliskih odnosa, a diplomatskim rešenjem može da se postigne sporazum kojim se spor završava".²² Na ove ponude iz Beograda Sakib Softić odgovara da "srpska država mora biti osuđena" zbog

¹⁷ *Balkan*, 21. avgust 2003.

¹⁸ *Balkan*, 18. decembar 2004.

¹⁹ *Svedok*, 19. avgust 2003.

²⁰ *Blic*, 25. april 2004.

²¹ *Večernje novosti*, 23. april 2004.

²² *Politika*, 27. septembar 2005.

svojih teritorijalnih aspiracija, ali da "ideja srpske države nije ideja svih Srba"²³. U RS se takođe pojačava pritisak, jer se smatra da od "diplomatskog rešenja spora očigledno nema ništa", jer je već zakazano prvo ročište za 26. februar 2006, pa je tako Borislav Paravac, srpski član Predsedništva BiH, Ustavnom sudu u Sarajevu podneo zahtev za rešavanje spora između BiH i Republike Srpske zbog "kršenja ustava u postupku pokretanja tužbe protiv Srbije i Crne Gore za genocid pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu".²⁴

S druge strane, Bošnjaci insistiraju da bi presuda u korist Bošnjaka bila ne samo pravedna, već i korisna za region. Avdo Sofradžija, predsednik Fondacije "Pravda za BiH" je izjavio da bi pozitivnom presudom bila zadovoljena pravda i da u tom slučaju "na našim prostorima više ništa neće biti kao što je bilo"²⁵.

Pripreme za raspravu pred Sudom

Radoslav Stojanović, pravni zastupnik SCG pred Međunarodnim sudom pravde, je pre početka suđenja izjavio da u "svojoj odbrani polazi od toga da niko ne može dokazati da su Srbija i Crna Gora i srpski narod hteli da unište muslimanski narod".²⁶ Takođe je nagovestio da su neke zemlje Saveta bezbednosti uputile Bosni predlog da povuče tužbu i da se pređe na diplomatske pregovore i uspostavi proces pomirenja. Radoslav Stojanović nije želeo da otkrije sve detalje strategije SCG, ali je najavio mogućnost da u toku rasprave srpski pravnički tim zatraži da Sud, u skladu sa inicijativom koju je Tibor Varadi podneo još 2001, preispita svoju nadležnost u sporu. Pred Sudom u Hagu pojaviće se 15 svedoka ispred srpskog tima, među kojima, i Duško Mihajlović, bivši ministar za unutrašnje poslove. On treba da svedoči "o odnosu između političkog vođstva SRJ i RS odnosno o samostalnosti RS".²⁷ Dragoljub Mićunović, DS, treba govori o pokušajima mirnog rešenja konflikta i o prirodi i strukturi Miloševićevog režima. On kaže "ne samo da srpska država nije planirala napad na BiH, nego je iz srpskog parlamenta došla inicijativa da se ona sačuva od sukoba". Osim toga, on kaže da je po Ustavu parlament nadležan za objavljivanje rata, a "takva odluka nikada nije doneta".²⁸

Medijska kampanja koja je pratila pripreme za početak suđenja u fokus je stavila da tužba implicira "genocidnost srpskog naroda". Mediji su danima "preslišavali" sve eksperte za međunarodno pravo na domaćoj sceni i malo ko se usudio da na realan način protumači razloge zbog kojih je tužba

²³ *Blic*, 22. maj 2005.

²⁴ *Start*, 14. decembar 2005.

²⁵ *Politika*, 26. februar 2004.

²⁶ *Večernje novosti*, 24. januar 2006.

²⁷ *Politika*, 15. februar 2006.

²⁸ *Ibid.*

podugnuta. Profesor Vojin Dimitrijević je pokušao da ukaže da niko nije tvrdio da su Srbi genocidan narod, "nego smo mi došli u situaciju da su, budući da su Srbi bili najjači (sa JNA na svojoj strani) ekstremistički Srbi mogli da naprave najvišu štetu i izvrše najveće zločine"²⁹. Međutim i Vojin Dimitrijević smatra da se SCG u Hagu treba pozvati na argument nenadležnosti suda. Ukoliko to ne uspe, on smatra da SCG preostaje da "dokazuje da su genocid uradile neke druge grupe, ali da jugoslovenske vlasti nisu imale sa tim veze", te da će se morati dokazati da je "to radila vojska Republike Srpske, bez učešća vojske SRJ, bez pomoći i odobrenja bilo koga odavde"³⁰. On preferira da se spor reši van suda tako što bi se obezbedila nadoknada porodicama žrtava genocida.

Mediji su, očigledno, imali zadatak da stvore sliku da je Srbija već dovoljno uradila u pogledu suočavanja, ali da deo nevladinog sektora uporno insistira da "Srbija nije dovoljno osudila zločine koji su u ratovima devedesetih činjeni u njeno ime". Dalje se ističe da NVO smatraju da pravda nije zadovoljena ni time što su "iza sheveningenskih rešetaka smešteni mnogi visoki funkcioneri i oficiri, pa i sam Slobodan Milošević". U fokusu, kako ističe *Politika*, "nije više Slobodan Milošević, njegovi generali i najbliži saradnici, već nova vlast koja se i dalje ne određuje na pravi način prema svojoj 'zločinačkoj' prošlosti".³¹

Strategija vlade Vojislava Koštunice polazi od toga da će predajom optuženika Hagu Srbija završiti svoje obaveze kako prema svetu, tako i prema vlastitom društvu. Aleksandar Fatić, direktor Instituta za međunartodnu politiku i privredu, smatra da se preko procesa pred Međunarodnim sudom pravde Srbija dodatno kažnjava i da je to "rezultat one poznate tendencije nemoralnih ljudi da se izživljavaju na onome ko je kooperativan". On smatra da je tužba Bosne protiv SRJ promašena sa moralne tačke gledišta, jer "odgovornost za tragediju u Bosni snose politička rukovodstva Hrvatske, SRJ i tadašnje muslimansko rukovodstvo pod Alijom Izetbegovićem". Dalje kaže da "Srbija nije kriva za tu tragediju, jer je ona uhvaćena, kao i ostali akteri, u pakalenu mašinu" i da je "Srbija najkonstruktivnija zemlja na Balkanu", te da je "došlo vreme za otrežnjavanje, za podvlačenje crte pod balkansko nadgornavanje, a za oproštaj i lično pokajanje, ali i za patriotizam". On je najzad ukazao da "nema intelektualaca bez patriotizma" i da bi "nevladin sektor trebalo da okuplja intelektualce".³² Đorđe Vukadinović, urednik "Nove

²⁹ *Politika*, 13. februar 2006.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Jelena Cerovina, "Teško breme anateme", *Politika*, 13. februar 2006. Ona citira Žarka Koraća koji kaže "Ali šta ćemo sa naredbodavcima, kako je moguće da oni slove kao heroji. Nedostaje hrabrosti i moralnosti da se govori o ljudima koji su tvorci i inspiratori celokupne politike. Potrebno je govoriti, neprekidno voditi unutrašnji razgovor o tome šta se desilo kako se ne bi ponovilo, kako bi se sprečilo da se te ideje ponove".

³² *Ibid.*

srpske političke misli", kaže "Kada se već toliko brinu za istinu i pomirenje, NVO (Kandička i Biserko) bi trebalo da ukažu da optužba za genocid u tom cilju nikako ne može da doprinese...", jer ovaj će proces samo "produbiti nerazumevanje i možda izazvati nove sukobe".³³

Među važne obaveze Srbije prema Haškom tribunalu spada i predaja dokumenata u kojima se pominje Ratko Mladić. Međutim, Srbija se nada da će izdejstvovati da se "ti dokumentui razmatraju uz posebne mere zaštite", odnosno da se o tim dokumentumima "govori na sednici zatvorenoj za javnost" i da se osigura da dokumenti ne mogu biti korišćeni van haške sudnice", jer su tesno povezani sa nacionalnom bezbednošću. Ustvari, Srbija pokušava da spreči da se ti dokumenti koriste na suđenju pred Međunarodnim sudom za pravdu. Procenjuje se, ukoliko neki od tih dokumenata ipak dođu do Međunarodnog suda, da to me otežati poziciju SCG.³⁴

Početak rasprave

Obrazlažući tužbu BiH protiv SCG, pravni zastupnik BiH Sakib Softić je rekao da bosanska strana pokrenula tužbu zato što su "vlasti iz Beograda namerno nesrbe iz BiH povelu na put u pakao, na put koji je bio zasut mrtvim telima i rasutim porodicama, izgubljenom mladošću, izgubljenom budućnošću, uništenim gradovima, kulturnim i religijskim spomenicima...". On je dalje rekao da BiH ne teži nikakvoj osveti prema Srbima, jer su oni "očigledno bili zavedeni od svojih vođa koji su sproveli ono što su započeli ranih devedesetih godina prošlog veka". Naglasio je i to da bošnjačka strana nailazi na odobravanje kod mnogih ljudi u Srbiji, posebno nevladinih organizacija koje žele da se ustanovi odgovornost SCG za rat u BiH. Međutim, rekao je "odbrana pokušava da se proglasi neodgovornom. Uzimajući u obzir ono što je ulog, to nije vrlo častan izbor".³⁵ Nasilje koje je pogodilo Bosnu 1992. i nastavilo se do 1995. godine, istako je Softić, je kao jedna vrsta prirodne katastrofe, jednog cunamija koji je počeo da "uništava samu suštinu BiH i uspeo da uništi veliki deo nesrpskog stanovništva BiH". Softić je rekao da je "nemoguće razvijati dobrosusedske odnose i sedeti u istom Evropskom parlamentu na osnovu stalnog poricanja. Istina će biti bolna za mnoge u SCG, ali ovaj bol se ne može uporediti s nameranim bolom nanesenim nesrbima u BiH. Isceljivanje tog bola je dodatni razlog naše želje da sud donese presudu". On nije poricao da su Srbi takođe bili žrtve ratnih zločina, ali ti događaji nisu bili "posledica politike koju je vlada BiH odobrila". Cilj tužbe nije da se okrive pojedinačno građani SCG i RS. Radi se o "odgovornosti države koja je preko svog

³³ *Press*, 1. mart 2006.

³⁴ Ljubica Gojgić, Sudsko finale, *NIN*, 23. februar 2006.

³⁵ *Politika*, 28. februar 2006.

rukovodstva i organa počinila najbrutalniji prekršaj jednog od najsvetlijih instituta u pravu".³⁶

Tomas Frenk, američki profesor, takođe zastupnik BiH, je izložio na koji način će dokazivati da je u BiH počinjen genocid od strane SRJ. Za njega su se nepobitni dokazi o tome šta se dogodilo gomilali paralelno sa mnogim leševima ekshumiranim iz masovnih grobnica širom BiH. Bosanska strana će tražiti od suda da prihvati neke opštepoznate "notorne" činjenice, koje nema potrebe dokazivati sem ukoliko ih ne ospori suprotna strana. Jedna od takvih činjenica je i masakr u Srebrenici jula 1995. godine. Bosanska strana pred sud neće izvoditi žrtve, jer ih ima na hiljade. Umesto toga, prikazaće sudu odlomke njihovih svedočenja pred Haškim tribunalom. Takođe će biti prezentirana neka priznanja "lidera genocida", kao što je izjava Biljane Plavšić, zatim snimci presretnutih telefonskih razgovora Karadžića i Miloševića i drugih aktera bosanske tragedije. Posebno je pomenuo i snimak streljanja šestorice muslimanskih mladića i dečaka od strane "Škorpiona". Značajan deo dokaznog materijala predstavljaće izveštaji i zaključci organa i tela Ujedinjenih nacija, kao što su rezolucije Saveta bezbednosti i Generalne skupštine UN, zatim izveštaji generalnog sekretara i specijalnih izvestilaca UN. Tomas Frenk je takođe ukazao da Bosni nisu dostupni mnogi važni dokazi, koje Beograd odbija da im dostavi. Neke od tih dokaza je Beograd nevoljno dostavio Tužilaštvu Haškog tribunala, ali pod uslovom da oni "ne budu dostupni bosanskoj stranbi ni Međunarodnom sudu". Alen Pele, francuski profesor, takođe član bosanskog tima, je iz predostrožnosti izneo preliminarne argumente o eventualnom proglašenju nenadležnosti Međunarodnog suda. On smatra da je nadležnost Međunarodnog suda da rešava u ovom sporu potvrđena četiri puta, a činjenica da je Sud 2004. godine presudio da nije nadležan u sporu koji je SRJ pokrenula protiv osam zemalja NATO, "nema nikakvog uticaja" u sporu o kojem se sada raspravlja. Ta odluka ima obavezujuću snagu "samo za strane i samo u sporu na koji se odnose", tako da se ne mogu primenjivati na druge strane i druge sporove.³⁷

Magda Karadžijanić, zastupnik Bosne iz Australije, govorila je o srpskim logorima za bosanske Muslimane i Hrvate. Precizirala je da je u 50 bosanskih opština postojalo 520 takvih logora u kojima su "hiljade Muslimana bile zatvorene pod nehumanim uslovima, mučene, ubijane... u okviru kampanje etničkog čišćenja". Zatim je opširno citirala presude Haškog tribunala izrečene Draganu Nikoliću i Miloradu Krnojelcu, zapovednicima logora Sušica kod Vlasenice i KP doma u Foči. Lora Doban, takođe zastupnica BiH, rekla je da su srpske snage tokom rata u BiH planski i namerno uništavale verske i kulturne objekte muslimana i Hrvata da bi ih trajno uklonile sa teritorija koje su zauzele. Iznela je da je u BiH oštećeno i uništeno 277 džamija.

³⁶ *Danas*, 28. februar 2006.

³⁷ *Danas*, 1. mart 2006.

Posle etničkog čišćenja sledilo je varvarsko kulturno čišćenje kao drugi način za ubijanje naroda i njegovog duha.³⁸

Zastupnik Van den Bisen je opsadu i granatiranje Sarajeva i snajpersku kampanju protiv civila povezao sa petim strateškim ciljem – podelom Sarajeva na srpski i muslimanski deo, iza čega je stajala namera da se "nametnu uslovi života sračunati da bi se, u celosti ili delom, uništila jedna etnička grupa". Naime, zastupnici su se pozivali na šest strateških ciljeva koje je u maju 1992. proklamovala Skupština bosanskih Srba. Dokazujući da Beograd "nije nikada bio odsutan tokom najduže opsade jednog evropskog grada", Van den Bisen je prikazao snimak Vojislava Koštunice na položajima VRS iznad Sarajeva. Sud je imao priliku da čuje izjavu tadašnjeg lidera opozicije, kako sa položaja na kojem se nalazio "najbolje vidi kako treba da izgledaju granice buduće Srbije, s ove i s one strane Drine".³⁹

Strategija Srbije pred Međunarodnim sudom, koju je izneo Radoslav Stojanović, pravni savetnik SCG, polazi do toga da nije bilo genocida nad Bošnjacima, jer je Haški tribunal za bivšu Jugoslaviju prihvatio "široku definiciju genocida", ali da i pored toga "nije mogao da ustanovi da je počinjen genocid u BiH, sem u samoj Srebrenici". On je istakao da je presuda generalu Vojske RS Radoslavu Krstiću zasnovana na posebnoj teoriji koju osporava pravna doktrina" i koja nije bila praćena presudama drugih veća Haškog tribunala. Stojanović je svoju argumentaciju posebno fokusirao na buduće odnose u regionu, tvrdeći da odluka Suda "ne može doprineti razvoju svesti o onom što se dešavalo", već može "doprin角度i produbljavanju problema naročito među narodima u BiH". On smatra da će jedna strana biti nezadovoljna, a možda i obe, i da je zato "srpska strana spremna na politički odgovor koji je najbolji put za pomirenje i tri naroda u samoj BiH i naroda dve zemlje".⁴⁰

Saša Obradović, koagent, osporavao je mnoge od dokumenata koje je bosanska strana predložila kao dokaze, insistirajući da se zasnivaju na anonimnim izvorima, nedokazanim tvrdnjama, pa i na izveštajima medija, a da se neki od događaja na koje se poziva tužba nikada nisu našli u tužbama pred Haškim tribunalom. Konstatujući da je tužilac povećao broj žrtava u pojedinim mestima (Zvornik, Trnopolje, Keraterm), Obradović je rekao da sa "stanovišta morala... ne možemo razumeti želju tužioca da se taj broj preuveliča"... "jedino ako se tužilac u nedostatku boljeg dokaza koristi visokim ciframa jer bez preterivanja o broju žrtava ne bi mogao podneti tužbu za genocid. Izgleda da je svestan nedostatka svog kredibiliteta".⁴¹

Tibor Varadi, koji je u pravnom timu SCG, nastojao je da dokaže nenadležnost suda, pozivajući se na dve stavke od "kojih je svaka pojedinačno

³⁸ *Politika*, 2. mart 2006.

³⁹ *Danas*, 2. mart 2006.

⁴⁰ Stojanović, Poričemo optužbe, ali ne poričemo patnje žrtava, *Danas*, 9. mart 2006.

⁴¹ *Ibid.*

dovoljna da sud utvrdi da nije nadležan". Prva je, da SRJ u vreme podnošenja tužbe nije imala pristup sudu, jer nije bila članica UN, a druga je, da SCG nije bila niti je sada obavezana po članu 9. Konvencije o genocidu koji je osnov za nadležnost Međunarodnog suda pravde.⁴² Varadi je posebno podsetio Sud da rat u Bosni nije bio samo sukob Srba i nesrba, navioedeći primer sukoba Muslimana i Hrvata.

Ksavije de Ru, francuski advokat i pravni zastupnik Beograda, je u svom izlaganju izneo da "BiH nije bila žrtva spoljne agresije već je u njoj vođen građanski rat tri strane – Srba, Muslimana i Hrvata". Osporavajući tvrdnje BiH o planskom i sistematskom karakteru ubijanja bosanskih Muslimana, De Ru je ukazao da su "žrtve, na žalost, nerazdvojni deo svakog ratnog sukoba" i da se namerna ubistva civila mogu eventualno kvalifikovati kao zločin protiv čovečnosti, ali ne i kao genocid. On je takođe izneo tvrdnju da su "predsednik Izetbegović i ratna propaganda BiH bili veoma uspešni u toj igri, do te mere da su ljudi brzo izbrisali iz sećanja koji su njihovi ratni ciljevi". Srpski tim je negirao broj žrtava, ukazujući "na preterivanja u broju". Na tu su propagandu, prema njihovim tvrdnjama, nasele i neke međunarodne organizacije koje su prikupljale informacije o zbivanjima u BiH između 1992. i 1995. godine.⁴³

Reakcije na početak rasprave

Prve reakcije na istupanje bosnske strane bile su negativne. Tako je Miropljub Labus, potpredsednik vlade Srbije, izjavio da će, ukoliko Sud prihvati tužbu BiH, to imati dramatično negativne posledice: "Ne vidim kako će BiH posle toga moći da opstane kao jedinstvena država, onda će, verovatno muslimanska strana biti mnogo frustrirana". On je ocenio da je "to igranje vatrom, jer bi bilo mnogo bolje da je bosnska strana prihvatila našu inicijativu da se na diplomatski način reši ovaj problem". Prof. Vojin Dimitrijević je pak izjavio da je rano reći da li će Sud ostati pri svojoj nadležnosti. On smatra da krivično ne može da odgovara država nego samo pojedinac: "Država ne može da ima nameru da izvrši genocid, a kod genocida je bitno upravo ta namera. Zato ne može da se sudi SRJ za genocid, ali mogu da tvrde da je omogućavala, učestvovala i odobravalala dela koje je neko drugi izvršio sa tom namerom".⁴⁴

Tibor Varadi je istako da je rat u Bosni bio "sukob između naroda, a da se na sudu vodi spor između država", što znači da bismo, u slučaju presude u korist BiH i plaćanja odštete, došli u "bizarnu situaciju da odštetu plaćaju svi građani SCG, uključujući i Bošnjake iz Sandžaka i kosovske Albanice, a dobijaju svi građani BiH, uključujući i Srbe iz Republike Srpske".⁴⁵

⁴² *Ibid.*

⁴³ Genocid je plod "ratne propagande", *Danas*, 16. mart 2006.

⁴⁴ *Politika*, 28. februar 2006.

⁴⁵ *Politika*, 1. mart 2006.

Neizvesnost oko razvoja situacije pred Međunarodnim sudom, podstakla je mnoge komentatore da pišu o nepohodnosti pomirenja zbog budućnosti regiona, koja mora počivati na pravednoj i stabilnoj osnovi – da ne bi jedni bili "apsolutno nagrađeni", a drugi "potpuno kažnjeni" za poslednje sukobe u kojima su gotovo svi učestvovali. U tom kontekstu, kaže se, aktuelna tužba BiH, ne može biti korak ka stabilizaciji prilika na trusnom Balkanu.⁴⁶ Podvlači se da su politici potrebne velike ideje i gledanje u budućnost, a ta budućnost "ne može biti jedna mala Srbija potpuno odsečena od Kosova i Crne Gore i od svojih sunarodnika u BiH". Dalje se ističe da je Zapadnom Balkanu "potrebna Srbija kao regionalna snaga koja bi uz Hrvatsku, bila centar okupljanja i nosilac regionalne ravnoteže". Smatra se da "saradnjom Srbije i Hrvatske moguće je uspostaviti temelj evropske građanske kulture ovog region, od koje bi profit i koristi imao imale sve balkanske države".⁴⁷

Početak rasprave bio je povod da se ponovo istakne da je "naša država brzopleto odustala od svoje protivtužbe protiv BiH za genocid nad Srbima u toj državi". Sugerise se da bi linija odbrane pred Međunarodnim sudom pravde, morala biti trostruka. Prvo, treba insistirati da Srbija nema pasivnu legitimaciju da bude tužena (ne može jedna država postojati kad treba biti tužena, a ne postojati kada je ona tužena – misli se na tužbu SRJ protiv NATO članica). Drugo, da SRJ nije bila direktno povezana sa događajima u BiH, te da su Republika Srpska i njena vojska funkcionisale potpuno samostalno i nezavisno od vlasti i vojske SRJ. Ističe se da je RS tokom rata imala sva obeležja suverene države i državnu vlast na toj teritoriji. Treća linija odbrane je, da tokom građanskog rata u BiH uopšte nije bilo genocida, s obzirom da je slučaj Srebrenica kamen temeljac takve tvrdnje, a zna se da za to nema relevantnih dokaza. (Ekshumiran je daleko manji broj leševa, a jedan broj ubijenih nastradao je u oružanim sukobima)⁴⁸

Mada je rasprava na samom početku, mediji se već bave mogućim posledicama, ukoliko presuda bude doneta u korist BiH. Londonski *Dejli telegraf* ističe se da će u tom slučaju "SCG biti suočena, ne samo sa ogromnim ratnim reparacijama, već i sa činjenicom da će niz generacija biti prokazano". Mnogi mediji su preneli izjavu Fransisa Bojla, profesora prava iz Čikaga, koji kaže da nije "teško prognozirati da BiH može da dobije ovaj spor i time stekne pravo na deo pokretne i nepokretne imovine SCG"⁴⁹. Međutim, on predlaže bosanskim vlastima da, ukoliko dobije taj spor, u "Ujedinjenim nacijama pokrenu postupak za ukidanje Republike Srpske"⁵⁰. Početak rasprave je komentarisala i Ala Jaskova, ruski ekspert za Balkan, koja je rekla da je tužba BiH protiv SCG za genocid u vreme građanskog rata apsurdna, a šanse

⁴⁶ Neven Cvetičanin, "Traže se pomiritelji", *Politika*, 2. mart 2006.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Milan Škulić, Trostruka odbrana, *Politika*, 3. mart 2006.

⁴⁹ *Politika*, 2. mart 2006.

⁵⁰ *NIN*, 2. mart 2006.

Sarajeva pred Međunarodnim sudom male. Dodala je da "tužbe za genocid mogu da budu podignute samo protiv određenih ličnosti, kao što su, na primer, bivši lider Srba u Bosni Radovan Karadžić, ili nekadašnji komandant Vojske Republike Srpske Ratko Mladić, ali ne i protiv države i naroda".⁵¹

Međutim, upravo je Ratko Mladić ključna ličnost u vezi sa tužbom za genocid. Zato je manipulacija u vezi sa njegovim dosijeom indikativna, jer on očito ukazuje na mnoge stvari koje su važne za Međunarodni sud pravde. Taj dosije pokazuje mnoge osporavane veze između državnog vrha Srbije i ratnog vođstva na Palama. Vidljiv je kontinuitet koji seže i do Vojislava Koštunice čiji se potpis nalazi na ukazu o Mladićevom penzionisanju 2001. godine.

Milorad Dodik, premijer Republike Srpske, je prilikom posete u Beogradu rekao, da "RS ne podržava tužbu BiH protiv SCG pred sudom u Hagu", jer tužba ne "doprinosi stabilnosti i nije u interesu integracionih procesa". Koštunica je nakon susreta sa njim takođe ocenio da je "tužba sporna, jer ne postoji saglasnost sva tri konstitutivna naroda i dva entiteta u BiH da bi tužba bila podneta, s obzirom da nema saglasnost srpskog naroda". U saopštenju Koštunice je "ukazano i na neophodnost poštovanja zakona i međunarodnih sporazuma, kao i očuvanja i poštovanja Dejtonskog sporazuma".⁵² Smatra se da će upravo ovakvi stavovi u RS biti nepremostiva prepreka za Međunarodni sud, jer ne postoji saglasnost sva tri konstitutivna naroda i dva entiteta u BiH da bi tužba bila podneta. Takođe se, kao nova činjenica u Beogradu tretira podatak da, osim ovlašćenja koje je u martu 1993. godine predesdnik BiH Alija Izetbegović dao ambasadoru pri UN Muhamedu Šaćirbeju i profesoru međunarodnog prava Frensisu Bojlu, u Sudu ne postoji zvanična tužba.

Smrt Slobodana Miloševića i okončanje njegovog procesa pred Međunarodnim krivičnim sudom za ex-Jugoslaviju u Beogradu se smatra povoljnim ishodom za spor pred Međunarodnim sudom pravde, kada je u pitanju bosanska tužba. Eksperti za međunarodno pravo smatraju da se povećavaju mogućnosti, ukoliko se Sud ne proglasi nenadležnim, da se izbegne osuđujuća presuda. Tibor Varadi smatra da će Miloševićeva smrt oslabiti poziciju BiH, pošto je "od svih optužbi protiv njega jedino za genocid bila relevantna u odnosu na spor sa BiH". S druge strane, Amir Ahmić, oficir BiH za vezu sa Haškim tribunalom, tvrdi da dokazi BiH neće biti oslabljeni, iako posle Miloševićeve smrti nije ostala nijedna osoba iz političke strukture SCG koja je u tribunalu optužena za genocid u BiH.⁵³

Pravnici u Beogradu smatraju da će ovakav razvoj situacije donekle ublažiti propuste koje je već u uvodnom izlaganju izneo glavni agent SCG Radoslav Stojanović. Smatra se da je svojim upornim pozivima na nagodbu

⁵¹ *Politika*, 2. mart 2006.

⁵² "Sporna tužba BiH protiv SCG", *Danas*, 16. mart 2006.

⁵³ "Smrt poništila srpske autogolove", *Politika*, 17. mart 2006.

negirao postavku odbrane o nenadležnosti suda, čije je temelje postavio njegov prethodnik Tibor Varadi. Osim toga, ponuda o stvaranju Fonda za obeštećenje žrtava smatra se kontradiktornom u odnosu na negiranje tužbe i građanskom prirodom rata.⁵⁴

Srđa Popvić, beogradski advokat, smatra da se mnogi argumenti protiv tužbe mogu podvesti pod *princip magle*, jer oni koji se "smatraju direktno odgovorni za tu politiku žele uveriti javnost da ona time i sebe štiti, da bi se oni sami sakrili iza javnosti". Za manipulaciju vezanu za naknadu štete on kaže "Procenjuje se šteta, ali i ekonomsko stanje dužnika, nikad niko nije dužnika naterao da crkne! Osim toga, tu naknadu neće koristiti svi – pa ni porodica Radovana Karadžića, kako to neki tumače – nego oni koji dokažu da su pretrpeli neku štetu".⁵⁵

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ "Genocid i igra vatrom", *Vreme*, 2. mart 2006.

KAMPANJA PROTIV NEVLADINIH ORGANIZACIJA

Front protiv jednog dela nevladinog sektora je veoma širok: od aktuelne političke vlasti, opozicije, političkih analitičara, tabloida i "ozbiljnih medija", do predstavnika "poželjnih" nevladinih organizacija (NVO) i nezavisnih intelektualaca. Gotovo su svi jednodušni u oceni da pojedine nevladine organizacije, pre svega, one za ljudska prava, kompromituju civilni sektor ili utiču na radikalizaciju društva, a time i na porast rejtinga radikala. U negiranju nevladinog sektora polazi se sa stanovišta da su one moderna tvorevina, veštački uvezene sa Zapada i, shodno tome, antipravoroslavne, odnosno antisrpske. Vlada je pokazala ne samo suštinsko nerazumevanje uloge nevladinih organizacija, naročito onih koje se bave ljudskim pravima, nego i shvatanje da su državne i vladajuće strukture ideološki kontrolori nad slobodom udruživanja. U suštini, radi se o svojevrsnoj cenzuri nad slobodom udruživanja, kao i sistematskoj zloupotrebi i ograničavanju slobode mišljenja. Istovremeno, kroz podržavanje predrasuda prema NVO, vlasti pokazuju i suštinsko nepoznavanje međunarodnih mehanizama i dokumenata kao, na primer, Povelje Ujedinjenih nacija ili Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.¹

Formiranje Grupe 8 NVO, početkom 2005. godine, značajno je doprinelo senzibiliziranju javnosti u pogledu značaja saradnje sa Haškim tribunalom i otvaranja pitanja odgovornosti za ratne zločine. Njihov predlog *Deklaracije o Srebrenici* pokrenuo je niz reakcija, posebno onih od strane zvanične vlasti. Desetogodišnjica genocida u Srebrenici je bila povod za ceo svet da se osvrne na valjitu odgovornost za zločin u tom bosanskohercegovačkom gradu. I od Srbije se očekivao gest koji bi pokazao neku vrstu empatije za žrtve. Umesto toga, vlada je direktno optužila Grupu 8 NVO za miniranje njene strategije o "dobrovoljnoj predaji". Pokrenuta je svojevrsna kampanja protiv ove grupe sa argumentacijom da se bavi politikom, a da za to nema "legitimitet". Deklaracija je predstavljena u javnosti kao radikalna provokacija koja destabilizuje vladu. Demonizacija grupe, pre svega, četiri žene, vršila se preko nekoliko ustaljenih stereotipa: finansiranje

1 Videti izveštaj YUCOM-a o NVO.

nevladinih organizacija, podrška nekih NVO "nelegitimnom" vanrednom stanju, NVO kao faktor radikalizacije Srbije, zatim njihova nelegitimnost, identifikacija NVO sa "ženskom četvorkom".

Mistifikacija finansiranja nevladinih organizacija služi kao glavni argument protiv NVO i njihovoj diskvalifikaciji kao "stranim plaćenicima". Time se dovodi u pitanje njihova dobra namera i patriotizam. Implicira se da je njihova celokupna aktivnost naručena od strane zapadnih "kolonijalista" koji žele da unište pravoslavlje i identitet srpskog naroda. Veoma retko se polazi od stvarnog finansijskog stanja tih organizacija o čemu se mogu dobiti podaci u Upravi za prihode, na primer, ili preko sajtova spomenutih organizacija. Sve donacije se uplaćuju preko lokalnih banaka i podležu poreskim dažbinama kao da su proizvodna preduzeća, što je svojevrsna diskriminacija u odnosu na tretman NVO u susednim zemljama i u svetu uopšte.² Takođe se često implicira da su neke NVO finansirane od strane mafije, često albanske.³ Duško Janjić, koordinator Foruma za etničke odnose, ističe da se namernim unošenjem konfuzije želi predstaviti da NVO love u mutnom preko netransparentnog finansiranja, a ustvari se "sintagma transparentnog finansiranja koristi da bi se aktivnosti NVO, naročito onih kojima se zamera političnost, stave pod kontrolu i da im se ograniči sloboda izražavanja i kritičnosti postojećeg stanja u društvu i državi."⁴

Kampanja oko finansiranja NVO slična je onoj koju je vodio Vladimir Putin u Rusiji, sa namerom da se i u Srbiji pokuša "putinizacija" ovog sektora. Ovakav ekstreman stav o civilnom sektoru najočitiije govori o slabosti vlade i njenoj osetljivosti na svako kritičko mišljenje. Međutim, i civilni sektor ima svojih slabosti. Deo nevladinih organizacija je izuzetno blizak vladi bez ikakve kritičke distance i često nasupa kao glavni kritičar "neposlušnog dela NVO". Radi se o pokušaju kontrole stranih donacija i organizacija koje se percipiraju kao uticajne na međunarodnom planu, pre svega organizacija za ljudska prava. Sonja Liht, javnosti predstavljena kao "doajen NVO sektora u Srbiji", se javlja kao najoštrij kritičar sa tezom da su pomenute NVO "nekrofilne, osvetničke, koje ne daju Srbiji da se demokratizuje". Korišćenje jednog dela NVO za diskreditaciju drugog, ima za cilj i njihovu istovremenu diskreditaciju u međunarodnoj zajednici.

2 Nvladine organizacije dobijaju sredstva za projekte po strogo utvrđenoj proceduri od (uglavnom) stranih donatora, ukoliko zadovolje uslove prethodno javno objavljenog konkursa za projekte, a odobrena sredstva se uplaćuju na žiro-račun organizacije.

3 Marko Nicović u Intervju za *Svedok* od 29. novembra 2005. kaže: "Nije teško da se sazna i utvrdi ko sve koketira sa Šiptarima u smislu davanja podrške za nezavisnost. Imate sastanke, decirane i javno izrečene izjave, kontakte...Ali mogu da kažem da Šiptari finansiraju preko 70 odsto nevladinih organizacija u Srbiji."

4 Politika,

Ističe se da "privatne NVO, finansirane bilionima dolara Džordža Sorosa, javno rade na rušenju režima koji im ne odgovaraju, uglavnom preko finansiranja lokalnih medija", a "ličnosti poput Nataše Kandić, Sonje Biserko i Biljane Kovačević Vučo, plaćene od strane tih istih krugova i institucija, moraju da pravdaju svoje postojanje..." Dr Srđa Trifković, direktor Centra za međunarodne odnose Rokford instituta u SAD, smatra da bi NVO "trebalo da prestanu da postoje", odnosno da se "ukinu". On smatra da državni organi Srbije i Crne Gore i Republike Srpske treba da ispituju izvore njihovog finansiranja i da ih po kratkom postupku zatvore ukoliko zaključe da ih finansiraju politički motivisane institucije.⁵ Sonja Liht je iznela sličnu argumentaciju, ističući da "prosečan Srbin NVO personifikuje u Nataši Kandić, Sonji Biserko i Biljani Kovačević Vučo", te da one "dovode u pitanje prirodu, ulogu i postojanje nevladinih organizacija".

Vlasti su takođe prošlogodišnju odluku *State Departmenta* da uskrati pomoć Srbiji od 100 miliona dolara zbog nesaradnje sa Haškim tribunalom, pripisali nekim NVO, pogotovo zato što je predstavnik *State Departmenta* izjavio da će zato suma od 73 miliona stići do "organizacija i projekata posvećenih reformama koje su izvan kontrole centralnih vlasti"⁶

U kampanji protiv ovih NVO često se koristi i činjenica da su neke od njih u principu podržale vanredno stanje 2003. godine, kao način da se spreči kolaps države. Njima se pripisuje da, navodno, nisu imale kriičku distancu prema vladi u pogledu kršenja ljudskih prava za vreme operacije *Sablja*. Ova konstatacija ne samo da nije tačna, nego je postala opšte mesto i u zemlji i u inostranstvu. Sa njom manipulišu političari, nevladini aktivisti, pojedini intelektualci, mediji, a najčešće predstavnici vlasti. Činjenica je da su Helsinški odbor i YUCOM podržali proglašenje vanrednog stanja smatrajući da je ubistvom premijera izvršen državni udar i da je bilo neophodno preko legitimnih mera, a u skladu sa međunarodnim obavezama iz Pakta o građanskim i političkim pravima i sa Evropskom poveljom, uspostaviti bezbednost i zaštitu ljudskih prava. Fond za humanitarno pravo bio je protiv uvođenja vanrednog stanja, smatrajući da ono bez uspostavljenih institucija može da doprinese cementiranju kriminalizovanih službi. Međutim, sve tri organizacije su se uključile u različite grupe za praćenje eventualnih povreda ljudskih prava, kao i praćenje mera preduzetih od strane vlasti koje bi mogle predstavljati političku zloupotrebu. Ove *ad hoc* grupe su bile formirane i u okviru UN Komitetu za ljudska prava, gde su bili zastupljivi predstavnici velikog broja nevladinih organizacije, domaćih i stranih, kao i predstavnici međunarodnih organizacija i relevantnih stranih ambasada. U Centru za kulturnu dekontaminaciju odmah po proglašenju vanrednog stanja okupile su

⁵ *Inter-nacional*, 5. januar 2005.

⁶ *Inter-nacional*, "Profiteri sankcija", 17. januar 2005.

se skoro sve domaće NVO koje su pokrenule i kampanju pod nazivom "Dosta zločina".

Vlada je pod pritiskom međunarodne zajednice bila prinuđena da uspostavi jednu vrstu saradnje ("dobrovoljna predaja") sa Haškim tribunalom, što je na unutrašnjem planu imalo za posledicu povećanu represiju prema jednom delu civilnog društva, pre svega, nevladinim organizacijama koja se bave ljudskim pravima i suočavanjem sa prošlošću, te političkim neistomišljenicima, kao i političkim rivalima.

Kulminaciju napada na nevladine organizacije generirala je inicijativa osam nevladinih organizacija (G8) da Skupština Srbije usvoji deklaraciju o Srebrenici. Ova inicijativa je u medijima dočekana "na nož", uz tvrdnju da je to "kukavičije jaje", te da bi usvajanje deklaracije imalo znatno šire implikacije po spor koji se vodi pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, gde je SRJ optužena za agresiju i genocid.⁷ U jeku najžešće kampanje Dragoljub Kojčić (DSS), pozvao je Skupštinu da formira "poseban odbor koji bi ispitao sve o antisrpskoj kampanji koju vode NVO", dok je Ivica Dačić (SPS) kritikovao inicijativu vojvođanskih vlasti da se za godišnjicu zločina u Srebrenici, 11. jul, proglasi danom žalosti.⁸

Bez obzira što vlada i parlament ni jednog trenutka nisu pokazali spremnost da se Deklaracija o Srebrenici usvoji, ona je ipak bila predmet rasprave u parlamentu. Narodni poslanici, koji nisu mogli da se dogovore oko usvajanja rezolucije o osudi ratnih zločina, pet sati su raspravljali o Srebrenici, iako to nije bilo na dnevnom redu. Na početku vanredne sednice poslanici SRS, DSS i SPS optužili su nevladine organizacije da stoje iza "antisrpske kampanje". Aleksandar Vučić (SRS) prozvao je predsednicu Fonda za humanitarno pravo da stoji iza "antisrpske kampanje", i naveo da je ona "lažno optužila Tomislava Nikolića za učešće u ratnom zločinu". A u rubrici "Psihološki profil" (Sonje Biserko) *Glasa javnosti* stoji da: "Kroz čkiljav pogled pokriven neuobičajenom frizurou, ova žena dok gleda rezultate svoga rada smišlja drugu aktivnost koja bi se još više svidela gazdi i onima koji dele ocene".⁹

Kampanja je eskalirala nakon prikazivanja dokumentarnog filma o *Škorpionima*, najpre u Haškom tribunalu, a onda i na domaćim televizijama. Patriotski front je odmah to kvalifikovao kao montažu i pokušaj da se Srbi diskredituju. Ističe se da je "ovih dana, aktiviranjem, filmskom montažom i političkom manipulacijom 'slučaja Srebrenica', ta 'nevladina' vlada u Srbiji, na čelu sa 'čuvenom' Natašom Kandić, pokazala svoju stvarnu moć u 'punom sjaju'. I, čini se da je u tihom, internom ratu za primat među tim štetočinama sistematski instaliranim u Srbiji, konačno, sa značajnom bod razlikom, pobeđu odnela Nataša Kandić. 'Srebro' bi moglo da pripadne 'znamenitoj' Sonji Biserko

⁷ *Srpski nacional*, "Kukavičije jaje", 26. april 2005, strana 11.

⁸ *Kurir*, "NVO vode antisrpsku kampanju", 25. juni 2005.

⁹ *Glas javnosti*, "Psihološki profil", 27. jul 2005.

i, po sistemu 'ja do nje', sledila bi medijska pratnja: B92, 'Danas', 'Vreme'... Svi ostali su u nižem rangu takmičenja u pljuvanju po Srbiji i Srbima, bez obzira što se i oni 'trude', a neki se grčeviti bore da ne ispadnu iz 'lige', odnosno sa spiska Soroševih, američkih i korisnika 'buheta' šiptarske narko mafije (zar bi Kandička toliko prilježno uvežbavala šiptarske haške svedoke za džabe!). Zbog toga i ovi 'drugoligaši' svakodnevno marljivo 'treniraju', a nije ih baš ni toliko malo: od Biljane Kovačević Vučo, preko Borke Pavićević, Vesne Pešić, Latinke Perović... , pa sve do ucveljenog 'revolucionara' Čede Jovanovića i 'veselog Žarka Koraća'. Ali, pominjati razum, moral, činjenice, a govoriti o Nataši Kandić, njenom trabantu Sonji Biserko i ostalim iz pominjane medijske i one nižerazredne 'bulumente' protuva, takoreći soroševskim 'mudžahedinima', uzaludan je posao".¹⁰

Osam nevladinih organizacija je povodom desetogodišnjice genocida u Srebrenici organizovalo niz manifestacija, koje su bile kritikovane kao antisrpske, a lideri tih organizacija kao izdajnici.

Organizovanje skupa povodom 10-godišnjice genocida u Srebrenici na Trgu Republike završilo je bacanjem suzavca u krug koji su sačinili aktivisti nevladinih organizacija. Time je nakratko prekinut protest "Da ne zaboravimo", koji su organizovale Žene u crnom. Suzavac su bacili ekstremisti koji su pre toga skandirali "Nož - žica - Srebrenica", i "Nataša Kandić je kurva". Policija je privela devetoricu mladića obrijanih glava, a protest su obezbeđivala tri kordona policije. Skupu su, inače, prisustvovali aktivisti NVO iz Italije, Izraela, SAD, Nemačke, kao i Srbije, uključujući i predsednicu Fonda za humanitarno pravo, Natašu Kandić, Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Sonju Biserko, Jugoslovenskog komiteta pravnika za ljudska prava, Biljanu Kovačević-Vučo¹¹ i Centra za kulturnu dekontaminaciju, Borku Pavićević.¹²

10 www.srpskenovineogledalo.co.yu, "Ko je zapravo Nataša Kandić", broj 53.

11 Protiv Biljane Kovačević-Vučo vodi se ne samo medijska, već i sudska kampanja. Naime, ona je kao advokat Vladimira Popovića zaštitila njegova ljudska prava u vreme organizovane hajke za vreme akcije *Sablja*. Protiv nje su podnete brojne privatne krivične tužbe za uvredu i klevetu za ono što je kao advokat u timu advokata Vladimira Popovića iznela na konferenciji koja je bila deo strategije njegove odbrane. Protiv nje je tužbu podneo Borislav Mikelić. Bogdan Tirnanić je podneo je privatnu krivicnu tužbu za uvredu i klevetu. Aleksandar Tijanić protiv nje vodi 4 postupka povodom YUCOMove publikacije, koja je obuhvata izjave Aleksandra Tijanića. Tijanić je podneo tužbu za povredu autorskih prava kojom traži naknadu štete od 8,5 miliona dinara. Podneo je i tužbu za naknadu štete, kojom je takođe tražio naknadu od 8,5 miliona dinara. Tijanić je naknadno tražio da se donese privremena mera kojom će se isključiti iz prometa knjiga "Slučaj službenika Aleksandra Tijanića", kao i da se zabrani YUCOM dalje štampanje, izdavanje i prodaja predmetne knjige do pravosnažnog okončanja spora.

12 *Danas*, "Suzavac na Srebrenicu", 11. jul 2005.

Inicijativa mladih za ljudska prava postavila je 27. juna 2005. godine više od 30 bilborda u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Čačku, sa fotografijama sarajevskog autora Tarika Samaraha iz Srebrenice. Poruka pored fotografija bila je - "Da vidiš, da znaš, da pamtiš". Za samo nekoliko dana, gotovo svi bilbordi su uništeni. Na bilbordima je crnom farbom ispisivano: "Nož - žica - Srebrenica"; "Ratko Mladić"; "Biće repriza" i slično. Kampanju su komentarisale brojne javne ličnosti, poput Dragana Kojadinovića, ministra kulture Srbije, koji je rekao: "O svim zločinima treba da govorimo, a ne da se samo jedan narod na ovaj način osuđuje za zlodela". Savo Štrbac, predsednik Dokumentacionog centra "Veritas", je za bilborde napisao: "Ovo je nešto što je pokojni Jovan Rašković nazvao agresijom svesti, kada je govorio o pritisku HDZ-a na Srbe u Hrvatskoj, ubeđujući ih da je sve hrvatsko, pa i vazduh i voda". Svoj tekst završava sledećim rečima: "Neobično je da u našoj zemlji nema regulatornog tela koje bi kontrolisalo sadržaj svih reklama i time sprečavalo da se ovakve fotografije nađu na ulicama, kao što postoji u mnogim drugim evropskim zemljama, već je sve prepušteno slobodnoj oceni oglašivača."¹³

Mediji ističu da se "ne zna da li su ti bilbordi uvredljiviji za te mrtve ljude u sanducima i njihovu rodbinu, koji postaju predmet marketinške kampanje za mažnjavanje love nekog NVO-a (ne znam koja je to organizacija - "Inicijativa mladih"), ili je to uvredljivije za građane ovog grada i njihovu decu, koji bi valjda trebalo da kao Nemci '46, osećaju kolektivnu krivicu, a da im se na ovaj način imputira osećaj bola i pokajanja."¹⁴

Posebno se insistira na tome da se radi o novcu koji je dobijen za takve akcije, pa se kaže da su "humanitarci, koji su humani dok god ima nekog da calne lovu, okitili Beograd bilbordima o Srebrenici, verovatno sa idejom da nastavimo sa 'genocidisanjem', tako što ćemo ubuduće golim rukama zadaviti svakog ko nam spomene genocid".¹⁵

Najveće kritike i napadi dolaze iz akademskih krugova, posebno onih antizapadnih. U intervjuu za *Svedok* akademik Kosta Čavoški kaže: "Sonja Biserko najmanje ima moralno pravo da bilo kome šta zameri. Ona je dugo bila ne samo državni, nego i diplomatski službenik, to su bili službenici koji su morali proći proveru njihovog odnosa prema vlasti. A tu proveru je, pre svega vršila tajna policija, odnosno Udba. To znači, kada je prošla tu proveru, ona je bila apsolutno njihova i po svojim uverenjima pravi komunista... Ona je sve to bila zajedno sa ministrom Lončarom, koji je bio ministar, koliko se sećam, i u vreme Slobodana Miloševića... Dakle, ona nema moralno pravo da bilo kome šta zameri".¹⁶

13 *Glas javnosti*, "Zločin kao reklama", 2. jul 2005.

14 *Kurir*, kolumna Isidore Bjelice, 2-3. jul 2005.

15 *Glas javnosti*, kolumna Dragoljuba Petrovića, 8. jul 2005.

16 *Svedok*, Pre će biti da je Miloš Vasić od nalogodavca i finansijera dobio zadatak da mnoge ljude opanjka i potkaže, pa kako sam i ja na tom spisku, i mene proziva, 15. mart . 2005, strana 11.

Povodom inicijative "Hiljadu žena za Nobelovu nagradu za mir", među kojima je i predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji Sonja Biserko, *Ogledalo* sa neskrivenim cinizmom piše između ostalog: "Da li se neko, predlažući ove 'aktivistkinje', što bi se reklo 'ludo zabavljao' ili nije, ne znamo, ali što se tiče Kandićkinog 'doglavnika' (ili 'doglavnice') Sonje Biserko još joj samo 'Nobel' fali". U tom tekstu, u kome se prešampava njena navodna biografija objavljena prethodno u *Internacionalu* (11. 1. 2005) stoji: "Inače, Sonja Biserko¹⁷ mnogo ne voli kad je neko pita za nacionalnost, a i ostale biografske podatke pomno krije od srpske javnosti. Ipak, zna se još i to da je u SSIP-u radila kao savetnik nekadašnjeg čuvenog ministra Budimira Lončara, da nema dece niti porodičnih obaveza i da je sva posvećena već pomenutim 'aktivnostima'" ("... da ne ograničeno pljuje, po njoj najomraznutijem narodu na zemaljskoj kugli – po srpskom narodu").¹⁸

Podsticanje na mržnju i nasilje

Jedan od oblika kampanje protiv NVO je ispisivanje grafita. Tako je u noći 4/5. novembra 2004. godine, na tabli, preko naziva i znaka FHP, na ulazu u zgradu gde je sedište organizacije, sprejom iscrtan kukasti krst; 22. marta 2005. godine na istoj tabli je nacrtana Davidova zvezda, a na zidu prekoputa sedišta FHP grafiti sledeće sadržine "Nataša Kandić jevrejski pion – pokorni sluga jevrejskog svetskog poretka", "Reci ne cionističkoj okupaciji sveta", "U

¹⁷ U tekstu koji je 8. septembra objavljen u listu "Tabloid" Sonja Biserko je, između ostalog, optužena da je hrvatski špijun. Iako su laži i mržnja prema Sonji Biserko konstantno prisutni u pojedinim medijima, ovaj je bio svojevrsni poziv na linč, jer je objavljena i njena privatna adresa (ulica, broj ulaza i stana). Osim toga, objavljeni su podaci o njoj i članovima njene najuže porodice koji mogu biti u posedu samo organa Državne bezbednosti.

U poslednjih godinu dana, Sonja Biserko je više puta fizički napadana ispred svog stana sa čime je bila upoznata policija, zatim joj je obijen i stan. Policijska istraga nije dala nikakve rezultate. Nakon provale, ispred ulaza u njenu zgradu postavljena je policijska patrola koja je povučena nakon mesec dana.

Zbog spomenutog teksta u "Tabloidu", advokati Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji podneli su republičkom javnom tužilaštvu krivičnu prijavu, u kojoj stoji sledeće:

"Dužni smo da vas, najodgovornije predstavnike vlasti ove zemlje, upozorimo da atmosfera koju karakterišu hajke i fizički napadi na javne ličnosti ne doprinosi kreiranju tolerantnog okruženja, neophodnog za razvoj svakog demokratskog društva. Pasivnost elita prema pogromaškim metodama uništava kriterijume i stvara apatiju, a izostanak mera državnih organa, na koje ih obavezuje zakon podstiče nasilje i dovodi u pitanje sigurnost građana i bezbednost društva".

¹⁸ *Ogledalo*, 6. jul 2005.

borbi za Srbiju do konačne pobede", "Srbija Srbima"; 11. jula 2005. godine, po treći put je na tabli FHP sprejom iscrtana Davidova zvezda.¹⁹

Na stepeništu ispred kancelarije Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji mesecima je stajao grafit "Sektaši marš iz Srbije"; u sklopu najnovije kampanje protiv NVO na zidovima ispred ulaza u Helsinški odbor, kao i na vratima, pisalo je: "Sonja Biserko – jevrejski pion – pokorni sluga jevrejskog svetskog poretka", "Srbija, Srbima" (simbol četiri ocila) i "B92 = Davidova zvezda" (simbol).²⁰

Povodom izjave Nataše Kandić da je Tomislav Nikolić, potpredsednik SRS odgovoran za smrt nekoliko staraca u selu Antin 1991. godine, radikali su protiv nje vodili brutalnu kampanju, čak i u parlamentu. Na sednici Skupštine Srbije predstavnici SRS, DSS i SPS su oštro kritikovali nevladine organizacije da stoje iza "antisrpske kampanje", a zamenik šefa poslaničke grupe SRS Aleksandar Vučić prozvao je predsednicu Fonda za humanitarno pravo Natašu Kandić da je šef bande, koji vodi kampanju protiv Srba".²¹ Vučić je direktorku FHP nazvao "patološkim lažovom"... On je optužio Kandićevu da je "u kampanji protiv svega što je srpsko" i izrazio uverenje da će "završiti iza rešetaka",²² a za njom i neki drugi... za te prevarante i bednike ima samo jedno mesto u Srbiji – zatvor".²³

Informacija da Služba (DB) prati rad nevladinih organizacija bila je poslednja u nizu akcija vlasti da, ne samo kompromituje, već i da zastraši nevladine aktiviste. Naime, direktor BIA Srbije, Rade Bulatović, je u Skupštini Srbije na Odboru za odbranu i bezbednost, izjavio da ta služba prati rad određenih nevladinih organizacija. *Danas* je o tome izvestio na sledeći način: "Kada prvi bezbednjak kaže da njegova služba prati rad nekih nevladinih organizacija i naglasi da one 'zloupotrebljavaju status NVO i uglavnom se finansiraju od onih centara iz inostranstva kasnije da promovišu političke i bezbednosne zadatke, posebno na području Raške oblasti i juga Srbije', onda je to signal za lov na veštice. Bez većeg napora kao praćene organizacije mogu se 'prepoznati' Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beogradski krug, Komitet pravnika za ljudska prava, Fond za humanitarno pravo, Inicijativa mladih, Žene u crnom, Građanske inicijative i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji".²⁴

¹⁹ Izvor, Fond za humanitarno pravo

²⁰ Izvor, Helsinški odbor za ljudska prava.

²¹ *Srpski nacional*, "Kandićka je šef bande", 25. jun 2005.

²² *Danas*, "Radikali bili dobrovoljci JNA", 16. jun 2005.

²³ *Srpski nacional*, "Nataša Kandić i Veran Matić moraju u zatvor", 19. jun 2005.

²⁴ *Danas*, "Lov na veštice", 7. jul 2005.

II

Pravni sistem

INSTITUCIJE POD PASKOM IZVRŠNE VLASTI

Uspostavljanje pravnog sistema u Srbiji koji bi Srbiju približio zemljama razvijene demokratije je proces koji još nije okončan. Neophodan pravni okvir podrazumeva, ne samo zakonodavnu aktivnost, već i iskreno opredeljenje da se novi propisi i standardi primene u praksi. Taj proces je u Srbiji izuzetno spor i u protekloj godini je gotovo potpuno stagnirao. Uprkos velikoj zakonodavnoj aktivnosti, što je rezultiralo usvojenjem velikog broja zakona, proteklu godinu je obeležila činjenica da se usvojeni zakoni ne sprovode. Za funkcionisanje jedne države, njenu neophodnu reformu, posebno u tranzicijskom periodu, usvajanje zakona bez odgovarajućih mehanizama za njihovu primenu, kao i nove metodologije više predstavlja korak nazad, nego pozitivni pomak. Brojni su primeri usvojenih zakona za koje vlada nije donela propise kojima obezbeđuje njihovo izvršavanje, niti je uspostavila odgovarajuće institucije ili kontrolne mehanizme. Zastoj u izradi novog ustava Srbije je postao hronični pokazatelj odsustva političke volje da se neophodne reforme sprovedu do kraja i da se za njih obezbedi odgovarajući pravno-politički okvir, što Srbiju udaljava od evropskih integracija.

Funkcionisanje institucija državne zajednice Srbija i Crna Gora nastavilo je silazni trend i tokom 2005. godine. Nastojanje vodećih političara Crne Gore da pitanje održavanja referenduma pretvore u pitanje svih pitanja važnije od interesa državne zajednice, dovelo je krajem 2004. godine do propuštanja roka za zakazivanje izbora za Skupštinu državne zajednice. Na početku 2005. godine Skupština državne zajednice našla se pred pravnom blokadom, s obzirom da su mandati poslanika isticali u februaru. Prema odredbama Ustavne povelje, naime odredbe čl. 20, poslanici za skupštinu državne zajednice se u prve dve godine biraju posredno, proporcionalno zastupljenosti u skupštinama država članica. Posle tog perioda, izbor poslanika za skupštinu je neposredan. Skupština državne zajednice je inače, jednodoma skupština sa ukupno 126 poslanika, od kojih je 91 iz Srbije, a 35 iz Crne Gore.

Političko rukovodstvo Crne Gore je smatralo da zakazivanje neposrednih izbora nema nikakve svrhe zbog neminovnosti održavanja referenduma, te posebno njihovog očekivanja pozitivnog izjašnjavanja građana

u korist nezavisnosti. Ovakvim stavovima, Skupština državne zajednice je početkom godine bila suočena sa nelegitimnim radom, što je ozbiljno dovelo u pitanje ne samo funkcionisanje državne zajednice već i dodatno umanjilo poverenje građana i javnosti u institucije.

Situacija je rešena posredstvom međunarodnih posrednika i to Havijera Solane koji je, u ulozi Visokog komeasara za spoljnu politiku i bezbednost Evropske unije ishodovao dogovor između političkih lidera Srbije i Crne Gore o načinu prevazilaženja apsurdne situacije. Izmene Ustavne povelje su dogovorene 7. aprila 2005. godine i potom usvojene na sednicama skupština obe države članice 29. juna 2005. godine. Izmene Ustavne povelje su omogućile legitimitet sadašnjem sazivu Skupštine državne zajednice, propisujući da će se direktni izbori za poslanike obaviti u obe države članice u vreme njihovih redovnih parlamentarnih izbora.

Bez obzira na pravno zadovoljavajuće rešenje koje je omogućilo nastavak rada i obavljanja poslova, ta aktivnost je tokom godine ostala neprimećena i bez velikih efekata. Poslanici iz Crne Gore su sve manje bili prisutni na sednicama Skupštine, uvodeći kao metod rada novinu nezabelženu u parlamentarnoj praksi demokratskih država - održavanje sednica i glasanje telefonom. S druge strane, kod činjenice da se budžet državne zajednice, prema Ustavnoj povelji obezbeđuje u najvećoj meri od strane Srbije (95 odsto) to se u radu Skupštine vrlo brzo uočio efekat odnosa snaga političkih stranaka u Parlamentu Srbije.

Situaciju je tokom 2005 godine dodatno zakomplikovalo zvanično otvaranje pregovora o statusu Kosova za koje političke stranke u Srbiji nisu postigle dogovor, a stranke iz Crne Gore izjavile da to nije pitanje od interesa za tu državu članicu.

Kada se radi o legitimitetu i poverenju građana u institucije, upadljivo je kompromitovanje Skupštine Srbije tokom cele 2005. godine. Ono što sadašnji saziv Skupštine izdvaja, jeste dugotrajni nesklad između stepena poverenja građana i dužine njenog funkcionisanja. Rad Skupštine Srbije tokom 2005 godine obeležili su skandali koji su otvorili niz pitanja o političkom sistemu države, strankama, poslanicima, moralu, korupciji, odnosu skupštine i Vlade, neformalnim centrima moći, te naročito dobrim ili lošim zakonima. Situacija je kulminirala krajem godine prilikom usvajanja budžeta za 2006. godinu, što je faktički bilo sedmo glasanje o poverenju Vladi (od početka, te situacije su obuhvatale glasanje o budžetu za 2004, rebalans budžeta za 2004, rebalans budžeta za 2005, glasanje za set zakona vezanih za aranžman sa MMF u avgustu 2005 godine).

Osnovna karakteristika rada Parlamenta Srbije je raspad koalicija, te posebno prelasci pojedinih poslanika u redove drugih, pa i vanparlamentarnih partija. Način rada i funkcionisanje republičke Skupštine, kao najvišeg zakonodavnog tela u Republici, doveo je do toga da se u javnosti mnogo više govorilo o tome kakve su stranke i kakav je parlament, nego o tome šta oni

rade, kakvu politiku vode i kakvi su zakoni koje usvajaju. Javnost je tokom cele godine bila zaokupljena i korupcionaškim aferama u Skupštini, mogućim finansijskim aranžmanima i "kupovinom poslanika".

Problem raspada parlamentarnih koalicija nije fenomen nepoznat u demokratskim društvima. Korupcije takođe ima svugde, ali u uređenim demokratskim državama postoje institucije i mehanizmi za borbu protiv korupcije, kao što postoje razvijeni mehanizmi kontrole rada poslanika od strane građana, te njihova stalna borba za naklonost građana ispunjavanjem datih obećanja, učinkom, programskom doslednošću ili fleksibilnošću, kompetentnošću. Svi ovi demokratski standardi su izostali kao obeležje rada srpske skupštine.

Raspad koalicija u srpskom parlamentu dodatno je tokom godine ugrozio podršku Vladi koja od početka egzistira kao manjinska. U odnosu na situaciju nakon izbora 2003. godine, krajem 2005. godine podršku Vladi pružali su poslanici DSS (53), G17 plus (31), SPS (22) i 17 poslanika Nove Srbije i samostalnih "9+9" koji zapravo pripadaju novoformiranom SDPO. Od poslanika bez poslaničkog kluba, podršku Vladi pružaju oni iz redova SPO verni Vuku Draškoviću, kao i jedan poslanik SDP. Srpska radikalna stranka je i dalje najjača opoziciona stranka u parlamentu sa 80 poslanika, a poslanici Demokratske stranke, njih 33, su se povukli iz rada Skupštine. Osim raspada, na srpskoj političkoj sceni je bilo i ujedinjavanja stranaka. SPD je nastao kao kopredsednička stranka iz SDU i jednog krila Socijaldemokratije. SDP je na izborima prešao cenzus na listi G17 plus, ujedinio se sa DA Nebojše Čovića koji nije prošao cenzus, da bi u avgustu 2005, napustio vladinu koaliciju. Vuksanovićev NDP je ušao u DSS. DS se ujedinila sa Mićunovićevim centrom a razdvojila od LDP, Čedomira Jovanovića, prihvatila nekoliko članova GSS i na izbornu listu primila Listu Koalicije za Sandžak koja je u avgustu 2005. godine prešla na Vladinu stranu (slučaj poslanika Esada Džudževića i Bajre Omeragića).

Raspad koalicija na srpskoj parlamentarnoj sceni dodatno su zakomlikovala nejasna i nedorečena pravila o vlasništvu mandata. Uprkos postojećem proporcionalnom izbornom sistemu sa stranačke liste, presuda Vrhovnog suda iz 2003. godine po kojoj su vlasnici mandata poslanici (doneta u slučaju oduzimanja mandata poslanicima DSS ranijeg skupštinskog saziva, po zahtevu DS) unela je dodatnu zabunu i otvorila širok prostor, ne samo postupcima pojedinih poslanika čija je zakonitost upitna, već i ozbiljnim korupcionaškim aferama, što je dodatno ugrozilo legitimitet parlamenta. U toku godine je, naime, najmanje 5 poslaničkih mandata bilo osporeno. Po prihvaćenom konceptu da su poslanici vlasnici mandata, Esad Džudžević i Bajro Omeragić odlučili su da podrže Vladu iako su izabrani na listi Demokratske stranke koja je u opoziciji. Potom su imenovani za pomoćnike ministara, čime bi im, po zakonskim propisima pretao poslanički mandat. No, oni su nastavili da prisustvuju sednicama i omogućavaju Skupštinsku većinu

Vladi. S druge strane, jedan poslanik DSS je napustio stranku, ali mu je poslanički mandat oduzet sa obrazloženjem da je podneo ostavku. Sudski postupak koji je pokrenuo ni posle deset meseci nije okončan, a za sve to vreme na njegovom mestu sedi drugi član te stranke. Dva poslanika G17 plus su takođe odlučili da svoje vlasništvo nad mandatima ne stavljaju na raspolaganje stranci, ali im to nije bilo dozvoljeno, te je G17 plus, faktički raspoložujući tim mandatima, imenovao druga dva člana svoje stranke za poslanike. Kao i u slučaju poslanika DSS, vidljivo je da stranke uz pomoć "blanko ostavki" kreativno zaobilaze pravo i zakone. Nedvosmisleni zaključak ovakve skupštinske prakse, nezabeležene u demokratskim državama je pokušaj održavanja Vlade po svaku cenu, te poigravanje sa izbornim i parlamentarnim pravilima u zavisnosti od toga da li je stranka u većini kada se proglašava neprikosnovenim vlasnikom mandata, ili je u opoziciji – kada su vlasnici mandata- poslanici. Ovo pitanje je neobično važno za stabilnost svakog političkog sistema i izgradnju demokratske kulture i nije nikako samo pravno-tehničko pitanje. Pri svemu tome, stranke sadašnje vladajuće koalicije upravo su bili najžešći kritičari ove prakse u prethodnom sazivu skupštine i obećavali su da će svojim drugačijim pristupom ojačati institucije i vratiti im dostojanstvo.

Rezultat njihovog rada, nažalost, ne može biti dalje od vrednosti demokratskih institucija, jer je u javnosti Srbije otvorilo pitanje izborne prevare građana i prava poslanika izabranih na partijskim listama da napuštaju stranku, ne samo zadržavajući mandate već učlanjivanjem u vanparlamentarne političke stranke. Uvođenje u skupštinski život političkih stranaka koje na izborima nisu prešle zakonom utvrđeni cenzus, naročito uvođenje u parlament stranaka koje nisu ni učestvovala na izborima niti tada postojale, ozbiljno je otvorilo pitanje ne samo morala u sadašnjem srbijanskom društvu, nego i zaštite izborne volje građana koja vodi stabilnosti političkog sistema države u kojoj žive.

Nezainteresovanost političke elite Srbije da ovo pitanje razreši u interesu građana i države pre svega, kulminirala je skandalom formiranja političke stranke Bogoljuba Karića, Pokret snaga Srbije, te "kupovinom" poslanika, što je krajem godine ozbiljno počelo da krnji vladinu većinu u Skupštini. Konačni obračun sa Karićem i finansijskim tajkunima kao profiterima devedesetih bliskih Miloševićevom režimu, ostao je u senci usko stranačkih interesa, da u ovaj obračun krenu onog trenutka kada su im pozicije postale ozbiljno poljuljane. Kraj godine obeležen je i otvaranjem zvanične istrage Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu o navodnim novčanim ponudama poslanicima srpskog parlamenta da glasaju protiv vladinog predloga budžeta za 2006. godinu.

Lošoj slici o radu parlamenta Srbije tokom 2005 godine doprineli su i sve glasniji komentari i protesti iz redova DS i SDP o zloupotrebi pravosuđa u

političke svrhe, pretnji poslanicima, zloupotrebama funkcija, što na hronično nestabilnoj političkoj sceni dorpinosi rasplamsavanju sumnji u korupciju¹.

Ustav Srbije

Rad na donošenju ustava Srbije nije ni tokom 2005 godine priveden kraju, uprkos obećanja i izjava vodećih političara u Srbiji o postignutim dogovorima i hitnosti tog posla. U januaru 2005. godine podnet je još jedan tekst predloga od strane predsednika Republike Borisa Tadića, sa sadržajno drugačijim definicijama i rešenjima u odnosu na vladin model teksta ustava. Prema tekstu tog predloga, Srbija je "država svih njenih građanki i građana zasnovana na neotuđivim ljudskim pravima", za razliku od vladinog predloga koji i dalje sadrži definiciju Srbije kao "države srpskog naroda i građana koji u njoj žive". Predloženi tekst predsednika Tadića jasnije definiše nadležnosti i predlaže jasnije kriterijume za formiranje autonomija. Istim tekstom predložena su i predsednička ovlašćenja koja naginju jačanju ingerencija vlade a donekle i Ustavnog suda, a predviđa se i interpelacija kao instrument kontrole vlade prvenstveno od strane opozicije.

Uprkos postojanja dovoljnog broja predloga tekstova novog ustava, rad Ustavne komisije započet još 2003 godine, rad tri potkomisije i pokušaj da se procedura obnovi u septembru 2005. godine, nije bio delotvoran i pokazao je faktičko odsustvo političke volje da se ovo pitanje okonča.

Sud Srbije i Crne Gore započeo je sa radom u junu 2005. godine, a početkom godine su usvojene izmene i dopune Zakona o sudu SCG kojim je dopunjena nadležnost ovog suda odredbom da odlučuje o usklađenosti Ustava država članica sa Ustavnom poveljom. Sud SCG osim toga ima nadležnost odlučivanja o sporovima o nadležnosti između institucija SCG, i jedne ili obe države članice, odnosno između dve države članice međusobno. Izmenama je predloženo i da sud SCG odlučuje o žalbama građana u skladu sa Ustavnom poveljom. Rezultati rada ovog suda nisu do kraja godine stavljeni na uvid javnosti.

Međunarodne obaveze

Uprkos opšteprihvaćenoj retorici vodećih političara Srbije po kojoj međunarodne obaveze države nisu prioritet za vlast, aktivnosti tokom 2005. godine su dovele do situacije da Vlada Srbije prvenstveno na ovom polju zabeleži najbolje rezultate.

Približavanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji zabeležilo je prve konkretne korake usvajanjem Studije izvodljivosti 12. aprila 2005. godine. Evropska komisija je u Studiji zaključila da je Srbija i Crna Gora u dovoljnoj

¹ Izvor *Vreme* br. 778, 1 decembar. 2005. i br. 780, 15. decembar 2005.

meri spremna za pregovore o stabilizaciji i asocijaciji, na osnovu čega je Savet ministara Evropske unije 25. aprila usvojio Studiju o izvodljivosti i naložio Evropskoj komisiji da utvrdi direktive za pregovore o sporazumu o stabilizaciji i asocijaciji.

Pregovori o stabilizaciji i asocijaciji zavnično su počeli 10. oktobra 2005. godine svečanom sednicom rukovodećih ljudi obe države članice u prisustvu komesara za proširenje Evropske unije, Olija Rena. Prva runda pregovora održana je u novembru i odnosila se na preambulu sporazuma, genralne principe i politička pitanja od značaja za odnose Srbije i Crne Gore sa Evropskom unijom. Druga runda zakazana za decembar je odložena za februar 2006. godine i bila je uslovljena saradnjom Srbije i Crne Gore sa međunarodnim tribunalom u Hagu.

Obaveze države preuzete ratifikovanjem Evropske konvencije o ljudskim pravima u martu 2004. godine, između ostalog, da imenuje državnog agenta za zastupanje u sporovima pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu nisu u tom domenu ispoštovane u roku. Punih godinu dana kasnije, u martu 2005. godine, Savet ministara je usvojio Uredbu o državnom agentu, propisujući imenovanje agenta iz Srbije i njegovog zamenika iz Crne Gore na period od 4 godine, sa rotacijom funkcija posle dve, i utvrđujući postojanje i način rada kancelarije državnog agenta u sklopu Ministarstva za ljudska i manjinska prava. Iako je konkurs za izbor kandidata raspisan već u aprilu, izbor je trajao sve do septembra 2005. godine, kada je državni agent imenovan. Sporost i nezainteresovanost države da ovo pitanje reši na vreme, dodatno je zakomplikovao izbor samog agenta, kako je objavljeno u Službenom listu SCG, pa je javnost ostala uskraćena ne samo za informaciju o imenovanju zamenika iz Crne Gore već i za formiranje same kancelarije. Pitanje zastupanja države pred Evropskim sudom, za Srbiju i Crnu Goru postaje sve značajnije zbog činjenice da se pred Sudom već nalazi oko 1000 žalbi građana.

Skupština Srbije i Crne Gore je 22. oktobra 2005. godine ratifikovala Konvenciju za sprečavanje korupcije a 1. decembra Opcioni protokol Konvencije za sprečavanje torture i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih postupanja. Ratifikovanjem Opcionog protokola država se obavezala da uspostavi sistem redovnih obilazaka zatvora i drugih objekata gde su smeštena lica lišena slobode od strane nezavisnih međunarodnih i domaćih institucija, kao i da uspostavi na nacionalnom nivou jedno ili više tela sa pravom na redovne obilaskе, kako bi sprečili torturu i drugo ponižavajuće postupanje. Država se takođe, obavezala da u roku od godinu dana od dana ratifikacije Opcionog protokola ustanovi nacionalne preventivne mehanizme i dozvoli posete i obilaskе svakog objekta u kome se nalaze lica lišena slobode, kako onih gde su lišeni slobode po osnovu odluke nadležnog organa, tako i onih gde su lišeni slobode na osnovu službenih radnji.

LJUDSKA PRAVA U ZAKONODAVNOJ DELATNOSTI

Prigovor savesti – civilno služenje vojnog roka

Civilno služenje vojnog roka, prvi put zakonski regulisano 2003 godine, izmenjeno je Uredbom o civilnom služenju vojnog roka u januaru 2005. godine. Iako ni zakonska regulativa iz 2003 godine nije zadovoljavala međunarodne standarde, o čemu je detaljni izveštaj dala i organizacija *Amnesty International*¹, izmene i dopune iz januara 2005. godine su dodatno u ovom pogledu ugrozile prava vojnih obveznika. Odredbom čl. 4 Uredbe izmenjen je član 26a Zakona, propisujući da obveznik koji želi da ostvari civilno služenje takav zahtev može podneti u roku od osam dana od dana dostavljanja poziva za vojnu službu. Ovakvim rešenjem onemogućeno je svima onima koji su već regrutovani da ovakvim zahtev postavе, ograničavajući ga isključivo na period pre regrutacije. Pomenuti izveštaj *Amnesty International*-a takođe je ukazao na to da, po novoj Uredbi, žalba na odluku kojom se odbija zahtev za civilno služenje vojnog roka ne odlaže izvršenje, odnosno odazivanje pozivu na vojnu službu, što obveznike stavlja u poziciju da odluku po žalbi čekaju u vojnim jedinicama.

Uredba takođe ne sadrži nijednu odredbu kojom bi bilo regulisano pravo pripadnika oružanih snaga da istaknu prigovor savesti, što je i po nalaženju AI u suprotnosti sa Preporukama 1518, Međunarodnog sporazuma, odeljka 5.2, po kojima, građanima treba da bude omogućeno isticanje prigovora savesti u svako doba, a pripadnicima oružanih snaga isto pravo u svakom trenutku trajanja vojne službe.

Uredbom iz januara 2005, izmenjena je i odredba čl. 27a Propisa, koja je i u osnovnom tekstu uspostavljala ograničenja, odnosno zabranu civilnog služenja određenim kategorijama lica (onima sa dozvolom za nošenje oružja, osuđenima za krivična dela sa elementima nasilja pre isteka roka od tri godine do dana podnošenja zahteva, licima koja su podnela zahtev za dozvolu za nošenje oružja u periodu od tri godine, kao i članovima sportskih lovačkih

¹ Izvor: www.amnesty.org/library

udruženja i onima čiji posao podrazumeva prodaju ili servisiranje oružja). Ovakvom regulativom ne samo da se onemogućava bilo kome ko je ikada koristio ili je na bilo koji način povezan sa oružjem, kroz sportska, lovačka udruženja, na primer, da koristi pravo prigovora savesti već se ovim licima oduzima pravo da uopšte mogu biti protivnici oružja i vojne službe i potpuno ukida smisao prigovora savesti. Čak ni odredba da se ovo pravo ograničava licima osuđenim za krivična dela sa elementima nasilja predstavlja samo površno zamagljivanje suštinske činjenice da i takva lica mogu po svojim uverenjima biti protivnici služenja vojnog roka pod oružjem.

Ombudsman

Parlament Srbije je posle brojnih podnetih predloga i odugovlačenja bez vidljivog razloga, konačno usvojio Zakon o građanskom braniocu u septembru 2005. godine. Saglasno odredbama Zakona, građanskog branioca imenuje Skupština na period od pet godina sa pravom reizbora. Skupština takođe imenuje i četiri zamenika zaduženih za posebne oblasti kao što su zaštita prava osuđenih lica, ravnopravnost polova, zaštita prava dece, prava manjina i ugroženih grupa kao i invalida.

Zakon je utvrdio da je građanski branilac ovlašćen da vrši nadzor i kontrolu nad poštovanjem ljudskih prava od strane državnih organa u Republici tako što ima pravo da kontroliše njihov rad, odluke, činjenje i propuste da nešto učine. Građanski branilac po zakonu nema pravo kontrole rada Skupštine Srbije, predsednika Srbije, Vlade Srbije, Ustavnog suda kao i sudova i tužilaštava.

Ovlašćenja podrazumevaju i pravo na podnošenje inicijative za izmenu zakona i donošenje novih propisa kao i davanje mišljenja na predloge zakona podnete Skupštini na usvajanje ukoliko se odnose na ljudska prava.

U pogledu procedure u slučaju kršenja ljudskih prava, Zakon daje ovlašćenje građanskom braniocu da u tom slučaju može tražiti smenu odgovornog lica, i da može podneti zahtev za sprovođenje disciplinskog postupka protiv državnog činovnika neposredno odgovornog za određeno činjenje, odnosno nečinjenje. U slučaju sumnje o postojanju elemenata krivičnog dela, građanski branilac ima pravo da inicira pokretanje krivičnog ili prekršajnog postupka kod nadležnog tužioca.

Uprkos brojnim pozitivnim rešenjima, Zakon nije u celini saglasan sa idejom ombudsmana i vidljivo je da je rezultat skupštinskog usaglašavanja različitih političkih interesa. U odredbama koje regulišu pokretanje postupka uočava se zahtev da građanin pre podnošenja zahteva građanskom braniocu mora prethodno da iscrpi sva pravna sredstva koja mu stoje na raspolaganju u datom slučaju. Ovakvim rešenjem umanjuje se uloga građanskog branioca i on se, suprotno ideji ombudsmana, postavlja kao poslednja instanca u zaštiti ljudskih prava.

Iako je zakon usvojen u septembru, ni do kraja godine nije bilo nikakvih pokušaja da se sprovede u praksi. Vlada nije u međuvremenu preduzela nijedan korak za imenovanje građanskog branioca i njegovih zamenika, niti obezbedila ostala kadrovska i materijalna sredstva za rad njegove kancelarije. Kao i u slučaju poverenika za javne informacije, Vlada pokazuje jasnu tendenciju ka normativizmu, bez iskrenog opredeljenja za ustanovljavanje i oživljavanje određenih standarda u pravno političkom životu Srbije koji bi društvo brže doveli do potrebnog stepena demokratije. Sukobi interesa političkih stranaka koje Vladu Srbije trenutno podržavaju, u mnogome doprinose ovakvom stanju.

Zakon o udruženjima

U pogledu novog Zakona o udruženjima, nije učinjen nikakav pomak u 2005. godini. Zakon je i dalje u formi nacarta, uz jedini pomak da je Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu prihvatilo komentare grupe eksperata Saveta Evrope i izmenilo prvobitnu verziju nacarta iz novembra 2004. godine. Ista je predstavljena javnosti tek u novembru 2005. godine kada su se čuli brojni komentari od prisutnih predstavnika nevladinih organizacija i udruženja građana. Iako su u odnosu na prvobitni nacrt primetna poboljšanja, nacrt zakona još uvek ima ozbiljnih propusta, naročito u pogledu nejasne definicije neprofitne organizacije i prilično veliku regulatornu ulogu države. Mnoga predložena rešenja nisu usklađena sa ostalim domaćim propisima, naročito u pogledu svojinskih prava neprofitnih organizacija ili njihovih finansijskih obaveza, niti međunarodnim standardima i ugovorima. Tako na primer, predložena odredba zakona koja reguliše da se "za slučaj prestanka udruženja kao primalac njegove imovine statutom može odrediti samo domace neprofitno pravno lice" nije u skladu sa odredbama Zakona o nasleđivanju, niti sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima kojima je garantovano pravo na slobodno raspolaganje privatnom imovinom. Predložena odredba u čl. 74, u potpunoj je koliziji sa drugim propisima imovinsko pravne prirode. Zakon o sredstvima u svojini Republike Srbije, usvojen u decembru 1995. godine, još uvek je na snazi, a na osnovu njega je sva nepokretna imovina koja se nalazila na korišćenju kod organa teritorijalne uprave (opština i gradova) drugih organizacija i pravnih lica proglašena državnom svojinom Republike Srbije. U tom smislu nedopustivo je ovlašćenje zakonodavca da ovim nacrtom, i to u prelaznim i završnim odredbama, utvrđuje režim državne svojine na nepokretnostima u društvenoj svojini na kojima pravo korišćenja imaju društvene organizacije. Postavlja se pitanje, ne samo ovlašćenja za ovakvo regulisanje, nego i pravilne primene Zakona o sredstvima u svojini, jer se stiče utisak da sve ono što eventualno, nije došlo pod udar tog zakona, sada može preći u državnu svojinu. Nije prihvatljivo ni rešenje sadržano u istoj odredbi, da jedinica lokalne samouprave propisuje

uslove za zakup nepokretnosti, a da nije definisan nijedan validni kriterijum u tom smislu, kao ni predlog da uslovi korišćenja zakupa od strane udruženja ne mogu biti "nepovoljniji od uslova pod kojima jedinica lokalne samouprave nepokretnost sličnih kvaliteta i površine daje u zakup drugim udruženjima i organizacijama koje imaju iste ili slične ciljeve". Osim što je ovakvo rešenje suprotno opštim obligacionim pravilima, po kojima uslovi zakupa na strani zakupca ne mogu da se pogoršaju, postavlja se pitanje koji uporedni kriterijum će se primeniti ukoliko u jedinici lokalne samouprave ne postoji drugo udruženje koje ima slične ciljeve. Još važnije, ne vidi se razlog da se ovo pitanje reguliše drugačije nego što je to navedeno u Zakonu o lokalnoj samoupravi, pa je ovlašćenje jedinica lokalnih samouprava u pogledu davanja u zakup prostorija i lokala trebalo preuzeti iz tog Zakona. U odredbama koje regulišu zabranu rada udruženja vidan je napor da se ovo pitanje reguliše restriktivno. Međutim, potpuno je neprihvatljivo u predloženoj odredbi čl. 64. ("*zabranu rada odlukom utvrđuje Vrhovni sud Srbije*") odsustvo prava na dvostепенost postupka, odnosno prava na žalbu, koje je jedno od osnovnih prava zagarantovanih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Prema Zakonu o organizaciji i delokrugu rada sudova u Republici Srbiji, Vrhovni sud Srbije je najviša sudska instanca, čijom odlukom se iscrpljuje pravo građanina na korišćenje pravnih sredstava imajući u vidu da Ustav Srbije nema utvrđeno pravo na ustavnu žalbu.

Održavanje samo jednog skupa sa predstavnicima onih na koje se predloženi zakon prvenstveno odnosi, nedvosmisleno upućuje na zaključak da Vlada ne samo što želi da rad civilnog sektora podvrgne jakoj kontroli već nije spremna ni na kakav otvoreni dijalog ili razmenu predloga u cilju što boljih zakonskih rešenja.

Pristup informacijama

Posle dugog odlaganja primene Zakona o pristupu javnim informacijama, usvojenog 2004 godine, Vlada je konačno u junu 2005, obezbedila sredstva za početak rada kancelarije poverenika za informacije od javnog značaja. Rezultati rada ove kancelarije predstavljeni su javnosti na konferenciji u novembru. Za četiri meseca rada kancelarije, zapažen je izuzetno veliki broj zahteva građana uz istovremeno izuzetno nizak nivo saradnje i pružanja informacija od državnih organa. Najveći broj zahteva građana odnosio se na propuste državnih organa da po njihovim zahtevima odluče u zakonom propisanom roku, pri čemu je većina podnetih zahteva usvojena i po njima su preduzeti postupci propisani zakonom.

Istovremeno sa donošenjem Zakona o pristupu informacijama od javnog značaja, organizacija *Transparency Serbia* je sprovedla desetomesečno istraživanje o spremnosti države da primenjuje odredbe ovog zakona u praksi, tako što je državnim organima slala zahteve za dobijanje određenih informacija

iz njihovog delokruga rada. Dobijeni rezultati su više nego poražavajući – više od 40 odsto ministarstava i vladinih ustanova na republičkom nivou i više od 60 odsto lokalnih samouprava nikada nije odgovorilo na podneti zahtev, a od malog broja onih koji su zahtevu udovoljili, primetno je nerazumevanje, kako postavljenog zahteva, tako i zakonskih odredbi. Istovremeno je ovo istraživanje pokazalo i prilično malo razumevanje građana o tome kakva prava imaju u kakvom postupku i šta sve reguliše pomenuti Zakon.

Kao jedan od najvažnijih propisa iz paketa antikorupcijskih zakona (zajedno sa Zakonom o sukobu interesa, Zakonom o finansiranju političkih partija i Zakonom o javnim nabavkama) kome je Vlada pristupila bez odgovarajuće metodologije i efikasnih mehanizama za primenu ovog Zakona, ukazuje na nedovoljnu zainteresovanost vladajuće elite u Srbiji da se sa određenim pitanjima bavi na ozbiljan način.

Set krivičnih zakona

Novi set krivičnih zakona usvojen je u srpskom parlamentu u septembru i obuhvata novi Krivični zakonik Srbije, novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Zakon o maloletnin učiniocima krivičnih dela i Zakona o zaštiti učesnika krivičnih postupaka. Novina u krivičnom zakonodavstvu Srbije svakako je pojava posebnog Zakona koji reguliše pitanje maloletnih počinitelaca krivičnih dela čime se veća pažnja posvećuje zaštiti maloletnih lica i u pogledu krivičnog postupka i u pogledu sankcija koje se mogu izricati, kao i usvajanje Zakona o zaštiti učesnika krivičnog postupka kojim se u pravni sistem Srbije prvi put uvodi institut zaštite svedoka. Zakon propisuje uslove i postupak zaštite onih lica čije je pojavljivanje ili svedočenje u krivičnom postupku izuzetno opasno po njih. Zakon pruža ovu zaštitu osumnjičenom, optuženom, svedoku saradniku, svedoku, veštaku i žrtvi. Program zaštite koji zakon reguliše podrazumeva zaštitu imovine i zaštitu ličnosti, promenu mesta boravka, premeštaj u drugu zatvorsku ustanovu, prikrivanje identiteta i podataka o imovini kao i promenu identiteta. Promena identiteta može biti delimična ili potpuna sa mogućnošću transformacije lica i tela.

Za sprovođenje ovog Zakona predviđeno je osnivanje posebnog odeljenja u okviru policije – odeljenja specijalne zaštite koje je zaduženo, kako za sprovođenje postupka zaštite tako i za zaštitu svih podataka i dosijea. Prema istom Zakonu, odluku o prihvatanju, produžavanju ili okončanju postupka zaštite donosi specijalna komisija.

Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija detaljnije reguliše prava i dužnosti osuđenih lica kao i sudska zaštitu prava povodom odluka zatvorske uprave. Zakon se u velikoj meri oslanja na međunarodne standarde u pogledu uslova života osuđenika, posebno standarda postavljenih od strane Komiteta za sprečavanje torture Saveta Evrope (CPT).

Novi krivični zakonik Srbije uvodi nekoliko novih krivičnih dela, na prvom mestu krivično delo torture, zatim obezbeđuje zaštitu intelektualne svojine, životne okoline i kompjuterskih baza podataka. U pogledu propisanih kazni, iako u načelu u skladu sa međunarodnim standardima, novi Zakon je izazvao određene sumnje i nedoumice, kako zbog snižavanja kazni za određena krivična dela (krađe, pljačke i preprodaju narkotika) tako i zbog povećavanja maksimalne kazne zatvora na 20 godina, odnosno određivanja posebnog maksimuma između 30 i 40 godina. Izmene u zakonu postoje i u pogledu novčanih kazni, uvođenjem novog načina obračuna novčane kazne koja po prvi put uzima u obzir materijalno stanje osuđenog lica. Novčana kazna se tako po novom Zakonu određuje u dnevnom iznosu prema proseku ličnih primanja osuđenog dobijenog od Uprave prihoda.

Zakon o policiji

Posle dosta nedoumica i kontroverznih verzija predloga, te posebno komentara i primedbi međunarodnih institucija i stručnjaka, Skupština Srbije je u novembru 2005. godine usvojila novi Zakon o policiji. Prolongiran period usvajanja ovog zakona ukazao je na brojne probleme oko usaglašavanja s jedne strane potrebe za uvođenjem međunarodnih standarda u rad policije u Srbiji a s druge strane nepomirljive interese pojedinih politički stranaka. Zakon je u celini dočekan kao pozitivan korak u reformi policije i težnjama ka njenom transformisanju u profesionalnu službu čiji rad je dovoljno javan i podložan kontroli. Ipak, pojedine odredbe Zakona i prihvaćena rešenja dovode u sumnju ovakvu deklarativnu opredeljenost i izazvali su oštre reakcije civilnog sektora.

Ozbiljan problem odredaba ovog Zakona, jesu isuviše velika i široka diskreciona ovlašćenja ministra policije, koji ima ovlašćenje da uputstvima i direktivama bliže određuje način rada policije. Uprkos zakonskim odredbama da takva uputstva moraju biti zasnovana na zakonu, ni u jednoj odredbi ne postoji praktična mogućnost preispitivanja zakonitosti tako utvrđenih pravila.

Pristup informacijama o radu i rezultatima rada policije od javnog značaja je ovim zakonom regulisan suprotno odredbama Zakona o pristupu informacijama od javnog značaja, ovo pitanje je regulisano ne samo restriktivnije već stvari i nepotrebnu zabunu oko zakona koji će se primenjivati. Odredbe Zakona koje se odnose na policijska ovlašćenja u pojedinim delovima su suprotne ostalim važećim propisima, prvenstveno u pogledu zaštite maloletnih učinilaca krivičnih dela i maloletnika uopšte, upotrebe vatrenog oružja i fizičke snage kao i pretresa prostorija koji je regulisan suprotno odredbama Zakona o krivičnom postupku.

Odredba ovog Zakona u pogledu primene ovlašćenja prema maloletnim licima i mlađim punoletnim licima (čl. 38) grubo krši prava deteta i važeće domaće propise u pogledu zaštite prava maloletnih lica. Vršenje svih radnji od strane državnih organa prema maloletnim licima je u domaćem

zakonodavstvu regulisano tako da se vrši uz obavezno prisustvo roditelja, odnosno staratelja. Stav 4, odredbe čl. 38, međutim, daje mogućnost da se prilikom vršenja policijskih ovlašćenja obezbedi prisustvo predstavnika organa starateljstva u slučajevima kada bi prisustvo roditelja bilo štetno za maloletnika ili bi ih toliko iritiralo da bi u velikoj meri ugrozilo izvršenje policijskog zadatka. Ovako definisana odredba ne samo da ostavlja široko diskreciono ovlašćenje, odnosno arbitrarnost koja ozbiljno ugrožava prava maloletnika, već i policijskom službeniku daje pravo da odlučuje o stvari o kojoj nema stručno znanje.

Način provere identiteta lica, regulisan u odredbi čl. 43, gde se u stavu 2 navodi da se provera može izvršiti i na osnovu izjave lica čiji je identitet proveren, dovodi u suprotnost dalje odredbe o utvrđivanju identiteta (čl. 43) i dovođenje iz čl. 50, kada je identitet potrebno utvrditi. Ne vidi se, naime, iz kojih razloga se prema licu čiji identitet nije moguće proveriti uvidom u ličnu kartu, odnosno drugi lični dokument sa fotografijom, primenjuju mere utvrđivanja identiteta dovođenjem, ukoliko postoji mogućnost da se takva provera izvrši na osnovu njegove izjave. S druge strane, ako policija ima ovlašćenje da prema licu prema kome nije moguće proveriti identitet primenjuje mere utvrđivanja identiteta ili dovođenja, postavlja se pitanje u kojim slučajevima ono svoj identitet može potvrditi svojom izjavom.

Rešenja dakle, koja su data, ostavljaju prilično prostora za arbitrarnu primenu ovlašćenja, što ozbiljno ugrožava prava i slobode pojedinca.

Odredbe Zakona koje regulišu policijsko ovlašćenje na upotrebu fizičke snage (čl. 88), sporne su u delu kojim se dozvoljava upotreba fizičke snage, koja se definiše kao korišćenje zahvata borilačkih veština, u slučajevima pasivnog otpora, tj zauzimanja sedećeg, klečećeg ili ležećeg stava. Ne može se prihvatiti definicija da se takva vrsta pasivnog otpora smatra pružanjem fizičkog otpora na koju je zakonodavac hteo da ukaže dozvoljavajući upotrebu fizičke snage u takvim slučajevima.

Odredba čl. 90, u pogledu upotrebe sredstava za vezivanje u sprečavanju bekstva je preširoko postavljena. Sprečavanje bekstva, samo po sebi, je preširok pravni pojam i primerenija je upotreba sprečavanja pokušaja bekstva s obzirom da Krivični zakon detaljno i precizno definiše pojam pokušaja bekstva. Sredstva vezivanja bi, dakle, bilo primereno upotrebiti jedino u slučaju pokušaja bekstva koji se pravno može definisati. Ovako kako je postavljena, odredba ostavlja mogućnost arbitrarne procene da se svaki pokret okarakterise kao bekstvo i time primeni ovo sredstvo, što nije pozitivno rešenje.

Deo Zakona koji reguliše policijsko ovlašćenje na upotrebu vatrenog oružja posebno je sporan kod odredbi kojima se dozvoljava upotreba vatrenog oružja prema većem broju lica. Na sličan način je sporna i odredba čl. 100, u pogledu upotrebe vatrenog oružja da bi se sprečilo "bekstvo lica zatečenog u vršenju krivičnog dela koje se goni po službenoj dužnosti i za koje je propisana kazna

zatvora u trajanju od deset godina kao i bekstva lica zakonito lišenog slobode". Prvi deo stavlja veliku odgovornost na ovlašćeno službeno lice policije koje u trenutku obavljanja svoje dužnosti mora da procenjuje da li je krivično delo koje vrši lice koje je zatečeno ono koje se goni po službenoj dužnosti i za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od deset godina ili teža, što nije prihvatljivo. Kvalifikacija radnje učinioca kao tačno određenog krivičnog dela ne sme biti na teret službenog policijskog radnika, je on za to nije ni stručan i stavlja na njega neopravdano veliku odgovornost.

Interna kontrola policije je po prvi put zakonski regulisana u posebnom odeljku o unutrašnjoj kontroli koja se formira kao posebno odeljenje. Direktor odeljenja unutrašnje kontrole ima rang pomoćnika ministra i zajedno sa direktorom policije je podređen ministru. Njegova ovlašćenja uključuju inicijativu za pokretanje postupka po službenoj dužnosti ili po zahtevu stranke i pravo da preduzme odgovarajuće mere, ili informiše ministra ili nadležne organe ukoliko postoji osnov za pokretanje krivičnog, prekršajnog ili disciplinskog postupka protiv službenog lica.

Odredbe u ovom poglavlju Zakona ukazuju, međutim, i na odsustvo nezavisnosti direktora odeljenja unutrašnje kontrole, s obzirom da ministar vrši nadzornu funkciju, izdaje uputstva i instrukcije o radu, a istovremeno nalažu direktoru odeljenja da za određene akte i radnje traži prethodnu saglasnost ministra. Efikasnost unutrašnje kontrole dodatno je umanjena odredbama koje policijskom službeniku nad čijim radom se vrši kontrola daju pravo da ne dozvoli vršenje kontrole do dobijanja saglasnosti ministra, pri čemu Zakon uopšte ne reguliše posledice u slučaju izostanka takvog odobrenja. U kompleksnoj političkoj situaciji kakva je u Srbiji i još uvek naglašeno visokoj politizaciji funkcija, ovakva zakonska rešenja ne pružaju dovoljno garantija i poverenja u uspostavljanje jake i nezavisne unutrašnje kontrole rada policije.

Reforma pravosuđa

Priča o reformi srpskog pravosuđa nastavljena je i tokom 2005. godine više retoričkim zalaganjima nego konkretnim potezima. Ambiciozni projekat Strategije reforme pravosuđa, osmišljen pre nekoliko godina nije dovršen uprkos obećanjima. Nakon ubistva premijera Đinđića aktuelna vlast tzv. "legalističkog pristupa" najavljivala je korenite promene u pravosuđu, ali one, ne samo da nisu započete, već je politika ponovo ušla u sve pravosudne institucije. Primeri sramnih sudskih odluka, preko opstruiranja važnih suđenja, razotkrivanja korupcije, do nedopustivog mešanja izvršne vlasti u tekuće procese samo su deo prilika koji su ovu oblast obeležili tokom porotele godine.

Uprkos činjenice da je u ovoj oblasti u proteklom periodu donet značajan broj organizacionih pravosudnih, te procesnih zakona, ni jedan od

najvažnijih postulata istinske reforme pravosuđa u tranzicijskom društvu – nezavisnot i ravnopravnost pravosuđa, kao treće grane državne vlasti, institucionalna, personalna i materijalna nezavisnost sudija i javnih tužilaca kao nosilaca pravosudne državne vlasti, nije dosegnut

Deklarativno garantovana nezavisnost sudstva pomenutim zakonima ozbiljno je dovođena u iskušenje neskrivenim pokušajima izvršne vlasti, pa i parlamenta kao legislativnog tela da utiču na sudije na nedopustiv način. Na pravosuđe, neskriveno i po svemu sudeći, uspešno uticali su i moćni i bogati pojedinci i grupe, počev od finansijske oligarhije oličene u Bogoljubu Kariću, pa do zemuskog i ostalih klanova. U protekloj godini svi mogući uticaji na sudove praktikuju se gotovo neskriveno i to se u svakodnevnom političkom životu smatra gotovo normalnim.

Evidentno i karakteristično za ovu oblast u protekloj godini je vidljivo veće nastojanje države da pravosuđe u celini drži pod kontrolom. U reformskom "naletu" sadašnje Vlade, skupštine je 15. Jula izglasala više od 30 zakona i izmena zakona, između ostalog i izmene Zakona o sudijama i Zakona o javnom tužilaštvu. Izmenama pomenutih zakona omogućeno je ministru pravde da direktno odlučuje o platama sudija i tužilaca, što je čudan način da se pravosuđu omogući, toliko puta pominjana nezavisnost. Ovo pitanje je inače, u središtu interesovanja ministra pravde Stojkovića otkako je postavljen na tu funkciju, počev od nastojanja da ukine Specijalno odeljenje Okružnog suda u Beogradu, jer su plate sudija i tužilaca u toj ustanovi tolike da se njihove kolege osećaju zapostavljenima, do najave podnošenja krivične prijave protiv prethodnog ministra finansija, jer je sudijama Krivičnog veća Vrhovnog suda omogućio da sebi odrede prevelike plate.

Uplitanje države, posebno izvršne vlasti u sudstvo ogleda se i u odredbama Zakona o sudijama gde se između ostalog predviđa da jedan od mogućih predlagača za razrešenje sudija bude i ministar pravde. Pozivajući se na prethodno donetu odluku Ustavnog suda (u vreme prethodnog ministra pravde Batića) da ministar pravde ne može biti predlagač za razrešenje sudija, Udruženje pravnika za ljudska prava (YUKOM) je povodom ovakvog zakonskog rešenja podnelo zahtev za ocenu ustavnosti, ali je Ustavni sud taj predlog odbio, dok je deo koji se odnosi na ovlašćenje ministra pravde odložio, čime je očito pokazao da kupuje vreme i ne želi da se zamera izvršnoj vlasti.²

Događaji u oblasti pravosuđa tokom 2005 godine koje je Vlada uporno nazivala reformskim, sveli su se na kadrovske promene u sudovima širom Srbije.

Već početkom godine Visoki savet pravosuđa prosledio je Odboru skupštine Srbije za pravosuđe spisak kandidata za izbor sudija opštinskih, okružnih i Vrhovnog suda u Srbiji. Utvrđena lista kandidata izazvala je oštre reakcije, naročito grupe stručnih saradnika Drugog opštinskog suda u

² Izvor: časopis *Ekonomist* br. 297 od 30. Januara 2005

Beogradu koji su uputili javno pismo protestujući protiv odluke Visokog saveta pravosuđa, navodeći da se Savet prilikom izbora nije rukovodio proklamovanim kriterijumima kao što je radno iskustvo, kvalitet rada, dužina studiranja i sl, pa je bilo slučajeva nepotizma. Skupštinski odbor za pravosuđe je zatražio spisak svih predloženih sudskih saradnika od kojih je Visoki savet pravosuđa odabrao 34 kandidata za opštinske sudije. Na taj zahtev Visoki savet nije odgovorio, pa je Odbor praktično poništio izbor 34 kandidata za opštinske sudije i vratio na ponovno odlučivanje³. Odbor je pri tom podržao 16 kandidata za sudije Vrhovnog suda, kao i 14 za Okružni sud u Beogradu

Proteste su istom prilikom iskazali i kandidati za izbor tužilaca, a saradnici Okružnog suda u Beogradu su protestna pisma uputili i Ministarstvu pravde, Visokom savetu pravosuđa i predstavnicima poslaničkih grupa.⁴ Situacija je kulminirala napuštanjem sednice Odbora za pravosuđe od strane predstavnika DS, koji su tim činom želeli da ukažu na nepravilnosti u izboru kandidata za najviše pravosudne funkcije u državi, navodeći da predloženi kandidati i faktičko stanje u društvu ukazuju da DSS ima sve političke instrumente za obračun sa političkim protivnicima. Poslanici DS su na sednici prethodno osporili i način objavljivanja oglasa za kandidate za vojna odelenja pri tužilaštvima u Srbiji, naglašavajući da je u pitanju diskriminacija civilnih lica koja bi možda konkurisala za ta mesta. Po navodima poslanika DS, očigledna je namera da se očuvaju vojni sudovi i mimo zakonskih norm i političkih odluka i standarda koje Srbija kao članica međunarodne zajednice ima obavezu da uvede⁵

Polemike u javnosti i sumnje u regularnost izbora sudija i tužilaca, odnosno sve glasnije negodovanje zbog otvorenog mešanja izvršne vlasti u pravosuđe naročito su se pojačali tokom skupštinske rasprave o kandidatima za nove tužioce i sudije u julu 2005. godine. Rasprava o izboru oko stotinu nosilaca pravosudnih funkcija, uključujući i najveći broj predsednika opštinskih sudova u Srbiji, većim delom je protekla u prepirci poslanika vladajuće koalicije i DS, s jedne, i poslanika SPS, s druge strane, oko spornih kandidata Ratka Zečevića predloženog za zamenika opštinskog javnog tužioca u Kuršumliji, Milovana Božovića, za beogradskog okružnog tužioca koje je osporavao DS, te kandidature Gordane Mihajlović za predsednika Drugog opštinskog suda, koju je osporavao SPS.⁶

Ishod ove rasprave bio je dvostruko nezadovoljavajući. Od oko stotinu predloženih kandidata, njih oko 20 nije dobilo podršku Skupštine Srbije, čime je dodatno urušen kredibilitet Visokog saveta pravosuđa, ne samo zbog navoda da predlaganje kandidata nije vršeno u skladu sa profesionalnim

3 Izvor: *Danas* od 18. februara 2005.

4 Izvor: *Novosti* 16. februara. 2005.

5 Izvor *Danas* 13. februara 2005

6 Izvor: *Politika* 20. jula. 2005

kriterijumima, već i zbog činjenice da je konačan izbor rezultat političkog uticaja vladajuće većine u skupštini koja Visoki savet pravosuđa i ne vidi kao stručnu, profesionalnu i nezavisnu instituciju. Uvid u novopostavljene predsednike opštinskih sudova kao i pojedine nosioce sudskih i tužilačkih funkcija, evidentno pokazuje da je vladajuća koalicija uklonila većinu kadrova postavljenih tokom prethodnog saziva vlade i skupštine, uz vraćanje na odgovorne funkcije ljudi kompromitovanih u vreme Miloševićevog režima. Reagovanja su stigla prevashodno iz redova stručne javnosti. Grupa uglednih sudija (Vučetić, Karamarković, Ivošević, Vasilić, Rašić) reagovala je pismom javnosti kojim su upozorili da način na koji su neki ljudi uklonjeni sa mesta predsednika sudova u Srbiji ne doprinosi daljoj, najavljenom reformi pravosudnog sistema države. Način na koji su narodni poslanici govorili o delovanju nekih sudija nešto je što bi zahtevalo posebnu analizu i sigurno ne doprinosi povećanju poverenja u sudove. Odijum je izazvao neizbor Gordane Mihajlović, predsednice Drugog opštinskog suda u Beogradu koja je u pravosudnim krugovima važila za jednog od najboljih organizatora rada suda i istinskog reformatora.⁷

Ne bez manje skandala smenjen je sa funkcije i specijalni tužilac Jovan Prijčić, čiji je mandat isticao 23. jula 2005. godine. Najave o njegovoj smeni, međutim, počele su još u martu pozivanjem na prvobitno rešenje o njegovom imenovanju na tu funkciju od 1. marta 2004. godine, uz istovremeno zanemarivanje kasnijeg rešenja uručenog po odredbama novog Zakona, 23. jula 2004. godine. Ovakvi pritisci doveli su do njegovog obračanja pismom vršicu dužnosti republičkog tužioca kojim je ukazao na ozbiljne posledice koje bi njegovo smenjivanje pre isteka mandata imalo na pravne radnje preduzete od strane Specijalnog tužilaštva u pojedinim predmetima. Najave u javnosti čelnih ljudi Republičkog tužilaštva, pokrenule su lavinu reakcija u javnosti, što nikako nije doprinosilo radu specijalnog tužioca. Indikativna je u tom smislu izjava Miroslava Miloševića, načelnika Resora javne bezbednosti MUP Srbije u kojoj je naveo da "su ubice policijskog generala Boška Buhe još na slobodi, da MUP u narednim mesecima treba da se pozabavi rasvetljavanjem ubistva srpskog premijera Zorana Đinđića, da se suđenje njegovim ubicama pretvara u lakrdiju i da je optužnica na staklenim nogama"⁸, koja je tumačena kao negativna ocena rada specijalnog tužioca i kao javni zahtev za njegovo razrešenje. Posebnu reakciju izazvao je deo Miloševićeve izjave da policija ima nova saznanja o atentatu na srpskog premijera, kojih u zvaničnim sudskim spisima nema. Atmosfera javnog obračuna i kompromitovanja specijalnog tužilaštva nastavljena je sve do jula 2005. godine, kada je uprkos protestu stručne javnosti i brojnih nevladinih organizacija, Jovan Prijčić smenjen sa funkcije i postavljen za zamenika specijalnog tužioca. Za novog specijalnog

7 Izvor: *Ekonomist magazin* br273, 15. avgusta. 2005.

8 Izvor: *Politika* 30. januar. 2005

tužioca imenovan je Slobodan Radovanović iz Kragujevca. Advokat Rajko Danilović je ovakvo rešenje ocenio kao lošu nameru Vlade i rezultat kompromisa između SAD, Evropske unije i Vlade Srbije, da Prijić ostane na funkciji zamenika i završi započete poslove.⁹

Situaciju u pravosuđu Srbije, osim problematičnih kadrovskih rešenja dodatno je teškom činilo opšte stanje u sudovima, kao i nestručno i loše vođeni postupci i presude koje su dovodile u sumnju stručnost i nezavisnost sudova.

Neracionalni sudski sistem, mreža sudova i način raspodele predmeta uočeni su kao najozbiljniji uzroci neefikasnosti i sporosti sudova. U Republici ima ukupno 138 opštinskih sudova sa 1653 opštinske sudije, od kojih je oko 500 u Beogradu. Okružnih sudova ima 30 sa ukupno 429 sudija, od kojih je oko 100 u Beogradskom okružnom sudu. Prevaziđena organizacija sudova pokazuje se i kod trgovinskih sudova, koji u Srbiji imaju ukupno 208 sudija, od čega Trgovinski sud u Beogradu ima 100. Kada se uzme u obzir broj predmeta, dolazi se do podatka da beogradskom Okružnom sudu nedostaje još oko 150 sudija, a beogradskim opštinskim sudovima još oko 500. Trgovinski sud u Beogradu obrađuje 80 odsto po težini i značaju za državu najsloženijih predmeta, a Viši Trgovinski sud u Beogradu istovremeno, ima manje od 30 sudija, a u njega se slivaju predmeti iz cele Republike.

Ovakva organizacija dovodi do apsurdnog zahteva za povećanjem broja sudija, jer su sudije evidentno zatrpene predmetima, uprkos izjavama zvaničnika i političara da njihov broj treba racionalizovati. U sklopu evidentnog uticaja izvršne vlasti na pravosuđe, ovakva situacija ne doprinosi boljem i efikasnijem radu sudova, posebno imajući u vidu da prema Zakonu o sudovima, u Srbiji još uvek nisu formirani sudovi koji su tim zakonom uvedeni kao novi, Apelacioni i Upravni sud.

Situaciju u pravosuđu tokom 2005. godine otežale su i pojedine presude, odnosno postupci koji su izazvali ne samo reakcije javnosti, već i produbile sumnje u nezakonit uticaj na rad sudija i tužilaca.

Najpre je u junu 2005. godine Beogradski okružni sud, u postupku koji vodi protiv Mirjane Marković oko nezakonite dodele stanova iz Fonda Srbije, na predlog njenih branilaca i uz saglasnost tužioca, doneo odluku o ukidanje poternice, na osnovu obećanja da će se ona pojaviti na suđenju zakazanom za 15. septembar. Reakcije pojedinih političkih stranaka i celokupne javnosti ukazivale su otvoreno na loše stanje u pravosuđu i na "šamar" demokratskoj javnosti Srbije (G17 plus, SDU)¹⁰ Predsednik Ustavnog suda Srbije, Slobodan Vučetić, ukazao je da je veoma neobično da se poternica ukida samo na časnu reč advokata, iako u krivičnom postupku, osim za najteža krivična dela, postoji mogućnost da sud, na predlog stranke koja je osumnjičena, odnosno optužena, i na formalni predlog advokata pruži neke garancije da će se stranka pojaviti

⁹ Izvor: *Politika* 28. jula. 2005.

¹⁰ Izvor: *Danas* 1. jun 2005

na sudu u određeno vreme.¹¹ Mirjana Marković se u septembru nije pojavila na suđenju, što nikog u Srbiji nije iznenadilo osim Sudskog veća Okružnog suda, koje je potom ponovo izdalo poternicu.

Dva meseca kasnije, u avgustu 2005. godine, obustavljen je krivični postupak protiv Marka Miloševića za zlostavljanje Zorana Milovanovića iz Požarevca, jer je zamenik okružnog javnog tužioca, Dmitar Krstev odustao od krivičnog gonjenja. Istovremeno je ukinuta i međunarodna poternica za njim. Prema navodima zamenika okružnog javnog tužioca, od optužnice se odustalo zbog izjave Zorana Milovanovića da se ne seća da je Marko Milošević u zlostavljanju koristio motornu testeru, ali je ostao kod uzjave da su ga ostali optuženi zlostavljali. Istom prilikom, zamenik okružnog javnog tužioca je izjavio da mu je Republički javni tužilac, Slobodan Janković, naložio da odustane od optužnice. Ovakva odluka usledila je vrlo brzo nakon izbora nove predsednice Opštinskog suda u Požarevcu, za koju se tvrdilo da ima podršku SPS, kao i činjenice da Miroslav Vojinović nije reizabran za okružnog javnog tužioca, uprkos podrške Visokog saveta pravosuđa, upravo zbog postupka koji je vodio protiv Marka Miloševića.¹²

Odluka je ponovo izazvala reakcije, kako političkih stranaka (prevashodno DS) tako i šire javnosti koji su ovakav potez ocenili kao rezultat nagodbe premijera Koštunice sa SPS, radi dobijanja podrške manjinskoj vladi, uz ocenu da takav politički pakt neminovno urušava pravni poredak Srbije i udaljava je od Evropske unije.

Privođenje u policiju bivšeg ministra pravde Vladana Batića na informativni razgovor i potom, njegovo zadržavanje u policijskom pritvoru narednih 48 sati, dovelo je do daljeg kompromitovanja sudstva i oštrijeg reagovanja javnosti na mešanje Vlade Srbije u rad pravosudnih organa. Po prijavi ministra pravde Stojkovića, uz obrazloženje o navodnoj službenoj belešci pronađenoj kod bivšeg upravnika zatvora u Kruševcu, da je Nenad Jovanovic, zvani Mali Bidža pušten iz pritvora po nalogu tadašnjeg direktora Uprave za izvršenje krivičnih sankcija u Ministarstvu pravde, Dragana Vulića a po nalogu Vladana Batića, policija je 28. septembra privela Vladana Batića na informativni razgovor. Na njegov zahtev urađen je poligraf, a zadržavanje u pritvoru je potom određeno uz navod da bi, pošto nije govorio istinu, mogao da utiče na svedoke. Po isteku 48 sati pritvora, istražni sudija je pustio Vladana Batića bez ikakve optužbe. Incident je ne samo kompromitovao ministra pravde Stojkovića u pokušaju da se razračuna sa pojedincima iz prethodne vlasti i vršenju nedozvoljenog uticaja na policijske i sudske organe, već i pokazao da su te institucije nedovoljno jake i profesionalne da se takvim pritiscima odupru. Poligraf nije regularna procedura ispitivanja u policiji, može se tražiti, ali i odbiti i ne predstavlja dokaz u postupku. Određivanje

¹¹ Izvor: *Danas* 2. jun 2005.

¹² Izvor: *Danas* 6-7. avgust 2005.

pristupa pozivanjem na pozitivni nalaz poligrafa nije zasnovano na zakonu. Ceo incident zasnovan je pri tom na spornoj odluci Ustavnog suda Srbije od 5. juna 2003. godine koja je doneta u formi rešenja i kojim je Ustavni sud stavio van snage odredbu zakona o krivičnom postupku o trajanju policijskog pritvora od 30 dana i naložio da se iz pritvora puste svi oni koji se nalaze u pritvoru do 30 dana. Na osnovu tog rešenja iz policijskog pritvora su narednih dana, 6,7 i 8 juna 2003. godine puštena sva lica koja su se zatekla u policijskom pritvoru dužem od 48 sati pa tako i Nenad Jovanović. Ministar Stojković branio se činjenicom da nikakva odluka Ustavnog suda od 5. juna nije objavljena u Službenom glasniku Srbije, dok je Vladan Batić tvrdio da se odluke Ustavnog suda donete u formi rešenja u Službenom glasniku i ne objavljuju. Uz tvrdnje da je u pitanju politički obračun sadašnje vlasti, uz optužbe na račun naročito premijera Koštunice i ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića, Batić je po puštanju iz pritvora na konferenciji za štampu najavio podnošenje krivičnih prijava protiv ministra Stojkovića zbog zloupotrebe službenog položaja.

Sumnje u nezakovitosti u radu sudova i tužilaštava i postojanje korupcije u pravosuđu uopšte, dodatno su porasle u septembru povodom hapšenja sudije Vrhovnog suda Srbije Ljubomira Vučkovića i zamenika specijalnog tužioca Milana Radovanovića zbog sumnji o odavanju službene tajne, odnosno primanja mita kako bi intervenisao u žalbi i ishodoval puštanje iz pritvora i poništaj presude Specijalnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, u predmetu tzv Jotkine grupe. Zoran Jotić, Jotka i njegova grupa bavili su se organizovanim kriminalom u Kruševcu i Rasinskom okrugu, a uhapšeni su u akciji "Sablja" posle ubistva premijera Đinđića. U posebnom odeljenju Okružnog suda u Beogradu u novembru 2004 godine osuđeni su zbog iznude, i to Zoran Jotić na 12, a drugooptuženi Goran Petrović, na 11 godina zatvora. Hapšenje sudije Vrhovnog suda Ljubomira Vučkovića usledilo je dva dana pre zakazane sednice Vrhovnog suda na kojoj je trebalo da se razmatra žalba ove grupe na presudu, a u kojoj je ovaj sudija bio određen za izvestioca.¹³

Korupcija u pravosuđu, zloupotrebe službenog položaja i kršenja zakona kao evidentne pojave ne daju povoljnu sliku o stanju u pravosuđu Srbije. Prema navodima predsednice Vrhovnog suda Srbije, Vide Petrović-Škero od 2003 godine do sada, krivični postupak je pokrenut protiv 27 sudija. Troje je procesuirano zbog korupcije, osmoro zbog primanja mita, šestoro zbog zloupotrebe službenog položaja, a deset slučajeva se odnosi na kršenje zakona. Sve postupke pravosudni organi su pokrenuli po službenoj dužnosti. Od navedenog broja, petoro sudija je oglašeno krivim i osuđeno i u toku je drugostepeni postupak po žalbama. Tri osuđujuće presude, kojima su izrečene uslovne kazne donete su zbog zloupotrebe službenog položaja i kršenja zakona. Donete su i dve presude sa bezuslovnim kaznama zbog primanja mita

¹³ Izvor: "Danas" 15. 9. 2005.

koje nisu postale pravosnažne. Prema njenim rečima, krivičnom progonu izloženi su i neki predsednici sudova i to trojica predsednika opštinskih sudova.¹⁴

Ukidanje vojnih sudova

Zakonom o preuzimanju nadležnosti vojnih sudova, tužilaštava i pravobranilaštva civilno pravosuđe je od 1. januara 2005. godine u potpunosti preuzelo nadležnosti vojnog pravosuđa. Po navedenom zakonu, ukidanjem vojnih sudova i tužilaštava, kao i Vrhovnog vojnog suda, formiraju se posebna vojna odeljenja u Okružnom sudu u Beogradu, Novom Sadu i Nišu, dok se u Vrhovnom sudu Srbije organizuje Vojno odeljenje. Nadležnost vojnih tužilaštava preuzela su okružna javna tužilaštva Beograda, Novog Sada i Niša, a predmete Vojnog pravobranilaštva preuzelo je Republičko javno pravobranilaštvo.

U praksi se ova reforma ogleda prevashodno u preuzimanju predmeta vojnih sudova i tužilaštava u novoformirana odeljenja po mesnoj nadležnosti uređenoj navedenim Zakonom. Prema procenama u trenutku stupanja na snagu Zakona, reč je o oko 11.000 predmeta. Preuzimanje predmeta trebalo je da počne odmah po stupanju na snagu Zakona, koji je rok za predaju odredio 31. decembra 2004. godine za predmete koji ne trpe odlaganje, odnosno 15. januar, za sve ostale. Primopredaja predmeta, međutim, počela je tek u januaru 2005. godine i okončana tek krajem marta.

Okružni sud u Beogradu je formirao vojno odeljenje krajem 2004. godine, kao i posebnu Komisiju za prijem predmeta. Vojno odeljenje tog suda inače, sačinjava petoro sudija, koji su u obavezu dobili da pored svojih redovnih predmeta rade i vojne. Prijem predmeta u Okružno tužilaštvo Beograda počeo je takođe, tek u januaru. Razlozi za probijanje zakonskih rokova su ne samo izuzetno veliki broj predmeta, već i problemi nedostatka ljudi, sudija i tužilaca, kao i adekvatnog prostora za njihov rad sa povećanim obimom posla. Inače, konkurs za izbor zamenika tužilaca vojnih odeljenja raspisan je u januaru, s tim što je predviđeno da Vojno odeljenje Republičkog tužilaštva ima tri zamenika, beogradsko okružno šest, a u Novom Sadu i Nišu dva, odnosno tri zamenika.

Što se tiče izdržavanja kazne zatvora osuđenih vojnih lica, odlučeno je da se u Kazneno-popravnim zavodu u Nišu obrazuje Vojno odeljenje s tim da način izdržavanja kazne bliže uredi Ministar pravde. Određeno je da uhapšene osobe čiji je proces u toku budu prebačene u okružne zatvore u Beogradu, Novom Sadu i Nišu dok oni koji se zateknu na izdržavanju kazne treba da budu prebačeni u KPZ Niš.

¹⁴ Izvor: "Blic" 17. 11. 2005.

PRIGOVOR SAVESTI

Prvobitno, *prigovor savesti* se skoro isključivo poimao kao religijsko uverenje (i opredeljenje). Proteklo je čak nekoliko vekova da bi tako shvaćen prigovor savesti "evoluirao" u – jedno od osnovnih ljudskih prava. Kao "savremeni pravni institut", međutim, "prigovor savesti je nastao u skandinavskim zemljama protestanske tradicije početkom 20. veka."¹ "Prva međunarodna institucija koja je o prigovoru savesti zauzela jasan i konkretan politički i pravni stav bio je Savet Evrope", što je izraženo "Rezolucijom Parlamentarne skupštine" toga tela br. 337, usvojene 1967. godine.² Tek koncem osamdesetih godina prošlog veka Ujedinjene nacije su donele prvi dokument kojim je prigovor savesti izdignut na rang elementarnog ljudskog prava, što je 1993. usvojila i Komisija za ljudska prava UN.

Pravo na prigovor savesti izvedeno je iz prava na slobodu savesti i slobodu mišljenja, koje je pravo sadržano u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima UN*, zatim, u *Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i univerzalnim slobodama*, najzad, u drugim brojnim dokumentima (rezolucijama, deklaracijama, preporukama) UN, Parlamentarne Skupštine i drugih tela Saveta Evrope i OEBS-a.

Što se tiče državne zajednice Srbija i Crna Gora, prigovor savesti se kretao nekom veoma specifičnom normativnom putanjom i još krivudavijom stazom praktične realizacije. Kao i u mnogočemu drugom, SCG je među poslednjim državama u regionu uvažila prigovor savesti, koja je činjenica sama po sebi indikativna. No, vlast državne zajednice nije usvojila prigovor savesti kao dostignuće savremene civilizacije, dakle ni kao nužnost procesa transformacije države i društva (u čijim je okvirima, dakako, i neminovna reforma Vojske, odbrane i sektora bezbednosti), nego se prigovor savesti – izrazito u srbijanskoj oficijelnoj varijanti – pojavio kao rezultanta spoljnih i unutrašnjih pritisaka na vladajuće civilne i vojne garniture u Beogradu.

¹ Prema izjavi Petra Milićevića, predstavnika Beogradske kancelarije Evropskog biroa za prigovor savesti (EBCO Balkan), objavljenoj u tekstu "Dug marš kroz institucije", časopis *Odbrana*, 15. januar 2006.

² Navedeno prema izjavi mr Dejana Milenkovića, predstavnika Komiteta pravnika za ljudska prava, NVO iz Beograda, a objavljena takođe u tekstu "Dug marš kroz istoriju", časopis *Odbrana*, 15. januar 2006.

Na spoljnom planu, SCG ima obavezu prema Savetu Evrope (uslov koji proizilazi iz članstva u Savetu Evrope) da do 3. aprila 2006. problematiku prigovora savesti i civilne službe uredi po evropskim standardima, što, osim ostalog, znači da prigovor savesti i civilnu službu normativizuje zakonom. Na unutrašnjem planu, pak, nevladin sektor u državama članicama, u kojem je "frontu" važnu ulogu imao (i ima) i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, vršio je konstantan pritisak na aktuelne garniture vlasti da se prigovor savesti i civilna služba uredi po evropskim standardima.

Kad je reč o noramativnoom regulisanju prigovora savesti, tek je u *Ustavu Savezne Republike Jugoslavije* iz 1992. gosine, u stavu 2. člana 137. zapisano da "građaninu koji iz verskih ili drugih razloga savesti ne želi da ispuni vojnu obavezu pod oružjem, omogućiće se da vojnu obavezu u Vojsci Jugoslavije ispuni bez oružja ili u civilnoj službi, u skladu sa saveznim zakonom."³ Međutim, praksa tadašnje savezne države i njene vojske nije priznavala institut prigovora savesti, a ni navedeni Ustav ni praksa nisu ni poznavali prigovor savesti kao temeljno ljudsko pravo. To potvrđuje i činjenica da je prigovor savesti u tom Ustavu bio smešten u odeljak o Vojsci Jugoslavije, i to kao način regulisanja vojne (regrutne) obaveze.

Stav 2. člana 137. Ustava SRJ konkretizovan je u članovima 296. do 300. *Zakona o Vojsci Jugoslavije*, koje su odrednice menjane i dopunjene *Uredbom o vršenju vojne obaveze* iz 1994. godine.⁴ Ipak, državna zajednica Srbija i Crna Gora regulisala je pravo na prigovor savesti na način koji je makar elementarno odgovarao zahtevima razvijene demokratije u svetu – tek 2003. godine, kada je Savet ministara državne zajednice 27. augusta doneo *Uredbu o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze*.⁵ (Iz praktičnih razloga, dakle da bismo izbegli terminološku zbrku, ovu ćemo uredbu u ovom tekstu zvati – Osnovna uredba o vršenju vojne obaveze.)

Tradicionalna svest

Iako prilično manjkava, Osnovna uredba o vršenju vojne obaveze – koju je "skrojilo" Ministarstvo odbrane, a usvojio Savet ministra SCG – jedva što je izdržala probu prakse nešto duže od godinu dana. U sudaru sa tradicionalističkom vojnom misli i sa ne manje konzervativnim vojnim praktikumom, *Osnovna uredba* je pretrpela ozbiljne promene, skoro isključivo negativne u odnosu na prigovarače savesti. Promene suprezentirane kao *Uredba o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze*⁶, koja je po istoj

³ *Ustav SRJ*, Savremena administracija, Beograd, 1992.

⁴ *Službeni list SRJ* br. 36/94.

⁵ *Službeni list SCG* br. 37/2003.

⁶ *Službeni list SCG* br. 4/2005.

⁶ "Prigovor ne odlaže vojsku", *"Politika"*, 9. februar 2005.

recepturi doneta početkom februara 2005. godine. Ta nova Uredba uneta je u Osnovnu uredbu o vršenju vojne obaveze koja je i nadalje "na snazi".

Vojnopolitički establišment državne zajednice Srbija i Crna Gora (ranije SR Jugoslavije) dugo se opirao zahtevima velikog broja mladića iz regrutne populacije koji su se pozivali na pravo prigovora savesti, zatim zahtevima nevladinih organizacija u Srbiji i Crnoj Gori koje se bave ljudskim pravima i sasvim neposredno problematikom prigovora savesti, kao i zahtevima nevladinih asocijacija i drugih relevantnih faktora međunarodne zajednice - da se prigovaračima savesti prizna to pravo i da se u ovdašnju praksu uvede civilna služba kao alternativa služenju vojnog roka. O tome koliko su otpori tom zahtevu bili žilavi govori i činjenica da je državna zajednica SCG među poslednjim državama u Evropi i u regionu usvojila tu tekovinu savremene civilizacije.

Konzervativni i tradicionalistički deo Srbije veoma je nepovoljno prihvatio alternativno služenje vojnog ropka. Pukovnik Dušan Knežević, zameniku glavnog urednika vojnog nedeljnika *Vojska*, lamentira nad "zlom sudbinom" i kaže: "... Pre neki dan, jada se prijatelj prijatelju iz školskih dana, na bruku što dožive sede glave. Unuk mu hoće na civilno služenje vojnog roka... Uvek je u porodici bio događaj kada muško postane muško i stasa za vojnika. Ispraćaji su po broju zvanica, gozbi i veselju kod mnogih bili ravni svadbenom veselju. Da li je neki 'civilni vojnik' pravio ispraćaj, nismo zabeležili, ali ni o tome čuli... I kako u takvim situacijama nasledniku poželeti srećne vojničke dane? Kako u vitrini ili novčaniku napraviti mesta za sliku vojnika? Kako mu otići na zakletvu, kako mu doći u posetu, poslati paket ili uputnicu? Kakva će njemu ostati uspomena za arsenal sećanja, za kojima se neizbežno poteže u vrućim muškim razgovorima i na susretima generacija? Ljudski se i naglas neutešni prijatelj sve to pitao, i na sve upite ostao bez odgovora..."⁷

Izmeđuo stalog, strahujući za vlastitu egzistenciju (Načelno govoreći, odlivom regruta u civilnu službu smanjuje se brojno stanje Vojske, a time i potreba za onako brojnim starešinskim kadrom!), kreatori Osnovne uredbe o vršenju vojne obaveze - pretežno oficiri - koncipirali su taj dokument tako da su njegovim paragrafima postavljene ozbiljne barijere prigovaračima savesti. Tako, na primer, svaki prigovarač savesti mora se suočiti sa komisijom koja odlučuje o njihovom zahtevu za odobrenje služenja u civilnoj službi. Istina, u Uredbi stoji da u sastavu komisije ne sme biti profesionalno vojno lice.⁸ Međutim, komisije se po pravilu obrazuju na predlog šefova vojnih odseka koji su isključivo vojna lica, pa su na taj način komisije *de facto* pod kontrolom Generalštaba VSCG. A to znači da je skoro cela procedura rešavanja zahteva

⁷ "Ispraćaji", *nedeljnik Vojska*, 6. maj 2004.

⁸ Uredba o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze, čl. 21a, *Službeni list SCG br. 4/2005*.

prigovarača savesti da im se odobri alternativna služba - militarizovan. To ne samo da je u suprotnosti osnovnom idejom prigovora savesti, nego su se na taj način otvorile mnoge pretpostavke za selektivan odnos, čak i za diskriminaciju, i kao i za druge negativne pojave u procesu ostvarivanja prigovora savesti.

"Udar na odbrambeni potencijal države"

Još žesći udar na tradicionalističku svest u Srbiji i Crnoj Gori proizvela je činjenica da su se mladići počeli masovno opredeljavati za civilnu službu. Prema podacima kojima je raspolagala Beogradska kancelarija Evropskog biroa za prigovor savesti (EBKO Balkan), u aprilu 2005. godine u SCG je bilo oko 20.000 prigovarača savesti, a još ih je 9.000 bilo "na čekanju!"⁹ Prognoze istog izvora govorele su da će broj prigovarača savesti u SCG rasti čak do 50 procenata ukupne regrutne populacije i da će se tu stabilizovati.

Ministarstvo odbrane, ni Vojska, a ni državna zajednica i njene članice nisu bili potpuno pripralni da na adekvatan način prihvate ni upola manji broj prigovarača savesti od broja mladića kojima je uvažen zahtev za alternativno služenje, niti da im obezbede prikladne uslove služenja.¹⁰ Jednogodišnja praksa civilne službe u SCG i pored svih opstrukcija, imala je pretežno pozitivna iskustava. Međutim, pokazali su se i brojni primeri loših rešenja od kojih su neki čak i komični. Tako je, na primer, u javnom optičaju i slučaj iz Smedereva gde su neki prigovarači savesti civilno služili u privatnoj fabrici, pa vlasnik ne samo što je eksploatisao te mlade ljude, nego nije bio sasvim zadovoljan njihovim zalaganjem na radu.¹¹ Tim i sličnim lošim rešenjima veoma je ugrožen institut prigovora savesti.

Protivnici civilne službe u obe članice državne zajednice, naročito u Srbiji, gotovo da su frontalno ustali u odbranu tradicionalnog načina služenja vojnog roka. Barem javno izraženi motivi protivljenja prigovoru savesti su raličiti - od bizarnih parola tipa: "Služili su mi (vojni rok) i deda, i otac, služiću i ja",¹² do parola sa visokim nabojem patriotske patetike: "Služenje u Vojsci je svetinja".¹³ Ipak, najozbiljniji protivudar došao je iz Generalštaba VSCG i Ministarstva odbrane SCG.

⁹ "Vojska bez vojnika", *časopis Odbrana*, 15. novembar 2005.

¹⁰ U članu 27. Uredbe o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze stoji da se civilna služba praktikuje u "zdravstvenim, spasilačkim organizacijama, organizacijama za rehabilitaciju invalida i u drugim organizacijama i ustanovama koje se bave delatnošću od opšteg interesa i koje se finansiraju iz budžeta, a koje odredi ministar odbrane..." , *Službeni list SCG br. 4/2005*.

¹¹ "Vojska bez vojnika", *časopis Odbrana*, 15. novembar 2005.

¹² "Napred, marš", *Ekonomist magazin*, 11. oktobar 2004.

¹³ "Odbrana otadžbine je sveta dužnost", *nedeljnik Vojska*, 23. jun 2005.

U februaru 2005. Uprava za obaveze odbrane iz sastava Sektora za ljudske resurse resornog Ministarstva je na brzinu organizovala "Stručnu raspravu o kriterijumima za služenje vojnog roka u civilnoj službi".¹⁴ Već iz same teme "Stručne rasprave" vidi se da vojni eksperti iz Generalštaba VSCG i Ministarstva odbrane SCG, nisu ni pojmovno razlučili *vojni rok* i *civilnu službu*, jer nemoguće je vojnu obavezu realizovati u civilnoj službi (*contradictio in adjecto*), to je jedno. A drugo, vojni eksperti su i ovim primerom pokazali da su daleko od toga da prigovor savesti poimaju kao jedno od osnovnih ljudskih prava. U celokupnoj dosadašnjoj zakonskoj i podzakonskoj regulativi SCG (ranije: SR Jugoslavije) koja se ticala prigovora savesti, uključujući tu i *Uredbu o izmenama i dopunama vršenja vojne obaveze*, upotrebljava se sintagma "služenje vojnog roka u civilnoj službi".

Iako su na skupu bili prisutni i predstavnici nevladinih organizacija iz Srbije i Crne Gore koje se bave ljudskim pravima, njihove kritičke opaske na dotadašnju praksu civilnog služenja u SCG jedva i da su imale ikakvu rezonancu u pretežno monološkoj atmosferi generalskih i pukovničkih referata, skoro isključivo o – štetnosti civilne službe po odbranu otadžbine. Međutim, ne može se prenebeći činjenica da se izvestan broj mladih ljudi koji su se odlučili za civilno služenje nesavesno i neodgovorno poneo prema alternativnoj službi; da neki od njih niti su shvatili suštinu civilne službe ni prigovora savesti, niti im je do toga bilo stalo: njihov prevashodni cilj bio je – izbeći služenje vojnog roka. Neki od njih, alternativno služeći u određenim organizacijama i ustanovama, nedolično su se ponašali, što je bacilo senku na civilnu službu. I pored tih odstupanja i anomalija, zaključci izvedeni na "Stručnoj raspravi" – da je "civilno služenje vojnog roka paravan za izbegavanje vojne obaveze",¹⁵ i da je civilna služba ozbiljno ugrozila odbrambeni potencijal državne zajednice Srbija i Crna Gora ne stoje.¹⁶

I već koliko je sutradan, Ministarstvo odbrane je obznanilo već pomenutu *Urdbu o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze* (To je ustvari ona Osnovna uredba o vršenju vojne obaveze – tako smo je uslovno nazvali – u koju su sada unete nove izmene i dopune) koja je "stupila na snagu" 5. februara 2005.

"Izmena i dopuna" Uredbe

Činjenica da je Uredba stavljena u funkciju odmah nakon rečene "Stručne rasprave o služenju vojnog roka u civilnoj službi" izazvala je oštro reagovanje nevladinog sektora i u Srbiji i u Crnoj Gori. Petar Milićević je u ime *Beogradske kancelarije Evropskog biroa za prigovor savesti* i u vlastito ime ovako

¹⁴ "Iskustva, kriterijumi, rešenja", *nedeljnik Vojska*, 10. februar 2005.

¹⁵ Isto

¹⁶ "Civilni ugrozili odbrambeni potencijal", *Danas*, 9. februar 2005.

negodovao: "Skup na kojem je raspravljano o kriterijumima za civilno služenje vojnog roka održan je pre nekoliko dana, što znači da je Uredba o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze već bila napisana, i to u tajnosti. Niko od članova tima koji je radio na pisanju prvobitne Uredbe nije bio pozvan da prisustvuje pisanju njenih izmena i za ovakva kršenja ljudskih prava neko mora snositi odgovornost."¹⁷

I pored reakcija NVO, niko nije "snosio odgovornost" za pomenute iregularnosti. Ključne tačke "*izmena i dopuna*" koje su u februaru 2005. unete u *Uredbu o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze*, odnosno u Osnovnu uredbu se svode na: . Prvo, do tada su pravo na prigovor savesti imali regruti i oni mladići koji su već otišli u jedinice na odsluženje vojnog roka; najnovijim "*izmenama i dopunama*" *Uredbe* – to je pravo ukinuto ovoj drugoj kategoriji mladića, dakle onima koji su počeli da služe vojni rok. Drugo, rok za podnošenja zahteva za civilno služenje prigovaračima savesti skraćen je sa 60 na 8 dana. I treće, februarske "*izmene i dopune*" *Uredbe* obavezale su one civilne organizacije i ustanove u kojima prigovarači praktikuju civilno služenje – da tim prigovaračima savesti isplaćuju mesečno po 308 dinara mesečno, koji je iznos bio jednak tzv. vojničkoj plati u to vreme.¹⁸

Pukovnik Petar Radojčić, načelnik Uprave za obaveze odbrane u Sektoru za ljudske resurse Ministarstva odbrane, naročito je branio februarske "*izmene i dopune*" *Uredbe* i tako što je tvrdio da se "vojnici koji u jedinicama i ustanovama Vojske služe vojni rok nalaze u neravnopravnom položaju" u odnosu na ona mladiće koji su se opredelili za civilnu službu. "Vojnik na redovnom služenju ne može da bira mesto služenja vojnog roka, njegovo radno vreme je mnogo duže, a tokom dana i noći izložen je mnogo većim naporima u obavljanju svojih dužnosti..." "Takođe, dosadašnja praksa koja je vojniku dozvoljavala pravo na prigovor savesti dovodila je do ozbiljnih problema u ostvarenju zadataka jedinica i ustanova Vojske. Dešavalo se da vojnik posle završene obuke podnese zahtev za civilno služenje, što je veoma komplikovalo bilo kakvo planiranje na nivou jedinica u koje bi oni trebalo da budu raspoređeni..."

Kao ključni argument u odbarani februarskih "*izmena i dopuna*" *Uredbe* pukovnik Radojčić je naveo da: "Tokom protekle godine pokazalo se da vojnici na civilnom služenju bez problema zamenjuju radnike pojedinih ustanova, pa je, recimo, sedamnaest službenika obezbeđenja Kliničkog centra Srbije ostalo bez posla, dok je iz psihijatrijske bolnice u Kovinu otpušteno trideset radnika..." "Postoji veliki pritisak za angažovanje regruta u kulturnim

¹⁷ "Ograničeno pravo na prigovor saveti", *Danas* 5-6. februar 2005.

"Prigovor prigovoru savesti", *Danas*, 7. februar 2005.

¹⁸ Uredba o izmenama i dopunama Uredbe o vršenju vojne obaveze, čl. 26a, 27 i 27a, *Službeni list SCG br. 4/2005*.

"Poštovanje ljudskih prava svih građana", *nedeljnik Vojska*, 24. februar 2005.

institucijama, dok je zanimanje za bolnice, staračke domove i slična mesta znatno manje"¹⁹

Argumentacija pukovnika P. Radojčića pokazuje da on ne razume suštinu prigovora savesti, dakle ne razume ga kao temeljno ljudsko pravo. A se nalazi na funkciji koja odlučuje o bitnim pitanjima prigovorača savesti. Upravo je taj sektor koncipirao i februarske "izmene i dopune" Uredbe.

Na drugoj strani, između ostalih nevladinih organizacija, Regionalni centar za prigovor savesti u Vojvodini i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, na konferenciji za novinare u Novom Sadu, izrazili su oštar protest protiv vojnih i civilnih vlasti koje su usvojile februarska rešenja o civilnoj službi, tvrdeći da su ključne odrednice "izmena i dopuna" "u suprotnosti sa Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i sa Ustavnom poveljom državne zajednice Srbija i Crna Gora". Takođe, predstavnici pomenitih dveju nevladinih organizacija pozvale su vlsti u Srbiji i u državnoj zajednici da se "javno i jasno odrede" prema činjenici da su na već rečeni način redukovana prava prigovaračima savesti.²⁰ Nije bilo zvaničnih reakcija na ovakve pritužbe, pa se praksa civilne službe tokom 2005. odvijala prema Osnovnoj uredbi u koju su, dakako, inkorporirane februarske "izmene i dopune".

Finansijski problemi

Prema februarskim "izmenama i dopunama" Uredbe troškove "plata" prigovaračima savesti i njihove troškove prevoza treba da snose one civilne organizacije i ustanove u kojima su ti mladi ljudi civilno služili. Međutim, nemali broj njih među tim organizacijama i ustanovama nisu mogle izdržati te troškove zbog čega su zatvorile vrata prigovaračima savesti.

Mediji su izveštavali o tim slučajevima, između ostalih, i o primeru Kragujevca.²¹ Tokom 2004. u tom je gradu bilo čak "19 institucija koje su redovno primale vojnike civile". Međutim, "tokom septembra 2005. samo su četiri civilne ustanove u Kragujevcu odlučile da produže ugovore sa Ministarstvom odbrane", odnosno da i nadalje primaju mladiće u civilnu službu. Jedna između civilnih ustanova koja je otkazala alternativnu službu bio je i Klinički centar u Kragujevcu: za mladiće koji su u toj medicinskoj ustanovi civilno služili izdvajalo se 400.000 dinara mesečno, što je za ustanovu bilo veliko opterećenje.

Sektor nevladinih organizacija u Srbiji i Crnoj Gori blagovremeno je reagovao i na te negativne posledice što su ih izazvale februarske "izmene i dopune" Uredbe, zahtevajući od vojnih i civilnih vlasti da se ukine

¹⁹ "Ravnopravan tretman", antrfile u okviru teksta "Poštovanje ljudskih prava svih građana", *nedeljnik Vojska*, 24. februar 2005.

²⁰ "Prekršena Povelja o ljudskim pravima", *Danas*, 18. februar 2005.

²¹ "Vojnici civili nisu svuda dobrodošli", *Danas*, 11. oktobar 2005

"diskriminatorski odnos" prema prigovaračima savesti tako što bi se finansijska sredstva i za njihove "plate" i troškove prevoza "obezbeđivala iz istog izvora iz kojeg se obezbeđuju finansijska sredstva za vojnike na odsluženju vojnog roka", što znači: "iz istog budžeta".

Budući da mnogi prigovarači savesti - upravo zbog navedenih razloga - nisu mogli da civilno služe u mestima svog prebivališta, predstavnici nevladinih organizacija upozoravali su civilne i vojne vlasti i na to da je ta praksa u izravnoj "suprotnosti sa međunarodnim dokumentima i preporukama".²² Međutim, vlasti se ni ovaj put nisu zbog toga uzbuđivale. Naprotiv, pukovnici i generali su izloženi problem gledali kroz sasvim drugačiju optiku: naime, smanjenje broja ustanova i organizacija koje su praktikovale civilno služenje po njihovom mišljenju povećava mogućnost da se regruti ipak opredele za vojni rok.

Civilne vlasti, naročito u Srbiji, gotovo da nisu pokazale nikakav interes za problematiku civilnog služenja, pa su predstavnici nevladinih organizacija tokom 2005. godine vodile dijalog sa predstavnicima vojnih vlasti, odnosno sa činovnicima Ministarstva odbrane. Jedan od rezultata toga dijaloga bio je i dogovor da se koncipira predlog zakona o civilnoj službi, to tim pre što državna zajednica ima obavezu prema Savetu Evrope da do aprila 2006. civilnu službu uredi prema evropskim standardima, što će reći da je i normativno izdigne na rang zakona. Iz Ministarstva odbrane su u nekoliko navrata lansirane vesti o tome kako se i u toj instituciji priprema zakon o civilnoj službi, ali taj nacrt nije ponuđen javnosti na uvid. Stručnjaci Beogradske kancelarije Evropskog biroa za prigovor savesti (EBKO Balkan) koncipirali su *Nacrt zakona o civilnoj službi* i, nakon ekspertske rasprave o tom dokumentu, 19. oktobra 2005. godine, ponudili ga javnosti na uvid i ocenu.²³

Osnovne odrednice Nacrta zakona o civilnoj službi

U članu 2. *Nacrta*²⁴ date su sledeće definicije: 1) "*Civilna služba* je služba koja zamenjuje vojnu obavezu u delu koji se odnosi na služenje vojnog roka i rezervni sastav, a koja se vrši u civilnim ustanovama..."; 2) "*Ustanova* u kojoj se vrši civilna služba je ustanova, javno preduzeće i organizacija koja obavlja naučnu, obrazovnu, vaspitnu, kulturnu, sportsku, socijalnu, zdravstvenu, humanitarnu i drugu delatnost od opšteg interesa kao i državni organi i organi autonomne pokrajine i lokalne samouprave u Republici Srbiji"; 3) "*Prigovarač savesti* je vojni obveznik (regrut, lice na odsluženju vojnog rokai lice koje se nalazi u rezervnom sastavu) koje zbog verskih, moralnih, političkih, filozofskih

²² Isto

²³ Nacrt zakona o civilnoj službi, www.ebcobalkan.org

²⁴ Isto, čl. 2.

ili drugih opravdanih razloga savesti želi da vojnu obavezu zameni civilnom službom, pod uslovima određenim ovim zakonom"; 4) "*Civilni obveznik* je lice kome je odobren zahtev za vršenje civilne službe odnosno vršenje civilne službe u rezervnom sastavu..."; 5) "*Komisija za civilnu službu* je organ u sastavu Ministarstva za rad, koji odlučuje o zahtevu prigovarača savesti koji se odnosi na civilnu službu (u daljem tekstu Komisija)"; 6) "*Centar za civilnu službu* je administrativno-stručno telo pri Komisiji koje obavlja poslove i zadatke u skladu sa ovim zakonom"; "*Odgovorno lice* je lice koje u ustanovi u kojoj se vrši civilna služba vrši kontrolu rada civilnog obveznika u skladu sa odredbama ovog zakona..."

Ovaj *Nacrt zakona o civilnoj službi* – za razliku od aktuelne regulative po kojoj se vrši civilna služba u SCG – precizno je definisao sve ključne pojmove relevantne za praktikovanje civilne službe u SCG. Na taj se način izbegavaju nesporazumi. Posebno je važno da je učinjena jasna distinkcija između *vojne službe* i *civilne službe*, između *vojnog obveznika* i *civilnog obveznika*.

Celo jedno poglavlje u *Nacrtu* (čl. 25. do 37)²⁵ posvećeno je *Komisiji za civilnu službu* čiji je osnovni zadatak da odlučuje o zahtevima koje joj upućuju prigovarači savesti da im se odobri civilno služenje. *Komisiju* je ovim *Nacrtom* izmeštena iz Ministarstva odbrane i inkorporirana u Ministarstvo za rad, dakle u civilno ministarstvo (u slučaju Republike Srbije – Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku). Članove *Komisije* (po *Nacrtu* ih je 5, umesto 8 koliko ih je sada u komisijama) imenuje ministar tog civilnog ministarstva. To je izuzetno značajan iskorak ka potpunom demilitarizaciji civilne službe.

Članom 3. *Nacrta zakona* predviđeno je da se prigovaraču savesti "mora obavezati služenje u civilnoj službi u trajanju od 8 meseci", naravno, pod zakonom tačno određenim uslovima. (Po važećim normama, civilni obveznik služi 9 meseci.) U čl. 4. je zapisano da je civilni obveznik "dužan stupiti u civilnu službu najkasnije do kraja kalendarske godine u kojoj puni 30 godina života", izuzetno do kraja kalendarske godine "u kojoj puni 35 godina života". "Obaveza rezervnog sastava civilne službe traje do kraja kalendarske godine u kojoj je civilni obveznik napunio 55 godina života"²⁶.

Nacrt precizno propisuje proceduru podnošenja zahteva, što je zapisano u čl. 15. i 16) za služenje u civilnoj službi. Ono što je novost i najvrednije u ovom poglavlju *Nacrta* jeste to – da je vraćeno pravo na služenje u civilnoj službi onim mladincima koji su već stupili na odsluženje vojnog roka u jedinice i ustanove VSCG²⁷ (uskraćeno im je februarskim "*izmenama i dopunama*" *Uredbe*)!

25 Isto, čl. 25. do 37.

26 Isto, čl. 3. i 4.

27 Isto, čl. 15. i 16.

Kada je reč o finansiranju, *Nacrt* predviđa²⁸: "Ustanova u kojoj se vrši civilna služba dužna je da zbirno obezbedi lična primanja civilnom obvezniku u visini novčanih primanja vojnika koji se nalaze na izvršenju vojnog roka u vojnim jedinicama". "Evidenciju o civilnim obveznicima vodi stručna služba/*Centar za civilnu službu Komis.* Svim civilnim obveznicima *Centar za civilnu službu* izdaje civilnu knjižicu kojom civilni obveznik dokazuje obavljanje civilne službe i svoj identitet dok je u civilnoj službi."²⁹ *Nacrtom* su regulisani i obuka civilnih obveznika, način vršenja i kontrola civilne službe, uslovi pod kojima se prekida civilna služba, žalbe, kazne i druga pitanja praktikovanja civilne službe u SCG.

Ako se usvoji *Nacrt zakona o civilnoj službi*, koji je koncipiran po evropskim standardima, bio bi to važan iskorak državne zajednice, odnosno iskorak njenih članica ka demilitarizaciji države i društva, što znači i siguran iskorak ka društvima razvijene liberalne demokratije.

Zaključci preporuke:

- Alternativna služba u državnoj zajednici Srbija i Crna Gora nije utemeljena kao *civilna služba* ni u svesti građana, niti u normativnim aktima, pa ni u praksi. Naprotiv, ona na svim navedenim poljima "egzistira" skoro isključivo kao – "*civilno služenje vojnog roka*". Analogno tome, *prigovor savesti*, u državnoj zajednici nije prihvaćen kao jedno od – *temeljnih ljudskih prava*. Štaviše, neki indikatori ukazuju na to da i većina samih *prigovarača savesti* to pravo poima i prema njemu se odnosi kao prema pravu nižega reda.
- Osim toga, tradicionalistička, konzervativna svest, po svemu sudeći – preovlađujuća u obe članice državne zajednice, u Srbiji izraženije, *civilnu službu* tumači kao jednu od "*podmetačina tzv. zapadne demokratije*", što nije ništa drugo do "*jedan od opasnih metoda uništavanja naše vojske*", koja se fraza i tokom 2005. često pominjala u vezi sa ovom problematikom.
- Civilna vlast u Crnoj Gori ipak je pokazala stanovito razumevanje za probleme *civilne službe*. Za razliku od Crnogoraca, srbijanska vlast se držala izrazito konzervativno, a probleme *civilne službe* prepustila je Ministarstvu odbrane. Vojna vlast, pak, prihvatila je *prigovor savesti*, ali ne kao dostignuće savremene civilizacije, nego kao neko nužno zlo koje opstruirala gde god je i kad god je bilo moguće.
- Iz takvog negativnog bazičnog odnosa javljale su se i razne zablude koje su se odrazile na potiskivanje *civilne službe* u drugi plan, kada već nisu uspeli da je potpuno istisnu iz prakse. Shodno takvom stavu, lansirane su teze da je civilna služba "apsolutno beskorisna" i da jedino služi *prigovaračima savesti* da "izbegnu vojnu obavezu". Prisutna je i teza da prema kojoj *civilna*

28 Isto, čl. 10.

29 Isto, čl. 48.

služba "razara našu odbranu i nacionalnu bezbednost". Nevladin sektor u Srbiji i Crnoj Gori i relevantni međunarodni činioci, uprkos njihovim značajnim zalaganjima na polju ostvarenja *prava na prigovor savesti*, nisu uspeli da "reformišu" svest čak ni kod liberalnijeg dela društva,

- *Civilna služba u SCG* je ispoljila i značajne slabosti. Te slabosti bi se lako uklonile ukoliko bi sama država imala drugačiji stav. Time bi bile otvorene pretpostavke i za novi model zakonskog normiranja i praktikovanja *civilne službe*, gde bi se *civilni obveznici* obučavali i osposobljavali za mnoge dužnosti u *civilnoj službi* koja bi bila humanistički opredeljena.

- Državna zajednica SCG veoma se spor pomera u tom pravcu. Još uvek je neizvesna sudbina *Nacrta zakona o civilnoj službi*, koji bazira na svaremenim evropskim rešenjima. Stoga, su neizvesni i izgledi da će *Nacrt* biti usvojen u Skupštini državne zajednice ne samo do proleća 2006, nego ni do kraja te godine.

SUĐENJA ZA ORGANIZOVANI KRIMINAL

Proces protiv atentatora na Zorana Đinđića

Proces protiv optuženih za ubistvo premijera Zorana Đinđića traje pune dve godine. Prve godine, gotovo svi akteri postupka, pre svih, sudsko veće, tužilaštvo i specijalno odeljenje za organizovani kriminal bili su izloženi sinhronizovanom pritisku pojedinih predstavnika Vlade Republike Srbije, političara, advokata i to ne samo onih koji su branioci optuženima u postupku, raznih stručnjaka, predstavnika određenih cehovskih organizacija, okrivljenih i njihovih simpatizera. Pored ovoga, vođena je i medijska hajka protiv specijalnog tužilaštva, odeljenja za organizovani kriminal i predsednika sudskog veća.¹

Druga godina trajanja postupka protekla je u nešto mirnijoj atmosferi i ako je bilo nekoliko događaja koji su mogli da otežaju njegov tok. Odluka nadležnih državnih organa da Jovan Prijčić ne bude reizabran na mesto specijalnog tužioca, prvi je takav događaj. Prema rečima Republičkog javnog tužioca, Slobodana Jankovića, Prijčić je postavljen na mesto zamenika specijalnog tužioca isključivo po ličnom zahtevu. Obrazlažući odluku da Slobodana Radovanovića postavi na mesto specijalnog tužioca za organizovani kriminal, a Prijčića na mesto njegovog zamenika, Janković je izjavio da je : "to je bila njegova želja, jer je posao vrlo odgovoran, obiman, uvek u žiži javnosti. Nije lako taj posao raditi, verujte. Prijčić je ispunio mandat i želeo je da ostane da radi u tom tužilaštvu."²

Drugi važan događaj jeste hapšenje zamenika specijalnog tužioca, Milana Radovanovića, koji je bio glavni zstupnik optužbe na procesu za ubistvo Premijera. Milan Radovanović je uhapšen 14. septembra 2005. godine zbog optužbe da je odao službenu tajnu koja se odnosila na prisluškivanje sudije vrhovnog suda Ljubomira Vučkovića. Sudija Vučković uhapšen je istog dana kad i zamenik specijalnog tužioca Radovanović, zbog optužbe da je primio mito radi ukidanja prvostepene presude kruševačkoj kriminalnoj grupi

¹ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji "Ljudska prava i kolektivni identitet" strana 165 - 215.

² *Danas* "Slobodan Radovanović novi specijalni tužilac, Prijčić zamenik", M. Torov, V. Z. Cvijić, M. Miloradović, 28. jul 2005.

čiji je vođa Zoran Jotić – Jotka.³ Nekoliko dana nakon hapšenja zamenika specijalnog tužioca, drugi zamenik specijalnog tužioca, takođe zastupnik optužbe u procesu, Nebojša Maraš, podneo je ostavku i odmah prešao u advokate. Komentarišući postupak Nebojše Maraša, advokat Rajko Danilović, zastupnik porodice Đinđić u sudskom procesu, je izjavio: "Zaprepašuje da je Maraš podneo zahtev za razrešenje tužilačke funkcije uoči završetka prvostepenog postupka optuženima za ubistvo Premijera Đinđića. Poznavajući Maraša siguran sam da on to ne bi učinio bez nekog jakog razloga i motiva... prva je pretpostavka da trpi posredni pritisak od ljudi protiv kojih se vodi postupak. Moguće je da trpi pritisak od lobija koji stoji iza BIA, jer je i ranije bilo pritisaka na Specijalni sud i tužilaštvo. Siguran sam i da je ovo pritisak na sud."⁴

I ako su pod određenim pritiskom javnosti predstavnici Vlade i političkih partija prestali javno da zagovaraju ukidanje specijalnog odeljenja i reviziju optužnice za ubistvo Premijera, određeni postupci Ministratsva unutrašnjih poslova, mogu se tumačiti kao pritisak na posebno odeljenje i predsednika sudskog veća, Marka Kljajevića. MUP Srbije je 4. novembra 2005. godine izdao saopštenje za javnost u kome je optužio nosioce pravosudnih funkcija da su službenim kolima MUP prešli enormnu kilometražu. U saopštenju, između ostalog, piše: "Istine radi, pripadnici Ministarstva obezbeđuju devet nosilaca pravosudnih funkcija, i oni na raspolaganju imaju deset službenih vozila MUP-a, od kojih je jedan broj blindiranih. Aktivnosti angažovanih policajaca svode se, mahom, na njihovo odvoženje i dovoženje do posla, stana ili druge željene lokacije. Do sada nije registrovan nijedan slučaj bilo kakve aktivnosti koja je bila usmerena na ugrožavanje njihove lične bezbednosti, ali je registrovana enormna kilometraža službenih automobila MUP-a datih na raspolaganje koja, u pojedinim slučajevima iznosi oko 50.000 kilometara za relativno kratak period."⁵ Nekoliko nedelja nakon objavljenog saopštenja, MUP Srbije je doneo odluku da predsedniku sudskog veća, Marku Kljajeviću uskrati upotrebu blindiranog automobila, promeni lično obezbeđenje i uskrati upotrebu službenog telefona. Fond za haumanitrano pravo je 22. decembra 2005. godine objavio saopštenje u kome je ovaj postupak MUP-a okarakterisao kao pritisak na sud i predsednika veća, Marka Kljajevića.⁶

Početkom decembra 2005. godine predsednica VSS, Vida Petrović – Škero, uputila je zahtev predsedniku Okružnog suda u Beogradu, Siniši Važiću, da proveriti da li ima propusta u radu sudskih veća kojima predsedava Marko Kljajević, jer suđenja dugo traju. Zbog proteka vremenskog roka, ovo

³ *Kurir* "Uhapšeni sudija Vrhovnog suda i zamenik specijalnog tužioca!" Lj. K. i G. K. 15. septembar 2005.

⁴ *Danas* "Nebojša Maraš prelazi u advokate", V. Z. Cvijić, 28. septembra 2005.

⁵ *Danas* "MUP: Sudije mnogo troše", V. Z. Cvijić, 5-6. novembar 2005.

⁶ *Danas* "FHP: Pojačan pritisak na sudsko veće" R. D. 22. decembar 2005.

veće je ukinulo pritvor trojici okrivljenih (Pažinu, Gavriću i Maletiću) u postupku u kome im se sudi kao pripadnicima "Zemunskog klana". Predsednik Okružnog suda, Siniša Važić, je na sledeći način reagovao na dopis predsednice Vrhovnog suda: "Nema razloga da reagujem kao predsednik suda, pre svega zato što se specijalni tužilac izričito i nedvosmisleno izjasnio da sudija Klajević postupak vodi efikasno i ažurno. Ništa manje nije važna činjenica da su isto rekli advokati koji zastupaju porodice oštećenih. Takođe, čak ni branioci optuženih nisu imali primedbe na efikasnost i ažurnost sudskog veća. Naprotiv."⁷

Pored ove inicijative, koju je pokrenula sudija Škero, Nadzorni odbor VSS je samoinicijativno izvršio uvid u spise predmeta sudskog veća kojima predsedava sudija Marko Kljajević. Nakon izvršenog nadzora, predsednik Nadzornog odobora Vrhovnog suda Srbije, Nikola Latinović, je izjavio da: "Nadzorni odbor nije utvrdio da je sudija Marko Kljajević prekršio bilo koji zakon vodeći postupke za ubistvo Zorana Đinđića i članstvo u "zemunskom klanu... Ispravno je postupio i kad je ukinuo pritvor Pažinu, Maletiću i Gavriću, jer je kao sudija bio dužan da ispoštuje odredbe Zakonika o krivičnom postupku koje se odnose na dužinu trajanja pritvora. Zakon, takav kakav je, mora da bude poštovan."⁸

Pošto je predsednik veća, Marko Kljajević, poštujući odredbe Zakonika o krivičnom postupku ukinuo pritvor pomenutoj trojici optuženih, Vlada Republike Srbije bila je prinuđena da po hitnom postupku usvoji Predlog zakona i izmenama i dopunama ZKP, kako bi se rok trajanja pritvora okrivljenima za najteža krivična dela u postupcima koje inicira specijalni tužilac, produžio sa dve na četiri godine.⁹

Medijski pritisak na sud i specijalnog tužioca u protekloj godini nije bio tako intezivan kao u 2004, ali nedeljnik *NIN* i novinar Nikola Vrzić nastavljaju dokazivanje neosnovanosti optužnice za atentat na premijera Đinđića. Serijom tekstova kroz koje polemise sa iskazima svedoka i veštaka, u želji da dokaže postojanje još jednog snajperiste koji je ubio premijera, Vrzić je u novembru 2005. godine plasira priču o nepoznatom učesniku u atentatu na premijera Đinđića. Ovoj priči je predhodila javna polemika u medijima, koja je inicirana izjavom Generalnog sekretara Interpola, Ronalda Nobla, da se zna da je sprskog premijera, Zorana Đinđića, ubio čovek koji je imao ukradeni hrvatski pasoš, u kome je bilo 26 pečata šest evropskih zemalja i Singapura. Ovu izjavu Nobl je dao agenciji *Frans pres* nakon izlaganja pred Antiterorsitičkim komitetom Saveta bezbednosti u Njujorku 3. novembra 2005. godine.¹⁰

⁷ *Novosti* "Nema razloga da reagujem" 8. decembar 2005.

⁸ *Novosti* "Marko Kljajević nije kriv" Dragica P. Veljković, 8. decembar 2005.

⁹ *Danas* "Vlada za produženje pritvora" S. Č. 9. novembar 2005.

¹⁰ *Glas* "Legija – čovek sa pasošem Hrvatske", D. Č. – Agencije, 4. novembar 2005.

Prvo je u dnevnom listu *Večernje Novosti* objavljen tekst pod nazivom "Ko skriva "hrvatsku vezu"?". Novinar, potpisan inicijalima V. N, postavio je pitanje da li je Nobl mislio na Milorada Ulemeka, kada je ovo rekao, ili je imao u vidu neku drugu osobu.¹¹ Pet dana kasnije, u tekstu pod nazivom "Foto-robot iz Legije stranaca" koji je objavljen u nedeljniku *Nin*, novinar Nikola Vrzić napisao je sledeće: "Nin ekskluzivno otkriva identitet dosad nepoznatog učesnika u atentatu na Zorana Đinđića, po čijem je liku sastavljen zaboravljeni foto-robot. Za ovog čoveka sa hrvatskim i francuskim pasošem, bivšeg pripadnika francuske Legije stranaca, policija je znala već 12. marta uveče, ali je njegovo postojanje do danas bilo tajna."¹² U tekstu je Vrzić pomenuo dva hrvatska državljana koji su 11. marta prešli granicu Hrvatske i Srbije, Bajakovo-Batrovci. Vrlo brzo se, međutim, otkrilo da dvojica građana Republike Hrvatske koji su dan pre atentata ušli u Srbiju, nisu mogli biti učesnici atentata na pokojnog premijera. Reč je o varaždinskom dirigentu Rajmondu Rojniku i privatnom preduzetniku iz Kumrovcu Nedeljku Dudukoviću.¹³ I ako su brzo usledili demanti u hrvatskoj štampi i elektronskim medijima, pojedini dnevni listovi i nedeljnici, kao što je *Svedok*, nastavili su da istrajavaju na priči o "foto-robotu koji je umešan u ubistvo Premijera".¹⁴

Dnevni list *Večernje Novosti*, početkom novembra 2005. godine, serijom tekstova pokušava da dokaže da su u Đinđićevo ubistvo umešani oni kojima nije odgovaralo što je Đinđić pred smrt izrastao u "nacionalnog vođu". U nadnaslovu koji glasi "Da li je Đinđić zaista ubijen zbog Kosova a šta bi od njegove "kosovske platforme" moglo koristiti našem pregovaračkom timu" i dalje u tekstu : "... Puna istina o atentatu znače se tek kada bude utvrđeno kome je u zemlji i svetu smetalo što je Đinđić izrastao u "nacionalnog vođu" i počinjao da se najodlučnije protivi ideji da međunarodna zajednica pretvori Kosovo u "osomog putnika" koji Srbiju razjeda iznutra", *Novosti* se indirektno uključuju u teoriju zavere, po kojoj su u Đinđićevo ubistvo umešane strane obavestajne službe zbog Kosova.¹⁵

Intersantno je da se Milan Veruović, telohranitelj pokojnog premijera, koji je i sam ranjen prilikom atentata, veoma otvoreno umešao u priču koja bi trebalo da dokaže kako postojeća optužnica za ubistvo premijera nije otkrila prave, neposredne počinioc tog zločina. Povodom pomenutog članka Nikole Vrzića o foto-robotu, Veruović je izjavio: "Taj foto-robot odgovarao je opisu čoveka koji je živeo na Bežanijskoj kosi. Žene koje su radile u dragstoru u kome

¹¹ *Novosti* "Ko skriva "hrvatsku vezu"?" V. N. 5. novembar 2005.

¹² *Nin* "Foto-robot iz Legije stranaca", Nikola Vrzić, 10. novembar 2005.

¹³ *Blic* "Kako je varaždinski dirigent postao ubica Đinđića", Tamara Marković – Subota, 12. novebar 2005.

¹⁴ *Svedok* "Da li plavokosi Hrvat i Skandinavac sportski građen imaju veze sa ubistvom Zorana Đinđića" B. M. N. M. 15. novembar 2005.

¹⁵ *Novosti* "Koga je ujela "Kobra", 7. novembar 2005.

je taj čovek, inače stranac, kupovao, došle su u policiju i preporznale ga. Nestao je posle 12. marta."¹⁶

Veruović je počeo intezivno da insistira na dokazivanju manjkavosti optužnice nakon svedočenja Vladimira Popovića pred specijalnim sudom. Popović, je naime, izjavio da Veruović nije odmah nakon atentata pričao o tome da je čuo tri pucnja i video treći metak kako pogađa zid zgrade Vlade, iako je već drugim metkom bio ranjen (prvi je pogodio Zorana Đinđića), već da je Veruović tu priču prvi put javno izgovorio gostujući na radiju B92 u oktobru 2003. godine.¹⁷ Dan, dva, nakon svedočenja Vladimira Popovića, u nedeljniku *Nin* pojavio se opširan intervju koji je sa Milanom Veruovićem vodio novinar Nikola Vrzić¹⁸. U tom intervjuu Veruović demantuje svedočenje Vladimira Popovića, insistirajući da je on (Veruović) od početka, pred nadležnim organima, kroz medije, a i privatno, govorio o tome da je čuo tri pucnja i da svoju priču nikada nije menjao. U pomenutom intervjuu Veruović ide i korak dalje, pa pored Popovića, on polemiše sa sudskim veštacima (kako to da je njegova ulazna rana tri ipo puta manja od rane pokojnog Premijera) , sa postavljenjem Gorana Petrovića na mesto direktora BIA, itd.¹⁹

Milan Veruović je sredinom septembra 2005. godine dobio posao da obezbeđuje zgradu srpsko-crnogorske ambasade u Parizu. Dan pred odlazak u Pariz, Veruović je dnevnom listu *Kurir* dao intervju u kome je rekao da se "ježi od spekulacija da je službom u Parizu nagrađen za podrivanje zvanične optužnice."²⁰

U svojim kasnijim intervjuima Veruović ponavlja onu istu argumentaciju koju kroz svoje tekstove plasira Nikola Vrzić. U novembru 2005. godine, Veruović javno postavlja pitanje: "... Suština je da niko nije zapitao kako to da svedok iz zgrade u Gepratovoj ulici nije uopšte prepozao Zvezdana Jovanovića kao osobu koja izlazi iz zgarde. To je nešto što smrdi i što je neko pustio da prođe a da nije proverio."²¹

U tekstu pod nazivom "Želim istinu", koji je objavljen u dnevnom listu *Kurir* 22. novembra 2005. godine, na pitanje novinara šta očekuje od izveštaja eksperata iz Visbadena, Veruović izjavljuje: "Očekujem da će jasno biti rečeno da li je bilo trećeg metka, ili sam ja samo čuo eho, da li je premijer bio okrenut leđima, ili licem prema vratima... Spreman sam da prihvatim zvaničnu verziju o dva hica i jednom mestu sa koga je pucano "samo ako to bude moguće objasniti".²²

¹⁶ *Svedok* "Čovek sa fotorobota je živeo na Bežanijskoj kosi" B. M. N. M. 15. novembra 2005.

¹⁷ *Novosti* "Narušio kredibilitet" Nataša Bjelić, 18. maj 2005.

¹⁸ *NIN* "Hoću da se suočim sa Bebom" Nikola Vrzić, 19. maj 2005.

¹⁹ Isto.

²⁰ *Kurir* "Pariz nije nagrada", Danijela Isailović, 10-11. sptembar 2005.

²¹ *Kurir* "Razjasniti Vrzićev foto-robot", Đ. Odavić, 22. novembar 2005.

²² Isto.

Sredinom januara 2006. godine u *Specijalno odeljenje* Okružnog suda u Beogradu stigao je izveštaj iz Visbadena koji je potvrdio nalaze veštaka iz Srbije, u kome je jasno konstatovano, da kritičnom prilikom nisu ispaljena tri, nego dva metka, oba sa istog mesta. I ako je izjavio da će prihvatiti izveštaj iz Visbadena, makakav bude bio, Milan Veruović je na sledeći način reagovao kada mu je predložen nalaz: " Oko postojanja trećeg metka, koji je 12. marta spaljen na nas, ne postoji nikakva dilema. Od početka tvrdim isto: prvi metak pogodio je pokojnog šefa, drugi mene, a treći sam čuo i video kako udara u ivicu zgrade, i nije mi se "učinio."²³

Na koji način su neodgovorne izjave pojedinih funkcionera, kao i tendenciozni, senzacionalistički napisi u štampi negativno uticali na Posebno odeljenje okružnog suda, objasnila je portparol ovog odeljenja, Maja Kovačević – Tomić. Ona je u intervjuu *Nedeljnom telegrafu*, u novembru 2005. godine, izjavila sledeće: " Mi smo državna ustanova, formalno imamo podršku. Međutim, u praksi su česti komentari "da li je trebalo uopšte formirati to odeljenje", "po kom kriterijumu je ono formirano". Smetaju mi novinski naslovi i priča o tome da treba ukinuti Specijalni sud, a pre izvesnog vremena bili su učestali zbog jedne izjave ministra Stojkovića. Posle svega, on je došao kod nas i rekao da nikad nije tražio, niti će tražiti da se Specijalni sud ukine. Objasnio je da je to bila pogrešna interpretacija njegovih reči. Ali, šteta je već bila naneta, već smo osetili posledice tako prenetih izjava. Počelo je kovanje planova, razne manipulacije, priča da će predmeti biti vraćeni redovnim sudovima u Požarevcu, Kruševcu, Novom Sadu... Branioci su počeli da odlažu suđenja, da traže izuzeća, a optuženi da se žale na zdravstvene probleme..."²⁴ Na koji način pisanje pojedinih medija može štetiti postupcima koji su u toku, Maja Kovačević – Tomić je objasnila na sledeći način: " Naslovi u novinama tipa "ukida se Specijalni sud" ili "Čume i Đura Mutavi na optuženičkoj klupi", gde se svedocima saradnicima unapred predviđa optuženička klupa i teraju se u kolebanje – nedopustivi su! Ovo smeta svima nama, svim građanima Srbije. Interes svih građana je da se sve što je vezano za ubistvo Đinđića i organizovani kriminal do detalja utvrdi, završi, presudi, rasvetli... To je važno za našu budućnost."²⁵

I ako je sudija Kovačević – Tomić detaljno elaborirala koliko se neodgovorne izjave pojedinih političara, javnih funkcionera, negativno odražavaju na postupke pred Specijalnim sudom, Predsednica Vrhovnog suda Srbije, Vide Petrović – Škero, u jednom intervjuu koji je objavljen u nedeljniku *Nin*²⁶, u maju 2005. godine, iznela je identičnu argumentaciju protiv Specijalnog odeljenja za organizovani kriminal kao što je to učinio i ministar

²³ *Nin* "Trećeg metka nije bilo" N. V. 19. januar 2005.

²⁴ *Nedeljni telegraf* "Sudijama upozorenja stižu indirektno", S. Vlajnić, 9. novembar 2005.

²⁵ Isto.

²⁶ *NIN* "Ne postoji specijalni kriminal", Slobodan Ikončić, 26. maj 2005.

Zoran Stojković. ²⁷ Sudija Škero je u intervjuu izjavila: " Ja uopšte ne priznajem specijalizaciju za organizovani kriminal. Tu nema specijalizacije. To je ubistvo i ovde i tamo. Ono što je osnovna delatnost organizovanog kriminala suđeno je u redovnom sudu (otmice, ubistva, silovanja), a za ubistvo Premijera istim ljudima se sudi u zgradi Specijalnog suda... Ja sam za postojanje specijalizacije. Ali, za koju vrstu specijalizacije? Što se tiče specijalizacije u pogledu suđenja za ratne zločine, ona svakako treba da postoji jer sudija koji sudi za ratne zločine mora savršeno da poznaje međunarodno javno, a često međunarodno privatno pravo... Što se tiče organizovanog kriminala to je klasičan kriminal koji se jedino u pogledu suđenja razlikuje u tome što postoji veći rizik prilikom suđenja."²⁸

Tok postupka

Posebnu medijsku pažnju privuklo je svedočenje Čedomira Jovanovića i Vladimira Popovića pred većem Posebnog odeljenja okružnog suda, kojim predsedava sudija Marko Kljajević. Jovanović i Popović su u svojstvu svedoka dali iskaze u periodu od 11 - 13. aprila, a Popović je svedočenje nastavio 16. i 17. maja 2005. godine. Jovanović i Popović su svedočeli o društveno-političkom kontekstu i okolnostima koje su dovele do atentata na Zorana Đinđića. ²⁹

Sledećih dana, 18. i 19. maja iskaz u svojstvu svedoka pred istim većem dao je Goran Petrović, bivši načelnik DB Srbije, koji je na ovoj poziciji bio tokom 2001. godine. Posle pobune JSO u novembru 2001. godine, Goran Petrović je podno ostavku na ovo mesto. ³⁰ U nastavku suđenja sudija Marko Kljajević je pročitao iskaz, dat u istražnom postupku, svedoka Kuje Kriještorca, koji je ubijen 2004. godine. Poslednjeg dana u nedelji, 20. maja svoje nalaze su usmeno obrazlagali na glavnom pretresu veštaci balističar, Milan Kunjadić, i patolog, Dušan Dunjić. Oba veštaka su, na osnovu materijalnih dokaza koji su im bili dostupni, porcenili da je kritičnom prilikom ispaljeno dva metka, sa istog mesta, od kojih je prvo zrno usmrtilo Zorana Đinđića, a drugo ranilo njegovog telohranitelja Milana Veruovića. U nastavku je emitovan i video - zapis sa uviđaja, snimljen ispred zgrade Vlade, 12. marta 2003. godine. ³¹

Proces je posle gotovo dvomesečne pauze nastavljen 11. jula. U nastavku pretersa advokati optuženih su postavljali pitanja sudskim veštacima

²⁷ *Balkan*, 23. mart 2004. godine, "Ukida se specijalni sud i ispituju se čelnici Specijalnog tužilaštva i MUP", Dragana Manilović.

²⁸ *NIN* "Ne postoji specijalni kriminal", Slobodan Ikončić, 26. maj 2005.

²⁹ Pretres je pratio predstvanik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji

³⁰ *Danas* "Goran Petrović: Pobunu crvenih beretki organizovali Ulemek, Spasojević i Buha" V. Z. Cvijić.

³¹ *Danas* "Veštaci utvrdili - dva hica iz Gepratove" V. Z. Cvijić, 21-22. maj 2005.

Milanu Kunjadiću i Dušanu Dunjiću. I ako je specijalni tužilac Jovan Prijić podneo zvaničan zahtev sudskom veću za određivanje statusa svedoka saradnika Dejanu Milenkoviću – Bagziju, sudsko veće nije odmah donelo odluku o ovom predlogu.³² Narednog dana saslušan je u svojstvu veštaka, Zoran Đorđević, fizički hemičar, zaposlen u Krim – tehnicu UBPOK-a MUP-a Srbije. On je veštačio odeću pokojnog premijera i Milana Veruovića.³³ U sredu, 13. jula, svedočile su stručnjaci BIA, Marija Đurić i Nataša Milivojević, o uzorcima krvi, nađenim ispred zgrade Vlade, u hodniku zgrade, u kolima kojima je pokojni Đinđić odvežen u bolnicu, na njegovoj odeći i odeći telohranitelja Veruovića.³⁴

Na pretresu koji je bio zakazan za 19. septembar, predsednik veća Marko Kljajević, obznanio je rešenje kojim ovo veće nije prihvatilo predlog tužilaštva za dodeljivanje statusa svedoka – saradnika, Dejanu Milenkoviću – Bagziju. Istog dana, sudija Kljajević pročitao je zapisnike sa uviđaja koji su izvršeni 12. marta 2003. godine ispred zgrade Vlade, i u kancelariji 55, zgrade broj 14, u ulici Admirala Geprata, odakle je, prema optužnici, ubijen premijer. Sudija Kljajević je pročitao još jedan izveštaj sa uviđaja, koji je rađen 17. marta 2003. godine, iz kancelarije 55 u ulici Admirala Geprata 14. Sudija Kljajević doneo je odluku, u ime sudskog veća, da iz spisa predmeta izdvoji zapisnike i fotografije Zvezdana Jovanovića koji pokazuje mesto odakle je pucano na Premijera. Odluka je obrazložena time što na zapisnicima nema potpisa zapisničara, ni optuženog Jovanovića.³⁵

Nakon hapšenja zamenika specijalnog tužioca Radovanovića i prelaska u advokate drugog zamenika Maraša³⁶, ulogu zastupnika optužnice na glavnom pretresu preuzeo je Miroljub Vitorović, koji se pred sudskim većem prvi put pojavio 9. novembra. Tog dana, predsednik veća Kljajević, na pretresu je pročitao izveštaje MUP o zaplenjenim automobilima "Pasar" i "Audi – A8" za koje se veruje da su korišćeni prilikom atentata na premijera.³⁷ Narednog dana, sudija Kljajević je pročitao zapisnike MUP o pretresu stanova koje su optuženi koristili za skrivanje pre i posle atentata.³⁸ Izveštaji i analize o otiscima prstiju koji su nađeni u tim stanovima, a koje je prikupila policija, nisu bili dobro urađeni. Zbog toga je zamenik specijalnog tužioca, Jovan Prijić, koji se tog dana prvi put pojavio u sudnici kao zastupnik optužbe, predložio da se obavi novo, kompletno veštačenje otisaka. Sudija Kljajević je usvojio predlog

32 *Novosti* "Čaure iz istog snajpera" D. P. Veljković N. Bjelić, 12. jul 2005.

33 *Novosti* "Prevideo tragove na pantalonama" N. B. D. P. V. 13. jul 2005.

34 *Danas* "Veštaci BIA zapažaju bolje od kolega iz policije" V. Z. C. 14. jul 2005.

35 *Danas* "Bagzi i zvanično bez statusa svedoka saradnika" V. Z. Cvijić, 20. septembar 2005.

36 Videti prvi deo izveštaja u kome se pominje hapšenje Radovanovića i odlazak iz tužilaštva Maraša.

37 *Danas* "Odbrana osporava izveštaje MUP" V. Z. Cvijić, 10. novembar 2005.

38 *Danas* "O "štekovima" atentatora" V. Z. Cvijić, 11. novembar 2005.

zamenika Prijića, ali je rekao da je tužilaštvo bilo dužno sudu da dostavi kompletne dokaze pre početka glavnog pretresa. Sudija Kljajević je imao primedbu da MUP Srbije ne poštuje sud. Da bi ilustrovao izjavu, sudija Kljajević je objasnio: " Sud je izdao nalog načelniku UBPOK da mu dostavi potvrdu o oduzetom daljinomeru i da se proveri da li je oduzet od šefa snajperskog tima JSO Željka Pavlovića, načelnik je dostavio fotokopiju potvrde u kojoj se navodi da je predmet oduzet od lica Željka Pavlovića. Na novi nalog originalna potvrda o oduzimanju daljinomera do danas nije dostavljena. Toliko o poštovanju suda od strane MUP Srbije."³⁹

U nastavku glavnog pretresa, 21. decembra 2005. godine, svedočili su pripadnici Odseka za daktiloskopiju SUP u Beogradu. Šef odseka, na pretresu, je rekao da je u jednom od stanova nađen otisak optuženog Zvezdana Jovanovića na primerku dnevnog lista *Nacional*, i da je taj otisak, 24. marta 2003. godine, upoređen sa otiskom prsta koji je uzet Zvezdanu Jovanoviću, u prostorijama Centralnog zatvora istog dana. Zvezdan Jovanović je reagovao, rekavši da mu je otisak prsta uzet 24. marta, nešto pre ponoći, i da nije moguće da je istog dana izvršeno upoređivanje otisaka. Na predlog Jovana Prijića, sud je prihvatio da se kao svedok sasluša lice koje je od Jovanovića uzelo otiske u prostorijama Centralnog zatvora.⁴⁰ Narednog dana, veštaci iz SUP Beograd su završili svedočenja o otiscima koji su prikupljeni iz stanova.

Sredinom januara 2006. godine iz Visbadena je stigao izveštaj Inistituta za kriminalističku tehniku. Pošto izveštaj nije bio preveden na srpski jezik do 17. januara 2006. godine, kada je nastavljen pretres, sudija Kljajević je pročitao zapsinik sa obdukcije pokojnog premijera, a zatim je prikazan sedmominitni snimak koji je načinila ekipa televizije B92, na dan ubistva, ispred zgrade Vlade. Sudija Kljajević je obavestio prisutne da je, preko Ministratsva za ljudska i manjinaska prava, uputio poziv veštacima iz Visbadena da izveštaj prezentuju u zgradi Specijalnog suda u Beogradu.⁴¹

Početkom februara 2006. godine, u medijima je objavljena informacija da je Dejan Milenković – Bagzi ponudio specijalnom tužiocu neke nove informacije, kako bi ponovo mogao zatražiti status svedoka – saradnika u postupku za ubistvo Premijera. I ako je sudsko veće 16. spetembra odbilo predlog tužilaštva o dodeljivanju ovog statusa Milenkoviću, Vrhovni sud Srbije usvojio je žalbu tužilaštva i ukinuo rešenje prvostepenog veća. Prvostepeno veće nije još uvek odlučilo o ponovljenom zahtevu.⁴²

39 *Danas* "Sud nezadovoljan radom tužilaštva i MUP" V. Z. Cvijić, 14. decembar 2005.

40 *Danas* "Spor oko otisaka Zvezdana Jovanovića", V. Z. Cvijić, 22. decembar 2005.

41 *Danas* "Izveštaj iz Visbadena odgovara nalazu veštaka iz Srbije", V. Z. Cvijić, 18. januar 2005.

42 *Politika* "Bagzi očevidac ubistva Spasojevića i Lukovića", Dorotea Čarnić, 1. februar 2006.

U nastavku procesa, 6. februara, sudija Kljajević je upoznao učesnike postupka sa zahtevom veštaka iz Visbadena da im se unapred pošalju sva pitanja učesnika u postupku, a koja se odnose na njihov nalaz. Na pretresu je pročitana dopis Interpola u kojem piše da su prilikom pretresa Ulemekovog stana pronađena dva hrvatska pasoša. Suđenje se nastavlja, a veštaci iz Visbadena su svoj dolazak najavili za mart 2006. godine, kada će se pojaviti pred učesnicima u postupku.

Ostala suđenja za organizovani kriminal

Posle godinu ipo dana koliko je trajao prvostepeni postupak protiv optuženih za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj atentata na Vuka Draškovića u Budvi, 18. jula 2005. godine, tročlano veće sudije Dragoljuba Albijanića donelo je prvostepenu presudu i optužene oglasilo krivim za oba dela. Optuženom Miloradu Ulemeku, Branku Berčeku, Dušanu Maričiću i Nenadu Bujoševiću, za ubistvo Ivana Stambolića, izrečena je kazna zatvora u trajanju od 40 godina, optuženom Radomiru Markoviću i Leonidu Milivojeviću, za isto delo, izrečena je zatvorska kazna od 15 godina. Optuženom Miloradu Ulemeku, Branku Berčeku, Nenadu Iliću, za pokušaj ubistva Vuka Draškovića u Budvi, izrečena je zatvorska kazna u trajanju od 15 godina, za isto delo optuženom Leonidu Milivojeviću izrečena je kazna zatvora u trajanju od 13 godina, a Radomiru Markoviću 12 godina zatvora. Optuženom Miloradu Ulemeku izrečena je kazna zatvora u trajanju od 5 godina za krivično delo zločinačkog udruživanja, a optuženom Miloradu Bracanovića izrečena je kazna od 4 godine zatvora za krivično delo neprijavlivanja pripremanja krivičnog dela. Primenjujući odredbe Krivičnog zakona, sudsko veće izreklo je jedinstvene zatvorske kazne optuženima Miloradu Ulemeku i Branku Berčeku od 40 godina, a Leonidu Milivojeviću i Radomiru Markoviću od 15 godina zatvora.⁴³

I ako je postupak u odnosu na optužene Slobodana Miloševića i Nebojšu Pavkovića razdvojen, sudija Albijanić je u obrazloženju presude rekao da je utvrđeno da je : " Milorad Ulemek Legija u Beogradu i Kuli kao komandant JSO organizovao kriminalnu grupu u kojoj je svaki član imao svoju ulogu, radi sticanja dobiti i moći i da bi po nalogu Slobodana Miloševića vršili ubistva u okviru ovog zločinačkog udruženja. Po Miloševićevom nalogu je na više sastanaka u Beogradu izdato naređenje da ubiju Vuka Draškovića i Ivana Stambolića."⁴⁴

Kao jedan od apsurdna, koji je usledio istog dana kada je presuda na glavnom pretresu usmeno objavljena, u medijima se pojavila vest da je:

⁴³ *Novosti* 209 godina za ubistvo Stambolića" Dragica Veljković, Nataša Bjelić, 19. jul 2005.

⁴⁴ Isto.

"Socijalistička partija Srbije oštro protestovala jer je kroz usmeno obrazloženje Predsednik sudskog veća optužio Slobodana Miloševića."⁴⁵

Advokati optuženih, komentarišući presudu, složili su se da je ova presuda rezultat političkog pritiska na sud. Za razliku od njih, Katarina Stambolić, supruga pokojnog Stambolića, je izjavila: "Ovo sam i očekivala, drugi komentar nemam."

Komentar Vuka Draškovića, na presudu je bio, da su počinioci zločina na njega i Ivana Stambolića dobili zakonom predviđene kazne, ali da su Radomir Marković i Milorad Bracanović preblago kažnjeni.⁴⁶

Želeći da odagna sve spekulacije oko toga da je suđenje politički obračun, usmeno obrazlažući presudu, sudija Albijanić je rekao: "Kao sud ne možemo da prihvatimo deo završne reči tužioca u kojem je rekao da ovo nije obično suđenje jer se sudi režimu Slobodana Miloševića. Ako bi tako bilo ovo bi bilo političko suđenje, što sud ne može da prihvati. Važnost ovog suđenja je u nečem drugom, a to je težina krivičnih dela – posredi su najteža, a mi smo se bavili samo krivičnom odgovornošću optuženih. Sud ne obraća pažnju na pitanje da li će ovakva presuda imati i političke konotacije. Činjenica je da su ovde optuženi Slobodan Milošević i Nebojša Pavković, protiv kojih je razdvojen postupak, Radomir Marković i Milorad Ulemek Legija i Milorad Bracanović ne može da bude osnov da neko ovo suđenje okarakterise kao političko."⁴⁷

Postupak za ubistvo članova i funkcionera SPO na Ibarskoj magistrali, okončan je donošenjem prvostepene presude 29. juna 2005. godine. Veće kojim je predsedavao sudija Bojan Mišić osudilo je Milorada Ulemeka, Dušana Maričića, Branka Berčeka, Nenada Ilića, Nenada Bujoševića i Leonida Milivojevića na kaznu zatvora u trajanju od 15 godina. Optuženi Radomir Marković, za krivično delo pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela, osuđen je na 10 godina zatvora, za isto delo optuženi Mihalj Kertes osuđen je na kaznu zatvora od 3 godine. Za podstrekivanje na izvršenje krivičnog dela, na 2 godine zatvora osuđen je tadašnji načelnik saobraćajne policije Srbije, Dragiša Dinić, a Vidan Mijailović, načelnik beogradske saobraćajne policije, osuđen je na 1 godinu zatvora, za isto delo. Milan Radonjić, načelnik beogradskog centra DB i Branko Đurić, načelnik SUP Beograd, oslobođeni su optužbi.⁴⁸

Usmeno obrazlažući presudu, a pre svega, visinu dosuđenih zatvorskih kazni, predsednik veća Bojan Mišić je rekao "da su pripadnici JSO i Marković osuđeni na maksimalne kazne koje dozvoljava zakon u konkretnom slučaju, te da je jedno od osnovnih načela Krivičnog zakona nalaže da, ukoliko

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ *Danas* "Ulemeku 15, Markoviću 10 godina zatvora", V. Z. Cvijić, 29. jun 2005.

se zakon menja tokom postupka, primenjuje se kazna najpovoljnija za optužene. Smrtna kazna je ukinuta novembra 2001. i 1. marta 2002. uvedena je kazna od 40 godina zatvora. Po Mišićevom objašnjenju, u tom međuperiodu maksimalna kazna je bila 15 godina, jer je tada bila ukinuta i zamena za smrtnu kaznu od 20 godina zatvora.⁴⁹

Vuk Drašković, je ovako prokomentarisao presudu sudije Mišića: " Sudija je pokušao da zamagli očiglednu činjenicu da je ovakva presuda posledica političkog dogovora posle Legijine predaje... Pitam one koji su pristali na ovakvu rabotu kada bi neka nova vlast organizovala zločin ubistva sadašnjeg predsednika Vlade, Jočića, Radeta Bulatovića i još niza ljudi da li bi maksimalna kazna bila 15 godina? Moglo bi se naći toliko doborvoljaca da po Srbiji ubijaju za ovakvu maksimalnu kaznu... Proglasiti pre svima da je beogradska policija sjajno vodila istragu je najobičnija laž i drskost. Istragu je vodio SPO pokušavajući da probije blokadu Đurića."⁵⁰

Ubrzo nakon donošenja presude, pojedine političke stranke i pojedinci su kroz saopštenja i izjave za medije (GSS, LDF, Biljana Kovačević – Vučo) okarakterisali presudu kao odraz nemoći pravosuđa da se oslobodi političkih uticaja i pritisaka. Vladan Batić je izjavio: " Ništa ne iznenađuje kada se zna za pokroviteljski odnos Vojislava Koštunice prema Radetu Markoviću, kao i za simpatije koje Milorad Ulemek Legija ima kod aktuelne vlasti."⁵¹

Za razliku od pomenutih komentara kojima je praćena ova presuda, određeni pravni stručnjaci, a i funkcioneri su mišljenja da su ovakve reakcije pritisak na sudije. Predsednica Vrhovnog suda Srbije je izjavila: " Nezavisnog sudstva neće biti ako predstavnici vlasti budu davali sebi za pravo da javno komentarišu i iznose mišljenja o sudskim odlukama. Ako dozivaju linč onih koji su vodili sudski postupak, znači da ne žele nezavisno sudstvo."⁵² Protesno saopštenje u sličnom tonu je izdala Socijalistička partija Srbije,⁵³ a Društvo sudija Srbije je stalo na stanovište da : Pravo da javno kritikuje rad državnih organa i funkcionera ustavno je pravo svakog građanina. Međutim, to se mora činiti na način kojim se poštuje dostojanstvo suda i sudija i kojim se ne ugrožava njihova nezavisnost."⁵⁴

Iako je presuda usmeno saopštena 29. juna 2005. godine, predsednik veća, Bojan Mišić, je pisani otparavak presude uradio tek 22. novebra iste godine. Iz pomenutog razloga, početkom novembra 2005. godine SPO je tražio "energičnu reakciju ministra Zorana Stojkovića i predsednice Vrhovnog suda Srbije Vide Petrović – Škero, jer sudija Bojan Mišić četiri meseca nakon izricanja

49 Isto.

50 *Danas* "Drašković: Presuda posledica nagodbe Vlade sa Ulemekom", V. Z. Cvijić, 29. jun 2005.

51 *Danas* "Prve reakcije na presudu", V. Z. Cvijić, 29. jun 2005.

52 *Novosti* "Ne pretite više sudijama!", E Radosavljević, N. Bjelić, 2. jul 2005.

53 *Novosti* "Oštre kritike", E Radosavljević, N. Bjelić, 2. jul 2005.

54 *Novosti* "Ugrožena nezavisnost", E Radosavljević, N. Bjelić, 2. jul 2005.

presude nije napisao tu presudu i ako je zakonski rok 8 dana od njenog donošenja⁵⁵ Reagujući na dopis SPO, predsednik Okružnog suda u Beogradu, Siniša Važić je zatražio pismeno izjašnjenje sudije Mišića zbog čega toiko kasni sa izradom presude. Sudija Mišić se pismeno izjasnio o razlozima kašnjenja opravdavajući to činjenicom da je reč o obimnom i komplikovanom predmetu, da ima mnogo drugih predmeta u radu, da mu je nedavno otac umro, pa ga je i ta okolnost omela u pisanju presude.⁵⁶ Advokat Dragoljub Todorović je smatrao da je SPO sa pravom postavio pitanje kašnjenja presude. Kao razlog naveo je sledeće: "Ponovo preti opasnost da optuženi, naročito Rade Marković bude pušten iz zatvora, zbog toga što je rok za donošenje odluke VSS godinu dana. Ako ne donese odluku u tom roku, Marković će biti pušten na slobodu. Međutim, već je prošlo 4 meseca, vrlo je dugačka procedura oko žalbe, pa dok se uruči presuda, to će proći pola roka."⁵⁷

Advokati optuženih su uložili žalbe na presudu, pa se čeka odluka Vrhovnog suda Srbije. Ova odluka, kao i odluka po žalbama na presudu u slučaju "Stambolić i Budva", biće značajna zbog tumačenja Vrhovnog suda Srbije o pravilnoj primeni Zakona u pogledu maksimalne zatvorske kazne koja se mogla izreći optuženima u ova dva postupka. Naime, dva veća su na potpuno drugačiji način tumačili maksimalnu zatvorsku kaznu, pa je sudija Mišić smatrao da ona iznosi 15 godina, dok je veće sudije Albijanića stalo na stanovište da je ona 40 godina zatvora.

Preporuke

- Državni organi i činovnici koji ih predstavljaju bi trebalo da se uzdrže od bilo kakvih pritisaka, akata, javnih komentara, tumačenja, mišljenja čiji je cilj da obesmisle rad Specijalnog odeljenja za organizovani kriminal, specijalnog tužilaštva i pojedinih sudija koji sude u ovom odeljenju;

- Nadležni državni organi bi trebalo da reaguju, u skladu sa zakonom, na sve one komentare, natpise, novinske članke, izjave, kojima se različiti dokazi javno prezentuju i vrednuju, pre nego što su izvedeni na glavnom pretresu.

55 www. b92. net "SPO: Šta je sa presudom za Ibarsku?" 6. novembar 2005.

56 *Danas* "Preopterećenost i smrt oca", V. Z. Cvijić, 9. novembar 2005.

57 www. b92. net "SPO: Šta je sa presudom za Ibarsku?" 6. novembar 2005.

SUĐENJA ZA RATNE ZLOČINE

Izbegavanje odgovornosti

U vreme kada se vodila polemika oko predaje vojnih i policijskih generala Međunarodnom sudu za ratne zločine u Hagu, protivnici Tribunala su isticali da su svim pripadnicima srpskih snaga sudilo za krivična dela koja su počinili za vreme sukoba na Kosovu. Vojni sudovi u Nišu i Beogradu napravili su statistiku o procesuiranju počinilaca krivičnih dela na Kosovu, za period 1. mart 1998 – 26. jun 1999, kada je prestala nadležnost ratnih vojnih sudova i tužilaštva u jedinicama Treće armije.¹ Pored ovog izveštaja, vojno tužilaštvo u Nišu je objavilo informaciju, datiranu 11. aprila 2001. godine, u kojoj se navodi da je: "... u vreme trajanja ratnih dejstava na Kosmetu prijavljeno ukupno 245 lica, od kojih je optuženo 183, a u tom trenutku protiv 47 lica je vođena istraga... Neznatan je broj krivičnih dela koja su imala za posledicu smrt i ugrožavanje života i tela ljudi, a posebno je zanemarljiv broj krivičnih dela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva... Samo u tri slučaja je vođen postupak zbog krivičnog dela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva i to u dva predmeta postupak je obustavljen zbog nepostojanja dokaza, jedan predmet je ustupljen civilnom sudu zbog demobilizacije okrivljenog."² U istoj informaciji je objavljen podatak da su tužilaštvo podnete prijave protiv 3 lica za krivično delo protivzakonitog ubijanja i ranjavanja neprijatelja u ratu, od čega je samo jedan predmet procesuiran, tačnije, ustupljen je civilnom sudu. Vojnom tužilaštvo je stigla prijava protiv četiri lica za krivično delo silovanja. Protiv dvojice je obustavljen postupak zbog nepostojanja dokaza, a dva postupka su ustupljena civilnim sudovima. U momentu kada je ova informacija objavljena (11. april 2001. godine) ni jedan od ovih postupaka nije bio okončan, niti je bila doneta prvostepena presuda.³ Najveći broj pripadnika srpskih bezbednosnih snaga procesuirano je zbog krivičnih dela protiv imovine: podneto je 169 krivičnih prijavi, od čega je 90 odsto procesuirano i osuđeno za krivična dela protiv imovine, 8 odsto je

1 *Nedeljni telegraf* "Ratni sudovi sudili zločincima nad civilima", M. A. 2. februar 2005.

2 Isto.

3 Isto.

oslobođeno, a u dva slučaja Vojni sud se oglasio nenadležnim i ustupio predmete civilnom pravosuđu.⁴

U zaključnom delu poenutog izveštaja Vojnog suda u Nišu napravljena je i sledeća statistika: "... od oko 200.000 pripadnika Treće armije samo njih 0,005 odsto prijavljeno je za krivična dela ratnog zločina, odnosno 0,003 odsto za silovanje, 0,01 za ubistvo i 0,14 odsto za krađe."

Iako je reč o prijavljenim slučajevima i činjenici da u vreme sastavljanja ovog izveštaja, ni jedan od slučajeva koji su procesuirani za ratne zločine, silovanja i ubistva (6), nisu bili oglaseni krivim, ni u prvom stepenu, izveštaj se završava sledećim zaključkom: " Nameće se zaključak da su starešine svih nivoa Treće armije i njeni vojnici i vojni obveznici aposlutno poštovali i obezbeđivali poštovanje ratnog prava u svim okolnostima. Komandanti Treće armije, prištinskog korpusa i vojnih okruga formirali su ratne vojne sudove i vojna tužilaštva koja su gonila i sudila počinocima svih pomenutih dela."⁵

Kada se analizira izložena statistika proizilazi da Vojni sudovi nisu osudili ni jednog počinioaca za ratni zločin, ubistvo, silovanje, već da su osudili samo počinioce krivičnih dela protiv imovine. Ovi izveštaji su značajni i zbog toga što su sasvim eksplicitno pokazali da država, zapravo, nikada nije imala nameru da spreči i instinski sankcioniše počinioce užasnih zlodela koje su načinile srpske bezbednosne snage na Kosovu, a to onda implicira da je država ove zločine organizovala i podržavala.

Tužilaštvo za ratne zločine

Tužilaštvo za ratne zločine osnovano je 1. jula 2003. godine, a specijalni tužilac za ratne zločine, Vladimir Vukčević, izabran je na tu poziciju 23. jula 2003. godine. Izlagan različitim pritiscima, pretnjama, ali i pohvalama, tužilac i njegov tim zamenika istrajavaju u poslu već dve ipo godine. Zahvaljujući neophodnim izmenama zakona, tužilaštvo je uspelo da svoj rad intezivira i učini efikasnijim. U tom smislu posebno je bila značajna Izmena i dopuna zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupcima protiv učinilaca ratnih zločina koja je usvojena sredinom decembra 2004. godine. ⁶ Ova izmena zakona omogućila je da Haški tribunal može ustupiti određene predmete tužilaštvo za ratne zločine, a u isto vreme, dozvoljeno je da se dokazi koje je prikupilo Haško tužilaštvo mogu neposredno koristiti kao dokazi u postupku pred domaćim sudom. Nakon usvajanja zakonskih izmena, Haški tribunal je domaćem tužilaštvo ustupilo predmet protiv lica koja su

4 Isto.

5 Isto.

6 Službeni glasnik Republike Srbije br. 135/04 od 21. 12. 2004.

osumnjičena za ratne zločine u Zvorniku 1992. godine. ⁷ U intervjuu koji je dao listu *Politika* u oktobru 2005. godine, tužilac Vukčević je rekao: " Naša saradnja sa tribunalom je odlična. Mi smo jedina institucija u ovom regionu koja može da ulazi u njihove baze podataka i čitavu dokumentaciju. Oni mogu da nam uzmu bilo koji predmet kad god hoće, jer su nadnacionalni sud, mogu čak da presude predmet koji je naš sud presudio ako nisu zadovoljni našim postupanjem, ili ako ocene da smo išli na to da pomognemo izvršiocima. To se nije dogodilo, a mi smo prvo tužilaštvo u regionu kojem je Haški tribunal ustupio predmet, i to ga je lično Karla del Ponte donela meni kada je prvi put bila ovde."⁸

Do sada je specijalno tužilaštvo podiglo nekoliko optužnica protiv lica za koja se osnovano sumnja da su počinili ratne zločine na području bivše SFRJ. Postupak okrivljenima na poljoprivrednom dobru Ovčara kod Vukovara je okončan donošenjem prvostepene presude u kojoj je većina optuženih oglašena krivim. Postupak, kolokvijalno nazvan "Ovčara IV", protiv okrivljenog Saše Radaka je još uvek u toku. U toku su postupci okrivljenima za zločin u Zvorniku, zatim okrivljenim pripadnicima "Škorpiona" kojima se sudi za egzekuciju šestorice srebreničkih Bošnjaka u leto 1995. godine. Po optužnici ovog tužilaštva vodi se i prvostepeni postupak protiv optuženog Antuna Lekaja za ratni zločin koji je počinio nad civilima na Kosovu 1999. godine.

Protiv grupe pripadnika MUP Srbije vodi se istraga zbog zločina nad Albancima u mestu Suva Reka na Kosovu 1999. godine. U fazi istrage nalazi se predmet protiv Nebojše Minića, pripadnika paravojne formacije "Munje", za koga se smatra da je odgovoran za ubistvo šestočlane albanske porodice u Peći 1999, ali se istražuje umešanost pripadnika "Munja" i u zločinie, koji su se desili iste godine, u Zahaču, Čuški i Pavljanu. ⁹

Istražne radnje su preduzete za ratne zločine koji su počinjeni nad civilima u mestima Orahovac, Meja, Meja Orize, Bistražin, Izbice, Gnjlane, Bitići, a prekrivični postupak za zločine u Povlenu, Pustom selu. ¹⁰

Sumirajući dosadašnji učinak po pitanju istraga koje su u toku i onih koje su okončane, Vladimir Vukčević je izjavio: " Svi ratni zločini koje procesuiru tužilaštvo, imaju ukupno oko 2.500 žrtava, ljudi i dece kojima je na strašan način oduzet život tokom ratnih sukoba u Hrvatskoj, BiH i na Kosmetu."¹¹ Obajšnjavajući položaj tužilaštva i svoj položaj, Vladimir Vukčević je u pomenutom intervjuu *Poltici*, to ovako opisao: " Nije bilo lako, upravo zbog ovakvog odnosa javnosti. Osećao sam se kao kapetan broda koji se

⁷ *Vreme* "Optužnica za zločin u Zvorniku" T. T. 18. avgust 2005.

⁸ *Politika* "Suočavanje sa zločinom", Aleksandra Petrović, 7. oktobar 2005.

⁹ www. tuzilastvorz. org. yu , *Danas* "Specijalnost – etničko čišćenje" R. D. 6. jun 2005.

¹⁰ www. tuzilastvorz. org. yu

¹¹ *Politika* "Suočavanje sa zločinom", Aleksandra Petrović, 7. oktobar 2005.

daleko, na pučini, ljulja od oluje, gromova i velikih talasa sa svih strana, a znao sam da taj brod moram dovesti do mirne luke – suđenja i presuda."¹²

Izvršna vlast i Tužilaštvo za ratne zločine

Vladimir Vukčević i portparol tužilaštva za ratne zločine, Bruno Vekarić, u nekoliko navrata su govorili o raznim vidovima opsrukcija, kao i direktnih pritisaka koje na tužilaštvo vrše funkcioneri Vlade i činovnici u nekim ministrastvima. Evo kako je Vladimir Vukčević prezentovao stav aktuelne Vlade Republike Srbije kada je reč o radu tužilaštva i suđenjima za ratne zločine pred našim sudom: "Prethodna vlada imala je više sluha i entuzijazma. Sadašnja vlada koncentrisana je na izručenje otuženika Haga."¹³ U intervjuu za nedeljnik *Vreme* u decembru 2004. godine, na pitanje novinara o tome da li je očekivao da će naići na toliki otpor kada se prihvatio ovog posla, Vukčević je odgovorio: "Znao sam da će biti opstrukcije, ali nisam očekivao da će je biti ovoliko. Moram da kažem i da je politička klima danas nepovoljnija nego što je bila kada sam počinjao rad. To se vidi iz pojedinih napisa i nastupa nekih ljudi u medijima, ali i po nekim rečima koje se čuju u Skupštini."¹⁴ O čemu je zapravo govorio Vukčević najbolje ilustruje stav aktuelnog Ministra pravde, Zorana Stojkovića, na temu rada tužilaštva za ratne zločine: " Tužilaštvo za ratne zločine ugrožava nacionalne interese zato što ne podiže optužnice protiv generala, nego im je lakše da ljude šaljem u Hag."¹⁵ Govoreći o pretnjama i pritiscima sa kojima se svakodnevno susreću radeći istrage za ratne zločine, u pomenutom intervjuu za nedeljnik *Vreme*, Vukčević je rekao: "Veći je pritisak iz raznih političkih centara moći koji uzimaju sebi za pravo da ocenjuju kako i koga da procesuiram". ¹⁶ A saradnju sa Ministarstvom pravde i ministrom Stojkovićem, Vukčević je opisao na sledeći način: " Naime, ministar Zoran Stojković od početka svog mandata do danas nije pokušao da kontaktira sa nama, niti je pokazao interes za ono što Tužilaštvo radi, ako se izuzmu javne kritike na naš račun."¹⁷

Aktuelna Vlada Republike Srbije vrši pritisak na tužilaštvo smanjenjem budžeta. O tome je govorio Vukčević: " I konačno, suočavamo se i

¹² Isto.

¹³ *Nedeljni telegraf* "Optužnice za Batajnicu do kraja godine" Vojislava Crnjanski Spasojević, 13. april 2005.

¹⁴ *Vreme* "Možemo da sudimo i Šešelju", Dejan Anastasijević, 15. decembar 2004.

¹⁵ www. tuzilastvorz. org. yu / drugi o nama

¹⁶ *Vreme* "Možemo da sudimo i Šešelju", Dejan Anastasijević, 15. decembar 2004.

¹⁷ *Vreme* "Možemo da sudimo i Šešelju", Dejan Anastasijević, 15. decembar 2004.

sa finansijskim pritiscima. Ministarstvo nam je smanjilo budžet za 13 odsto, mimoišla su nas tri povećanja plata, i samo smo zahvaljujući razumevanju Ministarstva finansija dobili mogućnost da unapredimo rad kroz međunarodne projekte.¹⁸ O budžetu za 2005. godinu Vukčević je potvrdio da je smanjen za trećinu: "Dešava se da ostanemo bez trivijalnih stvari kao što su spjalice ili hartija. Sve su nam ograničili. Kao da postoji neki lobi...Predsednica Vrhovnog suda kaže sudije su nezadovoljne našim platama. Ja bih pozvao te nezadovoljne da se zamenimo, pa da oni dođu da sude ovde. Mislite da je lako jednom Kljajeviću, koji vodi predmet za ubistvo Đinđića, ili jednom Albijaniću, koji vodi predmet za ubistvo Stambolića...Ja Vam garantujem da niko ovde nije došao zbog velike plate. Da nema američke donacije, ne znam kako bismo bilo gde putovali. Oni su nam obezbedili i opremu. Na taj način smo potcenjeni. Mislim da je Tužilaštvo najviše postiglo u saradnji sa Hagom i da donosimo veliku korist državi, koja se prema nama ponaša maćehinski."¹⁹ Bruno Vekarić je govorio o donacijama međunarodne zajednice za projekte tužilaštva za ratne zločine: "Pomažu nam i međunarodne institucije, ali ne možemo tražiti od njih da nam finansiraju istrage. To bi bilo kontraproduktivno i dovelo bi našu nezavisnost u pitanje."²⁰

Vukčević je nekoliko puta otvoreno apostrofirao problem koji tužilaštvo ima kada je reč o direktnoj saradnji sa Ministratsvom unutrašnjih poslova. Jedan od osnovnih problema jeste potupna pasivnost MUPa kada je reč o pomoći tužilaštvu oko izvođenja raznih istražnih radnji koje imaju za cilj da otkriju počiniocce ratnih zločina i prikupljanje dokaza. Vukčević je saradnju sa MUPom opisao na sledeći način: "Ima problema i sa institucijama, pogotovo sa MUP-om. Još u julu je donet zakon da se formira posebna policijska služba za rad na ratnim zločinima, ali to se još nije desilo. Jedan od razloga je što nije popunjen sastav, između ostalog zato što se policajci teško odlučuju da se za to prijave. Radiće opasan i težak posao, a nije predviđeno da imaju išta veće plate i beneficije od kolega koji, recimo, regulišu saobraćaj. Nezgodno je i to što u svom poslu nailaze na veliki broj svojih kolega koji se pojavljuju kao izvršiocci. Drugi problem je što policija ne pokazuje želju da preuzme inicijativu kada je reč o ratnim zločinima. Moram da priznam da rade sve što im se kaže, ali ako im se ne kaže, ne rade ništa sami. A trebalo bi."²¹ U aprilu 2005. godine situacija nije bila mnogo drugačija u odnosu na onu u 2004. godini. Posebna jedinica MUP koja bi trebalo da bude na raspolaganju

¹⁸ *Vreme* "Možemo da sudimo i Šešelju", Dejan Anastasijević, 15. decembar 2004.

¹⁹ *Nedeljni telegraf* "Optužnice za Batajnicu do kraja godine" Vojislava Crnjanski Spasojević, 13. april 2005.

²⁰ *Novosti* "Svako da sudi svojim", E. Radosavljević, 3. avgust 2005.

²¹ *Vreme* "Možemo da sudimo i Šešelju", Dejan Anastasijević, 15. decembar 2004.

tužilaštvo brojala samo pet ljudi, bez ikakvih beneficija i podrške resornog ministratsva.²²

Situacija sa ovom jedinicom je kulminirala 1. januara 2006. godine kada je za njenog načelnika postavljen Slobodan Borisavljević, koji je periodu od 1. januara 1999. do 20. juna 1999. vršio funkciju šefa kabineta pomoćnika ministra unutrašnjih poslova Srbije i načelnika Resora javne bezbednosti MUP-a Srbije, Vlastimira Đorđevića. Fond za humanitarno pravo izdao je sopštenje o tome da je zatražio smenu i otpuštanje iz MUP Slobodana Borisavljevića i da je ova organizacija protiv njega tužilaštvu za ratne zločine podnela krivičnu prijavu. U obrazloženju prijave, čiji je deo citiran u pomenutom saopštenju Fonda, piše: "Osnovanost sumnje da je Borisavljević umešan u ratne zločine na Kosovu proizlazi pre svega iz pismene izjave koju je Slobodan Borisavljević dao 23. maja 2001. godine na zahtev kapetana Dragana Karleuše, u to vreme šefa radne grupe MUP Srbije koja je vodila istragu u vezi sa hladnjačom koja je pronađena u Dunavu u kojoj su bili leševi, a koja je kao dokument predata Haškom tribunalu i predočena u predmetu koji se vodi protiv Slobodana Miloševića."²³ U medijima se pojavila informacija da je Karla del Ponte lično ztražila smenu Borisavljevića sa mesta načelnika jedinice MUP za otkrivanje ratnih zločina. Pod pritiskom javnosti Borisavljević je smenjen sredinom februara sa pozicije načelnika.²⁴

Nevladin sektor i Tužilaštvo za ratne zločine

Rad Tužilaštva za ratne zločine kritikuju nevladine organizacije i pojedinci koji se u postupcima pojavljuju kao zastupnici oštećenih, porodica žrtava. Šefko Alomerović, predsednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Sandžaku, zastupnik porodica oštećenih u slučaju "Sjeverin", ukazao je na to da je Vladimir Vukčević u poslednjem trenutku preimenovao paravojnu formaciju "Osvetnici" u tzv. oružanu grupu.²⁵ Analitičar Fonda za humanitarno pravo, Jovan Nicić, objasnio je da je označavanje "Osvetnika" kao oružane grupe, ili paramilitarne organizacije, zapravo pokušaj da se izbegne njihovo povezivanje sa Vojskom Republike Srpske, odnosno da su optuženi "Osvetnici" bili pripadnici Višegradske brigade VRS. Nicić smatra da je ova činjenica veoma bitna ako se zna da je komandni kadar VRS bio iz sastava nekadašnje JNA. Nicić kaže: "Tako su komandanti Višegradske, Goraždanske i Ruđanske brigade (Dragičević, Metrašinić i Tuba) bili oficiri JNA koji su

²² *Nedeljni telegraf* "Optužnice za Batajnicu do kraja godine" Vojislava Crnjanski - Spasojević, 13. april 2005.

²³ www.hlc.org.yu/ saopštenja.

²⁴ *Kurir* "Koštunica smenjuje Borisavljevića", R. K. 14. februar 2006.

²⁵ *Danas* "Činjenice nema ko da čuje", Milanka Šaponja - Hadžić, 25. februar 2005.

odlukom generalštaba raspoređeni u VRS, da bi nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma sva trojica bila raspoređena na dužnosti u tadašnju Vojsku Jugoslavije...Navedena bliska saradnja VRS i JNA, kasnije Vojske Jugoslavije, ukazuje na jedan od osnovnih razloga izbegavanja pominjanja regularnih jedinica VRS u kontekstu ovih zločina, s obzirom na to što bi to sasvim sigurno otvorilo pitanje odgovornosti nadređenih i učesća države u njima."²⁶

Komentarišući prvostepeni postupak i presudu optuženima za zločin na Ovčari, Nataša Kandić, izvršni director Fonda za humanitarno pravo, iskoristila je priliku da kaže šta misli o optužnici: "To je optužnica sračunata na to da su drugi bili krivi; čak je jedan od branilaca, Đorđe Dozet danas pitao da li treba suđenje da posluži tome da se neko drugi proglasi krivim, a ne oficiri koji su optuženi u Hagu. Dakle i zastupnici žrtava i odbrana imaju primedbu na to da je optužnica sračunata na to da zaštiti oficire od krivične odgovornosti. Njome su selektivno obuhvaćeni šešeljevci i teritorijalci, iako je u istrazi bilo dovoljno dokaza da su oficiri na visokim pozicijama i te kako odgovorni za streljanje na Ovčari. Očigledno da je tužilac imao neki politički zadatak, da optužnicom ne obuhvati oficire."²⁷

Fond za humanitarno pravo je 12. januara 2006. godine izdao sopštenje o tome da je izvršna direktorka, Nataša Kandić, uputila pismo Vladimiru Vukčeviću i pozvala ga da u optužnicu, koja je podignuta protiv šestorice pripadnika "Škorpiona" za egzekuciju srebreničkih Bošnjaka, revidira u nekoliko bitnih segmenata. U sopštenju stoji da je neophodno jedinicu "Škorpioni" kvalifikovati kao jedinicu u sastavu MUP Republike Srbije, koja je bila pod neposrednom komandom DB Srbije. O tome ima dovoljno dokaza u izmenjenoj optužnici MKTJ od 11. januara 2006. godine protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića. U sopštenju piše da je Fond od Vukčevića tražio da u optužnici definiše oružani sukob u BiH u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom i precizira njegov karakter. Na kraju, Fond ukazuje na nekoliko činjenica koje se u optužnici interpretiraju na pogrešan način: "Optužnica protiv petorice pripadnika 'Škorpiona' vrvi od tumačenja događaja kojim se pokušava krojiti istorija i prošlost. Tako se navodi da se naftna polja u Đeletovcima nalaze uz granicu sa Hrvatskom, sa kojom je Republika Srpska Krajina bila u oružanom sukobu, iako je svima poznato da su Đeletovci u Republici Hrvatskoj..."²⁸

Ukoliko se sumiraju izneti primeri, suština ocene dosadašnjeg rada tužilaštva je u tome da su optužnicama za ratne zločine obuhvaćeni samo pripadnici različitih paravojnih formacija, oružanih grupa, ili teritorijanih

²⁶ *Danas* "Dug je put do pravde", Jovan Nicić, 25. februar 2005.

²⁷ *Danas* "Briljantno suđenje po manjkavoj optužnici" B. Tončić, 7. decembar 2005.

²⁸ www.hlc.org.yu/saopštenja.

odbrana. Domaće tužilaštvo, i pored obilja dokaza koje sadrže dostupne arhive Haškog tribunala, izbegava da ove paravojne formacije poveže sa zvaničnim strukturama države Srbije, pre svega, sa vojskom i policijom. Pored toga, tužilaštvo izbegava da pokrene postupke protiv pripadnika vojske i ako se u nekim postupcima pokazalo da postoji veoma jaka osnovana sumnja da su i oni umešani u zločine za koje su drugi već osuđeni, ili im se sudi. Iz dosadašnjih optužnica proizilazi da su zločini, počinjeni u Hrvatskoj i BiH, pojedinačni, izolovani incidenti podivljalih paravojnih grupa i opskurnih pojedinaca. O čemu je reč prikazaćemo kroz sledeće poglavlje.

SUDSKI PROCESI ZA RATNE ZLOČINE

Teritorijalna odbrana Vukovara i "Leva supoderica"

Suđenje optuženim pripadnicima teritorijalne odbrane Vukovara i paravojne formacije "Leva supoderica" za egzekuciju oko 200 zarobljenika na poljoprivrednom dobru "Ovčara" kod Vukovara počelo je 9. marta 2004. godine pred većem posebnog odeljenja za ratne zločine kojim je predsedavao sudija Vesko Krstajić. Suđenje je okončano donošenjem prvostepene presude 12. decembra 2005. godine. Ovom presudom osuđeni su na po 20 godina zatvora nekadašnji zapovednik TO Vukovara Miroslav Vujanović i njegov zamenik Stanko Vujanović, zapovednik "Leve supoderice" Milan Lančuzanin, Predrag Milivojević, Predrag Dragović, Ivan Atanasijević, Đorđe Šošić i Miroslav Đanković. Na 15 godina zatvora osuđeni su Vujo Zlatar, Jovica Perić i Milan Vojinović. Na 12 godina zatvora osuđen je Predrag Madžarac. Na 9 godina zatvora osuđena je Nada Kalaba, na 5 godina zatvora osuđen je Goran Mugoša. Marko Ljuboja i Slobodan Katić oslobođeni su optužbe zbog nedostatka dokaza.¹ U toku 2005. godine podignuta je optužnica protiv Saše Radaka. Postupak protiv njega još je u toku.

Porcena učesnika postupka, ali stručne javnosti su da je najviše zahvaljujući sudiji Krstajiću postupak vođen izuzetno profesionalno. "Sudsko veće je briljanto vodilo ovaj postupak; predsedavajući sudija Vesko Krstajić je uvek na savršen način uspevao da vodi računa o pravima optuženih i da posebnu pažnju obraća na žrtve. Uradio je nešto što je karakteristika Haškog tribunala, a takve prakse kod nas nema. Reč je o rasvetljavanju konteksta u kome se zločin dogodio." Ovo je ocena Nataše Kandić, koja je zastupala porodice žrtava u postupku.² Iako optužnica nije obuhvatila komandni kadar i vojnike tadašnje JNA, na suđenju je utvrđeno da je Vojska: "na milost i nemilost prepustila zarobljenike teritorijalcima i ostalima."³ U tom smislu treba tumačiti reči predsednika veća, Veska Krstajića u obrazloženju presude:

1 *Vreme* "Sudska overa zločina", Tatjana Tagirov, 15. decembar 2005.

2 *Danas* "Briljantno suđenje po manjkavoj optužnici" B. Tončić, 7. decembar 2005.

3 *Vreme* "Sudska overa zločina", Tatjana Tagirov, 15. decembar 2005.

"Krivci nisu svi ovde, puno ih je koji nisu u ovoj sudnici."⁴ Većina svedoka, koji su bili pripadnici tadašnje JNA, tvrdili da nisu znali za zločin i da su o tome saznali tek iz medija, među njima i Aleksandar Vasiljević, načelnik Uprave bezbednosti SSNO. Na suđenju su prikazan dvominutni video material koji je snimila RTB od 19. novembra 1991. godine i specijalna emisija od 35 minuta koja je emitovana 20. novembra. Video zapis je napravljen ispred vukovarske bolnice. Rajko Danilović, zastupnik porodica vukovarskih žrtava, ovako je prokomentarisao izvođenje tog dokaza: "Danas smo gledali fotografije velikog govornika Veselina Šljivančanina pored kojeg stoji pokojni Momir Gavrilović, tada pukovnik, pridodat Arkanu, čovek Državne bezbednosti Srbije. Tu je i Nebojša Pavković koji je tada bio šef kabineta ministra odbrane Veljka Kadrijevića. Dakle, iza svega stoje vojska i policija; nisu paravojne formacije ubijale smoinicijativno, a ne kažem da im nije bilo drago što to čine. Neko je to morao da naredi."⁵

Razmišljajući na temu kakva će biti recepcija javnosti u Srbiji, Obrad Savić, predsednik beogradskog kruga, je prokomentarisao: "... verovatno će biti konfliktna i neki će smatrati da nije pravična."⁶ Posalnik Srpske radikalne stranke u Skupštini Srbije, Aleksandar Vučić, ovako je komentarisao postupak: "Ko su, bre, Nataša Kandić, Sem Nazaro i Brankica Stanković? Ko sme da napadne sveca Bruna Vekarića?"⁷

Ipak, postupci i presude za ovaj zločin ne bi trebalo da se okončaju osudom neposrednih izvršilaca. Vrh vojne komande (Šljivančanin, Mrkšić i Radić) nalazi se u Hagu, njima će suditi Tribunal. Ostaje da se vidi da li će tužilaštvo voditi istrage i podići optužnice protiv svih pripadnika vojske koji su se nalazili u sredini komandnog lanaca, između egzekutora i komandanata. Tužilac Vukčević je tim povodom izjavio: "Ni u jednom našem predmetu, pa čak ni u Ovčari, spisak osoba koji su nama od interesa nije konačan. Po prirodi stvari, u tim krivičnim delima učestvuje veliki broj lica i mi stalno dolazimo do novih saznanja i do sve većeg i većeg broja ljudi koji su direktni učesnici ratnih zločina." ("Pravda u tranziciji", broj 2)⁸

"Škorpioni"

Trenutno se pred sudovima u Srbiji vode dva postupka protiv pripadnika paravojne jedinice "Škorpioni" zbog osnovane sumnje da su počinili ratne zločine u BiH 1995. i na Kosovu 1999. godine. Postupak protiv okrivljenog Saše Cvjetana vođen je pred Okružnim sudom u Beogradu zbog

4 Isto.

5 *Danas* "Danilović: Neko je morao da naredi ubijanje" B. T. 25. novembar 2005.

6 *Danas* "Presuda i komentari" Bojan Tončić, 17-18. decembar 2005.

7 Isto.

8 *Vreme* "Sudska overa zločina", Tatjana Tagirov, 15. decembar 2005.

ubistva albanskih civila u martu 1999. godine u Podujevu. Za ovaj zločin optužen je i Dejan Demirović čija se ekstradicija čeka iz Kanade. Cvjetan je osuđen na 20 godina zatvora donošenjem prvostepene presude 17. aprila 2004. godine. Vrhovni sud Srbije ukinuo je presudu 22. decembra 2004. godine i postupak vratio na ponovno suđenje. Tokom 2005. godine postupak je ponovo vođen pred većem Okružnog suda u Beogradu kojim je predsedavala sudija Biljana Sinanović.⁹ Raspravno veće Okružnog suda u Beogradu, 17. juna 2005. godine, donelo je presudu kojim je Saša Cvjetan oglašen krivim za delo i izrečena mu je maksimalna kazna od 20 godina zatvora.¹⁰

Izricanje presude Cvjetanu i okončanje ponovljenog prvostepenog postupka, višemanje, vremenski se poklopilo sa hapšenjem još četvorice pripadnika ove jedinice 1. juna 2005. godine. Slobodan Medić, komandant jedinice, Pero Petrašević, Aleksandar Medić i Aleksandar Vukov uhapšeni su zbog egzekucije srebreničkih Bošnjaka u mestu Godinske Bare u blizini Trnova u julu 1995. godine.¹¹ Tih dana je na nekim TV stanicama u Srbiji prikazan snimak egzekucije šestorice Bošnjaka iz Srebrenice. Jedno vreme video – snimak egzekucije je distribuiran u pojedinim video – klubovima u Šidu, gde su se od 1995. godine stacionirali neki od pripadnika jedinice.¹² Jovan Mirilo, jedan od žitelja Šida, javno je progovorio o mnogim stvarima koje su se dešavale u Šidu u posleratnim godinama, pa i o zaveri ćutanja među meštanima. Neki su Mirila optuživali da je nagovorio Gorana Stoparića, bivšeg pripadnika jedinice, da svedoči na sudu u postupku koji se vodio protiv okrivljenog Saše Cvijetana za egzekuciju u Podujevu 1999. godine.¹³ Mirilo je ispričao o kaseti sa snimcima egzekucije koja je mogla da se iznajmi u lokalnom video – klubu "Laser". Mirilo je progovorio i o vezi "Škorpiona" i državne bezbednosti Srbije: "Glavni čovek za vezu "Škorpiona" sa DB 1995. godine bio je Milan Milovanović Mrgud, pripadnik MUP-a Srbije, i on ih je doveo na teren u Bosnu. On se sada nalazi u Beogradu. Država će pokazati da li je spremna da se o ovoj stvari raščisti ako uhvati Milovanovića, ako se to ne dogodi, to znači da država smatra da je ovo jedan nedopustiv incident koji je izašao na videlo, pa sada mora da se odradi. Nekoliko ljudi iz "Škorpiona" se hvalilo da Mrgud donosi i odnosi novac, da se zna tarifa. Jedan od njih je javno oduševljeno pričao da ga je Mrgud poslao u Institut za bezbednost u Beograd, gde su gepek njegovog auta napunili paketima novca, za podršku onome što su radili "Škorpioni".¹⁴

⁹ *Danas* "Cvjetan isključen iz sudnice" Beta 10. jun 2005.

¹⁰ *www.freeb92.net* "Cvjetanu ponovo 20 godina" 17. jun 2005.

¹¹ *Poltika* "Četvorica uhapšena, trojica u bekstvu" D. T. 4. jun 2005.

¹² *Blic* "Snimak zločina mogao da se iznajmi u video klubu" Željka Jevtić, 4. jun 2005.

¹³ Isto.

¹⁴ *Blic* "Mrgud veza "Škorpiona" i DB" N. M. J. 4. jun 2005.

U nedelju, 5. juna 2005. godine, u medijima je objavljeno otvoreno pismo koje Fond za humanitarno pravo uputio Ministru policije, Draganu Jočiću i tuđiocu za ratne zločine, Vladimiru Vukčeviću, povodom pretnji kojima je Jovan Mirilo izložen već duže vreme. Zbog tih pretnji Mirilo je neko vreme morao da se skloni u inostranstvo. Fond je citirao Mirilove reči da je zastrašivanje intezvirano nakon puštanja iz pritvora u Hagu Jovice Stanišića i Franka Simatovića. Prema navodima Mirila, prečeno mu je u ime nekih važnih osoba. U otvorenom pismu stoji i ovo: " ... tada je šef Operativne službe OUP Šid Nedeljko Makijević naručio njegovo ubistvo. To mu je lično rekao Vladimir Trbojević, bivši pripadnik "Škorpiona" iz Šida... Pre nego što je napustio zemlju Jovan Mirilo je sve prijavio komandiru OUP Šid, Predragu Koviljanu, kao i svojim saznanjem da je šef Operativne službe Makijević angažovao Đorđa Arambšića da ga likvidira. Prema trdnjama Mirila, Armbašić mu je poručio: "Nećeš još dugo".¹⁵

Šokantni snimci egzekucije, u prvi mah su izazvali reakcije mnogih političara, pojedinaca, javnih ličnosti, udruženja. Međutim, povodom snimaka nije se oglasio predsednik Vlade, Vojislav Koštunica. Čedomir Jovanović, predsednik Liberalno demokratske partije ovako je komentarisao tu činjenicu: "To nije uradio, baš kao što niakd nije progovorio o Sarajevu, Dubrovniku, Vukovaru, Peći i Prištini, ali je svakoga dana govorio o tome ko je srušio Šilerovu. Koštunice, pitamo te ko je srušio te grobove i ubio stotine hiljada nedužnih ljudi."¹⁶

Optužnicu protiv sedmorice pripadnika "Škorpiona" tužilaštvo za ratne zločine podiglo je 7 decembra 2005. godine. Postupak pred većem Posebnog odeljenja za ratne zločine okružnog suda u Beogradu, kojim predsedava sudija Gordana Božilović – Petrović, započeo je 20. decembra 2005. godine. Postupak se vodi protiv Slobodana, Aleksandra i Branislava Medića, Pere Petraševića i Aleksandra Vukovića. Postupak je razdvojen za okrivljene Milorada Momića, koji je u bekstvu i Slobodana Davidovića kome se sudi pred Županijskim sudom u Zagrebu.¹⁷

Tužilac za ratne zločine Vladimir Vukčević najavio je da će najverovatnije biti podignute tri dodatne optužnice za ovaj zločin. On je izjavio: "Mi ćemo tragati za svim počiniocima, neće biti selekcije po pitanju odgovornosti".¹⁸

Ipak, treba napomenuti da postoje određene primedbe na optužnicu, tačnije propust da se "Škorpioni" okarakterišu kao jedinica koja je bila pod direktnom komandom DB Srbije i da se egzekucija dovede u vezu sa tadašnjim

¹⁵ *Novosti* "Nezgodni svedoci na meti" B. B. Mijić, 5. jun 2005.

¹⁶ *Blic* "Koštunica ćutao" Beta 5. jun 2005.

¹⁷ *Kurir* "Suđenje Škorpionima" Beta 20. decembar 2005.

¹⁸ *Danas* "Vukčević: Nove optužnice za ubistvo šest Bošnjaka" Aleksandra Roknić, 21. decembar 2005.

vlastima u Beogradu. O tome je pisano u prethodnom delu ovog izveštaja, u poglavlju pod nazivom "Kritike nevladinog sektora."

"Osvetnici"

Pred raspravnim većem Okružnog suda u Beogradu ponovljeno je suđenje Milanu Lukiću, Olivreu Krsmanoviću, Dragutinu Dragičeviću i Đorđu Ševiću za otmicu i ubistvo 16 Muslimana iz Sjeverina. Ova četvorica prema optužnici Okružnog tužilaštva u Beogradu bili su pripadnici paravojne formacije "Osvetnici". Oni su iz autobusa koji je saobraćao na relaciji Pljevlja – Priboj u mestu Mioče, u Republici Srpskoj, 22. oktobra 1992. godine oteli pomenutu grupu Muslimana i istog dana ih likvidirali posle stravičnog mučenja i izivljavanja. Okružni sudu Beogradu je 29. septembra 2003. godine doneo prvostepenu presudu kojom ih je oglasio krivim i trojicu osudio na po 20 godina zatvora. Đorđe Šević je za isto delo dobio 15 godina zatvora.¹⁹ Suđenje su pristvovala dvojica optuženih Dragutin Dragičević i Đorđe Šević, dok se Milanu Lukiću i Oliveru Krsmanoviću sudilo u odsustvu. Međutim, Vrhovni sud Srbije je u septembru 2004. godine ukinuo prvaostepenu presudu i vratio predmet na ponovni postupak. Ponovljeni pretres započeo je 17. januara 2005. godine, a većem je predsedavala sudija Vinka Behara.²⁰ Ponovljeni pretres je trajao do sredine jula 2005. godine. Na pretresu koji je održan 14. jula, advokat Dragoljub Todorović je u završnoj reči je rekao da četvoricu optuženih ne terba tretirati kao pripadnike paravojne formacije, koja je tobože bila odmetnuta, već kao deo Vojske Republike Srpske. Uostalom, i svedok Momčilo Grubač je rekao da mu je lično general Ratko Mladić rekao da povremeno koristi ovu jedinicu. Advokat Todorović je konstatovao da je Mladić jedinicu morao i kontrolisati ako ju je, prema njegovim rečima, koristio. Advokat Todorović je rekao da na suđenju nije bilo reči o odgovornosti tadašnjeg Predsednika SRJ, Dobrice Ćosića.²¹

Prvostepeno veće izreklo je presudu 15. jula 2005. godine kojim je optužene oglasilo krivim. Trojica optuženih, Lukić, Krsmanović i Dragičević osuđeni su na kazne zatvora od po 20 godina, a optuženi Šević osuđen je na 15 godina zatvora.²² Kometarišući presudu i postupak, Šefko Alomerović, zastupnik porodica nastradalih, je novinaru lista *Danas* rekao: "Niko tokom procesa nije izjavio da je postojala paravojna formacija "Osvetnici", niti je postojao bilo kakav dokument o tome. Zaprepašujuće je to da je cilj ovog suđenja bio da se prikriju pravi izvršioc – Vojska Reoublike Srpske. Na obali

¹⁹ *Danas* "Ubicama 75 godina zatvora" B. T. 16-17. jul 2005.

²⁰ *Politika* "Proces zbog Sjeverina" M. D. 17. januar 2005.

²¹ *Danas* "Svirepost, hladnikrvnost, nečovečnost i okrutnost" A. Roknić, 14. jul 2005.

²² *Danas* "Ubicama 75 godina zatvora", B. T. 16 – 17. jul 2005.

Drine je 16. oktobra zarobljeno 16 srpskih boraca i, kako je potvrdio pukovnik Luka Dragičević, Muslimani su kidnapovani radi razmene. Pošto razmena nije uspeła – oni su pobijeni.²³

Postupak po žalbi na presudu je u toku.

Teritorijalna odbrana Zvornika i "Žute ose"

Postupak za ratne zločine koji su tokom 1992. godine, kako stoji u optužnici počinili pripadnici TO Zvornika i paravojna formacija "Žute ose", prvi je slučaj koji je Haški tribunal ustupio domaćem tužilaštvu za ratne zločine. Tužilaštvo je na osnovu dokaza koje im je učinio dostupnim Tribunal, podiglo optužnicu protiv tadašnjeg predsednika opštine Zvornik Branka Grujića, tadašnjeg komndanta Štaba teritorijalne odbrane, Branka Grujića, te pripadnici paravojne formacije "Žute ose" koja se nalazila u sastavu teritorijalne odbrane Zvornika, Duško Vučković, Dragan Slavković, Ivan Korać, Siniša Filipović i Dragutin Dragičević. Optužnica je podignuta 12. avgusta 2005. godine.²⁴ Ova lica su optužena za prisilno preseljenje 1882 civila bošnjačke nacionalnosti iz sela Kozluk i Skočić u Mađarsku preko Srbije. Drugi deo optužnice odnosi se na mučenje, sakaćenje, seksualno izivljavnje i ubistvo 19 muslimana od 174 koliko ih je bilo zatvoreno u Domu kulture u Čelopeku.²⁵ Suđenje ovoj grupi započeto je 28. novembra 2005. godine pred prvostepenim većem posebnog odeljenja za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu kojim predsedava sudija Tatjana Vuković. Pred većem su se našli svi okrivljeni osim Duška Vučkovića, koji je prema rečima predsednice veća, nekoliko dana pred početak pretresa, pronađen mtrav u toaletu Okružnog zatvora u Beogradu.²⁶ Postupak je u toku.

Suđenje Antonu Lekaju

Suđenje Antonu Lekaju, pripadniku OVK, pred Posebnim odeljenjem za ratne zločine okružnog suda u Beogradu počelo je 17. novembra 2005. godine. Lekaj se tereti za ubistvo četvoro civila, jednog Srbina i torjice Roma, kao i za otmicu, silovanje i maltretiranje 13 civila, romske nacionalnosti, u Đakovici 1999. godine. Prvostepenim većem predsedava sudija Olivera

²³ *Danas* "Ubicama 75 godina zatvora", B. T. 16 – 17. jul 2005.

²⁴ *Vreme* "Optužnica za zločin u Zvorniku" T. T. 18. avgust 2005.

²⁵ Isto.

²⁶ *Politika* "Počelo suđenje "Žutim osama", Aleksandra Petrović, 29. novembar 2005.

Anđelković, a članovi veća su Tatjana Vuković i Miroslav Alimpić. Dokazni postupak je u toku.²⁷

Istrage

Istraga za ratne zločine na području Kosova se vodi u dva slučaja. Prvi slučaj je istraga protiv Nebojše Minića i drugih pripadnika paravojne formacije "Munje" za koje postoji sumnja da su počinili zločine u okolini Peći 1999. godine. Veruje se da su pripadnici ove formacije odgovorni za smrt oko 70 civila iz sela Čuška, Zahač i Pavljan. Za Minića se veruje da je lično odgovoran za ubistvo šestočlane porodice Baljaj iz Peći 12. juna 1999. godine. Nebojša Minić je 24. maja 2005. godine uhapšen u Argentini zbog nelegalnog ulaska u Argentinu i posedovanja falšifikovanih isprava.²⁸ Nakon Minićevog hapšenja u javnosti se pojavila informacija o tome da je paravojna formacija "Munje" osnovana 1997. godine i da su je pored najelitnijih pripadnika Posebnih jedinica policije (PJP) činili i više puta osuđivani kriminalci koji su posebnu obuku stekli u nekim od policijskih kampova (Leskovac). Ova jedinica, stacionirana u Peći, je bila na platnom spisku MUP Srbije. Postoje indicije da je specijalnost ove jedinice bila etničko čišćenje. Tokom 1999. godine, "Munje" su imale artiljerijsku podršku Vojske, koja bi granatirala selo, a onda bi pripadnici "Munja" ušli u selo i počeli čišćenje.²⁹

Druga istraga, koja je u toku, odnosi se na masakr 48 albanskih civila iz Suve Reke koji se odigrao 26. marta 1999. godine. Postoji osnovana sumnja da su ovo ubistvo izvršili pripadnici MUP i DB Srbije. Osumnjičeno je, za sada, devetorica, što bivših, što aktivnih, pripadnika MUP i DB koji su 26. oktobra 2005. godine uhapšeni³⁰ i kojima je nakon saslušanja istražni sudija, Milan Dliparić, odredio pritvor. Ono, što ovu istragu razlikuje od drugih, jeste naredba istražnog sudije o tajnosti podataka. Za razliku od drugih istraga, gde su imena osumnjičenih bila poznata i pre podizanja optužnice, (vidi slučaj Minić), sudija Dilparić je rekao da će posebna pažnja biti posvećena tome da imena osumnjičenih ne "procure" u javnost. Ovako je obrazložio tu odluku: "Da su znali da se protiv njih vodi istraga osumnjičeni bi verovatno pobešli preko granice. Ali, nije samo to razlog što njihova imena nisu i što ni dalje ne mogu biti objavljena. To je učinjeno zbog žrtava i njihovih porodica, ali i zbog članova porodica samih osumnjičenih. Osim toga, cilj je istrage da utvrdimo ima li osnova za podizanje optužnice protiv njih, a ne da ih proglasimo

²⁷ www. lawinitiative. com "Brat i supruga žrtve optužuju Lekaja" 20. januar 2006.

²⁸ *Danas* "Specijalnost – etničko čišćenje" R. D. 6. jun 2005.

²⁹ *Danas* "Na platnom spisku MUP Srbije" 6. jun 2005.

³⁰ *Danas* "Među osumnjičenima bivši pripadnik DB" Z. R. 14. novebar 2005.

krivim.³¹ U pomenutom razgovoru, sudija Dilparić je pomenuo da je ukupno identifikovana 641 žrtva iz masovnih grobnica u Batajnici, Petrovom Selu i Perućcu od oko 1100 tela kosovskih Albanaca, koliko je nađeno na ove tri lokacije.³²

Skoro svi oni koji su počinili ovaj zločin su danas ili penzionisani pripadnici MUP, ili aktivna lica na službi u MUP (njih šestorica). Oni su sa Kosova, posle povlačenja srpskih snaga bezbednosti, prebačeni u službu, u osam gradova u Srbiji.³³ Vladimir Vukčević, tužilac za ratne zločine je pričao o tome da je bilo vrlo teško voditi ovu istragu. On je naveo ka razlog: "Moja je procena da se u redovima policije još nalaze ljudi kojima savest nije čista kada je reč o događajima na Kosovu. Dok ne dođe do pročišćavanja u njihovim redovima, mi ćemo teško otkrivati izvršioce.³⁴ Organizacija Blaknaska istraživačka mreža je radila istraživanje ovog zločina tokom 2003. godine. Direktorica mreže, Goradna Igrić, tražila je od Ministarstva unutrašnjih poslova podatak da li se jedan od osumnjičenih, koji je bio službenik DB iz Suve Reke, i dalje nalazi na platnom spisku MUP. Iz Ministarstva joj je odgovoreno "pozabavi lepšim stvarima, a da tu temu zaboravi". Jutro nakon odgovora, vrata stana su joj osvanula blokirana daskama, a na pragu je pronašla preteće pismo.³⁵ U svetlu činjenice da je za načelnika jedinice MUP za otkrivanje ratnih zločina, postavljen čovek koji je znao za transport leševa sa Kosova u Srbiju, za poverovati je u reči jednog službenika iz pravosuđa koji je za opstrukciju u istrazi ratnih zločina na Kosovu označio određene strukture u MUP-u Srbije: "Nije reč o celoj organizaciji, već o ljudima koji su kao izvršioци, saučesnici, ili svedoci povezani. Međusobno se paze, čuvaju i nastoje da što manje podataka procuri."³⁶

Srbija je osnivanjem tužilaštva i suda za ratne zločine otvorila mogućnost da se kroz procesuiranja ratnih zločinaca delimično oslobodi velikog bremena svoje nedavne ratne prošlosti. Međutim, Vlada Republike Srbije ne pokazuje da je istinski zainteresovana za ovaj proces. Javni istupi Ministra Stojkovića, priča o tužilačkim i sudijskim platama koju je plasirala predsednica Vrhovnog suda Srbije, uskraćivanju finansijskih sredstva koja su neophodna za rad tužilaštva, opstrukcija MUP Srbije jasan su pokazatelj nedostatka istinske želje i potrebe za takvim procesom. Istrage i sudski postupci za ratne zločine posledica su entuzijazma i ličnog zalaganja pojedinih ljudi u tužilaštvu i sudu i pomoći međunarodnih institucija. Zbog toga optužnice nisu dovršene, niti se svi koji su odgovorni nalaze na njima. Iz čega

³¹ *Politika* "Pucali u civile" Aleksandra Petrović, 4. novembar 2005.

³² Isto.

³³ *Novosti* "Pohapšeni širom Srbije" E. Radosavljević, D. P. Veljković, 27. oktobar 2005.

³⁴ *Danas* "Opstrukcija iz policijskih redova", Balkan Insajt, 28. oktobar 2005.

³⁵ *Danas* "Opstrukcija iz policijskih redova", Balkan Insajt, 28. oktobar 2005.

³⁶ Isto.

možemo izvesti zaključak da sve dok država ne bude istinski zainteresovana i spremna da se bez kalkulisanja obračuna sa svima koji su odgovorni, bez izuzetka, dotle ni optužnice, ni postupci neće biti sveobuhvatni i celoviti.

Preporuke i zaključci:

- Treba izvršiti temeljnu reformu MUP Srbije i iz službe odstraniti sva ona lica za koja se zna da su bili umešani u ratne zločine na prostorima bivše Jugoslavije
- Vlada bi trebalo da pruži punu podršku radu Tužilaštva za ratne zločine, pri tome se misli i na punu finansijsku podršku u cilju istraživanja ratnih zločina;
- Vlada i druge relevantne državne institucije bi trebale da zauzmu beskompromisan stava prema ratnim zločinima i da javno odrede karakter sukoba na prostorima bivše Jugoslavije, samo tako će tužilaštvo i sud moći nesmetano da funkcionišu i da istinski obave posao na valjan i kvalitetan način.

POLICIJSKA TORTURA

Zakon o policiji Republike Srbije donet je 14. novembra 2005. godine i stupio je na snagu osam dana nakon objavljivanja u Službenom glasniku.¹ Osnovna oblast u Zakonu koja se odnosi na prevenciju i zaštitu građana od policijske torture regulisana je odredbama o unutrašnjoj kontroli policije. Zakonom se ukida Služba generalnog inspektora čija je nadležnost bila da vrši unutrašnju kontrolu rada policije. Umesto Službe generalnog inspektora, novim Zakonom uspostavljen je Sektor unutrašnje kontrole kojim rukovodi načelnik sektora. Članom 172. definisana je nadležnost rada ovog organa: "Sektor unutrašnje kontrole policije vrši kontrolu zakonitosti rada policije, a naročito u pogledu poštovanja i zaštite ljudskih prava pri izvršenju policijskih zadataka i primeni policijskih ovlašćenja."²

Postupak prikupljanja podataka i utvrđivanje činjeničnog stanja u konkretnom slučaju pokreće se pritužbama, prestvakama i predlozima fizičkih i pravnih lica, a takvu istragu Sektor može sprovesti i po sopstvenoj inicijativi. Nakon utvrđivanja činjeničnog stanja, načelnik sektora je dužan da u pisanom obliku, kroz izveštaj, obavesti Ministra i direktora policije o svakom pojedinačnom slučaju. Izveštaj na kraju mora da sadrži predlog šta je potrebno preduzeti da bi se uočeni nedostaci otklonili. Ovo znači da načelnik Sektora nema mogućnost da samostalno pokreće postupke pred nadležnim državnim organima protiv službenih lica za koje utvrdi da su prekršila Zakon. Konačnu odluku o tome donose Ministar i direktor policije. Pored ovoga, jedinu kontrolu rada nad Sektorom unutrašnje kontrole vrši Ministar, a Sektor je dužan da u okviru svojih nadležnosti izvrši određene zadatke, preduzme određene mere u skladu sa direktivama, smernicama i nalogima Ministra.³

Na osnovu ovakvog zakonskog rešenja proizilazi da je Sektor unutrašnje kontrole potpuno podređen Ministru unutrašnjih poslova, a to, nadalje, znači da Ministar unutrašnjih poslova, u krajnoj instanci, vrši unutrašnju kontrolu zakonitosti rada policije. Samtramo da prevelika ovlašćenja, skoncentrisana u rukama Ministra unutrašnjih poslova, nisu

¹ Službeni glasnik Republike Srbije br. 101/05 od 21. novembra 2005.

² Isto.

³ Isto.

najoptimalnije rešenje za kontrolu nad radom policije u pogledu poštovanja i zaštite ljudskih prava građana.

Novi Krivični zakonik Republike Srbije⁴, koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine, inkriminiše potpuno novo krivično delo u članu 137. koje se zove "Zlostavljanje i mučenje". Ovo krivično delo jeste pokušaj da se sankcioniše svaki vid torture koju pojedinac ili grupa mogu izvršiti nad drugim. Kvalifikovani oblici krivičnog dela se odnose na službena lica koja u vršenju službene dužnosti primene bilo kakav oblik torture nad građanima zbog dobijanja priznanja, obaveštenja, ili zastrašivanja.

U jednom od poslednjih intervjua koje je dao srbijanskim medijima, Generalni inspektor, Vladimir Božović je izneo statistiku da bi rezimirao rad inospektorata: "... od aprila 2004. godine do danas primili smo 6.343 prestavke i pritužbe na rad policije, od kojih smo obradili 4.207 (osnovane su 643 prestavke). U istom periodu, Inspektorat je podneo 97 krivičnih prijava protiv 124 pripadnika MUP-a i 11 protiv građana zbog izvršenog 181 krivičnog dela. Od ovog broja, zbog koruptivnih krivičnih dela podneto je 67 krivičnih prijava protiv 95 radnika MUP-a zbog 118 dela, a zbog dela sa elementima torture podneto je osam krivičnih prijava protiv deset lica zbog devet dela."⁵

Statistika Generalnog inspektora Vladimira Božovića nije pokazala kakva je sudbina krivičnih prijava koje su podnete protiv policajaca, tako da javnost ne raspolaže podatkom koliko je optužnica podignuto na osnovu krivičnih prijava, kakva je sudbina sudskih postupaka koji su eventualno vođeni protiv policajaca, i na kraju, da li ti ljudi i dalje rade u policiji.

Protekla godina ostaće upamćena i po tome što je po prvi put protiv jednog generala i bivšeg načelnika beogradske policije pokrenut postupak zbog policijske torture. Reč je o policijskom general-majoru, Milanu Obradoviću, protiv koga je pokrenut postupak na osnovu krivične prijave UBPOK-a zbog, kako se sumnja, torture koja je izvršena na nekim članovima "Makine grupe". "Makina grupa" je organizovana kriminalna grupa protiv čijih članova je 2003 - 2004. vođen krivični postupak zbog ubistva policijskog generala Boška Buhe. Krivičnu prijavu protiv generala Obradovića podneo je UBPOK, ali i Generalni inspektor je vodio istragu u ovom slučaju i o tome je sačinio izveštaj. S obzirom na to da je Milan Obradović jedan od ljudi koji su bili od poverenja pokojnog Zorana Đinđića i koji su bili u samom vrhu policije za vreme operacije "Sablja", pojedini političari i neke NVO su pokretanje postupka, a pre svega Obradovićevo pritvaranje, ocenili kao osvetu aktuelnog režima zbog hapšenja bliskih saradnika Vojislava Koštinića u akciji "Sablja", a ne kao iskrenu želju da se država ozbiljno i konzistentno pozabavi problemom policijske torture. "Tu svako svakom duguje, pa i Božović duguje svom

⁴ Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005 od 29. septembra 2005.

⁵ Nedeljnik *Svedok* "Istraga o istragama vodi ka konačnom odgovoru: Ko je ubio Ćuruviju..." broj 288, od 28. novembra 2005.

mentoru Borivoju Boroviću - rekao je Jovanović." On tvrdi da iza izveštaja stoji premijer Srbije Vojislav Koštunica, bivši načelnik Uprave bezbednosti Vojske SCG Aco Tomić, šef BIA Rade Bulatović i ministri pravde i policije Zoran Stojković i Dragan Jočić, a kao ljude koji su direktno radili na izveštaju naveo je Gradimira Nalića i Vladimira Božovića. ⁶ Bivši ministar policije u vladi Zorana Đinđića, Dušan Mihajlović je izjavio: "... Zato se nastavlja obračun sa mrtvim Đinđićem i njegovim "poverljivim" kadrovima koje je, po Bebi Popoviću, on lično doveo u MUP. Svakako da mi nismo anđeli, ali ovo što pokušava aktuelna vlast je gore, osveta je đavolski posao."⁷ Povodom hapšenja generala Obradovića, Građanski savez Srbije izdao je sledeće saopštenje: "... da je hapšenje bivšeg šefa beogradske policije Milana Obradovića "novi udar" na pravosuđe, Specijalni sud i specijalnog tužioca."⁸ Sličnu procenu dala je grupa NVO (Helsinški odbor za ljudska prava, Komitet pravnika za ljudska prava, Žene u crnom, Beogradski krug i Centra za kulturnu dekontaminaciju), koje su u zajedničkom saopštenju istakle da je: "... iza hapšenja generala Milana Obradovića "političko - kriminlani lobi" i da je reč o nedopustivom pritisku izvršne vlasti na tužilaštvo i sud."⁹

Kao odgovor na ovakvu kvalifikaciju postupka od strane nekih političara, stranaka i nevladinih organizacija, Okružno tužilaštvo je izdalo saopštenje: "... da istraga o iznuđivanju iskaza od članova "Makine grupe" nema političku pozadinu, ali pojedini medijski i politički istupi predstavljaju ometanje istrage. Sve medijske i političke manipulacije vezane za konkretni krivični postupak karakterišemo kao direktno ometanje istrage i nedopustiv pritisak na rad pravosudnih organa."¹⁰

Ono što je izvesno da je ovo jedini slučaj u pravosudnoj praksi Srbije da je protiv ovako visokog policijskog zvaničnika pokrenut krivični postupak zbog torture i da mu je tom prilikom i određen pritvor. Advokat Rajko Danilović je o praksi sankcionisanja policijske brutalnosti u Srbiji izjavio: " Ne pamtim u svojoj praksi da je neki policajac osuđen, imao sam slučajeve kada su se vodili maratonski postupci koji su se razvlačili i na kraju zastarevali."¹¹

Za razliku od slučaja generala Milana Obradovića, nadležni organi Republike Srbije ni do danas nisu ravsetlili da li je policija odgovorna za smrt šapčanina Milana Ristića. Iz ovog razloga, Okružni sud u Beogradu potvrdio je presudu Prvog opštinskog suda u Beogradu kojim je dosuđena odšteta roditeljima pokojnog Ristića, jer uprkos odluci Komiteta protiv torture UN od

⁶ *Blic* "Jovanović: Neću biti priveden, meni će se suditi na ulici" N. M. J. 24. mart 2005.

⁷ *Blic* "Mihajlović: Nismo bili anđeli, ali ovo je osveta", N. M. J. 24. mart 2005.

⁸ *Novosti* "Novi udar" 25. mart 2005.

⁹ *Kurir* "NVO: "Slučaj Obradović" pritisak na sud", Beta, 26 - 27. mart 2005.

¹⁰ *Kurir* "Tužilaštvo: Istraga nema političku pozadinu", Beta, 26-27. mart 2005.

¹¹ *www. vreme. com* "Uniformisani batinaši" Jovan Dulović, arhiva, broj 624.

11. maja 2001. godine, država Srbija nije sprovela nepristrasnu i sveobuhvatnu istragu povodom smrti ovog mladića.¹²

Krajem novembra 2005. godine Komitet protiv torture UN doneo je još dve odluke kojim je konstatovana povreda članova 12. i 13. Konvencije protiv torture činjenicom da nadležni organi države Srbije nisu obavili nepristrasnu i sveobuhvatnu istragu povodom navoda o policijskoj torturi nad Nikolom Nikolićem i Danilom Dimitrijevićem.¹³

Ukoliko se analiziraju činjenice koje smo prezentovali, teško je održiv zaključak da postupak protiv generala Obradovića nije čin odmazde i da nema nikakvu političku konotaciju. Sadašnja Vlada i nadležno ministarstva nas nisu uverili u to da je država Srbija spremna da se odlučno suprotstavi onim policajcima koji su skloni vršenju nasilja nad građanima, tako što će u svakom pojedinačnom slučaju, kada za to postoji osnovana sumnja, sprovesti sveobuhvatnu i nepristrasnu istragu o policijskoj torturi i što će sve te slučajeve zakonski sankcionisati.

Registrovani slučajevi

Jedan od najdrastičnijih slučajeva policijske torture jeste slučaj batiranja Zdravka Trivana koji se odigrao 21. oktobra 2005. godine u Kikindi. U ranim jutarnjim satima (oko 3 časa) Zdravka Trivana zaustavila je policijska patrola ispred zgrade u kojoj je stanovao. Trivan je bio pod dejstvom alkohola. U patroli su bili 21-godišnji policajac Saša Mijin i njegova koleginica Tatjana Radišić, stara 25 godina. Očevici događaja, Trivanove komšije iz zgrade, koji su slučaj posmatrali sa prozora svog stana opisali su da je... "Čovek u uniformi, osrednje visine nešto govorio komšiji, koji je samo nemo stajao, ne mrdajući se. Praštali su udarci pendrekom, surovo batiranje. Bilo je jezivo. Policajac je Zdravka pendrekom tukao uglavnom po stomaku. Ovaj je od siline udaraca padao, ali čovek u uniformi nije prestajao da ga mlati. Onda bi ga podigao, pa ga je snažno pesnicom zviznuo u slabinu. Zdravko je za tih oko sat vremena valjda samo dva-tri puta jauknuo. Na nekoliko metara dalje stajala je žena u policijskoj uniformi. Ništa nije preduzimala. Zdravko je u jednom momentu pao na kolena i šake. Policajac je, kao po nekom ritualu, počeo redom da ga udara od glave do stopala. Onda je nesrećnika snažno udario po tabanima, a on je kriknuo od bola. Zatim je Zdravka dizao, vikao na njega da izbaci jezik, pa ga je i dalje tukao. Negde oko pola četiri policajac i policajka odvuikli su Zdravka prema obližnjoj česmi. Mislio sam da je valjda prestala tortura..."¹⁴

¹² www. b92. net/info/vesti "Porodici Ristić milion dinara" , 27. septembar 2005.

¹³ www. hlc. org. yu/tortura/izvestaji
24/11/2005/CAT/C/35/D/174/200016/11/2005/CAT/C/35/D/172/2000.
¹⁴ *Politika* "Batiranje do smrti", Biljana Živković, 24. oktobar 2005.

Sledeće jutro Trivan je nađen mrtav na klupi. Dežurni lekar hitne pomoći je konstatovala da je Trivan umro od prevelike doze alkohola, jer nije primetila nikakve vidljive tragove nasilja. Međutim, nakon što je komšija očevidac ispričao šta je video predhodne noći, porodica je zatražila da se izvrši obdukcija i utvrdi uzrok smrti Zdravka Trivana. Obdukcioni nalaz je pokazao da je smrt Zdravka Trivana prouzrokovalo pucanje jetre i unutrašnje krvarenje, a da su mu povređeni u drugi unutrašnji organi.¹⁵ Nekoliko dana nakon događaja, kikindska policija je podnela krivičnu prijavu protiv policajca Saše Mijina, kome je određen pritvor. Njegova koleginica, koja je te noći bila sa njim u patroli i koja je mirno posmatrala ceo događaj, Tatjana Radišić, je suspendovana. Pored nje suspendovani su i ostali policajci koji su te večeri bili u smeni, poručnik Blagoje Vlajkov, šef smene dežurne službe odeljenja policije, mlađi zastvanik Dušan Glišin, pomoćnik komandira policijske stanice, i vodnik Vasilj Đumić, policajac. Protiv trojice policajaca pokrenuti su disciplinski postupci. Disciplinski će odgovarati kapetan Radovan Kecman, komandir policijske stanice, vodnik Radovan Arađanin, i mlađi vodnik Uroš Ivetić, obojica policajci.¹⁶

Nakon samog događaja u medijima je objavljena vest da su Saša Mijin i Tatjana Radišić policajci – kursisti, što znači da su posle kratke obuke primljeni u policiju. Saša Mijin je za veoma kratko vreme deset puta disciplinski kažnjavan, ali do momenta kada je brutalno prebio Zdravka Trivana, niko od nadležnih nije našao za shodno da ga udalji iz policije.¹⁷

Početkom 2005. godine u Beogradu posle jednog rođendanskog slavlja, policija je privela jedanaest devojaka i mladića u policijsku stanicu u ulici Majke Jevrosime. Jedan od mladića iz grupe, Aleksandar Zlatarov, star 19 godina, brutalno je prebijen te večeri u policijskoj stanici. Prema tvrdnjama Aleksandrove majke, koja se bazira na priči očevidaca u policijskoj stanici i priči prebijenog mladića : " Aleksandru su u policijskoj stanici slomljeni zubi i nanesena brojna nagnječenja i ogrebotine po glavi. Policajci su ga vezali lisicama, oborili na zemlju i šutirali i udarali pendrekom, pošto je priveden jer je ispred stanice sa drugovima negodovao zbog privođenja Jovanovića." Drugog mladića, devetnestogodišnjeg Borka Vujičića, pripadnik interventne brigade je udraio dva-tri puta po glavi u prisustvu Borkove majke.¹⁸

Fond za humanitarno pravo izdao je saopštenje povodom još jednog slučaja policijske torture koji se odigrao u Beogradu 5. jula 2005. godine. Na osnovu prijave komšija da se iz jednog stana u Fruškogorskoj ulici br. 3 čuje preglasna muzika, trojica policajaca OUP-a Stari grad su upali u stan Aleksandra Petrovića. Aleksandar Petrović je vezan lisicama i oboren na pod.

¹⁵ Isto.

¹⁶ *Politika* "Policajci suspendovani, građani revoltirani", Biljana Živković, 28. oktobar 2005.

¹⁷ *Politika* "Negira batiranje do smrti", 29. oktobar 2005.

¹⁸ *Glas javnosti* "Sina su mi vezali i prebili u policiji", P. Rosić, 5. januar 2005.

Policajci su ga tukli po celom telu pendercima, nogama i rukama. Tortura se nastavila u policijskom vozilu i policijskoj stanici u koju je sproveden. Ivan Marinković, koji je te večeri bio u stanu sa Aleksandrom Petrovićem, je, takođe, priveden u stanicu OUP-a Stari grad. Njega su policajci tukli pendrekom po tabanima, nakon čega je intervenisala Hitna pomoć. Petrović i Marinković su u policijskoj stanici proveli od ranih jutarnjih sati do podneva, nakon čega su pušteni. Pre izlaska iz policijske stanice bili su prinuđeni da potpišu izjave o događaju koje nisu sami sastavili, niti su im prethodno bile predočene. Izjave su morali da potpišu zbog fizičke torture i pretnji policije da će protiv njih podneti krivične prijave, ali nisu uspeli da saznaju za koje krivično delo bi policija podnela te prijave.¹⁹

U Kragujevcu je 17. septembra 2005. godine policajac SUP-a Kragujevac, Simon Nedović naneo teške telesne povrede taksisti Slobodanu Badrljici. Nedović, koji je te večeri bio u patroli, prilikom legitimisanja taksiste Slobodana Badrljice, Badrljicu više puta udario pesnicom i vratima automobila. Lekari Kliničkog centra u Kragujevcu su dijagnostikovali prelom jagodične kosti i poda očne duplje kao i iščašenje vilice. Opštinsko javno tužilaštvo je naložilo pokretanje istrage protiv Simona Nedovića zbog nanošenja teških telesnih povreda Slobodanu Badrljici.²⁰

U prethodnim izveštajima Helsinškog odbora apostrofirano je problem pasivnosti tužilaštva u odnosu na policijsku torturu. Kao ilustraciju naveli smo primere nekoliko slučajeva u kojima Helsinški odbor zastupa oštećene strane.²¹ Praksa se u ovom domenu nije značajnije promenila, osim kada su u pitanju tako surovi i ekstremni slučajevi, kakav je slučaj ubistva Zdravka Trivana. Zapravo, najznačajnija je bila javna akcija mnogih građani Kikinde koji su izvršili veliki pritisak na državne organe kako se slučaj ne bi zataškao.

Zaključci i preporuke:

Helsinški odbor smatra da:

- su neophodne su izmene Zakona o policiji u segmentu koji definiše rad Sektora unutrašnje kontrole i ovlašćenja ovog organa;
- Sektor unutrašnje kontrole treba da ima veću samostalnost u radu u odnosu na Ministra i direktora policije;
- je potrebna temeljna reforma sistema obrazovanja pripadnika policije, s posebnim akcentom na problem zaštite ljudskih prava građana i na

¹⁹ *Blic*, "Mladići prebijeni u policijskoj stanici" Željka Jevtić, 23. jul 2005.

²⁰ *Blic*, "Policajac mi je upropastio život", Nebojša Radišić, 5. novembar 2005.

²¹ *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, "Ljudska prava i kolektivni identitet", strana 151.

edukaciju policajaca o savremenim, zakonom dozvoljenim načinima pribavljanja materijalnih dokaza.

- treba nastaviti edukaciju sudija i tužilaca u pravcu upoznavanja sa praksom Evropskog suda za ljudska prava i presudama u kojima je konstatovana povreda člana 3. (zabrana torture) Evropske konvencije o ljudskim pravima, kao i sa ostalim međunarodnim konvencijama koje se odnose na ovu oblast.

MONITORING ZATVORA

Novi *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija* stupio je na snagu 1. januara 2006. godine.¹ U odnosu na prethodni, ovaj zakon u mnogim segmentima nudi savremenija rešenja i garancije kojima je cilj zaštita ljudskih prava zatvorenika. Sama definicija svrhe izvršenja krivičnih sankcija u ovom zakonskom tekstu, u odnosu na prethodni zakon je mnogo jasnija, preciznija i korespondira modernim penološkim mišljenjima. Dakle, svrha je da se počinioci krivičnih dela sklone iz društvene zajednice, da bi se, sa jedne strane, društvena zajednica zaštitila, a sa druge strane, da bi se ovi ljudi kroz određene tretmane osposobili za samostalan život kada se nađu na slobodi.

U novom Zakonu se nalazi poglavlje koje načelno reguliše položaj zatvorenika. Dakle, proklamovana načela garantuju poštovanje ličnog dostojanstva zatvorenika, zaštitu osnovnih prava u skladu sa ustavom i pravilima međunarodnog prava, zabranu torture, zabranu bilo kog oblika diskriminacije. Osnovna načela garantuju i sudsku zaštitu u odnosu na sve pojedinačne akte kojima se za vreme izdržavanja zatvorske kazne rešava o pravima i obavezama zatvorenika.

Ovim zakonom je propisano da će se u skladu sa javnošću rada uprave i celog sistema za izvršenje sankcija, posebno voditi računa da se domaćim i međunarodnim organizacijama i telima koja se bave zaštitom ljudskih prava, sredstvima informisanja i naučnim radnicima omogući poseta ustanovama u kojima se izdržavaju zatvorske kazne.

U ovom Zakonu su taksativno nabrojana prava zatvorenika, a u tom korpusu, poseban akcenat je stavljen na pravo na zdravstvenu zaštitu, jer je zakonodavac procenio da dosadašnji način ostvarivanja te zaštite nije bio odgovarajući. U tom smislu se taksativno nabrajaju dužnosti zatvorskog lekara, odnosno, kakve su njegove obaveze prema zatvorenicima u smislu pružanja adekvatne medicinske nege i pomoći. Zakon je izričito zabranio prinudno lečenje i hranjenje zatvorenika, kao i pravo zatvorenika i njegove porodice da budu upoznati sa podacima iz zdravstvenog kartona, što do sada nije bio slučaj.

¹ *Službeni glasnik RS, br. 85/2005* od 6. oktobra 2005. godine.

Pitanje pritužbe zatvorenika je regulisano tako što sada novi zakon ustanovljava obavezu direktora uprave da u roku od 15 dana mora odgovoriti na žalbu koju mu zatvorenik uputi.

Umesto privilegija, novi zakon uvodi termin posebnih prava zatvorenika koja mogu steći u toku izdržavanja zatvorske kazne.

Zakon po prvi put reguliše proceduru smeštanja u odeljenje pojačanog nadzora, obavezu donošenja rešenja, pravo žalbe na odluku, kao i najduže trajanje ove mere. Zatim, jasno se propisuju pretpostavke za primenu disciplinskih mera prema zatvorenicima, definišu se teži disciplinski prestupi, precizira način vođenja disciplinskog postupka. Po prvi put uvodi se sudska zaštita na rešenja o disciplinskom kažnjavanju i uvodi pravo zatvorenika da angažuju stručnu pomoć u disciplinskim postupcima.

U toku je izrada pravilnika o radu zatvora i zavoda kojim će se razraditi pomenute zakonske odredbe. Nova normativna rešenja će u svakom slučaju korespondirati međunarodnim standardima i preporukama domaćih i međunarodnih organizacija i tela koje su imale prilike da se upozanju sa dosadašnjom zakonskom regulativom, a i praksom izvršenja zatvorskih kazni u srpskim zatvorima.²

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je u toku 2005. godine obišao 15 ustanova u kojima sa nalaze lica na izdržavanju zatvorskih kazni u Srbiji. Kao i u prethodnom izveštaju³ izložićemo pregled osnovnih nalaza i ključnih problema koje smo na osnovu naših poseta detektovali.

Kvalitet života

- a) *Arhitektonsko-tehnički uslovi, opremljenost, ventilacija i osvetljenje, sanitarni uslovi i higijena*

Arhitektura posećenih ustanova odlikuje se različitosti koju je teško generalno definisati. Zgrade nekih ustanova izgrađene su krajem 19-og veka (KPZ Sremska Mitrovica), neke su zidane početkom do polovine 20-og veka (OZ Prokuplje, VPD Kruševac i dr.), a neke su zidane 80-tih i 90-tih godina 20 veka (OZ Novi Sad, otvoreno odeljenje KPZ Sombor). Neke od ustanova izgrađene su tokom prošle godine (otvoreno odeljenje OZ Prokuplje i KPZ

² U septembru 2004. godine Komitet protiv torture (CPT) posetio je mesta u kojima se u Srbiji drže lica lišena slobode. Izveštaj CPT je sačinjen, ali još uvek nije zvanično objavljen. Krajem maja 2005. godine Međunarodna helsinška federacija i nekoliko regionalnih helsinških odbora obišli su neke od ustanova u Srbiji u kojima se nalaze lica lišena slobode. Izveštaj je zvanično prezentovan 24. januara 2005. godine u Beču. Može se naći na veb sajtu Međunarodne helsinške federacije <http://www.ihf-hr.org>.

³ *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji* "Ljudska prava i kolektivni identitet" strana 155, poglavlje "Zatvori".

Ćuprija). Shodno vremenu izgradnje i shodno činjenici da su neke ustanove građene u potpuno druge druge namene, arhitekturu ovih ustanova odlikuju rešenja manje ili više neprimerena savremenim standardima izvršenja zatvorskih kazni.

Gotovo svi posećeni okružni zatvori (osim OZ Leskovac), pozicionirani su u užem ili širem centru grada i to na lokacijama gde su i druge poslovne ili privatne višespratne zgrade (OZ Užice, OZ Kruševac, OZ Subotica, OZ Novi Pazar i dr.), tako da su često zidovi ovih zgrada i zidovi zatvora, što je sa stanovišta bezbednosti ali i privatnosti pritvorenika/zatvorenika krajnje neprimereno.

KPZ otvorenog tipa su pozicionirani ili tako da su upravne zgrade i pritvorenički/zatvoreni dao pozicionirani u gradu (KPZ Ćuprija i Sombor), a otvoreni van grada, ili da su potpuno van grada (KPZ Šabac i Padinska Skela).

VPD Kruševac je lociran van grada.

Zbog lokacija na kojima se nalaze svi okružni zatvori (osim OZ Leskovac), i nepremirene arhitekture zgrada, gotovo svi imaju problem nedovoljnih prostornih uslova, kako za smeštaj osoba lišenih slobode tako i prostorija za rad osoblja. Iz istog razloga, u većini pomenutih zatvorima nedostaju prostorije za dnevni boravak, posebne prostorije za posete rodbine/advokata kao i sportski tereni.

U posećenim, uglavnom manjim ustanovama, preneseljenost nije izražena kao u većim ustanovama koje smo posetili prošle godine, ali je i dalje prisutna u 8 od 14 ustanova, bilo u pritvoreničkom ili zatvoreničkom delu. U 3 od ovih pomenutih 8, zbog prenatrpanosti soba viškom praznih kreveta, više se stiče utisak prenaseljenosti nego što je to realno slučaj. Ipak, prenaseljenost je teško proceniti jer pravih i objektivnih podataka o realnim kapacitetima ustanova, kada bi se oni računali prema međunarodnim i standardima ZIKS-a, još uvek nema.

Usled vremešnosti zgrada i višegodišnjeg slabog i neredovnog održavanja, najveći broj ustanova ima problema sa dotrajalašću vodovodnih i kanalizacionih mreža što izaziva pojavu vlage na ionako veoma trošnim zidovima, uglavnom sazidanih od cigle.

Opremljenost spavaonica je skromna, najčešće samo krevet za svakoga, zajednički sto i par stolica/klupa, a često nema za svakog kasete za odlaganje ličnih stvari.

Iz navedenih razloga, teško je održavati higijenu na zadovoljavajućem nivou, ali je primetno da se gotovo sve ustanove trude da, koliko je u njihovoj mogućnosti, održavaju higijenu redovnim krećenjem, čišćenjem, zamenom posteljina na svake dve nedelje i redovnim vršenjem manjih opravki i adaptacija.

Održavanje lične higijene zatvorenika otežano je lošim stanjem sanitarnih prostorija i sanitarnih uređaja u gotovo polovini posećenih

ustanova, kao i činjenicom da je u nekim ustanovama kupanje više od jednom nedeljno gotovo privilegija.

U svim posećenim ustanovama osim u KPZ Ćuprija, pritvorenici/zatvorenici nose svoju obuću i odeću, osim u slučajevima kada su zatvorenici radno angažovani, kada dobijaju radno odelo. Kako je naglašeno i u prethodnom izveštaju, u zatvorenici su dužni da sami nabavljaju sredstva za nabavljaju sredstva za higijenu (sapuni, šamponi, detrdžent za pranje) i da sami peru svoju odeću, a sušenje iste je oteženo jer nema adekvatnih sušioniva, tako da se odeća često nalazi okačena po sobama.

b) Trpezarija, kuhinja i ishrana zatvorenika

Prostorije i uslovi u kojima se čuva i sprema hrana, i u kojima zatvorenici obeduju variraju od ustanove do ustanove, ali generalno su na niskom ili srednjem higijenskom nivou. Glavni uzroci ovakvog stanju su starost zgrada, neprimerena arhitektonska rešenja položaja kuhinje (često u podrumu) i višegodišnja neulaganja u njihovo redovno renoviranje.

U većini ustanova, hranu pripremaju profesionalni kuvari, a pomažu im pomoćnici-zatvorenici. U svim posećenim ustanovama, svi koji rade u kuhinji redovno prolaze kroz sanitarne preglede, a pomoćnici-zatvorenici su smešteni odvojeno od ostalih zatvorenika. Kvalitet ishrane varira od ustanove do ustanove, ali je hrana uglavnom lošeg kvaliteta, osim u ustanovama u Vojvodini, što je naglašeno i u našem prethodnom izveštaju. Glavni nedostaci tiču se neukusno pripremljene hrane, nedostatka ili potpune odsutnosti mleka i mlečnih proizvoda, dok je pravilo da voća (osim, ponekad u toku letnje sezone) uopšte nema. U nekim ustanovama je primećeno da se isto jelo servira i za ručak i za večeru, što smatramo krajnje neprimerenom praksom.

Opšte posmatrano, u situacijama kada to lekar odredi za pojedine zatvorenike, može se sprovesti poseban, dijetetski režim ishrane, koji se se uglavnom svodi na izbacivanje masti, soli i začina prilikom spremanja obroka.

U nekim ustanovama se vodi računa o posebnim zahtevima za hranom u slučajevima zatvorenika islamske veroispovesti, dok su u drugim oni ostavljeni da se sami snalaze ukoliko ne mogu da uzimaju hranu spremljenu za opštu populaciju.

Zatvorske kantine postoje u tri ustanove (KPZ Šabac, Padinska Skela i VPD Kruševac), dok se u ostalim zatvorenici potrebnom robom snabdevaju tako što je naručuju jednom ili dvaputa nedeljno, a ista se potom kupuje u gradskim prodavnicama.

c) Medicinska nega zatvorenika

Organizacija zdravstvene službe u zatvorskim ustanovama predstavlja bitan i vrlo delikatan segment zatvorskog života. U našem sistemu

izvršenja sankcija, postojeći model zdravstvene zaštite je neadekvatan i neusklađen sa minimalnim evropskim standardima i predstavlja jednu od njegovih najvećih manjkavosti.

U nastavku, prvo, ćemo analizirati neophodne parametre, koji pokazuju organizaciona rešenja, čije ispunjavanje predstavlja elementarnu osnovu za funkcionisanje zdravstvene zaštite.

U svim ustanovama koje smo obišli postoji, najelementarnija medicinska pomoć koju uglavnom (jedini izuzetak su KPZ Padinska skela i VPD Kruševac gde postoje stalno zaposleni) pružaju honorarno angažovani lekari, koji ovu funkciju obavljaju bez ikakve edukacije o specifičnostima zatvorske patologije, pa se u ulozi zatvorskih lekara snalaze svako prema svojim individualnim sposobnostima i zainteresovanosti.

Radno mesto medicinskog tehničara je popunjeno u 4 od 9 okružnih zatvora koje smo u posetili (44%), i u 3 od 4 posećena (75%) KPZ, s tim da se u KPZ Sombor radi o privremenoj nepopunjenosti tog mesta, pa se nadamo da će se, ubrzo procenat popunjenosti sa 75% podići na 100%. S tim u vezi, primećeno je da se u ustanovama koje imaju angažovanog tehničara i ostali procenjivani parametri bolje kotiraju, pošto su u njima ove osobe zadužene za stručnu kontrolu apoteke i izdavanje lekova, za otvaranje zdravstvenih kartona. Takođe, prisustvo medicinskog tehničara dozvoljava aplikovanje najvećeg dela ampulirane terapije u okviru same ustanove, što predstavlja bitnu uštedu ali i organizacionu prednost zbog smanjenog broja vođenja u lokalni dom zdravlja ili zdravstveni centar.

U određenim ustanovama (npr. OZ Kruševac i Subotica kao i KPZ Čuprija i Padinska skela), se ove osobe angažuju i na vođenju preciznijih i boljih evidencija pruženih zdravstvenih usluga što treba pohvaliti i dalje unapređivati, posebno u oblasti evidencije povreda i znakova nasilja koja se, nažalost, ne vodi ni u jednoj od posećenih ustanova, a koja ima neprocenjiv značaj u proceni stanja u jednoj ustanovi i posebno u funkciji sprečavanja mučenja i torture kako od strane samih zatvorenika međusobno tako i od strane zatvorskih čuvara, iz tog razloga je neophodno u budućnosti ovo najhitnije promeniti. Takođe ta evidencija treba redovno da se prezentuje (jednom mesečno) na timskim sastancima i/ili da se dostavlja upravi ustanove.

Ambulanta, kao odvojena prostorija postoji u 3 od 9 OZ i u svim KPZ, što omogućava bolje uslove pružanja zdravstvenih usluga, kao i adekvatnije, bezbednije, odlaganje lekova. Sve ambulante su najelementarnije opremljene, pa bi u tom smislu trebalo napraviti neka, finansijski ne preterano velika, ulaganja koja bi unapredila kvalitet medicinske nege.

Nažalost, i tamo gde postoje ambulante kao posebne prostorije, poverljivost lekarskog pregleda, u smislu da se on obavlja kako ga ne bi mogli čuti ni videti drugi zatvorenici i zatvorski službenici, nije ispoštovano, s obzirom da je u većini ustanova primećeno prisustvo stražara kod svih pregleda, a da postoji opravdana sumnja da je to slučaj i u ustanovama u

kojima smo dobili suprotnu informaciju. Ovo je od vitalnog značaja za sticanje poverenja zatvorenika u zdravstvene radnike, koje će omogućiti da zatvorenici budu u situaciji da se lekaru požale na eventualno nasilje i zadobijene povrede, koje je lekar dužan da evidentira i da se na osnovu toga daju opšte informacije relevantnim organima. Informacije u vezi sa specifičnim slučajevima se takođe mogu prosleđivati ali samo uz pristanak zatvorenika koji je u pitanju. Isti pristup treba primenjivati i nakon nekog nasilnog incidenta unutar zatvora, a i kod svakog slučaja primene sile. Ne sme se zaboraviti da je zatvorski lekar lični zatvorenikov lekar i da ga obavezuje poverljivost odnosa sa pacijentom.

Zdravstveni kartoni se otvaraju u 75% posećenih ustanova, a nije uvek slučaj da se sa zatvorenikom prilikom svakog njegovog premeštaja u drugu ustanovu uz njega šalje i njegov zdravstveni karton radi kontinuiteta u nezi.

Bitan segment zdravstvene zaštite je i prvi pregled pri ulasku u ustanovu, koji se formalno obavlja u skoro svim ustanovama, no suštinski način na koji se obavlja taj pregled ne zadovoljava ni minimum pravila struke. Naime, neophodno je, tom prilikom uraditi detaljan pregled, a ne samo anamnestički razgovor, što je uglavnom praksa. Svi znaci nasilja moraju se tom prilikom detaljno evidentirati sa relevantnim izjavama zatvorenika i zaključcima lekara, a te informacije treba učiniti dostupnim samom zatvoreniku, što još uvek nije praksa. Takođe, krupni nedostatak je i da se sve informacije u vezi sa zaraznim bolestima (AIDS/HIV+, hepatitis B/C, TBC i sl.) kao i o zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i drugim psihijatrijskim problemima dobijaju od samih zatvorenika, a ne na osnovu ozbiljnijih laboratorijskih ili drugih analiza. Na ovom polju bi trebalo promeniti strategiju na nivou svih ustanova.

Posebno ističemo problem sve većeg broja zatvorenika zavisnika od psihoaktivnih supstanci, za čije lečenje i tretman ne postoje nikakvi materijalni uslovi, niti postoje bilo kakvi jedinstveni programi lečenja, odnosno ne postoje nikakvi programi.

Ispunjavanje svakodnevnih, zakonom predviđenih pregleda osobama u samici se u visokom procentu ne poštuje, a postoji osnovana sumnja da i tamo gde smo dobili pozitivnu informaciju to nije potpuna istina. U rešavanju ovog problema treba uključiti medicinske tehničare, koji su svakodnevno u ustanovi i na taj način se i ovaj problem može lako rešiti.

Stacionari uglavnom ne postoje u posećenim ustanovama, i neophodno je jednu sobu opremiti kao bolesničku, što bi olakšalo izdvajanje bolesnih zatvorenika, posebno u situacijama respiratornih infekcija ili drugih visoko zaraznih bolesti.

Zdravstvena zaštita treba da obuhvati i pitanja prevencije, što je kod nas u potpunosti zanemareno. U svim posećenim ustanovama postoji problem needukovanosti osoblja za prepoznavanje znakova rizika od samoubistava, a retko se praktikuje edukacija osoblja i zatvorenika o zaraznim bolestima kao i o bolestima zavisnosti.

Osoblje nije upoznato ni sa načinima ponašanja kada su u pitanju lica zaražena virusima HIV-a ili hepatitisa C, posebno u smislu nediskriminacije zaraženih. U nadležnosti zdravstvenih radnika je i kontrola ishrane i higijenskih uslova, što se formalno u svim ustanovama radi i overava potpisom u knjizi evidencija ali tu kvalitativni angažman na kontroli jelovnika i uslova života i rada zatvorenika nismo našli ni u jednoj ustanovi.

Još jedna bitna stavka je i organizacija psihijatrijske nege koja je u visokom procentu neophodna u ovim ustanovama, a gde su rešenja različita od ustanove do ustanove, uglavnom oslonjena na lični stav angažovanog lekara. Na ovom polju bi bilo neophodno napraviti strategiju na nivou svih ustanova i dati neke smernice za dalji rad, kao i uključiti u pristup i psihoterapeutske aktivnosti kao i radnu terapiju za koju u posećenim ustanovama niko nije edukovan.

Bezbednost

Okružni zatvori, koji uglavnom služe za držanje pritvorenika, a manjem delu za izdržavanje kazne zatvora, po svojim bezbednosnim komponentama izgledaju kao ustanove zatvorenog tipa, dok KPZ otvorenog tipa nemaju fizičke prepreke za bekstvo. Ipak, gotovo sve ustanove koje su proglašene za KPZ otvorenog tipa, osim Padinske Skele, imaju i svoja zatvorena odeljenja koja se koriste za smeštaj pritvorenika ili onih zatvorenika, koji po mišljenju uprave, zavređuju smeštaj u poluotvoreni ili zatvoreni tretman. Ta, zatvorena odeljenja, po svojim bezbednosnim karakteristikama, takođe, liče na zatvorene ustanove.

Veliki broj okružnih zatvora i zatvorena odeljenja KPZ Sombor i Čuprija nalaze se u najužem gradskom jezgru. Ova pozicija okružnih zatvora predstavlja veliki nedostatak sa stanovišta interne i eksterne bezbednosti. Ilustracije radi, prozori okolnih zgrada direktno gledaju u krug za šetnju okružnog zatvora u Novom Pazaru, Kruševcu, Subotici i Užicu. Iz dva zatvora (Užice i Subotica) zatvorenici su uspevali da pobegnu, koristeći upravo položaj okolnih zgrada.

Kako je ranije napomenuto, neke zgrade su prepravkama i adaptacijama pretvorene u zatvore. Zatvoreno odeljenje u KPZ Sombor je bilo samostan, OZ Novi Pazar je služio kao zgrada suda, a zatvori u Kruševcu i Čupriji (zatvoreno odeljenje) su građeni kao konjušnice. Koristeći činjenicu da je zatvor neadekvatno adaptiran i da nije dovoljno obezbeđen, iz Somborskog zatvora je, pre nekoliko godina, pobegla grupa zatvorenika, tako što su prokopali zid zatvorske zgrade.

U prvom izveštaju kao bezbednosni problem smo istakli prenaseljenost zatvora i zavoda. Taj problem smo uočili i u ustanovama koje smo obišli protekle godine, a koji je posebno izražen u Čupriji (zatvoreno odeljenje) u Čacku i Prokuplju.

Probleme sa nedostatkom ljudi u službi obezbeđenja, neadekvatnim voznim parkom, dotrajalom i zastarelom opremom i naoružanjem, nepostojanjem ili zastarelim video-nadzorom imaju gotovo sve ustanove koje smo obišli.

Takođe, pojave ili odluke uprave u nekim ustanovama, po našem mišljenju, ili umanjuju bezbednost u tim ustanovama ili su preterane. Tako, recimo, u Okružnom zatvoru u Subotici problem grejanja paviljona je i bezbednosni problem. U Padinskoj Skeli, stražar koji se nalazi u zatvorskom krugu ispred paviljona, naoružan je vatrenim oružijem, dok je krug za šetnju pritvorenika u Negotinu opasan bodljakavom žicom na način koji predstavlja potencijalnu opasnost za povređivanje i samopovređivanje pritvorenika. Krug za šetnju zatvorenika u zatvorenom delu KPZ Čuprija je obezbeđen ne samo zidovima i bodljakavom žicom na njihovom vrhu, već i žičana konstrukcija kao krov postavljena i preko cele površine šetališta. U novopazarskom zatvoru, uprava je poverila zatvoreniku ključeve od kapije, koja odvaja zatvorenički deo od upravnog dela.

Posmatrano sa bezbednosnog aspekta, smatramo da nije dobro ukoliko postoji rigidan odnos službe obezbeđenja prema zatvorenima i insistiranje na čvrstoj disciplini i u slučajevima kada je to necelishodno i neindikivano. Iako je ta praksa zastupljenija u ustanovama zatvorenog tipa, na ovu pojavu smo naišli i u KPZ Čuprija i OZ Pančevo. Smatramo da ovakva praksa ne doprinosi uspostavljanju neophodnog uzajmnog poverenja, kao ni stvaranju pozitivne klime između stažara i zatvorenika.

Zakonitost

Osnovni parametar koji definiše ovu diminziju je činjenica da je novi ZIKS stupio na snagu 1. januara 2006. godine. Do tada je u primeni važio ZIKS iz 1997. godine, kao i veliki broj podzakonskih dokumenata od kojih su neki doneti 1977. i 1978. godine, i koji su prirodno u velikoj suprotnosti sa savremenim standardima u oblasti zatvorskog sistema.

Negativne posledice zastarelosti odredbi postojećeg ZIKS-a i podzakonskih akata, dodatno su pojačane nepoštovanjem ili nekonzistentnošću njihove u primeni u svakodnevnoj praksi.

Iako je zakonom jasno definisano da pritvorenici/zatvorenici odmah po prijemu upoznaju sa pravilima kućnog reda, u praksi se to sprovodi vrlo neformalno i često smo čuli da su sa pravilima bili upoznati od drugih pritvorenika/zatvorenika, a ne od osoblja. U mnogim ustanovama Pravilnik nije nigde istaknut ili su istaknute samo neke odredbe, uglavnom obaveze, dok se originalni primerak nalazi ili kod vaspitača ili kod upravnika ili "tu negde". Istovetna je situacija i sa primercima ZIKS-a, dok primerke Evropskih zatvorskih parvila ili Standarda CPT-a, nismo videli nigde.

U većini posećenih ustanova eksterna i interna klasifikacija nije sprovedena shodno zakonu. Postala je praksa da se rasporednim rešenjima u otvorene zavode ili okružne zatvore šalju zatvorenici kojima je ostalo manje od godinu dana da izdrže kaznu, bez obzira na to koliko su bili osuđeni. U praksi, to su najčešće ljudi koji su dobrim vladanjem zaradili povoljniji tretman i zato se šalju u ovakve zavode, mada ima i onih koji ne ispunjavaju taj uslov. Ovakva praksa je započela delom zbog renoviranja pojedinih zavoda, a delom i kao pokušaj smanjenja prenaseljenosti u ustanovama gde je to bio gorući problem. Međutim, navedena pre-upućivanja izazivaju najmanje tri vrste problema.

Prvi, nakon upućivanja u zatvor ili zavod otvorenog tipa, bez obzira na tretman pod kojim su bili u prethodnoj ustanovi, a najčešće je to otvoreni, zatvorenici počinju od "početka", pa se često stavljaju u odeljenje zatvorenog tipa iz koga ponovo moraju da zasluže prelaz u povoljniji tretman, što kod njih izaziva revolt.

Drugi, grupe novo pristiglih zatvorenika (uglavnom iz S. Mitrovice i Niša) imaju tendenciju da pokažu da su oni glavni i gazde, što izaziva revolt kod "domaćih" i otvara prostor za moguće incidente i sukobe sa njima.

Treći, služba obezbeđenja, ali i ostale službe otvorenih zavoda i okružnih zatvora, nisu pripremljene za rad sa zatvorenicima sa dužim kaznama i težim krivičnim delima, a ponekad postoji i problem sa uklapanjem ovih ljudi u znatno liberalniju sredinu od one iz koje su došli.

Ako se ima u vidu i da u više od polovine posećenih ustanova, prekršajno kažnjeni nisu na adekvatan način ili nisu uopšte odvojeni od osuđenika, problem neprimerene klasifikacije utoliko više dobija na značaju i ozbiljnosti.

Velike probleme u praksi i još veće nezadovoljstvo kod zatvorenika izaziva zakonski nedefinisan status osoba koje se nalaze na izdržavanju kazne, a protiv kojih se vode drugi krivični postupci. Ovakvi zatvorenici se uglavnom nalaze ili u odeljenjima pojačanog nadzora (tamo gde postoje) ili u zatvorenim odeljenjima. Iako im formalno nije određen pritvor jer nema razloga, režim pod kojim su vrlo je sličan režimu pritvora, što je neuporedivo teže od bilo koje kategorije zatvorskog tretmana.

Takođe, posebnu pažnju bi skrenuli na probleme koje zatvorenici i ustanove imaju sa sudovima u vezi uslovnog otpusta. Naime, osoblje ističe da se veoma često dešava da njihovi pozitivni predlozi za uslovni otpust uglavnom ne nailaze na prihvatanje od strane suda. Ovakva situacija se negativno odražava i na same zatvorenike i na osoblje.

Slična je situacija sa prevremenim otpustom zatvorenika od strane upravnika, koji sve ređe, a neki upravnici uopšte više ne daju, jer ne žele da daju otpust zatvoreniku kome je sud odbio da uslovni otpust.

Rezultat ovakve prakse, je s jedne strane, činjenica da zatvorenici gube poverenje u osoblje, upravnika i sud što bitno umanjuje motivisanost za dobro

vladanje i ponašanje tokom izdržavanja kazne, a s druge, praktično im se oduzima zakonsko pravo na smanjenje/skraćenje kazne putem ovih instituta.

Na kraju, ponovili bi konstataciju iz prethodnog izveštaja vezanu za sistem žalbi i pritužbi zatvorenika, koji, kao i njegovo sprovođenje u praksi, i dalje ocenjujemo kao krajnje negativne i u neskladu sa prihvaćenim standardima.

Iako naši podaci ukazuju na to da postoji veoma mali broj žalbi i pritužbi zatvorenika u vezi sa odlukama o njihovoj disciplinskoj odgovornosti, dodeljenim pogodnostima ili povredama njihovih prava, naš je zaključak da je da zatvorenici smatraju da nema nikakve svrhe pisati žalbe ili pritužbe jer je dokazano da to nema efekta i da sistem ne funkcioniše.

Resocijalizacija

Podsetili bi da glavna funkcija zatvaranja kao kaznene mere treba da bude uticanje na zatvorenika da ubuduće ne vrši krivična dela. Iako to znači, da tok i tretman prilikom izdržavanja kazne treba da se prilagodi ličnosti zatvorenika, odnosno uspehu ili neuspehu u procesu resocijalizacije, praksa u većini posećenih ustanova je sasvim drugačija. Nedostatak prostora i kompetentnog osoblja, nedostatak materijalnih sredstava u posećenim ustanovama ukazuju da se proces resocijalizacije ili uopšte ne sprovodi ili da je prisutan u fragmentima.

U većini ustanova, kriterijum raspoređivanja po odeljenjima i tretmanima (klasifikacija, reklasifikacija), rukovodi se u odnosu na arhitekturu ustanove i smeštajne kapacitete, način dolaska zatvorenika (priveden ili sam došao) i dr. , a vrlo malo u odnosu na ličnost, ponašanje i vladanje zatvorenika.

Prekršajno kažnjeni i krivično osuđeni često nisu fizički odvojeni, a sve je prisutnija praksa da se osuđeni na duge kazne (recidivisti, teška krivična dela) iz različitih razloga upućuju u otvorene i poluotvorene ustanove, koje po režimu postupanja nisu prilagođene ovoj kategoriji zatvorenika.

Sve veći broj zavisnika od psihoaktivnih supstanci, koji kao specifična grupa bez adekvatno edukovanog osoblja za rad sa njima, predstavlja nemali problem u radu i funkcionisanju većine ustanova.

U okružnim zatvorima timovi za prijem, ako uopšte postoje, nisu kompletni. Klasifikacija i reklasifikacija zatvorenika često je u rukama upravnika i jednog, eventualno dva vaspitača koji pokrivaju sve poslove od prijema, preko procesa prevaspitanja, do pripreme za izlazak i postpenalni prihvatanje zatvorenika. Veoma često ovo osoblje je zaduženo i za matičnu evidenciju, što dodatno oduzima vreme i mogućnost kvalitetnijeg i sadržajnijeg prevaspitnog rada. To ima za posledicu da zatvorenici veoma retko viđaju i kontaktiraju sa svojim vaspitačem i ceo proces se svodi na predaju molbi za ostvarivanje neke pogodnosti, dok pravog rada na resocijalizaciji u okružnim zatvorima nema. Zatvorenici su upućeni i mnogo

češće komuniciraju i svoje probleme rešavaju preko osoblja službe obezbeđenja. Sve to stvara prostor za pojavu korupcije, privilegovanih zatvorenika, odnosno klasifikaciju i reklasifikaciju na osnovu neformalnih kriterijuma.

U KPZ-ima je, sa aspekta broja i kompetentnosti osoblja zaduženog za prevaspitanje, situacija je nešto bolja. Međutim, osnovni problem u ovim ustanovama je nedostatak adekvatnih programa i sadržaja, odnosno inertnost i nezainteresovanost osoblja na ovim poljima.

Aktivnosti koje se nude zatvorenima trebalo bi da budu stimulativne i što različitije (edukacija, biblioteke, sport, aktivnosti po vokaciji itd.). Slobodno vreme koje nije adekvatno i konstruktivno organizovano, ostavlja previše prostora za besposličarenje i moguć uticaj negativno orijentisanih zatvorenika.

Posebno bi istakli nedostatak bilo kakve fizičke rekreacije. Prema međunarodnim standardima izričito se ističe da svim zatvorenima bez izuzetka mora biti dozvoljeno da svakodnevno minimum jedan sat borave na otvorenom i da imaju pravo na adekvatnu fizičku aktivnost i rekreaciju.

U većini ustanova prisutan je disparitet između uslova i gotovih svih elemenata procesa resocijalizacije zatvorenika u zatvorenom delu zavoda i onih na otvorenom tretmanu (na ekonomijama). Zatvorenici, u zatvorenom odeljenju, osujećeni su u ostvarivanju gotovo svih prava jer skoro da nema aktivnosti izvan sobe u kojoj borave.

Iako je zakonom definisano da zatvorenici imaju pravo na osnovno i srednje obrazovanje, ni u jednoj od posećenih ustanova ne postoji škola. Nepostojanje škola je objašnjeno nedostatkom prostorija, novca i slabim interesovanjem zatvorenika. S druge strane, obrazovna struktura zatvorenika ukazuje da veliki deo zatvoreničke populacije nema završenu ni osnovnu školu te bi angažman na osnovnom opismenjavanju bio više nego nužan.

Bitno je naglasiti situaciju u VPD-u Kruševcu gde je školovanje (s obzirom na uzrast populacije) obavezno.

Značajna promena vezana za školovanje maloletnika odnosi se na poboljšanje kako prostornih uslova, tako i sadržaja, odnosno aktivnosti kojima se maloletnici motivišu da u većem stepenu pohađaju školu (ulaganje i okretanje ka savremenijim i kreativnijim sredstvima nastave, najviša ocena kriterijum za dodelu nekih pogodnosti...). Sem osnovnog obrazovanja, u planu je da se i srednjoškolska nastava ubuduće organizuje u okviru Doma.

Broj maloletnika sa posebnim potrebama je i dalje velik, a specijalan školski program za njih i dalje nije organizovan. U tom smislu, postoji dobra volja za alternativnim rešenjima (u nedostatku zakonom predviđene specijalne ustanove). Nastava je tako organizovana da se u konkretnim odeljenjima odvija nastava samo za ovu grupu maloletnika, te vodeći računa o njihovim kapacitetima, pristup i kriterijum ocenivanja je nešto drugačiji, a u planu je i

upošljavanje oligofrenologa kao kadra kompetentnog za rad sa ovom grupom dece.

Kada je reč o sadržajima prevaspitanog rada, što se tiče zatvora i KPZ-a, dominira isključivo individualni rad. Značajnu prepreku za primenu grupnog rada ili drugih metoda osoblje vidi u nizu objektivnih teškoća (prostor, struktura zatvorenika, nedovoljna edukovanost osoblja). S druge strane, u većini ustanova smo konstatovali zainteresovanost osoblja za nove oblike rada i edukacije. U odnosu na prethodnu posetu u VPD Kruševcu funkcionise Centar za medijaciju (od kraja 2003. godine). Medijacija u konfliktima za sada predstavlja pilot projekat, ali smo sigurni da je sama inicijativa kao prvi korak, veoma značajan i pohvalan u smislu inovacija na polju metoda prevaspitnog rada.

Biblioteka, tačnije sadržaj bibliotečkog fonda je u većini ustanova ili zastareo i neadekvatan danasnjem trenutku (uglavnom klasična i dela iz socijalističkog perioda) ili biblioteka ne uopšte postoji.

Rad i profesionalno osposobljavanje zatvorenika kao bitni nosioci i instrumenti procesa resocijalizacije, u većini ustanova nisu zadovoljavajući. I kada je to moguće, ne vodi se računa o ličnim željama i afinitetima zatvorenika, već se na radna mesta zatvorenici raspoređuju u odnosu na potrebe ustanove. Veoma mali broj ustanova raspolaže proizvodnim radionicama i programima.

Pored režijskih poslova u krugu zatvora, zatvorenici su u najvećem procentu uposleni na poljoprivrednim poslovima. Ekonomije, okrenute isključivo poljoprivrednim-sezonskim poslovima, često bez savremene mehanizacije i opreme, nisu nikom privlačne, a ni s aspekta profesionalne orijentacije adekvatne i dovoljne. Tamo gde je moguće, zatvorenici su angažovani i van ustanove, a i tada su u pitanju isključivo nekvalifikovani, fizički poslovi.

Opšti utisak je da se rad u većini ustanova ne može shvatiti kao funkcija prevaspitanja već da se zatvorenici koriste kao najjeftinija radna snaga sa veoma lošim uslovima za rad i zaštitom na radu. Izuzetak predstavlja VPD u kome se nudi šira lepeza zanimanja za maloletnike, ali iako šira, ova lepeza ne nudi atraktivan izbor zanimanja za maloletnice.

U većini ustanova nedostaje prostor za obavljanje verskih obreda. Bez obzira što većina populacije u posećenim ustanovama ima česte izlazake, te mogućnost ostvarenja ovog prava, to nije omogućeno pritvorenicima i licima u zatvorenim odeljenjima.

Kontakti sa spoljnim svetom

Osnovni vid komunikacije sa spoljnim svetom je putem telefona, a ređe preko pisama. Zanimljivo je broj institucija gde ne postoje telefonske govornice, ali i tamo gde nepostoje planirano je njihovo skoro uvođenje.

Tretman zatvorenika u zatvorenom odeljenju podrazumeva ograničenje korišćenja ovog prava, tako da se telefoniranje obavlja pod nadzorom službenih lica. Dužina telefoniranja varira od ustanove do ustanove i zavisi od broja telefonskih govornica i broja zatvorenika.

Pravo na dopisivanje je neograničeno, s tim da se u većini ustanova od strane službe prevaspitanja proverava sadržaj pisama zatvorenika u zatvorenom odeljenju.

Sama procedura poseta, izlazaka u grad, kontakta sa punomoćnikom i drugi vidovi kontakta sa spoljnim svetom u skladu su sa zakonom, tj. određenim tretmanom i propisanim režimom postupanja. Zamerke koje smo čuli od zatvorenika, odnosile su na skraćivanja vremena posete u određenim ustanovama, što su uprave obrazložile velikim brojem poseta, a nedovoljnim prostorom za te namene.

Kada je reč o uslovima, odnosno prostorijama za posete rodbine/advokata, one su u većini slučajeva neadekvatne u smislu veličine, opremljenosti, često i grejanja. Jedna ista prostorija, veoma često ima više različitih namena, a neretko se za te potrebe koriste hodnici ili se posete organizuju napolju pod otvorenim nebom. Posebne prostorije za posete supružnika i dece, osim u OZ Leskovac, ne postoje ni u jednom od posećenih okružnih zatvora, a ista je situacija i sa KPZ.

Televizija i radio su najčešća sredstva opšteg informisanja zatvorenika, a u nekim zatvorima i pritvorenika. Sve ustanove imaju najmanje jedan TV aparat, a sve češće se dozvoljava i mogućnost donošenja televizora od strane zatvorenika/pritvorenika. Na časopise i dnevnu štampu koju zavod ne obezbeđuje, zatvorenici imaju pravo da se sami pretplate.

Saradnja sa lokalnom zajednicom nije na zavidnom nivou i u tom smislu slika je, krajnje nezadovoljavajuća. Kontakti sa lokalnim ustanovama kulture, Centrima za socijalni rad i drugim relevantnim ustanovama je svedena na sporadične, često lične kontakte, a ne na neku ustanovljenu i kontinuiranu saradnju.

Ova saradnja trebalo bi da bude vezana je i za pitanja postpenalnog prihvata, koji na žalost u našem sistemu još uvek predstavlja samo mrtvo slovo na papiru. Priprema za izlazak zatvorenika nakon izdržane kazne svodi se samo na završni razgovor sa zatvorenikom, ponekad i sa njegovom porodicom, kao i na obaveštavanje policije u mestu prebivališta/boravišta otpuštenog zatvorenika.

Osoblje

Jedan od suštinskih problema Uprave u ovom segmentu, i dalje je obezbeđivanje kvalitetnih ili uopšte kadrova za rad u zatvorskim ustanovama.

Okružni zatvori uglavnom nemaju organizovane službe za prevaspitanje i za obuku i upošljavanje, jer nisu ni predviđene aktom o

sistematizaciji. S druge strane, u nekim ustanovama ove poslove obavljaju kadrovi koji ne zadovoljavaju uslove predviđene zakonom ili aktom o sistematizaciji. Takva situacija dovodi do toga da se ovim, izuzetno osetljivim i odgovornim poslom bave ljudi koji nemaju adekvatne kvalifikacije za tu vrstu posla.

Iako su prevaspitne i službe za obuku i upošljavanje uglavnom su bolje organizovane i bolje popunjene u posećenim KPZ, i tamo timovi nisu uvek popunjeni jer uglavnom nedostaju psiholozi.

Radnici ovih službi često sebe percipiraju kao pomoćno osoblje, svedeno na administriranje molbi zatvorenika, a ne na službe koje bi morale imati vodeću ulogu u tretmanu zatvorenika od momenta njihovog ulaska, pa do izlaska iz ustanove.

Još je gora situacija sa zaposlenim u službi za obuku i upošljavanje (tamo gde one postoje), koji se uglavnom tretiraju kao radnici čiji je rad fokusiran na rad zatvorenika, ali ne u smislu njihove obuke i u tom pravcu osposobljavanja za život na slobodi, već na sticanje profita za ustanovu u kojoj rade.

Opšti je utisak da je aspekt resocijalizacije i tretmana zatvorenika stavljen u potpuno drugi plan, što objašnjava i doprinosi nedostatku motivacije ovih ljudi u njihovom svakodnevnom radu.

Takođe, veoma je broj zaposlenih koji su mogućnosti da prate savremene trendove ili su uopšte zainteresovani za edukaciju i primenu novih saznanja u penološkoj oblasti. Glavnu odgovornost za ovakvu situaciju prvenstveno snose odgovorni u Upravi, jer sprovođenje organizovane edukacije i usavršavanja zaposlenih mora predstavljati upravo njihovu obavezu i dužnost i ne može biti prepuštena samo entuzijazmu ili ličnoj ambiciji zaposlenih.

Organizovane edukacije i usavršavanja zaposlenih kadrova još uvek nema, a povremeno organizovani seminari na određene teme, iako za svaku pohvalu, ni izbliza nisu dovoljni.

Problem nedovoljne informisanosti i neadekvatne obučenosti pripadnika službe obezbeđenja posebno je izražen, i dobija na značaju kada se ima u vidu da je ovoj službi u praksi dato centralno i najznačajnije mesto.

Gotovo ni u u jednoj ustanovi nismo primetili da pripadnici službe prate i da su upoznati sa savremenim penološkim dostignućima, načinima rada i standardima ophođenja i tretmana zatvorenika, na koje smo obavezani članstvom u Savetu Evrope. Iako je većina pripadnika službe prošla osnovnu obuku koju je par godina u nazad organizovao OEBS-a, nepoznavanje ili nepoštovanje elementarnih prava zatvorenika i dalje je veoma prisutno. Osim pojedinaca, većina pripadnika službe obezbeđenja ne iskazuju posebnu inicijativu za ličnim usavršavanjem, niti njihovi rukovodioci prepoznaju takvu potrebu. Izuzetak su obuke za rukovanje oružjem i obučavanje u borilačkim

veštinama, za koje većina smatra da su potrebne i da bi im pomogle u svakodnevnom radu.

Nadamo se da će nedavno formiranje *Centra za edukaciju zaposlenih* u Nišu u okviru Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, u budućnosti značajno doprineti boljoj edukaciji zaposlenih u svim aspektima koji su nužni za pravilan i uspešan rad zatvorskih službi.

Na kraju, želeli bi smo posebno da naglasimo da pravilan i savestan rad zatvorskih službi u velikoj meri zavisi od adekvatne novčane ali i drugih vidova stimulacija. Na žalost, već dugo vremena zarade zaposlenih nisu adekvatne težini posla koji obavljaju, a ne postoje ni druge vrste stimulacija za one zaposlene koji se ističu svojim inovativnim, predanim i stručnim radom.

Preporuke

Nastaviti sa realizacijom strategije reforme zatvorskog sistema uz učešće stručnjaka iz Ministarstva pravde, međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava i drugih relevantnih organizacija i pojedinaca koji su stručni u ovoj oblasti.

Edukovati osoblje koje radi u zatvorima kako bi se na što bolji i efikasniji način implementirale odredbe novog ZIKSa i pravilnika koji se odnose na rad i organizaciju života u ovim ustanovama.

Planirati i izdvajati sredstva iz budžeta u cilju poboljšanja materijalnih uslova u zatvorima.

III

Tranzicija u ekonomskoj i socijalnoj sferi

PROTIVREČNE EKONOMSKE TENDENCIJE: NAMETNUTE REFORME I INFLATORNA REAKCIJA

Srbija je u 2005. godinu na ekonomskom planu zakoračila sa izuzetno značajnim reformskim potezom – uvođenjem poreza na dodatu vrednost (PDV). Ovaj više puta odlagani korak, na svojevrsan način otkrio je slabosti nedovršene rekonstrukcije privrednog sistema i postao je okidač novog ciklusa povišene tekuće inflacije, jer se uobičajni inicijalni inflatorni udar, koji uvek izaziva uvođenje PDV u zemljama u tranziciji, produžio u kontinuirano jačanje inflacionih očekivanja tokom cele godine. Tim pre što je rastući državni budžet postao glavni instrument "ublažavanja" tranzicionih teškoća, pa se na inflaciju gotovo nije reagovalo merama fiskalne politike, a monetarne restrikcije su se u ovom slučaju pokazale gotovo kontraproduktivnim.

U stvari, ta tvrdoglava inflaciona stopa, koja je na kraju 2005. godine, prema službenoj proceni, dostigla nivo od oko 16,5 odsto¹ (planirana je jednocifrena inflacija), jednostavno odslikava nedovršene tranzicione poslove i demaskira izvesno "licemerno" isticanje vodećih ljudi Vlade Srbije, da su oni u stanju da pomire stare ideološke obrasce o državi socijalne pravde i održivog razvoja sa potrebom za makroekonomskom ravnotežom tokom tranzicione operacije. Pošto je inflacija zapravo bolje prikriveni oblik najšireg oporezivanja stanovništva (kako je to i u srpskom slučaju dokazao poznati analitičar Vladimir Gligorov) – njena visoka stopa u Srbiji problematizovala je navodno ključni uspeh nosilaca ekonomske politike u 2005. godini – postizanje budžetskog suficita. Istovremeno ona je potkopala i sve druge, naizgled dobre ekonomske rezultate Koštunicine Vlade Srbije.

Prodor inflatornih udara došao je za Vladu Srbije u posebno nezgodan čas, u godini kada je ona trebalo da okonča pre tri godine započeti aranžaman sa Međunarodnim monetarnim fondom, u vrednosti od blizu milijardu dolara. Od uspešnog, definitivnog ocenjivanja započetog aranžmana zavisilo je ne samo otpisivanje blizu 700 miliona dolara iz paketa otpisa koji je ranije ugovoren sa Pariskim klubom poverilaca, nego i dobijanje pozitivne ocene o

¹ Većina drugih analitičkih institucija procenjuje stopu inflacije u 2005. godini na oko 17,5 odsto, ili oko 18 odsto.

Studiji o izvodljivosti pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, sledstveno tome, i otvaranja pregovora o stabilizaciji i pridruživanju EU. Pošto je izvor svake inflacije u suštini u državnoj javnoj potrošnji, otuda je 2006. godina i protekla u natezanju Vlade Srbije sa MMF oko nastavka onih reformi koje treba da konsoliduju, to jest smanje javnu potrošnju u državi (preko dublje reforme penzionog sistema, vojske i zdravstva, pre svega) i koje napokon treba da pokrenu restrukturaciju realnog javnog sektora (zbog toga je bilo toliko manevrisanja oko početka procesa privatizacije Naftne industrije Srbije).

Vlada Srbije se, stešnena političkim pritiskom i inflatornom inercijom zbog svega toga priklonila zahtevima MMF i gotovo "prisilno" nastavila reforme tokom 2005. godine, što joj je omogućilo i prvi korak ka evropskoj integraciji – početak pregovora o stabilizaciji i pridruživanju EU (početkom oktobra). Bez obzira što je obezbeđen takvom iznudicom, start ovih pregovora ima krupnu političku težinu i sada predstavlja značajnu obavezu Vlade Srbije – jer bi eventualni prekid pregovora (na primer, zbog zastoja u saradnji sa Haškim tribunalom za ratne zločine), doveo zemlju na novu političku raskrnicu i pred rizike dugoročnijeg karaktera. (Ta opasnost i dalje ugrožava Srbiju).

Ako se u tom kontekstu vratimo čisto ekonomskom bilansu 2005. godine u Srbiji, mora se primetiti da to bitno protivreče, između visoke stope tekuće inflacije, kao sintetičkog pokazatelja (ne)uspešnosti privredne politike Vlade Srbije, na jednoj strani, i svih drugih, uglavnom dobrih ekonomskih pokazatelja u 2005. godini, na drugoj – ostavlja otvorenom diskusiju o tome, može li Koštunicina koaliciona vlada doista dovršiti prvu fazu tranzicije – dobrovoljno ili pod prinudom, svejedno.

Naime, zvanično procenjena stopa ostvarenog rasta bruto domaćeg produkta u 2005. godini od 6,5 odsto², čak je iznad očekivanja i predstavlja iznenađenje za sve kritičare Vlade, koji su smatrali da malaksalost industrijske proizvodnje i pad poljoprivredne, ugrožavaju i ranije planiranu stopu rasta od 4,5 odsto. Naime, industrijska proizvodnja je u 11 meseci 2005. godine ostvarila rast od samo 0,6 odsto (konačnu stopu će na "pozitivnu nulu" podići proizvodnja struje u decembru), dok je poljoprivredna proizvodnja manja za 5,3 odsto.

Najsnažniji doprinos, dakle, porastu BDP dali su finansijski sektor (porast kredita za 14,6 odsto) i trgovina na malo (porast za 22,5 odsto). Prema izjavi ministra finansija Mlađana Dinkića, visok porast BDP je rezultirao porastom društvenog proizvoda po stanovniku na 3.183 dolara *per capita*. Porast BDP "oborio" je i učešće javnih rashoda u njegovom volumenu sa 44

2 i ova službena procena Republičkog zavoda za statistiku Srbije se osporava, i iznose se procene da će porast BDP biti nešto manji. Videti mesečnik *Makroekonomske analize i trendovi* Ekonomskog instituta u Beogradu.

odsto u 2004, na 40,8 odsto u 2005. godini, kao i učešće javnog duga sa oko 72 odsto u 2003. godini, na 48,6 odsto u 2005. godini.

Ministar Dinkić ovom spisku povoljnih rezultata dodaje i već spomenutu pojavu budžetskog suficita – koji se u Srbiji praktično iskazuje prvi put posle mnogo decenija. Prema podacima koje je on prezentirao – budžetski suficit u 2005. godine izneo je 26,8 milijardi dinara ili oko 330 miliona evra. Prema tim podacima Ministarstva finansija Srbije, u fiskus se tokom 2005. godine slilo 418, 4 milijardi dinara, a potrošeno je 391,6 milijardi dinara. Planirani fiskalni prihodi su ostvareni sa 99,3 odsto, a planirana potrošnja je smanjena za 9 milijardi dinara. Kad se budžetska potrošnja uporedi sa procenjenim BDP, izlazi da je njeno učešće smanjeno za 2,7 odsto, a prihodi su smanjeni za 1,4 odsto – iz čega se izvlači zaključak da je ipak došlo do relativnog smanjenja javne potrošnje.

Takva pozitivna kretanja u prikupljanju državnih prihoda obezbedilo je pre svega uvođenje PDV sistema, koji je prihode od ranijeg poreza na promet uvećao čak za 38 odsto, ali je velik i doprinos porasta prihoda od akciza na duvan (akcize na uvoz sirove nafte su smanjivane radi amortizacije porasta cena ove sirove na svetskom tržištu). Značajan je i porast prihoda od (manje značajnog) poreza na dobit – gde je ostvareno povećanje od čak 49 odsto. Pri tome treba imati u vidu da je kompletna dobit kod preduzeća koja su je ostvarila u Srbiji samo 1,25 milijardi evra, što je veoma malo za državu ove veličine.

Čini se da je na zadržavanje visoke stope opšte konjunktore imao uticaja i rekord u prilivu godišnjih stranih investicija, koje su iznosile 1,5 milijardi evra, kao i značajni privatizacioni prihodi od 42,2 milijarde dinara (oko 390 miliona evra). Ova okolnost je, prema izjavi ministra za ekonomske odnose sa inostranstvom Milana Parivodića (30. decembra 2005), u izvesnoj meri i posledica pohvala koje je Vlada Srbije dobila za tekuću politiku od nekih od vodećih međunarodnih ekonomskih institucija. On cilja na okolnost da je SCG ove godine prva na listi 155 zemalja Svetske banke, na kojoj su rangirane normativne reformske promene i na to da je SCG, takođe za reformske poteze, rangirana kao prva među 27 zemalja na listi Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj. Zasluge za toliko visok "reformski rejting" u krajnjem ishodu rezultat su ne samo spomenutog uvođenja PDV sistema prikupljanja poreza, nego i donošenja niza dugo očekivanih reformskih zakona: Zakona o stečaju, Zakona o spoljnoj trgovini, Zakona o hipoteci, itd. (Bez obzira što oni praktično još nisu aktivirani u realnom životu).

Pored realtivno visoke unutrašnje opšte konjunktore, u 2005. godini ostvareno je izuzetno dinamiziranje izvoza, realno za oko 17,5 odsto i relativno usporenje uvozne ekspanzije, jer je uvoz je realno smanjen, pošto je nominalno porastao za samo oko 5 odsto (dolar je apresirao prema dinaru za oko 20,8 odsto). Naime, prema sređenim podacima za 11 meseci 2005. godine, izvoz je iznosio 4,09 milijardi dolara (nominalno je veći za 31,1 odsto), a uvezeno je

robe za 9,5 milijardi dolara (nominalni porast za 4,7 odsto). Prema ovim podacima, ukupna spoljnotrgovinska razmena za 11 meseci 2005. godine iznosila je 13,6 milijardi dolara (porast od 11,4 odsto) – ali je unutar te razmene ostvaren bitno manji trgovinski deficit od 5,4 milijardi dolara. Dakle, trgovinski deficit je smanjen za 9 odsto, što će sigurno smanjiti i tekući platni deficit – a to je bio i jedan od glavnih zahteva MMF prema Srbiji za 2005. godinu. Naime, pošto ministar Dinkić procenjuje da će izvoz konačno u 2005. godini doseći oko 4,5 milijardi dolara, a uvoz će biti nešto veći od 11,5 milijardi dolara – on izriče prognozu da će učešće deficita platnog bilansa u odnosima sa inostranstvom opasti sa oko 15 na manje od 10 odsto BDP Srbije. Takvo smanjenje je eksplicitno traženo od Misije MMF.

I protekle 2005. godine ostvaren je značajan porast deviznih rezervi koje su, ukupno uzevši, povećane za više od 1,5 milijardu dolara i dostigle su 5,7 milijardi dolara. Kod Narodne banke Srbije je od toga oko 5 milijardi dolara deviznih rezervi, što trostruko pokriva dinarsku novčanu masu. Centralna banka je ove tendencije, koje su posledica i dalje visokog deviznog priliva u zemlju preko donacija, investicija i doznaka, iskoristila za usporenu flotirajuću devalvaciju dinara prema euru za oko 10,3 odsto, a prema američkom dolaru za spomenutih oko 20,8 odsto.

Protekla 2005. godina je, dakle, počela sa protivrečnim tendencijama. S jedne strane, Ministarstvo finansija je u tehničkom smislu uspešno izvelo operaciju temeljne promene mehanizma prikupljanja najznačajnijeg posrednog poreza (poreza na promet) i relativno brzo stabilizovalo mašineriju prikupljanja PDV, ali se s druge strane pojavio neočekivano visok inflatorni udar već na početku godine, jer se stopa tekuće inflacije u prva dva meseca zbirno bila popela na 4,2 odsto – što je odmah nagovestilo opasnost da će ona na godišnjem nivou dostići neplanirani dvocifreni iznos. Opasnost je bila tim veća što je taj udar došao i pre nego što je Vlada Srbije ažurirala paritete cena naftnih derivata i električne energije, s obzirom na rekordne poraste cena sirove nafte na svetskom tržištu krajem 2004. godine, pa se odmah dalo primetiti da je projektovani nivo potrošnje za 2005. godinu bio previsoko postavljen.

Problem je uvećala okolnost što je, tada uhvaćeni tempo inflacije vezao ruke Narodnoj banci Srbije da pokuša da i preko politike kursa dinara utiče na smanjenje teško podnošljivog spoljnotrgovinskog deficita – koji je već nekoliko godina bio glavni uzrok suviše visokog tekućeg deficita platnog bilansa Srbije u odnosima sa inostranstvom. Naime, taj platni deficit je, prema proračunu profesora Pavla Petrovića, duže vreme bio na nivou između 11 i 13 odsto bruto društvenog proizvoda Srbije, što je po ekonomskoj teoriji dvostruko više od kritične granice. Zbog toga je NBS odmah bila prinuđena da sve snage okrene antiinflacionoj politici i da odustane od nekih oblika podrške izvoznj ekspanziji preko realne depresijacije deviznog kursa dinara (naspram stalne precenjenosti dinara u predhodne tri i po godine, koja je na neki način

demotivisala izvoznike). Veliko je, međutim, pitanje da li su monetarne restrikcije i opsesivna bitka protiv potrošnje (rasta ponude), doista delovali protiv inflatornih pritisaka, s obzirom na njihovu tek delimičnu efikasnost i s obzirom na pokrenuti mehanizam prevaljivanja kamatnih troškova.

Ustvari, te mere nisu mogle u suštinskom smislu popraviti okolnost da je nivo ukupne potrošnje u Srbiji već nekoliko predhodnih godina za oko 25 odsto nadmašivao proizvodnju i da ta okolnost, sa ubrzanim tekućim budžetskim utroškom deviznih privatizacionih prihoda, u suštini predstavlja jedan od glavnih generatora tekuće inflacije. Kada se u tom odnosu monerane i fiskalne politike (monetarne restrikcije, na jednoj, a obilato zahvatanje fiskalnih prihoda, na drugoj strani) povećala naplativost poreza (mehanizmom PDV) i kada je država ispoljila ambiciju da i dalje realno uvećava budžetsku potrošnju (pošto su poreski prihodi već u prvom kvartalu narasli za 20 miliona evra prema istom razdoblju prethodne godine) – privreda je reagovala podizanjem maloprodajnih cena, kako bi pokrila svoje rastuće troškove prema javnoj potrošnji. U takvoj situaciji, logično, u javnost je isplivala napetost u komunikaciji između Ministarstva finansija Vlade Srbije i Narodne banke Srbije, sa uzajamnim međuoptuživanjem na temu "ko ništa ne preduzima protiv inflatornih očekivanja"? Ta rasprava, naravno, odmah se projektovala na odnos Srbije prema MMF.

Već u februaru 2005. godine, Misija Fonda je, nakon analize tekućih makroekonomskih kretanja, otišla iz Beograda ostavivši značajne primedbe na makroekonomsku politiku Vlade Srbije i bez obećanja da će bezuslovno predložiti puštanje u tečaj pretposlednje tranše kredita za oporavak deviznih rezervi u iznosu od 190 miliona dolara, iz trogodišnjeg aranžmana od ukupno 994 miliona dolara. U takvoj situaciji potpredsednik Vlade Srbije Miroljub Labus izjavio je da će rok svođenja bilansa sa MMF (maj, 2005) oko spomenutog sporazuma – biti produžen za tri meseca. Kasnije je zatraženo odlaganje do kraja 2005. godine, da se na kraju uglavi rok za ispunjenje svih uslova MMF-a, do februara 2006. godine.

Srž problema bio je u tome što Vlada Srbije smatra da sve dosadašnje reforme mogu, iz političkih razloga, da padnu u vodu ako Srbija ponovo sklizne u recesiju, a većina ministara te Vlade uverena je i dalje da jedino država može da podstakne konjunkturu, te joj zato trebaju i značajni fiskalni prihodi, pa i pravo da dublje uđe u budžetski deficit. Potpredsednik Miroljub Labus je tako više puta isticao da su povećani fiskalni prihodi Vladi potrebni pre svega za podršku izvoznom delu poljoprivrede, kao i za programe zapošljavanja onih koji će zbog promena u javnom sektoru ostati bez radnih mesta. No, taj stav nije bio prihvaćen u Vašingtonu, što se belodano videlo po slanju "na popravni" već usvojenog državnog budžeta Srbije za 2005. godinu, koje je od delegacije Srbije zatraženo još prilikom prolećne godišnje skupštine MMF i Svetske banke. Ustvari, kada se Misija MMF krajem aprila vratila u Beograd, porast maloprodajnih cena već je bio kumulirao do blizu 7 odsto

(naspram projektovane inflacione stope za celu 2006. godinu od 9,6 odsto) – pa se više nisu mogle obnavljati načelne rasprave. Precizno rečeno, već krajem maja Republički zavod za statistiku je objavio da su cene na malo u tom mesecu porasle za 1,1 odsto u odnosu na aprilski nivo, te da su cene u prvih pet meseci već porasle za 7,1 odsto – što je značilo da do kraja 2005. godine prosečan mesečni porast cena nije smeo biti viši od 0,4 odsto, da bi i svi drugi parametri privredne politike mogli biti održani u planiranim okvirima. To se, naravno, nije dogodilo.

U aprilskim pregovorima sa MMF u Vašingtonu, delegacija Srbije praktično nije postigla nijedan cilj koji je bila postavila i tada se donosi značajna odluka da se krene putem saradnje sa MMF, a ne putem konfrontacije. Tako se Vlada Srbije našla u obavezi da koriguje svoje odluke o makroekonomskoj politici za 2005. godinu, koje je mimo saglasnosti MMF usvojila krajem predhodne godine. Ustvari, ministri Labus i Dinkić, bili su prinuđeni da odstupe od svojih zahteva, pošto je od pozitivne ocene ekonomske politike Beograda tokom realizacije trogodišnjeg aranžmana sa MMF zavisio spomenuti otpis oko 700 miliona dolara duga prema Pariskom klubu (sa kojim je, ne slučajno, bio dogovoren otpis dugova po formuli 51 odsto odmah, a 15 odsto kada se s tim složi MMF).

Zašto je MMF zauzeo toliko tvrd stav prema Srbiji? Moguće zbog toga što je procenjeno da Vladu Srbije treba pogurati na ubrzanu reforme i ubranu privatizaciju, to jest na brzo suočavanje sa stvarnim stepenom njene zaostalosti i nerazvijenosti – kako bi se što pre razbile ovdašnje iluzije da se može povesti politika restauracije vrednosti "staroga režima", to jest, da bi se ohladile nade starih nacionalističkih snaga da Srbija može ostati "nešto posebno" i u novom rasporedu snaga u regionu.

No, ako se vratimo na čisto ekonomski teren, nakon "spuštanja koplja" u Vašingtonu, Koštunicinoj vladi ostale su dve osnovne mogućnosti: da nastavi mukotrпно restrukturiranje i privatizaciju ne samo javnog privrednog sektora (prodaja preostalih banaka i privatizacija energetike i krupne industrije), nego i restrukturiranje samog državnog budžeta (reforma penzionog i sistema zdravstvene zaštite, te dalje smanjivanje bezbednosnih rashoda), uz monetarne restrikcije – ili da taj problem odloži snažnom devalvacijom dinara, pa onda opet da se mukotrпно bori protiv inflatornih posledica takve odluke. To jest, da se bori da spreči da svi "oštećeni", preko podizanja svojih cena, ne uspeju da povrate svoje pozicije tamo gde su bile pre devalvacije. Vlada Srbije je izabrala prvu varijantu – zato je 2005. godina bila u znaku natezanja sa MMF oko rebalansiranja ranije usvojenog budžeta (to je osnova puta od budžetskog deficita do suficita), oko reforme penzijskog sistema (novi zakon o penzijama) i oko privatizacije javnog sektora (pre svega energetike).

Pritisak MMF na neki način, bio je logična posledica okolnosti da se i Vlada Srbije, u izvesnom smislu, bila uključila u inflacionu trku, jer je u

Skupštini Srbije krajem juna progurala rebalans budžeta za 2005. godinu, u kome je tekuća "cena države" porasla za oko 9,5 odsto. Naime, ovim rebalansom povećani su prihodi budžeta sa 396 milijardi, na 433 milijarde dinara.

Ustvari, otkako je na državnu kasu Srbije, kao ministar finansija, zaseo Mlađan Dinkić, analitičari fiskalne politike gotovo da ne mogu da prate fantastične lupinge u planovima i podacima o državnim prihodima i rashodima – jer na volšeban način deficiti postaju suficiti, a u državnoj potrošnji se navodno, paralelno, i šteti i troši više, sve u isto vreme, to jest, planira jedno, a ispunjava nešto drugo, pa neki troškovi danas ulaze u budžet, a sutra iz metodoloških razloga iz njega nestaju, da bi se odmah ponovo pojavili kao aspiranti na navodne budžetske viškove (anuiteti po stranim dugovima, na primer).

Evo samo nekoliko ilustracija neverovatnih planiranih skokova i padova budžetskih prihoda i rashoda, po podacima Ministarstva finansija, tokom poslednjih godinu dana. Na primer, za iduću 2006. godinu, Dinkić je krajem 2005. godine Skupštini Srbije predložio godišnji budžet sa ukupnim prihodima od 487,9 milijardi dinara i rashodima od 448,3 milijarde dinara – dakle planira se suficit od 39,5 milijardi dinara. Samo pre godinu dana on je kroz srpski parlament progurao budžet za 2005. godinu u kome je bilo planirano da ukupni prihodi budžeta Srbije budu 396 milijardi dinara, a da rashodi iznose 473,4 milijardi dinara, to jest, da se otvori budžetski deficit od 77,4 milijardi dinara. S tim budžetom ministar finansija Srbije je zatim otišao u Vašington, na godišnju skupštinu MMF i Svetske banke u aprilu 2005. godine, gde mu je rečeno da toliko visok budžetski deficit nije prihvatljiv. Dinkić se vratio kući i rekao "nema problema", pa je u julu pripremio rebalans budžeta u kome je zapisano da će 2005. godine budžetski prihodi iznositi 432,9 milijardi dinara, a rashodi 400,7 milijardi dinara – to jest da će deficit iznositi 32,9 milijardi dinara. Nije od te parlamentarne odluke prošlo nekoliko meseci – kad ministar finansija, odjednom najavljuje da će već 2005. godine imati budžetski suficit, što mu daje pravo da ga planira i za iduću godinu, te da prva rata "starog duga" prema penzionerima, o kome se toliko nagvaždalo u nedavnim pregovorima sa MMF, nije nikakav problem, ne samo iduće, već i ove godine, pa je ta prva rata od oko 12 milijardi dinara, već do Božića isplaćena penzionerima, i to ne u obveznicama, nego u kešu, a u gotovini će biti plaćena i druga rata 2006. godine.

Karikirano, ispada da je Dinkić samo u jednoj godini uspeo da budžetski deficit od spomenutih 77,4 milijardi dinara, odjednom pretvori u suficit od najmanje 12 milijardi, a taj suficit će u 2006. godini biti učtвороstručen. Pojednostavljeno, u samo dve godine, bar prema zvaničnim papirima, ispada da se privredi u Srbiji mogu povećati dažbine za 100 milijardi dinara, a da ona istovremeno ove i iduće godine zadrži stopu rasta bruto domaćeg produkta od prosečno oko 5 odsto. Zar Srbiji doista toliko dobro ide?

Ovu konfuzija oko podataka posledica je nekoliko okolnosti. Prvo, pošto je 2005, prva godina u kojoj i Srbija naplaćuje ključni indirektni porez po sistemu PDV, pa izlazi na videlo koliko se ranije izvrđavala uplata poreza na promet. Drugo, Ministarstvo finansija (uz saglasnost MMF) promenilo je u nekim "nijansama" metodologiju tretiranja pojedinih državnih rashoda, pa se sada otplata javnih dugova javlja ne kao obavezna stavka u budžetskim rashodima, nego kao dozvoljeni razlog za upotrebu budžetskog suficita. Neko bi rekao - izađe mu na isto, ali bar umesto o deficitu, možemo pričati o navodnom suficitu državnog budžeta. I napokon, kao treći razlog velike konfuzije oko podataka može se navesti visoka tekuća inflacija, koja se već nekoliko godina godini "planira" nerealno nisko, pa to deformiše i strukturu prihoda i strukturu budžetskih rashoda.

Uostalom, ako ovde pretvorimo samo nekoliko osnovnih budžetskih cifara u eure, slika će već biti nešto jasnija. Na primer, pogledajmo, kako su planirani budžetski prihodi i rashodi - u evrima, prema trenutnom kursu u vreme kada su odluke donošene. Ako je u vreme donošenja prvog budžeta za 2005. godinu (novembar 2004. godine) kurs bio oko 77 dinara za 1 euro, ispada da je Dinkić za tu godinu bio planirao prihode od nešto više od 5 milijardi eura, a rashode od oko 6 milijardi eura (deficit od milijardu eura). Zatim je budžet rebalansiran u julu 2005. godine, u vreme kada je srednji kurs bio oko 83 dinara za 1 euro, pa se može reći da je konačno bilo odlučeno da se te godine prikupi budžetskih prihoda od oko 4,8 milijardi eura, a da se potroši oko 5,2 milijardi eura. Sada se, prema srednjem kursu od oko 86 dinara za 1 euro, za 2006. godinu planiraju budžetski prihodi od oko 5,7 milijardi eura, a rashodi od oko 5,2 milijarde eura. No, ako se održi planirana stopa inflacije od blizu 10 odsto, i ako kurs dinara "sklizne" samo toliko da se neutrališe ta stopa inflacije - ispašće da se zapravo za 2006. godinu planira državni budžet sa prihodima od oko 5,2 milijardi eura i rashodima od oko 4,8 milijardi eura - dakle, planira se da sve bude isto kao i po rebalansiranom budžetu 2005. godine.

Pošto je MMF ocenio da je pet godina subvencija dovoljno da se vidi koja firma se može, a koja ne može izlečiti, ministru Dinkiću je već 2005. godine naloženo da odmah počne da smanjuje podršku velikim gubitašima, te je zatraženo da se odmah počne primenjivati reformski Zakon o stečaju. Vlada Srbije je na to pristala, ali nije mrdnula prstom da takvu politiku doista sprovede, pa ministar Dinkić i dalje govori o subvencijama, čak i 2006. godine, koje bi bile "samo 2,3 odsto bruto domaćeg proizvoda". To "samo 2,3 odsto", u dinarima iznosi 36,8 milijardi dinara, što, dakako, ni 2006. godine neće biti beznačajna suma (s kojom će Vlada hraniti radnike RTB Bora, kragujevačke *Zastave* i druge zaposlene u 75 najvećih preduzeća-gubitnika u Srbiji, u kojima je ukupno zaposleno oko 150.000 ljudi), ali istovremeno i podržavati proces restrukturacije pojedinih industrijskih sektora koji brzo mogu povećati izvoz (tekstilnu industriju).

Dakle, pojednostavljeno, Vlada Srbije i dalje ne beži ni od "preduzetničkih" akcija. To se, očigledno, ne sviđa MMF, koji ocenjuje da je opterećenje privrede javnom potrošnjom preveliko i koji očigledno smatra da sama privreda treba da dođe do više vazduha i sama preuzima "razvojna ulaganja". Istina, Fond istovremeno smatra da je konjunktura u Srbiji veća od njenih mogućnosti, pa traži novo podizanje ionako visokih kamata.

Ta gotovo "dvostruka politika" Vlade Srbije: jedna, da se međunarodnim faktorima pokaže reformaska orijentacija, a druga, da se starim državnim mehanizmima održi kakva takva stabilnost u ambijentu realno nereformisanih privrednih struktura - vođena je pod "pritiskom" evropske blagonaklonosti tokom cele 2005. godine. U tom smislu bila je ključna pozitivna ocena evropskih komesara Studije SCG o izvodljivosti pridruživanja EU (12. aprila), kada je zapravo za Srbiju i formalno krenuo "evropski voz". Da je Evropa odlučila da podrži Srbiju na tom putu bilo je posebno uočljivo na majskoj Skupštini EBRD u Beogradu, kada su se domaćini upadljivo trudili da uvere strane investitore da je unosno i sigurno ulagati u Srbiju, te da je ona nedvosmisleno spremna za kurs evropske integracije. Ta taktika je bila uglavnom uspešna, jer su tokom majske Skupštine EBRD finalizovani prilično značajni novi krediti Srbiji i Crnoj Gori od oko 250 miliona evra, koji će biti uloženi u infrastrukturu i krupnije privredne projekte. Taj iznos treba staviti u kontekst podatka da je Evropska banka u predhodnim godinama u Srbiju i Crnu Goru uložila 662,6 miliona eura, preko 33 projekta.

I ovaj, relativno skromni obim plasmana dobija na značaju ako se ima na umu činjenica da je Srbija celu prvu deceniju delovanja Evropske banke (devedestih godina XX veka) bila izolovana - te da je sve spomenute poslove zaključila posle 2000. godine. Zbog toga je toliko upadljivo veći obim plasmana ove banke u okolne zemlje - u Hrvatsku milijardu i 310 miliona eura, u Mađarsku milijardu i 740 miliona eura, u Bugarsku preko milijardu eura, u Rumuniju više od dve i po milijarde. Posmatrajući, dakle, komparativne podatke, izlazilo je da Srbija dobrim tempom nadoknađuje izgubljeno vreme. No, u ekonomiji ono što je ranije izgubljeno, nije moguće potpuno nadoknaditi - tim pre što je predsednik EBRD Žan Lemijer u Beogradu nedvosmisleno istakao da će aktivnost Evropske banke u narednim godinama biti više okrenuta dublje na istok, u zemlje u ruskom okruženju.

Vlada Srbije ne može se u proteklj 2005. godini požaliti ni na poteze SAD u domenu ekonomskih podsticaja. Naime, 30. juna, američki predsdnik Džordž Buš je Srbiji i Crnoj Gori odobrio korišćenje Opšteg sistema preferencijala u razmeni sa SAD, što podrazumeva mogućnost bescarinskog plasmana 4000 raznih proizvoda na tržište sa 280 miliona platežno sposobnih potrošača, Ta odluka je u Beogradu, međutim, dočekana sa tradicionalnom "privrednom rezignacijom", jer je i tokom 2005. godine glavni problem Srbije bio to što nema dovoljno robe za izvoz. Ipak, ova odluka je značajna pre svega za američke investitore, koji sve češće proizvodnju određenih roba "izmeštaju"

u područja gde se ona može proizvesti znatno jeftinije ili uz manje pritiska ekoloških standarda (Željezara "US stil Sartid").

Odobrenje američkih preferencijala odmah posle pozitivne odluke borda MMF (28. juna) da napokon prihvati petu, pretposlednju reviziju trogodišnjeg aranžmana sa SCG, lepo je ilustrovalo značaj MMF za ukupnu spoljnoekonomsku poziciju Srbije. Nije reč samo o tome da je tom "vidovdanskom odlukom" u Vašingtonu "odvezano" korišćenje još 182,9 miliona dolara kredita MMF, nego da te odluke utiču i na sve druge u svetskim centrima.

Ipak, pregovori sa MMF su tokom 2005. godine bili veoma teški za Vladu Srbije, jer ona programski nije usmerena na brze reforme. Najdelikatniji pregovori vođeni su oko restrukturacije i delimične privatizacije krupnih privrednih sistema, jer je srpska delagacija delimično "odbranila" planirani nivo subvencija krupnim, posrnulim preduzećima u državnom vlasništvu (famoznih 66 velikih firmi, koje bi po novom zakonu trebalo da budu podvrgnute stečajnom postupku, ali se zakon u ovom slučaju nije primenjivao). Vlada je, međutim, ipak bila prinuđena da prihvati da tpočne sa restrukturacijom javnih preduzeća i da sve "neosnovne" delatnosti u javnom sektoru (EPS, NIS, ŽTP, JAT, itd) još tokom godine stavi pod nadležnost Agencije za privatizaciju. Međutim, ni taj korak nije dovršen i nije doveden do logične posledice – privatizacije.

Zbog toga ne čudi što je MMF tokom pregovora u Beogradu, početkom maja (tekući sporazum je zaključen 12. maja), munjevito prihvatio "olako" pruženu ponudu srpske strane da se kao svojevrсна "kompenzacija" za dotada neispunjeno – u revidirani sporazum upiše da će Beograd već tokom 2005. godine početi privatizacija "većinskog udela u rafinerijama NIS", te da će prvo raspisati tender za privatizacionog savetnika za ovu operaciju. Taj dogovor preciziran je u Memorandum Vlade Srbije od 8. jula. Oko ovog obećanja kasnije će razviti velika javna rasprava u Srbiji – čije inserte ovde treba nešto preciznije navesti – da bio se stekla slika o "žilavosti" starog privrednog sistema i kolebljivosti politike elite Srbije da se sa tim problemom suoči.

Odmah po usvajanju spomenutog memoranduma Vlade Srbije, videlo se sa kakvim će se sve problemima sukobiti kurs privatizacije javnog privrednog sektora – jer se sukobljava sa interesima svih institucija "starog režima", ali i sa tekućim interesima gotovo svih političkih stranaka u Srbiji. Naime, kada je Vlada Srbije, na 9. vanrednom zasedanju Skupštine Srbije (koje je počelo 21. jula), zatražila da se usvoji Zakon o prestanku važenja Zakona o osnivanju javnog preduzeća za istraživanje, proizvodnju, preradu i promet nafte i prirodnog gasa iz 1991. godine (Zakona o NIS), kako bi otvorila pravne pretpostavke za obećano sprovođenje programa reorganizacije i privatizacije NIS, taj njen zahtev tada nije dobio većinu u srpskom parlamentu.

U prvom krugu skupštinske rasprave (21. i 22. jula), bilo je uočljivo da su osim predstavnika opozicionih stranaka, Demokratske stranke i Srpske radikalne stranke, značajne rezerve na vladin Predlog zakona dali i predstavnici onih stranaka koje u ovom mandatu ulaze u blok vladine skupštinske većine, to jest, predstavnici Socijaldemokratske partije i Socijalističke partije Srbije, a uzdržanost je pokazao i Srpski pokret obnove.

Posebno je bilo iznađenje što je stav protiv ove vladine inicijative iznela i Demokratska stranka. Tako je Dušan Petrović, šef Poslaničkog kluba Demokratske stranke Boris Tadić, izneo ocenu da ukidanjem Zakona o NIS "Skupština treba da se odrekne vlasničkih ovlašćenja nad jednom od najznačajnijih energetske kompanija i da uspostavi pravno-formalne pretpostavke za privatizaciju NIS". On je pri tome dodao da DS ne smatra da ništa ne treba da se menja, ali da Vlada nije iznela pred Skupštinu svoje prave namere, to jest, nije iznela strategiju privatizacije. Kasnije će se Aleksandar Ćirilović, predsednik Odbora za energetiku DS, u izjavi od 9. avgusta, založiti za odlaganje privatizacije NIS za bar godinu dana i izneti ocenu sporazuma Vlade Srbije i MMF sledećim rečima: "Treba jasno i glasno reći da nije bila želja MMF da se privatizuju rafinerije početkom 2006. godine, već da je naša vlada, odnosno onaj njen deo kome se izgleda jako žuri, to implementirao u Memorandum o ekonomskoj i finansijskoj politici vlade, od 8. jula, koji je MMF posle toga prihvatio. Još nije kasno da vlada ispravi svoju brzopletost, i da sama ili uz pomoć privatizacionog savetnika donese Strategiju privatizacije NIS koja bi bila javno prihvaćena, i u tom smeru redukuje dogovor sa MMF".

Srpska radikalna stranka je u prvom krugu rasprave o Predlogu zakona o ukidanju starog zakona o NIS, preko svojih poslanika iznela niz kritika i optužbi da se preloženim rešenjima "uništava nacionalni interes", jer su "ministri nacionalni i državni interes izjednačili sa stranačkim i ličnim interesom". Tako je poslanik ove stranke Milorad Mirčić naglasio da su "NIS i EPS jedino ono što je ostalo državi" i da ta javna preduzeća "izdržavaju državni budžet", a vodi se politika "kontinuiteta dugovanja, pa će poverioci uzeti NIS" i uspostaviti monopol na domaćem tržištu. Posle prva dva dana debate o Predlogu zakona o stavljanju van snage zakona o NIS iz 1991. godine, predsednik Narodne skupštine Srbije Predrag Marković je prekinuo sednicu, a nastavak njenog rada zakazao za 22. avgust ove godine.

Upravo u danima kada je počela skupštinska rasprava o Zakonu o ukidanju dejstva starog zakona o NIS, Pirta Sorsa, šef misije MMF za SCG, u Beogradu je, na konferenciji za štampu 22. jula, izjavila da MMF ne odustaje ni od jednog "kriterijuma izvršenja" trogodišnjeg aranžmana SCG sa MMF, to jest da je "privatizacija većinskog dela rafinerija NIS početkom 2006. godine, jedna od ključnih obaveza u oblasti strukturnih reformi, koje je Vlada Srbije jasno prihvatila". Tom prilikom ona je dodala da se Vlada Srbije obavezala da će do kraja jula raspisati tender za izbor privatizacionog savetnika NIS, a da je Misija

MMF savetovala da NIS ne ulazi u bilo kakve obaveze i investicije, pošto bi to, navodno, moglo da umanjí izgleda za uspešnu privatizaciju.

Nakon spomenutog prvog kruga rasprave u Skupštini Srbije u javnost je plasirano niz komentara samog rešenja koje je ugovoreno sa MMF. Mlađan Dinkić, ministar finansija Vlade Srbije, u razgovoru sa novinarima, 25. jula, izneo je da "Vlada nema manevarski prostor da menja svoj stav, ali su tome žestoki otpori struktura u samom NIS, od ljudi koji u ime države sede u upravi te kompanije i sada, umesto da štite interese države, vode računa samo o svojim pozicijama i privilegijama".

Pomoćnik ministra rudarstva i energetike Slobodan Sokolović je 28. jula, obavestio javnost da je ovo Ministarstvo toga dana uputilo republičkoj vladi predlog sadržaja tendera za izbor privatizacionog savetnika za Naftnu industriju Srbije, te je tako ispunilo svoju obavezu da do kraja jula, prema Memorandumu Vlade o ekonomskoj i finansijskoj politici koji je podnet MMF, pripremi ovaj dokument. Prema njegovim rečima, u ovom tenderu se predviđa da privatizacioni savetnik u roku od pet meseci od trenutka imenovanja "Vladi Srbije predloži sve oblike, faze i dinamiku privatizacije NIS".

U zvaničnom intervju koji je dao *Tanjugu*, 30. jula, potpredsednik Vlade Srbije Miroslav Labus je izneo ocenu da rukovodstvo NIS "ima ogroman problem sa privatizacijom" i da "pokušava da na mala vrata napravi svoju vlastitu privatizaciju, sa različitim finansijskim aranžmanima, a da se prava privatizacija odloži". Potpredsednik Labus je, inače, tada rekao da je Vlada sa MMF potpisala sporazum da se angažuje privatizacioni savetnik, koji će reći kako će se privatizovati rafinerije, pumpe ili nešto treće, a da savetnik mora da bude jedna od renomiranih firmi. Pri tome je dodao da se "ne mogu praviti privatni aranžmani sa bilo kim" i da "postoji sedam velikih svetskih kompanija zainteresovanih da uđu u ovaj biznis i ako rukovodstvo favorizuje jednu, to će biti skandal do neba, jer će oni koji izgube, učiniti sve da nas ocrne - s razlogom".

U razgovoru sa novinarima, 9. avgusta, guverner Narodne banke Srbije Radovan Jelašić je upozorio da je ostalo samo dva meseca da Srbija ispuni obaveze preuzete od MMF, pa je do kraja oktobra neophodno rešiti pitanja vezana za privatizaciju NIS i sprovođenje reforme penzionog sistema, jer u suprotnom neće biti ni posete delegacije MMF, koja bi trebalo da podnese bordu direktora izveštaj za dobijanje šeste revizije trogodišnjeg aranžmana Srbije sa MMF krajem ove godine.

Nakon što je 10. avgusta u Beogradu objavljeno da je premijeru Vojislavu Koštunici iz MMF upućeno pismo kojim se Vlada Srbije upozorava da je dužna da sprovede preuzete obaveze i u pogledu NIS, te da će, ukoliko ne budu ispunjene te obaveze u naredna dva meseca, biti ugrožena revizija trogodišnjeg aranžmana SCG sa MMF, ministar za privredu i privatizaciju Predrag Bubalo je (beogradskoj *Politici* od 12. avgusta) izjavio da "Vlada nije odustala od reformi", te "da su one za nas neminovnost i bez uslovljavanja

MMF i bilo kakvih pritisaka spolja". Ministar Bubalo je zatim najavio da će tender za izbor privatizacionog savetnika biti raspisan veoma brzo, te da bi "privatizacioni savetnik trebalo da da odgovor i razjasni prisutnu dilemu - da li je bolje ići na dokapitalizaciju celog naftnog sistema, sa strateškim partnerom ili i uz učešće građana (koji bi kupovali akcije) - ili ići na puku prodaju kapitala, na prodaju samo dve rafinerije".

Ministar rudarstva i energetike Radomir Naumov je u izjavi *Tanjugu*, 11. avgusta, izneo da je njegovo Ministarstvo delegaciji MMF iznelo argumente i razloge zbog kojih se smatra da bi odvojena privatizacija srpskih rafinerija bila pogrešna - i to u 14 tačaka. Naumov je zatim naglasio: "Mi smatramo da proces privatizacije NIS treba da obuhvati celokupnu nacionalnu kompaniju, a ne samo jedan jedan deo", ali je dodao da treba sačekati i mišljenje privatizacionog savetnika, a tender za njegov izbor Ministarstvo energetike je pripremljeno u dogovorenom roku.

I Željko Popović, tada vd generalnog direktora NIS je u više navrata je (na primer, u intervjuu novosadskom *Dnevniku*, od 4. avgusta) izneo mišljenje da će Skupština Srbije na kraju doneti odluku o ukidanju Zakona o NIS, "jer je to u interesu države", a to je i "uslov da bi u NIS počelo restrukturiranje, a potom i privatizacija".

Popović je govoreći o privatizaciji energetske rafinerije u Pančevu i Novom Sadu i zahtevu MMF da se one prve privatizuju, pa je naglasio da je stav menadžmenta NIS, ali i sindikata i Ministarstva rudarstva i energetike - da se uradi vertikalna privatizacija, jer se time postiže višestruka dobit za NIS, državu i društvo u celini. Željko Popović je ovo stanovište obrazložio sledećim rečima: "Vertikalna privatizacija, odnosno prodaja udela u NIS, a ne nekog dela NIS, najbolji je put za podizanje ukupne vrednosti kompanije. Prodaja bilo kog dela NIS, je krajnja mera, jer se na taj način njeni ostali delovi obezvređuju i umanjuje se ukupna vrednost NIS. To su jednostavno ekonomski pokazatelji, a u slučaju da je procenjena vrednost NIS tri milijarde dolara, ulaganjem jedne milijarde dolara - vrednost NIS podiže se na šest milijardi dolara i to je ekonomski efekat koji bi trebalo da bude put ka odluci za koji model privatizacije se treba odlučiti. Ipak, konačnu odluku o tome trebalo bi da donese privatizacioni savetnik, a što se tiče energetske rafinerije NIS, nijedno rešenje ne treba prejudicirati".

Napokon je, mada teškom mukom, Vlada Srbije kroz Narodnu skupštinu (22. avgusta) uspela da progura Zakon o ukidanju Zakona o NIS iz 1991. godine i tako sebi odreši ruke za naredne poteze u restrukturaciji, reorganizaciji i privatizaciji jedne od ključnih državnih kompanija u realnom sektoru privrede - čija se unutrašnja organizaciona struktura nije menjala svih 14 godina i koja je još u stopostotonom državnom vlasništvu. Kada je taj zakon napokon prošao, Vlada Srbije je (sa izvesnim zakašnjenjem u odnosu na rok postavljen na 31. jul 2005. godine) 18. avgusta usvojila sadržaj tendera za privatizacionog savetnika NIS (a ne za privatizaciju energetske rafinerije), koji

bi nakon izbora za 90 dana, u roku od naredna 4 meseca predložio "najoptimalniji oblik privatizacije NIS". Posle svih drugih kraćih zakašnjenja u proceduri, Vlada Srbije je napokon, uoči same nove godine (29. decembra 2005. godine), za privatizacionog savetnika za NIS izabrala konzorcijum konsultanata na čelu sa poznatom njujorškom firmom "Meril Linč".

Vlada Srbije je, inače, i tokom 2005. godine pokušavala da se pripremi za godinu kada će teret spoljnog i javnog duga postati veći, a posebno se kritičnom stalno ocenjuje 2007. godina, kada će Srbija stranim i unutrašnjim deviznim poveriocima po osnovu javnog duga morati da vrati više od milijardu dolara. Istina, taj teret već je značajan za Srbiju, jer je još 2004. godine, po državnim obavezama za spoljne zajmove plaćeno oko 885 miliona dolara, a 2005. godine je ta obaveza iznela oko 878 miliona dolara. Procenjuje se da će 2006. godine dospeti oko 646 miliona dolara stranih otplata, 2007, 805 miliona dolara, a 2008. i 2009. bi za servisiranje stranih dugova godišnje trebalo izdvajati više od milijardu dolara.

Pri svemu tome treba imati u vidu da stručnjaci razlikuju strane dugove koji imaju karakter javnog duga od ukupnih stranih dugovanja. Tako je, na primer, Ministarstvo finansija Srbije izračunalo da državni spoljni dugovi iznose 6,5 milijardi dolara, a Narodna banka Srbije je ukupne spoljne dugove Srbije istovremeno procenjivala na 12,4 milijardi dolara (stanje krajem septembra 2004. godine). Pošto ovde navodimo podatke verifikovane početkom 2005, može se pretpostaviti da je u međuvremenu došlo do promena ovog bilansa, jer ne treba zaboraviti da je platni deficit u tekućim odnosima sa inostranstvom na kraju 2004, bio oko 2 milijarde dolara – a teško je pretpostaviti da je on na kraju 2005. godine bitno smanjen. Sa gledišta državnog deviznog bilansa, ne treba zaboraviti na značajan unutrašnji (preostali) ukupni javni dug od 4,9 milijardi dolara, koji se, takođe, uglavnom mora otplaćivati u devizama (stara devizna štednja i Zajam za preporod Srbije).

Iako je Srbija posle reprogramiranja obaveza prema Svetskoj banci, Evropskoj banci za obnovu i razvoj i Evropskoj investicionoj banci, te nakon otpisa obaveza prema Pariskom i Londonskom klubu poverilaca – naglo smanjila nivo spoljne zaduženosti, sa blizu 118 odsto (2000. godina) na oko 32 odsto bruto društvenog produkta (2004. godina), to je olakšanje koje ništa dugoročno neće doneti ukoliko se stvari u našoj spoljnotrgovinskoj razmeni i međunarodnoj konkurentnosti bitno ne poprave. Pre svega u tom smislu treba razumeti upozorenja guvernera Radovana Jelašića, koga ne umiruje ni "milimetarsko" poboljšanje kreditnog rejtinga Srbije, koje je saopšteno ovih dana (sa B plus na BB minus) – a što treba razumeti i kao porast poverenja kod stranih poverilaca u likvidnost Srbije.

Zbog unutrašnjih političkih trvenja, Srbija je 5. oktobra obeležila petu godišnjicu od obaranja Miloševićevog režima sa različitim ocenama onoga što se u proteklom razdoblju postiglo na planu demokratizacije i unutrašnje

društvene stabilizacije. Ekonomski pokazatelji tog tranzicionog perioda su se našli u prvom planu, jer se na onom političkom, nije daleko odmaklo. Tim pre što su ekonomski rezultati tog petogodišta relativno dobri.

No, iako niko ne spori da je ostvarena prosečna stopa godišnjeg rasta bruto domaćeg proizvoda u tom periodu, od oko 5 odsto, iznenađujuće visoka – i taj sintetički pokazatelj može se posmatrati sa "različitim naočarima". Naime, činjenica da je po metodologiji Svetske banke (onoj koja ga proračunava prema kupovnoj snazi dinara – odnosno dolara) BDP povećan sa oko 8 milijardi dolara 2000. godine, na oko 12 milijardi dolara u 2004. godini, a ove se godine očekuje da će se popeti na oko 13 milijardi dolara – bez obzira koliko izgleda dobro, može se i relativizovati. U stvari, okolnost da je u tom razdoblju cena jednog eura (2 marke u 2000. godini) u pet godina povećana samo sa 51 na 84 dinara (prosečno za oko 11 odsto godišnje), a da je u tom razdoblju inflaciona stopa bila znatno viša (prosečna je veća od 20 odsto godišnje) – navodi na zaključak da je porast BDP, uprkos metodama da se on proračuna u realnom iznosu, ispaio ružičastiji nego u stvarnom životu. Tim pre što se inflacija, kao što smo videli, ponovo zahuktava.

Dakle, ako devizini kurs dinara nije realno pratio zbivanja u srpskoj ekonomiji – veoma teško je izoštriti sliku realnog privrednog razvoja. To lako može ilustrovati činjenica da je u spomenutih pet godina, posle 5. oktobra 2000. godine, BDP po tekućem kursu dolara povećan sa oko 9,5 milijardi dolara (2000. godine), na blizu 22 milijarde dolara (2004. godine) – dakle, po ovom metodu koji ne prati inflaciju, nego "podcenzurani" kurs dolara – slika našeg privrednog rasta posle demokratskih promena izgleda još bolje, nego po metodu Svetske banke.

Ipak, pri svemu tome treba imati u vidu da je u oba slučaja (merenje prema SB ili po tekućem dolaru), promenjena i stara metodologija traganja za sintetičkim pokazateljem privrednog rasta. U nekadašnji bruto društveni proizvod nije računata "nova vrednost" stvorena finansijskim uslugama, niti je državna potrošnja računata kao "proizvodnja javnih dobara", kao što nalaže moderna teorija (pa se i u vojsci i u policiji, na primer, "stvara" nova vrednost, koja se računa u bruto domaći produkt).

Uza sve to, vratimo se starom, najvažnijem pokazatelju stvarnog ekonomskog boljitka – prema porastu plata izraženih u eurima. Ako je 5. oktobra 2000. godine prosečna plata u Srbiji bila 97,5 nemačkih maraka, to jest, manja od današnjih 50 eura, a krajem 2005. godine se prosečna neto plata popela na oko 210 eura – onda je jasno da su bar zaposleni u Srbiji itekako osetili korist od obaranja Miloševićevog režima.

Nažalost, u proteklih pet godina u Srbiji je zabeležen pad nivoa zaposlenosti, pa krajem 2005. godine ima oko 165.000 manje zvanično zaposlenih, nego 2000. godine. U tom razdoblju je otpušteno 390.000 ljudi, a zaposleno 225.000 ljudi. Istina, ako pokušamo da se izrazimo sasvim precizno – reč je o statistici radnih mesta, a ne o poslu – pošto je u Miloševićeva doba na

stotine hiljada radnika imalo radno mesto, ali nije imalo posla na tim radnim mestima i praktično nije imalo platu (to jest, ona je bila više mala socijalna pomoć nego zarada za obavljene posao).

Većina ekonomista smatra da je najbolji rezultat "pet demokratskih godina" ostvaren u prodoru privatnog sektora u našu ekonomiju, jer se već pokazuje da je on i u Srbiji efikasniji od državnog, odnosno društvenog privrednog sektora (dobit kod privatnika raste po stopi iznad 40 odsto, a dobit kod državnih i društvenih preduzeća pada). Pri tome ostaje činjenica da je još uvek više od 50 odsto kapitala u javnom sektoru, to jest u državnoj svojini – te da se bez privatizacije i tog dela srpske ekonomije ne može govoriti o konačnom uspehu tranzicije.

Istina, većina ekonomista se takođe slaže da je privatizacija i u Srbiji praćena nizom nepravdi, skandala i nezakonitosti. Najtužnija strana te priče je to što je prodato gotovo sve što je u društvenoj svojini smatrano vrednim, a prihodovana je samo 1,7 milijarda eura (knjigovodstvena vrednost onoga što se prodavalo nakon usvojenja novog privatizacionog zakona u leto 2001. godine bila je navodno oko 20 milijardi eura). Od spomenutih privatizacionih prihoda, oko milijardu eura uplatitli su strani ulagači, a ostalo domaći tajkuni. U tim firmama je bilo zaposleno oko 227.000 zaposlenih – i od toga kakva će biti njihova sudbina, kada protekne "zaštitini period", mnogo toga će zavisiti za budućnost tranzicije u Srbiji.

I na kraju, prvi rezultati tranzicionih promena u proteklih pet godina pristižu kao definitivno pozitivni rezultati, ali Vlada Srbije još uvek nema dovoljno volje i snage da reformske procese brže dovede do logičnih, krajnjih konsekvenci, te da suviše svojih resursa još uvek troši na političkom terenu, da bi očuvala neke od strateških zabluda starog režima.

TERET SIROMAŠTVA

I pored pomenutih pozitivnih ekonomskih pokazatelja, stanovnici Srbije teško da bi proteklu godinu ocenili prelaznom ocenom. Analize stručnjaka, a naročito optimistične prognoze političara, i dalje su u velikoj disproporciji sa ličnim osećanjem građana o standardu, dok su njihova očekivanja u najvećoj meri izneverena, a percepcija budućnosti depresivna. Iako reformski potencijal u Srbiji nikad nije bio naročito visok, iz godine u godinu rastuća apatija i letargija među stanovništvom dobijaju zabrinjavajuće razmere. Najveći broj građana svoj položaj opisuje kao nepodnošljiv i vrlo težak, a nakon ubistva premijera Đinđića primetan je i rast onih koji smatraju da se Srbija kreće u lošem smeru, pri čemu takav stav nikako ne treba tumačiti kao posledicu kolektivnog sazrevanja i osvešćenja. Svi pokazatelji govore upravo suprotno: Koštuničin kabinet nije zadobio poverenje "Đinđićevih pristalica", izgubio je kredibilitet kod onih koji su podržali tzv. "patriotski blok", i praktično, politikom "sporih i opreznih koraka" urušio je mogućnost ponovne sublimacije unutarnje energije (makar obrazovanijeg sloja društva i mladih) neophodne za mobilizaciju i posvećenost reformama.

Nemoć i oklevanje vlade u pogledu reformi direktno se reflektuje na ekonomska i socijalna prava: posledice pogrešnih ili odloženih političkih odluka, nedovoljne kompetentnosti i nepotizma (ličnog i stranačkog), neodlučnog i nevoljnog obračuna sa korupcijom i kriminalom, uspešnih i neuspešnih privatizacija, kratkoročnih i parcijalnih rešenja i nedostatka dugoročne vizije... Na ekonomsko-socijalnom planu gradi se i ruši svaka politika, pa bi stoga razočarenje građana Srbije trebalo da bude više nego jasan signal aktuelnoj vladi da preispita svoju politiku i način rada.

Činjenica je da se Srbija, zahvaljujući zakasneloj tranziciji i izuzetno lošoj startnoj poziciji, suočila sa mnogim problemima na drastičniji način nego npr. istočnoevropske zemlje, ali je lični doživljaj građana (osećaj siromaštva, neprilagođenosti, besperspektivnosti, straha i sl.) zajednički za sve. Otežavajuća okolnost je i što je stanovništvo u Srbiji početak tranzicije dočekalo sa velikim očekivanjima, često sasvim nerealnim (između ostalog, zahvaljujući i tome što je postojalo, i još uvek je prisutno, snažno iskustvo boljeg života i relativno visokog standarda iz vremena bivše Jugoslavije). Zato i "prag podnošljivosti" visoke tranzicione cene kod građana Srbije nije baš visok, ali je

Koštuničina vlada svojom nekonzistentnom politikom i jeftinom demagogijom uspela da ga snizi i dovede u pitanje teško postignute rezultate.

Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike jedno je od retkih koje nije imalo suštinske primedbe na rad svojih prethodnika, i koje je započete reforme u ovoj osetljivoj oblasti nastavilo bez radikalnih zaokreta. Tako je *Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana*¹, na kome je radilo i prethodno ministarstvo, dovršen i usvojen kao bazni dokument u reformi sistema socijalne zaštite koja bi trebalo da traje ukupno osam godina (2001-2008). Novi Zakon o socijalnoj zaštiti trebalo bi da stupi na snagu 1. januara 2009. nakon što se sagledaju dometi ostvareni reformom, a u međuvremenu će se postojeći zakon i podzakonska akta samo usklađivati sa zahtevima aktuelnog trenutka, naročito u odnosu na finansijske promene (u tom smislu su, krajem godine, donete izmene i dopune zakona²).

Sredinom 2005. ministarstvo je u opštinama širom Srbije prezentiralo *Nacrt strategije reforme sistema socijalne zaštite* koji predviđa unapređenje sistema i usklađivanje sa međunarodnim konvencijama i evropskim standardima, uz očuvanje instituta i mehanizama koji su se dobro pokazali u praksi. Strategija najavljuje neke vrlo značajne novine, što je važno imajući u vidu da je sistem socijalne zaštite ustanovljen sedamdesetih godina prošlog veka i da je u mnogo čemu prevaziđen i neadekvatan aktuelnim potrebama. Pored jačanja profesionalnih kapaciteta zaposlenih (što se pokazalo kao veliki problem u svim segmentima društva, a naročito u radu sa delikatnim slojevima populacije), predviđena je i delimična decentralizacija, prebacivanjem dela nadležnosti socijalne zaštite na lokalne samouprave (ove promene će najpre biti sprovedene u četiri pilot opštine: Boru, Zemunu, Kraljevu i Užicu). Ispravno je primećeno da Srbija trenutno ne ispunjava dva elementarna uslova za sprovođenje potpune decentralizacije: mnogo opština je nedovoljno razvijeno (a neke su i izrazito siromašne), i ne postoji dovoljan nivo demokratičnosti društva i odgovarajuće zakonske regulative koji bi obezbedili transparentnost budžeta i smenjivost lokalnih vlasti u slučaju zloupotreba³. Pitanje neravnomernog razvoja Srbije i neophodne decentralizacije (političke, ekonomske itd.) svakako će postati prioritet u bliskoj budućnosti, ali je trenutno stanje takvo da ne dozvoljava eksperimente, naročito ne u oblasti socijalne zaštite. Na drugoj strani, sistem usluga namenjenih korisnicima socijalne zaštite treba i nadalje decentralizovati, i snažnije podsticati učešće privatnog sektora (za šta postoji zainteresovanost, ali se čini da je država spora

1 *Službeni glasnik RS*, broj 84/2004 od 24. jula 2004.

2 Zakon o izmenama i dopunama Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, Zakon o izmenama i dopunama Zakona o finansijskoj podršci porodici s decom, *Službeni glasnik RS*, broj 115/05 od 22. 12. 2005.

3 U nekim zemljama u tranziciji došlo je do velikih problema, jer su siromašne lokalne zajednice novac trošile u druge svrhe, pa su najugroženiji stanovnici ostali bez ikakve pomoći.

i nespremna da ga odgovorno i adekvatno kontroliše u interesu zaštite socijalnih korisnika).

Sledeći važan segment u reformi sistema predstavlja deinstitucionalizacija, odnosno postepeno ukidanje ustanova za socijalno ugrožene i njihovo zbrinjavanje na humanije i delotvornije načine. Na primer, kada se radi o deci, putem razvijanja hraniteljstva i usvajanja, kod starih i nemoćnih putem razvijanja specijalizovanih službi i sistema usluga, a u slučaju osoba sa posebnim potrebama, razvojem otvorenih oblika zaštite. Međutim, i pored dobrih koraka koji se čine na planu reforme socijalne zaštite, neshvatljiva je činjenica da ministarstvo još uvek nema jedinstvenu bazu podataka o svojim korisnicima, pa se tako, na primer, ne zna koliko je tačno osoba sa posebnim potrebama smešteno u ustanovama širom Srbije. Sudeći po nekolicini alarmantnih priča o zlostavljanju šticećenika koje su doprle u javnost, izgleda i da su posete ovim i sličnim ustanovama vrlo retke (naročito u unutrašnjosti, tačnije, van velikih gradova), a nadzor socijalnih službi loš⁴.

Direktori raznih ustanova za socijalnu brigu uglavnom su zadovoljni saradnjom sa resornim ministarstvom. Međutim, takva saradnja je problematična sa nadležnima za socijalnu zaštitu na nižem nivou, što je ipak propust ministarstva. Tokom 2005. javno mnjenje je u par navrata bilo šokirano medijskim izveštajima o zlostavljanju i nasilju unutar porodica koje su evidentirane pri nadležnim Centrima za socijalni rad, a još više potpunim odsustvom profesionalizma zaposlenih i nedostatkom elementarnog nadzora, stručne asistencije i koordinacije odgovarajućih službi (policije, zdravstvenih ustanova, pravosuđa, prosvete...). Zato se, tim povodom često pominjana ocena o "pojavi" nedopustivih ponašanja u okviru socijalno ugroženih grupa, ne može uzeti kao tačna; istina je da su takva "ponašanja" već dugo praksa širom Srbije, ali su tek odskora počela da dospevaju u javnost. Na žalost, tačno je i da je društvo u Srbiji nedovoljno senzibilisano za ove probleme, što je delom posledica kolektivne frustracije i teških uslova života poslednjih 15-tak godina, a delom činjenice da su siromaštvo, ljudi sa posebnim potrebama, invalidi i druge kategorije socijalno ugroženih, oduvek smatrani sramnim i devijantnim pojavama, pa su najčešće sklanjani od očiju javnosti kako je svojim prisustvom ne bi uznemiravali⁵.

4 Nedžad Mecinović, direktor Doma za lica mentalno ometena u razvoju u Tutinu, povodom posete organizacije "maliVeliki ljudi" rekao je da prvi put za protekle dve godine u taj dom dolazi neko iz Beograda (*Vreme*, 19. januar 2006).

5 Tako su Domovi za osobe sa posebnim potrebama, inače svi građeni u vreme bivše Jugoslavije, locirani uglavnom u zabitim i udaljenim sredinama (Kulina, Izvor, Stamnica, Tutin, Veliki Popovac, Male Pčelice...), dok su pojedine kategorije socijalnih šticećenika i danas van svakog vida organizovane pomoći od strane države, prepušteni umeću i snalaženju sopstvenih porodica.

Sredstva koja država usmerava na socijalnu zaštitu iznose oko 17 milijardi dinara⁶ godišnje, i svakako nisu dovoljna za optimalno zbrinjavanje korisnika socijalne pomoći. Dodatan problem su slučajevi zloupotreba. U poslednje dve godine otkriveno je više krivičnih dela u vezi sa korupcijom, falsifikovanjem dokumentacije i zloupotrebom službenog položaja pri obezbeđivanju različitih vidova socijalnih naknada (za trudnička bolovanja, invalidske penzije, beneficirani radni staž, dečje dodatke i dr.), a pretpostavlja se da je broj takvih slučajeva još veći.

Unutrašnji problemi u okviru funkcionisanja sistema, nedostatak kontrolnih mehanizama, kao i očigledno nedovoljna saradnja između različitih ministarstava i državnih službi, još dugo će omogućavati zloupotrebe što i kod korisnika, ali i u celokupnom, generalno siromašnom društvu, izaziva revolt i razočarenje u državne institucije. Povodom objavljivanja podatka da je državni budžet oštećen za više stotina miliona dinara zloupotrebama trudničkog bolovanja, uglavnom u privatnim firmama i samostalnim trgovinskim radnjama, Slobodan Lalović je najavio sprečavanje takvih pojava u budućnosti, ali i da počinioci zloupotreba neće biti tuženi "jer dokazivanje toga je dugačak i neizvestan proces i jalov posao"⁷. Ovakav stav ministra implicira nekoliko važnih zaključaka: da su zloupotrebe moguće i da nisu uvek kažnjive, ali i da će vlast svesno "zažmureti" nad mnogim nelegalnim postupcima, u ime "viših ciljeva" (na primer, radi zaštite privatnog sektora i očuvanja socijalnog mira, radi izbegavanja sukoba sa moćnim interesnim grupama kojima određeni zakon odgovara, radi očuvanja političke stabilnosti među koalicionim partnerima, radi zaštite korumpiranih sudija koji su uvek "korisni" itd.)⁸.

Veliko uznemirenje i reakciju javnosti tokom 2005. izazvalo je i više slučajeva nasilja u porodici, naročito nad decom, koji su svojom brutalnošću šokirali građane Srbije. Iako je početkom godine usvojen *Porodični zakon*⁹, koji u značajnoj meri poboljšava i unapređuje zaštitu žena i dece u porodici,

6 Intervju Slobodana Lalovića, ministra za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku listu "Danas", 15. oktobar 2005.

7 *Vreme*, 15. decembar 2005.

8 Na sličan način se mogu tumačiti i brojne izjave funkcionera stranaka koje participiraju u Skupštini Srbije, povodom otkrivanja malverzacija sa naplatom dnevnica i putnih troškova. Doslovno svi predstavnici i vladajućih, i vodećih opozicionih stranaka su se pozivali na zakonitu primenu lošeg Poslovnika, i praktično "legalizovali" očiglednu zloupotrebu sa nespornim elementima krivičnog dela. Suština je u tome da su se svi koristili mogućnošću koje im je takav Poslovnik pružao (samo u različitoj meri), kao i u činjenici da se dobar deo tog novca sliva u stranačke kase, po principu obaveznog izdvajanja za finansiranje stranačkih aktivnosti. Kako se i pretpostavljalo, nakon ovako sinhronog nastupa predstavnika zakonodavne vlasti, nijedan državni organ nije našao za shodno da sprovede istragu. Administrativni odbor Skupštine Srbije je nevoljno promenio sporne odredbe, ali tek nakon višednevne medijske eksploatacije ove teme i pod velikim pritiskom javnog mnjenja.

9 *Službeni glasnik RS*, broj 18/05 od 24. februara 2005.

kompletno društvo i institucije su se pokazali nespornim da adekvatno reaguju. Kada se u par slučajeva nasilje završilo smrću dece, državni organi su bili primorani na hitro reagovanje, koje je rezultiralo zajedničkim, koordiniranim akcijama više ministarstava i institucija (Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, unutrašnjih poslova, prosvete, pravde i zdravlja, Saveta za prava deteta Vlade Srbije, Centra za prava deteta i dr.), a Vlada Srbije je 25. avgusta usvojila *Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Ubrzo, već 7. oktobra, predstavljen je i *Okvir nacionalne strategije protiv nasilja* i *Nacrt zakona o dečjem ombudsmanu*, čije se usvajanje očekuje na prolećnom zasedanju Skupštine Srbije. Porodični zakon je uneo mnoge novine u oblast porodičnih odnosa. Jedna od najznačajnijih je pravo žrtve nasilja da ostane u stanu ili kući bez obzira na pravo svojine ili zakupa. S obzirom da su najčešće žrtve porodičnog nasilja u Srbiji žene i deca, a da su muškarci u gotovo 90 odsto slučajeva vlasnici stanova i kuća, ovakvo rešenje je zaista radikalno potez u pozitivnom smeru. Međutim, pošto je zakon počeo da se primenjuje 1. jula, za sada još nema podataka o njegovim efektima, ali je sigurno da će oni u velikoj meri biti uslovljeni adekvatnom i pravovremenom reakcijom policije, pravosuđa i socijalnih službi. U ovom zakonu su, inače, po prvi put, eksplicitno primenjene odredbe Konvencije o pravima deteta, ratifikovane pre 15 godina, uvedeni novi mehanizmi dečje zaštite i osavremenjeni već postojeći; mnogo je pozitivnih novina i u uređenju bračnih odnosa koji ukazuju na nameru društva da se, napokon, ozbiljno posveti redefinisavanju porodice.

Nema sumnje da je i u oblasti porodičnih odnosa i dečjih prava najveći problem u neizgrađenoj društvenoj svesti, koja tretira porodicu, nasilje nad ženama i decom kao privatnu stvar, a ne kao opštedruštveni problem prvorazrednog značaja, niti kao bitan segment ljudskih prava i opšteprihvaćenih demokratskih standarda. Tako i u ovom slučaju, u nadležnim državnim organima nema sistematizovanih podataka, niti postoji jedinstven sistem evidentiranja i praćenja nasilja. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike je, nakon usvajanja Porodičnog zakona, pripremlilo i odgovarajuće podzakonske akte¹⁰, a najavljeni su i drugi mehanizmi koji bi trebalo da edukuju stanovništvo, unaprede ravnopravnost polova i pojačaju zaštitu žena i dece.

Situacija je utoliko kompleksnija jer su porodični odnosi, položaj žena i dece, u snažnoj uzročno-posledičnoj vezi sa siromaštvom, koje je prioritetni društveni i politički problem u Srbiji. Prema istraživanju sprovedenom u 2005. godini, u kategoriju siromašnih spada 20 odsto stanovništva, dok je prema velikoj anketi iz 2002. godine, rađenoj za potrebe izrade Strategije o smanjenju

10 *Službeni glasnik RS*, broj 56/05, 60/05, 63/05 i 67/05.

siromaštva¹¹, bilo 10,6 odsto siromašnih. Ministar Slobodan Lalović je na konferenciji za novinare 10. oktobra 2005. objasnio da je do ovolike razlike došlo usled različitih kriterijuma: u velikoj anketi iz 2002. godine siromašnima su smatrani oni koji imaju manje od 2,4 dolara dnevno, dok je u 2005. ta granica bila 2,9 dolara, što znači da se siromašnima smatraju oni koji imaju ispod šest hiljada dinara po osobi mesečno.

Pored žena i dece, siromaštvom su prvenstveno pogođeni najstariji stanovnici Srbije-penzioneri, koji su postali istinski taoci vladine kvazi-ideje o državi socijalne pravde. Ekonomski iscrpljena država, u kojoj su svi segmenti društva ružinirani i bliži socijalu nego zdravom oporavku, jednostavno je zahtevala brze i radikalne reforme, kako bi se, za početak, postavila na čvrste temelje. Takvi rezovi su, između ostalog, bili neophodni i u oblasti penzijskog osiguranja, pa je stoga rad na izmenama i dopunama *Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju*¹² gotovo cele godine bio u žiži interesovanja stručne javnosti, raznih političkih mešetara, sindikata i, naravno, pensionera. Problem nelikvidnih penzionih fondova karakterističan je za sve zemlje u tranziciji, ali su se one na različite načine sa njim suočile. Primera radi, Slovačka, Bugarska i Rumunija su penzije svele na 40 odsto prosečnih zarada, jer su tamošnje vlade procenile da njihove osiromašene privrede nisu u stanju da podnesu veća opterećenja. Nasuprot tome, u Srbiji prosečna penzija ne sme biti manja od 60 odsto prosečne zarade, pa se tako polovina iznosa potrebnog za isplatu penzija dotira iz budžeta. Ovakvo rešenje je zadržano kao ustupak sindikatima i Socijalističkoj partiji Srbije, bez čije podrške Zakon ne bi bio usvojen.

U Srbiji je i najveće učešće sredstava za penzije u društvenom proizvodu zemlje-14,2 odsto, u odnosu na zemlje OECD gde je prosek oko 8,2 odsto. Ovako drastična opterećenja privrede i budžeta nisu održiva na duži period, a uporno odbijanje radikalnijih rezova istovremeno znači blokiranje sredstava za investicije i nova radna mesta što bi se, povratno, odrazilo i na stabilizovanje penzionog fonda (kroz veći broj uplata doprinosa). Iako Vlada planira da do 2010. smanji stopu nezaposlenosti na 10,6 odsto, "što bi značilo 80 odsto više onih koji plaćaju doprinose"¹³, mnogi analitičari to smatraju nereálnim, upravo zbog prevelikog opterećenja privrede i krajnje neizvesnog priliva investicija. U Zakonu se našlo još jedno rešenje koje je nailazilo na veliko protivljenje u MMF-u: penzije će biti usklađivane dva puta godišnje, 1. oktobra i 1. aprila. Uprkos protivljenja sindikata i nekih političkih stranaka, pomeriće se starosna granica za odlazak u penziju, za žene sa 58 na 60 godina,

11 O rezultatima ove, do sada najozbiljnije ankete o životnom standardu u Strategiji za smanjenje siromaštva opširnije videti u godišnjem izveštaju za 2002. godinu "Ljudska prava u senci nacionalizma - Srbija 2002.", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2003.

12 Zakon o izmenama i dopunama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, *Službeni glasnik RS*, broj 85/05 od 29. septembra 2005.

13 Slobodan Lalović, *Večernje Novosti*, 17. jun 2005.

a za muškarce sa 63 na 65 godina, s tim što će to biti izvedeno u etapama tokom četiri godine (2006-2010), za po šest meseci; sindikati su tražili da se starosna granica pomeri tek 2015. godine.

Pored još nekih, naizgled, zaštitnih mehanizama za pensionere, Skupština je krajem godine usvojila izmene i dopune dva zakona o o javnom dugu Republike Srbije prema pensionerima¹⁴, koji predviđaju isplatu tzv. "velikog duga" u gotovini, ali u ratama do 2008. godine (pensionerima poljoprivrednicima isplata će početi 2007. i biće završena 2010. godine). Na drugoj strani, nedovoljno razvijen privredni ambijent razlog je za odlaganje izgradnje drugih vidova penzijskog osiguranja, tzv. drugog i trećeg stuba penzionog sistema: dopunskog dobrovoljnog penzijskog osiguranja i samostalnog penzijskog osiguranja. Propisi EU predviđaju da bar 16 odsto radnog stanovništva treba da ulaže upravo u ova dva vida penzijskog osiguranja. I pored postojanja nekoliko kompanija koje su ponudile ovu vrstu usluga (Dunav-TBIH, Viner štediša, Zepter, Delta), zakonski preduslovi su stvoreni tek nedavno, usvajanjem *Zakona o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima*¹⁵. Imajući u vidu teške materijalne uslove u kojima živi većina stanovništva, ali i velike zloupotrebe u okviru raznih fondova, pa i penzijskog, realno je pretpostaviti da će ovim vidovima osiguranja trebati još dosta vremena da zažive u praksi. U međuvremenu, pomenute mere neće bitno poboljšati socijalni status pensionera, ali oklevanje i kalkulisanje Vlade će bitno ugroziti inače zaostale reforme i produžiti agoniju penzijskog fonda i njegovih korisnika.

Natezanje sa MMF-om i isprazno hvalisanjea puno jeftine demagogije, na unutrašnjem planu dalo je polovičan rezultat. Pregovori sa MMF-om jesu uspešno okončani, pronađen je kompromis u reformi penzionih fondova, ali se država obavezala da će 2006. smanjiti troškove za oko 25 milijardi dinara, smanjivanjem broja zaposlenih u prosveti i zdravstvu, umanjenjem plata budžetskim korisnicima i zaposlenima u javnim preduzećima, ali i smanjivanjem subvencija propalim društvenim preduzećima. Umesto da stvara uslove za neometanu tržišnu utakmicu, Vlada se od početka opredelila za strogo kontrolisanje ekonomskih aktera i samog tržišta (zakonskom regulativom, dozvoljenim i nedozvoljenim intervencijama), pomažući opstajanje inače negativne slike o poslovnom ambijentu u Srbiji. To je generalno, najznačajniji razlog izostanka velikih i ozbiljnih investicija, a detaljnije primedbe i ocenu Vlade izneo je i Savet stranih investitora¹⁶ početkom godine u svojoj "Beloj knjizi". Vlada se prema iznetim primedbama ponela gotovo uvređeno, a potpredsednik Miroljub Labus je Savet nazvao

14 *Službeni glasnik RS*, broj 115/05 od 22. decembra 2005.

15 *Službeni glasnik RS*, broj 85/05 od 29. septembra 2005.

16 Savet stranih investitora okuplja više od sto najvećih kompanija, koje su do sada investirale u Srbiju oko dve milijarde evra.

"grupom špekulativnih investitora koji gledaju samo svoje interese¹⁷". Savet stranih investitora je, između ostalog, okarakterisao politiku Vlade kao populacionu, ističući kao primer nefleksibilan *Zakon o radu*¹⁸. Ovaj zakon je donet početkom 2005. godine, pod pritiscima sindikata i u atmosferi velikih tenzija i pretnji štrajkovima koji su obeležili celu 2004. Nije nikakva tajna da je zakon posledica dogovora Vojislava Koštunice sa dva najveća sindikata, Samostalnim sindikatom Srbije i Ujedinjenim granskim sindikatima "Nezavisnost", u zamenu za političku podršku na izborima nakon obaranja DOS-a. Promeni prethodnog Zakona o radu (usvojenog 12. decembra 2001), koji se smatrao jednim od najreformskih nakon petog oktobra, oštro su se protivili predstavnici stranih investitora, Svetska banka i MMF, stranke bivšeg DOS-a, ali i G-17 plus. Novi *Zakon o radu* je reafirmisao kolektivne ugovore, povećao zaštitu radnika i ograničio prava poslodavaca, vratio socijalnu funkciju u preduzeća itd. Nakon dugotrajnog usaglašavanja stavova svih zainteresovanih aktera, i skandala sa dostavljanjem na potpisivanje Predsedniku Srbije drugačije verzije od usvojene u Skupštini, *Zakon o radu* je konačno usvojen 8. marta 2005.

Na drugoj strani, neopravdano dugo se čeka na donošenje mnogih, suštinski važnih zakona. Već krajem 2002. godine, u kojoj je praktično počela privatizacija po novom zakonu, tadašnja Vlada je najavila hitnu izradu Zakona o investicionim fondovima, kako bi se sprečio ulazak špekulantskih i sumnjivih investicionih fondova u Srbiju. Ubistvo premijera Đinđića, par meseci kasnije, značilo je i kraj zakonodavne aktivnosti, a novoj Vladi je bilo potrebno pune dve godine da pripremi predlog zakona. Za to vreme je privatizovano više preduzeća od strane, najblaže rečeno, sumnjivih investicionih fondova, a zakona još uvek nema. Na sajtu Skupštine Srbije stoji podatak da je Vlada uputila *Predlog Zakona o investicionim fondovima* 8. septembra 2005. Uprkos apelima privrednika, tek 15. jula Skupštini je dostavljen i *Predlog Zakona o deviznom poslovanju* koji je, takođe, još uvek u proceduri. *Zakon o zapošljavanju stranih državljanina* postao je neophodan od trenutka dolaska većeg broja stranih firmi u Srbiju, ali i zbog obaveze regulisanja migratornih kretanja koja već godinama postoje u nekim delovima zemlje. Predlog ovog zakona je u skupštinskoj proceduri od 22. juna 2005. Najviše kritika i sumnji u namere, Vlada je zadobila zbog izostanka Zakona o preuzimanju akcionarskih društava. Nekoliko većih skandala pratilo je prodaju akcija i preuzimanje vlasništva (uz sumnje o visokoj korupciji), a zaobilazanje berze kao jedinog legalnog tržišnog mehanizma postale su gotovo praksa. Ipak, *Predlog Zakona o preuzimanju akcionarskih društava* Vlada je uputila Skupštini tek 14. decembra 2005, što znači da će zakon biti usvojen u skorije

17 "Ekonomist", 28. mart 2005.

18 *Službeni glasnik RS*, broj 24/05 od 15. marta 2005.

vreme. Jedino je *Zakon o hipoteci*¹⁹, dugo najavljivan i očekivan, usvojen na samom kraju godine.

Još veći problem predstavlja neprimenjivanje već postojećih zakona, promena uslova poslovanja (primera radi, Vlada je za godinu dana u dva navrata povećala akcize na duvan, iako je kompanijama "British Tobacco" i "Philip Morris" garantovala nepromenljivost u periodu od pet godina), neefikasne javne službe, neuređenost imovinsko-pravnih odnosa, postojanje državnog vlasništva nad gradskim građevinskim zemljištem itd. Ako se tome dodaju i sve češće indicije koje ukazuju na korupciju u samom vrhu vlasti, jasno je zašto Srbija još uvek nije privlačna za ozbiljne investitore.

Sve to se odražava na "pitanje svih pitanja", problem nezaposlenosti. Ministar Lalović je početkom marta 2005. izjavio da će "predstojeće restrukturiranje velikih preduzeća svakako uticati na porast nezaposlenosti, ali ova Vlada nema nameru da umiruje svoju savest isplatom otpremnina, nakon čega se ti isti radnici vraćaju kao socijalni slučajevi, već želi da problem reši dugoročno²⁰". Tri meseca kasnije, restrukturiranje preduzeća je i dalje bilo "predstojeće" ("Proces restrukturiranja u javnim preduzećima će morati ubrzano da se izvrši tokom ove i početkom sledeće godine²¹"), i na tom planu se ništa bitno nije desilo. Iako svi ekonomski proračuni ukazuju na neodrživost ovih skupih i neefikasnih državnih monopolista (smatra se da su upravo železnica, EPS, JAT, NIS, PTT i Telekom, najviše uticali na visoku inflaciju 2005), aktuelna Vlada i dalje odugovlači sa rešavanjem ovog krupnog problema. Odvajanje sporednih od glavnih delatnosti nije, naravno, najveći problem, mada je i taj proces (tamo gde je urađen) nailazio na otpor zaposlenih²².

I pored toga što su pojedini radnici prihvatili ponudu i dobrovoljno napustili preduzeća uz isplatu otpremnine, to ni izbliza nije dovoljno da javna preduzeća rastereti viška zaposlenih. Naime, samo u devet velikih javnih preduzeća na republičkom nivou, na početku 2005. bilo je zaposleno 137.000 radnika (o viškovima u javnim preduzećima na lokalnom nivou Vlada još i ne razmišlja), a svega nekoliko hiljada se prijavilo za dobrovoljni odlazak. Svesna činjenice da će iz restrukturiranih javnih sistema morati da ode veliki broj ljudi za koje ne postoje nova radna mesta, Vlada se ne žuri da taj bolni proces ubrza, i na taj način kupuje socijalni mir koji joj je preko neophodan u godini velikih

19 *Službeni glasnik RS*, broj 115/05 od 22. decembra 2005.

20 Konferencija za štampu povodom godinu dana rada Vlade Republike Srbije, Beograd, 2. mart 2005.

21 Intervju Slobodana Lalovića listu *Politika*, 20. jun 2005.

22 U osnovi velikog broja štrajkova železničara, zaposlenih u Telekomu, pojedinih delova u EPS-u i NIS-u, i višemesečnih blokada u JAT-u tokom 2004. i 2005. godine, nalazi se strah zaposlenih da će najavljenim restrukturiranjem ostati bez posla ili da će novostvorene firme biti prepuštene tržištu i surovijoj konkurenciji, za koju nisu spremni.

političkih izazova. Pored činjenice da se tako ceo monetarno-ekonomski sistem opterećuje a problem ne rešava, u toj prividnoj "socijalnoj brizi" nema mnogo pravednosti: u javnim preduzećima se i dalje otvaraju nova radna mesta (za politički podobne i stranačke funkcionere), pa to izaziva revolt onih koji su ostali bez posla, kao i opravdan strah zaposlenih da će pri otpuštanju viškova važniji kriterijum biti politička pripadnost, nego radno iskustvo ili socijalna karta. Nejednak tretman, zasnovan na političkoj proceni, osetili su i zaposleni iz mnogih privatizovanih preduzeća, a još više oni čije su firme otišle u stečaj. Za njihovu socijalnu sigurnost država se pobrinula stvaranjem *Fonda solidarnosti*²³, koji bi trebalo da izmiri deo neisplaćenih obaveza prema radnicima preduzeća koja su u stečaju, a čija stečajna masa nije dovoljna za namirivanje tih potraživanja. Prema tvrdnji ministra Lalovića, u budžetu za 2005. je predviđeno 300 miliona dinara u tu svrhu, a i u 2006. će biti obezbeđeno funkcionisanje Fonda. Zakon je predvideo isplatu samo dela sredstava (po četiri osnova), i to za kalendarsku godinu u kojoj je otvoren stečajni postupak. Osim toga što se radi o vrlo malom iznosu, koji nikako ne može da ublaži očajan socijalni položaj ovih radnika, ostaje nerešeno pitanje neisplaćenih obaveza iz ranijih godina.

Zaposleni iz mnogih preduzeća nad kojima je otvoren stečaj su s pravom revoltirani, imajući u vidu da su se mnogi direktori (i članovi Upravnog odbora) nesrazmerno obogatili dok je preduzeće propadalo, a potom su i stečajni upravnici naplatili svoje visoke honorare. Činjenica da su mnogi direktori kasnije kupili ta ista preduzeća po besmisleno niskim cenama, i da niko, nikada, nije bio predmet istrage ili sudskog postupka, isuviše jasno govori sama za sebe.

Da bi, kako-tako, ublažila ogromne socijalne razlike i popravila položaj onih preko čijih su se leđa prelomile sankcije, Skupština Srbije je u septembru donela *Zakon o uplati doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje za pojedine kategorije osiguranika-zaposlenih*²⁴, popularno nazvan *Zakon o povezivanju staža*. Njime je država preuzela obavezu povezivanja radnog staža (kroz uplatu doprinosa) svima koji su bili zaposleni u periodu od 1. januara 1999. do 31. decembra 2003. godine, a kojima poslodavci nisu uplaćivali doprinose. Poslednji rok za podnošenje propisane dokumentacije istekao je 14. januara 2006. ali zvaničnog podatka koliko je zahteva podneto još uvek nema. Po već ustaljenoj praksi, i ovaj zakon je ostao nedorečen, naravno iz vrlo pragmatičnog razloga: tek kad ministar finansija proceni koliko će koštati ova mera "socijalne brige", biće poznato da li će neka preduzeća

²³ Osnivanje Fonda solidarnosti je predviđeno novim Zakonom o radu, ali je počeo da funkcioniše tek šest meseci kasnije. Na konferenciji za štampu 16. septembra, povodom početka rada Fonda, njegov direktor Jablan Obradović rekao je da očekuje oko 10. 000 zahteva do kraja godine, ali tačnih podataka koliko je radnika ispostavilo svoja potraživanja Fondu, i da li su isplaćena, još uvek nema.

²⁴ *Službeni glasnik RS*, broj 85/05 od 29. septembra 2005.

potreban iznos morati sama da uplate, ili će država u potpunosti pokriti tu obavezu prema Fondu PIO (doduše, u najnižem iznosu). Mnogi su, takođe, primetili da se nadležna ministarstva (pre svih, Ministarstvo za rad i Ministarstvo finansija) nisu previše trudila da građanima objasne značaj podnošenja ovog zahteva, niti je tema medijski eksploatisana na adekvatan način. S obzirom da produženja roka nije bilo, mnogi su za ovu mogućnost saznali prekasno, ali je zato ministar Dinkić izrazio zadovoljstvo ističući da je broj prispelih zahteva manji nego što se očekivalo (strahovalo). No, sve i da država do kraja 2006. preuzme u potpunosti finansijsku nadoknadu za povezivanje radnog staža onima koji su zahteve podneli u propisanom roku, kad-tad će se suočiti sa desetinama hiljada radnika koji tu mogućnost nisu iskoristili.

Umesto da se sve više oslobađa socijalne funkcije i energičnijim potezima stvara kreativan i produktivan poslovni ambijent, stiče se utisak da je ekonomsko-socijalna politika ove Vlade, u odnosu na vladu Zorana Đinđića, veliki korak unazad. Dok se prvoj reformskoj Vladi neki potezi na ovom planu mogu i oprostiti (ili bar razumeti, s obzirom na tadašnje okolnosti), za aktuelnu Vladu ima malo reči opravdanja. Uprkos zdravoj ekonomskoj logici i lošem iskustvu, Vlada je nastavila da subvencionira propala preduzeća i povećava socijalna davanja. Sredinom godine, Slobodan Lalović je priznao da takva politika nema previše smisla: "Samo u periodu od 2001. godine do danas u 'Zastavu' je iz budžeta uloženo oko 11 milijardi dinara, a rezultata, kao što vidite, nema²⁵". U trenutku kada je ovo izjavio, nezadovoljnim radnicima kragujevačkih propalih preduzeća je upravo isplaćivana jednokratna pomoć Vlade Srbije u iznosu od po 15.000 dinara! Namera je bila da se pomogne 9.000 najugroženijih, ali je to izazvalo proteste ostalih radnika "Zastave", pa je gradonačelnik Kragujevca Veroljub Stevanović priskočio u pomoć obećavši da će budžet grada dati dodatna sredstva za svih 15.500 radnika (naravno, na štetu nekih drugih korisnika). Jednokratna pomoć je, u isto vreme, upućena i u Kuršumliju, a na taj način je Vlada često reagovala u pregovorima sa nezadovoljnim sindikatima i pobunjenim radnicima. Na socijalnu pomoć se oslanja i *Nacionalna strategija zapošljavanja 2005-2010*, koju je Vlada usvojila 14. aprila 2005.

Kontradiktorni stavovi još više karakterišu ministra finansija Mlađana Dinkića, koji je prilikom potpisivanja *Memoranduma o saradnji* između Vlade Srbije i lokalnih samouprava Kragujevca, Bora i Vranja²⁶, rekao da će u 2006. subvencije biti obustavljene; par meseci kasnije, u budžetu za 2006. subvencije se pojavljuju i kao posebna stavka, ali i kao prikrivene u okviru prilično

²⁵ *Politika*, 20. jun 2005.

²⁶ Memorandum o saradnji je potpisan 27. juna 2005. u Beogradu. Ispred Vlade Srbije, Memorandum su potpisali ministar finansija Mlađan Dinkić, ministar privrede Predrag Bubalo i ministar rada, zapošljavanja i socijalne politike Slobodan Lalović.

velikog iznosa tekućih rezervi. Pomenuti Memorandum predviđa kreditiranje korisnika u Kragujevcu, Boru i Vranju (u ove opštine je otišlo najviše subvencija u prethodnom periodu²⁷), kao podsticaj razvoja i zapošljavanja. Ukupno 800 miliona dinara obezbeđeno je za dugoročno kreditiranje projekata koji omogućavaju veću zaposlenost i veći izvoz (od toga 400 miliona Kragujevcu, a po 200 miliona Vranju i Boru). Mada ova sredstva neće biti dovoljna da značajniju promenu ekonomske slike ovih opština, ona su i te kako važna, naročito ako se zna da je kroz kreditiranje u poslednjih pet godina, primera radi, u Kragujevac plasirano svega 520 miliona dinara. Ministar finansija Mlađan Dinkić najavio je u maju²⁸ i da Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom priprema međunarodnu investicionu konferenciju koja bi bila održana u Kragujevcu, i na kojoj bi ovaj grad ponudio potencijalnim investitorima povoljne uslove za otvaranje novih preduzeća (besplatno zemljište i komunalne priključke, besplatne i brze dozvole za izgradnju i sl.).

U pripremi je i Zakon o industrijskim parkovima (sa podsticajnim porezima, nižim od važećih), prema kome bi jedan od tih parkova trebalo da bude smešten u Kragujevcu, kao dodatni stimulans bržem zapošljavanju i oporavku ovog velikog i propalog industrijskog centra (koji je zbog kontinuiranih štrajkova radnika problematičan i u političkom smislu²⁹). Nezaposlenima u Srbiji su tokom godine bili na raspolaganju i mikrokrediti u iznosu od 5.000-20.000 evra za pokretanje nekog posla, ali je njihov broj još uvek nedovoljan, a uslovi obezbeđenja često ograničavajući. Uslovi kreditiranja kod poslovnih banaka još su nepovoljniji, što sprečava mnoge privredno aktivne subjekte da povećaju obim poslovanja i tako obezbede i otvaranje novih radnih mesta. Uprkos svemu, ukoliko bi Vlada zaista drastično smanjila subvencije i ta sredstva usmerila ka zapošljavanju, napravila bi značajan pomak; za početak, makar u raskidu sa praksom kratkoročnog kupovanja socijalnog mira. Povećanje zaposlenosti ne samo da bi umanjilo pritisak na socijalne fondove, već bi i obezbedilo njihovu stabilnost i bolju zaštitu onih korisnika kojima je socijalna pomoć zaista neophodna. Pitanje (ne)zaposlenosti je jedno od najvažnijih u svim zemljama, a naročito u onima koje su u tranziciji.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku³⁰, u decembru 2005. u Srbiji je bilo zaposleno 2.045.087 lica, dok je 990.669 lica tražilo

27 Ministar finansija Mlađan Dinkić rekao je 13. maja u Kragujevcu da je od 2001. godine Vlada kroz subvencije "Zastavi" prosledila 150 miliona evra.

28 www.minrzs.sr.gov.yu

29 Ministar za kapitalne investicije Velimir Ilić, prilikom posete Kragujevcu 13. maja, naglasio je da "subvencionisanje i protesti radnika nisu pravi način da se godinama nagomilani problemi fabrika reše".

30 *Mesečni statistički bilten broj 40*, Nacionalna služba za zapošljavanje, Beograd, decembar 2005.

zaposlenje, od čega 542.376 (54,7 odsto) žena; među njima je 895.697 nezaposlenih (aktivnih) lica, dok su ostali koji traže zaposlenje privremeno nesposobni ili nesprenni za rad³¹, lica koja rade sa nepunim radnim vremenom ili traže promenu zaposlenja, i lica kojima miruju prava po zakonu³². Posebno je zabrinjavajuća okolnost da je među nezaposlenima 466.924 lica koja prvi put traže zaposlenje (od toga 269.160 žena, odnosno 57,6 odsto) dok je 428.773 lica prethodno bilo u radnom odnosu (od toga 217.218 žena, odnosno 50,7 odsto). Srbija je na prvom mestu u Evropi po broju nezaposlenih mladih do 30 godina. Iz Ministarstva za rad je najavljeno da će sredinom 2006. biti uvedeno više mera koje bi motivisale poslodavce da zapošljavaju upravo ovu kategoriju nezaposlenih, imajući u vidu da se radi o obrazovanim kadrovima za kojima postoji izražena potreba u svim delatnostima (69,8 odsto prijavljenih potreba u 2005. se odnosi na stručnu radnu snagu).

Nestabilan privredni ambijent uzrokuje još jedan negativan trend u zapošljavanju. Kao i prethodnih godina, i u 2005. je od slobodnih radnih mesta čak 60,1 odsto bilo na određeno vreme, a 39,9 odsto na neodređeno. I brojni drugi statistički podaci ukazuju na trendove i daju smernice koje bi Vlada morala ozbiljnije da analizira. Dosadašnja praksa, međutim, govori da su politički pokazatelji najčešće imali primat nad ekonomskim, pa je malo nade da će se u tom smislu nešto promeniti. U prilog tome ide i podatak da privatna svojina (ma koliko slaba, bez podsticaja i nedovoljno zaštićena) i dalje beleži rastuću produktivnost i obezbeđuje najveći broj slobodnih radnih mesta³³, uprkos političkom pragmatizmu i ideologizovanoj ekonomiji koji su npr. potpuno zaustavili privatizaciju tokom 2004. , neprimereno odužili proces restrukturiranja i prodaje velikih sistema i javnih preduzeća i krajnje sumnjivo "zaštitili" državni/nacionalni interes u mnogim drugim slučajevima.

Prema podacima Agencije za privatizaciju³⁴, metodom javne aukcije u Srbiji je do sada prodato 1247 preduzeća, a 1003 nije prodato; putem tendera je prodato 58, a neprodato 95 preduzeća. U pripremi za privatizaciju trenutno se nalazi 37 preduzeća, a u postupku restrukturiranja je i dalje 93 preduzeća. Iako "zagovornik brze privatizacije", ministar za privredu i privatizaciju Predrag Bubalo je i u 2005. godini uporno branio strategiju subvencioniranja da bi se te firme "osposobile za privatizaciju, da bi se nekako spasle do one mere da budu

31 Lica koja su iz opravdanih razloga trenutno nesposobna ili nesprenna za rad, npr. usled korišćenja porodiljskog odsustva, dužeg bolovanja, elementarne nepogode, odazivanja pozivu državnog organa i sl.

32 Prava i obaveze miruju npr. za vreme odsluženja vojnog roka, izdržavanja zatvorske kazne, za vreme izrečene mere bezbednosti, vaspitne ili zaštitne mere itd.

33 U odnosu na 2004. potrebe za radnicima u privatnom sektoru su veće za 33,8 odsto, a u društvenom za samo 1,5 odsto; u privatnom sektoru je došlo do povećanja zaposlenosti za 36,3 odsto, a u društvenom za 5,63 odsto.

34 www.mpriv.sr.gov.yu

zanimljive za investitore³⁵. Ministar Bubalo često navodi primere firmi koje su ranije bile korisnici subvencija, "a nakon prodaje im te subvencije omogućavaju kupci", ali nikada nije precizirao kolika je stvarna korist države (ako je uopšte ima) u odlaganju privatizacije, i da li je izbor kupca uvek izvršen isključivo na ekonomskoj osnovi i u transparentnom postupku. Ova pitanja su predmet oštrih primedbi i ekonomskih analitičara, i javnosti, a naročito *Saveta za borbu protiv korupcije*, čija je predsednica Verica Barać optužila aktuelnu Vladu da je centar korupcije: "Očigledno je da izvršna vlast krupnu korupciju omogućava, a da pravosuđe dozvoljava da ta korupcija ne bude kažnjiva³⁶". Iako su prve sumnjive privatizacije obavljene još u vreme Đinđićeve vlade, Verica Barać ističe da se sa njom bar razgovaralo, i da tema nije bilo "da li ima korupcije" nego kako da se istraže sporni slučajevi i pokrenu postupci za odgovornost. Javnost se seća velike rasprave između Saveta i tadašnjeg Ministarstva za privredu i privatizaciju, ali i ozbiljnog materijala koji su Ministarstvo i Agencija za privatizaciju pripremili kao odgovor na optužbe Saveta, kao i zajedničkih sastanaka na kojima se o korupciji razgovaralo. U tom smislu, sadašnja Vlada pokazuje sve elemente bahatog i neodgovornog ponašanja, tvrdeći da nema ni afera, ni korupcije. Stvarnost ju je više puta demantovala, a umesto afera ovu Vladu će obeležiti pravi skandali, od kojih ni jedan nije istražen, niti je javnost zadovoljena elementarnom, makar i nedovršenom istragom.

U slučaju fabrike vode "Knjaz Miloš", Vlada je na neviđen način dezavuisala Komisiju za hartije od vrednosti, zakone i sam Parlament Srbije; nikada nije sprovedena istraga ko je vršio pritisak na Komisiju, ko stoji iza investicionog fonda "Balkan Limited", koji su ministri direktno umešani u nezakonitu prodaju itd. Pritisci na akcionare i krajnje sumnjiva prodaja su obeležili i slučaj preuzimanja "C-marketa", ali ni tu nije bilo nikakve istrage. Bez odgovora su ostali i slučaj nelegalnog uvoza i izvoza šećera, uvoz struje i povezanost čelnih ljudi britanske kompanije ETF sa vladajućim DSS-om, tender za Aerodrom, osnivanje a potom i prodaja "Nacionalne štedionice", "Jugoremedija" i "Veterinarski zavod", "Venčac"... Protekla godina ostaće zapamćena i po kršenju *Zakona o javnim nabavkama*, i to od strane najviših državnih organa i velikih javnih preduzeća. Tako je Vlada, nakon više spornih nabavki u Ministarstvu unutrašnjih poslova za koje je u javnosti postojala sumnja o korupciji, odlučila da uredbom³⁷ izuzme od primene zakona kompletno Ministarstvo, dozvolivši mu da poverljivim nabavkama proglasi praktično sve, nepokretnu i pokretnu imovinu, pa čak i rezervne delove. Tako

35 *Vreme*, 12. maj 2005.

36 *Vreme*, 5. maj 2005.

37 Uredba o sredstvima za posebne namene, *Službeni glasnik RS*, broj 29/2005 od 1. aprila 2005.

je Vlada sebi dodelila i zakonodavnu funkciju, a ministru dala određene ruke da neposrednim ugovaranjem vrši nabavku imovine, opreme, usluga i radova.

Veliki medijski publicitet je imala i nabavka polovnih vozova iz Švedske za potrebe JP "Železnice Srbije", obavljena mimo zakonske procedure i uprkos upozorenju Uprave za javne nabavke. Pod izgovorom neophodne i hitne nabavke zbog nastupajuće letnje sezone, "Železnice Srbije" su kupile (uz blagonaklonost Ministarstva za kapitalne investicije) vozove na osnovu neposrednog dogovora, putem lizinga, preko isporučioaca-privatnih firmi koje se bave trgovinom odevnih predmeta, i po vrlo visokoj ceni (poznavaoci tvrde-nerealnoj)! UBPOK je, navodno, započeo istragu koja još uvek nije dala nikakav rezultat, a ni vozovi nisu pušteni u promet (iako je ministar Velimir Ilić tvrdio da su ispravni i skoro sasvim novi, pa zato i skupi).

Najveću pažnju tokom 2005. je ipak privukla prodaja privatne firme "BK Trade" i zajedno sa njom, dela Mobtela. Najpre je, početkom marta, objavljena senzacionalna vest o prodaji Mobtela ruskoj Alfa grupi, koja je narednih mesec dana potvrđivana i demantovana iz više izvora, uključujući neposredne aktere, ali i Vladu Srbije. Javnost je svakodnevno bombardovana nesuvislim, neodgovornim i kontradiktornim izjavama najviših zvaničnika, pa se stekao utisak da je nekih pregovora ipak bilo, da su pojedinci iz vlasti znali ili bili "uključeni u posao", te da je negativan ishod usledio zbog više sukobljenih interesa (ekonomskih i političkih) koji su ostali tajna za širu javnost. Za Vladu je ovo bio neprihvatljiv posao, pa je nakon razgovora sa ruskim diplomatama čitav slučaj stavljen ad acta, a da nikome nije jasno šta se desilo. Vlada je nemetnula utisak da je, zbog zaštite državnih interesa u kompaniji Mobtel, blokirala ceo posao. Međutim, već 12. maja mediji objavljuju da je "BK Trade", koji je (sporni) vlasnik 51 odsto Mobtela, prodat austrijskoj Šlaf grupi. Kao i u prvom slučaju, predstavnici Vlade i JP "PTT Srbija", su na početku tvrdili da nemaju nikakve informacije o prodaji, te da Vlada neće ni sa kim pregovarati dok se ne okonča spor pred međunarodnom arbitražom u Cirihi. Ubrzo se ispostavilo da se, izvan očiju javnosti i drugih potencijalnih kupaca, ipak obavljaju razgovori između Vlade i Martina Šlafa, i to u vezi isplate dividendi koje PTT Srbija potražuje od Mobtela. Tako je Vlada, u ovom slučaju, prihvatila novog suvlasnika Mobtela i u narednom periodu se okrenula pregovorima sa njim.

Mediji su o tome samo povremeno donosili šture informacije, ali su zato sa upadljivim interesom počeli da se bave poreklom bogatstva porodice Karić. Na kraju, dva dana pred Novu godinu, Vlada povlači radikalni potez-oduzima licencu Mobtelu, navodeći kao opravdanje opšte poznat, dve godine star "štetan ugovor" sa firmom Mobikos iz Peći vlasnika Ekrema Luke, i tako otvara dvostruki front: ulazi u (naizgled) radikalni obračun sa familijom Karić, ali i u, manje prijatan, spor sa austrijskim vlasnikom "BK Trade" i suvlasnikom Mobtela. Protiv Bogoljuba Karića se, pored utaje poreza, paralelno vodi i slučaj navodnog pokušaja podmićivanja narodnih poslanika, pa cela afera dobija i

političku dimenziju. Javnosti se svakodnevno plasiraju nove informacije o količini bogatstva Karića, utaji poreza i šteti nanetoj državi, oni sebe proglašavaju žrtvama političkog progona i napuštaju zemlju, a skandal na međunarodnom planu dobija tolike razmere da se u njegovo rešavanje uključuje sam premijer Vojislav Koštunica.

Nakon oštih tonova iz Beča, premijer se sastao sa austrijskim vicekancelarom Hubertom Gorbahom, što je rezultiralo dogovorom o formiranju mešovite grupe vlada Austrije i Srbije, koja bi trebalo da pronađe rešenje za novonastalu situaciju. Iako će ovaj slučaj verovatno doživeti svoj rasplet tokom 2006. godine, već sada je isuviše otvorenih pitanja koja pokušavaju da se prikriju ili minimalizuju, ali i uočljivog i nedopustivog mešanja Vlade u privredu, pravosuđe, finansijski i poreski sistem itd. Pored sumnje u iskrenost namere države da se obračuna sa Miloševićevim tajkunima (jer takvu nameru ni Vojislav Koštunica, ni njegova vlada nikada nisu pokazali), evidentno je da je Vlada sebe opet imenovala za vrhovnog arbitra u stvarima u koje ne bi trebalo da se meša, da je potpuno marginalizovala zakonsku ulogu JP "PTT Srbija", Agencije za telekomunikacije i resornog Ministarstva za kapitalne investicije, i sasvim zaobišla Trgovinski sud.

Pravno je sumnjiva (stručnjaci kažu i ništavna) odluka o oduzimanju licence³⁸, pa i način na koji će biti vraćena, nejasno je da li će se poštovati pravo preče kupovine i da li je (unapred dogovoreni?) cilj da austrijski operater Mobilcom postane jedini vlasnik Mobtela (na način da se zaobiđe tržište i potencijalni konkurenti), kakva će biti uloga privatizacionog savetnika čije se imenovanje već dugo najavljuje, da li Vlada i dalje očekuje presudu arbitraže iz Ciriha ili će i tu instancu ignorisati ukoliko joj to bude odgovaralo (kao što to čini sa domaćim pravosuđem), kako će se čitav "posao" odraziti na JP "PTT Srbija" i njegove interese... itd. Uporno insistiranje (samo) na utaji poreza od strane porodice Karić (i samo njih, iako se zna da su mnogi "novokomponovani bogataši" veliki poreski dužnici, ako je o tome reč), sugeriše da će se "slučaj Karić" završiti nekom vrstom pogodbe, i da će javnost i institucije još jednom biti izmanipulisani i besramno poniženi.

Bez obzira na ishod u vezi Mobtela, šteta je već učinjena. Ozbiljni investitori i strane vlade će na Srbiju i dalje gledati kao na državu bez reda i zakona, u kojoj ništa nije nemoguće. Sve i da brojna otvorena pitanja koje je Vlada nametnula tokom svog rada ostanu bez odgovora, teško da će uz njen

³⁸ Licencu može da oduzme samo Agencija za telekomunikacije (RATEL). Ova agencija zaobiđena je, po rečima ministra za ekonomske odnose sa inostranstvom Milana Parivodića, "jer ne funkcioniše". Odmah nakon te izjave je usledio demanti predsednika Upravnog odbora RATEL-a Jovana Radunovića, u kome navodi da ta agencija uopšte nije dobila informaciju iz Vlade o slučaju Mobtel, kao i da je Agencija za telekomunikacije spremna da radi sve poslove koji su joj povereni zakonom. "Ekonomist", broj 298 od 6. februara 2006.

mandat bilo ko koristiti naziv "reformrska", ali ni "vlada socijalne pravde". U tome i leži suština problema.

KULTURNA PRAVA I KULTURNA POLITIKA

Kultura, kako god da se definiše ili tumači, nikada nije bila miljenik vlasti. Čak i u srećnijim vremenima u Srbiji je bilo jako malo razumevanja i podsticaja za kulturno stvaralaštvo. Doduše, ni neke uređenije države ne poklanjaju dovoljno pažnje kulturi, ali njihov standard i bruto nacionalni dohodak omogućavaju joj ne samo da opstane, već i da se kulturne potrebe razvijaju, grade i održavaju institucije kulture na zavidnom nivou, podstiče kreativnost, uspostavlja međunarodna saradnja i dijalog (2008. godina je od strane Evropske komisije proglašena "Godinom dijaloga među kulturama").

U procesu tranzicije u kome se Srbija nalazi, kultura plaća najskuplju cenu. Uprkos činjenici da se za kulturu po default-u izdvaja najmanje sredstava kako na državnom, tako i na lokalnom nivou, da je u kulturi mali broj zaposlenih koji "opterećuju" budžet, ipak se u mnogobrojnim reformama i racionalizacijama uvek počinjalo od kulture. Gašenje institucija, smanjenje broja zaposlenih i potencijalnih budžetskih korisnika, redukcija projekata u kulturi, minimalizacija sredstava za materijalne troškove i održavanje objekata (čak i onih od nacionalnog značaja, koji se nalaze pod zaštitom Republike)... kao i niz drugih "reformatorskih mera" karakteristika su, na žalost, ne samo aktuelne Vlade. Da se kultura nalazi na samom začelju događaja potvrđuje i činjenica da Narodna skupština Republike Srbije, od petoktobarskih promena 2000-te godine, do 31. decembra 2005. godine nije donela nijedan važan zakon iz oblasti kulture. Samo jedan predlog zakona (u vreme vlade Zorana Đinđića kada je ministar za kulturu bio Branislav Lečić) i to o zaštiti kulturnih dobara, stigao je u Skupštinu Srbije, ali je i on bio toliko loš i nedorečen, da je povučen od strane samog Ministarstva nakon rasprave na nadležnom Odboru za kulturu i informisanje. Ako se na prethodno izneto činjenično stanje dodaju i podaci da su mnogi zakoni iz oblasti kulture iz vremena ex-SFRJ, a da mnogi i ne postoje (na primer, Zakon o pozorištu-scenskim delatnostima), slika žalosnog i anarhičnog stanja u kulturi biće kompletna. Bez strategije razvoja, zakonske regulative i finansijske podrške kultura opstaje po sili inercije, zahvaljujući manjem broju kreativaca i operativaca koji u njoj nisu prepoznali samo izvor kakvih-takvih prihoda, već je kultura njihov način života.

Kultura je možda jedina oblast koju tranzicija nije ni dotakla. Prepuštena samoj sebi, u isto vreme je prepuštena i takozvanom tržištu, na kome vladaju partijski moćnici i "burazerska" ekonomija, čije su posledice katastrofalne po teatar, muzejsku delatnost, izdavaštvo, kinematografiju... Objekti institucija kulture, sale i bioskopske dvorane, kulturni centri, domovi kulture, postali su ili predmet otimačine, ili se urušavaju u nedostatku sredstava za osnovno održavanje, ili su zatvoreni. Dok je nekadašnji, tzv. komunistički režim imao osmišljenu kulturnu politiku, u ovom prelaznom periodu ni vlast, a ni kultura još uvek nisu pronašli adekvatan odgovor na promene koje su se dogodile na samom kraju XX veka, kako u Evropi, tako i u bivšoj državi.

Centralistički model upravljanja državom, nasleđen iz davnih vremena, pokazao se kao prihvatljiv čak i za one demokratske partije i njihove lidere, koji su se u kampanjama zdušno zalagali za decentralizaciju i regionalizaciju Srbije u svemu, pa i u oblasti kulture. Na žalost centralizam u odlučivanju i vladavini ostao je omiljeni model svake, pa i sadašnje vlasti, čime se nadalje ohrabruje podaništvo, a obeshrabruje kreativnost, podstiče kriminal, a izbegava transparentnost, nastavlja proces dalje "beogradizacije" Srbije, a urušava ono malo institucionalnih i kreativnih potencijala u unutrašnjosti države. Osim Vojvodine, koja statusom pokrajine kako-tako brani i svoje potencijale u kulturi, ostatak Srbije izvan Beograda i bukvalno propada čekajući bolje dane. Nema sumnje da Beograd, kao prestoni grad, jeste i treba da bude "izlog" Srbije, sa najraznovrsnijim kulturnim sadržajima najviših dometa. Po prirodi stvari, glavni grad okuplja i najveći broj stvaralaca, kreativaca, institucija, međunarodnih kulturnih centara, festivala... Ipak ponešto od toga moralo bi i trebalo da se nađe i u drugim gradovima Srbije. Budući da kultura može značajno da utiče na razvoj demokratskih standarda i svest građana, da se putem kulture najlakše ostvaruje komunikacija između različitih naroda i religija, uspostavlja saradnja i razumevanje, ne čudi da je ona u Srbiji potpuno marginalizovana, pa čak i nepoželjna. Sistematsko uništavanje kulture otpočelo je sa dolaskom Miloševića na vlast (u formi obračuna sa komunizmom), ali zapravo traje i danas, držeći milione građana u svojevrsnoj izolaciji. U međuvremenu je kultura surovo zloupotrebljena u političke svrhe, posluživši kao izvor retrogradnih ideja i nacionalizma. Na žalost, ni pet godina nakon pada Miloševića, ne postoji raspoloženje za redefinisavanje kulture, uprkos deklarativnom zalaganju političara i neprekidnim tvrdnjama o značaju koji kultura ima u promociji novih demokratskih vrednosti. Samo letimičan pogled na broj i stanje kulturnih institucija, objekata i događaja širom Srbije, dovoljan je za konstataciju da je kultura i dalje sredstvo političke kontrole i manipulacije. To dovoljno govori i o kulturi, ali i o politici koju Srbija vodi.

Pored toga što centralizacija omogućuje potpunu i neposrednu kontrolu, ona je i mehanizam putem koga se kreira sistem vrednosti, poželjno i

nepoželjno u kulturi i među stanovništvom; zato je čest slučaj da se mnogi događaji ili stvaraoci javno etiketiraju kao "zapadnjački" (što u pežorativnom smislu treba da ukaže na nedovoljni patriotizam), dok se drugi, sasvim neprimereno stvarnom kulturnom ili umetničkom značaju, nameću kao nesporna vrednost. Sa te strane posmatrano, lociranje kulturne politike u Beograd je potpuno razumljivo, jer se ona i svodi samo na polugu političke moći. No, kako se kultura ipak ne može (bar ne u potpunosti) programirati i ukalupiti u željeni sistem, čak i u ratnim vremenima ona je pokazala instinkt samoodržanja i neke drugačije kreativnosti. Na žalost, umesto slobode i prostora neomeđenog bilo kakvim granicama, i ono malo vrednog u kulturi je svedeno na Beograd. Na taj način kultura postaje privilegija samo jednog dela građana Srbije, dok su drugi u manje-više sličnoj situaciji, prepušteni sebi ili uticaju elektronskih medija. Posebno je katastrofalna situacija kod mladih i školske omladine kao potencijanih korisnika kulturnih dobara. Izvan Beograda, mogućnost zadovoljenja bilo koje kulturne potrebe zavisi od entuzijazma nekog od profesora, koji će ponekad, uz veliki lični angažman, da organizuje posetu muzeju ili pozorištu, ili osmisli program koji makar malo kompenzuje nedostatak kulture u sopstvenoj sredini. Otuda se ne retko događa da se mnogi mladi tek nakon upisa na studije susreću po prvi put sa određenim kulturnim sadržajima (opera, balet, galerije...) za koje, najčešće, nemaju interesovanja. Njihovo nerazumevanje kulture i značaja koji ona ima u izgradnji ličnog, ali i kolektivnog identiteta, ide u prilog daljeg samoizolovanja i produbljivanja suštinskog nerazumevanja koje postoji između Srbije i savremenih svetskih zbivanja. Uz to, socijalno raslojavanje društva koje je neizbežni pratilac tranzicije, stvara uslove za razvoj kvazielitističke kulture (i njenih poklonika), čiji se kvalitet ne meri u komparaciji sa validnim sadržajima i umetničkim dometima u zemlji i svetu, već u izolovanom krugu samoproklamovanih "vrednosti".

Nedostatak zakonske regulative, kao i finansijskih sredstava, nije jedini hendikep kojim je kultura obeležena u protekloj deceniji. U opštem beznađu i egzistencijalnoj nesigurnosti, najveći broj stvaralaca i zaposlenih u kulturi i ne pokazuju ozbiljniju inicijativu da se nešto promeni i pokrene, kako bi kultura uhvatila korak sa tranzicionim reformama. Poluvekovna navika stečena u vreme komunizma o budžetskoj kulturnoj koncepciji, u kojoj je bila važnija partijska funkcija od strategije ili konkretnog projekta, ni danas se nije promenila izuzev u činjenici da je jednu partiju zamenilo više njih. Etatizacija i partokratija su tako opstale duboko ukorenjene u svesti, a nepromenjen ili nepostojeći zakonski okvir im za to daje i formalno pokriće.

Nadležnom Ministarstvu za kulturu je nakon petooktobarskih promena 2000-te pridodato i informisanje. Iz jednostavnog razloga-značaja koji informisanje i mediji imaju u političkim kampanjama koje neprekidno traju, Ministarstvo se daleko više bavi pitanjima informisanja pa je tako u toj oblasti i usvojen određeni broj zakona. Kultura na taj način i u sopstvenom

Ministarstvu nema glavnu, već sporednu ulogu. Ta slika se sa državnog nivoa prenosi i na niže nivoe-pokrajinu, gradove i opštine. Lokalna samouprava, obespravljena i bez nadležnosti koje bi joj po prirodi stvari pripadale, uz to najčešće i siromašna, čak i ne pokušava da pronađe alternativne mogućnosti dodatnog finansiranja institucija i pojedinaca, već se linearni model finansiranja jednostavno i bez dublje analize preslikava. Malobrojni i retki međunarodni i domaći konkursi i donacije, samo povremeno i delimično daju infuziju obolelom kulturnom tkivu, dok je najviše institucija i pojedinci prepušteni samima sebi i sopstvenoj sposobnosti da pronađu eventualne sponzore. Iskustvo govori da je to jako teško, čak i kada se radi o promociji ili zaštiti izrazito vrednih kulturnih dela. Oni koji danas imaju novac u Srbiji, uglavnom su spremni da stanu jedino iza kulturnih inicijativa koje promovise političko-intelektualna elita bliska vlasti.

Kultura kao specifikum ne može se, bar ne u potpunosti, tretirati kao ostala roba koja podleže tržišnim zakonima i mehanizmima. Ne uvažavajući potrebe kulture niti kulturne potrebe građana, Vlada već skučeni finansijski prostor olako smanjuje na račun broja snimljenih filmova, izdavanja ili otkupa knjiga, zaštite kulturnih dobara, broja pozorišnih premijera... Uz neuređene odnose u zaštiti autorskih prava i borbi protiv piraterije-sive ekonomije u kulturi, država pokazuje svu svoju nemoć, ali i nezainteresovanost da sanira tekovine i komunističkog, i nacionalističkog nasleđa. Prazan i neuređen prostor kulture prepušten je volji novobogataša koji, uz značajnu pomoć većine medija, proklamuju nove "kulturne vrednosti" tabloidne provinijencije. Novokomponovanost u svemu tako postaje jedini i pravi "brand" Srbije, u većoj ili manjoj meri zaodnut lažnim patriotizmom i nacionalizmom, koji se podmeće i potura kulturi kao opšteprihvatljiva vrednost i civilizacijsko dostignuće. Najveći broj nekontrolisanih i poludivljih elektronskih medija su, pre svih ostalih, glavni promoteri takve nakaradne kulturne politike, za koju ni sama država, ili još preciznije političari koji je predstavljaju ne pokazuju ni minimum interesovanja i zabrinutosti. Naprotiv, oni su često njen sastavni deo. Sam ministar za kulturu i informisanje svojim aktivnostima i izjavama najbolje oslikava stanje u kulturi; od njega će ostati upamćena samo voštana figura četničkog generala kojom je "ukrasio" ministarstvo.

Reforma u kulturi zahteva, za početak:

- Donošenje zakonskog okvira za negovanje, razvoj i zaštitu kulture i stvaralaštva
- Usvajanje nacionalne strategije razvoja i ciljeva kulturne politike, sa posebnim akcentom na decentralizaciju i dostupnost kulture što većem broju građana odnosno potencijalnih korisnika,
- Reorganizaciju i uspostavljanje novih modela rada u sektorima za kulturu koji funkcionišu u organima javne uprave,
- Sprovođenje institucija javnih konkursa,
- Stručno i profesionalno vođenje kadrovske politike,

- Određivanje prema privatizaciji u kulturi i omogućavanje ravnopravnog nastupa i tretmana,
- Stvaranje boljih materijalnih i finansijskih preduslova, kao podsticaj za stvaralaštvo,
- Profitabilniji oblik korišćenja resursa u kulturi,
- Modernu i marketinški obrađenu prezentaciju i zaštitu kulturnog stvaralaštva i potencijala,
- Stipendiranje u obrazovanju i usavršavanju talentovanih pojedinaca

Navedene aktivnosti predstavljaju samo mali deo kompleksa administrativno-zakonskih pitanja koja treba da obuhvate problematiku kulture, kako se ona ne bi i dalje tretirala kao potrošnja, zabava ili još bizarnije, kao nepotrebni državno-budžetski trošak. Međutim, prilikom razmatranja kulturne politike svakako treba posvetiti posebnu pažnju problemu koji se ne može zakonski regulisati, a on se odnosi na promenu stava prema kulturi, njenim institucijama i pojedincima. U tom dugoročnom procesu svakako posebno mesto treba da zauzme edukacija najmlađih u cilju uspostavljanja narušenih kulturnih i civilizacijskih vrednosti, stvaranja kulturnih potreba i mogućnosti za njihovo zadovoljenje. Kultura, između ostalog, spada u osnovna ljudska prava, koja se definišu članom 27. Konvencije o ljudskim pravima: "Svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu zajednice, da uživa u umetnosti, učestvuje u naučnom napretku i njegovim koristima". Ako se na prethodno izrečeno dodaju i problemi u definisanju i zadovoljenju kulturnih potreba koje prozilaze iz mnogih različitosti i specifičnosti (poput etničkih manjina, ili ljudi sa posebnim potrebama-osoba oštećenog vida ili sluha, sa telesnim invaliditetom...), stanje u kulturi, posebno izvan Beograda, u najmanju ruku je alarmantno.

Međunarodna saradnja u kulturi i prezentacija kulturnog stvaralaštva, zbog svoje važnosti i značaja zahtevaju posebno mesto. Stoga moraju biti sinhronizovano podržana kako od resornog ministarstva, tako i od cele Vlade, posebno Ministarstva za finansije. Kultura, kao značajan kohezivni faktor sa svetskom kulturnom baštinom i njena strategija, po definiciji predstavljaju prvu i najbržu mogućnost za promenu negativnog imidža koji je Srbija stekla u događajima tokom raspada Jugoslavije, ali i mogućnost uspostavljanja kulturnog dijaloga, pluralizma i međusobnog poštovanja i uvažavanja. Posebnu ulogu u tom procesu morali bi da imaju kulturni centri u velikim svetskim i evropskim prestonicama. Na žalost, i u ovom slučaju partokratska kadrovska politika, uz neadekvatnu finansijsku podršku, onemogućava pozitivne efekte koje je kultura u mogućnosti da ostvari. Pojedinačni uspesi na tom planu više su plod *ad hoc* projekata koji se realizuju, u najčešćem broju slučajeva, kao plod privatne inicijative nekog od stvaralaca, a ne kao deo sveukupne državne strategije i podrške. Posebno bi se mogli ostvariti značajni

rezultati u saradnji i zajedničkom, osmišljenom nastupu između ministarstava za kulturu i turizam, ali ništa manje ni sa drugima.

Proces evropeizacije Srbije i usaglašavanja sa standardima razvijenih demokratskih zemalja se tako više odvija prema zahtevima koji svakodnevno stižu iz međunarodne zajednice i njenih organizacija, nego što ih Srbija, sa svim svojim institucijama, prepoznaje kao sopstvenu potrebu. Zbog toga je i jedina ozbiljnija akcija vezana za kulturu usledila nakon velikog pritiska i zahteva međunarodne zajednice da se država obračuna sa piraterijom. Država i Ministarstvo za kulturu, kao ni druga ministarstva (finansija, pravde, policije...) nisu se osetili pozvanim da uredi oblast zaštite autorskih prava zbog sopstvenih stvaralaca, ali i prihoda, već su tu akciju sproveli *ad hoc* i kabadahijski oduzimajući piratsku robu prodavcima na ulici, dok su glavni nosioci tog posla ostali zaštićeni i nedirnuti. Akcija iz 2002. godine¹ bila je samo pokazna vežba da država može i poseduje mehanizme kontrole, kad hoće. Ipak, očigledno je da neće, jer se većina proizvođača piratskih proizvoda brzo oporavila i vratila na sivo tržište. Čak se i RTS (ali i većina drugih elektronskih medija), kao preduzeće koje se još uvek nalazi u rukama Vlade Srbije ponaša na sličan način, jer ne poštuje elementarna prava autora u delu nadoknade za premijerno ili reprizno emitovanje filmova, muzičkih dela, zabavnih i dokumentarnih emisija, pozorišnih predstava... domaćih stvaralaca. Najveće TV stanice primorane su da ispunjavaju finansijske obaveze pri kupovini inostranih programa, ali je zato neovlašćeno presnimavanje i reemitovanje od strane stotine malih TV kuća praksa kojoj se ne vidi kraj. Ovaj, samo letimično pomenut primer dovoljno je ilustrativan da opiše bolesno stanje u kome se nalazi kultura, ali i da naznači ogromne finansijske mogućnosti i malverzacije koje se u njoj kriju. Međunarodna alijansa za zaštitu intelektualne svojine je zbog toga SCG stavila na *Watch*-listu, na kojoj se nalaze države u kojoj se ne poštuju prava i zaštita intelektualne svojine. Regulativa koja se odnosi na zaštitu autorskih prava u Srbiji je zastarela i iziskuje nova sistemski rešenja u skladu sa vremenom i drugačijim potrebama. Pošto država do sada nije pokazala volju da ovu oblast zakonski uredi, kao i u mnogim drugim slučajevima to će učiniti pod pritiskom i pod ultimativnim zahtevima odgovarajućih međunarodnih organizacija i institucija Evropske Unije.

Vreme nakon petooktobarskih promena 2000-te godine za kulturu predstavlja propuštenu šansu da se ova značajna oblast reformiše i prođe kroz proces tranzicije daleko brže i kvalitetnije od drugih segmenata društva. Iako u mnogome socrealistička, kultura je u bivšoj Jugoslaviji (pa i Srbiji) ipak bila

¹ Tokom pomenute akcije tržišna inspekcija je zaplenila 35.360 kompaktnih diskova, 16.801 audio kasetu i preko 2.000 VHS i DVD filmskih zapisa; u svojim akcijama kontrole, finansijska policija je istovremeno zaplenila 22.601 video kasetu, 11.175 kompaktnih diskova i preko 10.000 audio kasetu; doneto je 35 rešenja o zatvaranju objekata koji su nelegalno trgovali muzičkim i filmskim zapisima, podneto oko dve stotine zahteva sudiji za prekršaje i izrečeno 283 mandatnih kazni.

daleko otvorenija prema drugim kulturama i različitim uticajima, nego što je to bio slučaj sa istočnoevropskim zemljama "tvrđog komunizma". Već postojeći kontakti sa zapadnom demokratijom i zemljama tzv. "trećeg sveta" bili su dobra osnova za oslobađanje kulture od ideoloških uticaja i njeno redefinisiranje. Umesto toga, državno ustrojena i poltronska, kultura je lako zloupotrebljena od strane nove politike, ovog puta nacionalističke. No, i pored toga, očekivalo se da će nove vlasti imati više sluha i umeti da iskoriste mogućnosti u kulturi za brže uspostavljanje prekinutih veza i približavanje ostatku sveta. Na žalost, kultura je sa svim svojim institucijama i načinom rada, organizovanja i delovanja, ostala na istom nivou. Dok je vlada premijera Đinđića makar imala nameru da se distancira od svojih prethodnika, aktuelna vlast je učinila sve da uspostavi i ponovo ojača poljuljani diskontinuitet, pa je i u oblasti kulture rehabilitovala institucije i pojedince za koje se verovalo da će zauvek otići u prošlost. Država se, zapravo, nije strateški odredila prema kulturi i nije proklamovala kulturnu politiku niti formulisala državni interes, jer su taj interes i politika suštinski konfrontirani naprednim stremljenjima u Evropi i svetu. Zato je kultura, generalno gledano, u vrlo jadnom stanju, ozbiljno devastirana i oslabljena u toj meri da se sopstvenim snagama ne može oporaviti. Izdvajanja iz republičkog budžeta (kao i iz pokrajinskog i opštinskih), više su nalik socijalnoj pomoći koja se raspoređuje na bezbroj korisnika (institucija, manifestacija...), koji po svom sadržaju, kvalitetu i dometima niti mogu, niti treba da se nađu u tom istom svetu.

Proces privatizacije, najznačajniju tranzicionu aktivnost, kultura nije ni osetila. Potpuno kontradiktorno deluje podatak da sa jedne strane država teži da se oslobodi svih nepotrebnih budžetskih balasta, te da kulturu, u jednom njenom segmentu smatra nepotrebnom potrošnjom (!), a da na drugoj strani ne čini ništa da se kulturi stvori zakonski prostor za potpuno druge, ali ravnopravne, oblike stvaralaštva i preduzetništva. Kultura tako nije ni dobila šansu da se privatna inicijativa artikuliše i time pokaže mnoge, pa i profitabilne mogućnosti! Primer mnogih bioskopskih dvorana, koje su širom Srbije smeštene na izuzetno dobrim lokacijama, a danas u najvećem broju slučajeva propadaju bez potrebne opreme, repertoara, pa samim tim i posetilaca, samo je jedan u nizu; ništa bolji slučaj nije ni sa mnogobrojnim "Potemkinovim selima" u vidu domova kulture, omladine ili kulturnim centrima; uz galerije i muzeje u čijim podrumima trunu vredne umetničke zbirke, svi ovi primeri ukazuju na tragičan odnos društva prema kulturi i kulturnom nasleđu. Istorijski sukob koji u Srbiji traje čitav vek, između tradicionalista i modernista, u kulturi je još opipljiviji i dramatičniji. Iz politike su se na kulturu prenela dva suprotstavljena, konfliktna koncepta: nacionalni, kao etnocentrični koncept, prilično je hermetizovan i konzervativan, autističan, čak i ksenofobičan dok je drugi koncept globalistički, moderan i otvoren, a pre svega interkulturalan i provokativan.

U neizgrađenom i nedovoljno obrazovanom društvu lako je, međutim, da mitologija i religija, drevni običaji i narodno stvaralaštvo, populizam i demagogija... formulišu standarde i u kulturi. Tako sve postaje politika, a umetnici svoj 'credo' na novom kvazitržištu razmenjuju za visoke državne ili ambasadorske funkcije. Istine radi, ne događa se to samo sada i ovde, ali u ranijim vremenima, pa i danas u uređenim državama time se nije ugrožavao lični i kulturni identitet takvih pojedinaca, niti su se devalvirale funkcije na koje su te osobe imenovane. Te bočne udare politike, kultura u Srbiji trpi od svog nastanka, u neprekidnom nastojanju da to i takvo dejstvo amortizuje i relativizuje do podnošljivih granica. I u Srbiji se relikti socrealizma nalaze na svakom koraku, ali ne kao spomenici jednog vremena, nego kao svakodnevni kamen spoticanja ka novim, modernijim, pa i profitabilnijim izazovima kakvi postoje u demokratskim državama koje su kulturi poklonile daleko veću pažnju i značaj. Svoje muzeje, galerije, pozorišta, umetnike i kulturne manifestacije, ozbiljne i odgovorne države su podigle na nacionalni pijedestal (ne nacionalistički), ne gušeći pri tom i ne zatvarajući oči pred nadolazećim modernim trendovima i njihovim stvaraocima. Sumorna slika stanja u kulturi može biti relativno brzo promenjena ukoliko se državna politika jasno odredi prema strategiji i realizaciji modernijeg organizovanja, finansiranja i podsticaja u kulturi i stvaralaštvu, uz daleko veće angažovanje kulturnih poslenika koji moraju da pokažu daleko više inicijative i želje da se krucijalna pitanja reforme kulture što brže i optimalnije razreše. U međuvremenu će veliki broj talentovanih pojedinaca, ne videći svoju šansu u ovakvoj Srbiji, odlaziti u sredine koje će za njih imati više razumevanja, pa i finansijskih sredstava. Preispitivanje narcisoidne i lažne konstatacije da su njihovi uspesi vezani isključivo za poreklo i nacionalni identitet, bio bi dobar početak za suočavanje sa zabludama o "nama" i "drugima".

IV

Institucije u nedovršenoj državi

VOJSKA SCG: PAD REJTINGA - OKLEVANJE S REFORMOM

Vojska SCG je u procesu urušavanja čemu je doprinela opšta demoralizacija, brojni skandali i afere. Po prvi put je znato opalo i poverenje građana u ovu instituciju. Na kraju kalendarske 2005. godine situacija je izgledala više nego poražavajuće: uzdrmana brojnim skandalima i nerasvetljenim (i nekim misterioznim) ubistvima i samoubistvima vojnika, zbunjena sve učestalijim smenama na vrhu komandne piramide, i dalje opterećena teškom ratnom hipotekom (te utemeljenom pretpostavkom da su baš pod okriljem njenih specijalaca i tajnih službi vešto zametani tragovi haških begunaca, uključujući i Ratka Mladića), te presudama za genocid i najteže ratne zločine -Vojska SCG životari na socijalnoj i političkoj margini srbijansko-crnogorske državne zajednice.

Dubina njenog današnjeg sveopšteg potonuća može se porediti sa periodom kada ju je njen neformalni vrhovni komandanat Slobodana Milošević (polovinom devedesetih godina) surovo odbacio i materijalno marginalizovao. U to vreme ojačao je srbijansku policiju, koju je transformisao u svoju drugu armiju, za unutrašnje prilike daleko pouzdaniju. Vojsku će ponovo dignuti "na oružje" uoči "Drugog kosovskog boja".

Međutim, ta prilično sumorna slika redovno se retušira u radionicama vojnopolitičke propagande na višim nivoima vojne hijerarhije, pa se tako umivena i doterana lansira u javnost. Nažalost, građani Srbije i dalje ne osporavaju ponuđena im saopštenja i informacije što su ih emitovale informativne institucije Generalštaba i Ministarstva odbrane. Ali, to duboko ukorenjeno poverenje "našeg naroda" u "našu vojsku" -puklo je na tragediji u Topčideru 2004. godine, a nastavljeno serijom sličnih nerasvetljenih pogibija vojnika i u narednoj godini, kada, u suštini, počinje njen sunovrat.

Srbijanski vrh sa Vojislavom Koštunicom i Borisom Tadićem nije imao političke volje, niti sposobnosti da na pravi način kvalifikuje brojne probleme u vojsci. Naprotiv, se zadovoljio površnom i benignom dijagnozom, tražeći uzroke pre svega, u socijalnim i političkim razlozima, kao što su česte smene na vrhu Ministarstva odbrane i Generalštaba. Umesto da se politička vlast ozbiljno pozabavi reformom Vojske (i ostalim segmentima sistema odbrane),

ona je, namerno ili nenamerno, dolivala ulje na vatru već rasplamsalih afera u Vojsci.

Može se pouzdano tvrditi da su afere davale osnovni ton ukupnom životu i radu u Vojsci i Ministarstvu odbrane tokom 2005. godine. Serija nerasvetljenih ubistava vojnika, ne samo da je uzdrmala Generalštab i Ministarstvo odbrane, nego je, prema istraživanjima javnog mnjenja, u znatnoj meri dovela do vrtoglavog pada poverenja građana u Vojsku. Druga serija skandala u Vojsci vezana je za vojna lica, aktivna i umirovljenike, za koja se osnovano moglo tvrditi da su bila na usluzi odbeglom generalu Ratku Mladiću. Afera "pancir", koja je obelodanila da je Ministarstvo odbrane sklopilo ugovor o kupovini skupe vojne opreme od zrenjaninskog proizvođača "Proizvodnja Mile Dragić", takođe je imala negativan odraz na rejting Vojske, dok je resornog ministra Prvoslava Davinića koštala ministarske fotelje. Sasvim je neshvatljivo da je pomenuta firma više puta afirmisana i na stranicama nedeljnika "Vojska", između ostalog, i početkom 2005. godine¹, da bi njen vlasnik Mile Dragić i njegovi partneri iz Ministarstva odbrane sa ministrom na čelu, na karju te godine, doživeli totalni fijasko.

Reforma sistema odbrane gotovo da se nije napravila veće pomake. Dakle, reforma Vojske i dalje teče bez uključivanja civilnih vlasti i bez osnovnog projekta transformacije. U 2005. godini uglavnom se svodila na reorganizacijske promene, na probleme vezane za izvesno brojčano smanjenje Vojske i na njenu popunu iz regrutnih kontigenata, pri čemu su u punoj meri javnosti prezentovani krajnje konzervativni stavovi vojnih i nekih segmenata civilnih vlasti. Osim toga, učestala smenjivanja na vrhu Ministarstva odbrane i čelnih ljudi u Generalštabu, neuobičajena pojava i u domaćoj praksi i u praksi u svetu, imala su veoma negativne posledice na moralno stanje u Vojsci.

Misteriozna (samo)ubistva vojnika

Istraga pogibije dvojice gardista u Topčideru 5. oktobra 2004. godine nastavljena je bez većih rezultata. Generali uporno istrajavaju na izveštaju Vojne komisije na čijem čelu je bio tadašnji vojni istražni sudija, kapetan Vuk Tufegdžić. Prema njegovim nalazima vojnici Dražen Milovanović i Dragan Jakovljević su se međusobno pubijali, pri čemu je u prvoj verziji Jakovljević u nekom stanju duševnog rastrojstva ubio svog druga pa sebe. U drugoj verziji uloge su bile izmenjene, da bi u trećoj verziji Tufegdžićeva Komisija "otkrila" da su poginuli vojnici bili skloni nastranostima - "u vidu homoseksualnosti", što je imalo da baci novo svetlo na taj nesretni slučaj. Ovakvim interpretacijama roditelji mladića su dodatno povređeni, a gnev je porastao prema vojnom establišmentu i Vojsci SCG uopšte. Topčiderska tragedija,

1 "Protivteroristička oprema visoke puzdanosti", nedljnik *Vojska* 13. januar 2005.

međutim, kao da je bila uvod u ceo niz sličnih tragedija koje su se odigrale u Vojsci SCG tokom 2005. godine.² Hronologije tih pogibija:

1. janura, vojnik *Dušan Petrović* pronađen je mrtav na stražarskom mestu na vojnom aerodromu Lađevci kod Kraljeva; u zvaničnom izveštaju stajalo je da je reč o samoubistvu; 10. janura, vojnik *Sadudin Adrović*, u času dok je bio na dužnosti stražara u podgoričkoj kasarni "Masline", iz nerazjašnjenih motiva pucao je u svog komandira straže, starijeg vodnika Jadranka Kandića, i ubio ga; istraga je stala na tome da je Adrović počinio zločin u nervnom rastrojstvu. ;18. februara, vojnik *Dragan Živković*, u vojnoj bazi u reonu Kopnene zone bezbednosti u Bujanovcu, po zvaničnoj verziji, iz nehata je vatrenim oružjem naneo ozbiljne povrede svom drugu, vojniku *Danijelu Stanojeviću*³; 30. juna, vojnik *Radoman Žarković* nađen je mrtav na osmatračnici u Kopneoj zoni bezbednosti u opštini Lebane; pogibija je takođe ostala nerasvetljena;

19. jula, *Ivan Kozlovački*, civilno lice na službi u Vojsci u zrenjaninskom garnizonu, po zvaničnoj istrazi izvršio je samoubistvo dok je bio na noćnom dežurstvu u vojnom objektu "Silos"; 29. septembra, vojnik *Srđan Lazić* pronađen je mrtav u jednoj niškoj kasarni; zvanično, i on je digao ruku na sebe; 13. oktobra, vojnik *Milan Matić* nađen je mrtav na stražarskom mestu u kasarni "Bagremar" u Mladenovcu, oficijelna istraga je i tu smrt ubeležila u "rubriku" samoubistva; 14. oktobra, vojnik *Darko Milovanović* ubio se vatrenim oružjem, i to na očigled cele jedinice u kojoj je služio vojni rok; taj je čin izveo na poligonu pirotske kasarne "Treći pešadijski puk". Toj seriji smrtnih slučajeva u Vojsci SCG tokom 2005. godine može se pripisati i smrt vojnika *Bojana Stanojevića* koji je, nakon što mu je "iznenada pozlilo" u jednoj niškoj kasarni, umro u Vojnoj bolnici u Nišu 2. oktobra.⁴

Nakon navedenih nesreća, ozlojeđenost roditelja i neverica u efikasnost vojne organizacije i u istinitost njenih zvaničnih izveštaja i saopštenja o uzrocima smrti vojnika u kasarnama eskalirale su dotle da su roditelji pokojnog Dragana Kostića - koji je, prema zvaničnom izveštaju, takođe sam sebi oduzeo život u vojničkoj uniformi 27. augusta 2004. u leskovačkoj kasarni "Jablanica", a sahranjen na mesnom groblju u Požegi - nakon punih 14 meseci ekshumirali posmrtnu ostatke svoga sina da bi ih podvrgli ekspertizi prema vlastitom izboru.⁵

2 "Traume nekada moćne institucije", *Danas*, 15-16. januar 2005.

"Marš u ritmu NATO-a", *Politika*, 13. januar 2005.

"Stražar ubio komandira", *Večernje novosti*, 11. januar 2005.

"Zemlja mrtvih vojnika", *Glas javnosti*, 15. oktobar 2005.

3 "Životna pouka", nedeljnik *Vojska*, 24. februar 2005.

4 "Pucao u usta pred drugovima", *Glas javnosti*, 15. oktobar 2005.

"Zemlja mrtvih vojnika", *Glas javnosti*, 15. Oktobar 2005.

5 "Otkrivanje tajne o smrti u leskovačkoj kasarni", *Danas*, 30. septembar 2005.

Samo u slučaju ranjavanja vojnika Danijela Stanojevića u vojnoj bazi u Bujanovcu, tadašnji ministar odbrane Prvoslav Davinić oštro je zapretio "odgovornim starešinama", jer je to ranjavanje, po njegovoj oceni, posledica "grube povrede discipline u okviru jedinice", i to ne obične jedinice, nego jedinice koja se nalazila na važnom zadatku – obezbeđenja Kopnene zone bezbednosti. ⁶ Ostala reagovanja iz Vojske i Ministarstva odbrane SCG na pomenute pogibije bila su gotovo isključivo u funkciji samoodbrane. Doduše, penzionisani general, šef Centra za razvoj demokratije i bezbednosti, nevladine organizacije iz Beograda, razloge pogibijama vojnika vidi i u nedovoljno humanim odnosima u Vojsci: "...Kod nas je Pravilo službe staro 20 godina, ništa se u njemu nije promenilo u smislu humanijih odnosa između pretpostavljenih i potčinjenih..."⁷

Ne može se reći da u Generalštabu i Ministarstvu odbrane SCG nije bilo pokušaja da se otkriju uzroci pomenutih nesreća. Međutim, u tim pokušajima one su isključivo redukovane na – samoubistva, pri čemu su tu ključni krivci viđeni u civilnim zdravstvenim institucijama koje regrutnim komisijama šalju duševno bolesne i porocima sklone mlade ljude koji u jedinicama, u za to povoljnim trenucima, okončaju život suicidom. Dakle, u tim kakvim-takvim analizama gotovo da se nisu tražili uzroci u (ne)sposobnosti starešina i njihovoj nespremnosti da pomognu regrutima da se što bezbolnije adaptiraju na vojnički ritam i ostale uslove života u jedinicama; u slabostima vojne organizacije, naročito u manama organizacije tzv. unutrašnje službe; u preteranoj birokratizaciji vojnih komandi i drilu na nižim spratovima vojne hijerarhije, itd. ⁸

Pogibija Dašnima Hajrulahija

Iako je smrt šesnaestogodišnjeg Albanca Dašnima Hajrulahija bitno drugačija od smrti vojnika o kojima je bilo reči u prethodnom odeljku, ona se ipak može tretirati kao skandalozna. Dakle, 7. januara 2005. pripadnik Vojske SCG koji se nalazio u sastavu onih snaga koje su obezbeđivale Kopnenu zonu bezbednosti ubio je maloletnog Albanca. Taj tragični čin odigrao se na nedozvoljenom mestu prelaza granice između Srbije i Crne Gore i Makedonije, kada se Hajrulahu vraćao iz Makedonije, gde je posetio majku koja živi s druge strane granice. ⁹ Pogibija tog mladića (rodnom iz sela Oraovica kod Preševa) politički je kapitalizovana sa obe strane, kosovskih Srba i Albanaca. Samo tri

⁶ "Životna pouka", nedeljničnik *Vojska*, 24. februar 2005.

⁷ "Zašto nam se regruti sve češće ubijaju", *Blic*, 16. oktobar 2005.

⁸ "Kad potamni unutrašnje sunce", časopis *Obrana*, 1. novembar 2005.

⁹ "Granica", *Ekonomist magazin*, 17. januar 2005.

"Koliko smo se ološili", nedeljničnik *Vojska*, 13. januar 2005.

"Strepnja od 'vruće' godine", *Helsinška povelja*, januar – februar 2005.

dana nakon pogibije tog mladića, tj. 10. januara, u Domu garde u Topčideru okupio se intelektualni i politički krem Srbije kome je prisustvovao i patrijarh Pavle, kojom su prilikom u svet poslali poruku, pre svega, Albancima, "gde god ih ima". Suštinu poruke izložio je Marko Jakšić, jedan od lidera kosovskih Srba, pred kamerama RTS: "Albancima šaljemo poruku da Srbija neće tek tako da se odrekne Kosova i Metohije".

Okupljanje u Topčideru je, ustvari, bio odgovor oficijelne politike Beograda na okupljanje Albanaca povodom ubistva Hajrulahua. Glasnogovornici ekstremnog krila albanskih političkih parija na jugu Srbije tvrdili su da je dečak Dašnim namerno ubijen, a da je ubistvo deo "srpskog scenarija" najave "vrućeg proleća" u čijoj je srži navodno bila ideja da se Albanci isprovociraju da "povuku nepromišljen potez", odnosno da nasiljem odgovore na pogibiju svog mladog sunarodnika. Međutim, čak su i albanski ekstremisti pristali na politički konsenzus i čvrsto se opredelili za "nenasilne metode delovanja" u ostvarivanju svojih ljudskih, građanskih i nacionalnih prava. Na Hajrulahuovoj sahrani okupilo se čak 20.000 Albanaca, ali ni jednim gestom nisu nagovestili da će nasiljem uzvratiti udarac.

Srpska strana je i u ovoj prilici delovala trapavo, dakle neprimereno. Pre svega, izostala je iskrena izjava saučešća porodici ubijenog mladića, što je nedostatak ne samo političkog sluha nego i elementarne ljudskosti. Ta činjenica delovala je skandalozno i još više podgrejala uverenje čak i među miroljubivom i veoma tolerantnom delu albanske populacije – da su "srpski vojnici" namerno ubili Dašnima. Doprinos takvom uverenju dala je i vojna vlast ne osobito pametnim zvaničnim saopštenjem o rekonstrukciji događaja, prema kome vojnici – graničari nisu pucao direktno u "metu", tj. u mladića, nego da se projektil ispaljen iz automatske puške odbio od debla neke šljive i usmrtio Dašnima. Konačnu zvaničnu istinu trebalo je da ponudi Okružni sud u Nišu, ali javnost o tome nije obavestena.

Zanimljivo je da su na tom delu granice česti ilegalni prelasci, jer je legalni prelaz daleko od tog mesta. I umesto da problem reše na jednostavan način – da to mesto prelaza legalizuju, kako su Albanci iz Preševske doline i predlagali – vojne i civilne vlast Srbije ostale su gluve, a nevini ljudi plaćali su glavom. Na tom istom mestu pre ovog slučaja poginule su tri osobe (opet: Albanci). Generalštab VSCG, pred onim savesnijim delom vlastite javnosti branio se opet na staromodan način: saopštili su da je vojnici na granici postupio po pravilima službe. U uređenom svetu takve situacije se ne rešavaju metkom, ali isto tako ovakvo ubistvo bio bi dovoljan razlog da čak i ministar odbrane podnese ostavku. U Vojsci SCG povodom ovog ubistva niko nije ni pozvan na odgovornost.

Oficiri VSCG generalu Mladiću na usluzi

Bez obzira na to kada će se razjasniti ubistva dvojice gardista, topčiderska nesreća je postala referentna tačka u analizama sveukupnog stanja u Vojsci SCG. Tako je povezana ne samo sa pretpostavkama, već i sa opipljivim činjenicama, da je Ratko Mladić skoro sve do kraja 2005. imao punu podršku Vojske SCG, iako su to vrh Vojske i Ministarstva odbrane poricali.¹⁰ Između ostalog, neki domaći analitičari i opozicioni političari su tvrdili da se Ratko Mladić krio i u tajnom vojnom objektu "Karaš" (koji je pod pritiskom javnog mnjenja i otvoren za javnost ne dugo iza tragedije).¹¹ Neke su hipoteze išle dotle da su, po njima, gardisti "tog kobnog jutra videli ono što nisu smeli da vide", dakle navodno su videli generala Mladića, i da ih je ta slučajnost koštala života.

Vodnik Petrović - "živo meso Ratka Mladića"

Miroslav Petrović, nekadašnji pripadnik Vojske SCG u činu vodnika prve klase, po sopstvenim je tvrdnjama - što ih je na ličnu inicijativu izneo redakciji dnevnog lista *Danas* - bio jedan od onih vojnih starešina koji su bili "zaduženi za obezbeđenje Ratka Mladića".¹² Po njegovom kazivanju, u Mladićevom obezbeđenju u to vreme bila su "tri stepena (tri prstena) zaštite", a da je on bio u onom najužem prstenu, odnosno, kako se on izrazio, da je bio - zajedno sa drugim članovima ličnog generalovog obezbeđenja - "živo meso Ratka Mladića".

Petrović je naveo da su "maja meseca (2004. godine) u kasarnu u Prokuplju dvojica starešina iz Vojske Republike Srpske postavljena na izmišljene dužnosti koje ne postoje u formaciji VSCG. U junu mesecu sva trojica smo pozvani u kasarnu Topčider na sastanak i savetovanje. Na tom sastanku je bilo dosta starešina iz VRS, upoznao sam oficire koji su imali zadatak da obezbede prolaz generalu na sever ili prema Bosni ..." Petrović je takođe rekao da je Ratko Mladić bio "i u oktobru u kasarani u Topčideru, nesrećni vojnici su ga videli i likvidirani su za tren oka..."

Priča vodnika prve klase Miroslava D. Petrovića - koji je dezertirao iz VSCG, i to u vreme (novembar 2004) kada se nalazio u timu koji je deminirao deo Kopnene zone bezbednosti u reonu Bujanovca, a nakon toga i definitivno otpušten iz VSCG - ne deluje dovoljno ubedljivo. Pa ipak, demanti njegove priče (objavljene u *Danasu*) koji je usledio iz Ministarstva odbrane¹³, ličio je na puku diskvalifikaciju M. Petrovića u profesionalnom i u moralnom smislu

¹⁰ "Krga: Vojska ne čuva haške begunce", *Danas*, 17. novembar 2004.

¹¹ "Korać: Vojska je skrivala haške optuženike", *Danas*, 4. novembar 2004.

¹² "Živo meso Ratka Mladića", *Danas*, 11. april 2005.

¹³ "Lična promocija", nedeljničnik *Vojska*,

(navodno, da je sklon krađi, alkoholu; da je bio poznat vojnim i civilnim organima gonjenja pre nego što je stupio u profesionalnu službu u Vojsci, itd). Uprava za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane nije osporila ni jedan Petrovićev podatak, čime je njegova priča u javnosti dobijala snagu uverljivosti.

"Firma" Ćosić - pukovnik i sin

Radomir Ćosić, pukovnik na dužnosti komandanta Gardijske brigade, uporno je branio Slobodana Miloševića, njegovog bivšeg vrhovnog komandanta, u noći kada je Milošević uhapšen¹⁴. Uprkos tome, Ćosić je ostao kamandant te elitne jedinice VSCG sve do 15. marta 2005. godine, kada ga je zamenio pukovnik Radoje Trifunović.¹⁵ Nema podataka o tome da li je Ćosić ikada bio u kontaktu sa R. Mladićem, mada je u nekim medijima bilo spekulacija, imajući u vidu njegov "patriotizam" i neskriveni veliki žal za Slobodanom Miloševićem. Uprkos svemu, Radomir Ćosić se dovodi se u vezu sa odbeglim generalom samo posredstvom svog sina Nenada.¹⁶ Naime, pukovnikov sin bio je zaposlen u Gardijskoj brigade kao civilno lice. Činjenica da je kritične noći kada su poginula dvojica gardista bio u zgradi, sasvim blizu mesta nesreće, i da je bio među prvima koji su stigli na "lice mesta" nakon što se tragedija odigrala - dala je povoda za najrazličitije spekulacije koje su i dalje aktuelne. Te pretpostavke uticale su na to da Nenad Ćosić dobije otkaz, i od 5. juna 2005. više nije bio zaposlen "pri Vojsci". Međutim, sumnje da on ipak nešto zna o pogibiji u Topčideru umnožile su se nakon noći između 23. i 24. jula 2005. godine, kada je na gangsterski način upao u jednu prostoriju Ministarstva odbrane u kojoj je samo ispreturao dokumentaciju.¹⁷ Istraga nije ništa otkrila, ali će sumnje ostati sve dok se ne rasvetli pogibija u Topčideru.

Kapetan Puhalo - čovek od velikog poverenja Ratka Mladića

Tokom rata u Bosni Branislav Puhalo je bio komandir voda Vojne policije u tzv. Drinskoj operativnoj grupi Vojske Republike Srpske.¹⁸ Kao komandant VRS, Ratko Mladić ga je izabrao u svoje lično obezbeđenje, što je ovaj obavljao sve do kraja rata. Posredstvom tzv. Tridesetog kadrovskeg centra u Ministarstvu odbrane SR Jugoslavije, prekomandovan je na službu u 46.

¹⁴ "Slučaj pukovnika Ćosića", *Danas*, 9. novembar 2004.

¹⁵ "Novi komandant", neeljničnik *Vojska*, 17. mart 2005.

¹⁶ "Pukovnikov sina opljačkao vojsku", *Blic*, 10. august 2005.

¹⁷ Isto

¹⁸ "Niko od oficira nije primao Mladićevu penziju", *Danas*, 31. januar 2006.

Logističku bazu, u beogradsku kasarnu u Topčideru, gde je i danas na službi kao aktivno vojno lice.

Sve do polovine 2005. godine, dakle do eksplicitnijeg zahteva glavnog tužitelja Tribunala Karle del Ponte da Srbija izruči svoje begunce, pre svih Ratka Mladića, javnost nije ni znala za Puhala. I kada je bivši šef Državne bezbednosti (danas BIA) Goran Petrović u izjavi beogradskom dnevnom listu *Blic*, 20. jula 2005. godine, otkrio da je njegova služba imala saznanja o tome da Mladića štite "desetero ljudi", i da su svi oni što penzionisana što aktivna vojna lica, saznalo se i za Puhala.

U svojstvu predsednice RS, Biljana Plavšić je krajem 1996. penzionisala Mladića. Međutim, njemu je u Generalštabu Vojske SR Jugoslavije otvoreno fiktivno formacijsko mesto, tako da je nastavio da prima platu iz kase VJ sve do 28. februara 2002. godine, kada ga je Vojislav Koštunica, u svojstvu predsednika SRJ, penzionisao, što će reći da je Mladić tada po drugi put penzionisan. Za javnost je to bila tajna. Budući da se – pred zahtevima iz Haga, a izvesno po savetu tajnih vojnih službi koje su ga štatile i organizovale mu sve odstupnice – povukao u duboku ilegalu, Ratko Mladić je, sem svoje supruge i svoga sina, ovlastio i dvojicu vojnih starešina da mogu podizati njegovu penziju. Jedan od njih bio je Branislav Puhalo.

Pukovnik Krstović – logističar ratnog zločinca

Bivši šef Državne bezbednosti Goran Petrović "otkrio" je i pukovnika Dragomira Krstovića kao važnu figuru u ovoj skandaloznoj igri sa Tribunalom u Hagu. Ali, ni jedno "otkriće" oficira koji su bili na usluzi Ratku Mladiću nije izazvalo takvu zbrku u javnosti kao objava da je Krstović, u tom času načelnik Uprave za logistiku u Generalštabu VSCG, bio jedan od važnijih ljudi u zbrinjavanju Ratka Mladića.¹⁹ Ministarstvo odbrane je u ovom slučaju delovalo neverovatno smušeno. Uprava za odnose sa javnošću je 20. jula saopštilo da "ni jedan aktivni pripadnik Vojske SCG, pa time ni pukovnik Dragomir Krstović, od donošenja Zakona sa Haškim tribunalom, nije ni u kakvom kontaktu sa generalom Ratkom Mladićem, niti bilo kojim drugim haškim beguncom, pa time ni u kakvoj prilici da im pruža bilo kakvu pomoć."²⁰

Naravno da je takvo saopštenje doprinelo još većoj konfuziji. Mediji su insistirali na otkrivanje istine u vezi sa ulogom Krstovića u aferi skrivanja haškog optuženika Mladića, tim pre što se zna da je pukovnik uoči Dana Vojske, 16. juna 2005. postavljen za načelnika Uprave za logistiku, što znači da mu je bio zagarantovan i generalski čin. Ispostaviće se, međutim, da je

¹⁹ "Ministarstvo odbrane proizvodi zbrku", *Blic*, 23. jul 2005.

"Kad je penzionisan pukovnik Krstović?", *Danas*, 22. jul 2005.

"Pukovnik Krstović tvrdi da nije penzionisan", *Danas*, 23-24. jul 2005.

²⁰ "Pukovnik Krstović ne pomaže generala Mladića", *Danas*, 21. jul 2005.

Krstović, naročito otkad je preuzeo pomenutu dužnost i samimi tim postao član Kolegijuma načelnika Generalštaba, bio izuzetno važna karika u lancu obezbeđivanja svih neophodnih uslova za život generala Mladića u ilegali.

Pošto se našao u škripcu, ministar odbrane Prvoslav Davinić je gotovo hitno i u tajnosti penzionisao pukovnika Krstovića. Tek nakon toga nastala je prava pometnja: Krstović je neko vreme dolazio na posao, jer je izjavljivao da nema pojma o tome da je penzionisan, a Ministarstvo je saopštavalo da on više nije u aktivnoj službi.²¹

Neobično je da ni Puhalo, ni Krstović nisu uhapšeni i podvrgnuti proceduri pravosudnih organa. Tim pre ako se zna da je u januaru 2006. uhapšen penzionisani pukovnik VSCG Jovo Đogo, takođe ratni kadar Republike Srpske i jedan od oficira u mreži Mladićevih jataka.

Cvečke u "Cvečari 2"

Izvorna "Cvečara", ili "Cvečara 1" je slobodniji naziv za kompleks veoma luksuznih zgrada izgrađenih na ekskluzivnoj beogradskoj lokaciji na Dedinju, u ulicama Augusta Cesarca i Radanskoj još 1992. U tom kompleksu nalaze se 32 apartmana od po 150 metara kvadratnih u proseku, koji su podeljeni generaciji Miloševićevih generala koja je dala svoj značajan doprinos ratnom razaranju bivše Jugoslavije. Gotovo tri četvrtine tih luksuznih stanova, otkupljenih za smešno male pare, generali su prodali po ceni od 300.000 do pola miliona eura.²² Evo samo nekih generalskih imena sa liste dosenjenih u "Cvečaru": Jevrem Cokić, Nikola Uzelac, Miodrag Vukadinović, Dragoljub Perišić, Milutin Kukanjac, Aleksandar Vasiljević, Andrija Rašeta, Blagoje Adžić...

Afera "Cvečara 2" eksplodirala je u augustu 2005. To je takođe luksuzno naselje od 17 stanova, izgrađeno takođe na ekskluzivnoj lokaciji, u Raškoj ulici na Banjici. Generali, kojima je stanove dodelila komisija koju je valjda imenovao Nebojša Pavković, uselili su u stanove, iako taj kompleks zgrada nije još imao upotrebnu dozvolu.

Ova generacija generala nije zaostala za svojim starijim kolegama iz "Cvečare 1"²³: Zlatoje Terzić uselio se u stan od 201 metara kvadratnih, Ljubomir Anđelković, Milivoje Pavlović, Milan Karajović i Božo Novak u stanove od po 181 metar kvadratnog, a Jugoslav Kodžopeljić u stan od 279 metara kvadratnih. Pošto je reč o stanovima koji su čak znatno veći nego što je kvadratura na koju su po internom pravilniku generali imali pravo, a javnost

²¹ "Ministarstvo odbrane proizvodi zbrku", *Blic*, 23. jul 2005.

"Pukovnik Krstović tvrdi da nije penzionisan", *Danas*, 23-24. jul 2005.

²² "'Cvečara' preprodana", *Politika*,

²³ "Generali na muftu", *Kurir*, 3. august 2005.

digla glas na sav taj bezobrazluk, Vrhovni savet odbrane navodno je doneo rešenje – da generali "višak stambenih kvadrata plaćaju po tržišnoj ceni".²⁴

Javnost Srbije ostala je zapanjena pred činjenicom da Vojska stalno lamentira nad svojim siromaštvom, pri čemu konstantno ističe onu famoznu brojku od 15.000 zaposlenih u Vosjci, što civila što vojnih lica, koji čekaju na stan, a da se, na drugoj strani, dopušta neverovatno luksuz. Očigledno je nad da politikom dodele stanova u Vojsci vlast nema nikakvu kontrolu. Apsurdno je da se među onima koji su dobili stanove u "Cvećari 2" nalaze i dvojica generala iz Vojske RS, jedan od njih je Radislav Krstić. Njega je Tribunal u Hagu osudio na 35 godina zatvora zbog genocida nad bošnjačkim stanovništvom i teškog kršenja zakona i običaja rata u Bosni.²⁵ Istovremeno, civilne i vojne vlasti gotovo 15 godina odbijaju da reše stambeni problem generalu Vladi Trifunoviću, komandantu Varaždinskog korpusa JNA početkom rata u Hrvatskoj, samo zato što ga je "patriotski blok" Srbije proglasio izdajnikom jer je odbio da ratuje za velikosrpske ciljeve, odnosno razaranje Varaždina, već je "srpsku decu" izvukao i vratio u Srbiju.

"Ratna igra" mitropolita i generala na vrhu Rumije

Na vrhu planine Rumije instalirana je limena crkva 21. juna 2005 godine²⁶, što je izazvalo pozornost građana Crne Gore. Limena crkva na Rumiji postavljena je na zahtev mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija, i to u sklopu njegovog projekta – izgradnje crkava i manastira u Crnoj Gori mimo zakona. Do instaliranja "limene kutije" na Rumiji, u Crnoj Gori je, u režiji mitropolita Amfilohija, izgrađeno ili preuređeno više od 200 objekata SPC, bez građevinske dozvole i druge zakonske regulative.²⁷ Zato je taj čin isprovocirao žestoke reakcije ne samo onog dela građanstva u Crnoj Gori koje je opredeljeno za njeno osamostaljenje, nego je imao odjeka i u demokratskom krilu Srbije.

Na vrhu Rumije odavno su se tradicionalno okupljali predstavnici svih konfesija u Crnoj Gori. Mehmed Bardhi, lider jedne od dveju albanskih partija u Crnoj Gori i poslanik u Skupštini Crne Gore, zahtevao je u parlamentarnoj raspravi da država ukloni crkvu sa Rumije, naglasivši da "Rumija pripada svima narodima i konfesijama", a da "Srpska pravoslavna crkva time provocira Albance".²⁸

²⁴ "Oficiri će morati da doplate suvišne kvdrate po tržišnoj ceni", *Danas*, 12. august 2005.

²⁵ "General Krstić i general Trifunović", *Danas*, 6-7. august 2005.

²⁶ "Rumija", *Ekonomist magazin*, 8. august 2005.

²⁷ "Uspenje Anfilohija Radovića", *Ekonomist magazin*, 29. august 2005.

²⁸ "Trougao opisuje opasni krug", *Danas*, 27-28. august 2005.

Svrha Amfilohijevog plana (istovremeno i plana njegovih istomišljenika) bila je sasvim ogoljena na "osveštenju" crkvice na Rumiji 31. jula, na kojoj su "svetkovini" među nekoliko stotina vernika viđeni i "vernici" u majicama sa likovima Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Ustavri, bila je to mnogo više politikantska nego verska manifestacija u kojoj su učestvovali mitropolit Anfilohije i episkop zahumsko-hercegovački Grigorije.²⁹

Vojska je svojim helikopterom transportovala građu limene crkve do mesta postavljenja, bez čega mi mitropolit Amfilohije teško ostvario cilj. Iako su Ministarstvo i Generalštab angažman Vojske u toj operaciji pokušali da prikriju tako što su o njoj ćutali, crnogorska demokratska javnost je ocenila taj čin kao mešanje Vojske u odnose u koje nema pravo da se meša. Ministar Davinić je krajem avgusta prilikom posete Vašingtonu rekao da "ne bi trebalo pridavati senzacionalistički značaj" angažovanju Vojske u podizanju crkvice na Rumiji.³⁰

Potprednik crnogorskog parlamenta, Dragan Kujović je izjavio da: "nije riječ ni o kakvoj senzaciji već o direktnom i otvorenom vojnom miješanju u odnose države i crkve u Crnoj Gori. Radi se, dakle, o stavljanju vojske na stranu političkog djelovanja Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori".³¹

Tadašnji načelnik Generalštaba VSCG, general-potpukovnik Dragan Paskaš, po čijem je odobrenju i izvedena helikopterska podrška Amfilohijevoj operaciji, branio je čitav poduhvat rekavši da u angažmanu Vojske u instaliranju crkvice ne vidi ništa loše, da je Vojska i do sada pomagala Crkvi. Zbog toga je kasnije smenjen.

"Pancirom" po ministru Daviniću

"Malo je privatnih firmi u jugoistočnom delu Evrope koje su se uzdigle u tako poznatog i priznatog proizvođača specifične opreme, kao što je to "Proizvodnja Mile Dragić" iz Zrenjanina. U poslovnim krugovima na Balkanu, ali i šire, proizvođač grada na Begeju važi za lidera kvalitetne, raznovrsne i razvijene palete proizvoda za snage odbrane, policije, žandarmerije i civilne zaštite"³², rekao je Mile Dragić u svom intervjuu *Vojsci*. Samo nekoliko dana kasnije, tačnije 19. januara, svečanom akademijom u Domu garde u Topčideru obeležen je jubilej tog preduzeća – "20 godina postojanja i uspešnog poslovanja". Na svečanosti, direktor preduzeća, Mile Dragić "uručio je posebna priznanja institucijama i pojedincima "za uspešnu saradnju".

Uspešna saradnja između Vojske SCG (ranije Vojske SRJ) i preduzeća "Proizvodnja Mile Dragić" traje više od decenije. Zato su se među dobitnicima

²⁹ "Rumija", *Ekonomist magazin*, 8. august 2005.

³⁰ "Trougao opisuje opasni krug", *Danas*, 27-28. august 2005.

³¹ Isto.

³² "Bitka za kvalitet", nedeljnik *Vojska*, 13. januar 2005.

"posebnih priznanja" iz Vojske SCG, osim Ministarstva odbrane i Generalštaba, našli i "istaknuti" pojedinci, četiri uprave Generalštaba i još neke institucije. Priznanja u ime Generalštaba VSCG primio je zamenik načelnika Generalštaba viceadmiral Mihailo Žarković koji je tom prilikom istako da su "proizvodi preduzeća "Proizvodnja Mile Dragić" svojim kvalitetom zaslužili da se koriste u svim jedinicama VSCG i da su pandan opremi koje imaju najbolje vojske na svetu."³³

Ta saradnja je, međutim, naglo prekinuta, po svemu sudeći, isfabrikovanom aferom koja je u medijima cikulisala kao afera "pancir". Glavni akteri najnovije faze te saradnje, s jedne strane Mile Dragić, direktor preduzeća, a s druge, general-major Milun Kokanović i pukovnik Jovica Vučković, predstavnici Ministarstva odbrane, početkom oktobra 2005. dospeli su u jednomesečni pritvor, jer su osumnjičeni da su raznim malverzacijama pri sklapanju ugovora o nabavci balističke i zaštitne opreme za Vojsku SCG – teško oštetili državnu zajednicu SCG, odnosno Srbiju. Afera "pancir" srušila je i ministra odbrane Prvoslava Davinića koji je pod pritiskom članova Vlade Vojislava Koštunice i adekvatne im medijske podrške, podneo ostavku.³⁴

Javnost nije obavještena tačno koliko su bili "teški" sporni ugovori (bilo ih je nekoliko) između preduzeća "Proizvodnja Mile Dragić" i Ministarstva odbrane o nabavci balističke i zaštitne opreme: u medijima su se pojavljivale različite brojke, a najčešće – 300 miliona eura.³⁵ Tu je cifru u javnost izneo Mlađan Dinkić, ministar finansija i glavni oficijelni kritičar ministra odbrane Prvoslava Davinića. Međutim, podaci, što ih je uvidom u relevantna dokumenta ponudila javnosti istraživačka ekipa redakcije časopisa *Obrana* – govore da su ugovori, potpisani između dve strane, bili "teški" "samo" 175 miliona eura.³⁶ Bez obzira na tačnu cenu naručene robe koja je navedena u spornim ugovorima, akteri tog skandala podvrgnuti su pravosudnoj istrazi, a Savet ministara SCG stornirao je vlastitu odluku kojom se odobrava nabavka pomenute opreme, dakle i realizacija ugovora.

Ako se pođe tragom te afere unatrag, vidi se da je skandal počeo sporom između političke stranke G17 plus, čiji je eksponent u ovom slučaju bio Mlađan Dinkić, i Ministarstva odbrane, odnosno – ministra Prvoslava Davinića, inače dotadašnjeg člana te partije. Međutim, veoma je izvesno da su iza svega stajali predsednik Vlade Srbije Vojislav Koštunica i DSS. To se neposredno može zaključiti i po tome što je novi ministar odbrane, Zoran Stanković bio Koštuničin izbor.

33 "Dvadeset uspešnih godina", *Vojska*, 27. januar 2005.

34 "Afera pancir", časopis *Obrana*, 15. oktobar 2005.

35 "General Dragan Paskaš tražio nabavku opreme", *Glas javnosti*, 6. septembar 2005.

"Generalštab je znao sve", *Politika*, 6. septembar 2005.

36 "Afera pancir", časopis *Obrana*, 15. oktobar 2005.

Nesporazumi između ministara Dinkića i Davinića primećivali su se još u vreme kada je Dinkić, u ime Vlade Srbije, zabranio Daviniću da preko Fonda za reformu Vojske rasprodaje tzv. vojnu imovinu na teritoriji Srbije. Tokom proleća i leta 2005. godine, naročito posle serije (samo)ubistava vojnika, nesporazum je eskalirao u pravu ofanzivu na Davinića.³⁷ Nakon što je u javnost procurila informacija o tome da je Davinić ubedio Savet ministara SCG u nužnost da državna zajednica SCG od jedne izraelske firme unajmi satelit za nadziranje Kopnene zone bezbednosti i juga Srbije po ceni od 53 miliona evra – Davinić je *de facto* izgubio ministarsko mesto.

Tokom leta iz vrha G17 plus lansirane su tvrdnje da Davinić nije sposoban da rukovodi Ministarstvom odbrane, i naročito, da Ministarstvo odbrane i Generalštab neracionalno troše budžetska sredstva (ovo potonje nije bilo daleko od istine). Mlađan Dinkić je čak odredio Aleksandra Radovića kao finansijskog kontrolora u Ministarstvu odbrane, što je bilo krajnje ponižavajuće za ministra odbrane. Stoga je on u drugoj polovini augusta u dva broja nedeljnika *Vojska* pokušao da se odbrani od napada Mlađana Dinkića uz podršku Labusa i Koštunice.³⁸ Afera "pancir", koja je imala izrazito političku pozadinu produbila je krizu u Vojsci, iako je novi ministar odbrane Zoran Stanković, uz veliku medijsku pompu, najavio kako će vratiti "stari sjaj" Vojsci SCG.

Na sporednom koloseku

Za razliku od skandala koji su bili dominantno obeležje Vojske u 2005. godini, reforma Vojske i sistema odbrane³⁹ je – baš kao i ranijih godina – skrajnuta na sporedni kolosek. Ne samo zato što se kakav – takav proces transformacije odvijao u "složenim socijalnim, ekonomskim i političkim uslovima u zemlji", kako je napisao bivši ministar odbrane Prvoslav Davinić u prvom broju časopisa *Obrana*, nego prvenstveno zato što ni u 2005. godini nisu stvorene osnovne pretpostavke za reformu o kojoj je reč. Između ostalog, i nadalje su nepoznati politički, pravni i ekonomski okviri u kojima se izvodi reforma; o reformi ne postoji opšta saglasnost čak ni država članica državne zajednice SCG a o konsenzusu političkih stranaka da se i ne govori. Zato nedostaju: doktrinarna bezbednosna dokumentacija, zakonska regulativa i opšti projekat po kome bi se izvodila reforma.

37 "Kriminal buja u Vojsci", *Blic*, 27. jul 2005.

"Ubiše nam Vojsku", *Kurir*, 4. august 2005.

38 "Neosnovani napadi", nedeljnik *Vojska*, 18. august 2005. "Pružam primer odlučnosti", *Vojska*, 25. august 2005.

39 U oficijelnoj komunikaciji, u nas se najčešće upotrebljava sintagma "reforma Vojske i odbrane", iako se u kakvim – takvim praktičnim ostvrenjima može govoriti gotovo isključivo o reformi Vojske.

Nedostaje još jedna važna pretpostavka za reformu Vojske koju je Prvoslav Davinić formulisao kao *nepostojanje nacionalnog konsenzusa o prirodi onoga što se dešavalo devedesetih godina tokom raspada Jugoslavije, o ulozi oružanih snaga u tim događajima, a posebno o odgovornosti pojedinaca za optužbe pokrenute protiv njih od Međunarodnog tribunala za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji u Hagu, te opravdanosti vojne intervencije snaga NATO 1999. godine.*⁴⁰

Ova formulacija je veoma važna prvenstveno zato, jer prvi put jedan političar poziva vladajuće strukture u državnoj zajednici SCG da konačno izvedu bilans ratova, posebno da se analizira uloga oružanih snaga. To je uslov bez koga će reforma Vojske nije moguća, čak ukoliko bi ostale pretpostavke bile ispunjene.

Sličnu izjavu je dao i general-majora Zdravka Ponaša, zamenik načelnika Generalštaba u intervjuu časopisu *Obrana*, novembar 2005. On je, između ostalog, na pitanja kojima će se Generalštab VSCG pozabaviti u ovoj vremenu, između ostalog, rekao i sledeće: "Da bih odgovorio na to pitanje moram malo da se vratim u prošlost, jer da bismo znali šta sve moramo da uradimo, treba da vidimo gde smo. Da prepoznamo i shvatimo da je vojska devedesetih godina bila upotrebljavana i zloupotrebljavana"⁴¹...

To je prvi put da i jedan oficir Vojske Srbije i Crne Gore javno saopšti da je vojska zloupotrebljavana. Armija je do sada isključivo svoju ulogu tumačila kao borbu za "opstanak Jugoslavije", potom "oslobađanje srpskog narod", najpre od "ustaša", zatim od "balija i mudžahedina", na kraju, od "Nato agresora" i "šiptarskih terorista".

Možda njihove izjave znače i najavu realnog pristupa vojnih i političkih struktura kada je reč o nacionalnom programu, ratu i ratnim zločinima. Možda je to i saznanje da je reforma moguća jedino ukoliko dođe do promene u glavama ljudi, u vojnom školstvu, jer bi samo neki novi, obrazovani mladi oficiri mogli da iznesu reformu i time vojsku uključe u evroatlantske bezbednosne tokove. Ujedno, te dve izjave su najveće nagoveštaj u pogledu reforme vojske.

Reorganizacija – supstitucija reforme

U nedostatku projekata reforme Vojske i odbrane na nivou državne zajednice, Ministarstvu odbrane i Vojsci SCG ostavljeno je da se samotransformišu, iako praksa u svetu nije zabeležila slučaj da se neka vojska uspešno sama reformisala. Po nekom internom projektu, jedan od ciljeva reforme "proizilazio je iz političkih i javno deklariranih opredeljenja i država članica za pristupanje evropskim integracijama, uključujući i one u oblasti bezbednosti oličene u Partnerstvu za mir i NATO". Iz ove okolnosti proizilazila

40 "Dostignuća i izazovi", časopis *Obrana*, 1. oktobar 2005.

41 "O pitanjima rata i mira", časopis *Obrana*, 15. novembar 2005.

je potreba da se pristupi standardizaciji vojne organizacije u cilju ostvarivanja visokog stepena kompatibilnosti, interoperabilnosti i uspostavljanja pune civilne kontrole, elemenata koji su preduslov za stvaranje savezničkih odnosa sa ovim organizacijama.⁴²

S tim u vezi, javnosti je početkom aprila 2005. tadašnji načelnik Generalštaba VSCG general Dragan Paskaš predstavio novu shemu organizacije Vojske SCG.⁴³ Prema toj shemi, ukiniti su korpusi, uz Podgorički i Novosadski, a umesto njih formirane su: a) Operativne snage, b) Kopnene snage, c) Vazduhoplovne i protivvazdušne snage odbrane, d) Mornarica, e) Logistika, f) Vojna akademija. "Sa sektorske organizacije Generalštaba... prešlo se na organizaciju po funkcionalnom principu, u skladu sa savremenim standardima." Svaki pomenuti segment ima svoju komandu koja je podređena Generalštabu. Osim načelnika, Generalštab ima 4 zamenika i 7 uprava (za ljudske resurse; za obaveštajno-izviđačke poslove, specijalna i elektronska dejstva; za operativne poslove; za logistiku; za razvoj; za vezu i informatiku; za obuku).

Nova organizacijska struktura Ministarstva odbrane u 2005 izgledala je ovako⁴⁴: na čelu ministar i zamenik; Generalštab sa 7 uprava; Sektor za politiku odbrane sa 3 uprave; Sekretarijat sa 2 uprave i Odeljenjem za operativne poslove; Sektor za ljudske resurse sa 4 uprave; Sektor za materijalne resurse sa 7 uprava i Obaveštajno-bezbednosni sektor u čijem su sastavu bile Vojnoobaveštajna agencija i Vojnobezbednosna agencija. Međutim, novi ministar odbrane Zoran Stanković krajem 2005 (verovatno uz saglasnost Saveta ministara VSCG), ukinuo je Obaveštajno-bezbednosni sektor, budući da je na Stankovićev zahtev (navodno zbog slabih rezultata) razrešen dužnosti dotadašnji šef tog sektora general u penziji Aleksandar Dimitrijević, kojeg je početkom pomenute godine angažovao tadašnji ministar odbrane Prvoslav Davinić, baš u saglasju sa novom organizacijskom shemom Ministarstva⁴⁵.

Haos u brojnom stanju

Budući da u državnoj zajednici SCG nema ni približno preciznih parametara prema kojima bi trebalo da se utvrdi mirnodopsko (i ratno) brojno stanje njene Vojske, na tom polju preovlađuje proizvoljnost. Zato se u javnosti pojavljuju različite brojke u pogledu veličine Vojske, u zavisnosti od toga šta ko uzima kao kriterij. U tom smislu više je nego ilustrativan stav aktuelnog ministra odbrane Zorana Stankovića: "Pitao sam kakva je projekcija Vojske i koje je njeno brojno stanje, ali niko nije znao da mi kaže. Čuo sam da se

42 "Dostignuća i izazovi", časopis *Obrana*, 1. oktobar 2005.

43 "Zaokružen proces", nedeljnik *Vojska*, 14. april 2005.

44 "Dostignuća i izazovi", časopis *Obrana*, 1. oktobar 2005.

45 "Kakva država, takva i vojska", časopis *Obrana*, 1. novembar 2005.

pominju brojke od 25.000 do 30.000 ljudi. Dobro, a zašto Slovenci koji imaju milion i po stanovnika plaćaju 8500 profesionalnih vojnika, iako su u NATO. Da li bi mi trebalo da sledimo tu projekciju. Ako je nas 8 miliona, izbrojite koliko bi trebalo da bude vojnika. Ili, zašto bugarska armija ima 49.000 vojnika, a ima približno isto stanovnika kao i mi.⁴⁶

Iz ministrovog stava vide se dve stvari: prvo, njegov glavni kriterij za Vojsku jeste – brojno stanje u armijama drugih (susednih) država, što je krajnje pojednostavljen pristup. Drugo, on ipak preferira brojčano veću Vojsku, što zastupaju svi generali i političari tzv. patriotske, odnosno konzervativne provenijencije.

Bivši načelnik Generalštaba Dragan Paskaš, prilikom već pomenite javne pomocije nove organizacije Vojske, 8. aprila 2005. godine, rekao je da je mirnodopsko brojno stanje Vojske pre najnovije reorganizacije iznosilo oko 100.000, a ratne 360.000 pripadnika, dok "sadašnja mirnodopska brojna veličina Vojske iznosi oko 65.000, a ratna 260.000 ljudi".⁴⁷ Teško je poverovati da se Vojska "skratila" čak za 35.000 pripadnika za tako kratko vreme, ako se zna kakvu je uzbunu izazvalo smanjenje Vojske za oko 9000 pripadnika (od čega dve trećine civilnih lica koja su bila zaposlena u Vojsci), u prvoj polovini 2005. godine.

Na javnoj tribini (koja je održana u maju pod naslovom "Socijalna cena reforme Vojske"), bivši ministar odbrane Prvoslav Davinić rekao je i to da Međunarodni monetarni fond "našoj državi" uslovljava davanje kredita i otpisivanje dugova ne samo veličinom vojnog budžeta, već i odnosom između broja vojnih i civilnih lica u Vojsci. Primera radi, "u rumunskoj armiji ima 90.000 vojnih i 16.000 civilnih lica, a kod nas je isti broj civilnih lica na 36.000 vojnih profesionalaca".⁴⁸ Zbiru od 72.000 treba dodati i minimum 15.000 regruta.

Direktor Centra za civilno-vojne odnose, dr Miroslav Hadžić je izjavio da se Vojska nije ni pomerila naniže sa brojke od 77.000 pripadnika.⁴⁹ U opticaju su bili još neki podaci o brojnoj veličini Vojske, ali i oni objavljeni izazivaju – zbrku, što je inače jedna od karakteristika opšteg, a ne samo brojnog stanja u Vojsci.

Dve vojske u jednoj

Blagoje Grahovac, penzionisani general i savetnik za bezbednosna pitanja Ranka Krivokapića, predsednika Skupštine Crne Gore, uneo je dodatnu

⁴⁶ "Kakva država, takva i vojska", časopis *Odbrana*, 1. novembar 2005.

⁴⁷ "Zaokružen proces", nedeljničnik *Vojska*, 14. april 2005.

⁴⁸ "Reformu diktira novac", nedeljničnik *Vojska*, 26. maj 2005.

⁴⁹ "Hadžić: SCG ne može da izdržava vojsku od 77 hiljada ljudi", *Danas*, 4. juna 2005.

konfuziju. On je prezentirao svoj projekat organizacije vojske Crne Gore⁵⁰, koji podrazumeva samostalnost Crne Gore, što se u Srbiji oštro kritikuje.

Crnogorski deo Vojske SCG broji 3.470 oficira i podoficira. Tome treba dodati još između 1.600 i 1.700 vojnih obveznika, što znači da crnogorski vojni kontigent ima oko 5.000 ljudi. General Grahovac smatra da je to mnogo i da "toliku vojsku" Crna Gora finansijski ne može izdržati. Zato on predlaže da buduća crnogorska profesionalna vojska može da ima između 600 i 1.000 ljudi, pri čemu bi bili plaćeni po 500 eura mesečno.

Vojni analitičari, a među njima i Aleksandar Radić, smatraju da se tu "ne može govoriti o postojanju oružane sile", nego da bi to bila neka formacija "za dočeka stranih delegacija" i ni za šta više, i "pitanje je koliko bi država sa takvom vojskom opstala".⁵¹ Blagoje Grahovac, međutim, smatra da: "Sve te priče da je brojna vojska potrebna za Kosovo, za jug Srbije, stabilnost zemlje, dovode u zabludu građane jer nikada više naša vojska neće rešavati probleme ratom. Država će imati međudržavne ugovore, vezane za sistem kolketivne bezbednosti."⁵² Osim toga, Grahovac tvrdi da privreda Srbije u sadašnjem stanju može da izdrži najviše 8500 profesionalnih vojnika, a da ih plaća takođe 500 eura mesečno.

Borislav Lalević, načelnik Uprave za civilnu odbranu u Vladi Crne Gore na prigovore da Grahovac "razbija Vojsku i zajedničku državu", odgovara tvrdnjom da je Vojska SCG već "podeljena po teritorijalnom principu": "podeljena je vojna imovina", "podeljeno finasiranje Vojske", "regruti služe vojni rok u svojim državama", "svaka država ima zaseban regrutni sistem". "Još je potrebno da se to faktičko stanje i – formalizuje".⁵³

Fetišizacija doktrinarne dokumentacije

Iako je *Strategija odbrane* bila napisana još 2004. godine, taj dokument je zvanično promovisan tek 6. aprila 2005. godine, i to zajedno sa *Belom knjigom odbrane*.⁵⁴ Promoteri su bili predsednik Srbije Boris Tadić i tadašnji ministar odbrane Prvoslav Davinić, koji su visoko ocenili ovaj strategijsko-doktrinarni document. Ministar Davinić je rekao da *Strategija odbrane* "predstavlja neku vrstu izdavanja komande 'za dejstvo' na unutrašnjem planu" dok je *Bela knjiga* "usmerena ka javnosti, domaćoj i stranoj". On je rekao da su sa ova "dva ključna dokumenta ispunjeni ujedno i osnovni standardi demokratskih zemalja o otvorenosti i transparentnosti u domenu vojske i odbrane, koji su osnovni preduslovi za pridruženje međunarodnim integracionim procesima. *Bela*

⁵⁰ "Crna Gora dobija vojsku", *Blic*, 5. mart 2005.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ "Naša evropska stremljenja", nedeljničnik *Vojska*, 14. april 2005.

knjiga je dokument prvi put objavljen u istoriji naših oružanih snaga, što mu daje i određenu političku težinu.⁵⁵

Bela knjiga odbrane "u savremenom smislu predstavlja opšteprihvaćeni naziv za državni dokument kojim se domaćoj i međunarodnoj javnosti prezentiraju informacije o najvažnijim pitanjima i rešenjima koja se odnose na odbranu i bezbednost određene države".⁵⁶ Pitanje je, međutim, u kojoj je meri ona primenjiva na naše uslove. Ili, drugačije: pitanje je u kojoj je meri *Bela knjiga* odgovorila važećim standardima u demokratskim zemalja, jer o njoj nije ni vođena javna rasprava. Uključivanje javnosti u dijalog o vojnim, odbrambenim i uopšte, bezbednosnim pitanjima, i uticaju javnosti na odluke o tim pitanjima – podrazumeva određeni nivo opšte i, posebno, bezbednosne kulture – koje u državama Srbiji i Crnoj Gori nema ni u začecima!

S druge strane, ovdašnja javnost nije u dovoljnoj meri informisana o toj problematici, niti je o njoj čak i elementarno obrazovana. Javnost još nije ni zainteresovana za tu oblast, jer još prevladava konzervativna svest o neupitnosti svega što nosi bilo kakvu oznaku "vojno". To znači da relevantnim državnim institucijama (i ne samo njima, nego i nevladinom sektoru), u prvom redu resornom Ministarstvu, ostaje velika obaveza – edukacije stanovništva o problematici bezbednosti, dakle i o važnosti doktrinarne dokumentacije. To je preduslov učešća građana u kreiranju odbrambene i opšte bezbednosne politike.

U Ministarstvu odbrane je krajem 2005. saopšteno da je u toku izrada *Vojne doktrine*, a da je u završnoj fazi *Strategijski pregled odbrane*.⁵⁷ Iako je u hijerarhiji strategijsko-doktrinarne dokumentacije *Strategija nacionalne bezbednosti* na čelnoj poziciji, Ustavna povelja je na posredan način ostavila svakoj državi članici državne zajednice SCG ponaosob da kreira i usvoji taj dokument. Time bi na strategijskoj ravni doktrinarne dokumentacije bila zaokružena.

Na nivou zakona, Ministarstvo odbrane je pripremlilo nacрте tri zakona: o Vojski SCG, o odbrani i o službama bezbednosti. Eksperti Centra za civilno-vojne odnose pripremili su nacрте zakona o civilnoj i demokratskoj kontroli Vojske SCG i o Vrhovnom savetu odbrane, dok je Beogradska kancelarija Evropskog biroa za prigovor savesti koncipirala *Nacrt Zakona o civilnoj službi*.⁵⁸ Bez obzira na to što nacрти pomenute regulative nisu prošli temeljniju široku raspravu, oni čekaju proceduru usvajanja. Međutim, imajući u vidu stanje u pralamentu SCG i najavljeni referendum u Crnoj Gori – mali su izgledi da i jedan od pomenutih nacрта zakona bude i uvršten u dnevni red i u prvoj polovini 2006.

55 "Dostignuća i izazovi", časopis *Odbrana*, 1. oktobar 2005.

56 "Otvoreno crno na belo", nedeljničnik *Vojska*, 10. mart 2005.

57 "Dostignuća i izazovi", časopis *Odbrana*, 1. oktobar 2005.

58 Isto.

Najodgovorniji ljudi Ministarstva odbrane, pa i Generalštaba, gotovo da fetišiziraju doktrinarnu dokumentaciju i zakonsku regulative. Ta dokumentacija ne može da funkcioniše na valjan način, čak i da se usvoji, sve dok se državna zajednica ne stabilizuje i uredi kao pravna država ili Srbija i Crna Gora postanu samostalne države. Ostaje dilema: u kojoj bi meri pomenuta dokumentacija bila validna u slučaju osamostaljenja država članica. Predstavnici Ministarstva i Generalštaba glorifikacijom dokumenata koji su već usvojeni (*Strategija odbrane* i *Bela Knjiga odbrane*) i onih što su u pripremnjnoj fazi – stavljaju do znanja: a) Briselu, da i na taj način konkurišu za Partnerstvo za mir; b) domaćoj javnosti da i oni (vojni činovnici) nešto rade. Konačno, nije za odbacivanje ni pretpostavka da *Strategija odbrane* i *Bela knjiga odbrane* – za koje i njihovi autori znaju da u provizoriju državne zajednice naprosto ne mogu biti funkcionalne – usvojene samo zato da bi pojačale onu slabašnu vojnu sponu koja koliko – toliko još drži Srbiju i Crnu Goru u kakvoj-takvoj zajedničkoj državi, na čemu tako istrajno insistiraju srpski nacionalisti.

Neće (ni) Srbin "rado u vojnike"

Skupština Srbije i Crne Gore usvojila je 22. oktobra 2005. godine izmene *Zakona o Vojski Jugoslavije* kojima je vojni rok skraćen sa 9 na 6 meseci, a služenje u civilnoj službi sa 13 na 9 meseci.⁵⁹ Državna zajednica Srbija i Crna Gora poslednja je među državama nastalim disolucijom bivše Jugoslavije koja je vojni rok skratila na 6 meseci. Uprkos tome, gotovo ceo generalski kor drži, da je ta odluka "preuranjeno doneta", odnosno da "nije mudra"⁶⁰, pri čemu se takav stav najčešće brani iracionalnom, dakle tradicionalističkom argumentacijom.

Nema dokaza za to da su vojne i civilne vlasti analizom došle do zaključka da je šestomesečni vojni rok najracionalnije rešenje i za državnu zajednicu, nego su taj potez povukle u iznudici. Odziv regruta na odsluženje vojnog roka i u 2005. pokazao je da je još samo u nekim krajevima Srbije (u Crnoj Gori gotovo nigde) ostala duboko ukorenjena tradicija prema kojoj se "muško kali u vojsci", odnosno "muškarčine idu u vojsku, a seka-perse u civilnu službu", odnosno "samo se puškom o ramenu može na pravi način odužiti otadžbini"⁶¹, i tako redom. Drugim rečima, ni Srbin više neće "rado u vojnike", što pokazuju i podaci iz 2005. godine: u martovskom kontingentu regrutne populacije pozivu na služenje vojnog roka odazvalo se samo njih 62 odsto, ali to je još bio i snošljiv procenat u odnosu na junski kontigent kada se samo 49, 1 odsto regruta odazvalo pozivu u Vojsku SCG.⁶²

59 "U vojsku šest meseci", *Politika*, 23. oktobar 2005.

60 "O pitanjima rata i mira", časopis *Odbrana*, 15. novembar 2005.

61 "Bez puške ne može..." nedeljničnik *Vojska*, 13. jun 2005.

62 "Staza izgubljenih koraka", časopis *Odbrana*, 15. oktobar 2005.

U raznim komentarima i analizama, zvaničnim i nezvaničnim, uzroci tako za drastično odbijanje da se služi vojni rok, viđen je na raznim stranama, između ostalog, i u civilnoj službi, u gotovo vrtoglavom padu rejtinga Vojske SCG, izrazito posle serije (samo)ubistava u kasarnama i drugih afera koje su otvorene u Ministarstvu odbrane i Generalštabu. Vojni činovnici, međutim, došli su do zaključka da se uzrok lošeg odziva nalazi i u relativno dugom trajanju služenja vojnog roka, pa su problem predložili Vrhovnom savetu odbrane i Savetu ministara SCG koji su predložili Skupštini državne zajednice da skрати vojni rok na 6 meseci, ne bi li se time popravio odziv. Ispostavilo se da je to, sa stanovišta odziva regruta bio plodotvoran potez: u septembarskom kontingentu od 10.185 regruta sa područja državne zajednice SCG u vojne jedinice je prispelo 85,03 odsto pozvanih mladića.⁶³ Do kraja 2005. godine nije bilo indikatora koji bi ukazivali na to da će se ponoviti uspeh iz septembra. Uzroke slabog odziva treba, ipak tražiti, pre svega, u slabim tačkama vojne organizacije.

Bez amnestije za "vojne begunce"

Jedan od uzroka koji bi se mogao odraziti i na odziv regruta (iako ne ide u red kardinalnih) jeste i krivični progon onih mladih ljudi koji se nisu odazivali vojnom pozivu, pri čemu se pretnja krivičnim gonjenjem odnosila i na one koji su se, u potrazi sa boljim uslovima školovanja i života, našli u inostranstvu još pre nekoliko godina. Nakon što je Skupština Savezne Republike Jugoslavije 2001, donela zakon kojim je amnestirala sve one mladiće koji su u periodu od 27. aprila 1992. do 7. oktobra 2001. godine "izvršili ili se sumnja da su izvršili krivično delo prema Vojski Jugoslavije"⁶⁴, Srbija nije amnestirala svoje mladiće koji su se ogrešili o tu "svetu dužnost otadžbini".

Za razliku od Srbije, Skupština Crne Gore je u septembru 2004, donela zakon kojim je amnestirala mladiće koji se nisu odazvali vojnoj obavezi u periodu od 7. oktobra 2001, do 10. augusta 2004. godine, da bi u novembru 2005. ta ista Skupština usvojila novi "Zakon o amnestiji kojim se oslobađaju od gonjenja, zatvorske i novačane kazne osobe koje se od 10. augusta 2004. do 1. septembra 2005, nisu odazvala vojnom pozivu".⁶⁵

Da bi udovoljio brojnim zahtevima mladih "prestupnika" koji su otišli "trbuhom za kruhom", tadašnji ministar odbrane Prvoslav Davinić je, u saglasnosti sa članovima VSO, još krajem 2004, doneo naredbu – kao privremenu meru do donošenja uzalud očekivanog zakona – kojom se "garantuje" mladim osobama koje su se nalazile u inostranstvu a nisu

63 "Staza izgubljenih koraka", časopis *Odbrana*, 15. oktobar 2005.

64 "Mrtva trka sa vremenom", *Danas*, 19. decembar 2005.

65 Isto.

regulisale vojnu obavezu – da neće biti gonjene ni hapšene i da slobodno mogu da se vrate u otadžbinu.⁶⁶

Međutim, to je bila slaba garancija, jer je 27. aprila na graničnom prelazu kod Bačke Palanke uhapšen Milan Vrsajkov, violončelista svetske slave, uz obrazloženje da je izbegavao vojnu obavezu.⁶⁷ Davinić je u maju 2005, zbog toga uputio zahtev Krivičnom odeljenju Republičkog javnog tužilaštva s molbom da opštinska javna tužilaštva po Srbiji prestanu da gone mladiće koji nisu regulisali vojnu obavezu. Međutim, pošto je dobio negativan odgovor, Davinić je 23. juna 2005, hapšenja te vrste, u izjavi za javnost, nazvao "bezobrazlukom" i nastavio: "Mislim da je sramota da na mesto javnog tužioca bude izabrana ličnost koja nema osećaj šta je pravda i potreba države ..."⁶⁸

Glasnogovornik Republičkog javnog tužilaštva Srbije javno je odgovorio Daviniću – da će i dalje hapsiti vojne begunce.⁶⁹ Izgleda da je politička diskreditacija ministra Davinića počela već tada.

"Bezbednosa crna rupa u regionu"

U strategijsko-doktrinarnj dokumentaciji (usvojenoj i onoj koja je u pripremljenoj fazi) stoji da se politika odbrane SCG zasniva na orijentaciji državne zajednice ka evropskim i evroatlantskim integracijama. Takođe se ističe da je drugi potporni stub odbrambene politike odlučnost državne zajednice da se ona "kao celina, ili preko država članica, uključi u proces saradnje i zajedničkog delovanja sa drugim državama i subjektima međunarodnih odnosa na izgradnji globalne, regionalne i nacionalne bezbednosti".⁷⁰

Navedena orijentacija preuzeta je iz Ustavne povelje. Ali, problem je u tome što se ustavna povelja krši i u tom segmentu, tako da o kardinalnim pitanjima politike odbrane SCG ne samo da nema konsenzusa između subjekata političke vlasti državne zajednice, nego nema konsenzusa ni na nivou političkih subjekata država članica. O nekoj širokoj javnoj raspravi u ostalim strukturama društva o toj politici nema ni govora. Zato se i moglo dogoditi da se u Srbiji digne velika prašina nakon što su Vuk Drašković, ministar inostranih poslova SCG i Jap de Hop Shefer, generalni sekretar NATO, 18. jula 2005. potpisali *Sporazum o tranzitnim aranžmanima za podršku mirovnim operacijama*.⁷¹

Srpska radikalna stranka, odnosno njen lider Tomislav Nikolić, je u Skupštini Srbije rekao: "Spremni smo da dignemo bunu protiv tog Sporazuma.

66 "Oprost vojnim beguncima najjednostavnije rešenje", *Danas*, 24. april 2005.

67 "Krupan propust", *Danas*, 29. april 2005.

68 "Hapšenje regruta iz dijaspore bezobrazluk", *Danas*, 24. jun 2005.

69 "Krivične prijave za sve koji izbegavaju vojsku", *Danas*, 25-26. jun 2005.

70 Jačanje bezbednosne arhitekture", časopis *Odbrana*, 15. oktobar 2005.

71 "Za bezbedniji Balkan", časopis *Odbrana*, 1. oktobar 2005.

Tražićemo da se premijer izjasni o njemu sa 'da' ili 'ne'. Potpisivanjem Sporazuma, koji važi bez ratifikacije Skupštine SCG, više nema nikakve razlike između Srbije i Republike Srpske..." Kosta Čavoški, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, pak, izjednačio je potpisivanje Sporazuma, ni više ni manje, nego sa kapitulacijom!⁷² Iako Sporazum nije potpisan na brzinu, jer je priprema vođena po precizno određenoj proceduri, intenzivno od novembra 2004, do jula 2005. godine, na relaciji NATO – Savet ministara SCG, na nivou pravnih i vojnih eksperata i političara (u svim raspravama, uz predstavnika Ministarstva odbrane i Ministarstva spoljnih poslova, učestvovali su i predstavnici iz Ministarstva pravde i Ministarstva finansija Republike Srbije) – to za javnost Srbije očigledno nije bilo dovoljno transparentno. Anketa, koju je krajem jula 2005. organizovala agencija *Faktor plus*, pokazala je da čak 42,1 odsto anketiranih građana Srbije nije podržala Sporazum.⁷³

Ministarstvo spoljnih poslova i Ministarstvo odbrane nisu učinili veći napor za pouzdanije informisanje građana o tome – šta taj Sporazum znači za Srbiju i Crnu Goru. Međutim, pošto nije bilo konsenzusa o tom strateškom pitanju ni na nivou političkih subjekata Srbije, čitav proces je obavljen bez javnosti. Međutim, reakcije građana, ma koliko profilisane medijskom propagandom, ukazuju i na izrazito konzervativan stav građana Srbije u odnosu prema evroatlantskim integracijama.

Dr. Bojan Dimitrijević, savetnik predsednika Borisa Tadića, smatra: "Dokle god budemo smatrali da je dobro da u odbrambenom sistemu budemo sami i dalje se zatvaramo u svoj atar, dotle će oni koji nam nisu naklonjeni moći da kažu za našu vojsku da je pretnja bezbednosti. Džaba nam Strategija odbrane, Bela knjiga, Doktrina, itd... Nasuprot tom konzervativnom mišljenju, ukoliko se budemo sve čvršće vezivali u savezništva, naša vojska će u duhu svojih najboljih vremena, biti ključni oslonac regionalne bezbednosti..." "...S druge strane, Severnoatlantskom paktu nikako nije potrebna bezbednosna crna rupa u regionu..."⁷⁴

Istraživanja javnog mnjenja krajem 2005. potvrđuju da je i među građanima prevagnulo opredeljenje za priključivanje uz program *Partnerstvo za mir*. To ukazuje na svojevrsnu šizofreniju: znatan deo političkog establišmenta i veliki deo građana smatra da se treba priključiti *Partnerstvu za mir* (valjda iz lukrativnih razloga), ali NATO – u čijem je sastavu i program *Partnerstva* – i dalje se smatra neprijateljskom organizacijom. U skladu s orijentacijom na Partnerstvo, stanoviti broj oficira i civila iz SCG i u 2005. je učestvovao na orijentacionim kursovima NATO, čiji je cilj da polaznicima daju elementarna znanja o Alijansi, da ih upute u način rešavanja kriznih situacija, na funkcionisanje operacija podrške miru i na saradnju civilnog i vojnog sektora,

72 Isto.

73 Isto.

74 "Nerazumevanje nužnih promena", časopis *Obrana*, 15. novembar 2005.

posebno na demokratsku kontrolu oružanih snaga koja u SCG nikako da profunkcioniše.

Smene u vojnom vrhu

U hronikama o Vojsci SCG, godina 2005. ostaće zabeležena i kao godina kada su se učestalo smenjivali državni činovnici i generali na vrhu vojne piramide. U Ministarstvu odbrane, Borisa Tadića je zamenio Prvoslav Davinić, koji se na funkciji održao godinu i po, da bi ga krajem oktobra 2005. zamenio Zoran Stanović. U Generalštabu smene na čelnoj poziciji tekle su ovim redom, general Branko Krga predao je dužnost Draganu Paskašu u januaru 2005. godine, Paskaša je smenio general Ljubiša Jokić u oktobru iste godine.

Učestale smene upućuju na najmenje dva zaključka. Prvi (i manje važan), da politički vrh SCG (ali prvesntveno politički vrh Srbije) nije u stanju, niti ima političke volje – da sagleda dubinske uzroke krize u vojnoj organizaciji i da, shodno tome, donese i odgovarajuća rešenja. Drugo, ove smene pokazuju da srbijanski politički establišment ne želi da ispusti kontrolu nad vojskom tako što se na ključna mesta postavljaju isključivo Srbi, odnosno Srbi iz Crne Gore (Ljubiša Jokić). Ne samo da je to u suprotnosti sa odrednicama i duhom Ustavne povelje, nego ona ukazuje i na moguće scenarije u vezi sa osamostaljivanjem Crne Gore. Tu hipotezu podupire helikopterska podrška instaliranju limene crkve na Rumiji u izvedbi generala Paskaša, politička diskvalifikacija Prvoslava Davinića i naročito, izbor Zorana Stankovića na mesto ministra odbrane.

Primarni kriterijum – nacional(istička)na krovna zrnca

Dragan Paskaš je spadao među generale sa izraženijom "patriotskom svešču", ali je on to vešto maskirao. Mimikrija je bila uspešna do instalacije crkvice na Rumiji. Detalji dogovora između mitropolita Amfilohija i generala Paskaša javnosti nisu poznati, ali zna se da je general sa zadovoljstvom prihvatio poziv da pomogne "svojoj Crkvi". Crnogorci nisu mogli preći preko generalovog gotovo otvorenog uvlačenja Vojske u politički život Crne Gore, pa je stoga morao da ode: Vrhovni savet odbrane smenio ga je 6. oktobra 2005.

Pošto Prvoslav Davinić nije ispunio očekivanja "patriotskog bloka" u Srbiji, njegova matična politička stranka G17 plus pokušala je još s proleća 2005, da reši problem njegovom političkom eutanazijom. Kad to nije uspelo, odmah je "na snagu" stupio nemilosrdniji plan – političke likvidacije. U "akciju" su se uključili radikali, socijalisti, Koštuničine demokrate i Labusov G17. Optužbe su bile: da ne kontroliše tokove vojnog budžeta, pa se zato neracionalno troši; štaviše, da ne zna da rukovodi ministarstvom na čijem je čelu; da Fond za reformu Vojske, koji je bio u nadležnosti Ministarstva

odbrane, ne funkcioniše po zakonu; da je, zajedno sa Vukom Draškovićem, najveći krivac za Sporazum o tranzitu trupa NATO preko teritorije SCG; da je potpisao štetan ugovor sa jednom izraelskom firmom o iznajmljivanju satelita za kontrolu granice na jugu Srbije; najzad, da je bio jedan od glavnih aktera u aferi "pancir".

Neuporedivo manje je kritikovan za nerasvetljena ubistva vojnika. Niko mu međutim – ni vlast, ni opozicij – nije u negativan bilans ubrojao kontradiktorne izjave u odnosu na oficire koji su bili u jatačkoj mreži zločinca Ratka Mladića. Zato je lako pretpostaviti da je Davinić smenjen zbog nedvosmislene orijentacije na evroatlantske integracije, na koji je pravac sasvim jasno usmeravao Vojsku; potom i zbog toga što, izvesno, štab nacionalističke centrale u Beogradu nije imao dovoljno poverenja u Davinića da bi mogao biti od stanovite koristi u verovatno dramatičnim vremenima najavljenog crnogorskog referenduma.

Koštuničin kadar

Na sednici Skupštine državne zajednice Srbija i Crna Gora, 21. oktobra 2005. godine, umesto Prvoslava Davinića, koji je bio prinuđen da podnese ostavku, na mesto ministra odbrane izabran je dr Zoran Stanković, general u penziji, inače specijalista sudske medicine i bivši načelnik Vojnomedicinske akademije. Stanković se jedva "provukao" uz unapred obezbeđene skupštinske većine.⁷⁵

Veoma su indikativni motivi njegovog prihvatanja ministarske funkcije. Objasnio ih je u intervjuu časopisu *Odbrana*:⁷⁶ "Postoje dva razloga. Prvi je moralna obaveza prema premijeru Vojislavu Koštunici, koji me je pre dve godine, kao predsednik savezne države, postavio na mesto načelnika Vojnomedicinske akademije i predložio za unapređenje u čin generala..." Tim javnim priznanjem Stanković je potvrdio svoju bliskost sa Koštunicom, odnosno DSS. Glavni kriterij za njegovu promociju očito je bila njegova izrazita "patriotsaka" orijentacija. Takva bliskost sa DSS i premijerom, implicira u velikoj meri i njegov odnos prema reformi vojske. Postoji opasnost od ponovnog vraćanja na partijsku vojsku i anuliranja (postoje i nagoveštaji) demokratske kontrole Vojske, čime se civilno-vojni odnosi vraćaju u disfunkcionalno stanje.

"Drugi razlog je to što mislim da mogu da pomognem da se, da tako kažem, povrati stari sjaj Vojske..." Po Stankoviću, to je prevashodno onaj sjaj iz vremena "slavnih srpskih vojvoda Mišića, Stepe, Putnika i ostalih". Ali, i "ova vojska i posle 1945. imala (je) briljantnih rezultata i iz nje su iznikle svetski priznate ustanove, kao što je Vojnotehnički institut, Vojnomedicinska

⁷⁵ "Ministar – čudotvorac", *Helsinška povelja*, novembar-decembar 2005.

⁷⁶ "Kakva država, takva i vojska", časopis *Odbrana*, 1. novembar 2005.

akademija, Ansambl 'Stanislav Binički', i druge. Mnogi to žele danas da rasture u ime reforme. U ime koje reforme? Koja reforma nalaže da se rasturaju institucije od nacionalnog ugleda?"⁷⁷

Zaključci:

- Nastavak afera i skandala kroz gotovo celu 2005. godinu ogolilo je do kraja moralnu krizu vojske. Kroz te afere isplivala je isprepletenost vojnih struktura sa brojnim ratnim zločincima, uključujući Ratka Mladića. Zahvaljujući toj neraskidivoj vezi, haški begunci su bili bezbedni više od decenije.

- Urušavanje vojske ozbiljno je poljuljalo mit o nepogrešivosti "naše vojske", što se očitovalo u podršci i poverenju javnog mnjenja. Sa tradicionalno prvog mesta, vojska je pala na treće mesto iza Srpske pravoslavne crkve i školstva, sa tendencijom daljeg pada.

- Budući da je Vojska ranijih godina bila najjača karika između članica državne zajednice (Generalštab i Ministarstvo odbrane su neskriveno navijali za srpsku stranu), crnogorska vlast je 2005, pristala da finansira desetak odsto ljudskih i materijalnih efektivna Vojske, i to onog dela koji se nalazi na teritoriji Crne Gore. Time je Vojska SCG već *de facto* podeljena na dve vojske.

- Srpska strana (zajedno sa Generalštabom i Ministarstvom odbrane) i dalje pokušava da presudno utiče i na "crnogorski deo" oružane sile, držeći sva ključna mesta u Vojsci. Srbijnska vladajuća garnitura Vojsku isključivo vidi kao odlučujući faktora u "očuvanju teritorija srpskih zemalja".

- Uprkos novim bezbednosnim izazovima, rizicima i pretnjama – postojeće oružje, iako izraubovano i beznadežno zastarelo, nije bačeno na otpad. Računa se da se pomanjkanje savremenog oružja može nadoknaditi brojnošću ratnika i "srcem u junaka".

- Vojska i dalje svoj glavni oslonac vidi u srpskoj vojničkoj tradiciji, a ne u reformi i evroatlantskim integracijama, pre svega u *Partnerstvu za mir*.

⁷⁷ Isto.

SPC, DRŽAVA I DRUŠTVO

Srpska pravoslavna crkva i društvena pitanja

Boris Tadić, predsednik Srbije, izjavio je marta 2005. godine da "ako crkva i nije deo države, imajući u vidu politička kretanja u kojima smo, crkva je sasvim sigurno deo društva i treba da se pita o mnogim veoma važnim pitanjima života pojedinca i života društva".¹ Tadićev stav da "crkva treba da se pita" izazvao je priličnu kontroverzu i brojne reakcije u javnosti. Neke javne ličnosti, uključujući i bivšeg i sadašnjeg ministra vera, su se, u najvećoj meri, složile s predsednikom, dok su se drugi (uključujući mnoge nevladine organizacije) tome usprotivili, smatrajući da njegova izjava predstavlja još jedan poziv na klerikalizaciju srbijanskog društva.

Ovakvo stanje stvari odslikava konfuziju tipičnu za postsocijalistička društva i mlade demokratije u pogledu uloge i statusa religijskih zajednica u novim političkim okolnostima, a naročito odnosa crkve i države. Nova uloga verskih zajednica u balkanskim državama omogućuje im, naravno, da se bave i različitim socijalnim problemima, što nije bio slučaj u socijalizmu. Pa ipak, ta nova uloga crkve u društvu povlači i niz drugih, važnijih i konkretnijih pitanja koja se ređe postavljaju u sličnom kontekstu. Na primer, koji su to društveni problemi koji spadaju u domen crkvene nadležnosti i njenih ustavnih okvira i ograničenja? Koliko su verske zajednice u stanju da se pozabave tim problemima i kakav kapacitet one imaju u njihovom eventualnom rešavanju? Koliko su odgovori crkve relevantni i aktuelni kada je reč o savremenim društvenim problemima i pitanjima? Kakva je crkvena vizija savremenog društva? Kakav je njen odnos s civilnim društvom: da li verske zajednice sebe doživljavaju kao deo civilnog društva ili ne?

U vreme socijalizma, država je jednostrano određivala prirodu svog odnosa s verskim zajednicama. U postsocijalizmu, proširenje religijskih prava i sloboda značilo je i povećanje odgovornosti verskih zajednica u mnogim oblastima. Na primer, ukoliko je pridruživanje Evropskoj Uniji cilj Srbije, sme li Srpska pravoslavna crkva (SPC), ili neka druga verska zajednica, da promoviše antievropski diskurs i tako izaziva konfuziju i podele među vernicima, građanima te države?

¹ Navedeno prema *Blic Online*, 12. 3. 2005.

U periodu nakon 5. oktobra 2000. godine, SPC je počela sve više da pruža novi ideološki okvir za državne institucije kao što je, na primer, vojska ili škola, popunjavajući, na svoju vlastitu inicijativu, ideološki vakuum ili prazninu nastalu nakon sloma komunizma. Ali njena važnija, socijalna uloga nije tu nimalo jasna. Puno prostora koji zakonski pripada verskim zajednicama (filantropija, zadužbinarstvo, humanitarni i socijalni rad i sl.) ostaje neiskorišćeno, dok se, s druge strane, vrlo lako vrši politizacija ili politička instrumentalizacija crkve ne samo od strane konzervativnih političara, već i njenih vlastitih prelata, episkopa i drugih visokih sveštenika koji često zastupaju njene stavove u javnosti.

Još veći problem tu predstavlja nedostatak pravog kontakta SPC i društva u Srbiji, i to građanskog društva autonomnih individua sa svojim pravima, zasebnim interesima i raznolikim identitetima koje kreira život u savremenom pluralnom svetu. Zanimljivo je da je SPC nakon 5. oktobra ostvarila zavidan odnos sa srbijanskom državom, ali ona, na žalost, još nema pravog kontakta s (civilnim) društvom, kao što ga je, na primer, imala Rimokatolička crkva u Poljskoj još pre svrgavanja komunizma. Predstavnici SPC, doduše, redovno spominju nekakav *narod*, ali to je gotovo metafizička kategorija, jedan neizdiferencirani kolektiv, "masa", što je, doduše, koncept koji sasvim odgovara sadašnjem 'plemenskom' karakteru SPC (Rak 2005), da ne govorimo o ikakvom pozitivnijem shvatanju civilnog društva i njegovih organizacija i inicijativa koje se često i bukvalno satanizuju u javnosti.²

Koji su, međutim, realni problemi pluralnog društva u Srbiji, kakvi su interesi tu sve zastupljeni, koje su sve političke, socijalne, ekonomske, kulturne orijentacije građana ove zemlje? O tome se u SPC, bar zvanično, ne čuje nikakva koherentna debata. Zanimljivo je da u zvaničnim crkvenim saopštenjima nema gotovo nikakvih referenci na *građane* Srbije ili, pak, na društvo u tom sociološkom smislu, nego se najviše, gotovo isključivo, spominje samo *narod*. S jedne strane, tu je reč o izvesnom nesnalaženju crkve u novim uslovima, karakterističnom za postsocijalistička društva, ali s druge strane, tu je već vidljiva i određena politička filozofija i ideologija SPC koja je dugo bila u drugom planu, svojevrsnom "pozorištu senki" (M. Đorđević), samim tim što je crkva u vreme socijalizma bila malo prisutna u javnoj sferi.

² U saopštenju Informativne službe SPC od 24. 11. 2000. g. reaguje se, na primer, na saopštenje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji "da je inicijativa Srpske pravoslavne crkve i predsednika Savezne Republike Jugoslavije Vojislava Koštunice za uvođenje veronauke u sistem obrazovanja ozbiljno narušavanje principa sekularne države". U reakciji SPC do izražaja dolazi arhaični jezik Crkve iz srednjovekovnih vremena, gde se ovakva saopštenja organizacija civilnog društva karakterišu, ni manje ni više, nego kao "strah Satane i svih njegovih sledbenika za proteklih šest decenija - manifestovan na svakom mestu pod nebom zemlje koja je samo po imenu predstavljala ono što obuhvata pojam Srbije u sveobuhvatnom smislu te reči" (Novosti za 24. 11. 2000).

"Simfonija" SPC i države

Od samog početka demokratskih promena SPC je vrlo brzo ostvarila kontakt sa srbijanskom državom, predstavnicima njenih institucija. Mnogo manje se tu, međutim, razumela složenost savremenog društva. Koncepti kao što su građanstvo ili civilno društvo se gotovo uopšte ne pojavljuju u izjavama crkvenih predstavnika, njenih medija i informativne službe, a kada se pojave, to redovno biva u negativnom kontekstu.

Država i većinska crkva u Srbiji (SPC) su gotovo preko noći zasnovale odnos koji im u prošlosti nije bio poznat. Reč je o iskustvu crkve s jednom demokratskom državom. Pre toga SPC je imala posla s autoritarnom državom (i "fasadom demokratije" miloševićevskog tipa); zatim s jednom državom u kojoj je vladao jednopartijski sistem, komunizam, gde je jedna ideologija i partija imala strukturalni monopol nad državom i društvom; i, najzad, pre Drugog svetskog rata, u relativnoj simfoniji su se zajedno našle monarhija i SPC kao njena državna crkva. Ono što je sada novo – i što je crkva imala prilike da doživi jedino u dijaspori, u demokratskim zemljama u kojima su njene eparhije bile prisutne – jeste čitav niz otvorenih pitanja i problema koji se tiču toga šta je demokratija, šta je, uopšte, demokratska država, šta podrazumeva odnos između crkve, odnosno verskih zajednica i države u tim novim uslovima? Šta se, na primer, dešava danas s društvom u Srbiji? S povećanjem prava koje je crkva stekla u najnovijem periodu, povećavaju se, dakako, i njene odgovornosti. Ali kako sama crkva vidi te svoje nove odgovornosti u svetlu novih prava koje je, u međuvremenu, stekla?

Direktan kontakt SPC s državnim institucijama je još u novembru 2000. uspostavljen putem zahteva njenog Arhijerejskog sabora da se veronauka uvede kao redovni predmet u državne škole. Uvođenje veronauke, a krajem iste godine i odobravanje prisustva sveštenika u vojnim institucijama, predstavljali su zahteve kroz koje se prelamalo puno drugih, važnijih problema. Veronauka u javnim školama nije bila samo pitanje modela religijskog obrazovanja koje se predlaže za to novo, oslobođeno društvo, u kome verske zajednice slobodnije "dišu", imaju više prostora i jedan puno bolji, pravedniji odnos sa samom državom. To je odmah povlačilo i niz drugih pitanja koji se tiču religijskih prava i sloboda u opštijem smislu.

Nije slučajno da se odluka o uvođenju veronauke iz 2001. godine, koja je potvrđena vladinom uredbom, vrlo brzo našla pred Ustavnim sudom Srbije. Jedan broj nevladinih organizacija i privatnih advokatskih kancelarija uložio je žalbu na ustavnost takve odluke.³ Pre novog ustava Srbije, a eventualno i zakona o verskim organizacijama, na snagu je, naime, stupila uredba koja je

³ Popović, Ljubomir and Vitorović-Umičević, Zorica, "Referat za javnu raspravu (2003) u predmetima IU-177/01, IU-213/02 i IU-214/02", Beograd: Ustavni sud Republike Srbije

već u svojoj preambuli definisala status sedam tradicionalnih verskih zajednica (gde se očigledno išlo na kontinuitet s Kraljevinom Jugoslavijom), a da položaj tih verskih zajednica nije uopšte bio prethodno definisan višim pravnim aktima. Prejudicirano je, dakle, nešto što zadire u religijske slobode i odnos verskih zajednica i države: na primer, ako samo sedam verskih zajednica ima pravo da izvodi veronauku u javnoj školi, kako se onda može govoriti da su verske zajednice jednake pred zakonom i Ustavom? Ako su one zaista jednake, zašto samo neke od njih mogu da ostvare ova prava? Da li je tu reč o diskriminaciji, pa i nepravdi nanesej tim verskim zajednicama i, uopšte, kako će njihov status biti regulisan u budućnosti? To je jedan od problema. Drugi problem je odnos prema laičkim državnim institucijama kao što je javna škola: da li su škole u Srbiji još uvek laičke institucije u tradiciji prosvetljenosti? Da li je javni školski prostor i dalje tu "nepovrediv", nekonfesionalan, da li on ima neku vrstu autonomije, tako da verske zajednice ne mogu učestvovati u obrazovnom procesu bez određenih promena samog zakonodavstva?

To je samo jedan broj pitanja, a uvođenje verskog obrazovanja je, svakako, predstavljalo povod da se o tome ozbiljnije razmišlja. Prelomilo se tu, naime, puno toga što se tiče jednog opštijeg odnosa crkve i države. SPC je, s jedne strane, uspela da postane ravnopravan partner s državom u obrazovnom procesu. Ulazak Bogoslovske fakulteta u Univerzitet bio je, isto tako, problematičan, kako sa stanovišta akademskih kriterijuma, tako i sa stanovišta autonomije univerziteta, a još više s aspekta poštovanja ljudskih prava, s obzirom na upisnu politiku prema kojoj samo studenti pravoslavne veroispovesti, koji dobiju blagoslov episkopa, mogu pohađati taj fakultet Univerziteta u Beogradu.

Redefinisanje odnosa države i crkve vidi se, isto tako, i kroz novi odnos SPC i Vojske SCG. Još krajem decembra 2000. godine, Uprava za moral Generalštaba tadašnje Vojske Jugoslavije (VJ) organizovala je okrugli sto na kome se zalagala za 'uvođenje vere u Vojsku': "U Vojsku Jugoslavije treba uvesti vojne sveštenike pravoslavne veroispovesti", jer "religije u našem društvu, iako su jednake pred zakonom, nisu jednake pred našom nacionalnom kulturom i istorijom, odnosno nemaju podjednak doprinos nacionalnoj kulturi i očuvanju nacionalne samobitnosti i državne samosvojnosti srpskog naroda". Koriste se tu termini kao što su "istorijski i kulturni značaj", "kontinuitet", ulazi se, dakle, u neke kategorije koje više nisu samo pravne, već vrednosne. Ubrzo nakon toga imenovan je episkop za saradnju s vojskom (Porfirije), koji je predvodio vojnu posetu Hilandar u aprilu 2002. godine. U manastiru Vavedenje kod Čačka je 2004. g. organizovano i prvo kolektivno krštenje oficira i vojnika jedne vojne jedinice u Srbiji.

Vojska SCG (institucija koja je ionako bila ideološki profilisana u socijalizmu, verovatno najviše od svih državnih institucija) gotovo preko noći je prihvatila pravoslavlje, jednu novu ideologiju i kulturno-istorijsku misiju.

Jasno je da je tu, odmah nakon oktobarskih promena, uspostavljena jedna dugoročnija, stabilnija veza. Danas se, na primer, u nekim "nacionalnim" časopisima, u intervjuima s vladikama SPC, otvoreno govori o "specijanom ratu" koji novi, "anticrkveni ideolozi" vode protiv crkve i vojske.⁴

Istovremeno, SPC ispoljava začuđujuće odsustvo sluha za probleme savremenog društva, međucrkvena i interreligijska kretanja u savremenom svetu, nerazumevajući pritom razliku između komunističke ideologije i modernih oblika sekularizacije što imaju svoje ishodište u evropskoj prosvetčenosti. Antiekumenski stav velikog broja predstavnika SPC, koji je došao do izražaja i povodom nespremnosti Crkve da podrži posetu prethodnog pape Jovana Pavla II Beogradu, kao i kruto pridržavanje fudamenata svoje vere, koji se ne mogu podvrći reinterpretaciji u duhu novog vremena, samo su neka od obeležja današnje isključivosti SPC.

Politička intencija nove vlade Srbije s premijerom Vojislavom Koštunicom došla je do izražaja i putem sastavljanja *Prednacrta Zakona o slobodi vere, crkvoama, verskim zajednicama i verskim udruženjima* (iz jula 2004) u kome je država predvidela velike ustupke Crkvi, uključujući i instituciju imuniteta sveštenika pred zakonom. Nakon burnih reakcija u javnosti, taj *Prednact* je, međutim, povučen iz procedure. U tom dokumentu, zakonopisac eufemistički određuje SPC kao *primus inter pares* u odnosu na druge verske zajednice, pri čemu je jasno da bi u praksi ta crkva, uz logističku pomoć države, imala puna ovlašćenja da odlučuje o tome ko sve ima pravo da slavi Boga na njenoj "vekovnoj teritoriji". Pritom se Ministarstvo vera Srbije postavilo gotovo kao nekakav spoljni, državni "servis" SPC. U stvari, tu se danas sve manje nazire jasnija razlika između crkve i države. Strukture političke moći se sve više prilagođavaju religijskim strukturama, i obratno, pa se tako otvara nesmetani put ka klerikalizaciji društva.

Zanimljivo je da se još iz samog naslova *Prednacrta* nazirala njegova diskriminatorna intencija. Verske zajednice se tu svrstavaju u tri kategorije, a iz teksta tog dokumenta se jasno vidi da one neće imati ni jednaka prava prilikom upisa u registar. Zakonopisci, naravno, ne kažu ništa o tome da li će u skladu s njihovim dokumentom biti modifikovan i budući Ustav Srbije (tj. da se i u Ustavu otvoreno, nedvosmisleno kaže da verske zajednice u Srbiji *nisu jednake pred zakonom*). U jeziku *Prednacrta* prepoznaje se, štaviše, i bogoslovska terminologija koja je potpuno strana modernim zakonskim aktima: reči kao što su *bogoslužbeni, bogomolje, sveštenoslužitelji, verski dostojanstvoenici, žarišta duhovnosti, duhovna misija*, i sl. dolaze, naime, više iz pravoslavnog, nego građanskog vokabulara. Prema tom pravnom dokumentu, država je dužna da obezbedi ili jemči crkvama niz garancija (npr. nastavu veronauke u javnim školama), a verske zajednice i njihovi službenici su gotovo nedodirljivi,

⁴ Videti, na primer, intervju episkopa Porfirija "Narod žedan Istinitog Boga" za časopis *Evropa nacija*, br. 925.

oslobođeni poreza, imuni pred građanskim zakonima.⁵ Tu vrstu autonomije i privilegije crkve u Srbiji jedva da su imale i u kraljevini.

Kao što su u doba socijalizma činjeni pokušaji da se ideološki pospeši proces sekularizacije, tako sada u Srbiji država i SPC čine zajedničke napore da se ubrza proces desekularizacije, ali na jednako silovit način, time što se vrše kvazi-teorijske i ideološke intervencije (čak i s ministarskih mesta) u oblasti obrazovanja, kulture i, uopšte, javnog života. Lični, privatni pogled na svet bivše ministarke prosvete Srbije Ljiljane Čolić (sada predsednice upravnog odbora Studija B), trebalo je da dekretom bude nametnut kao pogled na svet školske dece u Srbiji. U duhu *fundamentalističkog* osporavanja teorije evolucije i afirmacije kreacionizma, ministarka prosvete u vladi Vojislava Koštunice pokušala je, naime, jednim "privatnim dekretom" da odstrani Darwinovu teoriju evolucije iz školskih programa. Istodobno, njen kabinet je načinio veliki napor da se veronauka, na uštrb građanskog vaspitanja, nametne u srbijanskim školama, iako su oba predmeta do tada imala jednak status među izbornim predmetima. Ta vrsta "teorijskih odluka" u prosveti podseća najviše na vreme komunizma. Toliko intervencionizma u oblasti prosvete nije u Srbiji bilo ni u vreme Miloševića, čiju vladu, doduše, prosveta i nauka nisu osobito ni zanimala.

Izvesna snishodljivost i udvaranje Srpskoj crkvi bili su prisutni i u prethodnoj srbijanskoj vladi (DOS). Na prijemu koji je 29. januara 2002. godine priredio Sveti arhijerejski sinod, tadašnji ministar vera Republike Srbije, Vojislav Milovanović, "predao je Njegovoj Svetosti Patrijarhu G. Pavlu i članovima Svetog arhijerejskog sinoda izveštaj o radu Vlade u prvih godinu dana rada". Isti ministar izrazio je, na prijemu koji je Vlada Republike Srbije priredila za članove Svetog arhijerejskog sinoda 15. maja 2001. godine, "zadovoljstvo, što je posle toliko godina ponovo *uspostavljena simfonija državne i crkvene vlasti*" (podv. M. V.).

Jedan od najsvežijih primera mešanja crkve u državne poslove, koji je, međutim, više ličio na kakofoniju, nego simfoniju, jeste, svakako, obraćanje Svetog arhijerejskog sinoda javnosti 1. oktobra 2004. godine, u kome se navodi da "Sinod poziva sve političke faktore u Srbiji" da "ne upućuju poziv kosovsko-metohijskim Srbima za učešće na izborima za tamošnje organe vlasti". Istog meseca, patrijarh Pavle se obratio pismom predsedniku Republike Srbije Borisu Tadiću i predsedniku Vlade Republike Srbije, Vojislavu Koštunici, u kome apeluje na njih da "ne pozivaju ostatak progonjenog i mučeničkog srpskog naroda na Kosovu i Metohiji na izbore za organe tamošnje vlasti". Dok je Koštunica na ovaj apel odgovorio pozitivno, obavestivši patrijarha pismom

⁵ Integralni tekst ovog *Prednacrta Zakona o slobodi vere, crkvama, verskim zajednicama i verskim udruženjima* iz 2004. godine dostupan je na web sajtu:

www. sanoptikum. org.
yu/drustvo/o_nama/pravni_akti/zakon_o_slobodi_vere.htm

da "nema prava da kao predsednik Vlade pozove Srbe da izađu na izbore", Tadić je, ipak, uputio poziv kosovskim Srbima 5. oktobra 2004. Istog dana reagovao je episkop raško-prizrenski Artemije, koji u otvorenom pismu predsedniku Tadiću ocenjuje njegov potez kao "izdaju od Predsednika naše matične države".

Ovakvo mešanje crkve u državne poslove nije zabeleženo od uspostavljanja demokratije u Srbiji. SPC je i danas, sa srpske strane, jedan od glavnih političkih aktera na Kosovu. U poruci Sabora SPC o kosovskim pregovorima iz novembra 2005. , javno se upozorava da bi "čin otimanja KiM od Srbije ma koliko bio prikriven imao suštinski karakter okupacije".⁶ Štaviše, vladika Artemije je u istom periodu uputio neuobičajeno oštre, uvredljive reči na račun šefa UNMIK-a na Kosovu Petersena. Srbijanska vlada očito ne vidi nikakav problem u tome što se SPC tako aktivno i pristrasno meša u državnu politiku.

Novi zakon

Nekakav indikator "uzvratne ljubavi" između crkve i države bio je, svakako, već spomenuti *Prednacrt zakona o verskoj slobodi i verskim organizacijama i udruženjima* iz jula 2004. godine. Nekoliko predloga i prednacrt tih zakona bilo je od 2000. stavljeno na dnevni red, a neki od njih su ušli i u skupštinsku proceduru. Međutim, kako je došlo do transformacije prethodne savezne države (SRJ), onda je i prvi od tih predloga izgubio svoju relevantnost u novoj državnoj zajednici, pa se išlo na nekakav novi nacrt republičkog zakona o verskoj slobodi i verskim organizacijama. Čak i taj (pred)nacrt zakona, koji je od leta 2004. došao do javnosti, nije bio predmet naročite rasprave, a ni samo Ministarstvo vera, koje ga je predložilo, nije podstaklo nikakvu značajniju debatu. Oštre reakcije su, međutim, stigle od strane nezavisnih intelektualaca i nevladinih organizacija koji su u tome videli jedan bitan i značajan pomak ka klerikalizaciji srpskog društva. Ovog puta je država, odnosno njeno nadležno Ministarstvo, načinilo čitav niz ustupaka crkvi, koje ona zapravo nije ni tražila. To je jedan prednacrt zakona kojim se sama država odriče puno toga što jedna savremena sekularna liberalno-demokratska država ne treba da čini, i nije tipično za nju. Reč je o stavovima oko imuniteta sveštenika, što je bez presedana u takvim pravnim dokumentima, a zatim i čitavom nizu pitanja koja se tiču novostečenih prava crkve. Crkva je odjednom postala javna institucija na državnom budžetu, a ide se čak tako daleko da u jednom članu zakona piše da su organi lokalne samouprave dužni da raspišu referendum ako to traži crkva ili verska zajednica. Tu se, dakle, sve manje nazire razlika između crkve i države. Strukture političke moći se sve više prilagođavaju

⁶ *Danas*, 5-6. novembar, 2005, str. 3.

religijskim strukturama, i obratno, pa se otvara nesmetani put ka klerikalizaciji društva.

Došlo je, u međuvremenu, i do izvesne revizije tog prednacrt, ali nije sasvim jasno kako će se cela stvar odvijati u budućnosti. U Srbiji takvog zakona nema još od 1993. godine. Od 1977-1993. postojao je zakon o pravnom položaju verskih zajednica, a neki stručnjaci liberalnije orijentacije vele da takav zakon nije ni potreban, da ustav jednostavno može da definiše odnos crkve i države na načelima ravnopravnosti i verskih sloboda. Onda bi već same verske zajednice našle svoje mesto na "religijskom tržištu". Ali spomenuti prednacrt zakona iz 2004. jeste u velikoj meri bio indikator tog novog odnosa države prema crkvi.

Promene koje su usledile nakon 5. oktobra, a koje su se ticale novog odnosa države prema verskim zajednicama, pa samim tim i prema SPC, jesu nešto što je već viđeno i u drugim post-socijalističkim državama i društvima. Ono što je kod nas, ipak, bilo specifično jeste izvesna konfuzija u pravnom domenu, kako od strane države, tako i same crkve, gde se nije, čini mi se, dovoljno razumelo šta su uopšte religijske slobode i prava, šta one podrazumevaju: na primer, da je to pravo ne samo da se *veruje*, nego i pravo da se *ne veruje*. Savremeno shvatanje religijskih sloboda i prava znači da građanin ima pravo da učestvujete u nekom verskom obredu, ali i pravo da ne učestvuje u njemu. Nečija deca mogu, ali i ne moraju da pohađaju časove veronauke. Dakle, savremeni koncept religijskih sloboda podrazumeva oba ova aspekta verskih sloboda i prava: slobodu religije, ali i slobodu *od* religije. To je ono što je formulisano u prvom amandmanu na Ustav SAD, gde je jasno rečeno, još 1791. godine, da kongres neće donositi nikakav zakon kojim se ustanovljava neka religija ili zabranjuje njeno slobodno ispoljavanje. Često se, međutim, previđa onaj aspekt religijskih sloboda prema kome neko *ne mora* učestvovati u verskim aktivnostima: deca, recimo, ne moraju da budu prisutna na času tokom vršenja određene verske službe, čak i ako je to školska slava. To pravo nije uopšte dovoljno shvaćeno u Srbiji ili se, pak, namerno previđa, a to su stvari koje bi do kraja trebalo razjasniti.

Ako bi se situacija u nas uporedila s onom u drugim postsocijalističkim društvima, jasno je da su tamo prvo doneseni zakoni o verskoj slobodi, pa se tek onda raspravljalo kakav model religijskog obrazovanja će biti uveden u javne škole. Ovde je prvo donesena uredba, pa se tek onda išlo na izradu odgovarajućeg zakona. Tu je redosled poteza bio obrnut, a sve to nije samo pitanje procedure, već jedna suštinska stvar. Oko toga se mora imati nekakav konsenzus i javna rasprava, recimo, u obrazovnom procesu. U toj raspravi treba da učestvuju i đaci, i nastavnici, i Ministarstvo prosvete, i niz drugih aktera, stručnjaka za tu oblast: sociolozi, psiholozi i pedagozi, koji će pomoći da se sve to razume pre nego što se donese neka odluka. Važno je znati i kakve posledice te odluke mogu da budu. Kakve su, recimo, posledice za budući status države, da li će se ona i dalje definisati kao

država odvojena od crkve, ili ne. U našim prednacrtima i predlozima zakona samo se 2002. godine preciziralo da "ne postoji državna religija" (čl. 2). U ostalim prednacrtima, sve do četvrte verzije tog zakona, uopšte nije definisan takav stav.⁷ U svim tim predlozima se izdvaja sedam tradicionalnih verskih zajednica i potvrđuje njihov kontinuitet u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju. Ali koliko je državâ od te Kraljevine na našem prostoru promenjeno? I zašto baš Kraljevina Jugoslavija? Zašto jedan model koji je bio tipičan za monarhiju, za jedno sasvim drukčije državno ustrojstvo? Ili zašto baš tih sedam? Kraljevina Jugoslavija je bila država u kojoj je SPC imala status državne crkve. Znači li to da će i Republika Srbija uskoro da se konstituiše kao država s državnim crkvom? Sama činjenica da je taj predmet došao pred Ustavni sud Srbije govori o složenosti cele problematike.

Četvrta po redu verzija prednacrta Zakona o pravnom položaju verskih zajednica (iz 2005)⁸ samo donekle predstavlja poboljšanje u odnosu na prethodne. U njoj je izostavljena kvota potrebna za registraciju neke verske zajednice (taj broj je bio čak 1000 u prednacrtu iz 2004!), a u članu 5 se, kao što smo videli, po prvi put eksplicitno tvrdi da su "verske zajednice ravnopravne i nezavisne od države". Pa ipak, i u toj novoj verziji je zadržana diskriminatorna klasifikacija verskih zajednica na tradicionalne crkve, istorijske verske zajednice, veroispovedne zajednice i dr. Religije u Srbiji bi, po tom nacrtu, i dalje bile diskriminirane prilikom upisa u registar⁹, a u čl. 24 novog prednacrta se opet tvrdi da se "u obavljanju bogoslužbene delatnosti sveštenicima jemči puna sloboda, autonomija i imunitet pred javnim vlastima". Član 46 i dalje predviđa mogućnost raspisivanja referendumâ na lokalnom nivou na zahtev verske zajednice. Zašto je tu crkva, odnosno verska zajednica, iznad drugih institucija? Zašto ista prava ne važe i za druge, građanske organizacije i inicijative.

Kada je reč o vrednosnim određenjima, iako se, na primer, u preambuli Ustava Evrope spominje samo jedna opštija i dovoljno inkluzivna formulacija "religijsko, kulturno i humanističko nasleđe" (bez posebnog apostrofiranja hrišćanskog nasleđa), čl. 11 našeg prednacrta Zakona ističe tradicionalne crkve u Srbiji kao "nosiocce evropske hrišćanske kulture". Doprinos evropskoj kulturi ne ističe se, međutim, u slučaju jevrejske i islamske verske

⁷ U četvrtoj verziji se tek kaže da su verske zajednice ravnopravne i nezavisne od države (čl. 5).

⁸ Reč je o dokumentu iz 2005. godine poznatom kao *Zakon o pravnom položaju verskih zajednica* (Prednacrt).

⁹ Na primer, netradicionalne verske zajednice bi, prilikom registracije, morale da dostave niz posebnih dokumenata, uključujući podatke o stalnim izvorima prihoda (čl. 60).

zajednice (čl. 15-17), kojima zakonodavac samo "*vaspostavlja kontinuitet*"¹⁰ sa pravnim subjektivitetom stečenim u Kraljevini Jugoslaviji.

Najnovija, peta verzija prednacrta Zakona još nije dostupna ni stručnoj, akademskoj, a ni široj javnosti u Srbiji. Ceo proces pripreme ovih prednacrta zakona je i inače veoma netransparentan. Novi nacrti se ne postavljaju na *web site* Ministarstva vera, a javnosti nisu dostupni ni na neki drugi način. Štaviše, ima indicija da u izradi ove najnovije, pete verzije Zakona o pravnom položaju verskih zajednica učestvuju neposredno i predstavnici SPC, iako je reč o pravnom dokumentu koji predlažu i usvajaju *državne* institucije.

Odnos prema demokratiji i sekularizaciji

Kasne osamdesete i početak devedesetih godina u Srbiji bi se sociološki mogli označiti kao period desekularizacije društva, gde je desekularizacija shvaćena, pre svega, kao jedan *društveni* proces. U najnovijem periodu, obeleženom Koštuničinom vladom, dešava se, međutim, i izvestan pomak ka klerikalizaciji. Crkva je, naime, sve više vidljiva u domenu koji se tiče javne politike i državnih poslova. S druge strane, država je mnogo kooperativnija u svom odnosu prema crkvi nego što bi se to u jednom sekularnom društvu moglo očekivati. Jer ovde sekularizacija nije bila samo nametnuta kroz ateističku, komunističku ideologiju, nego je to, uopšte, jedan *društveni proces* kroz koji je Evropa odavno prošla.

Između crkve i države u Srbiji postoji sada prisna *politička* saradnja u oba smera, iako bi građani, možda, više očekivali od SPC da se izjasni oko niza *društvenih* pitanja i problema koji još uvek pritiskaju Srbiju. Nekakvo koherentnije socijalno učenje se, međutim, uopšte ne nazire u krilu crkve. Tu su onda i neraščišćeni odnosi s jednom kriminalnom državom iz prošlosti. SPC, po svemu sudeći, to ne doživljava kao naročit problem, ali za nju su veliki problem sekularizacija, demokratizacija društva, civilni sektor i nevladine organizacije. Kada se pogledaju različita saopštenja Informativne službe SPC, jasno se uočava stav da je sekularizacija za crkvu nekakvo zlo koje je zadesilo ovo društvo, te da je ona "dovela Srbiju do prosjačkog štapa". Istovremeni se ne preispituje da li je Srbiju do prosjačkog štapa dovela jedna pogubna politika, rat, destrukcija i kriminal, pre nego sekularizacija. U tim saopštenjima se još veli i to da se "posledice demokratije već pogubno osećaju na telu srpskoga naroda". Kada se te izjave posmatraju pojedinačno, jasno je da tu ima različitih stavova episkopa i drugih predstavnika crkve. Nekad su ta saopštenja ambivalentna, pa čak i kontradiktorna. Ako se, međutim, uzme u obzir kumulativni efekat tih izjava, može se nedvosmisleno zaključiti da je tu,

¹⁰ Obratiti pažnju na izbor arhaičnog, pravoslavno-teološkog termina *vaspostaviti* u tekstu Zakona.

zapravo, najviše reč o satanizaciji civilnog društva, malih verskih zajednica, kao i negativnom odnosu prema demokratiji i sekularizaciji. Sve to je prisutno u zvaničnom, javnom diskursu SPC. To je, zapravo, neka orijentacija i smer koji ukazuje na to kako crkva vidi naše društvo i, uopšte, kako percipira državu.

Poput drugih pravoslavnih crkava, i SPC se poziva na princip sabornosti kao ključno načelo svog delovanja, ali nijedna od tih pomesnih crkava nije imala sabora od svetskog, vaseljenskog značaja još od 8. veka, dakle, više od 1200 godina. Srpska crkva gotovo da nema odgovora na pitanja savremenog sveta, već uglavnom ispoljava negativne reakcije na taj svet koji se inače slabo razume, jer se ne uklapa u dogme iz Konstantinovog ili Nemanjinog vremena. Današnja Evropa se, na primer, sve očiglednije vraća svojim pretkonstantinovskim, pluralističkim korenima, dok SPC, poput pristalica islamskog sefizmata, koji se okreću prvobitnom halifatu, tu i dalje kao ideal vidi nemanjičku državu ili, pak, hrišćansku crkvu iz vremena vaseljenskih sabora.

Zavetni obrazac

U Srbiji je danas, i među mlađim generacijama, dosta vidljivo napuštanje modela pluralističkog društva koji je, zapravo, tekovina prosvetećenosti, kao i opredeljivanje za jedan monistički, arhaiski, "zavetni" obrazac o kome, možda, najbolje svedoči dokument poznat kao *Predlog Načertanija nacionalnog programa Omladine srpske za 21. vek* od 15. februara 2004. godine. Reč je, naime, o dokumentu koji je najpre predložio, a onda usvojio (na Preobraženje 2004) Sabor omladine srpske. Jedan od lidera tog Sabora, Branimir Nešić, predstavio je *Načertanije* na Sretenjskoj duhovnoj akademiji "Su čim ćemo pred Karađorđa...", održanoj u Domu sindikata. Na tom skupu su još govorili i predstavnici SPC, mitropolit Amfilohije Radović i penzionisani episkop Atanasije Jevtić, zajedno s predstavnicima vojske i ministrom vera Republike Srpske. *Predlog Načertanija* ima 13 tačaka¹¹: "Tačka 1: Svetosavlje mora ući u svaku poru našeg bića i učiniti ga dostojnim da se nazovemo potomcima svetog Save... Tačka 3: Mora biti vaskrsnut srpski domaćin... Tačka 9: Dobro organizovana crkvena opština ima neograničenu mogućnost uticaja na društvenu stvarnost, sve do političke vlasti", itd. Prema ovom dokumentu, koji podržava i SPC, budućnost srpske države bi trebalo da se zasniva na "svetosavlju, kosovskom zavetu, preispitivanju dosadašnje srpske kulture, prosvete i istorije, odnosa sa drugima, stvaranju elite, očuvanju srpskog jezika i ćirilice, obnovi srpskog sela, domaćinske porodice, parohijske zajednice, crkvenonarodnih sabora, demokratije i monarhije".¹²

¹¹ O tome pogledati tekst Jelene Tasić u *Danasu* od 16. 2. 2004, str. 8.

¹² *Ibid.*

Slično je bio intoniran i proglas Prvog sabora pravoslavno-nacionalne omladine srpske na Beogradskom univerzitetu od 6. 12. 2001. pod nazivom *Zavetne dveri - Pozicija nacionalne omladine*, u deset tačaka. Navešćemo ovaj dokument u celini:

"1. Vera u Boga je osnova sveg našeg pregnuća, a Srpski zavet način na koji delamo kroz tu veru.

2. Najviši uzori Srpskog zaveta su nam, pored Svetog Save, Svetog Simeona Mirotočivog i Svetog Kneza Lazara, Sveti Nikolaj Žički i Sveti Justin Čelijski; svi ostali sveci i junaci iz naše prošlosti tu su da nas nadahnu i podstaknu u odbrani Otačastva.

3. Naš cilj je Visoka Srbija, koja će svojom duhovnom visinom biti kadra da ujedini sve Srbe, ma gde se nalazili; u borbi za taj cilj nama su dozvoljena samo Bogom blagoslovena sredstva ljubavi, pravde i čistote.

4. Naše nacionalne, antikomunističke i monarhističke snage ne delimo na osnovu događaja iz Drugog svetskog rata; molimo se za pokoj svih onih koji su život dali za Otadžbinu, onako kako nam to poručuje Sveti Nikolaj Žički.

5. Ispovedamo beskompromisni antikomunizam i prepoznavamo komunističku veštinu pretvaranja u nove ideološko-stranačke maske.

6. Ne odstupamo od duhovne vertikale srpske istorije: Bog-Kralj-Domaćin i verujemo u neprolaznu vrednost domaćinskog pogleda na svet.

7. Ne mrzimo druge narode, nego volimo svoj; ne mrzimo druge vere, nego volimo svoju; ne preziremo tuđe, nego negujemo svoje. Sve što je plemenito kod drugih, svojina je nas hrišćana - govorio je sveti Justin Filozof još u 2. veku.

8. Odbrana vere i nacije je odbrana građanskih prava i sloboda, odbrana svake ljudske ličnosti jer će "novi svetski poredak", zasnovan na poklonjenju "zlatnom teletu" i bezavičajnosti novih globalističkih elita, biti totalitarniji od svih totalitarizama zajedno, zato što će nasrnuti na ličnost i porodicu svim sredstvima - od medijske idiotizacije, preko propagiranja prava na izopačenost, do totalitarne tehnocrone kontrole nadživotom svakog pojedinca.

9. Nasuprot vanzavetne istorije Srba od Dositeja Obradovića i Vuka Karadžića, preko Svetozara Markovića i Jovana Skerlića, do Dobrice Ćosića i Novog Doba, ukazujemo na kulturnu istoriju Srpskog Zaveta od Svetog Save i Svetog Stefana Visokog, preko Lukijana Mušickog i Njegoša, do Svetog Vladike Nikolaja Žičkog i Svetog Justina Čelijskog.

10. Ne uzdamo se u svoje misli i mišice, nego u Boga Živoga i Istinitoga, Boga Pravde Kome peva naša himna."¹³

¹³ Izvor: www.dverisrpske.com/sabor/proglas.htm. Objavljeno u Lukić-Vuković, 2005: 214-215. U sličnom duhu je napisano i *Drugo pismo Haralampiju* ili "Studenička deklaracija" Sabora srpske omladine od 6. maja 2003 (Lukić-Vuković, 2005: 215-217).

Već na prvi pogled pada u oči eshatološko-mesijanski ton ovog "srpskog zaveta" u kome se, na jedan potpuno veštački i arhaičan način, pravi dualistička, manihejska podela istorije Srba na zavetnu i vanzavetnu, pri čemu bi ovoj prvoj pripadali srpski sveci od sv. Save, sv. Simeona i kneza Lazara do "prepodobnih" Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića. Vanzavetnoj istoriji pripadaju, pak, srpski prosvetitelji kao što su Dositej Obradović i Vuk Karadžić, kao i takozvani "ideolozi Novog Doba", "novi ideolozi" ili "novi ateisti" koji se danas sve više kritikuju u sličnim saopštenjima.¹⁴ I u ovom proglašenju nacionalne omladine ne odstupa se, najzad, ni od "duhovne vertikale srpske istorije" po modelu Bog-Kralj-Domaćin koji ima metafizičko-političke konotacije.

Predstavnici Srpskih dveri, koji deluju u okviru organizacije pod blagoslovom srpske patrijaršije i organizuju tribine na Mašinskom fakultetu uz podršku lista *Pravoslavje* i Informativne službe SPC, u svojim javnim nastupima nedvosmisleno se zalažu za "formiranje pravoslavnog javnog mnjenja".¹⁵ Oni, štaviše, poput nekadašnjih sočrealista, zastupaju sasvim ideološke stavove i o umetnosti: "Da bi umetnost imala smisao mora da ima pravoslavnu dimenziju" (Lazić, 2005).

Odnos SPC prema verskom pluralizmu i ekumenizmu

Oživljavanje monističkog zavetnog obrasca na početku 21. veka, kao i principa sabornosti koga se, u najvećoj meri, pridržava i sadašnja Koštunićina vlada (termini "koncentraciona vlada" i sl. sasvim odgovaraju takvom konceptu vlasti), posledica je napuštanja modernog pluralističkog modela društva koji predstavlja nasleđe evropske prosvetljenosti. Nije slučajno što se u takvom kontekstu najviše kritikuju baš srpski prosvetitelji poput Dositeja, ili pluralistički i evropski orijentisani "novi ideolozi", "evroslinavci", "novodobci", nezavisni intelektualci i aktivisti u nevladinim organizacijama. U jednom sasvim metafizičkom i apokaliptičkom tonu, stavovi tih "novodobaca" se odbacuju kao nehrišćanski, antihrišćanski, globalizacijski, zapadnjački, pa i prokomunistički. Koncept pluralističkog društva, za koji se, naspram arhajskog pojma sabornosti, zalažu ti "anticrkveni ideolozi", podrazumeva, dakako, politički, društveni, kulturni, ali i religijski pluralizam kao nasleđe prosvetljenosti i moderne liberalno-demokratske države.

Kada je reč o religiji, tu, dakako, treba praviti razliku između *teološkog* religijskog pluralizma (koji se tiče stavova o istinitosti i autentičnosti drugih

¹⁴ Videti, na primer, proglašenje šest tačaka Srpskog sabora Dveri od 5. oktobra 2005. u kome se odgovara na poziv grupe srbijanskih intelektualaca "Za novu političku akciju", objavljen uoči 5. oktobra 2005.

¹⁵ Prvi sabor pravoslavnih novinara na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu.

religija), *društvenog* religijskog pluralizma (odnosi u društvu s religijskom "drugim") i *javnog* religijskog pluralizma (odnos države prema religijskom diverzitetu i pluralnosti, uključujući i oblike regulisanja njihovog prisustva u javnoj sferi).¹⁶ Pluralnost, kao stanje stvari, ne podrazumeva nužno i pluralizam, kao pozitivan odnos prema takvom stanju stvari. Postoje religijski pluralna društva u kojima ideja religijskog pluralizma ne nailazi na širu podršku. Štaviše, postoje pluralna društva koja ne vide problem u teološkom i socijalnom pluralizmu religija, ali same države tu nameću pravna ograničenja u svojim zakonima o verskoj slobodi i statusu verskih organizacija. Videli smo, na primer, da svi dosadašnji, post-petooktobatski nacrti zakona o verskim zajednicama u Srbiji priznaju samo sedam religijskih organizacija kao tradicionalne ili istorijske, dok sve ostale moraju da prođu proceduru registracije. Takva politika odnosa prema verskim zajednicama zasniva se na tradiciji predratne monarhije i uloge i mesta SPC kao državne crkve u toj političkoj zajednici.¹⁷ Današnja, demokratska *Republika Srbija* je, pod uticajem SPC i njenog lobiranja kod nadležnog Ministarstva vera, prihvatila kontinuitet s jednom sasvim drugačijom državom, s bitno drukčijom konstitucijom od ove sadašnje.

Crkvena i državna ograničenja u pogledu verskog pluralizma na domaćem planu prati i načelno negativan odnos prema ekumenizmu i međureligijskom dijalogu na regionalnom i međunarodnom nivou.

Raškoprizrenska eparhija SPC izdala je, na primer, još 1995. godine, knjigu jeromonaha Save Janjića pod naslovom *Ekumenizam i vreme apostasije*.¹⁸ U njoj Janjić, kao svoj prvi moto, uzima citat iz poslanice Vasilija Velikog koji glasi: "Mi stojimo u borbi za naše zajedničko Predanje, za bogatstvo zdrave vere koju smo primili od Otaca", a onda, još u prvoj rečenici, izlaže jedan sasvim ekskluzivistički stav: "Mali je broj ljudi, danas na svetu, koji zna i veruje da je *jedino* Pravoslavna Crkva sačuvala autentičan lik Bogočoveka Hrista i bogatstvo Njegovog učenja" (Janjić, 1995: 5, podv. M. V.). U sledećoj rečenici veli se još i to da "*naša Crkva*, koja se još naziva Jednom, Svetom i

¹⁶ Videti o tome Moe, 2004.

¹⁷ U članu 4 Prednacrta Zakona o slobodi vere, crkvama, verskim zajednicama i verskim udruženjima (tj. drugoj verziji spomenutog zakona, iz jula 2004) eksplicitno se, a na primer, formuluiše taj odnos kontinuiteta s kraljevinom: "Uspostavljajući na osnovu ovog Zakona kontinuitet sa pravnim subjektivitetom i statusom koji su imale u Kraljevini Jugoslaviji, status Crkve i verske zajednice kao javne organizacije imaju: Srpska pravoslavna crkva, Islamska zajednica, Katolička crkva, Jevrejska zajednica, Slovačka evangelička crkva a. v, Hrišćanska reformatska crkva i Evangelička hrišćanska crkva a. v. "

¹⁸ Otac Sava Janjić je danas protosindel poznat i u necrkvenim krugovima po svom religijskom, ali i političkom angažovanju na Kosovu, u pratnji episkopa Artemija. S obzirom na svoj talenat u sferi informatike, otac Janjić je u krugovima "kompjuterša" poznat i kao *cyber-monk*.

Katoličanskom (sabornom), *jedina ima pravo* da sebe naziva Pravoslavnom" (*Ibid.*, podv. M. V.). I dalje: "Ne postoji nikakva sumnja oko toga da je Istinita i Jedina Crkva koju je Gospod osnovao, upravo ona koja *besprekorno čuva istinu Hristovu*. U burnoj istoriji Hristove Crkve bilo je brojnih pokušaja da se reč Evandjelja prilagodi palom ogrehovljenom čoveku, da se Evandjelje *reinterpretira*, ali je Crkva uspela da sačuva svoje devičanstvo *neuprljana duhom ovoga sveta, i oduvek je bila i uvek će biti strana ovome svetu i veku*. Zato tradicionalizam, koji u današnje vreme ima prilično negativnu konotaciju, predstavlja jedan od najvažnijih atributa Pravoslavne Crkve" (*Ibid.*, podv. M. V.).

Teško je zamisliti da bi danas neki jerarh u SPC osporavao navedeno stanovište. U njemu je, na sažet način, došao do izražaja tipični ekskluzivizam SPC koji vlastitu tradiciju, i svoju interpretaciju te tradicije, nikada ne dovodi u pitanje, dok unapred osporava sva alternativna tumačenja u hrišćanstvu. Polemišući protiv ekumenizma, autor, štaviše, tvrdi da "osnovni cilj i zadatak ekumenskog pokreta jeste REINTERPRETACIJA HRIŠĆANSTVA ili drugim rečima, potpuno uništenje Pravoslavlja" (Janjić, 1995: 95). Tu je, dakle, na delu jedan *hermeneutički ekskluzivizam i hegemonizam* koji svoju snagu crpi iz verovanja da sve što nije pravoslavno jeste, u osnovi, pogrešno, odnosno jeres. A najveća opasnost za Pravoslavnu crkvu, prema Janjiću, dolazi od "svejeresi ekumenizma" (Janjić 1995: 7). Toj "svejeresi" autor suprotstavlja, međutim, jedan ništa manje totalitaran stav da se "jedinstvo svih ljudi može ostvariti jedino u Pravoslavnoj Crkvi" (*Ibid.*).

Ovi stavovi imaju svoje uporište u delu jednog od dva najveća moderna srpska pravoslavna teologa čiji se legitimitet nikad ne dovodi u pitanje. Reč je o avi Justinu Popoviću koji vodeću ekumensku organizaciju – Svetski savet crkava – i sam naziva "jeretičkim, humanističkim i čovekopokloničkim saborom koji se sastoji od 263 jeresi, a svaka od njih je duhovna smrt". Za njega je ova organizacija "ništa drugo do oživljenje bezbožnog čovekopokloništva-idolatrije" (Janjić, 1995: 16). Ekumenizam, pak, po Janjiću, reinterpretira hrišćanstvo u duhu "Novog doba" (New Age), "i time otvara dveri Crkve za sve ostale jeresi i novotarije" (Janjić, 1995: 7). Zbog toga je, pored Evrope i Zapada, i istočni Carigrad "pao u jeres ekumenizma" (Janjić, 1995: 87).

Grubo gledano, u SPC danas preovlađuju bar dva stava u pogledu ekumenizma. Prvi bi bio ovaj ekstremni stav da je ekumenizam "svejeresi" i da je jeres sve što nije pravoslavlje, koji bi se moglo dovesti u vezu sa zilotskim sprečavanjem anglikanske službe u kapeli Srpske patrijaršije na Božić 2002. godine. Drugo je, pak, ono gledište koje vidi prostora u razvijanju ekumenskih odnosa s Rimokatoličkom crkvom, a možda i nekim drugim tradicionalnim verskim zajednicama u Srbiji (npr. Evangelička i Reformatska hrišćanska crkva). Međutim, retka je, gotovo nepostojeća, otvorenost prema malim verskim zajednicama čak i u liberalnijim krugovima Crkve. Tu je, uglavnom,

reč o evanđeoskim protestantskim denominacijama koje SPC, a odnedavno i država, javno diskriminiše i proglašava za sekte ili satanistički uticaj sa Zapada.

Kada je reč o muslimanima i Jevrejima u Srbiji, iz ekstremnih krugova sveštenika i episkopa mogu se povremeno čuti i antijevrejski i antiislamski diskurs. Protiv rasističkog antiislamskog govora episkopa Atanasija Jevtića u Valjevu proleća 2004. g. tužbu je podigla beogradska nevladina organizacija Građanske inicijative¹⁹. Navedimo još jedan primer antiislamizma u Srbiji. Etničko nasilje na Kosovu i Metohiji 17. marta 2004. godine imalo je za posledicu, pored gubitka ljudskih života i novog talasa raseljavanja Srba iz ove pokrajine, uništenje velikog broja pravoslavnih crkava i hramova od istorijskog značaja. Samo dan nakon otpočinjanja tih tragičnih kosovskih događaja (18. marta), došlo je do potpuno neprimerene, iracionalne, nasilne reakcije antiislamskog karaktera u nekoliko gradova u Srbiji. Prve posledice te povratne destrukcije ogledale su se u paljenju džamija i drugih verskih objekata Islamske verske zajednice u Beogradu, Nišu i Novom Sadu. U tom paljenju uništeni su ne samo verski objekti, kancelarije i biblioteke Islamske zajednice, već i kulturno-istorijski spomenici od neprocenjivog značaja. Štaviše, nekoliko dana nakon stradanja niške i beogradske džamije, rukovodstvo Vojnog muzeja u Beogradu, na Kalemegdanu, naredilo je uništavanje nišana iz 15. i 16. veka, autentičnih i veoma retkih nadgrobnih spomenika na Balkanu još iz otomanskog perioda. Vandalskom ponašanju grupe destruktivnih, uglavnom mlađih građana u Nišu i Beogradu, pridružila se, dakle, ovoga puta i jedna vojna institucija u SCG.

Ovde nije toliko reč o međureligijskoj netoleranciji koliko o sasvim indiferentnom odnosu državnih institucija i sudstva prema aktima međureligijske mržnje i nasilja. Punih 15 meseci nakon paljenja Islam-agine džamije u Nišu, nije bilo održano nijedno ročište pred nadležnim sudom. Od jedanaest optuženih, na petom, poslednjem ročištu pet njih se uopšte nije pojavilo. Advokat okrivljenih je tada izjavio da su to mladi ljudi koji moraju ujutro malo duže da spavaju, pa bi sud trebalo da povede računa o tome i ne zakazuje jutarnje sesije. Reč je tu, dakle, o potpunom nepoštovanju institucije suda, kao i poslovičnoj neefikasnosti našeg pravosuđa. U međuvremenu je taj sudski spor i okončan, ali optuženi nisu dobili ni približno zaslužene kazne: osmorica njih je dobila kaznu od tri do pet meseci zatvora, dok su dvojica oslobođena. Nije stoga, svakako, čudno ni što su optuženi, nakon izricanja presude, pevali "Smrt muslimanima!"²⁰ Kada je reč o direktoru Vojnog muzeja, zna se samo da je on smenjen, ali nije poznato da li je protiv njega podnesena i neka krivična ili bar prekršajna prijava.

¹⁹ Ovaj govor je objavio beogradski nedeljnik *Vreme* u tekstu "Justin je fino mirisao" 15. aprila 2004, str. 24-25.

²⁰ *Danas*, 27. 7. 2005, str. 3.

Takvo ponašanje nadležnih institucija je, na žalost, sasvim u skladu s opštim stanjem u srbijanskom društvu u pogledu etnocentrizma i velike socijalne distance u odnosu na druge nacionalne i verske zajednice. Prema najnovijem izveštaju UNDP o humanom razvoju u Srbiji²¹, najveća društvena distanca se ispoljava prema Muslimanima/Bošnjacima (31.3%) i Albancima (41.4%). U 2004. godini, čak 46% stanovnika Srbije ne bi prihvatilo izgradnju džamije u mestu gde živi, a 23% ima ambivalentan odnos prema tome. Samo 30% bi, dakle, prihvatilo da ima džamiju u svom gradu.²² Najviše etnocentrizma ima među mladima od 20 do 23 godine starosti. Simptomatično je da je i distanca prema ateistima neuobičajeno visoka: čak 30% građana bi se protivilo braku s ateistom, 25% ne želi da im ateisti obrazuju decu, a oko 15% se s njima ne bi ni družilo!

Kada je reč o antisemitizmu u Srbiji, on je, tokom devedesetih godina, ali i danas, najviše dolazio do izražaja na tribinama i u proglasima paraklerikalnih organizacija i nekih političkih partija, u privatnom izdavaštvu, izjavama pojedinih sveštenika i episkopa, kao i konkretnim aktivnostima huligana koji ispisuju antisemitske grafite ili skrnave jevrejska groblja i druge objekte od religijskog i kulturnog značaja u Srbiji. Novembra 2005. godine, u Novom Sadu su, međutim, incidente i nasilje je izazvala i organizovana neonacistička grupa Nacionalni stroj. Vlasti su dosta brzo reagovala u slučaju njihovog upada i nasilja na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i na koncertu KC Gradilište, ali su izrečene kazne i tu bile više nego simbolične. Njihovo nasilje nije okarakterisano kao krivično, već prekršajno delo, a oni su indirektno dobili podršku i od republičkog funkcionera iz Srpske radikalne stranke Milorada Mirčića, predsednika Odbora za bezbednost Narodne skupštine. Mirčić je, naime, povodom upada 25 neonacista na Filozofski fakultet, optužio, pre svega, profesora tog fakulteta Milenka Perovića koji je tu organizovao antifašističku tribinu.

Početkom 90-ih, u uslovima rata i nacionalističke euforije u Srbiji, antisemitizam je najpre oživeo u nekim političkim i religijskim krugovima. Reč je tu, s jedne strane, o tzv. "novoj levici i desnici" (JUL, radikali), a onda i kleronacionalističkim, ljotićeuskim i nedićeuskim pokretima u današnjoj Srbiji. Ovi prvi su bili najglasniji po pitanjima "svetske zavere protiv Srba" i hegemonije novog svetskog poretka (*TV Palma, Velika Srbija*), dok su ovi drugi ostali poznati po jednom broju tekstova u časopisima kao što su *Logos* i *Pravoslavlje*. Tako je, na primer, u br. 16 za 1994. g., Šešeljeva *Velika Srbija* objavila *Protokole sionskih mudraca*, dok su se na TV Palmi Jevreji optuživali kao "ubice i zločinci" (David, 2000: 33). U tim emisijama su se propagirale "teorije" da su savremeni Jevreji (aškenazi) u stvari "lažni Jevreji", potomci Hazara, turskog plemena koje je primilo judaizam, a od srpskih Jevreja se zahtevalo da

21 Rezultati tog istraživanja objavljeni su u listu *Danas*, 3-4. 10. 2005., str. 16.

22 Isto.

se izvine za postupke američke administracije, uključujući i bombardovanje Jugoslavije (David, 2000: 33)! Dekan Filološkog fakulteta u Beogradu, prof. Radmilo Marojević, pisao je, pak, da u "srpskoj kulturi i nauci djeluje peta kolona svjetskog judeo-masonskog projekta". U *Logosu*, časopisu studenata Bogoslovskog fakulteta SPC, tvrdilo se da postoji "planetarna jevrejska zavera protiv hrišćanskog pravoslavlja, posebno protiv srpskog naroda i Rusije" (David, 2000: 33). U jednom broju *Pravoslavlja* za 1994, član Srpske narodne obnove proglašava Jevreje "narodom najgorim i vrijednim prezrenja", te žali za inkvizicijom koje više nema (Gredelj, 1999: 161). Nakon objavljivanja teksta *Jevreji ponovo razapinju Hrista*, urednik ovog lista je smenjen. Međutim, to nije sprečilo razne huligane da na jevrejskom groblju i sinagogi ispisuju grafite poput "Smrt Jevrejima" ili "Živeo Adolf Hitler" (David, 2000: 33). Istraživači su odavno uočili korelaciju između antisemitizma i autoritarne, antidemokratske političke orijentacije (Mihailović i Mihailović, 1996: 257) koja je, naročito u Miloševićevoj Srbiji, pogodovala stvaranju ili obnavljanju različitih pseudo-mitova, te etničkoj, rasnoj i religijskoj netrpeljivosti.

U beogradskim knjižarama se i danas, na žalost, mogu naći primerci novih izdanja knjige *Protokoli sionskih mudraca* (2001), dok paracrkvveni izdavač dr Ratibor Đurđević, u nekim od tih knjižara u centru grada, distribuira antisemitske pamflete iz svoje edicije *Judaika*. Među tim pamfletima nalaze se i naslovi kao što su: *Zloba vekovna: Kako Judejci skriveno gospodare Britanijom; Zavera nad zaverama: Protokoli sionskih mudraca pred sudom u Bernu; Zlotoori čovečanstva: Skrivena istorija judejskih zlikovaca; Holokaust: Dogma judaizma* i sl. Samo u Beogradu je evidentirano preko 140 ovakvih i sličnih naslova.²³ Nije poznato da je SPC ikad osudila objavljivanje i distribuciju te literature u kojoj se na najmračniji i najgrozniji način, u ljotićeuskom stilu, ponovo atakuje na identitet i istorijska sećanja predstavnika jedne "tradicionalne" verske zajednice u Srbiji.

Stav prema Evropi i Zapadu

Pored naglašenog antiekumenizma, pa i netolerancije prema malim verskim zajednicama, u SPC se potencira i strah od propasti "prave vere", i to kroz otvoren otpor sekularizaciji savremenog, naročito zapadnog sveta. Umesto da uđe u dijalog sa tim svetom, SPC se opredeljuje za zvaničnu osudu sekularizacije. Nedavno je, na primer, program *desekularizacije* srbijanskog društva najavljen sa visokog mesta u hijerarhiji SPC – iz Mitropolije crnogorskoprimorske. Štaviše, još novembra 2000. g. Informativna služba SPC je saopštila da je "sekularizacija dovela Srbiju i njen narod do prosjačkog štapa... A što se demokratskog poretka tiče, njegove modrice na organizmu srpskog naroda tek sada se obelodanjuju". SPC, dakle, tu ne vidi problem u

23 Filip David, intervju za radio emisiju *Peščanik*, 11. 11. 2005.

destruktivnoj i samoubilačkoj politici koju je i ona sama svesrdno podržavala tokom ratnih godina. S druge strane, nametanje, i to uz pomoć države, nekakvog *programa desekularizacije* kao nekakve nove političke ideologije, veoma podseća na period komunizma i njegovu utopiju da se sekularizacija i ateizacija mogu nametnuti.

Stavovi Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića prema sekularnom i "dehristijanizovanom" Zapadu i Evropi dobro su poznati i često citirani u radovima istoričara. Ti stavovi se danas, međutim, nekritički ponavljaju u knjigama i na tribinama vodećih jerarha SPC poput Atanasija Jevtića, Artemija Radosavljevića ili Amfilohija Radovića. Čak i umereniji episkopi su skloni toj isključivosti u odnosu na Zapad. Episkop Ignjatije Midić u svom tekstu "Savremeni svet i Pravoslavna crkva" (Midić, 1993) s rezignacijom tvrdi da je "Hrišćanstvo na Zapadu prestalo da postoji kao Crkva: postalo je ideologija, skup etičkih zakona". A u spisu "Pravoslavlje i Evropa" ovaj vladika veli da bi "prvi razlog zbog kojeg bi pravoslavni narodi trebalo da teže jedinstvenoj Evropi" to što bi se kroz integracije, ni manje ni više, "uticalo na promenu savremenog evropskog pogleda na svet. Svi smo svesni toga (podv. M. V.) da Evropa, to jest savremena zapadna civilizacija koju je utemeljila Evropa, a čiji smo sudeonici svi mi, i pravoslavni i oni drugi, prolazi kroz duboku krizu" (Midić, 2003: 39). Midić navodi više razloga zbog kojih je Evropa, prema njegovom mišljenju, u krizi, a ključ problema je tu, bar u duhovnoj sferi, "pojava nihilizma u zapadnoj filozofiji". Drugi problem je, verovali ili ne, "uzdizanje slobode ličnosti" (Midić, 2003: 46)! Evo kako to obrazlaže ovaj savremeni srpski teolog:

"Nihilizam postaje neizbežni pratilac slobode, koja je, da bi se oslobodili njegovog smrtnog zagrljaja (po rečima J. Zizjulasa), često prinuđena da se odriče sebe. Na društvenom planu sloboda drugog koja ne može da se kontroliše postaje opasna po društvo, zajednicu, zato što je sloboda po svojoj sadržini ta koja neminovno ugrožava postojanje drugog. U težnji Zapada da kontroliše čitav svet krije se strah od drugog i njegove slobode" (*Ibid.*). A evo izlaza i leka za tu "bolest Zapada": "Da bi savremeno društvo ozdravilo, neophodno je ukazati na izvorno tumačenje eshatona, to jest ukazati na autentično hrišćansko tumačenje eshatologije, jer iz nje izvire hrišćanska ontologija. Za to nemamo pouzdanijeg vodiča od Liturgije Istočne, Pravoslavne Crkve" (*Ibid.* podv. M. V.).

U istom zborniku gde je štampan ovaj Ignjatijev tekst (*Hrišćanstvo i evropske integracije*), teolog Vladan Perišić se pita "Da li je Evropi potrebno hrišćanstvo?", pa zaključuje: "Odstranimo iz Evrope sve što je hrišćansko i zagledajmo se u ostatke poezije i književnosti, arhitekture i slikarstva, muzike i filozofije, i uopšte sveukupnosti evropske kulture i civilizacije. Šta ćemo videti? Samo: a) surovo varvarstvo, ili: b) nadmeno samoljublje, ili možda, i – bedan spoj jednog sa drugim" (Perišić, 2003: 123). Ništa, dakle, od stare Grčke, Rima, islamske i jevrejske civilizacije u Španiji i njihove poezije, filozofije i

arhitekture, da ne govorimo o nasleđu prosvetljenosti koje se, u velikoj meri proflisalo kao jedan antiklerikalni stav.

Izraz *crkveni fundamentalizam* bi, možda, najbolje mogao opisati stav ovog autora iskazan nešto niže, u istom radu: "Čak i onima kojima to nije milo da čuju treba staviti do znanja da *nije Evropa merilo hrišćanstva, to jest Crkve* (što je isto, jer, ne zaboravimo – *hrišćanstvo postoji samo kao Crkva*), nego je, obratno, *Crkva kriterijum Evrope*. To da li će Evropa i tzv. 'evropske vrednosti' opstati ne samo u istoriji nego se i produžiti u večnost... zavisi od toga da li će se saobraziti Crkvi" (Perišić, 2003: 124). Perišić, dakle, Evropu vidi samo kao *crkvenu* Evropu, a vrednosti koje su evropski zakonodavci ugradili u njen Ustav (humanističko i kulturno nasleđe, kao i nasleđe drugih, nehrišćanskih religija) bi, valjda, trebalo da spada u te "tzv. evropske vrednosti" koje autor unapred dovodi u pitanje.

Episkop Zahumsko-hercegovački Grigorije, naslednik "trona" vladike Atanasija Jevtića, smatra, pak, da Zapad i Evropa od Srba traže da se odreknu svog identiteta: "Ljudi sa zapada očekuju da budemo pragmatični i da zarad odjeće, obuće i hrane izgubimo identitet, ili kažemo da smo Bošnjaci. A to njihovo očekivanje je jedna potpuna iluzija" (Vučetić, 2005: 13). A onda sledi i uobičajeni lament srpskih episkopa, pojačan prepoznatljivim "kompleksom Masade" kada je reč o sudbini vlastitog naroda: "Ponovo smo kao narod ugroženi, jer osjećamo da se od nas traži da se odrekemo sebe. Kao da nam je rečeno: Odreci se sebe – identiteta, istorije, kulture, a mi ćemo onda razmisliti da li da te primimo" (*Ibid.*).

U tom najnovijem protivljenju SPC Evropi, sekularizaciji i demokratiji, neki autori u Srbiji su skloni da prepoznaju i njen korak ka uspostavljanju državne crkve. Zanimljivo je da su predstavnici Kancelarije za veronauku pri srpskoj patrijaršiji, vrlo brzo nakon oktobarskih promena, saopštili da bi "država morala da zaštiti svoju bit i naciju, i u tom cilju bi morala pravoslavlje da proglasi državnom religijom, odnosno, naša država treba da se verifikuje kao pravoslavna država" (Brkić, 2000: 8). Što se drugih veroispovesti tiče, one bi imale pravo na postojanje, ali ne bi bile u istom rangu sa pravoslavljem i bile bi registrovane samo ako, po oceni SPC, "ne bi bile satanističke" (*Ibid.*).

Danas je u Srbiji veoma izražena sklonost ka klerikalizaciji društva, kako u crkvenim, tako i nekim političkim krugovima. To je ujedno i otpor demokratizaciji i, naravno, Evropi, koji se često ispoljava kroz isticanje antievropskog stava od Nikolaja Velimirovića, pa sve do Atanasija Jevtića, koji danas, recimo, govori o našim "evroslinavcima" (tj. onima koji žude za Evropom) i za to redovno dobija aplauze na svojim tribinama (Bajford 2005: 18).

Tu je, isto tako, očigledna oštra kritika, štaviše, satanizacija civilnog društva i nevladinih organizacija, ali i običnih građana koji žele da budu deo današnje Evrope:

"Crkva se tu opredeljuje za monistički obrazac koji snažno podseća na vreme komunizma i - bez obzira na žestoku osudu iz crkvenih krugova baš tog komunističkog nasleđa - tu se javlja isti autoritarni obrazac i model, samo je ideologija sada drukčija. Sveštenici poput episkopa Jevtića stavljaju, zapravo, vlastite vernike, te obične građane, pred besmisleni i štetnu dilemu - biti pravoslavac, ili biti Srbin-Evropljanin, braneći im tako da ispoljavaju višestrukost svojih identiteta. Štaviše, ovi sveštenici i samo pravoslavlje predstavljaju u krivom svetlu, u nekakvom autarhičnom i primitivnom obliku, izneveravajući potpuno svoju duhovnu misiju u savremenom društvu i pokazujući da nisu ni približno na visini zadatka pred kojim se danas nalaze. Borba s Evropom se, na primer, u takvom govoru često svodi na prastari sukob između Boga i đavola, što je za g. Atanasija Jevtića, sudeći po njegovim tribinama, i dalje glavna bitka našeg vremena" (Vukomanović, 2005: 25).

Na tribini koju je 2. decembra 2004. godine na Mašinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu organizovalo paraklerikalno udruženje Srpski sabor Dveri, koje od nedavno deluje pod pokroviteljstvom lista *Pravoslavlje* i Informativne službe SPC, Jevtić je na sledeći način okarakterisao "srpski problem" s Evropom:

"To što oni nama serviraju da je multietničko, multikulturalno, multi-, multi-društvo... Kao da smo blesavi, kao da nas potcenjuju da smo nedotupavni. E, to potcenjivanje zdrave pameti je nepodnošljivo od toga što se naziva savremena Evropa. Kad nam kažu: birajte ili Kosovo, ili Brisel - gospodo, vraćam ulaznice za vaš Brisel, ostavite nas u našem blatu da se podavimo, ali nas pustite na miru" (Tribina 2004).

U sličnom duhu i Filaret, vladika mileševski, govori na osvećenju temelja crkve Ognjene Marije u Lazarevu kod Zrenjanina:

"Imali smo najbolje predsednike država i još imamo. Najbolje generale imamo, najbolje ljude sa srcem, duhom i verom imamo. Zato isto verujem kao vladika Mileševski da ćete za godinu dana ovu crkvu podignuti, da nećete dozvoliti više od godinu dana da je zidate. Jer imate vere, imate obraza, čojstva i junaštva u sebi koje mnogi hoće da nam zatru, ali ne mogu nam ubiti Hrista i Boga i Svetog Savu u nama. Ja obećavam kao vladika Mileševski 15 tona cementa za zidanje ovoga svetog hrama. Molim odbornike da kupe cement... idemo za Hristom i Svetim Savom, za našim svetiteljima i prosvetiteljima, a ne za srpskim jajarama i srpskim izdajicama danas koji nas izdaju na svakom čošku. I šta ćemo mi u Evropi? Moj Beli anđeo je davno bio u Evropi. Amerika je dve hiljade i nešto godina stara, a moj anđeo potiče iz 13. veka. Zato smo i doterali cara do duvara... zato što smo verovali svakoj fukari sa Zapada - a i ovoj unutrašnjoj - koja se pojavi da je ona pravi spasilac srpskog naroda, a nije. Pravi spasilac srpskog naroda je srpska crkva" (Pudar 2005: 16).

SPC i ratni zločini

Pet godina proteklih nakon Petog oktobra jeste vreme u kome se, pored političke težine koju je crkva, svakako, neopravdano zadobila, očekivalo da ona mnogo više ispolji svoj etički stav prema neposrednoj prošlosti, jer to je baš onaj prostor gde su verske zajednice najpozvanije da se javno izjašnjavaju. Tu je centralni problem odnos prema ratnim zločinima, prema kriminalnom nasleđu iz Miloševićevog vremena. S obzirom na to da je jedno nepravedno društvo nasleđeno iz tog perioda, za crkvu bi to trebalo da ima poseban značaj, jer reč je ne samo o pravnim, nego i ozbiljnim moralnim dilemama. Kako se, na primer, odnosi crkva prema nepravdi u društvu, prema činjenici da su se mnogi ljudi obogatili pod sumnjivim okolnostima, da su profitirali na ratu? To je jedno od pitanja na koje bi svaka verska organizacija bila pozvana da odgovori. Oko toga, međutim, postoji ćutanje, muk u samoj crkvi. Puno se, s druge strane, govori o tome šta treba preporučiti premijeru ili predsedniku povodom kosovskih izbora, kako buduća Srbija treba da uzgleda, na kojim principima je treba zasnovati.

Uloga SPC u ratovima devedesitih godina je, u najmanju ruku, bila vrlo kontroverzna. To se, možda, najbolje vidi iz različitih saopštenja koja je crkva na zvaničnom ili poluzvaničnom nivou izdavala u tom periodu. S jedne strane, bilo je tu apela na pomirenje, molitvu, prestanak rata i sukoba. Godine 1991, kada se rat u Hrvatskoj već bio rasplamsao, patrijarh Pavle se, na primer, u dva navrata susreo s kardinalom Kuharićem. Godine 1992. su sve tri glavne verske zajednice u Bosni i Hercegovini (SPC, Rimokatolička crkva i Islamska zajednica) izdale jedno zvanično saopštenje, odnosno apel na pomirenje. Neki strani analitičari kažu da je to nešto bez presedana u istoriji odnosa među verskim zajednicama, da, naime, nema puno primera da su, tokom trajanja ratnih sukoba, predstavnici i lideri verskih zajednica uopšte stupali u nekakav kontakt, a kamoli pozivali na ovako zvaničan način vernike na molitvu i pomirenje, praštanje, što u krajnjoj liniji jeste posao same crkve.

S druge strane, i to se naročito vidi tokom '93. i '94. godine, kako je rat u Bosni već bio odmakao, izdaje se i niz drukčijih saopštenja na zvaničnom nivou (napr. episkopskih konferencija), gde se prepoznaje nastojanje da se rat nastavi, da se ono što je u samom ratu osvojeno - teritorije i gradovi - održi i da se sama crkva, uz neke druge aktere u tim sukobima, suprotstavi donošenju mirovnih planova. To je bio slučaj s Vens-Ovenovim planom iz '93. godine, zatim planom Kontakt grupe za Bosnu i Hercegovinu iz '94. godine, kada je episkopska konferencija Srpske pravoslavne crkve izdala saopštenje iz koga se jasno vidi da se teritorija koja je osvojena u ratu tretira kao nekakva očevina, dedovina. Nema uzmarka s te teritorije, i kada su čak i poslanici Republike Srpske bili spremni da se povuku, uočava se jedan puno militantniji stav crkve. Reč je o tome da su svi prethodni pozivi na mir i prestanak sukoba nadjačani saopštenjima kojima *de facto* želi da se blokira mirovni proces. Tokom 1993. , pa

i 1994. , ličnosti koje su optužene, ili već osuđene pred Haškim tribunalom, kao što je, na primer, Biljana Plavšić, spominju se, od strane visokih predstavnika SPC, u superlativima. Mitropolit Amfilohije za Plavšićku veli da je "nova kosovka devojka", a i Radovan Karadžić se tu spominje kao nekakav junak, heroj. Čak i 2005. godine, isti mitropolit istrajava u stavu da je pokojna majka Radovana Karadžića Jovanka, "Majka Jevrosima i majka devet Jugovića" (Tasić, 2005).

To su, dakle, ličnosti od velikog značaja, bar za neke predstavnike SPC. Crkva se tu sad više okreće ka Republici Srpskoj, jer Milošević ih je očigledno bio razočarao svojim defetističkim stavom. Republika Srpska se veliča kao nekakav "novi srpski pijemont", a Radovan Karadžić i Biljana Plavšić hode, ni manje ni više, nego "svetolazarskim putem", kako se to patetično isticalo. To je jedna dosledna politika koja se, na kraju krajeva, izrodila u tim strahovitim zločinima i etničkom čišćenju, čiji je rezultat bio to da na teritoriji Republike Srpske nije ostala nijedna džamija nakon završetka rata. I kada se 2001. godine čini napor da se jedna tako značajna džamija kao što je Ferhadija u Banjaluci obnovi, vi imate incidente, skandale i jednu crkvu koja to uopšte ne osuđuje. Tu se, dakle, vidi prilično dosledno ponašanje SPC.

SPC se donekle "otreznila" 1996. godine, kada se, najzad, shvatilo da jurisdikcija države nad nekom teritorijom ne mora da se poklapa sa crkvenom jurisdikcijom, da se i dalje može imati crkvenu nadležnost, a da država ne mora biti na toj teritoriji. Ali te teritorijalne pretenzije, koje su obično karakteristične za vojske u sukobu, ispoljavala je u ratu i SPC. U periodu kada se patrijarh sastaje sa kardinalom Kuharićem i poziva na pomirenje, on istovremeno, u pismu lordu Karingtonu, traži da se deo teritorije Republike Hrvatske pripoji matici, odnosno Republici Srbiji, zbog toga što tu živi srpsko stanovništvo. Ta *teritorijalistička* orijentacija crkve imala, svakako, veze s činjenicom da je SPC konstituisana na teritorijalnom principu, bez obzira što je ona i nacionalna crkva. Eparhije se tu ponašaju kao nekakvi feudi nad kojima vladike imaju suverenu vlast, i ako se takav jedan feud nađe na teritoriji nove države, koja je u međuvremenu priznata i od strane međunarodne zajednice, onda se to postavlja kao svetsko istorijsko pitanje. Istodobno, nikad nije predstavljalo problem to što se manastir Hilandar nalazi na teritoriji jedne sasvim druge države, Grčke, koja čak i nije bila deo bivše Jugoslavije.

Tu su onda i stavovi koji su došli do izražaja u određenim tekstovima, napisima. U zborniku *Jagnje Božije i zvijer iz bezdana*, Atanasije Jevtić – postavljajući pitanje kakav je to uopšte rat vođen u Bosni i Hercegovini – najpre kaže da je to najgori od mogućih ratova, da bi već u nekoliko sledećih rečenica razvijao misao da je to, ipak, bio jedan odbrambeni rat za same Srbe, da bi, opet, u narednoj rečenici rekao da je to, u stvari, bio junački rat sa stanovišta Republike Srpske. Ali jasno je da to ne može ići jedno s drugim, da tu, pre svega, preteže onaj stav kojim se rat opravdava, a da se uopšte ne ulazi

u genezu ratnih zločina, kriminala i svega onoga što su posledice tog rata koje i dan-danas osećamo.

Ona vrsta crkvenog dušebrižništva, koja je ispoljena prema Slobodanu Miloševiću u Šveningenu, generalu Lazareviću ili pokojnoj majci Radovana Karadžića, nedostaje, na žalost, kod puno važnijih stvari u Srbiji. Jasno je da se u krugovima SPC Haški tribunal doživljava kao jedno zlo, kao nešto što je usmereno protiv srpskog naroda. Reč je o potpunom nerazumevanju značaja koji taj tribunal ima za sankcionisanje ratnih zločina.

Jedan od najnovijih primera kontroverzne uloge SPC u minulim ratovima je slučaj jeromonaha Gavriila iz Šida. Otkud potreba nekih sveštenika da blagoslove ratnike u uniformi, s oružjem, u punoj vojnoj opremi, i to masovno, jednog za drugim? Zar nije crkva mesto u kome se svaka pojedinačna duša vernika, privatno i bez kalašnjikova o ramenu, susreće sa svojim duhovnim pastirrom, ispoveda i traži blagoslov? To bi pre bio način na koji vojnik pre odlaska na front može da potraži i savet svog duhovnog pastira, a ovaj ga u tom duhovnom usmeravanju i blagoslovu mora hrišćanski odvratiti od zla. To, međutim, nije ono što je ceo svet video i čuo sa snimka prikazanog u Haškom tribunalu, a potom i u domaćim i svetskim medijima. Pripadnici jedinice Škorpion, koje je jeromonah Gavriilo iz manastira Privina glava blagoslovio na spomenutim snimku, nedugo zatim su počinili ratni zločin nad Muslimanima zarobljenim u okolini Srebrenice. Tu je dodatno zabrinjavajuće bilo odsustvo potrebe crkve da se u dužem periodu javno oglasi oko celog slučaja. S većim pravima u postsocijalizmu, povećavaju se, naravno, i odgovornosti crkve. Tek nakon više od deset dana, SPC je izdala i svoje zvanično saopštenje "Gospode, ne ponovilo se" kojim je samo delimično, i suviše kasno ublažena rezignacija svih onih koji su gledali potresne snimke egzekucije Muslimana u Srebrenici i pitali se kakve veze SPC ima s tim zločinom. Predstavnici SPC po pravilu ne osećaju potrebu da dodatno komentarišu, protumače, ni svoja zvanična saopštenja sa sabora, saopštenja za javnost, stavljajući tako građane i vernike u Srbiji u potpuno pasivnu poziciju.

Fundamentalizam u SPC?

Pravoslavlje je i van svog balkanskog konteksta oduvek istrajavalo na stavu koji je, još u osmom veku, kratko formulisao Jovan Damaskin: "Mi ne menjamo večne međe što ih naši očevi postaviliše, već čuvamo predanje baš onako kako smo je i primili" (*O ikonama* 11,12). Taj povratak Predanju (s velikim P), saborskom ishodištu hrišćanstva s kojim se uspostavlja neprekinuti kontinuitet, predstavlja, svakako, jedan od glavnih principa srpskog pravoslavlja, ali i drugih pravoslavnih crkava u svetu. U tome se najviše ogleda i *tradicionalizam* SPC.

Ovome, međutim, treba dodati i jednu sasvim osobenu crtu pravoslavlja u Srbiji – jedan imaginarni, u novijoj istoriji konstruisani koncept

svetosavlja, koji predstavlja ideologiju vodećih srpskih teologa i same Crkve tek od 20. veka. Projekcija nekakve zlatne hrišćanske prošlosti pre raskola, "kosovski zavet" i svetosavski mit, kao i prateći mit o mučeništvu i stradalništvu, podsećaju, s jedne strane, na sunitiski sefizam, dok, s druge strane, imaju sličnosti i sa šiitskim kultom halife Alija i mitom o Karbali, tj. istorijskom porazu koji se u religijskom predanju pretvara u nebeski trijumf (Dejzings, 2005: 221-234). Interesantno je u ovom kontekstu spomenuti da su oba ova pravca u islamu ispoljila, krajem prošlog veka, naglašene *fundamentalističke* sklonosti.

Obratimo pažnju na nekoliko tipičnih karakteristika fundamentalizma koji se pojavljuju u savremenoj literaturi o tom fenomenu:

1. Povratak osnovama, ishodištu, onome što je bilo u početku, i što je docnije iskvareno.

2. Hegemonizam i ekskluzivizam u pogledu tumačenja: fundamentalizam se protivi hermeneutičkom pluralizmu, jer to vodi u kognitivni i vrednosni relativizam; umesto toga, fundamentalizam istrajava na dualističkoj retorici i filozofiji maniheizma (Mi-Oni, Bog-Đavo, Prijatelji-Neprijatelji, itd.).

Fundamentalizam bitno odlikuje odbojnost prema pluralizmu tumačenja, bez obzira na to da li je reč o religijskim ili nereligijskim fenomenima. Hermeneutički monizam se tu javlja kao put u integritet i ekskluzivizam sektaškog tipa. Tvrdokorno pridržavanje samo jednog mogućeg tumačenja nekog fenomena, bilo da je reč o religiji, politici, istoriji, nauci ili nekoj drugoj oblasti ljudskog duha, mogu, međutim, izvestan hermeneutički problem, pod određenim uslovima, pretvoriti i u ozbiljan politički, pa i policijski ili vojni problem (Vukomanović, 2001: 127-139).

3. Protivljenje sekularizaciji i odbacivanje sekularne slike sveta; u tom smislu je tradicija prosvetiteljstva poseban izazov i neprijatelj svakog fundamentalizma; fundamentalizam, isto tako, daje svoj odgovor na izazove modernosti.

4. Fundamentalizam je proizvod političke, socijalne, ekonomske krize ili odgovor na krizno stanje.

5. Fundamentalističke ideje su, u ideološkom smislu, usmerene protiv nauke, iako sam fundamentalizam, u praktičnom smislu, neretko koristi prednosti savremene nauke i tehnike.

6. Duh ekumenizma, dijalog i tolerancija su strani fundamentalizmu i po pravilu su njegovi najveći neprijatelji.

U tekstu "Fundamentalizam – cilj ili sredstvo?" u kome se inače nabraja veći deo ovih odlika, Ljubiša Rajić ističe još jednu važnu karakteristiku verskog fundamentalizma: to je "politički program zasnovan na religiji, ali sa stvarnim ciljevima izvan nje" (Rajić 2003: 55).

Protivljenje sekularizaciji, prosvećenosti, ekumenizmu, verskom i društvenom pluralizmu, kao i noviji pokušaji da se SPC nametne kao autoritet

u sferi nauke, predstavljaju, kao što vidimo, neke od prepoznatljivih odlika verskog fundamentalizma. Po tome, doduše, Srpska crkva ne zaostaje puno ni za Novom hrišćanskom desnicom u SAD, njenim kreacionizmom i doslovnim tumačenjem Biblije. S druge strane, ulogu moralnih dušebrižnika u Srbiji danas sve više obavljaju razne paraklerikalne organizacije pod okriljem i blagoslovom SPC, kao što su Obraz, Sv. Justin Filozof, Srpski sabor Dveri, ali i mladi sledbenici sveštenika Žarka Gavrilovića koji prebijaju mirne demonstrante, zagovornike prava homoseksualaca, na beogradskim ulicama i trgovima. Istovremeno, unutar episkopata SPC, zavera ćutanja još uvek prekriva skandale s pedofilijom.

Pored Zapada, sekularizacije i modernizacije, za neke teologe SPC problem predstavlja i razvoj nauke, naročito društvenih nauka koje se bave religijom. Pravoslavni bogoslov iz Čikaga, Predrag Samardžić, u svojoj knjizi *Isus Hristos u mraku istorijske kritike* naziva, na primer, našu sociologiju religije "jednom od filijala, odseka, odnosno sekti" marksističko-ateističke ideologije. A onda zaključuje: "Ovo razmišljanje dovedeno do kraja znači da mi imamo univerzitetsku sektu, sektu na državnom univerzitetu, za čiji opstanak ulažu najviše oni protiv kojih ona najviše i radi. U ime čega državni univerzitet jedne demokratske države podržava i pomaže propagiranje jedne sekte, koja je definitivno antihrišćanska?" (Samardžić, 2004: 25). Ovakav stav nailazi na odobravanje srpskih episkopa poput Irineja Bulovića i Atanasija Jevtića koji su na jednoj od svojih tribina krajem 2004,²⁴ govorili veoma pohvalno o Samardžiću i njegovoj knjizi.

Taj novi fundamentalizam SPC bi se, najzad, mogao posmatrati i kao proizvod krize, ili, pak, odgovor na krizno stanje nastalo nakon zaustavljanja reforme i političko-ekonomske tranzicije srbijanskog društva započete s vladom Zorana Đinđića. Od skandaloznog govora mitropolita Amfilohija na Đinđićevoj sahrani, do direktne zaštite u javnosti optuženika za ratne zločine (koji se, bar u nekim krugovima SPC, i dalje tretiraju kao patriote i junaci), crkva još jednom, nakon tragičnih ratova devedesetih godina, ispoljava svoje militantno i filetičko lice. Tome treba dodati pravu fobiju SPC da se suoči s pitanjem odgovornosti za ratne zločine (što u njoj podstiče još veće zaziranje od međunarodnih institucija kao što je Haški tribunal), kao i poslovičnu uzdržanost i nesprijetnost da se uđe u produktivniji dijalog i pomirenje s drugim verskim zajednicama na Balkanu u okviru raznih ekumenskih organizacija i inicijativa koje podstiču takva susretanja.

²⁴ Reč je o tribini na Mašinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu od 25. 11. 2004.

MEDIJI: ODSUSTVO PRAVNE REGULATIVE

Pravna regulativa koja se odnosi na medije zaokružena je u periodu od 5. oktobra 2000. do 2005. godine, ali se pojedine odredbe zakona i dalje ne primenjuju što bitno utiče na medije u Srbiji i doprinosi antireformskom kursu velikog dela glasila, ali i otežava njihovo poslovanje. To se pre svega odnosi na zakone o informisanju, radiodifuziji i telekomunikacijama, a u vezi sa privatizacijom medija, raspodelom frekvencija i transformacijom Radiotelevizije Srbije u javni servis. Svi rokovi za završetak ovih procesa su prekoračeni i produženi za nekoliko meseci ili čak više godine. Prema uporednom istraživanju koje je sproveo Institut za otvoreno društvo u Budimpešti u 20 evropskih zemalja medijska scena u Srbiji jedna je od najmanje regulisanih u Evropi, "pre svega zbog decenijskog uništavanja i sporih reformi posle demokratskih promena 2000. godine". Regulisanje stanja u etru je, inače jedan od uslova za pridruživanje Evropskoj uniji.

Privatizacija medija

Prema zakonu o informisanju iz aprila 2003. štampani mediji je trebalo je da budu privatizovani najkasnije do 22. aprila 2005. Međutim, rok za privatizaciju produžen je za april 2006. godine zbog čega je morao da se promeni i Zakon o informisanju. Mediji koji se ne transformišu u tom roku biće ugašeni. Rok za privatizaciju elektronskih medija koji su od mnogo većeg značaja zbog uticaja na javno mnjenje, produžen je do 31. decembra 2007.¹ godine, tako da će radio i tv stanice ostati u vlasništvu opština do narednih lokalnih izbora. Iako je pravilnik o privatizaciji medija donet u junu 2005. godine, što je inače bio ranije razlog za odlaganje ovog procesa, transformacija vlasništva počela je tek krajem godine i to samo u desetak javnih glasila. Prema podacima Radiodifuzne agencije za tri godine nije privatizovan nijedna od 113 radio i TV stanica čiji je osnivač opština.

Brojni idnikatori, naime, ukazuju da su razlozi za odlaganje privatizacije u nedostatku političke volje da se ona sprovede uprovaio zbog

¹ Prvobitni rok, prema zakonu usvojenom u julu 2002. godine bio je kraj 2006.

mogućnosti još jedne upotrebe lokalnih medija i uticaja na njih pre svega u vreme izborne kampanje.

Otpori privatizaciji opštinskih medija, posebno elektronskih, mogu se najjasnije videti na primeru privatizacije RTV Kragujevac. Gradonačelnik Kragujevca Veroljub Stevanović i njegovi saradnici suprotstavili su se privatizaciji RTV Kragujevac, iako je Vlada Srbije prethodno dala saglasnost da počne proces transformacije vlasništva u tom mediju. Inicijativu za pokretanje privatizacije podnelo je bivše rukovodstvo RTK koje je na čelu tog medija bilo u vreme vladavine DOS. Gradska uprava tržila je od premijera Srbije da se saglasnost Vlade za pokretanje privatizacije stavi *ad acta* "dok se ne stvore uslovi za korektnu i transparentnu privatizaciju RTK". Obustavljanje privatizacije RTK traže i sindikat i zaposleni u toj stanici, a kao argument navode da "prodaja gradske medijske kuće u trenutku kada nisu po novom zakonu podeljene frekvencije i kada su u toku sudski sporovi za štetne ugovore koji prelaze sumu od nekoliko miliona eura, stvara opasnost da neko ko se ne bavi medijima kupi RTK za male pare"². Međutim, predstavnik NUNS u Radnoj grupi za izradu strategije za razvoj Radiodifuzije Mirjana Milošević navodi da to može biti dobar razlog, ali da "postoji niz zakonskih i tržišnih mehanizama koji dovode u pitanje ono što je rečeno u Kragujevcu"³.

Za privatizaciju nije neophodno da budu dodeljene frekvencije i dozvole za emitovanje, jer one nisu jedina vrednost medija koji će se prodavati. "Treba imati u vidu da prilikom privatizacije investitori pre svega kupuju mogućnost zarade, a frekvencija, zgrade i oprema su samo sredstvo za postizanje cilja. Dodeljena frekvencija i dozvola za emitovanje mogu podići vrednost kompanije, ali ne znače sigurnost da će firma poslovati uspešno", kaže Mirjana Milošević.

Kupovina tv stanice, pre dodeljivanja frekvencije, takođe nosi rizik i za potencijalnog kupca i investitora. Ukoliko kupi stanicu nakon dodele frekvencije onda bi morao da preuzme koncepciju i biznis plan sadašnjeg menadžmenta koji nema tržišno iskustvo. "Njemu će onda ostati ne samo neefikasna organizacija koja je u dugovima zbog lošeg poslovanja, sa niskokvalifikovanim ili nekvalifikovanim strukturom kadrova, već i projektovana budućnost sa programskim elaboratom koji su ti isti ljudi kreirali. Jednom kada se dobije dozvola, taj programski elaborat će morati da se ispoštuje. Novi vlasnik neće smeti da značajno menja programsku orijentaciju, čak i ako se ispostavi da ona donosi velike gubitke", navodi se u Dosijeu NUNS⁴.

S druge strane, izdvajanja opština za medije u poslednjih pet godina su sve manja, tako da ni u interesu medija nije da budu na gradskom budžetu.

² Blic, 2. novembar 2005.

³ "Šta je starije: frekvencije ili privatizacija", Dosije NUNS, br 17

⁴ Isto.

Prema podacima NUNS Skupština grada Kragujevca je u paketu političkih smena u javnim preduzećima smenila i Slavicu Trifunović sa funkcije direktorke RTK. Mirjana Milošević kaže da primeri različitih lokalnih medija u Srbiji pokazuju da stalne promene menadžemnta ne doprinose stabilnosti poslovanja. Sindikalci još tvrde da svaka garnitura lokalne vlasti uvećava broj fiktivno zaposlenih i da baš to ugrožava dalji opstanak lokalne radio-televizije⁵.

U Pravilniku o privatizaciji nalaze se odredbe koje omogućavaju privatizaciju elektronskih medija bez dodele frekvencije, čime se pruža šansa onim lokalnim medijima koji su u lošem stanju, da svežim kapitalom od privatizacije obnove tehniku i sredstva i budu u boljoj poziciji na predstojećem tenderu za dodelu frekvencija budući da će i kapaciteti određene stanice biti preduslov za njeno dobijanje. Novi vlasnik je obavezan da najmanje pet godina nastavi kontinuitet proizvodnje i emitovanja tako da je neosnovan strah da će novi vlasnik nužno promeniti delatnos. On to može zakonski da učini samo u slučaju da na tenderu ne dobije frekvenciju za emitovanje. Na aukcijskoj prodaji medija mogu da se pojave samo oni koji se bave novinsko izdavačkom ili radiotelevizijskom delatnošću.

Prema procenama Agencije za privatizaciju, u Srbiji postoji 141 glasilo koje treba privatizovati. Od toga su 14 lokalni listovi, a 23 – listovi u sastavu mešoviti preduzeća koja imaju u vlasništvu i neki elektronski medij. Mešovitim preduzećima ostavljena je mogućnost da u proces privatizacije uđu kao jedna celina ili da prethodno izvrše statusne promene, razdvoje se na štampari i elektronski deo, pa potom uđu u proces privatizacije kao dva preduzeća.

Američki ambasador Majkl Polt i zamenik šefa Misije OEBS Daglas Vejk su na okruglom stolu koji je organizovao IREX upozorili ovdašnje vlasti da je privatizacija medija preduslov za njihovu profesionalizaciju i približavanje evropskim integracijama. "Važno je da se ovaj posao završi na vreme, a da budem iskren i juče je bilo kasno", rekao je ambasador Polt, dok je Daglas Vejk naglasio da Srbija više ne sme da kasni.

U 2005. postignut je i dogovor o privatizaciji medija koji su u vlasništvu Državne zajednice i koji već godinama posluju veoma loše. Mediji će se privatizovati prema regulativi koja važi u Republici na čijoj teritoriji se nalazi medij. Tu spadaju *Tanjug*, Novinsko-izdavačko preduzeće *Borba*, *Radio Jugoslavija*, *TV JU Info*, *Filmske novosti* i *Jugoslovenski pregled*. Prihod prikupljen tokom privatizacije će biti podeljen u srazmeri 93,3 procenta Srbiji i 6,7 procenta Crnoj Gori.

Do sada je najviše sporova bilo u vezi sa privatizacijom dnevnog lista *Novosti* gde je Državna zajednica vlasnik 30 odsto akcija. Otpori privatizaciji *Novosti*, čiji je uređivački koncept okrenut desničarskim i nacionalističkim

5 Isto.

snagama u Srbiji, veliki su s obzirom da je reč o listu sa najvećim tiražem i uticajem u javnom mnjenju. Akademik Nikola Milošević tako sugeriše da iza eventualne prodaje *Novosti* nemačkom koncernu WAZ stoje politički razlozi i da ta kupovina "može imati izvesne političke pretpostavke sa ozbiljnim i štetnim ponekad i dugoročnim posledicama po državne i nacionalne interese". "I zato je u pravu Manojlo Vukotić (glavni urednik lista) kad kaže da bitka koju *Novosti* vode sa tim nemačkim koncernom nije samo bitka za taj list. To je bitka za Srbiju. I ako ta bitka bude izgubljena – opet je u pravu gospodin Vukotić – biće ona izgubljena ne samo za *Novosti* nego i za ovu zemlju u kojoj svi mi živimo", konstatuje akademik Milošević⁶.

Dodela frekvencija i RTS

Najviše opstruirani zakonski akt u medijskoj sferi je Zakon o radiodifuziji kojim se reguliše dodela frekvencija elektronskim medijima i transformacija *Radiotelevizije Srbije* u javni servis što je od izuzetne važnosti za opšti proces reformi u Srbiji. Iako je usvojen još u julu 2002. godine, gotovo sve vreme od njegovog donošenja, pa do avgusta 2005. trajali su sukobi u vezi sa ovim zakonom što je odlagalo njegovu primenu. Prve dve godine, u vreme Đinđićeve i Živkovićeve vlade, kritike su dolazile uglavnom iz medijskih i tadašnjih, opozicionih krugova što je otežavalo i usporavalo izbor članova Radiodifuznog saveta⁷ i početak njegovog rada. Tek u februaru 2005, Savet je formiran, ali je nastavljeno da se odugovlači sa primenom zakona. U avgustu 2005. izmenjen je zakon o Radiodifuziji čime je odložen rok za privatizaciju elektronskih medija do 31. decembra 2007, kao i formiranje javnog servisa za april 2006. godine.

Bez obzira na produžetak transformacije, Vlada je uspela da izdejstvuje od Skupštine izmenu Zakona po kome će RTS sve do njegove tranzicije biti finansiran iz tv pretplate. Tako je Vlada zadržala kontrolu nad *Radiotelevizijom Srbije*, a istovremeno obavezala građane da plaćaju tv pretplatu. U martu 2004, srpska Vlada je otpustila Aleksandra Crkvenjakova i postavila Aleksandra Tijanića (ministra informisanja u jednom periodu vladavine Slobodana Miloševića i autora brojnih tekstova u kojima se širi govor mržnje prema pojedincima iz javnog života) za Generalnog direktora *Radio televizije Srbije*, protivno Zakonu o radiodifuziji po kome direktora bira Upravni odbor RTS. Tijanić je postavljen na osnovu Zakona o javnim preduzećima. Upravni odbor, koji je postavila Vlada Zorana Đinđića, podneo je ostavku u znak protesta zbog Tijanićevog izbora ocenjujući i da je način njegovog izbor u suprotnosti ne samo sa zakonom o radiodifuziji već i sa

6 "Udar na *Novosti*", *Svedok*, 1. februar 2005.

7 Opširnije u Izveštaju Helsinškog odbora za 2003. godinu

internim pravilima RTS. Novi upravni odbor takođe je postavila Vlada Vojsilava Koštunice.

Transformacija RTS podrazumeva i podelu na dve ustanove javnog servisa – Vojvodine i Srbije. Pre razdvajanja RTS i TV Novi Sad mora da se obavi deobni bilans između te dve kuće, ali se i taj proces odugovlači. Krajem septembra prošle godine pokrajinska Vlada imenovala je svoje članove komisije, ali to nije učinila i Vlada Srbije. Direktor RTV Novi Sad Dragomir Grnja kaže da je deobni bilans dogovoren još u vreme Vlade Zorana Živkovića, ali da zbog njenog pada nije završen i verifikovan.

Posebno zabrinjava izmena zakona o radiodifuziji iz avgusta 2005. godine kojom se članu Radiodifuznog saveta iz Vojvodine oduzima pravo veta kada je reč o pitanjima koja se tiču razvoja radiodifuzije u Vojvodini čime se narušava autonomija pokrajine.

Praktično sa tri godine zakašnjenja Radio-difuzni savet izradio je Strategiju razvoja radiodifuzije do 2013. godine. Međutim, i pored toga nisu stvoreni svi preduslovi za raspodelu frekvencija niti je politička elita nastojala da taj proces ubrza. Da bi počela raspodela frekvencija, neophodno je i da se Upravni odbor Agencije za telekomunikacije izjasni o planu za dodelu frekvencija za emitovanje programa. Prema zakonodavnoj regulativi, Radiodifuzni savet vodi javni tender za davanje radiodifuznih dozvola i dodeljuje te dozvole na osnovu Plana dodele koji bi trebalo da bude sačinjen od strane Agencije za telekomunikacije, a koji sadrži sve osnovne tehničke parametre (lokaciju predajnika, efektivni opseg frekvencije, zonu pokrivanja, itd.)

U pokušajima da se nađe opravdanje za ovakvo odlaganje – ponovo je u javnosti stvorena konfuzija oko toga ko je odgovoran za donošenje ovakvog plana, a između dva regulatorna tela za dodelu frekvencija tinja sukob. Agencija je formirana u maju 2005, ali ni do kraja godine nije uspela da izađe sa planom, a za to je optuživala Ministarstvo za telekomunikacije "koje joj uskrtilo odgovarajuću kompjutersku opremu". S druge strane, u Radiodifuznom savetu, optužuju Agenciju da koči proces dodele frekvencija, smatrajući da to nema veze sa kompjuterskom opremom i da su se stvorili uslovi da nadležnosti Agencije privremeno preuzme Ministarstvo za telekomunikacije.

Strategijom razvoja radiodifuzije predviđeno je da dozvolu za nacionalnu frekvenciju dobije pet komercijalnih televizija i četiri komercijalne radio stanice. Osim toga postojaće i dva javna servisa: Republički i pokrajine Vojvodine koji će takođe imati nacionalne frekvencije. Strategija predviđa davanje dozvola za po 40 regionalnih televizijskih i radio frekvencija, a dozvolu za emitovanje na lokalnom nivou dobiće oko 160 televizijskih i oko 200 radio stanica. Prema podacima iz juna 2005. u Srbiji postoji 755 emitera (pri čemu se njihov broj stalno povećava) što znači da će njihov broj biti smanjen gotovo za polovinu.

Pritisци i napadi na medije

Na osnovu incidenata koji su se desili u 2005. godini uočava se da su povod za napade na medije – izveštavanje o ratnim zločinima i oni tekstovi ili emisije koje nose prohaške poruke i govore o odgovornosti srpske politike za ratove u bivšoj Jugoslaviji. Pojedini političari nastavili su da optužuju medije da su antisrpski. S obzirom da u Srbiji još vlada atmosfera u kojoj se slave optuženi za ratne zločine i da nije došlo do promene javnog mnjenja, takve izjave političara su opasne poruke da ti mediji mogu biti meta napada a da za to niko neće snositi odgovornost.

Redakcijama *Danasa* i *RTV B92* nekoliko puta su upućene anonimne pretnje da je u njihovim prostorijama postavljena bomba. Iako se posle policijske istrage ispostavilo da su dojave bile lažne, nije utvrđeno i ko stoji iza pretnji.

U julu u roku od tri dana, *B92* je dobio dve anonimne telefonske pretnje da je u prostorijama postavljena bomba. U *B92* kažu da je to samo nastavak svakodnevnih pretnji kojima je izložena ta medijska kuća. Nepoznata osoba rekla je preko telefona da je bomba postavljena zbog "antisrpske kampanje koju vodi ta kuća". Napadi na *B92* intenzivirani su nakon što je Nataša Kandić gostujući u programu te kuće izjavila da postoje nezvanični podaci koji dovode u vezu zamenika predsednika SRS Tomislava nikolića sa stradanjem civila u hrvatskom selu Antin 1991.

Redakciji lista *Danas* javio se 11. juna nepoznati muškarac koji se predstavio kao "Lično obezbeđenje generala Ratka Mladića" i pretio da će glavni i odgovorni urednik *Danasa* Grujica Spasović "biti ubijen". U redakciji to povezuju sa tekstom koji je objavljen dva dana pre toga u kome piše da je identifikovano mesto gde se krije haški optuženik Ratko Mladić. Direktor *Danasa* uputio je zahtev Draganu Jočiću ministru unutrašnjih poslova u kojem je zatražio da se preduzmu sve mere da se zaštiti Grujica Spasović i njegova porodica. Policija je, međutim, pozvala Spasovića na razgovor tek posle nekoliko dana, odnosno nakon intervencije američkog ambasadora. Policija ga je kasnije obavestila da ne može da locira sa kog broja je poziv stigao i da pretpostavljali da je upućen sa satelitskog telefona.

Slično iskustvo imala je *RTV Pančevo* nakon emisije povodom desetogodišnjice zločina u Srebrenici. *Radiotelevizija Pančevo* dobila je u julu anonimnu pisanu poruku u kojoj se navodi da će tu televiziju zbog "slavljenja" desetogodišnjice zločina u Srebrenici "stići zaslužena kazna". Na poleđini starog letka Srpske radikalne stranke kojim se poziva na miting u Pančevu 2002. godine, ispisano je: "Upravo slavite deceniju sorosevskog izdavanja, i sad vam sledi zaslužena kazna – na doboš, "budzašta" opet za Sorosa". Visoki funkcioner radikalne stranke u Pančevu, poslanik u Skupštini Srbije i odbornik u Opštini Pančevo Božidar Koprivica izjavio je da njegova stranka nema nikakve veze sa tom porukom. Koprivica je, međutim, za govornicom lokalnog

parlamenta optužio TV Pančevo da je "antisrpska", jer je pustila vest o obeležavanju godišnjice u Srebrenici, a nije htela da pusti film o ubijanju Srba u proteklim ratovima koji su radikali prikazali u beogradskom Sava centru. Na ovaj način funkcioner SRS ne samo da ne osuđuje pretnje upućene TV Pančevo već ih i podstiče.

Loklani funkcioneri u Kragujevcu pokušali su izvrše suptilni pritisak na RTV Kragujevac, koja je inače na opštinskom budžetu, da ne emituje serijal u produkciji B92 "Zašto se u crkvi šapuće" u kojoj se kritički govori o ulozi Srpske pravoslavne crkve u ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Naime, zamenik gradonačelnika Kragujevca Saša Milenić izvinio se episkopu šumadijskom Jovanu zbog emitovanja prve epizode serijala "Zašto se u crkvi šapuće" na Radio-televiziji Kragujevac. Milenić je u izvinjenju naveo da je ta "emisija neodgovorno, nestručno i verovatno, politički tendenciozno, grubo povredila verska osećanja pripadnika Srpske pravoslavne crkve, a time i Ustavom garantovane vrednosti otvorenog društva". Glavna urednica RTK Gordana Mirović uspela je da se odupre ovoj vrsti pritiska. Ona je odlučila da nastavi sa emitovanjem serijala navodeći da "posle emitovanja prve epizode nije bilo negativnih reakcija"⁸.

Ministar za kapitalne investicije Velimir Ilić nastavio je sa napadima i vređanjem novinara i u 2005. godini. Kada mu je novinarka B92 postavila pitanje o sinu bivšeg predsednika Srbije Marku Miloševiću, Ilić je rekao "vi ste bolesni, vi ste za psihijatrijsku kliniku, vi treba da se lečite kolektivno(...) Vi samo pričate o Marku. Zaboravite Marka". Ministar je ovo izgovorio na javnom mestu (prilikom otvaranja žičare na Koaponiku, 15. avgusta 2005.) pred lokalnim stanovništvom.

Stručni saradnik u NUNS Mirjana Kalinić kaže da su novinari u unutrašnjosti Srbije izloženi direktnim ili anonimnim pretnjama, upozorenjima, "dobronamernim" savetima, a često i fizičkim napadima koji nose isti poruku – da se okanu pisanja o nekoj temi. Novinari su na udaru ne samo lokalnih političara, nego i ljudi iz kriminalnog miljea, a sve češće i ekonomskih moćnika. Osim svakodnevnih pretnji, svaka tri meseca, neki novinar dobije i batine. Kalinić kaže i da su novinari u lokalnim medijima u unutrašnjosti često "prepušteni sami sebi, nezaštićeni od redakcija i slabo organizovani. Osim toga, policija i sudstvo zatajili su u slučajevima napada na novinare i sve se svodi na 'čuvaj se sam' ili 'nek te Bog čuva'⁹. NUNS, inače, beleži od 2004. godine sve pretnje i napade na novinare¹⁰.

⁸ www.nuns.org.yu, Dosije br. 17

⁹ "Ne piši ili bijemo!", *Novosti*, 19. septembar 2005.

¹⁰ U oktobru 2005. pretučen je dopisnik *Novosti* iz Loznice Vladimir Mitrić čiji su se tekstovi odnosili uglavnom na privredni i klasični kriminal na Drini. Prema evidenciji NUNS, recimo, 2005 godine penzionisani pukovnik nokautirao je dopisnika *Glasa javnosti* iz Kruševca Radojicu Barjaktarevića jer je bio nezadovoljan tekstom koji je objavio. Dopisnici *Blica* iz Paraćina Biserki Milosavljević danima je prećeno zbog

Skupština Srbije usvojila je u septembru 2005 Krivični zakon prema kom za klevetu nije predviđena zatvorska kazna, kako je to pokušano prvobitno da se učini i što je bilo navedeno u nacrtu zakona. Novi Krivični zakon, međutim, za ova dela predviđa novčane kazne čija bi visina za novinare dela medija (koji ne izveštavaju senzacionalistički i nemaju velike tiraže) mogla da predstavlja problem. Za uvredu je predviđena kazna od 460 do 5200 evra, dok je za klevetu predviđena kazna od 1150 do 11.500 evra. I za uvredu i za klevetu, postupak se vodi samo po privatnoj tužbi. Ovaj zakon počeo je da se primenjuje od decembra 2005. godine.

Odgovornost medija

Pitanje profesionalne etike u medijima u postoktobarskoj Srbiji aktuelizovano je posle ubistva premijera Zorana Đinđića kada je počelo da se javno govori, ali samo u pojedinim krugovima, da su neki novinari i mediji imali ulogu u pripremanju javnog mnjenja za ubistvo premijera i kasnije kvalifikacije tog ubistva kao mafijaškog. Međutim, dugo nakon ubistva, tvrdnje o odgovornosti medija i analize njihovog sadržaja, odbacivane su u medijskim i političkim krugovima, a oni koji su kritički govorili o pisanju medija i ukazivali na kršenje profesionalne etike, kao i o uticaju političkih grupa na medije, optuživani su za gušenje slobode govora.

Tako je, na primer, protiv novnarke B92 i autorke emisije Insajder Brankice Stanković u *Kuriru* i *Nacionalu* pokrenuta hajka uz uvrede upravo nakon emisije o odgovornosti medija.

Tek u 2005. godini, ova tema se otvara unutar same profesije – formiran je Savet za štampu pri Medija centru, sačinjen od novinara iz različitih redakcija, koji izdaje jednomesečne izveštaje o poštovanju profesionalnog kodeksa u štampanim medijima.

Na osnovu analize pisanja štampanih medija, Savet je više puta izvestio da su "poluistine, kampanje protiv pojedinaca ili političkih i drugih grupa zasnovane na poluistinama, harangama protiv političkih neistomišljenika, psovka i neistinama – karakteristika dela štampe. Kao jedan od primera kršenja novinarske etike naveden je slučaj Čedomira Jovanovića (april, 2005) kada su pojedini tabloidi posle njegovog svedočenja pred Specijalnim sudom za organizovani kriminal počeli sa objavljivanjem stenograma sačinjenog na osnovu navodnog razgovora Dušana Spasojevića (jednog od osumnjičenih za ubistvo premijera) i Čedomira Jovnaovića. Istinost tih informacija nijedan medij koji ih je objavio nije proveravao, iako je nakon objavljivanja bilo demantija. *Kurir* je čak nastavio sa objavljivanjem tih

praćenja jednog sudskog postupka. Dopisnik *Politike* iz Kruševca Miroljub Dugalić je napadnut u 2004. zbog serije tekstova o urbanističkoj mafiji. Napao ga je čovek o kome je pisao, a policija je to okarakterisala kao remećenje javnog reda i mira.

stenograma, bez obzira na demanti. List je tvrdio da je stenogram dobio od službi zaduženih za praćenje telefonskih razgovora. Međutim, država se povodom curenja takvih tajnih podataka u javnost uopšte nije ogradila, niti je reagovala.

Po analizama Saveta, javni tužilac je više puta trebalo da reaguje. Pravosudni organi nisu pravovremeno reagovali na pisanje lista *Tabloid* koji redovno, iz broja u broj, organizuje hajku na pojedine javne ličnosti iznoseći i podatke za koje se pretpostavlja da su preuzeti iz tajnih policijskih dosijea, a koji su neprovereni i imaju samo funkciju diskvalifikacije ličnosti o kojoj se piše sa pozivom na linč.

Po učestalosti su i dalje na prvom mestu prekršaji koji se tiču ugrožavanja prava na privatnost, navođenja imena maloletnika neodmerenog pristupa sudbinama običnih ljudi, jurnjave za senzacionalizmom. Savet je zaključio da u tome prednjače tabloidi, ali da nije imun ni drugi deo štampe. "Veliki problem je potpuno nekontrolisano emitovanje neproverenih vesti koje se tiču političara ili običnih ljudi i mogu na ovaj ili onaj način da utiču na njih. Pristup temama je senzacionalistički, sledi se jedan politički model koji je prilično trapav i svodi se na međupartijska sukobljavanja. Naročito problem su tabloidi koji često emituju izmišljene vesti, idu često lično na ljude", kaže član Saveta Dragan Janjić¹¹.

Savet je konstatovao u Deklaraciji da "političari i veliki biznismeni zloupotrebljavaju postojanje slobodne štampe (...) da bi jedan drugog optuživali za raznorazne zločine uključujući i ubistvo premijera Đinđića". "Ova atmosfera u kojoj se ne sankcioniše zločin još je jače naglašena rasizmom, šovinizmom, ekstremno desničarskim nacionalizmom, ksenofobijom, paranojom, teorijama zavere i pornografijom koji su danas sastavni deo štampe u Srbiji"¹².

Helsinški odbor upozorava da svemu tome doprinosi i netransparentnost vlasništva nad medijima. Početkom 2006. godine privatizovana je televizija *YU Info*. Javnost je, međutim, ostala uskraćena za bilo kakvu informaciju o identitetu kupca. Na tenderu se pojavio samo zastupnik kupca televizije koji nije hteo da daje nikakve izjave pravdajući se da nije ovlašćen za to. Osim toga, nije poznato ni šta je prodato, s obzirom da *YU Info* već duže vreme ne emituje program, kao i da ima dugove.

U poslednjih pet godina redovno se pojavljuju novi mediji i nakon kraćeg vremena nestaju sa tržišta. S obzirom na ogroman broj štampanih medija koji postoje na tržištu, i male neisplative tiraže većine od njih, postoje indicije da je cilj tih medija da plasiraju određene kampanje koje odgovaraju njihovim vlasnicima u određenom momentu. To pokazuje i slučaj lista *Balkan* koji je prestao da izlazi 7. februara 2005. Među novinarima se pričalo gotovo

11 "Kodeks i kazne", *Danas*, 11. oktobar 2005.

12 "Novine ugrožavaju dostojanstvo", *Danas*, 8. oktobar 2005.

od samog početka da je vlasnik Bogoljub Karić, a list je podržavao i njegovu izbornu kampanju. *Balkan* je do 13. aprila 2004. godine bio u vlasništvu firme Generalpublik. Tada je većinski vlasnik firme izdavača postao *BNN Limitid* sa adresom na Kipru čiji vlasnik nije poznat. Kada je *Balkan* prestao da izlazi direktorka Generalpublike Mirjana Gogoljević objansila je zaposlenima da nije u mogućnosti da stupi u kontakt sa osnivačem lista – *BNN Limitid*. Urednik u *Balkanu* Milka Ljubičić uputila je Republičkoj inspekciji rada pismo u ime zaposlenih kome navodi da je razgovarala sa Bogoljubom Karićem (oko neisplaćenih zarada) "koji je obećao da će u ime većinskog vlasnika Generalpublike, a to je firma *BNN Limitid* i na osnovu činjenice da je imao uticaja na uređivačku politiku, ishodovati plate i honorare". "S tim u vezi uputio me je na svog advokata Veru Čabarkapu i na Gorana Milića (Astra simit grup) koji su taj problem trebali da reše"¹³, kaže ona.

Smene u Politici

U oktobru 2005. godine došlo je do promena u rukovodstvu dnevnog lista *Politika* čime je nagovešteno veće približavanje tog medija politici vladajuće Demokratske stranke Srbije. (*Politika* je oduvek bila glasilo pod snažnim uticajem Vlade, posebno u vreme Slobodana Miloševića, ali se očekivalo da će transformacijom vlasništva doći i do određenih promena u uređivačkom konceptu. Taj list ima dugu tradiciju i veliki uticaj na one koji formiraju javno mnjenje.) Novo uredništvo koje je od oktobra formirala Ljiljana Smajlović¹⁴ kao glavna i odgovorna urednica, učinilo je i neke kadrovske promene, tako da je "tiho" ukinuta nedlejna kolumna novinara Ivana Torova koji je kritikovao rad Vlade Srbije. Njemu je, naime, prvo uskraćeno pravo da piše za centralni nedeljni broj kako je to činio skoro dve godine, a onda je on sam odbio da nastavi sa pisanjem kolumne za neki drugi dan u sedmici. Do promena je došlo uoči pregovora o Kosovu i referendumu u Crnoj Gori, u procesima u kojima će Vladi biti veoma značajnu da ima kontrolu nad medijima.

Već izbor članova Upravnog odbora *Politike* nagovestio je skretanje ka nacionalističkoj matrici koju je taj list negovao u vreme Slobodana Miloševića, a koji su oblikovale srpske elite pre svega Srpska akademija nauka i umetnosti. Za predsednika Upravnog odbora *Politike* izabran je režiser Emir Kusturica. Osim njega u Upravnom odboru su i Matija Bečković – akademik koji se istakao u nacionalističkoj kampanji osamdesetih i devedesetih i veliki protivnik nezavisnosti Crne Gore; Aleksandar Simić – savetnik premijera Srbije

13 "Balkanski sindrom", *Vreme*, 24. mart 2005.

14 Smajlović je prethodno bila kolumnista nedeljnika *NIN* koji ima veliki uticaj na formiranje javnog mnjenja. *NIN* pripada grupi medija koji nikada nisu napravili suštinski otklon prema nacionalističkoj politici Slobodana Miloševića i pisali o odgovornosti srpske politike za ratove u bivšoj Jugoslaviji.

i Predrag Mihajlović – potpredsednik Komericalne banke. Upravni odbor smenjen je tokom leta o čemu je tadašnji direktor Darko Ribnikar obavesthen tek nakon što je sve završeno.

Kusturica je kada je izabran izjavio da najstariji dnevnik treba "da se prelama iz srpske, a ne iz nemačke glave". "Treba da se prelama iz naše, a ne iz tuđe glave uzimajući u obzir da je narod koji živi na ovoj teritoriji njeno tržište. Želim da pomognem da *Politika* bude ona stara dobra *Politika*, koja prvenstveno treba da ima, kao što je i prirodno, tržište u svom narodu. Insistiraju na njenim tradicionalno proverenim i dobrim vrednostima, jer zaista verujem da *Politika* nije isto što i *Blic* ili *B92*. A takve tendencije postoje", izjavio je tada Kusturica.

Zaključci i preporuke

S obzirom da su stvoreni svi zakonski preduslovi za transformaciju *Radiotelevizije Srbije* u javni servis neophodno je ubrzati taj proces i izabrati novo rukovodstvo po važećoj medijskoj regulativi.

Neophodno je obezbediti sve uslove za transparentnost vlasništva nad medijima kako bi građani mogli lakše da odvoje biltene pojedinih partija, ekonomskih moćnika, tajnih službi i drugih uticajnih grupa, od profesionalnih medija.

OBRAZOVANJE: JOŠ JEDNA IZGUBLJENA GODINA

Uprkos deklarativnom zalaganju "za približavanje obrazovanja i vaspitanja evropskim standardima" koje je dolaskom na čelnu funkciju Ministarstva prosvete i sporta oktobra 2004. godine najavio, ministar Slobodan Vuksanović učinio je sve da bar još za godinu dana zadrži obrazovanje Srbije podalje od Evrope. Učinak njegovih reformskih poteza i to pod pritiskom javnosti, sveo se na korekciju pogubnih konzervativnih poteza njegove predhodnice, ministarke Ljiljane Čolić: vraćanje nastave stranih jezika u prve razrede osnovnih škola, predmeta, od igre do kompjutera, borilačkih veština na časovima fizičkog vaspitanja.

U "reformisanju školstva" aktuelni ministar je otišao još dalje: naterao je beogradske osnovce da svakog četvrtka, umesto u školu idu besplatno u bioskop. Filmove bira Ministarstvo prosvete i sporta¹. Umesto da se bave osavremenjavanjem nastave čitavi timovi ljudi u Ministarstvu prosvete prave rasporede za posetu bioskopu.

Temeljna reforma celokupnog obrazovnog sistema nije ni počela što bi Srbiju moglo skupo koštati ne samo zbog usporavanja približavanja Evropi, priznavanja naših diploma u svetu već i zbog gotovo retrogradnog stanja svesti (nacionalizam, kvazitradicionalne vrednosti, teorija samodovoljnosti, otpor prema znanju, prema svetu, teško prihvatanje novog) pogotovo kod mlađeg dela populacije koje već plaća visoku cenu višegodišnje izolacije zemlje ratova i siromaštva.

U antireformsku obrazovnu sliku Srbije uklapa se i porazni podatak da gotovo polovina stanovništva Srbije 45,8 odsto ima završen tek po neki razred ili kompletnu osnovnu školu. Po broju apsolutno nepismenih (3,45 odsto od ukupnog broja stanovništva) Srbija je na dnu obrazovne lestvice Evrope.² Ekspertski tim za obrazovanje odraslih i suzbijanje neobrazovanosti formiranom 2003. godine više ne postoji. Navodno, pri *Odseku za srednje obrazovanje* postoji odeljenje koje se bavi obrazovanjem odraslih. Konkretnih podataka o tome šta radi to odeljenje za sada nema.

¹ *Politika*, 31. mart 2005

² *Blic*, Septembar 2005

Najbolji pokazatelj državne nezainteresovanosti za obrazovnu delatnost su katastrofalni uslovi u kojima deca odrastaju i uče. Rezultati istraživanja UNICEF koje je pre tri godine sproveo Obrazovni forum "Optimizacija mreža škola u Srbiji" a koje je nastavljeno i u ovoj godini, upozoravaju da je stanje elementarne higije i standarda u pojedinim seoskim i gradskim opštinama u Srbiji još gore nego pre tri godine. Više od 55 odsto seoskih odeljenja ima samo poljski WC. Ista situacija je i u 78 gradskih škola. Otežano je i snabdevanje vodom, a pojedine škole nemaju ni struju. Jedna od njih nalazi se na domak Beograda u Železniku. Kante za smeće, toalet papir i sapuni prava su retkost u srpskim školama. Samo u beogradskim školama u proleće 2005. zabeležena su tri slučaja žutice.³ O zastareloj opremi, infrastrukturi, prevaziđenim nastavnim programima u školama ne treba ni govoriti.

Reforma osnovnog i srednjeg obrazovanja: bez jasne strategije i odovornosti

Princip urušavanja svega što su predhodne vlade Zorana Đinđića i kasnije Zorana Živkovića započele, koji od 2003. godine sprovodi vlada Vojislava Koštunice, evidentna je i na planu obrazovnih reformi. Nastavljajući posao svoje predhodnice Lj. Čolić, ministar Vuksanović je temeljno očistio Ministarstvo od svih učesnika, kreatora ili zagovornika velike reforme obrazovanja započete 2001. godine i doveo nove ljude.

Tako je za direktora Zavoda za evoluciju standarda obrazovanja, jedne od najvažnijih ustanova za budućnost obrazovanja u Srbiji, postavljen nastavnik fizičkog vaspitanja koji dosad uopšte nije bio uključen u reformske procese. Novom sistematizacijom poslova u Ministarstvu ukinuto je odeljenje za demokratizaciju obrazovanja, što bi mogla biti loša poruka Evropi, budući da je Savet Evrope čiji je naša zemlja član upravo 2005. proglasio godinom razvoja građanskog društva kroz obrazovanje.⁴

Pošto *Nacionalni prosvetni savet*, zamišljen kao najviši oblik društvene kontrole u obrazovanju od osnovne škole do univerziteta, još nije profunkcionisao (sa osnivanjem se kasni gotovo dve godine) sva ovlašćenja – od reforme do kadrovskih rešenja u nadležnosti su aktuelnog ministra prosvete i sporta Slobodana Vuksanovića.

Napravljene su nove komisije za reformu osnovnog školstva koje nisu uradile gotovo ništa, osim, po kvalitetu sumnjivog programa za četvrti razred osnovne škole, koji je, pošto Nacionalnog saveta nema, uveden u škole gotovo bez ikakve stručne verifikacije. Samo, uz odobrenje ministra.

³ Glas, 26 oktobar 2005.

⁴ Danas, 13. april 2005

U skladu sa populističkom politikom aktuelne Vlade premijera Koštunice umesto kvalitetne reforme, uz veliku medijsku pompu, ministar najavljuje košarkaške table i koševu u svim školama, prisustvo roditelja na prijemnim ispitima za srednje škole, kupovinu kompjutera, smanjene gradiva u osnovnim školama za 30 odsto, sve da bi, kako je izjavio, "deca bila veselija".

U istom stilu početkom godine ministar obaveštava javnost o početku javne rasprave o *Nacionalnoj strategiji obrazovanja u Srbiji od 2005. do 2010 godine* sa glavnim argumentom: "bržom integracijom obrazovanja u savremeni evropski obrazovni prostor". I letimičnim uvidom u ovaj dokument može se zaključiti da opet ništa neće biti od reforme i da je u pitanju samo spisak lepih želja. Umesto učenika koji su bili u fokusu školske reforme vlade pokojnog premijera Đinđića, pa i tada 2001. godine utvrđene nacionalne strategije u obrazovanju, sada su u prvom planu nastavnici. Novim nacionalnim dokumentom, osim renoviranja škola, opremanja fiskulturnih sala, kompjuterskog umrežavanja škola, uvođenja dežurnog policajca pred svakom školom, najavljuje stalno stručno usavršavanje nastavnika, obećava donošenje savremenih nastavnih programa i udžbenika, podržavanje dvojezične nastave (deo nastave na stranom jeziku po našim planovima i programima), učenje na daljinu i uvođenje novih obrazovnih profila u srednje stručne škole.⁵

Obaveze, poput seminara za edukaciju profesora za koje je Evropska unija, tačnije Savet Evrope izdvojio donacije još u vreme Vlade premijera Đinđića, samo se otaljavaju. Više podsećaju na mitinge nego na stručno usavršavanje. Posao se završava okupljanjem nekoliko hiljada prosvetnih radnika u Sava centru koji saslušaju predavanja i vraćaju se u škole. I to je sve. Učitelji Srbije su preko svog Saveza predložili polovinom godine čak jedanaest ozbiljnih tema za stručno usavršavanje među kojima su profesionalizam u radu nastavnika, početno čitanje i pisanje, planiranje izbornih predmeta, rad sa decom sa posebnim potrebama, rad u kombinovanim i nepodeljenim razredima. Ukidanjem akreditovanih seminara od strane ministarke Čolić, prosvetni radnici su zapravo izgubili mogućnost da se usavrše u oblasti za koju nemaju dovoljno znanja. Tu vrstu edukacije sigurno ne mogu zameniti spomenuti masovni skupovi u Sava centru.

Ukidanje reforme, prvo stavljanjem zakona van snage a potom i kadrovskim smenama, jedino su preživeli seminari za profesore stranih jezika. Jedina izmena je potpuno preuzimanje usavršavanja profesora engleskog jezika od strane Britanskog saveta. Osim što tehnički organizuje grupe nastavnika za pohađanje seminara, Ministarstvo nema nikakav uvid u rezultate i programe obuke. Niti je Britanski savet obavezan da podnosi Ministarstvu izveštaj o seminarima.

Pokazalo se da i *veroučitelji* –diplomirani studenti Teološkog fakulteta, koji su pre četiri godine i zvanično postali sastavni deo obrazovnog sistema

⁵ Danas, 31. mart 2005.

(veronauka je zajedno sa građanskim vaspitanjem izborni predmet u osnovnim i srednjim školama) ne znaju gotovo ništa o pedagogiji i metodici. Ministarstvo je pripremio programe edukaciju za 2000 veroučitelja. Kao aktivan učesnik razaranja reforme obrazovanja i zagovornik nacionalnog obrazovanja, SPC je nastavila sa agresivnim uplivom u obrazovni sistem. Podržana od prosvetnih kadrova bliskih premijeru Koštunici, pa i od države, ona poprilično lagodno i uspeva u tome. U organizaciji *Zavoda za udžbenike*, instituciji koja je ponovo dobila primat u izdavanju udžbenika (svi ostali izdavači *Kreativni centar*, *Narodna knjiga...* potpuno su potisnuti) odražen je okrugli sto o planovima, programima i udžbenicima za versku nastavu.⁶ Na skupu je ispoljeno potpuno jedinstvo države i crkve u podršci verskoj nastavi. Ministar Vuksanović je čak ustanovio da smo po verskom obrazovanju "korak ispred Evrope", da "deca divno reaguju na versku nastavu" koja "treba da bude lepršava i široko otvorena a ne suprotsatavljena građanskom vaspitanju". Pripadnik tvrđeg krila SPC vladika Irinej Bulović ponovio je tezu o potrebi većeg prisustva crkve i verskih zajednica u osmišljavanju verske nastave "koja jedino može biti autentična ako izvire iznutra tj. iz crkve". Njegov stav podržao je i Mevludin Dudić iz Islamske zajednice Sandžaka⁷ upućujući primedbu na uskogrudost obrazovanja "koje samo obrazuje a ne vaspitava, dok se veronauka podjednako bavi i vaspitanjem i obrazovanjem".

Učiteljski fakulteti takođe najavljuju uvođenje časova veronauke koju bi, budući uz strani jezik, ekologiju, građansko vaspitanje pohađali kao izborni predmet. Pre priprema za uvođenje veronauke u nastavu rukovodstvo fakulteta je dobilo saglasnost Sinoda SPC.

Ako se izuzme pokušaj sa modernizacijom sistema stručnog obrazovanja u srednjim školama, za koje je Ministarstvo prosvete predložilo nacrt strategije koja opet, osim lepih reči "da obrazovanje treba da bude atraktivno i svima dostupno, da odgovara potrebama tržišta rada, da postavi osnovne za doživotno učenje, da bude fleksibilno...", ne govori ni o kakvim planovima primene. Reforma se i ne spominje u srednjem obrazovanju, posebno ginazijama. Pravi problemu u obrazovnom sistemu nastaće kada se gimnazijalci iz zastarelih škola susretu sa potpuno novim sistemom studiranja na univerzitetima u Srbiji.

Školski sistem je u potpunom haosu: novi programi, stari udžbenici, izbacivanje pa vraćanje predmeta, needukovani nastavnici, samo su neke od karakteristika sistema u kome se obrazuje generacija mladih u XXI veku u Srbiji. Dovoljno je pogledati najnoviju Zbirku zadataka iz srpskog jezika Ministarstva prosvete i sporta namenjenu učenicima osmog razreda osnovne škole koji se pripremaju za prijemni ispit za upis u srednje škole (2006. godine), pa zaključiti kakavoj mentalnoj torturi su izložena danas deca u Srbiji.

⁶ *Večernje novosti*, 16. mart 2005.

⁷ *Danas*, 16. mart 2005

U analizi dr Tome Savica i dr Željka Đurića, profesora italijanske i nemačke književnosti posvećenoj upravo pomenutoj zbirci skreće se pažnja uz navođenje primera iz zbirke, da se u testovima za polaganje ispita prekomerno koristi arhaični jezik. Otvoreno se izbegava urbani u korist ruralnog jezika i terminologije. U zadacima na koje učenici treba da odgovore veliča se patrijahalni način života. Autori takođe upozoravaju, da tvorci Zbirke ne samo da ne vode računa o tekovinama emancipacije polova nego i otvoreno vređaju pojedine narode – Rome na primer. Zbirka je prepuna primera u kojima se zaklinje na pogibiju, u kojima "srca" nisu udovička i u kojima se sprema na megdan.⁸ Prema koncepciji Zbirke, od učenika se ne traži nikakva misaona aktivnost već samo bubanje i pamćenje.

Autori analize Zbirke zadataka iz srpskog jezika ističu da se u pojedinim zadacima kao što su "Pisma iz Italije" i Njegoševe zamerke tadašnje Evrope, primeri iz istorije književnosti dobijaju karakter falsifikata i ideoloških zoloupotreba kako bi se sugerisale teze koje aludiraju na savremenu političku i ideološku situaciju u našoj zemlji. Tako su učenici prinuđeni da mnoštvo "rodoljubivih", a zapravo u većini slučajeva ideologijom nacionalizma zaslepljenih tačnih odgovora, skladište makar i u onom delu memorije koja se naziva kratkotrajnom".⁹

Najsimplomatičniji primer nemara obrazovnih vlasti su *udžbenici*. Ako je suditi po udžbenicima istorije, nadležni organi kao da se trude da deca ne saznaju da je stigao novi vek, da je Miloševićev režim prošlost i da je Srbija, kako tako, krenula novim putem. Udžbenik savremene istorije za drugi razred srednjih stručnih škola, koji se prvi put pojavio pre 14 godina, ponovo je uz odobrenje Ministarstva prosvete, u Zavodu za izdavanje udžbenika štampan 2004. godine. Za autore i izdavače ovog udžbenika istorija je stala 5. oktobra 2000. godine. Učenicima se prezentuje da "da mi još živimo u SRJ", "da su Jugoslaviju razbili podmukla politika SAD i Nemačke, čiji političari su odlučili da od naše zemlje naprave nekoliko novih država"¹⁰.

Pomenuti udžbenik datira iz vremena posle raspada Jugoslavije kada je istorija u Srbiji, kao i ostalim novostvorenim državama sa tog prostora, dobila važnu ulogu vaspitača u veličanju nacije. "Osveščivanje naroda" kroz jačanje nacionalizma i šovinizma bilo je neophodno za mobilisanje nacije za pogubne poteze Miloševićeve politike. Ponovno štampanje istog udžbenika samo govori o tome da retrogradne snage u Srbiji i dalje postoje i da im je i te kako stalo da u školama ne izgube kontinuitet u zaglupljivanju dece u antieuropskom, učenju o Zapadu kao mrzitelju Srba. Kasniji reformatori očigledno nisu imali vremena da osavremene udžbenike. Emina Stanković, istoričar kaže da na" Balkanu udžbenici i dalje služe za nacionalno

⁸ *Vreme*, 19 januar 2006.

⁹ Isto.

¹⁰ *Glas javnosti*, 22. maj 2005.

potkusurivanje. U Evropi knjige ti nude istorijske izvore i pitanjima navode da sam zaključuješ. Takav način prezentovanja isključuje mogućnost da ceo razred donese kolektivni zaključak a nacija nabaci unifirmno mišljenje".¹¹

Evropsko udruženje nastavnika "Euroklio" predložilo je nastavnicima Srbije, Federacije BiH, Republici Srpskoj i Hrvatskoj izradu istorijske čitanke koja bi na drugačiji način prezentirala savremenu istoriju. Uz obrazloženje da još nije vreme, svi pristupi nastavnici su odbili da se bave istorijom posle 1990. godine i odlučili "da istraže svakodnevni život SFRJ od 1945 do 1990. godine. Finansijer, Ministarstvo spoljnih poslova Danske, ostavio im je tri godine da prikupe građu i usaglase stavove.

Još jedna inicijativa za promenu poimanja i tumačenja istorije na Balkanu, ovog puta iz grčkog *Centra za demokratizaciju i pomirenje u Jugoistočnoj Evropi*, urodila je plodom. Prva od četiri knjige (60 autora iz 11 zemalja - od Slovenije do Kipra) pod zajedničkim nazivom "Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope" promovisana je u Beogradu 1. decembra 2005. Knjige su namenjene nastavnicima istorije kao dopunska literatura za predavanja. Uz ocenu da obrazovanje ima veliku ulogu u procesu izmirenja i jačanja tolerancije u regionu u svakoj knjizi obrađen je jedan od četiri istorijska perioda koji su zajednički svim nastavnim programima u regionu: otomanska imperija, nastanak država i nacija, Balkanski ratovi i Drugi svetski rat. Događaji se predstavljaju kroz istorijska dokumenta svih zemalja. Glavna urednica izdanja Kristina Kuluri izjavila je da su "udžbenici neka vrsta odgovora onima koji naš region vide kao sinonim brutalnosti, nasilja i krvoprolića".¹²

Za zainteresovane nastavnike iz Srbije uskoro će biti organizovani posebni seminari kako bi im se objasnilo kako će najlakše da koriste knjige. Projekat je podržalo i Ministarstvo prosvete i sporta Vlade Srbije. Izdavači srpskog izdanja su Prosvetni pregled, Centar za demokratiju i pomirenje u Jugoistočnoj Evropi. Knjiga je za sada prevedena na engleski i srpski jezik. Ostaje naravno, pitanje šta će se dogoditi kada se informacije iz ovog priručnika sudare sa "vaspitnim" udžbenicima istorije s početka devedesetih koji su još aktuelni izvori znanja u našim školama.

Bošnjački jezik u sandžačkim školama kao izborni predmet

Odluka ministra prosvete S. Vuksanovića o uvođenju bosanskog jezika sa elementima nacionalne kulture u prvi i drugi razred osnovnih škola u Sandžaku izazvala je oštro reagovanje članova *Prosvetnog odbora Skupštine Srbije* iz redova Srpske radikalne stranke (SRS) i Socijalističke partije Srbije

¹¹ Glas javnosti, 22. maj 2005.

¹² *Danas*, 3. decembar 2005.

(SPS). Zahtevali su čak da ministar poništi odluku uz obrazloženje da "to treba regulisati zakonom".

Uvođenje bosanskog jezika na insitiranje *Bošnjačkog nacionalnog veća Sandžaka* (BNVS) u poslednjem izveštaju Međunarodne krizne grupe (MKG) u odeljku pod naslovom "Lingvistički aparthejd" ocenjuje kao najopasniji politički potez u Sandžaku posle Miuloševića "koji je za malo upropastio četvorogodišnje poboljšanje nacionalnih odnosa. MKG strahuje da bi uvođenje bosanskog jezika moglo dovesti do podele učenika na nacionalnoj osnovi. Kao rezultat toga mogla bi se nastaviti polarizacija i samonametnuti etnički aparhejd ako Srbi budu pohađali jednu vrstu nastave a Bošnjaci drugu". MKG je optužila BNVS da "potkopava mirnu koegzistenciju insistiranjem na uvođenju udžbenika pisanih na dijalektu kojim niko od njih ne govori".¹³

Insistiranje na bosanskom kao drugom zvaničnom jeziku pored srpskog traje već nekoliko godina. BNVS je još 2002. godine prilikom popisa stanovništva tražilo od Bošnjaka u Sandžaku da se izjasne da im je maternji jezik bosanski (a ne bošnjački). Tri opštine u Sandžaku uvele su bosanski kao zvaničan jezik pored srpskog jezika

Nastavnici i učenici: štrajkovi i nasilje u školama

Glavni akteri obrazovnog sistema nastavnici i učenici nezadovoljni su svako na svoj način. Nastavnici svoje nezadovoljstvo iskazuju povremenim štrajkovima (uglavnom zbog niskih plata), a učenici agresijom i nasiljem.

Osamdesetak hiljada prosvetnih radnika u Srbiji i ovu školsku godinu započelo je štrajkom 1. septembra 2005, tražeći povećanje plata. Umesto dijalogom, vlast je kao i obično reagovala pretnjama o otkazima i učenama. Ni ovog puta prosvetari nisu dobili gotovo ništa. Vratili su se na nastavu gde su najsigurniji pošto aktuelnu vlast uglavnom ne interesuje kako oni vaspitavaju decu. Najvažnije je da ne "talasaju". U školama Srbije zaposleno je 101.676 nastavnog i nenastavnog osoblja. Neka poređenja sa evropskim standardima ukazuju da naši nastavnici imaju manji broj časova nego oni u evropskim zemljama i da kod nas na jednog nastavnika dolazu 10 učenika, dok je u evropskim zemljama taj broj 1 prema 18.

U agresivnom, frustriranom i siromašnom društvu poput našeg deca najčešće ulaze u međusobne obračune sa tragičnim posledicama. Samo u prva tri meseca 2005. bilans nasilja i agresivnosti omladine školskog uzrasta je smrt trojice mladića i jednog jedanaestogodišnjeg dečaka. Prvi (đak jedne beogradske ginazije) na smrt je pretučen na školskom odmoru. Drugog su ubili njegovi vršnjaci samo zato što je nosio šal rivalskog fudbalskog kluba koji se nije svideo njegovim ubicama. Treći je gurnut iz voza u Batajnici. Četvrtu

¹³ *Večernje novosti*, 17. maj 2005.

žrtvu, jedanaestogodišnjeg dečaka, bacili su sa Savskog mosta nešto stariji dečaci. Agresivnost naših učenika imali su priliku da osete i naši susedi, Mađari na primer, kada se grupa beogradskih gimnazijalaca boraveći u ktobru na eksurziji u Budimpešti potukla sa obezbeđenjem jedne diskoteke. Neke od njih mađarska policija je zadržala i u pritvoru.

Sva istraživanja stručnjaka upozoravaju da je u poslednjih 15 godina poraslo nasilje među mladima ali da se ništa ozbiljno ne preduzima da se ono i zaustavi. Deca uzimaju ono što im nudi okruženje: ispolitizovano društvo, ratne zločince kao nacionalne heroje, novokomponovane bogataše sumnjive prošlosti i zvezde turbo folka. Potcenjena i marginalizovana škola nudi im nezadovoljne, nervozne i potcjenjene profesore koje đaci ne mogu videti čak ni u elektronskim medijima, osim kad izbiju veliki školski skandali.

Urađen program prevencije agresivnog ponašanja učenika u okviru step programa koji je pomogla Vlada Finske usvojio je samo Učiteljski fakultet iz Jagodine.¹⁴ Za ostalo se čeka odluka Ministarstva prosvete. O važnosti svakog pokušaja suzbijanja agresije mladih govore i podaci da deca uglavnom pobesne na času, da na času uglavnom započinje svađa koja se završava tučom u školskom dvorištu ili u hodniku. Ljutnju kod učenika najčešće izazivaju besni i alkoholisani nastavnici, slušanje na časovima onoga što ne razumeju, nesaopštavanje dobijene ocene, nepoštovanje mišljenja učenika, ili dobijena manja ocena od one koju učenik misli da zaslužuje.¹⁵

Na pomenute brutalne događaje Ministarstvo prosvete reagovalo je represivnim predlozima: da se zabrani boravak dece na ulici posle ponoći i prodaja alkohola blizu škola. Posle ubistva beogradskog gimnazijalca ministar je pozvao đake u molitvenu štenju ulicama Beograda do Svetosavskog hrama. Defektolog Nadežda Milenković kaže, da je ministar ozbiljno mislio pozvao bi "đake, njihove roditelje i profesore u protestnu štenju, da protestuju protiv nasilja a ne da se mole da do njega ne dođe"¹⁶. Nažalost, mladi su se samo priklonili modelu starijih čije je formulisanje počelo na i krilima Miloševićevog nacionalističkog populizma i traje do sada.

Reforma univerziteta: strah za privilegije

Dve i po godine od pristupanja Srbije *Bolonjskom procesu* (septembar 2003), kojim bi do 2010. godine visoko školstvo Evrope trebalo da uspostavi jedinstven sistem obrazovanja, na Beogradskom univerzitetu još se premišljaju: kvalitetniji način studiranja se deklarativno podržava, a suštinski osporava.

¹⁴ autor Branka Savović, Institut za pedagoška istraživanja, *NIN*, 31. mart 2005.

¹⁵ *NIN*, 31. mart 2005.

¹⁶ *NIN*, 31. mart 2005.

Zakon o visokom školstvu koji i formalno omogućava fakultetima da se reformišu usvojen je sa velikim zakašnjenjem u septembra 2005. Optimalno, dokument je pred poslanicima Skupštine Srbije trebalo da se nađe u februaru ili početkom marta. Vlada Srbije ga nije ni predložila skupštini. Na redovnom proletnjem zasedanju poslanicima je bilo važnije da razreše šezdesetodisnu dilemu četnici ili partizani, nego da se bave budućnošću viskog školstva. Pred veliki skup ministara obrazovanja u Bergenu 15. maja, gde je ministar Vuksanović trebao da saopšti šta je Srbija uradila za dve godine, Skupština Srbije je raspravljala o Predlogu zakona o vladi.

Zakon o visokom školstvu bio je preduslov za dalje poteze u reformi. Od 2003. do 2005, prema međunarodnim obavezama, trebalo je doneti zakon, uvesti sistem dvostepenih studija, usvojiti nacionalne standarde za kontrolu kvaliteta i usaglasati ih sa evropskim, formirati proceduru za usvajanje kvalifikacija u skladu sa Lisabonskom konvencijom¹⁷.

Ministar je otišao u Bergen bez ičega, međutim, vratio se zadovoljan. Navodno, da je u Bergenu "naše školstvo primljeno sa velikim uvažavanjem", da je "Srbija na visokom mestu u okviru evropske akademske porodice i da niko nije pravio pitanje zbog kašnjenja usvajanja zakona o visokom školstvu". Na sajtu Ministarstva prosvete, istim povodom, saopštava se i da se skup u Begenu bavio i sadržajem zakona o studentskom organizovanju za koga se tek ne zna kada će biti usvojen u Skupštini Srbije. Ali ministar je ocenio da će kada se to usvajanje dogodi "Srbija prednjačiti među evropskim zemljama a zakon biti jedinstven na evropskom prostoru".

Dr Srbijanka Turajlić, UNESCO, katedra za menadžment, AAOM, kaže da se ministar pohvalio bez pokrića, pošto je Srbija određena da ide na popravni 2007. godine, kada će se održati nova konferencija ministara prosvete evropskih zemalja. Popravni će biti uspešan, ako, kako stoji u u Bergenskom kominikeu, do tada Srbija primeni tek usvojen Zakon o visokom školstvu, konstituiše nacionalni savet i komisije za akreditaciju i proveru kvaliteta studija i fakulteta. Osim toga, iz izveštaja bergenskog skupa, posvećenog ispunjavanju postavljenih zahteva (vrednovano: kvalitet studija, dužina studija i priznatost diploma), na listi "od 43 zemlje Srbija je sa ocenom 2,2 zauzela treće mesto od kraja. Iza nje su samo BiH i Andora. Sve ostale zemlje iz regiona, uključujući i Crnu Goru dobili su ocenu iznad 3".¹⁸

Protivnici Bolonjskih reformi na univerzitetu ali i šire u društvu (konzervativni zagovornici tradicionalne škole, koji smatraju da evropski kriterijumi uništavaju nacionalni identitet našeg univerziteta,) odahnuli su. Prolongira se racionalnija i kvalitetnija budućnost visokog školstva. Njih jednostavno ne zanima to što samo 11 odsto od upisanih studenata završi studije u roku i što 70 odsto upisanih nikada ne stekne diplomu, što studenti

¹⁷ *NIN*, 26. maj 2005.

¹⁸ *NIN*, 26. maj 2005.

jedan predmet slušaju i po četiri godine i tek ga onda polažu, što bubaju iz zastarelih udžbenika, što se sa nastavnicima uglavnom sreću tek na ispitu i što se njihove obaveze prema studentima svode na dva do četiri sata nedeljno.

Iako je i pre usvajanja Zakona o visokom školstvu 15 od ukupno 31 fakulteta Beogradskog univerziteta ozbiljnije (izmenom nastavnih planova i programa, aktivnijom nastavnom) samoinicijativno krenulo u reformu, dobar deo univerzitetskih nastavnika i saradnika još ne zna tačno šta to treba da se radi i menja na univerzitetu. Ima i onih koji zastupaju tezu da treba sačekati da Evropa to uradi a mi da prepisemo, onih koji se ne uzbuđuju previše čak ni kada na predavanjima, sledeći stare udžbenike, i dalje studentima saopštavaju davno prevaziđene činjenice. Posebno je zabrinjavajuće što su nastavnici i saradnici potrebu menjnja univertziteta stavljaju u kontekst "svetske zavere protiv Srba", kojom se "žele ukinuti naše tradicije i vrednosti". Upućeni kažu da podele za i protiv reforme nisu generacijske, već su rezultat straha od promena i želje da se zadrže pozicije. Svoj udeo u antireformskom opredeljenju ima i decenijska izolacija zemlje, marginalizovanje univerziteta, odlazak stručnih kadrova, siromaštvo.¹⁹

Po dva osnova najslabija karika reforme je Ministarstvo proveste i sporta Vlade Srbije. Prvo: u tom ministarstvu ne postoji svest o visokom obrazovanju kao najaktivnijoj tački za podzianje kvaliteta ljudskih resursa i izvlačenje zemlje iz krize. dr Slobodan Cvejić, docent Filozofskog fakulteta upozorava da od ključnih ljudi iz Ministarstva prosvete potiču iluzije "da smo mi jedan veoma pametan narod samo zbog toga što se pet, deset, ili stotinu naših ljudi nalazi na poznatim svetskim univerzitetima. Na svakom boljem američkom univerzitetu naći ćete tri čoveka iz Srbije ali i tri iz Gvineje Bisao".²⁰ Drugo: resorno ministarstvo u započetoj reformi nije pružilo pravu podršku fakultetima. Ono nije u stanju čak da zaustavi ni nezakonito otvaranje privatnih fakulteta a kamoli da pomogne državnim fakultetima u elementarnim stvarima kao što je obezbeđivanje uslova studiranja, koje podrazumeva bar obezbeđenje pristojnog prostora i pristojnih plata za nastavnike i saradnike čije usavršavanje, na državnom nivou gotovo da niko i ne pominje. Univerzitet je aktuelan samo o velikim događajima, poput izbora ili nezadovoljstva koje preti da ugrozi nečiju poziciju.

Stihijno otvaranje novih fakulteta

Uz četvrtinu nepismenog ili polupismenog stanovništva u Srbiji postoji pet državnih i šest privatnih unveziteta na kojima studira oko 150.000 studenta, ili oko 7 odsto populacije. Bolonjski dokumenti predviđaju da bi do kraja prve dekade ovog veka 20 osto populacije u svakoj zemlji trebalo da ima

¹⁹ *Vreme*, novembar 2005
20 Isto.

univerzitetsako obrazovanje. Stihijni razvoj visokog školstva nije samo tranzicijska pojava. On je oduvek postojao u Srbiji a makimalni zalet je dobio 2005. godine. Uoči usvajanja Zakona o visokom školstvu, koji predviđa rigoroznije uslove za otvaranje novih fakulteta i univerziteta pred Republičkim savetom za razvoj visokog obrazovanja našlo se čak 25 zahteva za otvaranje novih fakulteta. U junu je podržano otvaranje desetak državnih univerziteta, da bi se na septembarskoj sednici otvaranju novih fakulteta suprotstavili predstavnici u ovom telu. Bez obzora na izostanak dozvola za rad, privatni fakulteti, čiji tačan broj se, zapravo, i ne zna, upisali su nove studente. Ne zna se tačan broj ni odeljenja koje po svom nahođenju otvaraju državni fakulteti širom Srbije. Ne zna se ni u kakvim uslovima rade, ni koliko imaju stalno zaposlenih nastavnika niti na koji način se stiču diplome.

Najdrastičniji primer haosa u visokom školstvu je otvaranje pravnih fakulteta. Na beogradskom Pravnom fakultetu upozoravaju da u Srbiji ima čak 100 državnih i privatnih pravnih fakulteta i njihovih odeljenja, da njihov rad niko ne kontroliše, i da nastava u njima podseća na večernje škole i masovno opismenjavanje posle Drugog svetskog rata. U poslednje tri godine beogradski Pravni fakultet najstariji u zemlji (postoji 160 godina) "izgubio" je oko 2000 studenata koji su u potrazi za lagodnijim sticanjem diplome otišli da studiraju na novootvorenim privatnim fakultetima ili odeljenjima.

Prilikom "pobune" predstavnika državnih univerziteta u Savetu za razvoj visokog obrazovanja kojom su, s pravom, pokušali da osujete stihijno osnivanje privatnih fakulteta, malo je pominjan probem pomanjkanja kvaliternog univerzitetskog kadra koji bi mogao da pokrije nastavu na tolikim fakultetima. Dobar deo uglednih profesora državnih univerziteta materijalno utičište je potražilo na toliko osporavanim, privatnim fakultetima. Na novoformiranu Medicinsku akademiju koja će nastavu držati u prostorijama Sportskog centra "25 maj" prijavilo se 146 profesora sa medicinskih fakulteta iz Srbije, među kojima je i 44 sa beogradskog Medicinskog fakulteta.²¹

Predstavnici privatnih fakulteta, pak, smatraju da državni fakulteti žele da zadrže monopol u fakultetskom obrazovanju, da se boje konkurencije i odlaska nastavnika sa državnih univerziteta na privatne. U suštini, za sada se i jedni i drugi više bave sobom nego studentima i činjenicama da smo među prvima u Evropi po dužini studiranja, i da tek jedna trećina upisanih završava studije.

Za sada je izvesno, da utočište na privatnim fakultetima, priznatim i nepriznatim od Ministarstva prosvete, uglavnom nalaze slabiji učenici dobro stojećih roditelja. Plaćanje je garancija da će dobiti diplomu. Jedina šansa za skorije uvođenje reda u širenje mreže visokog školstva su nove odredbe Zakona o visokom škostvu. Svi fakulteti, i stari i novi, neće moći da rade bez licence koja će se sticati proverom predviđenih uslova od zapošljavanja stalnog

²¹ *Vreme*, 3. novembar 2005.

nastavnog kadra do opreme. Što se reforme tiče fakultetima je ostavljen rok od tri godine da se usklade sa evropskim studiranjem, u čemu deklarativno, Srbija teži. Srbiji, uz najavljenju racionalizaciju obrazovnog sistema, tek predstoji istinska reforma visokog školstva.

Korupcija na univerzitetu

Prema istraživanju Studentske unije Srbije o korupciji na državnim univerzitetima, objavljenom 18. maja 2005, u korupciju su umešani i studenti i nastavnici. Po rasprostranjenosti i već uhođanoj korupciji na vrhu rang liste našli su se fakulteti medicinske struke. Od ukupnog broja anketiranih, 72 odsto studenata smatra da korupcije ima pri upisu na fakultete, a najviše pri polaganju ispita. Više od 95 odsto anketiranih izjavilo je da se suočilo sa korupcijom. Zabrinjava, međutim, činjenica da je čak 57 odsto anketiranih izjavilo da nikada ne bi prijavilo korupciju.

Pravni fakultet: šta uče studenti prava i "Istina o Srebrenici"

Od kada je 1998. grupa nastavnika i profesora koja se suprostavljala Miloševićevom režimu morala da napusti Pravni fakultet, ova visokoškolska ustanova se nije oporavila. Na njoj je, do danas, ostalo tvrdo Miloševićevo jezgro iz redova profesora na čelu sa tadašnjim dekanom profesorom Oliverom Antićem, koji je, posle odlaska grupe profesora na fakultet doveo i Vojislava Šešelja. Neki od profesora ovog fakulteta nalaze se u savetu univerzitetskih profesora Srpske radikalne stranke i glavni su zastupnici antihaškog lobija.

Vladimir Milovanović, apsolvant ovog fakulteta u tekstu pod nazivom "Ja sam student Beogradskog univerziteta"²² upozorio je javnost da se na Pravnom fakultetu "društveni fenomeni posmatraju iz ugla naučne discipline koju karakteriše visok stepen dogmatizma i intelektualne organičenosti. Studiranje na Pravnom fakultetu moglo bi se opisati kao samovoljna indoktrinacija". Podsetio je da studenti iz Međunarodnog javnog prava pripremaju ispit po udžbeniku profesorke Smilje Avramov, prvog svedoka odbrane Slobodana Miloševića u Hagu: "Od 576 fusnota u ovom udžbeniku 134 se odnose na dela starija od 50 godina. Otkako je profesor Vojin Dimitrijević udaljen sa fakulteta ne štampaju se udžbenici iz predmeta Međunarodni odnosi i Međunarodne organizacije, pa studenti proučavaju međunarodne odnose iz doba blokofske podele sveta. Ispitivač ovog predmeta je docent Branko Rakić, pravni savetnik S. Miloševića."

²² *Danas*, 25. maj 2005.

Milovanović dalje tvrdi da oko Haga "studentima niko nije predočio da savremeno međunarodno pravo poznaje međunarodna krivična dela propisana multilateralim ugovorima, i da su budući pravници uskraćeni za stavove autora čiji vrednosni sudovi i ideološka orijentacija ne odgovaraju autorima aktuelnih udžbenika. Dodatni problem predstavlja sistem obrazovanja zasnovan na dogmatskim pravilima i odsustvu kritičkog razmišljanja." On je upozorio da "ksneofobija i nacionalne frustracije u Srbiji dobijaju među studentima Pravnog fakulteta nove pristalice". Posledica toga je i antihaški lobi, kao i to da među takmičarima u besedništvu publika bira "takmičare čije besede sublimiraju ukupnost nacionalnih frustracija i fobija".²³

Ako se izuzmu radikalni skupovi posvećeni uglavnom kritikovanju i negiranju Haškog tribunala pod parolom "odbrana Vojislava Šešelja", najči izliv verske, rasne i nacionalne netrpeljivosti dogodio se 17. maja upravo na Pravnom fakultetu, na tribini: "Istina o Srebrenici". Tribina je organizovana povodom "deset godina od oslobođenja Srebrenice". Bez ikakvog protivljenja uprave fakulteta, tribinu je organizovalo Udruženje studenata "Nomokanon", jedna od najridikalnijih desnih NVO, regularno registrovano 2002. godine u Saveznom ministarstvu pravosuđa kao udruženje građana sa "ciljem da unapređuje nastavu na Pravnom fakultetu". Skup je odobrio Studentski parlament, a ni dekan dr Mirko Vasiljević nije imao ništa protiv. On je izjavio: "Lično mislim da je prošlo vreme zabrane tribina u kojima je kažnjavana reč. Svako preuzima odgovornost za ono što govori".

Osim militantnog pokušaja linča nekoliko predstavnika NVO, od strane posetilaca tribine, uz grube psovke, pljuvanje i pretnje da "će biti proterani u Hrvatsku i Tursku" masa je "klicala Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću".²⁴ Uz pomoć policije fakultet su napustili i studenti koji su nosili majice sa natpisima "Srbiji se žuri" ili slikama vođe tada Liberalno-demokratske frakcije Demokratske stranke Čedomira Jovanovića. Sa druge strane našli su se pripadnici "Obraza" i drugih desničarskih organizacija, Srpske radikalne stranke pa čak i mladić sa majicom rasformirane jedinice za specijalne operacije.²⁵

Posetioci tribine su frenetčnim aplauzima pozdravili jednu od učesnica tribine novinarku Ljiljanu Bulatović koja je, između ostalog, rekla: "U julu 1995, Srebrenica je oslobođenja, oslobođen je srpski narod od Nasera Orića i sličnih bandidata. Osvojili su Republiku Srpsku - Potočare da bi pokopali ono za šta kažu da su žrtve Ratka Madića. Tražimo da prenesu njihove mezare na svoju teritoriju, jer na našoj nisu dobro došli".²⁶ Drugi učesnik tribine, general u penziji Radovan Radinović, svedok Miloševića na suđenju u Hagu, pošto je

²³ Isto.

²⁴ *Danas*, 18 maj 2005.

²⁵ Isto.

²⁶ *Danas*, 22. maj 2005.

rekao da je uveren da u Srebrenici nije bilo genocida, ali da je svestan da je u Srebrenici počinjen zločin i da nije svejedno da li je u Srebrenici ubijeno dve, tri (on lično na tribini procenio da bi to mogao biti tačan podatak) ili osam hiljada ljudi. I ostali učesnici u raspravi veličali su ubijanje Muslimana kao patriotski čin. Sve u svemu učesnici, predavači i organizatori su se složili da u Srebrenici nije bilo ubijanja nedužnih ljudi, a ako ga je i bilo – trebalo je.

Na bruku pod okriljem Pravnog fakulteta, reagovala je najpre grupa profesora ovog fakulteta tražeći "utvrđivanje pune odgovornosti onih koji su omogućili da se ovaj skup održi"²⁷. Apelovali su na akademsku zajednicu i javnost da se pridruže i podrže suprotstavljanje tendenciji potiskivanja istine o počinjenim zločinima. *Pravni Forum* pozvao je sve stručne i strukovne organizacije i udruženja i studentske organizacije i političke stranke da se priključe građanskoj inicijativi "oslobađanja Pravnog fakulteta", smenu dekana Vasiljevića zbog kršenja autonomije univerziteta. U saopštenju se podseća da je Vasiljević "nekadašnji aktivista JUL" i da je na fakultetu "neophodno izvršiti reformu programske i kadrovske politike".²⁸ JUKOM je tražio ostavku ministra prosvete Vuksanovića, koji je posle tribine izjavio da je većini ljudi "muka od toga" i da "iako on nema sklonost ka tome, da je pun razumevanja za one kojima je potrebno više vremena da se oslobode od tih uspomena."²⁹

Narodni pokret 5 oktobar osudio je fašizaciju zemlje ukazujući da ta tribina na Pravnom fakultetu "predstavlja tribinu nacista i fašista". Skup su oštro osudile Socijaldemokratska unija, Građanski savez Srbije, Liga socijaldemokrata Vojvodine i nevladine organizacije.

Tribina o Srebrenici je osvetlila dubinu krize Beogradskog univerziteta. Ona ukazuje na "bolesti" Pravnog fakulteta čiji profesori, pored ostalog, svedoče u Hagu, braneći politiku Slobodana Miloševića. Kod kuće truju studente, buduće pravnike, sudije i advokate, navodnom zaverom protiv srpskog naroda, o nepravdi međunarodnog prava prema Srbiji, oličenog u Haškom tribunalu. Rasprava o Srebrenici na Pravnom fakultetu samo je još jedan dokaz da će Srbiji trebati još dosta vremena da se suoči sa zločinima koje su u ratovi na prostoru bivše Jugoslavije činili njeni građani.

Zaključci i preporuke:

Reforma obrazovnog sistema, posebno u osnovnim i srednjim školama je u potpunom zastoju. Na tu činjenicu nije reagovao gotovo niko. Retka upozorenja da promene u obrazovanju opasno kasne dolazila su od prosvetnih funkcionera iz Đinđićeve vlade, koji su ambiciozno započeli reforme celokupnog obrazovanja. Tako je bivši ministar prosvete profesor dr

²⁷ *Danas*, 20. maj 2005.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

Gaša Knežević u intervjuu časopisu "Obrazovanje i razvoj" rekao da u Ministarstvu trenutno postoji tim "uplašen od svega što je strano.

Dominira želja da se povrati atmosfera samodovoljnosti, zatvaranja u spostvene okvire uz nespretnu i netačnu definiciju tradicionalnih vrednosti koje te postupke navodno opravdavaju".³⁰ Sve kritike aktuelni ministar prosvete Vukasanović je odbacio, a njihove tvorce u jednom intervjuu nazvao "bolonjskim profiterima"³¹

Do sada nije bilo značajnije rasprave ni o jednom pitanju prosvete, niti je bilo oglašavanja bilo vlasti ili opozicije, osim septembarske blede skupštinske rasprave o Zakonu o visokom školstvu. Nema zabrinutosti za to što škole obrazuju stručnjake čije se diplome ne priznaju u svetu i što država finansira nefunkcionalno i neefikasno školstvo, što se učenici zastarelom udžbeničkom literaturom "truju" "nebeskim narodom" i "zaverama protiv Srbije", što anketirani učenici na poslednjem sajmu knjiga u Beogradu ni u tradicionalnoj školi kojom se ponose, ne znaju ko je Ivo Andrić, jedini naš dobitnik Nobelove nagrade.³²

Sasvim je izvesno da se ozbiljniji zaokret ka modernom i evropskom školstvu ne može napraviti sa prosvetnim kadrovima vlade premijera Koštunice (uključujući i koalicionu SPS) i sve dominantnijim uticajem SPC, koja se protivi uvođenju u škole novih sistema vrednosti.

Vladajuće strukture u školi ne žele promene, pre svega zbog mogućih sukoba sa svojim konzervativnim pristalicama (monopolistički centri poput izdavača, na primer, deo univerzitetskih nastavnika, razna kvazi stručna udruženja, zaposleni u Ministarstvu prosvete) koji zagovaraju tradicionalizam.

Šansa da srpsko školstvo krene napred postoji eventualno na univerzitetu. Zakonom o visokom školstvu fakulteti su dobili veći stupanj autonomije koji bi mogao da bude izazov za deo profesora koji podržavaju promene, da agresivnije uvedu reforme na univerzitet. Prepreka u tome moglo bi biti siromaštvo univerziteta, nekvalitetan nastavni kadar koji se boji reformi i gubljenja dosadašnjih privilegija.

³⁰ *Danas*, 19. februar 2005.

³¹ *Večernje novosti*, 31. maj 2005.

³² Anketa B92 iz oktobra 2005. www.b92.net

V

**Decentralizacija
u Srbiji**

VOJVODINA: EVROPSKE INICIJATIVE I OPONENTI

"Ona stara predstava o bogatoj Vojvodini odavno nije tačna", izjavio je krajem godine Bojan Pajtić, predsednik pokrajinske Vlade. On je, informišući građane pokrajine o aktivnostima i rezultatima rada Izvršnog veća AP Vojvodine u 2005. godini, kao ilustraciju gore navedenog stava istakao da: "u Pokrajini čak 19 opština spada u nedovoljno razvijene, a kada je reč o natprosečno razvijenim opštinama u Srbiji - među prvih deset samo su dve iz Vojvodine". Propadanje Pokrajine vojvođanski premijer je objasnio činjenicom da je Vojvodina "tokom one najteže, Miloševićeve decenije, snosila najveći teret opstanka države... Ali sad," naglasio je, "moramo da se presaberemo i što pre oporavimo".¹

Za privredni oporavak Vojvodine dve su stvari, po Pajtićevom mišljenju, najvažnije: prva su investicije: "bez svežih investicija iz inostranstva nema privrednog razvoja Vojvodine i Srbije. Zato činimo sve da svetu objasnimo koliko i kako može da se ulaže u Vojvodinu. Danas su i Rusi i Amerikanci i Evropljani nedvosmisleni: Vojvodina je najatraktivnije investiciono područje u jugoistočnoj Evropi. To je šansa koju nećemo propustiti"² i, druga, "veće kompetencije pokrajinskih organa". Ukoliko želi da se konstituiše kao moderna evropska regija i most između Srbije i Evrope, Vojvodina mora, po Pajtićevim rečima, posedovati "ustavom garantovanu ekonomsku autonomiju i imovinu, uz neophodnu zakonodavnu, izvršnu i, delimičnu, sudsku vlast".³

U nameri da sa svojim potencijalima upozna što veći broj evropskih zemalja i njihovih privrednih preduzeća, Vojvodina⁴ je tokom godine poduzela izvesne aktivnosti. Sredinom godine u Parizu je otvoren *Centar za promociju i*

1 *Dnevnik*, 27. 12. 2005.

2 *Dnevnik*, 27. 12. 2005. Naredna 2006. godina će, izjavio je vojvođanski premijer, biti posvećena cilju: više investicija, više posla, veće zarade.

3 *Dnevnik*, 27. 12. 2005.

4 Vojvodini je dodeljeno zvanje Evropski region (2006) godine. Ovo se zvanje dodeljuje od 2003. godine i do sada je taj naslov ponelo šest regiona iz Portugalije, Španije, Rusije, Ukrajine, Belgije i Bosne i Hercegovine. Zvanje priža priliku za afirmaciju Vojvodine i promociju njenih resursa.

strateški razvoj Vojvodine (ili, kraće, Vojvođanski biznis centar – VBC), kao prvo vojvođansko predstavništvo u Evropi. Centar je osnovan sa namerom da služi promociji Vojvodine, njene privrede i kulture, da povezuje privrednike iz Francuske i Vojvodine, a Pariz je odabran zbog svoje reputacije jednog od najvažnijih centara svetskog biznisa i kulture.⁵ Osim VBC, predsednik pokrajinske vlade najavio je i otvaranje Kancelarije za evropske poslove (KEP), koja treba da doprinese promociji evropskih vrednosti i integracije Srbije u Evropu.⁶

Šansu za vlastitu, ali i evropeizaciju i razvoj Srbije, Vojvodina vidi i u što tešnjoj prekograničnoj saradnji sa regionima u Mađarskoj, Rumuniji i Hrvatskoj. Uz poevropljenu Mađarsku, Rumunija i Hrvatska bi uskoro mogle postati članice EU, što bi, po rečima Predraga Grgića, pokrajinskog sekretara za regionalnu i međunarodnu saradnju, bilo dobro i za Vojvodinu: "Naša je šansa evroregion Dunav-Kriš-Moriš-Tisa (DKMT), ali ne radi se samo o tome koliko ćemo para dobiti iz ovog ili onog programa, već je reč o tome da će taj region uskoro biti jedina kopča sa Evropom, i u tome je čitava poenta... Taj region može biti lokomotiva koja će Vojvodinu i Srbiju... povući ka Evropi".⁷ Osim saradnje sa susedima i matičnim državama nacionalnih manjina koje žive u

5 Centar su zajednički formirale pokrajinska Skupština i Agencija za evroregionalne integracije iz Pariza. Promocije u Biznis centru u prvih šest meseci finansiraće francuski partneri, a kasnije će sami izlagači, firme iz Vojvodine i Srbije, po rečima Bojana Kostreša, plaćati svoje prezentacije. Na otvaranju Centra Bojan Pajtić je izjavio da je otvaranje VBC samo prva od aktivnosti na promovisanju Vojvodine kao najatraktivnijeg investicionog područja u regionu. VBC će, najavio je Pajtić, biti otvoren i u srcu Evropske unije, u Briselu. *Dnevnik*, 18. 5. 2005.

6 U želji da se postavi kao most između Srbije i Evrope Vojvodina će se ugledati na pobratimsku istarsku regiju koja je odigrala veliku ulogu u procesu evrointegracija Hrvatske.

7 *Dnevnik*, 3. 1. 2005. Sličnog je mišljenja i bivši ministar finansija, Božidar Đelić, koji je u intervjuu *Dnevniku* izjavio da "Vojvodina ima potencijala da bude najnapredniji i najbogatiji deo Srbije, pogotovo što će za nepune četiri godine biti okružena članicama Evropske unije". Đelić je izjavio i da "privatizacija ovdašnjih banaka otvara ogromnu mogućnost za Vojvodinu, jer Novi Sad može da postane veliki, snažan finansijski centar. Ulazak moćnih finansijskih institucija u Kontinental, Novosadsku, Panonsku, Vojvođansku, Meridian banku, pa sutra i u Metals banku i neke druge, pa u DDOR Novi Sad, biće prelomni momenat za grad i region. Po Đeliću, pokrajina i grad moraju biti spremni da zahtevaju od budućih satrateških partnera ovdašnjih banaka da ne pomeraju njihovo sedište u Beograd, nego da ključ i kasa moraju ostati u Novom Sadu. Jer biti centar, sedište finansijskih usluga donosi puno: ne samo doatuu vrednost, već i dobro plaćena radna mesta koja čuvaju mlade i stručne kadrove. Uz to ne treba zaboraviti da banke najviše zavise od informatike i najveće su trošadžije u toj oblasti, što opet otvara prostor da Novi Sad i Vojvodina postanu moćni centri i u tom segmentu. Prisustvo svežeg kapitala daće značajan podsticaj i razvoju agrobiznisa, a dolazak velikih igrača vredi iskoristiti i za promociju vojvođanskog turizma...". *Dnevnik*, 21. 1. 2005.

Vojvodini, Odbor za evropske integracije i međunarodnu saradnju je kao strateške pravce delovanja odredio evroregionalne integracije i Skupštinu evropskih regija.⁸

U nastojanju da obezbedi priželjkivano leadersko mesto na putu u Evropu i unapređuje prekograničnu saradnju Vojvodini se, po rečima Bojana Kostreša, predsednika pokrajinskog parlamenta, moraju vratiti njene nadležnosti.⁹ On je, učestvujući na konferenciji o regionalizmu koju su u Novom Sadu organizovale Skupština evropskih regija i AP Vojvodina,¹⁰ izjavio da put Srbije u Evropsku uniju vodi preko Vojvodine i da se Vojvodini mora omogućiti neometan razvoj.¹¹ Skup u Novom Sadu organizovan je kao dvostruki podstrek – Vojvodini da ostvari svoje pravo na autonomiju, ali i kao podstrek opštoj regionalizaciji u Evropi.¹² Krajem aprila na sesiji održanoj u Dubrovniku, Skupština evropskih regija (SER) je usvojila zaključke sa novosadske Konferencije čime je, praktično, uputila poruku vlastima u Srbiji da, poštujući principe decentralizacije, autonomije i regionalizma, u novom ustavu Vojvodini obezbede i odgovarajući položaj. U zaključcima dominira stav da "Vojvodina u novom ustavu Srbije mora imati jasno definisanu zakonodavnu i izvršnu autonomiju, kao i participaciju u ostvarenju sudske vlasti". Uz to, SER insistira i da se u pripremi najvišeg pravnog akta Srbije institucionalno obezbedi aktivno učešće legitimnih predstavnika AP Vojvodine.¹³

Polazeći od toga da se novi ustav Srbije ne može legitimno donositi bez saradnje sa pokrajinskim organima, Bojan Pajtić je početkom februara izjavio da će pokrajinska vlada izraditi vlastitu platformu o tome kako bi u novom ustavu trebalo urediti položaj Vojvodine.¹⁴ Najavu pokrajinske vlade komentarisao je i Miloš Aligrudić, šef poslaničke grupe DSS u republičkom

8 Vojvodina je potpisnik protokola o saradnji sa pet evropskih regija – italijanskom Friuli – Venecija – Đulija, austrijskom pokrajinom Štajerskom, Olomoucom u Češkoj, Trnavom u Slovačkoj i Vojvodstvom Lođ u Poljskoj. Vojvodina učestvuje u radu vezanom za evropske inicijative kakve su Centralno-evropska inicijativa, Pakt za stabilnost, a od 2002. godine je i članica Skupštine evropskih regija.

9 *Danas*, 23. 2. 2005.

10 Održavanju konferencije doprineli su Savet Evrope, Program za razvoj Ujedinjenih nacija i OEBS. Na konferenciji nije bilo predstavnika Vlade Srbije.

11 *Dnevnik*, 1. 3. 2005.

12 Tokom dva dana, koliko je trajala debata, istaknuto je da je "najbolje rešenje bilo da se regijama dodeli najviša moguća vlast, uključujući i zakonodavnu. Došli smo, takođe, do zaključka da postoje mnogi načini kojima se može finansirati regionalna vlast, ali je verovatno najefikasnije da svaka regija učestvuje u prihodima, tako što joj ostaju prihodi od takse i poreza koji se naplate u toj regiji", izjavio je Rikardo Ili, predsednik Skupštine evropskih regija i regije Friuli Venecija Đulija. *Gradanski list*, 3. 3. 2005.

13 *Dnevnik*, 30. 4. 2005.

14 *Dnevnik*, 4. 2. 2005.

parlamentu: "ako to bude predlog koji se zasniva na celovitosti Republike Srbije, na principu unitarne države i ako se u njemu autonomije ne definišu kao federalne jedinice, mi ćemo biti spremni da razgovaramo o svim oblicima teritorijalne decentralizacije". Po, Aligrudiću, osim pomenutih uslova, na stav prema predlogu vojvođanske vlade utiče i stavovi ostalih parlamentarnih stranaka. "U svakom slučaju", poručio je on, "kada dobijemo taj predlog videćemo... da li je reč o realnom predlogu koji pomaže postizanju konsenzusa ili nešto što komplikuje politički dogovor oko novog ustava".¹⁵ Za razliku od Pajtića, Milorad Mirčić, šef poslaničke grupe SRS u Skupštini Vojvodine, zatražio je da se predlog budućeg ustavnog položaja Vojvodine uobliči kroz skupštinsku raspravu, jer sve drugo, po njegovom mišljenju vodi u destabilizaciju političkih prilika i izazivanje haosa. Na konferenciji za štampu Mirčić je izjavio da pojedinci iz pokrajinske vlasti, uz pomoć međunarodnih pokrovitelja, zloupotrebljavaju pitanje budućeg ustavnog položaja Pokrajine i to baš u trenutku kada albanski separatisti na Kosovu i Metohiji pokreću širu akciju s ciljem dobijanja nezavisnosti.¹⁶

Nasuprot ovakvim stavovima svojih političkih oponenta, koalicioni partneri u pokrajinskoj vladi usaglasili su stavove a Vlada je, u prvoj polovini marta, usvojila Platformu¹⁷ o položaju Vojvodine u novom ustavu. Suština vojvođanske Platforme sadržana je u zahtevu za ustavnim garancijama zakonodavne, izvršne i delimične sudske autonomije,¹⁸ kao i pravu pokrajine na sopstvenu imovinu¹⁹ i izvore javnih prihoda.²⁰ Platforma, po rečima Tamaša Korheca, pokrajinskog sekretara za upravu, propise i nacionalne manjine, ne predstavlja nikakav "diktat, niti ultimatum", već svojevrsnu reakciju legitimnih predstavnika Vojvodine na činjenicu da među piscima ustava nema

¹⁵ *Dnevnik*, 16. 2. 2005.

¹⁶ *Dnevnik*, 22. 2. 2005.

¹⁷ U osnovnim odredbama se ističe da pokrajine uživaju političku, pravnu i ekonomsku autonomiju u skladu sa svojim posebnostima. Najviši pravni akt Pokrajine je osnovni zakon koji donosi pokrajinska Skupština i kojim se uređuje nadležnost Pokrajine, izbor i organizacija njenih organa vlasti. Sopstvenim zakonima Pokrajina bi uređivala oblasti informisanja, zdravstvene i socijalne zaštite, kulture, obrazovanja, poljoprivrede, saobraćaja, službene evidencije, urbanističkog i prostornog planiranja, itd.

¹⁸ U Vojvodini bi se formiralo odeljenje Vrhovnog suda Srbije. Pored toga, Pokrajinsko izvršno veće je prihvatilo ustavni predlog predsednika Tadića o uključivanju vojvođanskih sudija, tužilaca i advokata u Visoki pravosudni savet. Kontrolu ustavnosti republičkih i pokrajinskih zakona vršio bi Ustavni sud Srbije.

¹⁹ U svojini pokrajine našla bi se sva javna imovina na teritoriji Pokrajine, izuzev one koja je u svojini lokalne samouprave, vojske i imovine koju koriste republički organi.

²⁰ Pokrajina bi samostalno uređivala i prikupljala poreze, takse i druge javne prihode kojima bi, većim delom, raspolagale Pokrajina i lokalne samouprave na njenoj teritoriji.

predstavnik Vojvodine. Korhec je istakao da su "Platformom obuhvaćena samo rešenja u delu gde smatramo da naša reč treba da se uvaži".²¹ Pomenuti dokument upućen je čelnicima svih stranaka u republičkom parlamentu, uz poruku vojvođanskog premijera da njen cilj nije konfrontacija sa Beogradom, nego implementacija u novi ustav Srbije. ²² Pajtić je tom prilikom i iskazao nadu da dokument iz Banovine ni jedna proevropski opredeljena stranka u Srbiji neće odbiti, jer je traženi stepen autonomije potpuno u skladu sa evropskim standardima.

Kao što se i moglo očekivati, Platforma pokrajinske vlade naišla je na kritike. Tako je Goran Anđelić, predsednik Pokrajinskog odbora G17 plus, tvrdnju pokrajinske Vlade da Platforma predstavlja odraz interesa većine Vojvođana nazvao "političkom demagogijom". "Način rađanja ove platforme nije politički korektan i politički odgovoran iz našeg ugla, jer ne izražava jedinstvo svih Vojvođana na ovim pitanjima". Sporno je, po Anđelićevom mišljenju, i "to što nije data mogućnost da bilo ko drugi izvan političkog establišmenta vlasti u Vojvodini da svoje mišljenje i sugestije prilikom pisanja te platforme". ²³ Slične kritike izrekli su i predstavnici socijalista. Prebacujući vladajućim strankama što u izradu Platforme nisu uključili sve relevantne

²¹ *Dnevnik*, 11. 3. 2005.

²² Sredinom marta na beogradskom Fakultetu političkih nauka (FPN) organizovana je, povodom ustavnih promena, rasprava na kojoj je istaknuto da sadašnji trenutak nije najpogodniji za donošenje ustava zato što se ne znaju granice države, a nepovoljne su i političke pretpostavke. Po mišljenju Vukašina Pavlovića, profesora na FPN, propuštena je najpovoljnija prilika za donošenje ustava: "Zatvaranje tih vrata otpočelo je još 6. oktobra kada je stari režim kupio vreme učešćem u tripatritnoj vlasti. Danas smo svedoci snažnog procesa restauracije starog poretka, čiji pobornici koriste dve strategije: razbijanje demokratskog bloka i opciju umerenog nacionalizma." (*Dnevnik*, 14. 3. 2005) Po mišljenju Dušana Pavlovića, saradnika Instituta društvenih nauka, kod ljudi koji treba da definišu novi identitet Srbije prisutan je strah, zbog čega se i beži, između ostalog, kako od težnje da se građaninu omogući dominantan položaj u odnosu na političku vlast, tako i od suštinske autonomije Vojvodine. Sličnog mišljenja je i profesor Grubač koji je, novosadskom *Dnevniku*, izjavio da "donošenje novog ustava nikome ne odgovara, ni strankama, ni pojedincima, ni narodnim poslanicima", jer će "novi ustav doneti i nove izbore, pa tako i prestanak njihovih funkcija... Jednostavno", smatra Grubač, "skupilo se previše onoga što ne pogoduje novom ustavu". (*Dnevnik*, 25. 4. 2005) Sredinom novembra Todor Gajinov, savetnik predsednika vojvođanske Skupštine, ukazao je na još jedan momenat koji bi Srbiju mogao onemogućiti da dobije novi ustav. Naime, Gajinov je izjavio da bi "Vojvođani mogli onemogućiti donošenje novog ustava Srbije tako što ne bi izašli da glasaju za njega na referendumu, ukoliko bi najviši pravni akt zemlje i dalje favorizovao centralističko uređenje i ne bi dozvolio, pre svega, fiskalnu autonomiju Vojvodine". (*Građanski list*, 18. 11. 2005)

²³ *Gradanski list*, 21. 3. 2005. Anđelić smatra da bi u pogledu budućeg ustavnog položaja Vojvodine trebalo postići konsenzus svih političkih stranaka u vojvođanskom parlamentu i onih koje nisu prešle izborni cenzus prilikom izbora za Skupštinu Vojvodine, kao i svih drugih relevantnih činilaca u različitim sferama društvenog života.

stranke u pokrajinskom parlamentu, Dušan Bajatović, potpredsednik SPS, ocenio je da je "taj akt urađen neozbiljno i naprečac" i da je u "platformi prisutan autonomaški rukopis sa tendencijom isključivanja države Srbije iz priče o autonomiji". Kao ključne nedostatke platforme Bajatović je istakao nepostojanje odredbi o položaju i pravima manjinskih zajednica, te izostanak državne kontrole nad radom pokrajinskih organa.²⁴ Ocenjujući da Platforma "ne donosi ništa posebno novo" u odnosu na rešenja o teritorijalnoj autonomiji koja su već postojala u nacrtu ustava republičke vlade, Arsen Kurjački, predsednik Okružnog izvršnog odbora DSS, izradu Platforme je opisao kao "marketinški potez DS i njenih satelita iz LSV i SVM".²⁵ Svoj sud o predlogu vojvođanske vlade izrekao je i Predrag Marković, predsednik republičkog parlamenta. On je izjavio da će predlog pokrajinske administracije biti uzet u razmatranje, "mada se u njemu traži mnogo manje od onoga što predlaže većina u Odboru za ustavna pitanja".²⁶ Ovakvom sudu usprotivio se Tamaš Korhec, inače jedan od autora Platforme, ukazujući da nedostatke predloga republičke vlade, kako u pogledu definisanja imovinskih prava Pokrajine, tako i u pogledu njezine poreske samostalnosti.²⁷ Napokon, i Dejan Mikavica, član pododbora Odbora za ustavna pitanja, izjavio je u novembru: "ukoliko bi, kojom nesrećom, rešenja koja predlaže pokrajinsko izvršno veće bila prihvaćena, pokrajina bi u novom ustavu bila definisana kao država u državi".²⁸

²⁴ *Dnevnik*, 29. 3. 2005. Po Bajatoviću "pitanje autonomije Vojvodine i Kosova ne mogu se povezivati ni u kom pogledu, niti istorijski, niti politički. Na Kosovu se razgovara sa Albancima i međunarodnom zajednicom, a Vojvodina je srpsko-srpsko, a ne manjinsko pitanje".

²⁵ *Dnevnik*, 2. 4. 2005. "Bojim se", izjavio je Kurjački, "da su tvorci Platforme nervozni zbog toga što Vlada Srbije uspešno privodi kraju saradnju sa Haškim tribunalom i što se uspešno približavamo pozitivnoj oceni za studiju o izvodljivosti, jer njih sad građani prepoznaju kao prodavce magle pošto su imali tri godine da donesu novi ustav i definišu položaj Vojvodine, ali to nisu učinili".

Svođenju Platforme na "marketinški potez" usprotivio se Dragoslav Petrović, sekretar pokrajinske vlade. Petrović je rekao da je "potpuno besmisleno" da se pokrajinskim organima vlasti osporava legitimno učešće u javnoj raspravi koja treba da doprinese postizanju ustavnog konsenzusa. *Dnevnik*, 5. 4. 2005

²⁶ "Odbor predlaže", izjavio je Marković, "da definicije ustavnih nadležnosti potpuno budu u vlasti, ali i odgovornosti vojvođanske skupštine i da ona donese zakon o tim nadležnostima. U predlogu vojvođanske vlade, međutim, predviđa se da republička skupština predvidi, definiše i na taj način ograniči nadležnosti pokrajine". *Građanski list*, 7/8. 5. 2005.

²⁷ "U Vladinom predlogu nisu definisana imovinska prava pokrajine, samo je garantovana mogućnost postojanja sopstvene imovine... Vladin predlog, doduše, garantuje sopstvene pokrajinske izvore prihoda, ali će obim i kvalitet tih prihoda u celosti biti određen zakonom". *Danas*, 10. 5. 2005.

²⁸ *Građanski list*, 3. 11. 2005. Mikavica je izjavio i da bi bilo logično da se, ako se uopšte bude vratio radu na novom ustavu, DS na neki način distancira od predloga koji

U navedenim reakcija na predlog vojvođanske vlade prisustni su tragovi centralističkog, etnocentričnog i konzervativnog nasleđa. Insistiranje na evropskim standardima i regionalizaciji, kao i orijentacija na saradnju sa susedima i povezivanje sa evropskim regijama, pored svojih pragmatičnih učinaka, mogle bi biti i važan adut pokrajinske administracije u pribavljanju podrške međunarodne zajednice svojim zahtevima. U nekoliko navrata u vojvođanskoj javnosti je isticano da status Vojvodine u novom ustavu Srbije više zavisi od pritiska Evropske unije, nego od stava vladajuće političke elite u Srbiji.²⁹ Uostalom, i Evropski parlament je u svojoj Rezoluciji o zaštiti multietničnosti u Vojvodini pozvao vlasti u Srbiji da ponovo uspostave autonomiju Vojvodine kakvu je ona uživala sve do 1990. godine. Doduše, javnosti su prezentovana i drugačija viđenja. Tako je u "Građanskom listu" objavljeno mišljenje neimenovanog "visokog diplomate EU" koji je agenciji Beta izjavio da je "pitanje Vojvodine za Evropsku uniju stvar poštovanja evropskog standarda o pravima manjina, a potpuno je unutrašnja stvar Srbije kakav bi stepen autonomije trebalo da dobije pokrajina". Sličnog je mišljenja i ugledni vojvođanski publicista: Evropa, po mišljenju Dimitrija Boarova, "nema interesa da dublje zalazi u pitanje materijalne osnove vojvođanske autonomije, pa ne verujem da će, u tom pogledu, postojati znatni spoljni pritisci na vlast u Beogradu".³⁰

Izvestan problem za zagovornike autonomije (mogla bi) predstavlja(ti) činjenica da podrška autonomiji opada,³¹ odnosno varira u skladu sa opštim političkim i društvenim tokovima.³² "Kada su, marta meseca, prošle godine kosovski Albanci napali Srbe, podrška autonomiji u Vojvodini počela je naglo da pada".³³ Osim zbivanja na Kosovu, na pad podrške autonomiji utiču i drugi razlozi – od diskreditovanja većine političkih stranaka koje su se zalagale za autonomiju,³⁴ preko promene etničkog sastava stanovništva Vojvodine, do

su sadržani u Platformi. Po njegovom mišljenju, Platforma Izvršnog veća Vojvodine vrlo je bliska ideološkim rešenjima i postulatima liberalno-demokratske frakcije u DS.

²⁹ Aleksandar Popov, *Dnevnik*, 10. 10. 2005.

³⁰ *Građanski list*, 9/10. 4. 2005.

³¹ Prema podacima agencije SCAN, objavljenim u oktobru, za 40 odsto novosađana najprihvatljiviji je sadašnji status Vojvodine, 19. 2 odsto ispitanika smatra da je pravo rešenje više autonomije od sadašnje, ali manje nego po ustavu iz 1974. godine, dok je za 21. 1 odsto ispitanika ustavno rešenje od pre 30 godina najprihvatljivije. Za samostalnu državu Vojvodinu optira 1.8 odsto ispitanika, dok je za ukidanje svake autonomije 7.6 odsto ispitanika. *Dnevnik*, 19. 10. 2005.

³² *Dnevnik*, 9. 8. 2005.

³³ Po rečima Milke Puzigaće, direktorke agencije SCAN, *Dnevnik*, 9. 8. 2005.

³⁴ *Dnevnik*, 9. 8. 2005. U dnevnom listu *Danas* objavljen je, krajem januara, komentar Mihala Ramača u kome se, između ostalog, kaže: "takozvani autonomaši su iskompromitovani i politički potrošeni, politički predstavnici mađarske manjine zadovoljavaju se decentralizacijom ili regionalizacijom, Demokratska stranka nastoji da

oklevanja da se uđe u sukob sa Beogradom. Kada je o poslednjem razlogu reč, treba ukazati na činjenicu da je u slučaju transformacije Naftne industrije Srbije vojvođanski politički establišment je pokazao odlučnost da, po cenu oštrog političkog sukoba sa Beogradom, brani interese Vojvodine.³⁵

Naime, Izvršno veće Vojvodine zatražilo je od republičke Vlade da sa dnevnog reda Skupštine Srbije povuče Predlog zakona o prestanku važenja Zakona o osnivanju Naftne industrije Srbije, kao i da stavi van snage odluke o transformaciji NIS-a u dva javna preduzeća i Akcionarsko društvo.³⁶ Pored toga, pokrajinsko Izvršno veće je zahtevalo da republička vlada izradi strategiju privatizacije i reorganizacije NIS-a, te da omogući ovlašćenom predstavniku pokrajinske vlade da učestvuje u izradi pomenute strategije.³⁷ Kako se republička Vlada oglašila o vojvođanske zahteve, posebno o zahtev pokrajinskog parlamenta da sedište "Transnafte" bude u Vojvodini, a ne u Beogradu, iz Pokrajine je zaprećeno da će se poduzeti svi koraci kako bi se zaštitili vojvođanski interesi – od pokretanja upravnog spora pred Vrhovnim sudom Srbije,³⁸ preko građanske neposlušnosti i protesta³⁹ do referenduma.⁴⁰

sačuva što se može, DSS i radikali čekaju priliku da ekonomski iscrpljenu Vojvodinu svedu na okrug". *Danas*, 29/30. 1. 2005.

35 Po rečima Bojana Kostreša, bez prava na sopstvene resurse i njihovu ekonomsku eksploataciju dovodi se u pitanje ne samo politička autonomija Vojvodine, već i srž njene samobitnosti i prava na različitost. *Dnevnik*, 26. 8. 2005.

36 Naime, odlukom Vlade Srbije nacionalna naftna kompanija bila bi podeljena na tri preduzeća: "Srbijagas", "Transnaftu" i "NIS Akcionarsko društvo". Predviđeno je da sedište dve kompanije bude u Novom Sadu, a "Transnafte" u Beogradu.

37 Na teritoriji Vojvodine nalazi se 90 odsto energetske resursa i kapaciteta NIS-a. "Ne mogu stalno oni tamo ispod Save i Dunava da odlučuju šta ćemo mi u Vojvodini da radimo", izjavio je Dragan Surdučki, pokrajinski sekretar za energetiku. Surdučkog je 26. septembra, pred porodičnom kućom u centru Novog Sada, napala, uz povike "Pičko jedna Karička...", grupa mladića i bokserom mu polomila nos. "Znam ko stoji iza napada, ali plašim se da kažem, jer neću da mi se desi nešto još gore. Odnosno, neću da se desi nešto mojoj deci. Ta mafija koja vlada Srbijom, to je kao da živimo u Kolumbiji", izjavio je Surdučki za *Dnevnik* (29. 9. 2005). On je napomenuo: "Ako sve presele u Beograd, onda čao, Vojvodina može da okopava kukuruze doveka". *Građanski list*, 28. 9. 2005.

38 Izvršno veće Vojvodine je pokrenulo, pa povuklo tužbu protiv Vlade Srbije pred Vrhovnim sudom Srbije, radi poništenja odluke o restrukturiranju NIS-a. Tužba je povučena nakon što je Vlada Srbije donela odluku da sedište "Transnafte" bude u Pančevu, a ne u Beogradu.

39 Bojan Pajtić je izjavio da će Pokrajinsko izvršno veće pozvati građane na ulične proteste ako institucionalni pritisci na Vladu Srbije ne urode plodom i Vlada ne promeni svoju odluku kojom je Beograd određen kao sedište "Transnafte". *Dnevnik*, 24. 9. 2005.

"Ne možemo da dozvolimo da se ogromna sredstva Naftne industrije Srbije, koja su se nalazila u Vojvodini, preliju u Srbiju", izjavio je Bojan Kostreš i naglasio: "Ovo je jedna od odsudnih bitaka za autonomiju Vojvodine i momenat kada pokrajinska administracija više ne želi da prihvati maćehinski odnos od strane Srbije".⁴¹

Transformacija NIS-a nije jedini slučaj u kome su beogradske vlasti demonstrirale ignoraciju u odnosu na Vojvodinu.⁴² Uprkos protivljenju Vojvodine, Skupština Srbije je usvojila predlog republičke vlade za davanje koncesije za izgradnju autoputa od Horgoša do Požege.⁴³ U izradi ovog

"Oni mogu pozvati narod na ulice, jer nemaju pametnijeg posla. Ne verujem", izjavio je Dejan Mikavica, iz DSS, "da će se građani odazvati na te pozive, a ne vidim da Vojvodina bilo šta gubi." *Građanski list*, 24/25. 9. 2005.

40 Dragoslav Petrović, šef poslaničke grupe DS u pokrajinskoj Skupštini, izjavio je da je na sastanku šefova poslaničkih klubova (DS; LSV; SVM i PSS) bilo reči i o eventualnom organizovanju referenduma, na kojem bi se građani Vojvodine izjasnili o zahtevima pokrajinske administracije. Od organizovanja referenduma se, ipak, odustalo, jer je procenjeno da je on u datim okolnostima neefikasan, da traje predugo i da nije primeren datom trenutku. *Dnevnik*, 28. 9. 2005.

41 Kostreša je vojvođanski odbor G17 plus optužio da zlonamernim i demagoškim izjavama pokušava da izmanipuliše građane Vojvodine. U saopštenju Odbora Kostreš se poziva da građanima Vojvodine objasni zašto ukidanje Zakona o NIS-u i najavljeno restrukturiranje nije u interesu građana pokrajine. *Dnevnik*, 25. 8. 2005. *Građanski list*, 25. 8. 2005.

Izmeštanjem središta "Transnafte" Vojvodina bi, po mišljenju pokrajinske vlasti, izgubila najmanje milijardu evra u budućoj privatizaciji, jer ne bi imala pravo na 50 odsto privatizacionih sredstava koja joj pripadaju za preduzeća s njene teritorije. Prema nekim procenama "novac od privatizacije omogućio bi otvaranje 50 hiljada radnih mesta.

42 Takve tendencije došle su do izražaja u više navrata. Pojedina republička ministarstva, po rečima Bojana Pajtića, prilikom izrade novih zakona propuštala su da u odredbe uključe nadležnosti Pokrajine što dovodi do gašenja autonomije. Zakonima iz oblasti telekomunikacija, visokog obrazovanja, studentskog standarda i energetike, pokrajinske nadležnosti su minimalizovane ili čak potpuno ignorisane. *Dnevnik*, 21. 1. 2005. U razgovoru sa Žozefom Ljoverasom, šefom Evropske komisije u SCG, i predsednik vojvođanske vlade i predsednik Skupštine izrazili su svoju zabrinutost zbog sistematskog negiranja nadležnosti Vojvodine i tendencije ukidanja autonomije koju pokazuju republička Vlada i većina u Skupštini Srbije. *Dnevnik*, 26. 8. 2005.

43 Od Horgoša do Novog Sada izgrađen je poluautoput, a od Novog Sada do Beograda kompletira se puni profil autoputa E-75, dok deo od srbijanske prestonice do Požege nije izgrađen. Po mišljenju Jovana Vujičića, "ne može da se daje koncesija za već izgrađeni deo autoputa, već samo na onaj deo kojim se koncesionar obavezuje da ga izgradi". *Dnevnik*, 25. 5. 2005. U nameri da spreči prelivanje novca iz Vojvodine, pokrajinski parlament je predlagao da se novac od koncesije usmeri za finansiranje puteva u Vojvodini – obilaznice oko Fruške gore i Banatske magistrale. "Ne bežimo", izjavio je Kostreš, "od toga da bude primenjen princip solidarnosti i da deo tog novca

predloga nisu bili ni kolsutovani, ni uključeni ni Skupština, niti Izvršno veće Vojvodine, što, po rečima Bojana Kostreša, pokazuje da je "aktualna Vlada Srbije krajnje antivojvođanska. Njima je do Vojvodine stalo samo pred izbore i kada iz Vojvodine treba uzeti novac da bi se finansirali projekti u Srbiji".⁴⁴ Posebno negodovanje izazvao je Zakon o Vladi na osnovu koga Vlada stiče ovlašćenja da nadzire ustavnost i zakonitost akata pokrajina, gradova, opština, javnih preduzeća, ustanova i imalaca javnih ovlašćenja, obustavlja od izvršenja opšte i pojedinačne akte a da, zapravo, i nikada ne pokrene inicijativu za ocenu njihove ustavnosti. U reakcijama javnosti ukazivano je da je nadzor nad ustavnošću i zakonitošću u nadležnosti Ustavnog suda i da se, u ovom slučaju, radi o "uzurpaciji ustavno sudske vlasti, na štetu samostalnosti pokrajina i lokalnih samouprava",⁴⁵ odnosno, da je reč o "imperiji izvršne vlasti", te da se "celokupna državna regulativa, suprotno ustavu, podvrgava diskrecionom pravu Vlade i primeni birokratskog voluntarizma".⁴⁶ "Kada bih hteo da budem grub, mogao bih reći kako je pokušaj Vlade da sebi omogući da stavlja van snage odluke pokrajinskih organa i lokalne samouprave – blagi oblik državnog udara", izjavio je Bojan Kostreš, predsednik vojvođanske Skupštine.⁴⁷

Antireformski i antievropski trend, ispoljen u navedenim slučajevima, nije uperen samo na pokrajinske resurse⁴⁸ i njihovu ekonomsku eksploataciju. Negiranje Vojvodine i njene autonomije nastoji se ostvariti i na druge načine. Iznoseći svoje primedbe povodom Platforme o položaju Vojvodine u budućem ustavu Srbije Dušan Bajatović je ustvrdio da je "Vojvodina srpsko-srpsko, a ne

bude usmeren na održavanje putne mreže i van naše teritorije, ali veći deo treba da ostane i utroši se na loše puteve u Vojvodini". *Dnevnik*, 13. 4. 2005.

⁴⁴ *Dnevnik*, 25. 5. 2005.

⁴⁵ Ocenjujući da se Vlada, uzurpacijom tuđe nadležnosti, javlja kao jedna vrsta guvernera nad pokrajinama i lokalnim samoupravama, Momčilo Grubač je izjavio: "Kao što ne može kontrolisati ustavnost i zakonitost propisa koje donosi Narodna skupština, tako vlada ne može to činiti ni sa propisima koje usvaja pokrajinski parlament. U pitanju je ista vrsta vlasti i za njenu organizaciju moraju važiti ista pravila, pošto jedna zakonodavna vlast ne može biti manje vredna od druge". *Dnevnik*, 4. 6. 2005.

⁴⁶ Bojan Kostreš, *Dnevnik*, 18. 6. 2005.

⁴⁷ *Građanski list*, 1. 6. 2005. Predsednik Republike Boris Tadić odbio je da potpiše Zakon o Vladi sa obrazloženjem da isti nije u skladu sa ustavom Srbije.

⁴⁸ Poljoprivreda je jedan od vojvođanskih resursa. Kada se Vojvodina suočila sa poplavama, potpredsednici PIV Tihomir Simić i Dušan Jakovljević, kritikovali su republičke ministre zato što nisu proglasili stanje elementarne nepogode. Zoran Lončar, ministar za upravu i lokalnu samoupravu, odgovorio je da Vlada nije mogla, zbog nepostojanja pravnog osnova, proglasiti stanje elementarne nepogode. Prema napisima iz štampe, milion hektara vojvođanskih oranica je nebranjeno od poplava, zato što Vojvodina nema novca za podizanje novih ili učvršćenje postojećih nasipa, kao ni za održavanje vodoprivrednih objekata. Za tu svrhu javnom preduzeću "Vode Vojvodine" je bilo potrebno 675 miliona, a iz republičkog budžeta dobijeno je samo 200 miliona dinara. *Građanski list*, 16. 2. 2005.

pitanje manjina".⁴⁹ Prvi deo Bajatovićeve tvrdnje predstavlja opšti nacionalistički obrazac kojim se negira autonomija Vojvodine, jer je ona, po mišljenju nacionalista, "imala smisla samo u tuđoj imperiji, ali ne i u državi srpskoj". Navedeni obrazac ponavljaju i pojedini mađarski nacionalisti koji, takođe, smatraju da je pitanje Vojvodine "srpsko-srpsko pitanje".⁵⁰ Sa stanovišta srpskih nacionalista pitanje autonomije je izlišno sa stanovišta države (i pokrajine) u kojoj Srbi predstavljaju etničku većinu, dok je sa stanovišta mađarskih nacionalista autonomija Vojvodine nevažna ili, barem, manje važna, u odnosu na priželjkivanu etničku autonomiju. I u jednom, i u drugom slučaju, dakle, etnički razlog se koristi protiv vojvođanske autonomije.

Drugi deo Bajatovićeve tvrdnje da pitanje Vojvodine nije pitanje manjina jasno ukazuje na hegemonu, etnocentrične pretenzije prema kojima je pitanje uređenja države stvar etničke (srpske) većine, dakle, privilegija stečena na osnovu etnokulturalne pripadnosti, a ne pravo koje proizilazi iz državljanjskog statusa prema kome je svakom pojedincu, bez obzira na etničko poreklo, omogućeno da učestvuje u političkom odlučivanju. U nameri da politički likvidiraju autonomiju Vojvodine, etnonacionalisti ne prezaju od toga da ponište osnovni princip moderne demokratije – ideju građanske jednakosti. Pitanje Vojvodine i njezine autonomije je pitanje koje se tiče svih građana Vojvodine/Srbije. To nije samo pitanje, na primer, kontrole nad resursima, nego i pitanje identiteta.

Pitanje vojvođanskog identiteta, iako važno, potpuno je zapostavljeno. Preko (izgradnje) vojvođanskog identiteta mogu se, u velikoj meri, oslabiti i usporiti procesi forsirane etnizacije i cepanja Vojvodine po etničkim šavovima. U pitanju je identitet koji omogućuje svakom građaninu Vojvodine da neguje svoj partikularni, etnički identitet, ali i da, preko zajedničkih vrednosti,⁵¹ stvara identitet koji nije utemeljen na pripadnosti etničkoj zajednici. Kao primer umnožavanja identiteta vojvođanski identitet je pretvoren u metu većinskih etnonacionalista,⁵² jer je, u nacionalističkoj perspektivi, prvo, markiran kao

⁴⁹ *Dnevnik*, 29. 3. 2005.

⁵⁰ Vojvodina će biti ono što Srbi hoće da bude, smatra Pal Šandor, predsednik Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara. *Dnevnik*, 27. 11. 2005. Pal Šandor, Andraš Agošton i Laslo Rac Sabo u pismu upućenom predsedniku Tadiću, premijeru Koštunici i ministru Draškoviću, naglasili su da autonomija Vojvodine nije autonomija manjina, nego srpskog naroda u Pokrajini. *Dnevnik*, 15. 12. 2005.

⁵¹ Treba imati na umu reči koje je izgovorio Laslo Vegel: "Oni koji su za autonomiju Vojvodine ne umeju da formulišu koje su to vrednosti Vojvodine, niti umeju da poštuju vrednosti koje nisu samo u političkim dimenzijama... Uvek smo se koncentriali na politiku... ali autonomija počinje sa duhovnom snagom". *Građanski list*, 30. 4. /2. 5. 2005.

⁵² "Ti pokušaji udvajanja identiteta naslanjaju se na kominternovsku opsesivnu borbu protiv "velikosrpskog hegemonizma", koju podstiče ovde i dalje živa "kumrovačka inteligencija", sa ciljem odvajanja Vojvodine od Srbije", smatra Velibor Radusinović, funkcioner DSS. *Dnevnik*, 20. 10. 2005.

jedan od mehanizama preko koga se vlastita etnička zajednica slabi i fragmentira⁵³ i, drugo, zbog "zloupotrebe" zarad otcepljenja Vojvodine od Srbije.⁵⁴

Jedan od važnih razloga zašto vojvođanski identitet izaziva odijum etnonacionalista krije se i u činjenici da se preko njega može mobilizirati podrška vojvođanskoj autonomiji. S druge strane, preko zahteva za etničkom autonomijom ta se podrška osipa a pozicija pokrajinskih institucija slabi. Međutim, jedna se stvar mora istaći – uprkos svim primedbama koje su u javnosti, povodom zahteva za etničkom autonomijom, izrečene,⁵⁵ on je, u situaciji kada se manjine ne prihvataju, a univerzalnodemokratski sadržaji dovode u pitanje, iznuđeno rešenje. Eventualna nagodba etnonacionalista da svako vlada tamo gde je u etničkoj većini, dovela bi u veoma nepovoljan položaj i ostale manjine u Vojvodini, vodila njihovoj reprodukciji na što nižem

53 Nacionalisti ističu da će samo Srbi biti Vojvođani (Vojvođaneri), dok će Mađari, Slovaci i Hrvati, na primer, i dalje ostati Mađari, Slovaci, Hrvati, itd.

54 "Samo po sebi isticanje regionalnog identiteta nije sporno", kaže Velibor Radusinović, funkcioner DSS, "ukoliko, naravno, ne dolazi do zloupotreba. Problem leži u tome što su neki u Vojvodini spremni na zloupotrebu. Kada neko kaže da je Šumadinac, to ne izaziva negativne reakcije, jer niko i ne pomišlje da Šumadiju otcepi od Srbije". *Dnevnik*, 20. 10. 2005.

55 Dragoslav Petrović (DS): "Ukoliko bi se prihvatio model etničkih autonomija, to bi značilo getoizaciju manjinskih populacija, što nije interes ni manjinskih populacija, ni Vojvodine, ali ni same Evrope"; *Dnevnik*, 10. 11. 2005.

Gabor Lodi, potpredsednik Izvršnog veća Vojvodine: "Inicijative pojedinih političkih stranaka da se u republičkom ustavu obezbedi teritorijalna autonomija za pripadnike pojedinih nacionalnih zajednica ne mogu da donesu dobro ni pripadnicima tih nacionalnih zajednica, niti građanima Vojvodine", koja je "toliko prožeta mnogobrojnim narodima da ne postoje etnički čiste teritorije. Primera radi, gotovo polovina vojvođanskih Mađara, oko 124. hiljade ljudi, živi van opština većinski naseljenih mađarskim življem", *Dnevnik*, 17. 11. 2005.

Emil Fejzulahi (LSDV): "Etničke autonomije bile bi pogubne za multinacionalnu sredinu kakva je Vojvodina i u tom pogledu za nas bi mogli da budu posebno problematični zahtevi Beograda za etničku autonomiju kosovskih Srba, pošto se pojedini predstavnici mađarske zajednice u Vojvodini pozivaju upravo na tu formulu kao rešenje za svoj status, a po principu reciprociteta", *Dnevnik*, 21. 11. 2005.

Dorđe Bašić (PSS): "Ni Mađari, ni pripadnici ostalih manjinskih zajednica u Vojvodini ne zaslužuju da žive u getu". *Dnevnik*, 21. 11. 2005.

Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava u SCG: "Etničke autonomije nisu rešenje, jer bi time Srbija predstavljala praktično konfederaciju etničkih autonomija", *Građanski list*, 1. 11. 2005.

Aleksandar Popov, direktor Centra za regionalizam: Etničke autonomije "umanjuju šansu za građansku autonomiju, koja bi doprinela da se svi bolje osećamo. Ovo su igre lidera da se trend getoizacije i podele na nacionalne korpuse privede kraju, ali mislim da u toj varijanti dobijaju samo lideri, dok pripadnici svih naroda u toj varijanti gube". *Građanski list*, 11. 1. 2005.

kulturnom nivou, ubrzanoj asimilaciji i nestajanju. Napokon, takvom nagodbom podstakle bi se unutarvojvođanske migracije, jer bi svako želeo da svoj život nastavi u onoj sredini u kojoj su pripadnici njegove etničke grupe u većini. U takvoj situaciji, primeri etničkog nasilja ne bi bili samo prateći fenomen novog pokreta stanovništva, nego jedan od osnovnih instrumenta etničke stilizacije i prekomponovanja vojvođanskog prostora.

Etničko nasilje je jedan od problema sa kojim je Vojvodina,⁵⁶ najvećim delom tokom prošle godine, bila suočena.⁵⁷ U službenoj javnosti etničko nasilje je svedeno na nivo incidenta i na takvoj kvalifikaciji politička elita je insistirala čak onda kada je javnost u Vojvodini bila suočena sa horizontalnom distribucijom nasilja.⁵⁸ Ne samo politička elita, već i razni akteri civilnog društva, nastojali su da "incidente" objasne na razne načine – jednom su "incidenti" objašnjavani kao reakcija na nasilje na Kosovu, drugi put manipulacijom etničkih lidera i njihovom voljom za moć, treći put se pribegavalo prizemnim političkim funkcionalizacijama kojima su izroci sukoba izmeštani izvan Vojvodine/Srbije i svedeni na unutrašnja nadmetanja i političke borbe u susednoj Mađarskoj, četvrti put nedovoljnim međusobnim poznavanjem pripadnika različitih nacija, peti put neefikasnim radom policije i

56 Međuetnički odnosi u Pokrajini postali su predmet monitoring misije Evropskog parlamenta. Krajem januara u zemlji je boravila petočlana komisija sa ciljem da se upozna sa prirodom incidenata u Vojvodini. Za incidente ne možemo okriviti celu državu, izjavila je Doris Pak, koja je i predvodila komisiju, ali ostaje da se vidi zasto su se oni tako često događali. Krajem septembra Evropski parlament je doneo Rezoluciju o zaštiti multietničnosti u Vojvodini. Parlament je od Komisije, Saveta i Visokog predstavnika za spoljnu i bezbednosnu politiku zahtevao da prate situaciju u Vojvodini i u pokrajinu pošalju posmatrača EU. Nakon, što je usvojena Reolucija, u Briselu je u oktobru održana i rasprava o položaju manjina na kojoj su, pored predstavnika vlasti, učestvovali predstavnici manjina i Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora, kao jedini predstavnik nevladine scene. U raspravi, Sonja Biserko se založila za ustavnu samostalnost Vojvodine i istakla da bi nametanje etničkog principa Vojvodini bio opasan presedan.

57 Najčešća meta etničkog banditizma bili su pripadnici mađarske zajednice. Na ovom mestu treba ukazati da mađarska politička elita, suočena sa minimalizovanjem problema od strane zvaničnog Beograda, nije pokazala interesovanje za produblivanje i eskalaciju konflikata, nego se, uz pomoć Mađarske, odlučila za internacionalizaciju problema. Takva strategija se pokazala veoma uspešnom, jer je dovela do smanjenja broja incidenata tokom 2005. godine. Beogradu, pred pregovore o konačnom statusu Kosova, nije odgovaralo zaoštavanje odnosa sa uticajnim međunarodnim faktorima.

58 U poslednjih 15 godina međuetnički odnosi u Vojvodini obeleženi su stalnim napetostima, ocenio je Pal Šandor, lider DZVM, ali i pored toga vlasti Srbije ništa ne čine da se situacija poboljša. One nemaju ni tačne podatke o broju incidenata u Vojvodini, a sudovi primenjuju dvostruke standarde za Srbe i Mađare. Stepenn etničke tolerancije u Vojvodini je smanjen što, po Šandorovom mišljenju, ne treba minimizirati. *Dnevnik*, 24. 10. 2005.

pravosuđa, šesti put teškom ekonomskom situacijom i velikim brojem nezaposlenih, itd.

Interesantna je činjenica da se retko ko pozabavio činjenicom da su incidenti, pored ostalog, važna informacija o onome što su zbiva u dubini društva. Prema rezultatima istraživanja "Centra za razvoj civilnog društva" u Vojvodini je prisutno podvajanje društva na etničkoj osnovi,⁵⁹ što je jedna od pretpostavki koja pogoduje nasilju.⁶⁰ Kada se ima u vidu da na međuetničke odnose u Vojvodini utiču izvan vojvođanske prilike, onda mogućnost novih napada na pojedine manjine ne treba isključiti. To se, pre svega, odnosi na pripadnike zajednice Aškalija, koje njihovi sugrađani često izjednačavaju sa Albancima.

Pored neefikasnog reagovanja državnih organa, zaoštavanje međuetničkih odnosa je pokazalo da pokrajina ne poseduje efikasne instrumente upravljanja sukobima. Jedan od tih instrumenata, policija, još uvek je veoma centralizovana institucija, nad kojom pokrajina, faktički, nema nikakve ingerencije.⁶¹ Doduše, pokrajinska administracija je, realizovanjem projekta "Afirmacija multikulturalizma i tolerancije u Vojvodini", poduzela odgovarajuće korake kako bi se smanjila međuetnička distanca, unapredilo međusobno poznavanje pripadnika različitih zajednica, podstakla interetnička akomodacija, a samo društvo lišilo napetosti i neproduktivnih sukoba. Efekti ovakvih, afirmativnih akcija bili bi mnogo veći kada bi njihovu promociju i realizaciju preuzeli važni društveni podsistemi - informativni, kulturni i obrazovni. Pre svega, obrazovni, jer je u međuetničkim incidentima u Vojvodini učestvovao veliki broj mladih ljudi.⁶²

59 Do etničkog podvajanja dolazi iz više razloga - kada se pripadnici jedne ili više etničkih zajednica ne prihvataju kao, u svemu, ravnopravni članovi društva, kada važne agencije nisu u stanju da pruže profesionalne usluge pripadnicima različitih etničkih zajednica, kada članovi manjinskih zajednica ne prihvataju ekskluzivne vrednosti ili interese kojima se legitimise jedan poredak, itd.

60 Etničke zajednice u Vojvodini, po Tamašu Korhecu, pokrajinskom sekretaru za upravu propise i nacionalne manjine, "žive jedna pored druge". U nepoznavanju drugih kultura leže, smatra on, uzroci netrpeljivosti i incidenata s etničkim predznakom. *Dnevnik*, 19. 10. 2005.

61 Predlogom zakona o policiji nije predviđena policijska uprava za Vojvodinu. Predsednik vojvođanske Skupštine Bojan Kostreš zatražio je da se ovim aktom reguliše osnivanje policijske uprave, jer je to, kako je rekao, u interesu kako Pokrajine, tako i Republike. Sa osnivanjem posebne policijske uprave složio se i Tomislav Bogunović, predsednik Odbora za bezbednost Skupštine Vojvodine. On je zatražio da se deo nadležnosti policije spusti na lokalni nivo, kako bi gradonačelnici imali određena ovlašćenja nad policijom. *Dnevnik*, 21. 10. 2005.

62 Obrazovni sadržaji ne distribuiraju dovoljno informacija o istoriji i kulturi pripadnika različitih etničkih zajednica što ostavlja dovoljno prostora, kako za "negativan rad" stereotipa i predrasuda, tako i za njihovu političku eksploataciju i manipulaciju. Pad interetničke komunikacije i povećanje etničke distance stvaraju

Opšta atmosfera u društvu, ideološka konfuzija, socijalna kriza i veliki broj nezaposlenih ne pogoduju samo radikalizaciji mladih i širenju desnih, neonacističkih uverenja, nego i njihovom sve agresivnijem javnom demonstriranju. Skandal koji se 9. novembra dogodio na novosadskom Filozofskom fakultetu, kada je grupa neonacista upala na tribunu, organizovanu povodom Međunarodnog dana borbe protiv fašizma, antisemitizma i rasizma, vređala i šamarala učesnike tribine, veoma je ilustrativan. Javnost je na ovaj skandal reagovala energičnom osudom i zahtevom da se van zakona stave sve neonacističke skupine u društvu. Policija je identifikovala i privela izgređnike, a pokrajinski parlament je zatražio od srbijanske vlade i drugih nadležnih institucija da onemoguće delovanje skinheda, organizacija "Nacionalni stroj", "Krv i čast" i "Rasnih nacionalista", da zabrane politički pokret "Obraz", kao i aktivnosti "Omladinskog pokreta 64 županije",⁶³ kojima se vređa integritet Republike Srbije i nacionalna osećanja građana.⁶⁴

brisanu socijalni prostor koji raznim vrstama nasilja protiv manjina popunjavaju nacionalni ekstremisti.

63 Odbor za bezbednost Skupštine AP Vojvodine je, u saradnji sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Srbije, sačinio informaciju o delovanju članova neformalnih grupa i pojedinaca sa neonacističkim obeležjima, u kojoj se navodi: "Neformalna društvena grupa "Skinhedsi" (posebno podgrupa "Skinsi nacisti") protiv su kriminala, droga, seksualnih nastranosti (proganaju transvestite, homoseksualce, lezbejke i prostitutke), satanističkih i drugih destruktivnih kultova i svake vrste verskih sekti, masonerije, protiv su Roma, Albanaca, Muslimana, Jevreja, crnaca, stranaca (prema njima kombinuju rasizam i šovinizam) i zalažu se za srpsku državu centralističkog tipa; Neformalna društvena grupa "Nacionalni stroj", tajna, rasistička, šovinistička, antisemitska organizacija, internacionalnog karaktera i aktivna u 18 država; Neformalna grupa "Krv i čast", srpski "Krv i čast divizija", počinje sa radom 1995. godine, sa idejom širenja Nacional-socijalizma, motivisanjem sledbenika radikalnim aktivizmom. Koristi zastave slične nacionalističkim, ili sa restilizovanim kukastim krstom i dvoglavim orlom sa četiri očila... Predstavlja nacističku, rasističku, šovinističku, antisemitsku organizaciju internacionalnog karaktera i aktivna je u 17 država; Neformalna grupa "Rasni nacionalisti - Rasionalisti", zalaže se da Srbi u svojoj državi imaju najviše prava i da sami odlučuju o svojoj državi. Zalaže se za borbu protiv Roma - Cigana. Za odbranu časti Srba na način na kako su se borili srpski preci. Zalaže se za državu u kojoj nema narkomana, homoseksualizma, sektaša lopova, degenerika i ostalih umnih bolesnika. Parola im je "Zdrav duh u zdravom telu, zdravoj okolini i zdravoj državi". Organizacija je slična američkoj rasističkoj organizaciji KKK; Politička organizacija - pokret "Obraz" spada u klerofašističku organizaciju. Za razliku od organizacija "Dveri" i "SV. Justin filozof", koji su hrišćanska desnica, "Obraz" predstavlja rasističku organizaciju. Postoji i animozitet između hrišćanske desnice i "Skinheda", jer su ovi poslednji nevernici. No, u ideološkom smislu njihovi se programi podudaraju. Antizapadnjaštvo, nacionalizam, ideološka isključivost, odanost Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću, homofobija, animozitet prema liberalnim vrednostima i antisemitizam su bitni zajednički elementi; Neformalna društvena grupa "Pokret 64 županije" prvi put

Na sednici pokrajinske skupštine, na kojoj je osuđen upad neonacista na tribinu na Filozofskom fakultetu, koalicioni partneri nisu uspjeli da postignu saglasnost oko "objekta osude", jer je za poslanike mađarskih partija bilo neprihvatljivo da se u isti koš sa "Nacionalnim strojem" guraju "Honvedi" i pripadnici "Omladinskog pokreta 64 županije".⁶⁵ Detalj je interesantan i vredan pažnje zato što se preko njega prelamaju neki opštiji ideološki trendovi u društvu. Potiskivanje univerzalnih, emancipatorskih sadržaja nije praćeno samo pojavom raznih desnih, neonacističkih skupina, njihovim agresivnim i drskim nastupima u javnosti, nego i reinterpretnjem istorije i drugačijim akcentiranjem pojedinih istorijskih aktera. Nacionalističko relaksiranje istorije vodi, s jedne strane, trivijalizaciji uloge honveda, kao nevinih, nasilno mobilisanih ljudi,⁶⁶ na mađarskoj i, s druge strane, rehabilitaciji četnika,⁶⁷ kao

je uočena tokom 2004 godine, od ikonografije koriste zastavu Republike Mađarske, trijanonsku zastavu, crnu majicu na kojoj je belim slovima, na mađarskom, napisano "Ja sam Mađar". Manji broj članova karakterističan je po obrijanoj glavi. Ideja kojom se rukovodi Pokret je ujedinjenje svih teritorija na području Karpatskog bazena na kome žive Mađari, kao i izmena - poništenje Trijanonskog sporazuma. Organizacija je zabranjena u Mađarskoj, a kod nas nije registrovana; "Honvedi" su, takođe, neformalna grupa. Istorijska je činjenica da se pod pojmom "Honvedi" podrazumevaju dobrovoljno i prisilno mobilisani građani sa područja Vojvodine u redove mađarske fašističke vojske za vreme Drugog svetskog rata. Pripadali su redovnim jedinicama mađarske vojske tog perioda. Starosna dob "Honveda" kreće se između 70 i 80 godina.

⁶⁴ *Građanski list*, 21. 12. 2005. Povodom ovih zahteva u javnosti se, otvorenim pismom, oglasio "Otačastveni pokret Obraz", optužujući pokrajinsku vlast da "srpsku Vojvodinu pretvara u najgoru okupacionu zonu u kojoj će svaka šuša imati prava i slobode, a Srbi morati da čute i da budu pokorni". ⁶⁴ Ističući da nisu "bezbožni komunisti, ni plaćeni modijalisti, ni nabeđeni fašisti, već beskompromisni svetosavski nacionalisti", "Obrazovci" su zatražili da se pripadnici "Nacionalnog stroja" hitno oslobode. *Dnevnik*, 16. 11. 2005.

⁶⁵ *Dnevnik*, 16. 11. 2005. Šandor Egereši, potpredsednik Skupštine Vojvodine i funkcioner SVM, izjavio je da Honvedi iz Vojvodine nisu bili fašisti, već je reč o ljudima koje su prisilno mobilizovali i poslali na Istočni front. Ni Omladinski pokret 64 županije nije fašistički, izjavio je Laslo Đula, odbornik i član DSVM. Đula je, takođe, izjavio da ni njegov sin nije fašista, iako je član tog pokreta i da se Pokret samo zalaže za severnu multietničku regiju. *Dnevnik*, 16. 11. 2005. Zbog toga što je podržao zaključke pokrajinske Skupštine, Omladinski pokret 64 županije je optužio SVM da je, šurujući sa srpskim strankama, izdao interese vojvođanskih Mađara. Egereši je ponovio da Pokret nije neofašistička organizacija, ali da su u njegovom delovanju prisutni elementi koji se mogu protumačiti kao revizionistički. *Dnevnik*, 24. 12. 2005.

⁶⁶ "I dok su neki preko noći postali penzionisani antifašisti, neki drugi bi sada želeli da makar umanje i maltene marginalizuju svoje učešće u fašističkim snagama, tvrđnjom da nisu bili ništa više od redovnih, prisilno regrutovanih vojnika", izjavio je Rako Končar, istoričar i direktor Muzeja Vojvodine. "Koliko je uopšte održiva teza da su Honvedi, Vermaht i sve druge redovne vojne formacije fašističkih režima činili obični vojnici i s kolikom se ozbiljnošću može utvrditi potpuno odsustvo mračne ideologije u njihovim redovima? Primera radi, samo na Istočnom frontu su počinjeni stravični

antifašista na srpskoj strani. Mračne strane vlastite prošlosti se potiskuju, a u prvi plan se ističe uloga nedužne žrtve, jer se takvim, revizionističkim zahvatima u istoriju nastoji stvoriti slika vlastite prošlosti prihvatljiva zapadnim saveznicima.⁶⁸ Činjenica da se pri tome marginalizuju oni, u pravom smislu reči, doista evropski sadržaji u vlastitoj istoriji, kao partizanski antifašizam, na primer, jedva da i dopire do javnosti.⁶⁹ Javna i otvorena politička (i svaka druga) borba sa nacionalizmom i njemu svojstvenim mitom o vlastitoj žrtvi, spremnost da se otvoreno govori o potisnutim, mračnim stranicama vlastite prošlosti,⁷⁰ razvijanje tolerancije i prihvatanje Drugog kao

zločini, a tamo na strani Nemačke nisu ratovali isključivo nacisti... Ko dobro razume istoriju 1941 - 1945. godine nikada neće prihvatiti tezu da se neko nečemu morao povinovati jer se, kad god imate alternativu, me možete posle žaliti da vas je neko na nešto prisilio. Tako istorija honvede ne može amnestirati od onoga što su bili, niti olako konstatovati da su to bili pod prisilom - mada to politika itekako može. Već neko vreme se niko ni ne seća Mađara antifašista, koji su bili prvi na udaru hortijevaca. Dakle, ovdašnji honvedi su itekako imali alternativu, a strah i kukavičluk, jednostavno, ne mogu da prihvatim kao istorijsku vrlinu". *Dnevnik*, 20. 11. 2005.

⁶⁷ Zašto svetski državnici nisu imali problema sa proslavom antifašizma? "Zato što", po rečima Olivere Milosavljević, istoričarke i profesorke beogradskog univerziteta, "nemaju problem inferiornih društava koja u odsustvu identiteta i legitimacije, pokušavaju da ga pronađu u izmišljenoj prošlosti... Oni ne moraju, kao što to mora naša politička elita, da slave pobeđu a prećutkuju pobednike, kako bi otvorili prostor da slave gubitnike a prećutkuju njihov poraz... Ne slave se gubitnici i ne izjednačavaju sa pobednicima nad fašizmom zbog njih samih. Slave se samo zato da bi njihova ideologija nastavila da živi. A kada jednog dana rehabilitacija četničke ideologije postane gotova stvar, onda će, veruje naša politička elita, biti rehabilitovani i ratovi 90-ih koji su tom ideologijom i vođeni". *Danas*, 23/24. 5. 2005.

⁶⁸ Ranko Končar: "Ne mogu da verujem da će skup na Ravnoj gori biti organizovan u režiji Vlade, skup u slavu pokreta koji je u svom programu imao ideju homogene Srbije. Pritom treba imati u vidu da pojam homogene Srbije jasno navodi da će sve nacionalne manjine biti proterane sa prostora Srbije, a to je program pokreta kome smo dali antifašistički legitimitet". *Dnevnik*, 8. 5. 2005.

⁶⁹ O antifašizmu Mađara u Vojvodini niko i ne govori.

⁷⁰ Poslaničke grupe koalicije "Za Vojvodinu" i Saveza vojvođanskih Mađara uputile su Izvršnom veću APV predlog deklaracije o osudi ratnih zločina počinjenih u Srebrenici. Deklaracijom se državni organi SCG i Srbije pozivaju da se poklone srebreničkim žrtvama i da iz njihovog stradanja izvuku trajnu pouku o pogubnim posledicama etnonacionalizma, ratnog huškaštva i slepog, nekritičkog patriotizma. Treba reći i to da je Izvršno veće APV uputilo inicijativu Vladi Srbije da 11. jul proglasi za Dan žalosti kako bi se na dostojan način obeležilo stradanje nevinih žrtava u Srebrenici. *Dnevnik*, 23. 6. 2005. Iako ni jedna inicijativa "nije prošla", Skupština AP Vojvodine je jedina državna institucija koja je 11. jula obeležila destogodišnjicu genocida u Srebrenici. Tom prilikom, u skupštinskoj sali vojvođanskog parlamenta promovisan je i zbornik "Srebrenica - od poricanja do priznanja", koji je priredila Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora. Skup su organizovali Helsinški odbor i Nezavisno društvo novinara Vojvodine.

sebi ravnog, saradnja sa susedima i prihvatanje evropskih demokratskih vrednosti najefikasnija su brana fašizaciji društva. "Svaki napor koji Vojvodina pruža evropskim integracijama Srbije i svaka podrška koja se Vojvodini u tome pruži", izjavio je Bojan Kostreš, na svečanoj akademiji povodom Dana pobeđe nad fašizmom, "izraz je nastojanja da se spreči fašizacija ovih prostora i da se ovi prostori uvedu u red kulturnih, sređenih, modernih zemalja, u ono što se naziva Evropom".⁷¹

Zaključci

U želji da se izbori za veći stepen autonomije vojvođanska politička elita je suočena sa nekoliko problema: jedan od problema je što među političkim akterima unutar Vojvodine ne postoji konsenzus oko poželjnog modela autonomije, drugi problem se tiče vojvođanskog identiteta čiji su mobilizacijski kapaciteti potpuno potisnuti i zapostavljeni i, napokon, treći problem su dvostruki standardi srbijanske vlade koja Vojvodini nastoji da ograniči i postojeći stepen autonomije dok, u isto vreme, Kosovu nudi i "više od autonomije", što dodatno slabi, ionako slabu poziciju autonomaša, a centralnim vlastima omogućuje da, mobilizacijom političkih sentimentata, ali i na druge načine, preusmeravaju podršku.

Osim pomenutih, na podršku autonomiji utiču i izvanvojvođanski procesi. Sve izvesnija nezavisnost Kosova, dovešće do pojačanog pritiska, kako na manjine, tako i na Vojvodinu. Srbizaciji Vojvodine manjine mogu da se suprotstave na dva načina – ili tako što će se aktivnije angažovati u borbi za autonomiju pokrajine, prepoznajući u njoj važne institucionalne mogućnosti za očuvanje svog identiteta. – ili tako što će na srbizaciju odgovoriti zatvaranjem u sebe, a u slučaju najbrojnije i najbolje organizovane manjine, mađarske, tražiti neke posebne institucionalne aranžmane. Zahtev za teritorijalnom etničkom autonomijom je instrument preko koga se, izvlačenjem mađarskog političkog faktora, fragmentira autonomaški blok.

Vojvođansko pitanje potpuno je u senci nerešenog kosovskog pitanja. Početak pregovora o konačnom statusu Kosova centralne vlasti u Beogradu nastoj(a)će da iskoriste za dalje odlaganje donošenja novog ustava, a time i ustavnog regulisanja položaja Vojvodine. Rešavanjem statusa Kosova, kao i odnosa unutar državne zajednice SCG, vojvođansko pitanje će se otvoriti kako na unutrašnjem, tako i na spoljnom planu.

⁷¹ *Dnevnik*, 10. 5. 2005. Za integraciju Vojvodine, odnosno Srbije, u Evropsku uniju od velike simboličke važnosti je trebalo da bude otvaranje obnovljenog novosadskog *Mosta slobode*. Most je trebalo da bude svečano otvoren 11. oktobra, ali ga je, mimo dogovora, u saobraćaj nekoliko dana ranije pustila Maja Gojković, gradonačelnica Novog Sada, čime je Evropi, iz radikalskog ugla, poslana jasna poruka kako stvari stoje sa evropskim integracijama. Most je srušen tokom NATO bombardovanja, u aprilu 1999. godine, a njegovu obnovu je finansirala Evropska unija.

Insistiranje na evropskim vrednostima i spremnost da se učestvuje u širim, evropskim integracijama može biti važan adut u pribavljanju međunarodne podrške zahtevima vojvođanske elite. Na unutrašnjem planu, Vojvodina mora, kako bi obezbedila svoje interese, izboriti mesto u timu koji pregovara o pridruživanju SCG Evropskoj uniji. Pored toga, aktivnosti autonomaša moraju biti, više nego do sada, usmerene ka konzervativnom delu javnosti čije predrasude i stereotipe eksploatišu nacionalisti.

Preporuke

- snažno podržati evropska nastojanja Vojvodine;
- postići konsenzus o poželjnom modelu autonomije;
- upoznati predstavnike međunarodne zajednice sa poželjnim modelom autonomije i lobirati za njihovu podršku;
- dekonstruisati antiautonomaške predrasude konzervativnog dela populacije;
- u cilju što stabilnijeg položaja Vojvodine zalagati se za regionalizaciju Srbije;
- regulisati položaj Vojvodine na principima dosledne decentralizacije, regionalizacije i autonomije;
- omogućiti Vojvodini što veću političku samostalnost u odnosu na Beograd;
- na sistematski način raditi na kreiranju vojvođanskog identiteta;
- promovisati zajedničke vrednosti
- uključiti predstavnike Vojvodine u donošenje novog ustava.

SANDŽAK: NA RASKRSNICI POLITIČKIH ZBIVANJA

Pred početak pregovora o budućem statusu Kosova i očekivani referendum o državnom statusu Crne Gore, regija Sandžak ponovo se našla na raskrsnici najvažnijih političkih zbivanja na tlu bivše Jugoslavije. I dok se ne očekuje da pregovori o Kosovu, ma kakvi bili rezultati, utiču na političku budućnost ove regije, dotle bi eventualna nezavisnost Crne Gore, dovela do toga da u Sandžaku nastane državna granica koja bi podelile ovu oblast i bošnjačko stanovništvo.

Sandžak je trenutno administrativno podeljen između dve članice državne zajednice SCG. Srbiji pripada šest sandžačkih opština (Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Priboj, Prijepolje i Nova Varoš), a Crnoj Gori pet (Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Pljevlja i Berane). Ova granica između Srbije i Crne Gore uspostavljena je od završetka Prvog balkanskog rata, 1912. godine, a pre toga je Sandžak bio u sastavu Otomanske imperije. Ova regija nikada nije imala poseban status niti bilo kakav vid autonomije ni u vreme bivše Jugoslavije ni u teritorijalnoj podeli Srbije i Crne Gore. Među bošnjačkim stanovništvom Sandžaka ipak je prilično jak osećaj regionalne pripadnosti, naročito u srbijanskom delu.

Unutarbošnjačke podele

Prema rezultatima popisa održanog u Srbiji 2002. godine, u srbijanskom delu Sandžaka živi 235.567 stanovnika. Od toga Bošnjaka (ili Muslimana) 132.350, Srba 89.396, a ostalih oko pet hiljada. U celoj Republici živi 136.087 Bošnjaka i 19.503 Muslimana, što čini oko dva odsto stanovništva Srbije. Zanimljivo je da su Bošnjaci u Sandžaku skoro listom prihvatili poziv svojih kulturnih i političkih organizacija i po nacionalnoj pripadnosti izjasnili se kao Bošnjaci, čiji je maternji jezik bosanski. U Tutinu, naprimer, od 30.054 građana, Srba je bilo 1.299, Bošnjaka 28.319, a Muslimana samo 223. U ostatku Srbije, prihvatanje termina Bošnjak i bosanskog jezika išlo je teže. U Beogradu se samo 1.188 građana izjasnilo kao Bošnjaci, a 4.617 kao Muslimani. U Vojvodini je odnos po Bošnjake još lošiji. Tamo, po rezultatima popisa, živi tek 417 Bošnjaka i 3.634 Muslimana.

Sa oko dva odsto udela u populaciji Srbije, Bošnjaci ne predstavljaju bitnu političku snagu, ali je stanje u Crnoj Gori potpuno drugačije. Bošnjaci u Crnoj Gori treći su narod po brojnosti. Od ukupno 672.656 građana ove Republike Crnogoraca je 273.366 ili 40,64 odsto, Srba 201.892 ili 30,01 odsto, Bošnjaka 63.272 ili 9,41 odsto, Albanaca 47.682 ili 7,09 odsto, a Muslimana 28.714 ili 4,27 odsto. I u Crnoj Gori je teže išlo prihvatanje termina Bošnjak, a Sulejman Ugljanin i Lista za Sandžak, koalicija koju on predvodi, više puta su optuživali Mila Đukanovića, crnogorskog premijera i zvaničnu Podgoricu da vode antibošnjačku politiku. Posmatrano po opštinama, procenat bošnjačkog stanovništva iznosi: Novi Pazar- 80 odsto, Tutin-97 odsto, Sjenica-85 odsto, Prijepolje-40 odsto, Priboj -10 odsto, Nova Varoš - osam odsto, Rožaje - 90 odsto, Bijelo Polje - 40 odsto, Plav - 80 odsto, Pljevlja - 30 odsto i Berane - 30 odsto

Dok deo pripadnika ove nacionalnosti i dalje nije rešio dilemu o svom nacionalnom imenu, dotle njihovi politički predstavnici ulaze u sve žešće sukobe. Celu 2005. godinu u Sandžaku obeležili su međusobne optužbe i svađe između bošnjačkih partija. Osovinu čini podela na pristalice Stranke demokratske akcije Sulejmana Ugljanina i Sandžačke demokratske partije Rasima Ljajića. Ostale bošnjačke partije dele se po tome da li podržavaju "Sulju ili Rasima". Da će 2005. biti uzbudljiva na bošnjačkoj partijskoj sceni nagovestili su lokalni izbori održani u septembru 2004. godine, na kojima je do tada neprikosnovena Ugljaninova SDA i koalicija Lista za Sandžak izgubila apsolutnu većinu u skupštinama opština Novi Pazar i Sjenica, a zadržala vlast samo u Tutinu.

Listi za Sandžak najteže je pao gubitak vlasti u Novom Pazaru, u kome je osvojila 21 od 47 odborničkih mesta. Ugljanin je ipak u drugom krugu postao predsednik opštine, a borba između njega i većine u Skupštini opštine još traje. Na sednici održanoj 11. novembra 2004. godine, Azem Hajdarević, potpredsednik Stranke za Sandžak izabran je za predsednika SO glasovima 26 odbornika Sandžačke demokratske partije Rasima Ljajića, Stranke za Sandžak, Srpskog demokratskog saveza i Srpske radikalne stranke.

Ugljanin nije priznao Hajdarevićev ni izbor opštinskog veća, a ni odluke novih vlasti o imenovanju lokalnih direktora, navodeći da su sednice SO Novi Pazar sazvane na nezakonit način čime su i odluke suprotne zakonu. Novi direktori su na svoje funkcije stupili tek 9. februara 2005. godine i to uz asistenciju policije. Asistencija policije u ovom slučaju bila je povod da *Lista za Sandžak* zatraži smenu ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića, ali i načelnika novopazarskog SUP Muamera Nicovića.

Lista za Sandžak je tim povodom saopštila da su "nasilnim upadom u prostorije direktora javnih preduzeća i ustanova, u odsustvu pravno valjanih razloga, pripadnici MUP Srbije i Sekretarijata u Novom Pazaru, izvršili

brutalno nasilje nad zakonom"¹. Novi Pazar je krajem februara bio oblepljen plakatima-poternicama "Saveza bošnjačke omladine", na kojima su se našle slike Rasima Ljajića, Fevzije Murića i Azema Hajdarevića, predsednika i potpredsednika Stranke za Sandžak i imena 17 odbornika bošnjačkih stranaka koji su, zbog saradnje sa odbornicima SRS, nazvani izdajnicima. Na letрку je pisalo: "Izdali ste bošnjačke nacionalne interese, Udružili ste se sa četnicima i policijom da zavadite Bošnjake, Sram vas bilo, Bošnjački narod i vaša djeca vam nikada neće oprostiti".²

Rasim Ljajić je optužio Ugljanina da stoji iza ove akcije. "Organizacija koja se potpisala ne postoji. Ugljanin je taj letak podržao rekavši da svako ima pravo da piše šta hoće. Ugljaninova stranka izgubila je vlast u svim opštinama u Sandžaku, osim u Tutinu. Panika ga motiviše na ovakve poteze, rekao je Ljajić".³

Borba za lokalnu vlast

Sulejman Ugljanin je povodom policijske asistencije prilikom preuzimanja vlasti u lokalnim preduzećima optužio ministra policije Srbije Dragana Jočića i ministra za ljudska i manjinska prava SCG Rasima Ljajića da koriste lokalnu, novopazarsku policiju u političke svrhe, a ministra za lokalnu samoupravu Zorana Lončara da je "svojim postupcima ohrabrivao predstavnike opštinske skupštine u njihovim nezakonitim radnjama". Ugljanin je rekao da neko iz Beograda očigledno ima cilj da izazove nered u Novom Pazaru i da zaustavi pozitivne političke procese i razvoj grada, istovremeno, ocenjujući da bi Lončar, Jočić i "njihov ljubimac Ljajić" najradije uveli *lex specialis* za Novi Pazar kako bi se "obračunali sa bošnjačkim narodom koji nikada Ljajića nije birao na izborima".⁴

Ugljaninove optužbe odbacila je prozvana strana, a većina u SO Novi Pazar oformila je Komisiju koja je ispitivala trošenje budžetskih sredstava tokom bivše, Ugljaninove vlasti. Na čelu Komisije nalazi se Munir Poturak, potpredsednik Sandžacke demokratske partije, a već sredinom februara saopšteno je da je različitim vidovima zloupotreba opštinska kasa oštećena za sedam do deset miliona evra. Azem Hajdarević, predsednik Skupštine opštine Novi Pazar ocenio je da Ugljanin opstruiše novu lokalnu vlast kako bi prikrio "nepotizam, kriminal i korupciju svoje vlasti".⁵

Predsednik *Stranke za Sandžak* i član Opštinskog veća u Novom Pazaru Fevzija Murić pozvao je ministre unutrašnjih poslova i finansija Dragana Jočića

1 *Danas*, 11. februar 2005.

2 *Gas javnosti*, 21. februar 2005.

3 *Blic*, 26. februar 2005

4 *Danas*, 15. februar 2005.

5 *Danas*, 16. februar 2005.

i Mlađana Dinkića da u Novi Pazar pošalju budžetsku inspekciju i stručnjake za privredni kriminal, kako bi se ispitale zloupotrebe Ugljaninove vlasti. Od ministra pravde Zorana Stojkovića Murić je zatražio da tužilaštvo i pravosudni organi energično reaguju u rasvetljavanju ovog slučaja. "Ugljanin dobro zna šta je sve pokradeno i ko je iz njegovog okruženja pljačkao opštinsku imovinu, boji se zatvora i čini sve da izazivanjem haosa u Novom Pazaru spreči izlazak pred lice pravde", rekao je Murić, koji je ranije bio blizak Ugljanino saradnik i predsednik SO Novi Pazar 1997. godine.⁶

Sukobljene strane nisu se zadržale samo na verbalnim optužbama već su počele da pljušte i krivične prijave. Ugljanin je podneo krivične prijave protiv novoizabranih lokalnih funkcionera i novih direktora javnih preduzeća u Novom Pazaru, ali i ministara Jočića i Lončara. Njih dvojica su "zloupotrebili ministarska ovlašćenja da bi izazvali unutarbošnjački sukob", smatra Ugljanin. On je ministra za lokalnu samoupravu i državnu upravu Zorana Lončara optužio da toleriše donošenje nezakonitih odluka u novopazarskom lokalnom parlamentu, a ministra policije Dragana Jočića da zloupotrebljava policiju u političke svrhe i podstiče je na učešće u nezakonitim radnjama. Ugljanin se obratio i premijeru Vojislavu Koštunici od koga je zatražio da sazove hitan sastanak Saveta za manjine na kome bi se raspravljalo o "neprijateljskom odnosu državnih organa" prema legitimnim predstavnicima bošnjačke manjine u Novom Pazaru.⁷ U ime skupštinske većine Azem Hajdarević je uzvratio nizom prijava protiv Ugljanina i njegovih saradnika zbog zloupotreba vlasti od 2000-2004. godine.

Nijedna od ovih prijava nije dobila sudski epilog, a centralna vlast u Beogradu zvanično se držala po strani tvrdeći da ne želi da presuđuje u unutarbošnjačkom političkom sukobu. Moralo je zvanično da reaguje samo Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu koje je odbilo zahtev Sulejmana Ugljanina da poništi konstitutivnu sednicu Skupštine opštine Novi Pazar, izbor opštinskog veća i kasnije odluke ovih organa. Nesaradnja Ugljanina i opštinskog veća dovela je do skoro potpune blokade javnih službi u Novom Pazaru. Izmenama Zakona o lokalnoj samoupravi, predsednik opštine bira se neposredno i dobio je šira ovlašćenja. S druge strane, opštinsko veće takođe ima značajne ingerencije izvršne vlasti, te je za funkcionisanje opštine neophodna saradnje predsednika i opštinskog veća.

Te saradnje u Novom Pazaru nema. Dvovlašće je dovelo do toga da opštinski budžet nekoliko puta bude blokiran, a Ugljanin čak odbija da potpiše naloge za isplatu plata zaposlenima u pojedinim javnim službama. Zbog neisplicavanja plata štrajkovali su zaposleni u čistoći i ostalim komunalnim službama, a štrajk u Regionalnoj televiziji traje mesecima. Za takvo stanje u lokalnim službama međusobno se optužuju Ugljanin i opštinsko veće, a

6 *Večernje novosti*, 6. april 2005.

7 *Politika*, 23. februar 2005.

situacija nije bolja ni u obližnjoj Sjenici. Na septembarskim lokalnim izborima 2004. godine za predsednika opštine izabran je kandidat Ljajićeve SDP Esad Zornić, a većinu u Skupštini opštine formirali su Ugljaninova Lista za Sandžak i Narodni pokret Sandžaka Dzemaila Suljevića. Ova koalicija posle nekoliko meseci propada, a Suljević se priklonio Ljajićevoj SDP sa kojom je formirao novu većinu. I ova koalicija je brzo pokazala slabosti, te iako formalno i dalje postoji, pojedinci se zalažu za raspisivanje vanrednih izbora za sjeničku Skupštinu opštine.

Okretanje Beograda ka Ugljaninu

Iako su funkcioneri DSS Ugljaninovu Stranku demokratske akcije posle izbora 2004. godine ubrojali u političke organizacije sa kojima ne nameravaju da uspostavlju koalicionu saradnju, sredinom prošle godine došlo je do "kopernikanskog obrta" koji je septembra 2005. godine doveo do potpisivanja sporazuma o saradnji Vojislava Koštunice i Sulejmana Ugljanina. Ovakav potez iznenadio je deo javnosti Srbije pošto je do tada bilo očito da je Rasim Ljajić bosnjački lider na koga DSS i Beograd računaju. U vreme najžešćih postpetooktobarskih sukoba DSS i DOS, Koštunica je isticao da ceni Rasima Ljajića. Po padu DOS sa vlasti i formiranja Vlade koju predvodi Koštunica, DSS je insistirala da Rasim Ljajić ostane na mestu ministra za ljudska i manjinska prava SCG, a postao je i predsednik Nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom. Nijedan ministar srpske nacionalnosti nije želeo da prihvati funkciju predsednika Nacionalnog saveta, te je ovaj vruć krompir bačen Ljajiću.

Predstavnici srpskih stranaka u Novom Pazaru dobili su podršku svojih centrala za koaliciju sa Ljajićevom SDP. "Mi iz srpske zajednice znamo ko je Ugljanin i nema potrebe da se sad pokazuje darujući Sopoćane, a nama pripisuje da smo četnici. Interes zbog koga smo sa predstavnicima bošnjačke zajednice konstituisali vlast je zajednički – budućnost Novog Pazara i cele regije", govorio je odbornik DSS Goran Sarić, koji je takođe tražio da se ispitaju zloupotrebe počinjene tokom Ugljaninove vlasti.⁸

Sredinom prošle godine, ministri iz Vlade Srbije Dragan Jočić i Velimir Ilić posetili su Novi Pazar i razgovarali sa Ugljaninom. Prilikom posete su zaobišli lokalno opštinsko veće koje predvodi Ljajićeva SDP. Nakon sastanka sa Ugljaninom, ministar policije Dragan Jočić je rekao "kriminal na ovom području moramo svesti na najnižu meru i građanima vratiti veru i spokojstvo da je Novi Pazar deo pravne države i uređenog poretka".⁹ Obe strane su zaboravile da je, koji mesec ranije, Ugljanin tražio Jočićevu smenu i podneo krivičnu prijavu zbog zloupotrebe policije u Novom Pazaru. Ministar za

⁸ *Večernje novosti*, 21. april 2004.

⁹ *Politika*, 2. jun 2005.

kapitalne investicije Velimir Ilić obećao je da će njegovo ministarstvo u naredne dve godine uložiti "ogromna sredstava" u izgradnji putne i ostale infrastrukture.¹⁰

Ovakav potez Beograda zbunio je najpre novopazarske Srbe koji su navikli na skoro opšte prihvaćeno mišljenje da je Ugljanin ekstremista. Najpopularnija partija među ovdašnjim Srbima, SRS osudila je posetu ministara koji su zaobišli Skupštinu opštine, a razgovarali sa Ugljaninom "koji vrši opstrukciju rada SO, javnih preduzeća i ustanova". "Ministri odlaze sa Sulejmanom Ugljaninom po srpskim mesnim zajednicama, kako bi mu povratili izgubljeni rejtong, a Srbe ostavili u neizvesnosti i zabuni da se pitaju sta se ovde dešava i ko je kriv za dvovlašće u Novom Pazaru", saopštili su novopazarski radikali.¹¹

Srpski demokratski savez, koalicija u kojoj je i DSS, podržala je posetu ministara i izrazila nadu da će nakon nje doći do stabilizacije političkih prilika u ovom kraju. Povodom Jočićeve i Ilićeve posete Ugljaninu, predsednik SO Azem Hajdarević optužio je "neke krugove" Vlade Srbije da daju poršku "bezakonju" koje vlada u Novom Pazaru i podržavaju opciju Sulejmana Ugljanina, koja, kako je rekao, vodi u nestabilnost.¹²

Nekoliko nedelja nakon Ilićeve i Jočićeve posete Novom Pazaru, dva poslanika Liste za Sandžak, Bajram Omeragić i Esad Džudžević, koji su u Skupštinu Srbije ušli sa liste DS, napustili su poslanički klub demokrata i odlučili da podržavaju Vladu Srbije. Time je kabinet premijera Koštunice, kao što se i očekivalo, nadoknadio gubitak od dva poslanika Socijaldemokratske partije Nebojše Čovića koji su zbog sukoba oko Zakona o NIS prešli u opoziciju. Bajram Omeragić i Esad Džudžević preporučili su vladajućim strankama da razmisle da li je došlo vreme da i oni kao predstavnici stranke Sulejmana Ugljanina uđu u Vladu. Omeragić je u Skupštini Srbije objašnjavao da je Lista za Sandžak otvorena za svaku ponudu i da su razlozi za saradnju sa kabinetom premijera Koštunice pre svega pragmatični jer je ova vlada, prema njegovim rečima, učinila mnogo za razvoj Sandžaka.

"Momentalno Vlada Srbije finansira u infrastrukturu u našem regionu, više nego za poslednjih 10-15 godina sve zajedno. Gradimo dve sportske hale sa Vladom Srbije, gradimo na Pešteru gotovo 15-16 putnih pravaca, put koji je od izuzetne važnosti, magistralni put Kraljevo-Novi Pazar čija rekonstrukcija ulazi u završnu fazu, Telekom Srbije u našem regionu ima investiciju od blizu 4,5 - 5 miliona evra", tvrdi Omeragić. U Novom Pazaru su ubrzo osvanuli leci u kojima su Esad Džudžević i Bajram Omeragić optuženi da su izdajnici. U letku naslovljenom "Izdajnici SDA", Džudževiću i Omeragiću poručuje se: "Objasnite članstvu koliko ste novca uzeli za vaš politički transfer. Glasači će

¹⁰ *Politika* 2. jun 2005.

¹¹ *Danas*, 7. jun 2005.

¹² *Danas*, 10. jun 2005.

vas kazniti". Ubrzo su se pojavile spekulacije da će Ljajić biti smenjen. Ne samo da se to nije desilo već je nakon Vladine odluke da smeni Nebojšu Čovića Rasim Ljajić imenovan za šefa Koordinacionog tela za jug Srbije.

Novi i drugačiji odnos Beograda prema Novom Pazaru i Sulejmanu Ugljaninu pokazan je i Koštuničinom posetom ovom gradu, 25. novembra. "Čvrsta odrednica Vlade Srbije je ravnomeran razvoj svih delova zemlje i u tom pogledu ovaj kraj je među prioritetima. Druga odrednica je odnos prema nacionalnim manjinama i međunacionalni odnosi. Ovo je područje u kojem su ideje o potrebi da živimo zajedno, da svi doživljavamo našu zemlju kao našu domovinu, da se odnosi popravljaju, unapređuju. Kroz savete i ministarstva nastoji se da se položaj nacionalnih manjina unapredi. I treća odrednica politike Vlade jeste da je ovo područje izuzetno značajno za stabilnost državne zajednice SCG i zato su ovde posebno važna ulaganja u razvoj, infrastrukturu, privredu, unapređenje međunacionalnih odnosa. Uveren sam, da ako nešto drži na okupu Srbiju i Crnu Goru, daje smisao zajedničkom življenju na ovom prostoru, onda je to ovaj grad. Vlada Srbije je dužna da učini da Novi Pazar i opštine koje ga okružuju krenu napred, jer tada će, uvereni smo, i Srbija i SCG krenuti napred", rekao je Koštunica tom prilikom.¹³ Briga Vlade Srbije za Novi Pazar pokazana je time što je Kostunica položio kamen temeljac za izgradnju obilaznice u dužini od 5,6 kilometara i pustio u saobraćaj novoasfaltiranu deonicu puta do Golije, u dužini od sedam kilometara, čiju izgradnju je sa 140 miliona dinara finansirala Republička direkcija za puteve. Za razliku od nekih ranijih poseta visokih državnih funkcionera Novom Pazaru, premijeru Srbije je glavni domaćin i sagovornik bio Ugljanin.

Sporazumom o pristupanju *Liste za Sandžak* vladajućoj koaliciji koji su 22. septembra 2005. u Beogradu potpisali Sulejman Ugljanin i Vojislav Koštunica, *Lista za Sandžak* obavezala se da pruža podršku Vladi Republike Srbije, a vladajuća koalicija će zauzvrat omogućiti izbor "lica koja odredi Lista za Sandžak" na odgovarajuće državne funkcije. Najpre su poslanici Esad Džudžević i Bajram Omeragić imenovani za zamenike ministara za prosvetu i kapitalne investicije, ali pošto po zakonu poslanik ne može istovremeno da bude i pomoćnik ministra, podneli su ostavke na mesta u Vladi. Omeragić je ubrzo imenovan za predsednika novoformiranog Vladinog Saveta za ravnomerni regionalni razvoj. Republička Vlada je 29. septembra imenovala predstavnike koalicije Lista za Sandžak na funkcije državnih sekretara u ministarstvima za kapitalne investicije, prosvete i sporta i državne uprave i lokalne samouprave. Edib Dedeić, diplomirani mašinski inženjer iz Novog Pazara imenovan je za državnog sekretara za kapitalne investicije, Nusret Nuhović, advokat iz Sjenice, za državnog sekretara državne uprave i lokalne samouprave, a Bajro Gegić, profesor iz Tutina, za državnog sekretara prosvete i sporta. U oktobru je Vlada imenovala Šemsudina Kučevića, predsednika

¹³ Danas, 26-27. novembar 2005.

opštine Tutin za člana Upravnog odbora Fonda za razvoj Republike Srbije i Nermina Bejtovića, visokog funkcionera SDA za člana Upravnog odbora Republičke agencije za privatizaciju. Usledile su i smene kadrova Rasima Ljajića na lokalnom nivou i imenovanje Ugljaninovitih ljudi. Ljajić je zatim zapretio da će podneti ostavku na sve državne funkcije.

"Ovo nije ni pritisak, ni ucena. Ja jedino mogu da se povučem sa svih funkcija kako bih se solidarisao i zaštitio svoje ljude. Ako se krenulo u obračun sa kadrovima iz moje SDP u Sandžaku, šta će meni potpuno ogoljena funkcija u Beogradu – izjavio je Ljajić, navodeći da se su sve smene sprovode pod plaštom navodnih nepravilnosti u radu. "Očigledno je da je sve deo trgovine i da je jedini kriterijum za smene stranačka pripadnost", ukazao je Ljajić.¹⁴

Odnos prema budućnosti SCG

Pored potrebe DSS da, saradnjom sa Ugljaninom, nadoknadi dva poslanika za podršku Vladi u republičkoj Skupštini, na približavanje SDA i DSS uticao je i odnos prema budućnosti SCG. Sem ministara Jočića i Ilića, sa Ugljaninom je u skoro isto vreme razgovarao Zoran Žižić, predsednik Pokreta za zajedničku državu SCG i bivši premijer SR Jugoslavije. Žižić je od Ugljanina tražio da se aktivira kako bi Bošnjaci u crnogorskom delu Sandžaka na budućem referendumu glasali za opstanak državne zajednice. Žižić je, prema pisanju pojedinih crnogorskih medija, pozvao Ugljanina da SDA zvanično uđe u *Pokret za zajedničku državu*. To se do sada nije desilo, ali Ugljanin i ostali čelnici njegove koalicije u svojim izjavama se zalažu za opstanak SCG. "Politička grupacija kojom pripadam zalaže se za očuvanje državne zajednice SCG. Za nas je prihvatljiv svaki dogovor koji se postigne pod pokroviteljstvom EU i mislim da je vreme podela iza nas. Budućnost svih nas je u ujedinjenoj Evropi, Evropi bez granica i za sve nas je pozitivan korak dobijanje pozitivne Studije o izvodljivosti", kazao je Ugljanin.¹⁵

Opstanak državne zajednice SCG podržava i Rasim Ljajić, ali on nije prihvatio ponudu DSS da se aktivnije uključi u ubeđivanje crnogorskih Bošnjaka da na budućem referendumu glasaju za opstanak zajedničke države. Odbijanje takve uloge Ljajić je obrazlagao minornim uticajem koje bošnjačke stranke iz srbijanskog dela imaju u crnogorskom delu Sandžaka.

Da li Crna Gora treba da postane nezavisna ili da opstane državna zajednica, dilema je koja je sandžačke Bošnjake podelila po republičkim šavovima. Bošnjaci u srbijanskom delu Sandžaka odlučno se zalažu za očuvanje SCG, dok su njihovi sunarodnici u crnogorskom delu Sandžaka bar jednako "zagrejani" za nezavisnu Crne Gore. Vezuje ih samo jedna želja – da eventualna državna granica između Srbije i Crne Gore, koja bi raspolutila ovu

¹⁴ Blic, 4. januar 2006.

¹⁵ *Večernje novosti*, 13. maj 2005.

regiju, ne oteža međusobnu komunikaciju i omogući bar kulturno-ekonomske veze Sandžaklija.

Ovakva podvojenost Bošnjaka o ovom važnom političkom pitanju može se razumeti jedino uspehom koji je Milo Đukanović, premijer Crne Gore, postigao u privlačenju simpatizera i glasača bošnjačke nacionalnosti. Od izbijanja otvorenog sukoba bivšeg jugoslovenskog predsednika Slobodana Miloševića i Mila Đukanovića, premijera Crne Gore i lidera Demokratske partije socijalista, bošnjačke nacionalne stranke potpuno su marginalizovane, a većina Bošnjaka glasa za DPS. Ne toliko zbog toga što su zadovoljni politikom vladajuće crnogorske garniture koliko zbog činjenice da se Đukanović prvi uspešno suprotstavio Slobodanu Miloševiću i lansirao ideju o Crnoj Gori kao multietničkoj, građanskoj državi. Građanski imidž Mila Đukanovića nisu ugrozili ni sudski procesi koje su protiv Crne Gore prošle godine pokrenule porodice izbeglih Bošnjaka iz BIH koje su crnogorske vlasti na početku rata u BIH uhapsile i predale vlastima Republike Srpske. Većina je kasnije pobijena, a te 1992. godine Đukanović je takođe bio premijer Crne Gore.

Na poslednjim parlamentarnim izborima u Crnoj Gori, od skoro 70 hiljada glasača bošnjačke nacionalnosti, na izbore je izašlo oko 50 hiljada, a za dve koalicije nacionalnih stranaka glasalo je manje od pet hiljada Bošnjaka. Ogromna većina ponovo je glasala za stranku Mila Đukanovića. U sadašnjem sazivu Skupštine Crne Gore nema nijednog predstavnika bošnjačkih nacionalnih stranaka, što je potpuno drugačija slika od one sa početka višestranačja u ovoj republici. Bosnjačke stranke ne učestvuju ni u lokalnoj vlasti.

Koliki je to pad za bošnjačke stranke vidi se iz poređenja sa ranijim izborima. Na prvim višestranačkim izborima održanim 1990. godine u Crnoj Gori SDA je osvojila devet mandata i bila najbrojnija stranka nacionalnih manjina u crnogorskom parlamentu. Ugled tada jedinstvene bošnjačke stranke ubrzo počinje da opada uglavnom zbog unutrašnjih sukoba, ali i jake medijske kampanje protiv SDA. Pokazuju to i izbori 1996. Godine kada SDA osvaja samo tri mesta, a do konačnog raskola u crnogorskoj SDA dolazi 1997. godine.

Ljajić smatra da su se preračunali oni koji misle da im Ugljanin može doneti podršku crnogorskih Bošnjaka. "Smešno je što neko misli da preko Ugljanina može da pridobije Bošnjake u Crnoj Gori ako se zna da njegovi sateliti nisu tamo mogli da dobiju ni 300 glasova na poslednjim izborima. Ako sa toliko glasova može da se očuva SCG onda neko ima problema i sa matematikom i sa politikom", izjavio je Ljajić, dodajući da će Ugljaninovo angažovanje na borni za opstanak SCG, navesti "I ono malo Bošnjaka u Crnoj Gori koji su bili za očuvanje državne zajednice promeniti stav i okrenuti se nezavisnosti".¹⁶

¹⁶ Blic, 2. avgust 2005.

Status Bošnjaka i Sandžaka

Zauzete sukobima i borbom za vlast vodeće bošnjačke partije tokom prošle godine nisu pokretale pitanje statusa svoje nacije i regije. I SDP i SDA zadovoljne su pravima koje su nacionalne manjine dobile saveznim zakonom i izmenama republičkog izbornog zakonodavstva kojim je ukinut cenzus za stranke etničkih manjina. U realizaciji prava koje im po zakonu pripada, predstavnici sandžackih stranaka odlučni su da sarađuju sa Beogradom i Vladom Srbije. Septembra 2003. formiran je *Nacionalni savet bošnjačke nacionalne zajednice* za čijeg je predsednika izabran Sulejman Ugljanin.

Poslednji lokalni izbori pokazali su promenu u bošnjačkom biračkom telu, te je maja 2005. sedam bošnjačkih partija na čelu sa Ljajićevom SDP podnelo inicijativu za održavanje nove Skupštine bošnjačkog Nacionalnog saveta i izbor novog rukovodstva. Potpredsednik SDP Mujo Muković, u ime podnosilaca inicijative, izrazio je nezadovoljstvo dosadašnjim radom *Nacionalnog saveta* i okarakterisao ga kao jednopartijsku, Ugljaninovu, organizaciju. Predsednik Izvršnog veća bošnjačkog *Nacionalnog saveta* Esad Džudžević, funkcioner *Liste za Sandžak*, zvanično je podržao inicijativu za reizbor Nacionalnog saveta, nazivajući je "legitimnom i podsticajnom u nastojanju da bude uhvaćen korak sa manjinskim pravima ostvarenim u Vojvodini".¹⁷ Nova Skupština Nacionalnog saveta zakazivana je dva puta tokom prošle godine, ali nije održana. Meho Omerović, poslanik Socijaldemokratske partije u Skupštini Srbije i elektor Skupštine bošnjačkog *Nacionalnog saveta* ubeđen je da je do odlaganja došlo zato što Ugljanin nema više većinu, "a Koštunica ne želi da mu koalicioni partner izgubi tu funkciju".

Stranka za Sandžak Fevzije Murića je februara prošle godine u Novom Pazaru okupila 15 bošnjačkih partija i udruženja iz SCG, koji su zatražili da se u novom ustavu Srbije jasno definiše status Bošnjaka i Sandžaka. Većina učesnika skupa založila se za opstanak SCG, a čula su se različita mišljenja o mogućem položaju Sandžaka u budućem ustavnom uređenju Srbije, od klasične autonomije do statusa specifične regije koja bi obuhvatala oba dela Sandžaka. Sredinom leta o statusu Bošnjaka čulo se i mišljenje *Narodnog pokreta Sandžaka* Džemaila Suljevića. Ova stranka je sredinom jula počela da prikuplja potpise za peticiju kojom se traži da Bošnjaci dobiju status naroda. "Udvarajući se Beogradu, Ugljanin i Ljajić sa svojim interesnim grupama, pristali su da bošnjački narod trpaju u nacionalne manjine, zajedno sa Romima, Vlasima, Slovacima, Rusinima...Bošnjacima preči definitivni nestanak sa ovih prostora", upozorio je Redžep Demirović, generalni sekretar NPS.¹⁸

Inicijativu NPS većina ostalih bošnjačkih partija nazvala je besmislenom. *Lista za Sandžak* ocenila je da se Suljević brine o Bošnjacima samo

¹⁷ Danas, 6. maj 2005.

¹⁸ Večernje novosti 22. jul 2005.

kad mu je ugrožen rejting. "Ujdurma sa prikupljanjem potpisa i zahtevom da Bošnjaci dobiju status naroda ima jedan cilj-da prikrije koaliciju NPS sa Šešeljevim radikalima, saopštila je *Lista za Sandžak*. Azem Hajdarević, potpredsednik Stranke za Sandžak i predsednik Skupštine opštine Novi Pazar ocenio je da je ovaj potez Suljevića i NPS politikantski. "Bošnjaci su status naroda, nažalost izgubili pre 13 godina. Status manjine za Bošnjake nije prihvatljiv i mi smo za to da budemo narod, ali ne na način kako to cine NPS i džemail Suljević", rekao je Hajdarević.¹⁹

Novembra prošle godine tri manje bošnjačke partije *Narodni pokret Sandžaka* (NPS), *Sandžacka demokratska unija* (SDU) i *Sandžacka alternativa* (SA) dogovorile su se da ubuduće zajednički rade na intenziviranju rešavanja statusa Sandžaka i Bošnjaka. "U momentu kada EU donosi Rezoluciju o kršenju prava Mađara u Vojvodini, Bošnjaci nisu pomenuti u ovom dokumentu, a svedoci smo kako su se kršila i kako se još uvek krše ljudska prava u Sandžaku", saopštile su tri partije. Kao primere kršenja prava Bošnjaka, ove stranke podsećaju na otmice i ubistva tridesetak pripadnika ove nacionalnosti u Štrpcima i Sjeverinu, montirane političke procese u Novom Pazaru i Bijelom Polju, ali i ekonomske i druge vidove diskriminacije, koji se, po njihovoj oceni, još primenjuju prema njihovim sunarodnicima.

"Tražimo od predstavnika međunarodne zajednice i državnih organa da započnu rešavanje sandžacko-bošnjačkog pitanja", ističe se u zajedničkom saopštenju NPS, SDU i SA. Ove tri stranke smatraju da su za nepominjanje Bošnjaka kod EU odgovorni pojedini sandžacki lideri. Iako ih ne imenuju direktno, njihove kritike se očigledno odnose na vodeće bošnjačke političare Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića. Ove tri stranke nemaju značajnije uporište u bošnjačkom biračkom telu i na poslednjim lokalnim izborima samo je *Narodni pokret Sandžaka* osvojio nekoliko odborničkih mesta u Tutinu i Sjenici i učestvuje u koalicionoj vlasti u Sjenici. Na čelu ove stranke nalazi se Džemail Suljević, bivši predsednik sjeničke opštine i nekadašnji poslanik Liste za Sandžak u Skupštini Srbije. Suljević je ranije bio visoki funkcioner sandžacke SDA, ali se, poput mnogih, sukobio sa Sulejmanom Ugljaninom.

Objašnjavajući sta potpisnici ove inicijative žele, Suljević kaže da u slučaju otcepljenja Crne Gore, građani Sandžaka, imaju pravo da se na posebnom referendumu izjasne gde žele da žive. "Tražimo od državnih organa Srbije i Crne Gore, ali i od međunarodne zajednice, da se, ako Milo Đukanović otcepi Crnu Goru, ispoštuje volja žitelja severne Crne Gore ili južnog Sandžaka. Sigurni smo da najmanje 80, a možda i 90 odsto žitelja severne Crne Gore, Bošnjaka i Srba, ne želi granicu između Srbije i Crne Gore", kaže Suljević, koji optužuje Mila Đukanovića da manipuliše Bošnjacima.²⁰ Na Suljevićeve

19 *Večernje novosti*, 22. jul 2005.

20 *Danas*, 28. novembar 2005.

kritike nisu odgovorile ni SDA ni SDP, a u ovim strankama ističu da Suljević i njegovi istomišljenici nemaju uporište među Bošnjacima.

Lider SDP i ministar za ljudska i manjinska prava SCG Rasim Ljajić suprotstavlja se pozivu za internacionalizaciju sandžacko-bosnjackog pitanja. "Internacionalizacija je u dosadašnjim slučajevima pripadnicima manjina donosila više štete nego koristi. To bi posebno bilo štetno sada kada su počeli pregovori o Kosovu, a eventualno pokretanje sandžacko-bošnjačkog pitanja, većinski narod bi shvatio kao nekakvu urotu manjina protiv Srba i države - kaže Ljajić, koji smatra da etničke manjine svaki problem treba da rešavaju u dijalogu sa Beogradom.

Ministar Ljajić se ne slaže ni sa Suljevićevim mišljenjem o odnosu crnogorskih Bošnjaka prema nezavisnosti Crne Gore. "Želje su jedno, a stvarno stanje drugo. U Srbiji je sigurno 90 odsto Bošnjaka za opstanak SCG, a u Crnoj Gori je verovatno jednaki procenat za nezavisnu Crnu Goru. Meni je žao, ali je to tako i to je posledica dugogodišnje pogrešne Miloševićeve politike prema Bošnjacima, ali i Đukanovićevog uspeha da se pripadnicima bošnjačkog naroda u Crnoj Gori nametne kao vodeći političar", ponavlja Ljajić.²¹

Zaključak i preporuke

Mada ozbiljniji međunarodni incidenti nisu zabeleženi ni prošle godine, (sem u Srbiji već uobičajenih navijačkih incidenata i šovinističkih grafita koji su se pojavili na novopazarskim školama najpre "Nož žica Srebrenica", a zatim i "Smrt Srbima") Sandžak je još osetljivo područje, na čiju destabilizaciju mogu uticati dešavanja izvan regije.

Država Srbija bi zato morala aktivnije da deluje u ovoj oblasti, a njeni visoki predstavnici bi, trebalo da nastave sa politikom uključivanja Sandžaklija u državne strukture. To se posebno odnosi na policiju čiji nacionalni sastav ne odgovara etničkoj strukturi i pravosuđe.

Rasvetljavanjem i kažnjavanjem počilaca teških zločina nad sandžackim Bošnjacima, početkom devedesetih godina, država bi takođe učinila dobar potez.

Zvanični Beograd bi trebalo da prekine praksu manipulisanja bošnjačkim strankama i političarima, koji, pak, treba da pokažu veću političku zrelost.

U bližoj budućnosti se može očekivati nastavak međubosnjačkih političkih sporova u Sandžaku, što će štetiti samim Bošnjacima koji su, nakon promena izbornog zakona i uvođenja "prirodnog praga" za stranke nacionalnih manjina, dobili mogućnost veće zastupljenosti u budućem parlamentu Srbije.

21 *Danas*, 28. novembar 2005.

VI

**Srbija u regionu i
međunarodnoj
zajednici**

MEĐUNARODNI ODNOSI: ISKORAK PREMA EVROPI

Tokom 2005. godine Srbija je na međunarodnom planu učinila dva značajna koraka u pravcu približavanja evroatlanskim integracijama: u proleće je Evropska unija dala pozitivnu ocenu Studiji o izvodljivosti, a ujesen su i zvanično počeli pregovori o procesu pridruživanja i stabilizaciji sa Briselom. Na taj pomak Srbija je čekala punih pet godina (od pada režima Slobodana Miloševića), jer njenu demokratsku tranziciju prate stalne oscilacije, kako na unutrašnjem, tako i na spoljopolitičkom planu, pogotovo kada je reč o ispunjavanju uslova koji se od nje očekuju. Otvaranje evropske perspektive do čega je došlo ove godine takođe je, prvenstveno rezultat strateške odluke Evropske unije da u okviru aktivnijeg pristupa regionu Zapadnog Balkana u celini (što predstavlja i naznaku promene njenog generalnog stava u saniranju dugogodišnje nestabilnosti na ovom području) u taj proces uključi i Srbiju. Otvaranjem pregovora o članstvu sa Hrvatskom i Turskom, EU je, naime, svim zemljama u regionu (izuzetak je za sada samo Bosna i Hercegovina koja još nije uključena u proces pridruživanja i stabilizacije) otvorila evropsku perspektivu da, prihvatanjem evropskih vrednosti, ubrzaju društveno-ekonomski razvoj, demokratsku transformaciju i, na taj način omoguće i veći životni standard svojim građanima.

Iako takvu evropsku orijentaciju sve zemlje u regionu jednodušno pozdravljaju, u percepciji zajedničke evropske budućnosti među njima postoje značajne razlike. To, u prvom redu, zavisi od stepena već dosegnutih tranzicionih promena i dubine unutrašnje demokratske transformacije. U tom smislu Srbija je, po svemu sudeći, u najvećem zaostatku, što je posledica njenih unutrašnjih ekonomskih, političkih i društvenih ograničenja. Nakon početnog uzleta i ubrzanog distanciranja od bliske prošlosti tokom 2001. i 2002. ubistvom premijera Zorana Đinđića u martu 2003, ti procesi su gotovo pune dve godine bili potpuno blokirani. Srbija je i sada država nedefinisanih granica, na snazi je još uvek Miloševićev ustav iz 1990, vlast je centralizovana na nivou republičke vlade, tempo ekonomskih reformi (privatizacija, privlačenje stranih investicija) ispod je očekivanja...

Opređenje "za Evropu" koje na verbalnom planu ni politička elita ni većina građana ne osporava, nije podržano jasnim opštedruštvenim

konsenzusom koji bi garantovao iskrenost i ozbiljnost takve orijentacije. Naprotiv, u mnogim segmentima, važnim za samu Srbiju, a pogotovo za njene odnose sa zemljama u najbližem okruženju (što je jedan od najvažnijih testova za proveru pripadnosti evropskim vrednostima), kao da postoji prećutni antievropski konsenzus, mnogo čvršći od "pomodnog" proevropskog raspoloženja. To prvenstveno važi za odnos prema bliskoj prošlosti i odsustvo spremnosti za iskreno suočavanje sa njom. Nakon serije izručenja optuženih za ratne zločine Haškom tribunalu početkom godine, ova saradnja je ponovo obustavljena, uprkos stalnim međunarodnim pritiscima da se ona nastavi, pogotovo kada je reč o izručenju Ratka Mladića. Takođe, povodom svetskog obeležavanja 10-godišnjice genocida u Srebrenici, Narodna skupština Srbije nije prihvatila predlog deklaracije osam domaćih nevladinih organizacija (među kojima je bio i Helsinški odbor) kojom bi se taj monstruozni zločin nedvosmisleno osudio.

Aktuelna vlast u kontaktima sa međunarodnim faktorima, jačanje radikalnih opcija često koristi kao "pretnju", sadržanu u mogućnosti da "radikali dođu na vlast u Srbiji". Istovremeno, u kritici Srpske radikalne stranke, vladajuće partije ne koriste kao argument njihovu ratnu politiku i politiku zločina, što bi ovu stranku diskreditovalo i na unutrašnjepolitičkom planu; razlog za to treba tražiti ne samo u želji za očuvanjem vlasti, već i u ideološkoj bliskosti nosioca vladajuće koalicije (DŠ) sa srpskim radikalima.

Konfuzija koja srbijansko društvo drži raspeto između evropskog opredeljenja i, u distanciranju od komunističke prošlosti, rehabilitovanih nacionalističkih snaga poraženih u Drugom svetskom ratu (u prvom redu, četnika, ali i još radikalnijih ljotičevaca), doveli su do toga da je Srbija samu sebe isključila iz antifašističkog pokreta na kome se temelje sadašnje evropske civilizacijske vrednosti. Proslavi 60-godišnjice savezničke pobeđe u Drugom svetskom ratu, 9. maja 2005, u Moskvi niko nije predstavljao ni Srbiju, ni državnu zajednicu SCG, baš kao što niko nije prisustvovao komemorativnom skupu u Aušvicu, priređenom istim povodom. Takođe, početkom decembra, Skupština državne zajednice nije prihvatila Deklaraciju povodom obeležavanja 60-godišnjice Ujedinjenih nacija. Tako se zemlja, koja je kao jedna od naslednica bivše Jugoslavije s razlogom pretenduje na mesto među osnivačima najznačajnije međunarodne organizacije, još jednom samodistancirala od prestižnog međunarodnog položaja. Usvajanje Deklaracije u saveznom parlamentu onemogućili su poslanici Srpske radikalne stranke i Socijalističke partije Srbije, glasajući protiv organizacije koja je "pedeset prva država Amerike", koja je "radila sve da bi rasturila SFRJ, SRJ, a sada i SCG" i "koja sada nastoji da nam otme Kosovo".

*
* *

Evropska vrata odškrinuta su Srbiji dobijanjem pozitivne ocene *Studije o izvodljivosti* (što je prvi od četiri najvažnija koraka na putu jedne zemlje ka punopravnom članstvu u EU), 12. aprila 2005. godine. Toj briselskoj verifikaciji prethodila je serija izručenja, za ratne zločine optuženih vojnih i policijskih oficira (ukupno 14) Haškom tribunalu, što je bio jedan od uslova na kome je EU insistirala. Za sve optužene koji su u Hag otišli u ovom "paketu" Vlada je tvrdila da su otišli dobrovoljno, odnosno da "optuženi za ratne zločine po prvi put saraduju sa vlastima" (Miroljub Labus).

U svakom slučaju, dobijanjem Studije o izvodljivosti Vlada Srije je dobila i najači propagandni adut za sopstvenu promociju, "kao prvo veliko priznanje našoj državi i njenim reformama". Kako je tim povodom prigodno izjavio njen potpredsednik Miroljub Labus, "kao što smo uspeli da stabilizujemo našu privredu, da ostvarimo većinu preizbornih obećanja iz decembra 2003, i kao što naša država prvi put vodi reformsku privrednu i strogu i restriktivnu, ali pravednu budžetsku politiku, tako ćemo do kraja iskoristiti velike tekovine evropskih integracija u protekloj godini."

Prenoseći sopstveni evroentuzijazam na javnost, posredstvom najuticajnijih medija koje kontroliše, vladajuća struktura je u početnoj fazi odstranila sa javne scene evroskeptike i protivnike "srljanja" u Evropu. Međutim, otvaranje evropske perspektive i Srbiji, koincidiralo je sa unutrašnjom krizom unutar same EU. Razlike i nesuglasice koje su se unutar najznačajnije kontinentalne integracije pojavile povodom vojne intervencije u Iraku (podela na "staru" i "novu" Evropu), dobile su novu dimenziju u maju 2005. godine, kada je najpre Francuska, a potom i Belgija na referendumu odbila da ratifikuje nacrt evropskog ustava. Kriza odnosa unutar Evropske unije je pokazala složenost problema sa kojima će se Evropa u godinama koje dolaze tek suočavati, ali je ona u Srbiji, međutim, ohrabrila "čuvare" nacionalnog identiteta i nacionalnog dostojanstva da se iskrenije oglase u javnosti. "Za razliku od drugih istočnoevropskih zemalja, nametanje neoliberalne ideologije Srbiji dešava se manje kao rezultat ekonomskog mamca, a više je iznuđeno sankcijama i snagom bombi... Zato u svetlu neuspeha referenduma za evropski ustav zemlje Istoka, a uz njih i Srbija, moraju izvući pouke. Mora se poći od toga da, čak i kad smo 'slabi i nemoćni' (kako sami sebe često volimo da prikazemo) suverena volja naroda mora imati presudnu političku važnost... Po svemu sudeći, jednog dana moći ćemo da uživamo sve ekonomske privilegije koje trenutno uživaju zemlje EU, a da pri tom zadržimo pravo da pečemo svoju rakiju, učimo svoju istoriju, da odgovaramo po svojim zakonima i da decu vaspitavamo shodno svojim vrednostima – scenario koji smo želeli, a koji su nam neki u zemlji predstavljali kao nemoguć."¹

Ili, kako kaže profesor Zoran Vidojević, "projektu Evropske unije i njegovom ostvarivanju ne bi se smelo pričati sa stanovišta apriornog i

¹ *Politika*, 3. avgust, 2005.

neograničenog evroentuzijazma". Jer, kako on dodaje, evropska orijentacija je često samo prigodna politička frazeologija iza koje ne postoji socijalna, institucionalna i kulturna podloga, "uključujući i kulturu otpora neokolonijalizmu, evropskom, ili nekom drugom", što bi, po njemu, garantovalo put ka onome što je najbolje za vlastitu zemlju.

Ispod prividnog jedinstva o "evropskom kursu Srbije", koji "nema alternativu", u srbijanskom društvu i dalje, naime, pulsira tradicionalni sukob između konzervativnih i liberalnih snaga i opcija. U modernoj istoriji Srbije koju je upravo taj sukob najupečatljivije obeležio, u pravilu su prevagu uvek odnosili konzervativci koji su antizapadnjaštvo i strah od Evrope uvek zaklanjali iza bojazni o gubitku "nacionalne samobitnosti". To se manifestuje i u iracionalnom otporu prema svemu što dolazi "iz sveta". Čak i kada je reč o pomoći, ili pogotovo o njoj, bez obzira na činjenicu da u situaciji nasleđenoj od prethodnog režima Srbija bez pomoći spolja ne bi bila u stanju da iole normalno funkcioniše. Na udaru primalaca inostranih sredstava, osim civilnog sektora i nevladinih organizacija (koje su, u tom smislu, ponovo postale najeksponiranija meta), kritike nisu pošteđeni ni vlada i njene institucije i agencije. Povodom usvajanja dokumenta "Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji", početkom leta u Skupštini Srbije (dokumenta koji je inače, prošao dosta nezapaženo), najuticajniji dnevnik *Politika*, objavio je komentar koji dovodi u pitanje njegovu sadržinu i orijentaciju. Razlog za sumnjičavost, uz ostalo, nalazi se u činjenici da je izradu Strategije, tako "važnog nacionalnog projekta" finansijski podržao Fond za otvoreno društvo, odnosno Soros: "To je onaj berzanski mešetar koji se svesrdno zalagao za bombardovanje Srbije. Prijatelj Madlen Olbrajt i Ričarda Holbruka, ali ne i prijatelj balkanskih naroda...", stoji u ovom komentaru koji za to optužuje "tehnokrate u vlasti" koji "uporište nemaju u građanima Srbije, već u ispunjavanju interesa međunarodnih institucija i finansijskih lobija koji ih podržavaju."²

Odsustvo smisla za realnost i sluha za novouspostavljene konstelacije, održava Srbiju u svojevrsnom limbu. Za posledicu to ima činjenicu da na svaki novi izazov vladajuća elita odgovara sa starim, šematizovanim i prevaziđenim obrascima. Jedan od najočiglednijih primera za to je Kosovo. Još početkom prošle godine, pogotovo u trenutku kada je postajalo izvesno da će Srbija dobiti pozitivnu ocenu Studije o izvodljivosti (što je iz Brisela upućeno kao signal da se Srbiji ubrzana evropska perspektiva nudi kao kompenzacija za "gubitak" Kosova), ni srpska vlada, ni bilo koja druga državna institucija nije verovala da će rasprava o budućem statusu Kosova početi tako brzo. Računalo se, naime, da će se status quo Kosova po "kiparskom modelu" održavati decenijama, a da je u međuvremenu dovoljno ponavljati frazu o poželjnom rešenju, sadržanom u formuli "više od autonomije manje od nezavisnosti".

² *Politika*, 2. juli, 2005.

Upravo su zbog toga prve najave primicanja rasprave o rešavanju statusa Kosova, najpre sa saopštenjem Međunarodne komisije za Balkan, a onda i principi Kontakt-grupe na ovu temu, dočekani gotovo kao neprijateljski, u svakom slučaju, kao dokumenti protivni srpskim nacionalnim i državnim interesima.

Član Međunarodne komisije za Balkan, bivši ministar spoljnih poslova SCG, Goran Svilanović koji je početkom proleća najavio ubrzavanje kosovske agende nedeljama je bio na udaru medijske kampanje i političke diskreditacije.

Međunarodna zajednica je, međutim, već tokom leta jasno stavila do znanja da se razgovor o budućem statusu Kosova neće više odlagati u , pa su u narednim mesecima u tom smislu obavljene i sve formalne i suštinske pripreme za početak razgovora (koji su u januaru 2006. godine otvoreni u Beču).

Iako je pod pritiskom međunarodnih faktora i Srbija (ne)voljno prihvatila pregovore o statusu svoje nekadašnje pokrajine, celokupne pripreme za taj proces protekle su znaku neprihvatanja i same pomisli da Kosovo konstituisati sopstveni suverenitet (kroz uslovnu ili bezuslovnu nezavisnost). Odbrana "teritorijalne celovitosti" (Srbije) branjena je pozivanjem na Rezoluciju Saveta bezbednosti UN, 1244, gde istina, stoji da je Kosovo deo SR Jugoslavije (bez spominjanja Republike Srbije). Međutim u toj istoj rezoluciji postoji i vrlo precizna formulacija, po kojoj će se o budućem statusu Kosova raspravljati naknadno. Taj deo rezolucije vrlo široki krug pobornika (političara, javnih radnika, stručnjaka...) "zadržavanja Kosova u okviru Srbije", ne spominje. Među argumentima za koje se smatra da imaju posebnu snagu, jer navodno imaju uporište u međunarodnom javnom pravu – na njemu naročito insistira premijer Vojislav Koštunica – svodi se na konstataciju da je "Srbija sada demokratska zemlja", pa zbog toga "otimanje dela teritorije od demokratske zemlje" ne dolazi u obzir. Takvom tumačenju međunarodnog prava priključio se i prvi velikodostojnik Srpske pravoslavne crkve, patrijarh Pavle koji kaže da "na jeziku pravde i međunarodnog prava svaka pomisao da se otme Kosovo i Metohija značila bi da se pred očima celog sveta u XXI veku jednoj demokratskoj državi usred Evrope silom oduzima deo teritorije..." Inače, u praksi međunarodnog javnog prava teško je naći presedan da je neka zemlja samo zbog toga što je bila nedemokratska izgubila deo teritorije; teritorijalni suverenitet i integritet država zaštićen je u okviru generalnog principa nepovredivosti granica međunarodno priznatih država, bile one demokratske ili nedemokratske (uključujući, na primer, Severnu Koreju). Problem sa Kosovom (za Srbiju) proizašao je iz činjenice da je ona izgubila legitimitet upravljanja tim delom teritorije, a osnova rešavanja njegovog budućeg statusa koji je u međunarodnoj zajednici prihvaćen, zasnivaće se na želji tamošnjeg većinskog stanovništva.

Takav stav je samo razlog više za optuživanje međunarodnih faktora za pristrasnost i dvostruke aršine – pri čemu se u vidu ima Republika Srpska i

njeno, kako se smatra "prisilno zadržavanje u državnom okviru Bosne i Hercegovine - i produbljivanje antievropskih i antizapadnih sentimana. Njihov, verovatno najuticajniji nosilac na srbijanskoj sceni je književnik Dobrica Chosić koji je rezervisanost prema evropskoj orijentaciji Srbije, eksplicitno izložio u intervjuu Politici, u oktobru: "Srpski narod je pre pola veka skupo platio moskovske ideološke diktate izgradnje socijalizma, da bi se danas bez istorijskog uma potpuno podredio briselskim ideološkim diktatima. Briselski komesari su nas i bombardovali i smestili u državni provizorijum u kojem se raspinje i grca narod Srbije i Crne Gore. A prete nam i novim 'integracionim' asocijacijama rasturajući Republiku Srpsku i primoravajući Srbe da žive u logoru 'multietničkog Kosova' sa svojim ubicama."³

Ono što se na ovaj način poručuje srpskom narodu je zapravo otkrivanje "istine" da su Zapad i Evropa licemerni u nastojanju da Srbiju priključe evropskim integracijama. Odnosno, da tu nije reč o nekakvom čovekoljublju, ili ispunjavanju ekonomskih standarda, već o dobrovoljnom pristajanju na rešenja koja su na srpsku štetu, što kao logičnu posledicu ima gubitak poverenja u Evropu i njene vrednosti: "Nenaklonjenost i 'dvostruki standardi' međunarodne zajednice u odnosu prema Srbiji na kraju će dovesti

da će svako poverenje u evropske vrednosti, nakon što je teško uzdrmano bombardovanjem iz 1999. godine, biti i konačno uništeno, uz propratne posledice da će Srbinu biti uverljivija ma koja teorija zavere od uveravanja da 'evropske vrednosti' nose neku dobrobit, ili da čak one uopšte postoje..."⁴

Sve veća izvesnost u vezi sa budućim statusom Kosova samo je povećavala ovdašnju nervozu, uz korišćenje sve "jačih" reči, srazmerno uverljivosti poruka pojedinih međunarodnih zvaničnika koje su stizale u Beograd. Najpre se na udaru našao predsednik Slovenije, Janez Drnovšek ("Ceo svet zna da će Kosovo biti nezavisno"), da bi pravi odijum izazvala Doris Pak koja je u decembru izjavila da će nezavisnost Kosova biti zaslužena kazna za Srbiju iz doba Miloševića: "Da li defanziva u koju su zbog haškog pitanja naterani srpski političari treba da znači da treba i da mogu da prođu čak i takve stvari kao što su izjave poput ove Doris Pak, zasnovane na opskurnim i, uostalom, netačnim predstavama o ulozi srpske države u događajima na Kosovu... Da, na primer, niko neće hteti da sluša kako masovni progon Albanaca 1999. nije bio posledica smišljene Miloševićeve politike prema Albancima, nego način vođenja rata u uslovima NATO - bombardovanja. A to nije isto. Ipak, da li to treba ostaviti tumačima poput Doris Pak da unapred proglašavaju nezavisnost Kosova i to, očigledno, nemajući bolje argumente, potkrepljujući virtuelnim srpskim holokaustom nad Albancima? Ili se treba pobuniti i, zašto ne, reći da mi ovde takve izjave možemo da čitamo i kao

³ Politika, 2. oktobar, 2005.

⁴ NIN, 24. novembar, 2005.

rehabilitaciju hitlerizma od strane nemačke poslanice u Evropskom parlamentu?"⁵

Atmosfera podgrejavanja antizapadnog raspoloženja, nužno je kao kontrapunkt proizvela naglašenu rehabilitaciju Rusije i značaja njene uloge u šticeњу Srbije pred "nepravедnim" Zapadom. Poslednji meseci 2005 godine obeleženi su u javnosti (uticajni mediji su u tome prednjačili) pohvalama Vladimiru Putinu (naročito, kada je nagovestio mogućnost ukidanja mogućnosti inostranog finansiranja nevladinim organizacijama) koji se tretira kao "heroj" odbrane ruskih, ali i "naših" interesa od neprincipijelnih lidera globalizacije sa Zapada. Ponovo se obnavlja i skrivena nada da će Rusija staviti veto u Savetu bezbednosti kada na dnevni red bude došla sledeća rezolucija o Kosovu, odnosno njegovom budućem statusu, pogotovo što se Putin u jednoj prilici verbalno suprotsavio takvom presedanu. To ponovno okretanje Srbije na istok verifikovano je i opštim raspoloženjem građana: prema istraživanju Instituta društvenih nauka u Beogradu (rezultati objavljeni početkom 2006. godine) o etničkoj distanci, Srbima su kao sebi najbliže identifikovali Ruse (zanimljivo je da su, prema istom istraživanju, Crnogorci koji su se uvek kotirali visoko skliznuli čak na peto mesto i tako se plasirali iza - Slovenaca).

*
* *

U julu 2005. godine ministar spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Vuk Drašković potpisao je *Sporazum o kopnenim linijama komunikacije snaga NATO preko teritorije Srbije i Crne Gore* (ratifikovan je u Skupštini Srbije i Crne Gore 4. novembra, 2005). Ovaj sporazum omogućuje da Severnoatlanski savez, u skladu sa svojim namerama i ciljevima, koristi za transport svojih vojski drumove i pruge na našoj teritoriji, prema destinacijama koje sam izabere. Taj potez šefa diplomatije izazvao je burna reagovanja u javnosti, uključujući i brojne uvrede na njegov račun. Iako su tu antiNATO kampanju predvodili radikali, utisak je da su kroz njihova usta govorili i mnogi drugi. Tim više, što se ostale državne institucije nisu previše trudile da stanu u odbranu ni Sporazuma ni Vuka Draškovića.

Naime, u odnosu prema evropskim integracijama, primetno je da se pravi bitna razlika između Evropske unije i NATO, bez obzira na činjenicu da još nijedna zemlja nije postala članica EU, a da prethodno nije postala punopravni član vojnog saveza, ili, u najmanju ruku, deo njegove strukture u okviru Partnerstva za mir. Prigušeni, a još česće sasvim otvoreni otpor pristupanju bilo kakvom odnosu sa NATO, sadržan je u stalnom podsećanju na intervenciju 1999. godine i na navodno neprijateljstvo koje ova organizacija i dalje gaji prema Srbiji (SCG je kao uslov za pristupanje Partnerstvu za mir

⁵ NIN, 19. januar 2006.

postavljeno izručenje Ratka Mladića Haškom tribunalu). Ističe se da je: "Potpisivanje Sporazuma je naša politička greška...", jer "tuđe vojske imaju stalno 'zeleno svetlo' za tranzit preko našeg tla, iako nam nisu ni partneri ni saveznici. Nemaju obavezu ni da se ponašaju prijateljski. Umesto da ističemo da između SCG i NATO još nema, nažalost, uzajamnog poverenja i da je potrebno vreme da se ono postepeno uspostavi, izgleda da smo lakoverno skliznuli u kamuflirani protektorat kome se uskraćuje, kao detetu zvečka, čak i članstvo u tako nevažnoj organizaciji kao što je Partnerstvo za mir. Protektorat će imati možda najveću evropsku koncentraciju stranih trupa, spremnih na svaku intervenciju, ali, za razliku od protektorata u okruženju, ne i zaštitu Saveta bezbednosti UN".⁶

*
* *

Bez obzira na činjenicu da od proleća 2005. godine Srbija nije isporučila više nijednog optuženika za ratne zločine Haškom sudu (ima ih još ukupno sedam), pa ni Ratka Mladića na kome se poimence stalno insistira, Srbija i Crna Gora je 10. oktobra dobila još jednu propusnicu - otvaranje pregovora o asocijaciji i pridruživanju. Time je međunarodna zajednica Srbiji učinila još jednu "uslugu", pružajući joj šansu da, oslobađajući se teškog nasleđa prošlosti, brže priključi savremenim evropskim tokovima. Međutim, već u to vreme (apel Štefana Lenea u Beogradu 5. oktobra da se "završi bolno poglavlje saradnje sa Haškim tribunalom tako što će svi preostali optuženi biti izručeni", ili poruka Olija Rena istom prilikom, da je "došlo vreme da se utvrdi dokle je Srbija stigla i da se utvrde njeni prioriteti, odnosno nekoliko dana kasnije -prilikom otvaranja pregovora o asocijaciji i stabilizaciji - da "ćemo tokom pregovora pažljivo pratiti napredak i Komisija neće oklevati da preporuči suspenziju pregovora ako do toga ne dođe"), evropske i druge međunarodne institucije i organizacije počinju da pokazuju i izrazitije nestrpeljenje i nervozu zbog zaostajanja Srbije, naročito u "izvršavanju preuzetih međunarodnih obaveza", ali i u drugim oblastima važnim za diskontinuitet sa režimom Slobodana Miloševića. U Izveštaju o napretku reformi nakon dobijanja pozitivne Studije izvodljivosti, koga je Evropska komisija objavila početkom novembra iznete su nepovoljne ocene o napretku sa stanovišta reforme društveno-ekonomskog sistema u nizu oblasti: od (ne)efikasnosti institucija, otpora i opstrukcija reformi vojske, korupcije, spore reforme pravosuđa, odsustva lustracije... do odnosa prema civilnom sektoru. U izveštaju, između ostalog, stoji: "U SCG postoji veoma dobro razvijeno i aktivno civilno društvo, ali je njegova situacija i dalje neizvesna zbog kontinuiranog nedostatka zakona. Parlamenti su otvoreni za NVO, međutim,

⁶ *Politika*, 21. juli, 2005.

administracija pokazuje nedovoljno razumevanja za taj sektor". Primenbe su stavljene i na račun položaja manjina (o čemu je u oktobru raspravljano u Evropskom parlamentu u Briselu), otvorenih pitanja u odnosima sa susedima (neregulisana granična pitanja sa Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom, kao i tužba Bosne i Hercegovine protiv SCG za agresiju i genocid), kao i na činjenicu da Srbija (kao i Crna Gora) još nije napustila sivu zonu organizovanog kriminala. Izvešta ukazuje da: "U obe republike organizovani kriminal je i dalje izvor za ozbiljnu zabrinutost. Potrebno je ubrzati usvajanje međunarodnih konvencija i primenu nacionalnih strategija i akcionih planova, razvoj mehanizama prikupljanja podataka, prisluškivanja i zajedničke baze informacija. U praksi je problematično zamrzavanje bankarskih računa i procesuiranja kriminala. U Srbiji nije završena izrada nacionalne strategije za borbu protiv organizovanog kriminala i neadekvatno je finansiranje sistema zaštite svedoka"⁷.

Poslednji meseci 2005. godine u odnosima Srbije sa međunarodnim faktorima protekli su tako u razmeni uzajamno toplo-hladnih poruka. Svesni činjenice da će svi izazovi sa kojima će se Srbija suočiti u 2006. godini, prvenstveno kada je reč o okončanju pregovora o statusu Kosova i kraju, tri godine prinudno održavane državne zajednice Srbija i Crna Gora, objektivno predstavljati novu frustraciju za Srbe i Srbiju, međunarodni zvaničnici i dalje su pokazivali sklonost ka popuštanju. To se, ustalom proteglo i na prve mesece 2006. godine, kada u februaru Evropska komisija nije ni odgodila ni suspendovala pregovore o asocijaciji i pridruživanju Evropskoj uniji (iako se sa time pretilo), iako Ratko Mladic nije isporučen Hagu (ni) do tog roka.

Uprkos permanentnom paralelnom procesu kome je Srbija podvrgnuta od strane Evropske unije i drugih evropskih organizacija (OEBS, Savet Evrope), sadržanom u popuštanju kada je to potrebno, ali i bez odustajanja od pritiska kada se mora, Srbija nije uspela da racionalizuje sopstvenu poziciju u aktuelnim međunarodnim zbivanjima. Drugim rečima, nije postigla široki društveni i politički konsenzus o sopstvenim prioritetima, ne samo u odnosu na približavanje evropskim integracijama, nego i u odnosu na tri ključna "domaća" pitanja - saradnja sa Haškim tribunalom, odnos prema osamostaljivanju Crne Gore i buduću status Kosova. Britanska anličarka Džudit Bat lucidno primećuje da ta tri problema Srbiju samo usporavaju u evroatlanskim integracijama i ne libi se da joj uputi hrabru poruku: "Kad oni budu rešeni (Hag, Crna Gora i Kosovo), više vas ništa neće zadržavati da punom parom krenete ka Uniji. Zato požurite. Nemojte se povlačiti u pasivnost, glumiti žrtvu, tvrditi da vas niko ne razume, držati se jedne te iste pozicije, istih argumenata, plašeći se da ćete (opet)biti gubitnici", kaže ona dodajući da, "to nije fer' nije ni argument ni politika".

⁷ Izveštaj o napretku reformi od dobijanja Studije o izvodljivost, Evropska, prema *Danas* 14 - 15. novembar, 2005.

*
* *

Još uvek nedefinisan strateški pravac Srbije, kada je reč o njoj međunarodnoj poziciji i priključivanju aktuelnim tokovima i na evropskom kontinentu i u sopstvenom okruženju, reflektuje odsustvo unutrašnjeg potencija aktuelne političke elite koja bi mogla da aktivira energiju za promene i suštine reforme, neophodne srbijanskom društvu nakon gotovo 15 izgubljenih godina (izuzetak u tom periodu je samo kratko dvogodišnje razdoblje, kada je mainstream određivao ubijeni premijer Zoran Đinđić). Cena koju srbijansko društvo sada plaća, posledica je izgubljenog koraka sa burnim tehnološkim, komunikacijskim, ekonomskim, političkim i drugim promenama koje su se na globalnom planu odigrale upravo u tom periodu (samo)izolacije Srbije. Preokupirana ostvarivanjem anahronog nacionalnog projekta i, ratujući zbog njega, Srbija se sada nosi sa "računima koji su stigli za naplatu". Pri tome, nije reč samo o seriji poraza koji su evidentni, već i o (ne)mogućnosti da se društvo u celini suoči sa naporom sopstvene sveopšte obnove, ekonomske, moralne, strateške, vrednosne... polazeći sa veoma niske startne osnove.

Poznato je, naime, da je ekonomija devastirana, srednja klasa razorena, više generacija mladih ljudi koji su napustili zemlju, izgubljeno. Društvena klima ksenofobije i ignorisanja sveta, "proizvela" je nove generacije mladih ljudi koji objektivno nisu u stanju da realno percipiraju svet izvan granica zemlje i da nepristrasno prosuđuju o njemu. Kako bi i mogli, kada velika većina mladih, odrastalih u poslednjih 15 godina i da je htelo nije moglo da komunicira ni sa najbližim okruženjem, a pogovo ne sa udaljenijim krajevima i ljudima.

Prema Izveštaju Programa za razvoj Ujedinjenih nacija o humanom razvoju za 2005. godinu, samo 44 odsto stanovnika Srbije ima pasoš, njih 40 odsto nikada nije ni imalo pasoš; međutim, pasoše imaju uglavnom stariji ljudi (iznad 60 godina), dok se u mlađoj populaciji taj broj smanjuje; među mladima između 15 i 25 godina, na primer, više od polovine nikada nije bila u inostranstvu, uključujući i bivše jugoslovenske republike, a samo ih je trećina bila u inostranstvu više od jedanput. Kompjuter u Srbiji ima 25,2 odsto građana, pristup internetu samo 16,5, a elektronsku adresu tek 13,8 odsto.

Na osnovu ovog istraživanja, čak 94 odsto građana Srbije potiče iz jednonacionalnih brakova, a sličan je postotak – 92 – jednonacionalnih brakova ispitanika.

Takođe, u jednom nedavnom istraživanju, mladi su pitani da na skali "jaka", "umerena", "slaba" i "ne postoji", iskažu svoju privrženost naciji, veri, mestu boravka, Srbiji, državnoj zajednici i Evropi: u 30 odsto slučajeva kao "jaku" ocenili su privrženost naciji, u 28 postotaka, Srbiji, u 26 posto, veri i

mestu boravka; privrženost zajedničkoj državi je mnogo manja, 14, a Evropa među mladima u Srbiji ima tek 11 odsto privrženika.

Istovremeno, i Evropa iskazuje sve veću distancu prema Srbiji. Prema ispitivanju javnog mnjenja Eurobarometra, od zemalja bivše SFRJ, Srbija ima najmanju podršku za ulazak u Evropsku uniju, samo 40 odsto, dok se u regionu Balkana plasirala samo ispred Albanije i Turske. Podrška za ulazak u EU veća je među "novim" članicama asocijacije, 54 odsto, a manja među "starim", tek 38 odsto. Najveću podršku za priključenje evropskoj zajednici naroda i država ovom prilikom dobila je Hrvatska – 52 odsto⁸.

Imajući u vidu da će se, nakon evropske krize sa sopstvenim ustavom i izazovima koje već sada ima u unutrašnjoj strukturi, o svakoj budućoj članici, države EU izjašnjavati na referendumu, evropska perspektiva Srbije se objektivno čini sve daljom. To sa svoje strane, može samo povećavati broj evroskeptika u samoj Srbiji i sve je više udaljavati od jedine ozbiljne razvojne alternative.

Zbog, kako se u Srbiji primaju, frustrirajuća rešenja koja slede u 2006. godini – status Kosova i referendum o nezavisnosti u Crnoj Gori – može se očekivati da antievropsko i antizapadno raspoloženje bude u porastu. Najveća odgovornost za to leži svakako na vladajućoj političkoj i dominirajućoj intelektualnoj eliti koja se u tumačenju međunarodnih prilika i ponašanja Srbije u odnosu na njih, drži nekadašnje matrice. Sa druge strane, to insistiranje na statusu "žrtve", svetskog "nerazumevanja" i permanentne "nepravde", od Srbije stvara "objekat" brige međunarodnih (u prvom redu, evropskih i američkih) faktora, umesto subjekta i partnera u kreiranju uzajamnih odnosa. Naime, ti odnosi i sada funkcionišu na principu stalnih pritisaka i, od Srbije, iznuđenih poteza, koji je sporo guraju u pravcu kojim bi Srbija, sledeći sopstveni realni državni i nacionalni interes, morala da "trči".

Brojni međunarodni faktori duboko involvirani u rešavanje "slučaja Srbija" u poslednjih petnaestak godina i dalje pokazuju dobru volju da pomognu njenoj suštinskoj transformaciji. U krajnjoj liniji, zbog geografskog položaja Srbije, ali i zbog potrebe da trajno neutrališe ključni faktor nestabilnosti u ovom delu kontinenta, to je svakako i evropski interes. Međutim, to strpljenje i dobra volja da se Srbiji pomogne, kao da polako ističe. Do koje ih je mere Srbija istrošila stalnim izvrđavanjem ispunjavanja obaveza na međunarodnom planu i povratkom nekadašnjim merilima i vrednostima, na unutrašnjem, videće se već u prvim mesecima 2006. godine. Pri tome, treba imati u vidu i neka ozbiljna upozorenja koja su već stigla. Najeksplicitnije i najoporije, od višegodišnjeg američkog ambasadora u Beogradu i dobrog poznavaoca prilika i u Srbiji i u Americi i Evropi Vilijama Mongomerija koji je zapisao: "Prošli su dani kad je Srbija bila značajna vojna i politička pretnja svojim susedima. Sada izgleda da je jedino pretnja samoj sebi. Zaista sam

uveren da je međunarodna zajednica donela odluku da, ako Srbi žele da se izoluju i zaostanu za ostatkom Evrope, onda će sami Srbi biti jedini koji će biti pogođeni. Zato, srpska vlada ne treba da traži simpatije EU ili Sjedinjenih Država u teškim vremenima koja stoje pred njom. Ti dani su okončani pre nekoliko godina."⁹

SLOVENIJA: ANGAŽMAN NA REŠAVANJU REGIONALNIH PROBLEMA

Slovenija, članica Evropske Unije (EU) i predsedavajuća Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), je važan partner Srbiji na putu ekonomske i političke integracije u Evropu.¹ Spremnost da se pruži podrška Srbiji² koja je opterećena, sa brojnim problemima bez konkretnog rešenja³, Slovenija je očitivala kroz konstruktivno jačavanje demokratskih procesa koji doprinose stabilnosti i napretku regiona. Zvanična Ljubljana odnose među članicama Državne zajednice SCG, te rešavanje pitanja statusa Kosova, vidi kao značajne za stabilnost i Slovenije i regiona.⁴ Slovenija smatra da se svi problemi i ekonomski napredak⁵ i Srbije i regiona mogu najefikasnije rešavati u evropskom kontekstu, odnosno kontekstu približavanja evroatlantskim integracijama. Međutim, smatraju da ostaje otvoreno pitanje kako će najverovatnija nezavisnost Kosova delovati na ponašanje Srbije. Špekuliše sa mogućnošću dolaska na vlast "onih snaga, koje su na proleće 1999. godine, upravo na Kosovu, izazvale intervenciju NATO?"⁶ Bilateralna saradnja između dve države bila je fokusirana na unapređenje ekonomske saradnje,⁷ zatim na rešavanje statusa izbrisanih Srba u Sloveniji, kao i na rešavanje statusa Kosova.

1 Beograd i Ljubljana su uspostavili diplomatske odnose u decembru 2000. godine i dve države su potpisale 17 bilateralnih sporazuma, a u pripremi su novi sporazumi, koji će biti osnova za dalje jačanje saradnje. "Dan moderne Srbije u Ljubljani", *Danas*, 19-20. mart 2005.

2 Slovenački premijer Janez Janša je podržao pristupne pregovore između EU i DZ SCG bez preduslova. "Izdaja principa", *Politika*, 18. mart 2005.

3 "SCG ostaje mnogo nerešenih problema", *Danas*, 31. decembar - 3. januar 2006.

4 "Dan moderne Srbije u Ljubljani", *Danas*, 19-20. mart 2005.

5 Slovenija ulazi u novu godinu kao najveći investitor u SCG. "Slovinci zadovoljni u 2005.", *Danas*, 31. decembar - 3. januar 2006.

6 "SCG ostaje mnogo nerešenih problema", *Danas*, 31. decembar - 3. januar 2006.

7 Robna razmena Srbije i Slovenije je dostigla pola milijarde dolara, a slovenačke investicije u privredu Srbije oko 260 miliona evra prošle godine. "Rupel: Dan moderne Srbije u Ljubljani", *Danas*, 19-20. mart 2005.

Kao predsedavajući OEBS, pitanje Kosova bilo je prioritetno za slovenačku diplomatiju. Stoga je svoj angažman stavila u funkciju rešavanja regionalnih problema, polazeći od toga da bi pozitivno rešavanje kosovskog pitanja imalo pozitivne efekte na stanje u Makedoniji i Vojvodini. Međutim, slovenačka diplomatija se susrela i sa činjenicom da Srbija "nikada nije imala dovoljno hrabrosti da se okrene ka budućnosti".⁸

Izjava predsednika Slovenije, J. Drnovška, da je "uz ispunjenje određenih uslova samostalnost Kosova jedina realna opcija" je izazvala odijum⁹ u Beogradu i dovela do diplomatskog skandala, otkazivanjem posete Janeza Drnovška SCG. Zvanični Beograd je reagovao krajnje neprijateljski ističući da "državna zajednica SCG, kao ni Republika Srbija, ne mogu i neće, pod bilo kojim uslovima, prihvatiti proglašenje nezavisne države Kosovo na svojoj državnoj teritoriji i u okviru svojih međunarodno priznatih granica". Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava, izjavio da je izjava Janeza Drnovška neprimerna i da je otkazivanje njegove posete Srbiji normalna reakcija Beograda.¹⁰ I SPC je reagovala na izjavu Drnovška kao nedopustivom.¹¹ Niko od predstavnika Srba na Kosovu nije se sreo sa Drnovšekom, koji je posetio i Pečku Patrijaršiju i Visoke Dečane¹².

Bez obzira što je Janez Drnovšek pojasnio svoj stav o Kosovu¹³, prilikom posete Crnoj Gori, nekoliko stotina pro-srpskih pristalica opozicije su

8 Jelko Kacin, slovenački član odbora za spoljnu politiku EP "protekla decenija velikoj je većini stanovnika Srbije značajnija od sadašnje decenije, a vizija sledećeg veka pod stalnom je senkom ne samo nedavnih nego čak i balkanskih ratova". "Srbija ima šansu", *NiN*, 7. april 2005.

9 Savetnik premijera Srbije Vladeta Janković "Insistiranje na nezavisnosti Pokrajine je u suprotnosti sa stavovima svih međunarodnih činilaca, od EU do članova Kontakt-grupe. Reč je o grubom prejedniciranju koje ignoriše principe međunarodnog pravnog poretka i potrebu da se do rešenja dođe kompromisom". "Drnovšek: Kosovo, realno, nezavisno", [www. B92. net/info](http://www.B92.net/info), 12. novembar 2005.

10 Ministar za ljudska i manjinska prava Rasim Ljajić je izjavio da je izjava Janeza Drnovška neprimerena i da je potez predsednika SCG o otkazivanju posete sasvim očekivan. "Čak i da je ta izjava u potpunosti tačna, čak i da će se to zaista i dogoditi, neprimereno je da u predvečerje posete jednoj državi vi kažete da će ta država ostati bez dela svoje teritorije".

11 Episkop bački Irinej je preneo, ovlašćen od strane srpskog patrijarha Pavla, da je SPC začuđena i ogorčena nedopustivim tvrdnjama slovenačkog predsednika Janeza Drnovška o budućem statusu Kosova. [www. kosovo. com/news/](http://www.kosovo.com/news/)

12 "Drnovšek: Kosovo, realno, nezavisno", [www. B92. net/info](http://www.B92.net/info), 12. novembar 2005.

13 Savetnik za međunarodna pitanja Janeza Drnovška, Ivo Vajgl izjavio je da Drnovšek ni u jednom momentu nije govorio o konačnom statusu Kosova. "Predsednik Slovenije je rekao da će biti onako kako se dogovore srpska i albanska strana". "Drnovšek: Kosovo, realno, nezavisno", [www. B92. net/info](http://www.B92.net/info), 12. novembar 2005.

protestovali protiv njegovih stavova o nezavisnosti Kosova.¹⁴ I pored varničenja, otkazivanje posete Janeza Drnovška nije bitnije ugrozilo dalje rešavanje otvorenih bilateralnih pitanja ni slovenačke investicijske interese.

Ministarstvo za dijasporu Srbije je pokrenulo nekoliko inicijativa¹⁵ u cilju regulisanja statusa Srba koji žive u Sloveniji, kako bi stekli status nacionalne manjine¹⁶, kao i rešavanja problema Srba koji su izbrisani sa spiska stalno nastanjenih. Nakon sticanja samostalnosti, Srbi nisu dobili državljanstvo.¹⁷ Ministarstvo za dijasporu je, u tom smislu, najavilo inicijativu u Skupštini Srbije o donošenju rezolucije kojom će se tražiti od slovenačkog parlamenta da Srbima prizna status nacionalne manjine.¹⁸ Sticanje statusa nacionalne manjine¹⁹, osim što bi omogućilo srpskoj zajednici da ima političke reprezentante u parlamentu, obezbedilo bi i sredstva za finansiranje svojih škola i udruženja.²⁰ Otvoren problem, međutim, ostaje spisak sa 400 imena, koji su prema podacima slovenačke vlade, učestvovali u sukobima u Sloveniji²¹. Osim toga, pojavio se i problem onih koji su radili u saveznim organima. Oni do

14 Oni su uzvikivali: "Vrati se kući", "Kosovo je srpsko". Oni su optužili Drnovška da ide ruku pod ruku sa albanskim ekstremistima. [www. kosovareport. blogspot. com](http://www.kosovareport.blogspot.com), 28. novembar 2005.

15 Zaštitu prava svojih sunarodnika i njihovo sistemsko uređenje zahtevale su do sad Hrvatska i Bosna, koja je slovenačkom parlamentu uručila posebnu rezoluciju, tražeći da se takva prava obezbede za sve građane iz bivše SFRJ. "Manjine - državna tajna", *Vreme*, 17. mart 2005.

16 Zamenik ministra za dijasporu Aleksandar Čotrić je novinaru *Dela* taj potez pravdao činjenicom da su Srbi u Sloveniji autohton narod već nekoliko vekova te da brojka od oko 39. 000 stanovnika Slovenije koji su se na popisu 2002. godine izjasnili kao Srbi, svedoči da oni danas predstavljaju najbrojniju narodnu grupaciju na teritoriji Slovenije. "Manjine - državna tajna", *Vreme*, 17. mart 2005.

17 Problem 8000 Srba koji su izbrisani iz registra stalno nastanjenih u Sloveniji, nije rešen i pored pozitivne odluke Ustavnog suda Slovenije. "Srbi u Sloveniji nacionalna manjina", *Politika*, 22. mart 2005.

18 "Srbi u Sloveniji nacionalna manjina", *Politika*, 22. mart 2005.

19 Predsednik slovenačkog parlamenta izvestio je Ministarstvo za dijasporu Republike Srbije da Srbi koji žive u Sloveniji na dva načina mogu da pokrenu postupak za dobijanje statusa nacionalne manjine: da prikupe 40. 000 potpisa na osnovu kojih može o tome da se povede diskusija u slovenačkom parlamentu ili da takav postupak pokrene najmanje 26 poslanika istog tog parlamenta. "Poslanička podrška", *Politika*, 19. februar 2005.

20 Etničke grupe koje čine, po abecednom redu Albanci, Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati, Makedonci i Srbi, otuda skraćenica ABCHMS, u novonastaloj državi Sloveniji nisu priznate kao manjine, iako su, pojedinačno, neke čak nekoliko puta brojnije od ustavno priznatih manjina. "Manjine - državna tajna", *Vreme*, 17. mart 2005.

21 Aleksandar Čotrić "to su uglavnom vojnici nižih činova, koji nemaju pravo na osiguranje, penziju, prinuđeni su da rade na crno i ako ih uhvate, biće zauvek deportovani iz Slovenije u kojoj neki žive i više od 30 godina". "Srbi u Sloveniji i dalje bez statusa", *Danas*, 22. mart 2005.

sada nisu mogli da ostvare pravo na penziju, socijalno i zdravstveno osiguranje, jer nije potpisan sporazum o socijalnom osiguranju sa SCG.²²

Slovenačka vlada se i pored odluke Ustavnog suda da se svim izbrisanim vrata (1992. godine) nezakonito oduzeta prava na stalni boravak u Sloveniji, opredelila za donošenje Ustavnog zakona, kako bi se pristupilo pojedinačnom rešavanju. To znači da će pravo na stalni boravak imati oni koji su već uložili zahtev za takav status. U pojedinačnom rešavanju njihovih zahteva, izbrisani, vide pokušaj unošenja kriterijuma političke podobnosti u celi postupak, jer vlada želi da odbije zahteve jedino onih koji su eventualno počinili neko krivično delo.²³ Evropski centar za borbu protiv rasizma i ksenofobije (EUMC) je upozorio Sloveniju na nedopustivu diskriminaciju i segregaciju osoba izbrisanih iz spiska građana Slovenije.²⁴ Za izbrisane se kaže da je njihov problem daleko od rešenja i navodi se da ih je 18.000.²⁵ O izbrisanim je bilo diskusije i na sednici Državnog saveta (gornjeg doma) slovenačkog parlamenta²⁶ kojem se obratio i Omudsman za ljudska prava koji je upozorio na činjenicu da slovenačka država u tom slučaju ne poštuje odluke sopstvenog ustavnog suda.²⁷ Pripadnici zajednica koje nemaju status nacionalne manjine su se organizovali i zahtevaju od slovenačke države "takve državne medije u kojima će moći da se predstave javnosti, poput Mađara i Italijana".²⁸ Ove manjine ne pristaju na podelu na *autohtone* i *neautohtone*, odnosno *nove manjine*, ne pristaju na marginalizaciju i žele pokrenuti raspravu²⁹ o mogućnosti realizacije i zaštite manjinskih prava.³⁰ Ministarstvo

22 "Srbi u Sloveniji i dalje bez statusa", *Danas*, 22. mart 2005.

23 "Još jedna odmazda", *Politika*, 15. decembar 2005.

24 U reakciji na izveštaj, Ministarstvo unutrašnjih poslova Slovenije objašnjava da će položaj izbrisanih regulisati ustavni zakon. "Slovenija diskriminiše Rome i "izbrisane", *Danas*, 25. novembar 2005.

25 U izveštaju Evropskog centra za borbu protiv rasizma i ksenofobije takođe je primećeno da u Sloveniji mnogi čute o diskriminaciji na poslu zbog svoje etničke ili nacionalne pripadnosti jer se boje poslodavčeve osvete. "Izbrisani daleko od pravde", *Politika*, 25. novembar 2005.

26 U novom sazivu slovenačke skupštine formirana je grupa poslanika čiji je zadatak da neguju prijateljstvo između Slovenije i DZ SCG u kojoj se nalaze 22 poslanika iz svih slovenačkih parlamentarnih stranaka. "Poslanička podrška", *Politika*, 19. februar 2005.

27 "Progon se nastavlja", *Politika*, 15. jul 2005.

28 "Manjine - državna tajna", *Vreme*, 17. mart 2005.

29 Učesnici okruglog stola o položaju Srba u Sloveniji, koji je održan u Hrastniku u organizaciji Srpskog kulturnog društva Sava, istakli su kao problem pitanje njihovog položaja u toj zemlji. U Sloveniji deluje 13 srpskih društava. Skupu se nisu odazvali predstavnici Ministarstva kulture i Ureda za Slovence u svetu. "Srbi u Sloveniji žele status manjine", *Danas*, 5. oktobar 2005.

30 U Sloveniji se izvodila nastava na srpskom jeziku sve do raspada bivše države. Jedan od aktuelnih zahteva srpske vlade jeste da se Srbima koji žive u Sloveniji

za dijasporu Srbije ističe da "podržava potpunu integraciju pripadnika srpskog naroda u slovenačko društvo, a priznanje statusa manjine dalo bi podsticaj njihovom uspešnijem uključivanju u ekonomski,³¹ politički i kulturni³² život".

Budućnost odnosa Slovenije i Srbije u mnogome će zavisi od sposobnosti da se napravi mera između stvarnih interesa i iracionalnih reakcija, posebno na srpskoj strani, kao što se pokazalo prilikom Drnovšekove izjave o Kosovu. Pozitivna klima za obostrana privredna ulaganja je, međutim, i dalje ugrožena, s jedne strane, "diskusijama, u Srbiji i Sloveniji, o odbrani nacionalnih interesa"³³ i raspravama o tome šta znači prepuštanje privrede i najznačajnijih subjekata strancima³⁴. S druge strane, nepostojanje pravne i političke sigurnosti kao i latentnog animoziteta³⁵ i osećaja inferiornosti³⁶ u Srbiji, može imati negativne posledice na saradnju sa Slovenijom. Slovenačka vlada, koja ozbiljnije promišlja svoje interese, već je usvojila *Program o podsticanju internacionalizacije preduzeća u periodu 2005-2009. godine* u kome su postavljeni konkretni ciljevi, između ostalih i povećanje broja preduzeća na stranim tržištima, povećanje izvoza i veće investicije u inostranstvu. Srbija ima jedno od prioritarnih mesta, planira se ulaganje od 320 miliona evra.³⁷

omogućiti nastavu na maternjem jeziku. "U Sloveniji nema nijedne škole sa dodatnom nastavom na srpskom jeziku". "Manjine - državna tajna", *Vreme*, 17. mart 2005.

31 Najavljen je i veći angažman Privredne komore Srbije u međusobnoj saradnji koja će, uskoro u Ljubljani da otvori svoje predstavništvo. "Poslanička podrška", *Politika*, 19. februar 2005.

32 Planirano je da u Ljubljani bude otvoren i srpski kulturni centar. "Poslanička podrška", *Politika*, 19. februar 2005.

33 "Pretpostavljam da ima mnogo onih kojima smeta da C market ostane ovo što treba da ostane, srpski trgovinski lanac. Da li se pitate zašto nisam dao C market Merkatoru, nego sam rešio da se borim? Time što se borim i ne dam da Slovenci kupe C market dirnuo sam u velike interese. Znate li vi šta će se dogoditi ako C market kupi neka strana firma, pa zvala se ona i Merkator? Nestaće srpska proizvodnja!" www.kurir-info.co.yu, 23-24. oktobar 2005.

34 "U Sloveniji ima naznaka retrogradnih procesa", *Danas*, 23-24. jul 2005.

35 Tržište Srbije je za slovenačka preduzeća širom otvoreno, kod nas radi oko 300 preduzeća sa slovenačkim kapitalom. Koliko je to značajan podatak za Sloveniju govori činjenica da je reč o skoro 13 odsto svih slovenačkih ulaganja u inostranstvo. Time je SCG postala druga zemlja po vrednosti slovenačkih investicija. "U Srbiju ulažemo 320 miliona evra", www.svedok.co.yu

36 Slovenačka preduzeća u Srbiji dobijaju najbolje moguće lokacije, mogućnost da na tržištu, pod regularnim uslovima, kupe najbolje srpske firme. Na drugoj strani zatvorenost Slovenije, ne samo za srpske, već i druge strane investitore. Merkator je povlačeći svoju ponudu za C market optužio našu zemlju za pravnu nesigurnost i prodaju mimo zakona: istina je mnogo jednostavnija: Delta je ponudila 40 odsto veću cenu po akciji C marketa i to je razlog zbog koga su se oni povukli iz ovog posla. "U Srbiju ulažemo 320 miliona evra", www.svedok.co.yu

37 "U Srbiju ulažemo 320 miliona evra", www.svedok.co.yu

HRVATSKA: PRED EVROPSKIM IZAZOVOM

Odnosi Hrvatske i Srbije su pretpostavka stabilnosti čitavog regiona, posebno kada je u pitanju Bosna. U širokom spektru bilateralnih aktivnosti tokom 2005. godine pokazalo se da su ti odnosi ne samo od ključnog značaja za budućnost regiona, već je istovremeno ogoljena njihova krhkost. Srbija je tokom 2005. nastojala očuvati ključnu poziciju u diktiranju tempa promena kako bi faktički ona kontrolisala dalji razvoj i normalizaciju situacije u regionu. Imperijalni refleksi srbijanske zvanične politike je doveo u ozbiljna iskušenja stabilnost regiona, a provokacije koje su dovele u pitanje i pristojnu političku komunikaciju su prevaziđene zahvaljujući prevashodno odgovornosti hrvatskih zvaničnika. Čak je i ljubljanski dnevnik *Delo* ocenio da su se "političari u Beogradu ponašali neodgovorno¹ i bez pravog razloga ponovo otvorili istorijske knjige² koje u Beogradu kažu jedno, a u Zagrebu drugo."³

Hrvatska, kandidat za članstvo u EU, kao jedini put normalizacije i stabilizacije regiona vidi u približavanju EU i NATO.⁴ U tom kontekstu vidi i rešavanje otvorenih pitanja u odnosima dve zemlje: povratak izbeglica, povrat imovine i rešavanje stanarskih prava, pitanje granica, revidiranje spiskova optuženih za ratne zločine i pronalaženje nestalih, i nadasve saradnja sa Haškim tribunalom i temeljno organizovanje priprema za suđenja za ratne zločine počinjene u periodu 1991-1995. godine. Hrvatsko članstvo u EU ovisiće od ispunjavanja uslova za članstvo, pre svega, od napora koje uloži u

1 Aleksandar Vučić "Ne možemo mi da budemo na istom mestu gde i Tadić, koji prima ustaškog poglavnik Stjepana Mesića koji proslavlja najveća etnička čišćenja posle Drugog svetskog rata – Oluju i Bljesak". "Vučić: parastos nije za estradu", *Nacional*, 5. avgust 2005.

2 Zastrašujuće je, što je iz grada na ušću Save u Dunav prispela velikosrpska retorika S. Miloševića, za koju se činilo da je sa odlaskom njenog autora u Hag već nestala. Zvanični Zagreb uz teške napade i prigovarane iz Beograda je sačuvao hladnokrvnost i dostojanstvo. "Zagreb trezveno, Beograd žučno", *Danas*, 9. avgust 2005.

3 "Zagreb trezveno, Beograd žučno", *Danas*, 9. avgust 2005.

4 "Važno pomirenje sa SCG", *Politika*, 8. jun 2005.

obezbeđenje uslova za povratak izbeglica,⁵ odnosa prema manjinama⁶ i suđenja za ratne zločine na nacionalnom nivou. Svesna činjenice da njeno članstvo u EU zavisi od pomenutih uslova, Hrvatska se postavila veoma konstruktivno u odnosu na svoje susede i otuda konstruktivne poruke iz Zagreba u funkciji zajedničke saradnje i definisanju zajedničkih interesa na putu ka EU.⁷

Politička elita Srbije nema definisanu spoljnu politiku, kao ni politiku prema susednim zemljama, koja je ionako opterećena ratovima 1991-1999 i problemima koji su proizašli iz njega. Ono što karakteriše politiku prema susedima jeste neka vrsta *parazitiranja* na i podgrevanja problema u susednim zemljama, a sa ciljem usporavanja njihovog puta u Evropu. Kada je u pitanju Hrvatska kroz stalno insistiranje na povratku hrvatskih izbeglica. SCG je tako, na primer, tek nakon dugog vaganja⁸ potvrdila svoju podršku Hrvatskoj za izbor nestalnog člana Saveta Bezbednosti UN. ⁹ Još jedan problem, koji se stalno otvara u kritičnim situacijama, jeste interpretacija rata 1991-1995 i karaktera egzodusa Srba iz Hrvatske.

Desetogodišnjica *Oluje* bio je pravi test u tom pogledu. Predsednik Srbije Boris Tadić je više načelno ocenio da "suočavanje sa zločinima koji su počinjeni upravo doprinosi konačnom pomirenju¹⁰ i daljem unapređenju

5 Govoreći o problemu povratka izbeglica i imovine, Sanader je rekao da su ciljevi Sarajevske deklaracije, povratak imovine i povratak svih izbeglica do kraja 2006. godine vrlo ambiciozni i da Hrvatska čini sve što je u njenoj moći da ostvari taj cilj. "Važno pomirenje sa SCG", *Politika*, 8. jun 2005.

6 Milorad Pupovac "Činjenica je da se u Hrvatskoj može primetiti trend da nakon evroeforije sada imamo otklon ka antievropejstvu, koje se za tren pretvara u neku vrstu antisrpsva. No to sasvim sigurno nije hrvatski interes, već interes onih koji Hrvatsku žele da zadrže u sferi ratne politike. "Pupovac: Neki ponovo razbuktavaju nacionalističke strasti u Hrvatskoj", *Danas*, 30. maj 2005.

7 Tonči Staničić, ambasador RH u Beogradu "Srbija i Hrvatska imaju velike mogućnosti saradnje i nije važno ko je napred a ko iza na putu ka EU. One mogu da napreduju ako se oslone jedna na drugu, jer same nisu dovoljno snažne da plasiraju svoje proizvode na najrazvijenija svetska tržišta. Bratsko i jedinstvo je prošlost, ali treba insistirati na zajedničkim interesima". "Prepišite od nas", *Novosti*, 2. april 2005.

8 Svetozar Marović, predsednik SCG "Očekujemo podršku Hrvatske u procesu pristupanja SCG u Partnerstvu za mir i u nameri da državna zajednica postane punopravni član Jadranske povelje". "Učvrstiti odnose i krenuti dalje", *Politika*, 7. jul 2005.

9 Poslanici Srpske narodne stranke i Srpske radikalne stranke iz CG najavili su u Skupštini SCG da će zatražiti smenu šefa diplomatije SCG Vuka Draškovića, a možda i predsednika Svetozara Marovića "zbog ponižavanja SCG i favorizovanja Hrvatske, jer je reč o skandaloznom i sramnom gestu naše diplomatije. "Podrška stvar diplomatskih dogovora i reciprociteta", *Danas*, 16. februar 2005.

10 Rojters navodi da je samo SRS pozdravila deklaraciju koja je usvojena na skupu u Beogradu, kojom je između ostalog osnovana i vlada Republike srpske krajine u egzilu. "RSK je pod okupacijom Republike Hrvatske, i to stanje ne može da tako

odnosa dve zemlje¹¹. Međutim, njegova interpretacija rata pokazuje sasvim drugi pristup problemu suočavanja. Skoro redovno se prećutkuje činjenica da je formiranju tzv. RSK prethodilo masovno proterivanje Hrvata sa te teritorije. U trenutku kada je najveći deo aktivnosti Hrvatske usmeren na uveravanje evropskih partnera da Hrvatska ispunjava sve potrebne preduslove za početak pregovora sa EU, nije slučajno održavanje Osnivačke skupštine Republike srpske Krajine (RSK) u progonstvu.

Osnivanje vlade RSK u egzilu dobilo je veliki publicitet u Hrvatskoj. Hrvatske vlasti su protestovale, jer se vlasti SCG nisu jasno ogradile "od tih događaja potpuno suprotnih evropskom duhu saradnje,¹² koji nepotrebno zasenjuju uzlaznu putanju¹³ razvitka bilateralnih odnosa Zagreba i Beograda."¹⁴ Zvanične reakcije Vlade Republike Srbije su izostale ali je iskorišćena prilika da se odgovornost za "naduvavanje i stvaranje problema ni od čega" prebaci na "hrvatsku parapoličku i medijsku sferu" koja je po rečima Vladete Jankovića, savetnik premijera Koštunice, "prilično zatrovana".¹⁵

U Odboru Sabora za ljudska prava i nacionalne manjine¹⁶ vođena je rasprava na temu da li da se predloži Saboru da posebnom izjavom osudi proglašenje vlade RSK u izbeglištvu, pre svega, zbog činjenice što ta samoproglasa vlada ima podršku SPC,¹⁷ ali i srpskih radikala, najjače stranke u SCG. I pored trezvenih poruka da je ideja velike Srbije doživela

ostane", poručio je jedan od lidera SRS, Dragan Todorović. "Zagreb očekuje osudu zvaničnog Beograda", *Danas*, 28. februar 2005.

11 Boris Tadić "Činjenicu da je za nekoliko dana proterano 250 hiljada Srba iz Hrvatske ne možemo nazvati ekscesima, već je to etničko čišćenje. Ubijanje 2.500 ljudi nikako nije pojedinačni slučaj, već organizovani zločin". "Oluja jeste bila organizovan zločin", *Novosti*, 1. avgust 2005.

12 Vladimir Šeks "formiranje Skupštine RSK u progonstvu predstavlja političku provokaciju poraženih nostalgičara." "Provokacija poraženih nostalgičara", *Novosti*, 1. mart 2005.

13 U emisiji *Otvoreno* na HRT više od 80 odsto gledalaca je ovaj događaj ocenilo kao opasnu političku provokaciju. "Oluja u čaši vode", *NiN*, 3. mart 2005.

14 "Stanimirović: Plan da se doliva ulje na vatru", *Danas*, 1. mart 2005.

15 Vladeta Janković, savetnik premijera Srbije za spoljnu politiku, kaže da je ovo bura u čaši vode. "Pridaje se veliki značaj nečemu što takav značaj objektivno nema. Vlada ovim nije ni zbunjena ni zatečena, ali smatra da njena zvanična reakcija nije neophodna". "Oluja u čaši vode", *NiN*, 3. mart 2005.

16 Odbor Sabora za ljudska prava i nacionalne manjine podržao je predlog sporazuma sa SCG o zaštiti srpske i crnogorske manjine u Hrvatskoj i hrvatske u SCG. "Sporazum o manjinama", *Politika*, 9. mart 2005.

17 Zagreb će postati prvi grad u svetu u kojem je SPC osnovala elitnu gimnaziju, koju osim učenika srpske nacionalnosti mogu pohađati i svi drugi učenici koji prođu zahtevan prijemni ispit. "Pravoslavna gimnazija u Zagrebu", *Blic*, 18. avgust 2005.

definitivan poraz¹⁸ u Srbiji se još uvek oživljavaju ideje kojima bi se "donekle ispravila velika istorijska i ljudska nepravda¹⁹ prema Srbima iz Hrvatske".²⁰ U saopštenju *Veritasa* navodi se da "ni deset godina po završetku rata i egzodusa Srba, Hrvatska ne uspeva da reši srpsko pitanje po evropskim standardima, te da zbog toga prognani Srbi rešenje svog statusa vide u aktiviranju i primeni Plana Z-4".²¹ *Veritas* takođe ističe da Vlada RSK u progonstvu traži pregovore oko statusa srpskog naroda u Hrvatskoj na osnovama Vensovog plana, poštovanje stanarskog prava i sprovođenje amnestije dela optuženih, kao i povratak izbeglih.²²

Obeležavanje desetogodišnjice *Oluje*, ponovo je izazvalo polemike oko interpretacije hrvatske vojne operacije, a istovremeno je poslužila kao amortizacija za pritiske pod kojima je Srbija bila povodom desetogodišnjice masakra u Srebrenici. Ocene srbijanske političke elite da se radi o najvećem etničkom čišćenju posle drugog svetskog rata²³, pa sve do kvalifikacija ove vojne akcije kao genocida nad srpskim narodom²⁴, u funkciji je negiranja legitimnosti vojne operacije *Oluja*. Iz toga logično proističe izjednačavanje odgovornosti za rat. Ponovo je oživela patriotska retorika koja je bestidno zloupotrebljavala srpske žrtve²⁵ radi relativizovanja zločina počinjenih na "svim stranama" čime se ujedno zagovara simetrija zločina. Boris Tadić je

18 Ivo Sanader "politički realitet je da je Hrvatska pobedila u nametnutom ratu i da smo apsolutno i definitivno, što se Hrvatske tiče, završili s idejom velikosrpskih osvajača". "Zagreb očekuje osudu zvaničnog Beograda", *Danas*, 28. februar 2005.

19 Rajko Ležajić, ministar u vladi RSK "ako predsednik Srbije Boris Tadić smatra da u Srbiji treba da se zaborave ove činjenice, onda to treba otvoreno i da kaže, ali mi ne verujemo da Tadić to misli." "Nepromenjeni odnosi Srbije i Hrvatske", *Glas*, 6. mart 2005.

20 "Veritas: primeniti plan 3-4", *Politika*, 4. avgust 2005.

21 Srbi iz Hrvatske veruju da autori taj plan nisu pravili za jednokratnu upotrebu ili za tadašnje čelnike Hrvatske, RSK ili SRJ, već na osnovu optimalnih istorijskih i tadašnjih okolnosti i činjenica. "Veritas: primeniti plan 3-4", *Politika*, 4. avgust 2005.

22 "Nepromenjeni odnosi Srbije i Hrvatske", *Glas javnosti*, 6. mart 2005.

23 Vojislav Koštunica "Ceo jedan narod, Srbi Krajišnici, iskorenjen je za samo nekoliko dana, pred surovom pretnjom uništenja, iz svog vekovnog doma. Kolona izgnanika od Knina do Beograda je prizor strašnog zločina kakav još nije viđen i predstavlja najveće etničko čišćenje posle Drugog svetskog rata". "Iskorenjen ceo jedan narod", *Novosti*, 5. avgust 2005.

24 Sanda Rašković-Ivić "Hrvatska je učinila genocid nad srpskim narodom. Zato bi Ivu Sanadera i Stjepana Mesića trebalo da bude sramota zbog izjava da je Hrvatska ponosna na Oluju i da je ta akcija bila briljantna". "Hrvatska je počinila genocid nad Srbima", *Blic*, 4. avgust 2005.

25 Čedomir Antić "Hrvatska je Oluju proglasila Danom pobeđe, pa tako njima nije Dan pobeđe kada i drugim zemljama, jer je tada isteran njihov poglavnik 1945. godine, nego slave dan kada su iselili 200. 000 svojih građana". "Sad im Srbi i teroristi", *Novosti*, 14. jul 2005.

pozvao vrh vlasti u Zagrebu da na desetu godišnjicu operacije *Oluja*, osudi "zločine nad Srbima, isto onako kao što je on osudio zločine u Srebrenici".²⁶ Predsednik Stjepan Mesić je tim povodom poručio da "Srbija treba da doživi katarzu, a njeni građani moraju sreću da traže u svojoj zemlji, a svi zajedno moramo da otvorimo granice i ratujemo za usvajanje evropskih standarda umesto izjednačavanja Oluje sa Srebrenicom".²⁷ Boris Tadić, je javno postavio pitanje "kako će se Hrvatska odnositi tokom slavljeničkih dana povodom *Oluje* prema zločinima koji su počinjeni nad Srbima, a državljanima Hrvatske? To pitanje sada ja postavljam i veoma me zanima kakav će biti odgovor hrvatske države i posebno hrvatskih političara."²⁸ Optužbe Beograda da deset godina nakon "brutalne agresije Hrvatske vojske i etničkog čišćenja Srba sa području RSK, Hrvatska ni međunarodna zajednica ništa nisu učinili da se nastavi proces rešavanja pitanja Srba u Hrvatskoj"²⁹ su uslovile izvesnu stagnaciju koja, kako se kaže u saopštenju hrvatske vlade, "ne koristi daljem razvoju odnosa Hrvatske i SCG."³⁰

Nakon hapšenja Ante Gotovine, haškog optuženika, Srbija je ostala usamljena u izbegavanju saradnje sa Haškim tribunalom. I pored optužbi hrvatskih ratnih veterana³¹ i desničarskih udruženja³² da je "državni vrh izdao nacionalne interese", premijer Sanader je reagovao racionalno pozivajući na "prisebnost i hladnokrvnost". Pored spremnosti hrvatske države da odgovorno nastupi pred Haškim tribunalom, hrvatski političari ne odustaju od tužbe protiv SCG za agresiju³³ i genocid pred Međunarodnim sudom pravde. Stjepan

26 Hrvatski Sabor je odao poštu žrtvama tragedije u Srebrenici usvajanjem izjave o Srebrenici. Osuđuje se zločin koji je vojska bosanskih Srba počinila prema nedužnim žrtvama u Srebrenici, tadašnjoj sigurnosnoj zoni pod kontrolom UN. Time se osuđuje svaki genocid, svuda i u svakom obliku. "Usvojena izjava o Srebrenici", *Danas*, 16-17. jul 2005.

27 "Oluja jeste bila organizovan zločin", *Novosti*, 1. avgust 2005.

28 Boris Tadić. "E, sad Oluja", *Kurir*, 29. jul 2005.

29 "Zagreb očekuje osudu zvaničnog Beograda", *Danas*, 28. februar 2005.

30 "U odnosu na optužbe koje u poslednje vreme pristižu iz Beograda hrvatska Vlada skreće pažnju na istorijsku činjenicu da je jedini plan i cilj operacije Oluja bilo oslobađanje okupiranih teritorija, odbrana međunarodno priznatih granica i prekid strahovlade nelegalne skupine zločinačkih terorista". "Vlada Hrvatske: častan čin", *Politika*, 5. avgust 2005.

31 Na skupu podrške Anti Gotovini, u Splitu se okupilo od 50 do 70 hiljada ljudi. Skup pod nazivom: *Istina, a ne laž*, zajednički su organizovali udruženja ratnih vojnih invalida i veterana. "U Splitu više od 50 hiljada ljudi", *Danas*, 12. decembar 2005.

32 Stjepan Mesić "kad bi mladi ljudi učili u školi šta je bio koljački zločinački režim Ante Pavelića i NDH i kad bi znali šta bi bilo sa Zadrom da je ostao ustaški poredak, onda verovatno ne bi stavljali ustaške kape na glavu". "Najžešće u Zadru", *Politika*, 11. decembar 2005.

33 Predrag Bulatović, predsednik SNP smatra da je crnogorska vlast, prihativši da isplati odštetu za stočnu farmu u Grudama "nanela štetu Crnoj Gori i

Mesić isto tako ističe da nastojanja idu u pravcu idividualizacije krivice, jer "kada za zločine budu odgovarali konkretni ljudi, prestaće kolektivno optuživanje".³⁴ Paralelno sa negiranjem odgovornosti za zločine Beograda u Hrvatskoj, Crnogorski zvaničnici su iskazali spremnost da preuzmu deo odgovornosti za ratnu štetu počinjenu u Dubrovačkom zaleđu, a kao prvi korak potpisan je *Memorandum* o naknadi ratne štete za područje Konavla.³⁵ Beograd je na to odgovorio novim optužbama Zagreba zbog podrške secesionizma Crne Gore.³⁶

Tokom rasprave o ratifikovanju *Sporazuma o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Hrvatskoj i hrvatske u SCG* u Skupštini SCG se čulo i da Sporazum ne treba ratifikovati jer je "Hrvatska nastala etničkim čišćenjem i ratnim zločinom prema delu stanovništva u RSK³⁷ i da zato ne mogu u Evropu."³⁸ Teze o "genocidnosti hrvatskog naroda" su se čule i u povodu obeležavanja 60. godišnjice proboja jasenovačkih logoraša. Sanader se osvrnuo i na različite brojke stradalih u logoru, ocenivši da se, s jedne strane, ionako veliki zločin još i preuveličavao "nametanjem teze s velikosrpskih pozicija o tobožnjoj genocidnosti hrvatskog naroda", dok se, s druge strane, taj broj jasenovačkih žrtava smanjivao, te se izbegavala i zataškavala istina.³⁹

Premijer Vojislav Koštunica prilikom svoje posete Hrvatskoj nije našao za shodno da se izvini za ratna razaranja i počinjene zločine,⁴⁰ i to u upravo u trenutku kada je u Hrvatskoj obeležavana 14. godišnjica tromesečne opsade Vukovara.⁴¹ Koštunica je tom prilikom izjavio da se problemi rata "ne rešavaju rečima, već rešavanjem problema"⁴² kojih ima na obe strane.⁴³

državnoj zajednici, jer je priznala odgovornost i krivicu za agresiju, za koju je Hrvati optužuju". "Milova vlast priznala agresiju", *Kurir*, 19. septembar 2005.

34 "Mesić: Hrvatska neće odustati od tužbe protiv SCG", *Danas*, 18. februar 2005.

35 Za obnovu stočnog fonda sa farme u Konavlima (650 krava) Hrvatska potražuje 385.000 evra. "Prebijanje preko kolena", *Vreme*, 4. avgust 2005.

36 "Saradnja je nužnost", *Politika*, 9. avgust 2005.

37 Milorad Pupovac "Ova inicijativa je protivrpska, protiv politike povratka Srba u Hrvatsku, kao i protiv poboljšanja odnosa Hrvatske i Srbije". "Protest ambasadoru Milanu Simurđiću", *Politika*, 2. mart 2005.

38 "Žestoka rasprava o Srbima u Hrvatskoj", *Danas*, 21-22. maj 2005.

39 "Sanader: utvrditi istinu o stradanju žrtava", *Danas*, 25. april 2005.

40 Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracionih logora, ima podatke da je kroz srpske logore prošlo oko osam hiljada hrvatskih vojnika i civila, od kojih je 300 umrlo u logorima od posledica zlostavljanja. "Kolona sjećanja za žrtve", *Danas*, 19-20. novembar 2005.

41 Tokom opsade Vukovara nastradalo je 1.624, a ranjeno 2.557 osoba, a nakon pada Vukovara pod JNA, iz razrušenog grada proterano je oko 22.000 Hrvata i nesrba. "Kolona sjećanja za žrtve", *Danas*, 19-20. novembar 2005.

42 Prilikom potpisivanja deklaracije o uspostavljanju trajektne veze preko Dunava na liniji Vukovar - Bač lokalni hrvatski političari iz HDZ i HSP su se oglasili

Prvo zvanično priznanje žrtava od strane Srbije za zločine počinjene na poljoprivrednom dobru *Ovčara* su presude izrečene u prvom predmetu koje je Haški tribunal prepustio srpskom pravosuđu. Veće okružnog suda za ratne zločine izreklo je kazne za 14 od ukupno 16 pripadnika Teritorijalne odbrane Vukovara, optuženih za ubistvo najmanje 192 hrvatska zarobljenika.⁴⁴ Istovremeno, pravni eksperti obe države su se zalagali za ustupanje slučaja *vukovarske trojke*, koji se vodi pred Haškim tribunalom, nacionalnim sudovima za ratne zločine. U Hrvatskoj se zločin u Vukovaru tretira kao "najteži zločin ikada počinjen u Hrvatskoj" i naglašava da apsolutni prioritet ima država u kojoj je počinjen zločin. U tužbi Hrvatske za agresiju i genocid protiv SRJ, odnosno SCG, pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, se pominje i Vukovar. U Srbiji se pak smatra da bi ustupanje predmeta *Ovčara* Hrvatskoj "imalo negativne posledice, jer bi u tom slučaju rastao otpor javnog mnjenja prema Tribunalu." Haški tribunal je tu dilemu razrešio tako što je zadržao predmet Vukovarske trojke za sebe.

U Skupštini Srbije je usvojen zakon koji je izjednačio četnički i partizanski pokret, što je izazvalo negativne reakcije u susednim zemljama. Poseta Stjepana Mesića SCG je odložena zbog proslave na Ravnoj gori, koja je bila organizovana i izvedena uz aktivnu podršku srbijanskih vlasti i uz učešće nekih vladinih funkcionera. Hrvatska nije želela da pruži legitimitet srbijanskoj reviziji⁴⁵ istorije 20. veka,⁴⁶ posebno imajući u vidu da su u ime sledbenika Draže Mihalovića⁴⁷ počinjena brojna zlodela protiv civilnog i drugog stanovništva 90-tih godina u ratu u Hrvatskoj.⁴⁸ U Srbiji gotovo da nije ni bilo reakcija na proslavu na Ravnoj gori a ministar inostranih poslova SCG Vuk Drašković, koji je i bio domaćin okupljanja na Ravnoj gori, je izjavio da "svoje odnose sa susedima nećemo uslovljavati time kako se oni postavljaju prema

oštrom porukom da bi potpredsednik srpske vlade Miroljub Labus, koji dolazi u Vukovar, pre toga morao da se izvini zbog onoga što se desilo u tom gradu, a ako to ne učini – ne treba ni da dolazi. "HDZ traži izvinjenje", *Politika*, 20. oktobar 2005.

43 "Oprez i uzdržanost", *Danas*, 25. novembar 2005.

44 Osam optuženih je kažnjeno sa 20 godina zatvora, trojica sa 15, troje je dobilo niže kazne, a dvojica su oslobođena zbog nedostatka dokaza.

45 Žarko Obradović "Mesićeva izjava sadrži poruku ne samo javnosti u Hrvatskoj, nego mnogo šire, jer se niko u svetu nije usudio da revidira istoriju onako kako smo to mi učinili". "Bez velike štete", *Politika*, 18. maj 2005.

46 Predsednik Hrvatske Stjepan Mesić izjavio je da u reformi školstva treba revidirati i udžbenike istorije kako bi se ispravno učilo o ustaškom razdoblju. "Hrvatska nije nastala na NDH, nego na antifazišizmu i naši mladi to treba da znaju, a znaće ako to budu učili u školi". "Mesić za revidiranje udžbenika istorije", *Danas*, 13. decembar 2005.

47 Hrvatsko Ministarstvo spoljnih poslova i evropskih integracija izrazilo je žaljenje što su nadležne institucije SAD omogućile uručenje odlikovanja predsednika Harija Trumana naslednicima vođe četničkog pokreta Dragoljuba – Draže Mihajlovića. "Osuda Zagreba", *Politika*, 10. maj 2005.

48 "Osuda Zagreba", *Politika*, 10. maj 2005.

događajima iz prošlosti,⁴⁹ pa isto očekujemo i od njih. Evropa je naš zajednički dom.⁵⁰ Ivo Sanader je predložio da Sabor donese izjavu kojom će se osuditi četnički pokret, svi njegovi zločini u Hrvatskoj i kolaboracija s fašizmom i nacizmom.⁵¹

Ovaj zakon je doveo u pitanje sve ostvarene pomake u saradnji sa susedima. Premijer Sanader je čak najavio mogućnost ponovnog uvođenja viza za građane SCG: "Riječ je o našim granicama i u tom smislu ćemo itekako pomno pratiti razvoj događaja u SCG i reagirati, ako treba, i sa viznim režimom."⁵² I pored varničenja povodom srpskog istorijskog revizionizma, te da "ideja političkog kontinuiteta RSK nije umrla,"⁵³ predloga da se Hrvatska tuži za genocid nad Srbima⁵⁴ i da je to država koja je svoju državnost utemeljila na genocidu,⁵⁵ hrvatska Vlada je donela odluku o produženju suspenzije viznog režima za građane SCG od 1. januara do 31. decembra 2006.⁵⁶

Poštovanje i zaštita manjinskih prava su problemi koje obe zemlje pokušavaju rešiti.⁵⁷ Srbija ne provodi aktivnu i odgovornu manjinsku politiku⁵⁸ a odnos prema manjinama menja se samo pod pritiskom međunarodne zajednice. Prema izveštajima međunarodnih institucija, pripadnici srpske manjine u Hrvatskoj su suočeni sa različitim vidovima diskriminacije posebno u oblastima zapošljavanja, u postupcima pred pravosudnim instancama, ostavarivanja stanarskih prava i slobodi kretanja.⁵⁹

49 Miroljub Albijanić "Ne mešamo se ni mi u način kako svoje poslove vodi Hrvatska, pa ne treba ni oni u naše". "Bez velike štete", *Politika*, 18. maj 2005.

50 "Mesić ne dolazi u Srbiju zbog Ravne gore", *Danas*, 17. maj 2005.

51 "Zagreb najavio mogućnost preispitivanja viznog režima sa SCG", *Danas*, 19. maj 2005.

52 "Zagreb najavio mogućnost preispitivanja viznog režima sa SCG", *Danas*, 19. maj 2005.

53 "Izmenjena etnička slika Hrvatske", *Politika*, 5. avgust 2005.

54 Skupštini RSK u izbeglištvu povodom 10 godina Oluje je prisustvovao brat Radovana Karadžića, Luka. "Tuže hrvatsku sudu u Hagu", *Politika*, 5. avgust 2005.

55 Ovacijama je propraćen i poseban pozdrav porodici Karadžić, Aleksandra Vučića, a okupljeni su nekoliko minuta skandirali ime Radovana Karadžića. U Domu Sindikata mogli su se kupiti poster, bedževi i privesci sa likom Vojislava Šešelja, a neki od okupljenih su nosili majice sa znakom Obraza. "Traže da se hrvatska država proglasi za genocidnu tvorevinu", *Danas*, 5. avgust 2005.

56 "Bez viza u Hrvatsku", *Građanski list*, 20. decembar 2005.

57 Stipe Mesić "Možemo otvoriti granice i sarađivati, a nacionalne manjine bi trebalo da nam budu mostovi te saradnje". "Zatvoriti ratne knjige", *Borba*, 7. jul 2005.

58 Prijeteće poruke pripadnicima hrvatske nacionalne zajednice pojavile su se na jednom zidu u vojvođanskom Vrbasu. Na zidu pisalo *Smrt Hrvatima, i Ubij, zakolji da Hrvat ne postoji*. Nakon obavljenog policijskog očevida prijeteće su poruke uklonjene, a DS u Vrbasu je zatražila da vladajuće stranke, SRS i SPS učine nešto kako bi se smanjila napetost. "U Vrbasu prijeteće poruke tamošnjim Hrvatima", *Jutarnji list*, 7. april 2005.

59 U izveštaju Evropske komisije o napretku Hrvatske navedeno je da su Srbi i Romi i dalje suočeni s diskriminacijom pre svega oko zaposlenja i da postoji problem u

Poslanici Samostalne demokratske srpske stranke (SDSS) na temelju sporazumu sa Hrvatskom demokratskom strankom (HDZ) naglašavaju da gotovo nigde u Hrvatskoj nije ostvareno garantovano pravo upotrebe srpskog jezika i pisma,⁶⁰ što je propisano i Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina.⁶¹ Poslanici Skupštine SCG ratifikovali su *Sporazum o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Hrvatskoj i hrvatske u SCG*, kojim se garantuju prava u oblasti kulture,⁶² obrazovanja, upotrebe maternjeg jezika i pisma, informisanja, naučnog istraživanja, baštine nacionalnih manjina i njihove zaštite.⁶³ SCG i Hrvatska se Sporazumom obavezuju da će u službeno upotrebu uvesti jezik i pismo nacionalnih manjina, omogućiti slobodno organizovanje, kulturne manifestacije i učesće u donošenju odluka koje se odnose na prava i položaj manjina. Sporazumom je predviđeno formiranje međuvladine mešovite komisije koja će pratiti sprovođenje sporazuma, a u čijem radu će učestvovati i predstavnici manjina.⁶⁴ Predstavnici obe države naglašavaju, sa jedne strane, očekivanja da pripadnici srpske i hrvatske manjine budu lojalni građani država⁶⁵ u kojima žive,⁶⁶ a, sa druge strane,

pogledu rešavanja problema nosilaca stanarskog prava. "Srbi i Romi diskriminirani", *Politika*, 10. novembar 2005.

60 Potpredsednik i saborski poslanik SDSS Milorad Pupovac traži od hrvatskog premijera Ive Sanadera da 7. januar kao pravoslavni božić bude neradni dan u svim školama u Hrvatskoj. Dodao je da će ako Sanader ne prihvati njegovu inicijativu on i SDSS tražiti da se izmeni školski kalendar za narednu godinu i ubaci 7. januar kao neradni dan. "Traže neradni dan u školama", *Politika*, 6-7. januar 2005.

61 "Nezadovoljstvo u redovima SDSS-a", *Politika*, 9. novembar 2005.

62 Potpredsednik SDSS Jovan Ajduković najavio je da će u Vukovaru uskoro biti formiran Srpski kulturni centar, u okviru kojeg će biti pokrenuta i multinacionalna televizija. To bi bila regionalna televizija, koja bi u bliskoj budućnosti poprimila međuregionalni karakter zato što bi tu bile uključene i televizije iz Vojvodine, Mađarske i Tuzlanskog kantona. "Jovan Ajduković: Uskoro multinacionalna televizija u Vukovaru", *Danas*, 24. oktobar 2005.

63 Značajan deo hrvatskog kulturnog blaga 8.500 muzejskih i 10.000 sakralnih eksponata, otuđenog tokom poslednjeg rata, još čeka na povratak u matične galerije. Deo umetničkih predmeta je vraćen, a kada će biti ostatak, zavisi od pregovora koje bi uskoro trebalo da nastave ministarstva kulture dveju zemalja. Povratak hrvatskih umetničkih dela je deo dogovora koji su dve države postigle u Njujorku 2001. na sastanku tadašnjih ministara spoljnih poslova. "Hrvatska još čeka kulturno nasleđe", *Danas*, 18. avgust 2005.

64 "Žestoka rasprava o Srbima u Hrvatskoj", *Danas*, 21-22. maj 2005.

65 Hrvatska policija je pokrenula istragu povodom dveju provokacija tokom proslave pravoslavnog božića u Borovu, a protiv četiri osobe iz Trpinje je pokrenut prekršajni postupak. Nekoliko mlađih lica je razvilo zastavu sa dvoglavim orlom i četiri ćirilčna slova S. U jednom od automobila uočena je osoba koja je na glavi imala šajkaču sa četničkom kokardom. "Provokacije u Vukovaru", *Politika*, 8. januar 2005.

ukazuju na značaj obaveza koje kao država matica imaju prema pripadnicima manjina u dijaspori.⁶⁷ Hrvatski zvaničnici odaju priznanje pripadnicima srpske manjine zbog njihovog doprinosa približavanju eurointegracijama, unapređenju kulture dijaloga te međusobnom uvažavanju i toleranciji. Premijer Sanader u tom smislu naglašava da je uz "pomoć manjina i njihovih predstavnika u Hrvatskom saboru"⁶⁸ učinjen krupan iskorak u poštovanju onih vrednosti koje delimo zajedno sa naprednom Evropom.⁶⁹ Hrvatski zvaničnici dalje naglašavaju važnost promene slike odnosa Srbije i Hrvatske jer "imamo mnogo više zajedničkog od onoga što se dešavalo pre deset godina."⁷⁰ Srpsko narodno veće – Nacionalna koordinacija veća srpske nacionalne manjine u RH – je službeni naziv novog zajedničkog predstavničkog tela Srba u Hrvatskoj⁷¹ koje je, prema odredbama Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, osnovano u Zagrebu.⁷² Hrvatski mediji ističu da "ne postoji ni jedan razlog da se bilo tko u Hrvatskoj osjeti povrijeđenim zbog donošenja odluke o zastavi; Srbi moraju imati prirodno pravo na zastavu, i na druge simbole, baš kao što nitko ne osporava pravo na zastavu hrvatskim Talijanima. Simboli nacionalnih manjina ne ugrožavaju RH, nego govore o njezinoj barem poželjnoj unutarnjoj toleranciji"⁷³ i razini demokracije".⁷⁴

Na poziv *Hrvatskog nacionalnog vijeća u SCG* u Somboru i Subotici je boravila delegacija Srba iz Hrvatske. Tom prilikom je hrvatski ambasador Tonči Staničić rekao da "nakon razdoblja kada su manjine bile uzrokom nesporazuma, dolazi vrijeme u kojem će manjine i međusobno praktcirati politiku sporazumijevanja, suradnje i uzajamnu solidarnost i podsticati države na što je moguće aktivniju manjinsku politiku, na što otvorenije međusobne odnose, kako države ne bi bile prepreke za ostvarivanje veza između matičnog

66 Vojislav Stanimirović "Srbima u Hrvatskoj sada nisu potrebni dušebrižnici poput onih koji su u Beogradu formirali Skupštinu RSK u progostvu". "Loša usluga Srbima", *Novosti*, 1. mart 2005.

67 "Važnost i zrna različitosti", *Politika*, 7. jul 2005.

68 U SDSS su zadovoljni rezultatima lokalnih izbora jer će imati dvostruko više poslanika nego na prošlim izborima. U Kninu je SDSS pobedio sa 36,5 odsto što mu osigurava 8 poslanika, u Vukovaru je dobio 30 odsto glasova.

69 Ivo Sanader. "Unapređenje suživota", *Politika*, 8. januar 2005.

70 Tonči Staničić. "Prepišite od nas", *Novosti*, 2. april 2005.

71 Koordinacija srpskih nacionalnih veća će biti krovna organizacija na nivou države i činiće je predstavnici izabranih županijskih veća srpske nacionalne zajednice u Hrvatskoj. Osnivačkoj skupštini prisustvovalo je 77 delegata iz 17 županija u kojima Srbi imaju izabrana veća svoje nacionalne manjine.

72 "Zajednički do prava", *Politika*, 6. april 2005.

73 Smirivanju napetosti ne doprinosi to što je HDZ nakon lokalnih izbora u maju 2005. u multietničkim gradovima Kninu i Vukovaru formirao lokalnu vlast u koaliciji s ultranacionalističkim hrvatskim strankama, ostavljajući po strani Samostalnu demokratsku srpsku stranku.

74 "Zastava hrvatskih Srba ne treba nikome smetati", *Jutarnji list*, 7. april 2005.

naroda i onih koji su u međuvremenu⁷⁵ nastali kao manjine. ⁷⁶ Hrvatska manjina u Srbiji je takođe u veoma nepovoljnoj situaciji⁷⁷, koju karakteriše neravnopravnost i diskriminaciju kako u odnosu na većinski narod, tako i u odnosu na ostale manjine u Srbiji. U *Deklaraciji Demokratskog Saveza Hrvata u Vojvodini* posebno se markira diskriminacija u državnim službama prilikom zapošljavanja i ne provođenje principa pozitivne diskriminacije. Ukazuje se na nepoštovanje odredbi o službenoj upotrebi hrvatskog jezika i pisma u državnim službama kao i u upravnim i sudskim postupcima. Oni ističu da "Hrvati u Vojvodini traže samo ono što i sve druge manjine imaju - ništa više, ništa manje".⁷⁸

Potpisivanjem *Sarajevske deklaracije* Hrvatska se obavezala da će aktivno podržati koordinirane regionalne napore i učiniti sve da dokaže da "država i njene institucije funkcionišu"⁷⁹ i da je u "nacionalnom interesu Hrvatske da se njeni građani koji su izbegli vrata u zemlju".⁸⁰ Iako zvanični Beograd deklarativno iskazuje zainteresovanost za pitanje povratka izbeglih,⁸¹ njihovu pravnu⁸² i imovinsku bezbednost, za konačno rešenje pitanja matičnih

75 Tonči Staničić "U vrijeme bivše Jugoslavije Hrvati su bili konstitutivni narod. Činjenica da su relativno nedavno priznati za manjinu je ujedno i razlog zašto oni još ne znaju što to znači biti manjina. Nemaju izgrađenu manjinsku infrastrukturu, uče se ponašati i funkcionirati kao manjina". "Hapšenje Gotovine ne treba slaviti, ali nije ni nešto oko čega treba tugovati", *Danas*, 17-18. decembar 2005.

76 "Susret Srba iz Hrvatske sa Hrvatima iz Srbije", *Danas*, 23. decembar 2005.

77 Tonči Staničić "Možda je najozbiljniji problem nedovoljna zastupljenost Hrvata u tijelima vlasti, predstavničkim, ali i na svim razinama. Da problema ima pokazuje i Deklaracija Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini o položaju hrvatske manjine i rasprava Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope." "Hapšenje Gotovine ne treba slaviti, ali nije ni nešto oko čega treba tugovati", *Danas*, 17-18. decembar 2005.

78 Program za Hrvate na TVNS počeo je emitovanje pre tri godine i trajao je, uz povremene prekide do juna 2004. Radi se o polusatnom programu koji je išao dva puta mesečno i za koji svi nadležni organi Srbije i Vojvodine smatraju da treba ponovo da krene emitovanje, pa zato treba pitati direktora TVNS zašto taj program ne ide. Problem je nastao zbog toga što nakon formiranja Hrvatskoj nacionalnog veća, pokretač tog programa Novinsko-izdavačka ustanova Hrvatska riječ, nije potpisala ugovor o emitovanju, jer TVNS izbegava da to učini. Potom su skinuli tu emisiju s programa, zato što novi ugovor nije potpisan. HNV je potom sazvalo pres konferenciju i nazvalo taj postupak diskriminacijom hrvatske manjine, da bi TVNS podnela tužbu protiv urednika emisije zbog širenja govora mržnje. "Granice ne predstavljaju problem u našim odnosima", *Danas*, 17. februar 2005.

79 Stjepan Mesić. "Ubrzati povratak izbeglica", *Danas*, 25. april 2005.

80 Stjepan Mesić. "Ubrzati povratak izbeglica", *Danas*, 25. april 2005.

81 Rasim Ljajić "od početka 2005. godine u Hrvatsku vratila 1941 osoba". "Rasim Ljajić: izvršena revizija tajnih optužnica iz Hrvatske", *Danas*, 15. jul 2005.

82 Tonči Staničić "spisak lica protiv kojih se vodi postupak u Hrvatskoj za počinjene ratne zločine je dostavljan srpskoj strani najmanje dva puta. Novi revidirani spisak je napravljen pred ljeto ove godine i na tom spisku se nalazi 930 osoba".

knjiga, imovinskih i drugih registara, kampanja koju je pokrenula Hrvatska za povratak izbeglica⁸³ u Srbiji je ignorisana i najveći broj reakcija je bio negativan. Državna politika Srbije je zadržavanje srpskih izbeglica u Srbiji kao deo strategije etničke konsolidacije same Srbije.

Prema planovima hrvatske vlade, do kraja 2006. godine, u Hrvatsku bi trebalo da se vrati najveći broj od 100.000 evidentiranih izbeglica. ⁸⁴ Prezentacija kampanje za povratak u hrvatskoj ambasadi u Beogradu je otkazana budući da republički Komesarijat za izbeglice nije odgovorio na poziv. Hrvatski ambasador u Beogradu kaže da je "umesto komunikacije" u medijima osvanulo saopštenje u kojem se govori "da nije trenutak za kampanju, da ona neće doprinijeti procesu povratka i da su izbeglice i udruženja izbeglica protiv kampanje".⁸⁵ Apeli da se otvori dijalog i konstruktivan prostor rešavanju složenog pitanja povratka sa srbijanske strane nisu praćeni konkretnim aktivnostima, već pre uslovljavanjima koja idu u pravcu "internacionalizacije ovog problema" i iniciranju "međunarodnih foruma da taj proces pospeše".⁸⁶ Kao deo kampanje povratka u Konzulatu Republike Hrvatske je otvoren informativni telefon posebno namenjen izbeglicama iz Hrvatske. To je još jedan od načina da izbeglice dobiju sve informacije koje se tiču zaštite njihovih prava, od prava na povratak pa sve do zaštite imovine, penzija...⁸⁷

Prepreke bržem povratku su: nedostatak napretka u rešavanju pitanja izgubljenog stanarskog prava na društvene stanove, ograničeni ekonomski izgledi, delimično zbog diskriminacije u zapošljavanju i nezadovoljavajuće sprovođenje zakona o proporcionalnoj zastupljenosti manjina u državnoj administraciji, sudstvu i lokalnoj samoupravi. Na većini područja nema povratnika Srba u policiji, sudstvu ili regionalnim uredima državnih ministarstava. Evidentan je porast nasilja nad Srbima. ⁸⁸Hrvatska policija je

"Hapšenje Gotovine ne treba slaviti, ali nije ni nešto oko čega treba tugovati", *Danas*, 17-18. decembar 2005.

83 Vojislav Stanimirović "državna statistika Hrvatske beleži da se vratilo oko 110. 000 ljudi, ali mi mislimo da se vratilo oko 80. 000. Ima bar još 150. 000 koji su se u SCG trajno naselili, a mnogi dolaze samo povremeno jer ovde nemaju uslova da se vrata za stalno". "Loše, ali bolje", *Novosti*, 26. maj 2005.

84 Lokalni izbori u Hrvatskoj su, po mišljenju Milorada Pupovca bili ohrabrenje za povratak, korak prema integraciji srpske zajednice u institucije vlasti, javne poslove i u hrvatsko društvo u celini. "Mržnja sa ekrana", *Politika*, 24. maj 2005.

85 Tonči Staničić. "Hapšenje Gotovine ne treba slaviti, ali nije ni nešto oko čega treba tugovati", *Danas*, 17-18. decembar 2005.

86 Rasim Ljajić. "Spisak osumnjičenih tek krajem avgusta", *Danas*, 4. avgust 2005.

87 "Informativni telefon za izbeglice", *Danas*, 15. jul 2005.

88 Kancelarija visokog komesarijata UN za izbeglice u Hrvatskoj najoštrije je osudila napade na srpske povratnike u selu Ostrovica kod Benkovca. Iako takve incidente smatra izlovanima, a bezbednosnu situaciju na područjima povratka

sačinila izveštaj o etnički motiviranim incidentima⁸⁹ u 2005. Policija u većini slučajeva nije uspjela da otkrije i uhapsi počinioce.⁹⁰ Od 25 Srba uhapšenih u Hrvatskoj prošle godine, 20 su bili upravo povratnici iz izbeglištva.⁹¹ Uzroke za ovakav trend Ratko Gajica, saborski zastupnik SDSS, vidi u ukupnoj atmosferi u nekim delovima Hrvatske (šibensko, zadarsko zaleđe⁹²), ali ne više u ideološkim, nego privatnim interesima.⁹³ Hrvatska javnost otvara prostor kritičkog sagledavanja političke zaostavštine prethodnog perioda⁹⁴ i suočavanja sa vlastitom prošlošću.⁹⁵ Prema izveštaju *Human Rights Watch*, još uvek broj suđenja za ratne zločine nad Srbima⁹⁶ daleko nadmašuje broj suđenja

zadovoljavajućom, UNHCR upozorava da je učestalost napada na povratnike i njihovu imovinu u poslednje vreme zabrinjavajuća. "Osuda UNHCR", *Novosti*, 21. jul 2005.

89 Po policijskom izvešću otkriveno je svega trećinu počinitelja prekršajnih i kaznenih djela na štetu građana srpske nacionalnosti. Ukupno 50 slučajeva (dva umorstva, četiri podmetnute eksplozije, tri teške povrede, pet teških krađa, šest slučajeva uništenja imovine, paljenje automobila, upotreba vatrenog oružja...).

90 Milorad Pupovac: "to pogoduje širenju i obnovi jedne vrste nacionalizma, uzrokovanog politikom straha i još uvijek nedovoljnom spremnošću za davanje jasnih političkih iskaza". "Srbi u pat poziciji", *Vreme*, 9. jun 2005.

91 "Srbi građani drugog reda", *Novosti*, 3. mart 2005.

92 Slobodna Dalmacija piše da je u razdoblju od 1991. do 1993. u Zadru i okolini, koji su za vreme rata bili pod kontrolom hrvatskih policijskih i vojnih snaga ubijeno između deset i dvadeset srpskih civila i minirano destine kuća izbeglih Srba, a da nikad ni za jedno od tih kaznenih dela nije otkriven ni jedan počinitelj. "Zadarski slučaj Glavaš", *Politika*, 2. avgust 2005.

93 "Ukupna atmosfera na tim prostorima je nepovoljna i ona još uvijek proizvodi animozitete u mjeri koja je neprimjerena ovom vremenu i tolikom odmaku od ratnih događaja. S druge strane, čelni ljudi u lokalnim sredinama, neke boračke udruge, i neki drugi lobiji koji prije svega rade za svoju privatnu stvar, stalno podgrijavaju takvu atmosferu jer im je ona u interesu. Naprosto hoće zauzeti ili zadobiti nečiju tuđu imovinu ili nečije tuđe pravo".

94 Emisija Latinica, koja je pokrenula pitanje političke ostavštine Franje Tuđmana je izazvala burne reakcije u javnosti. Vladimir Šeks "Latinica je jedna blasfemična krivotvorina hrvatske povjesti".

95 Prema podacima državnog tužilaštva do kraja prošle godine podneseno je ukupno 3.558 kaznenih prijava protiv osumnjičenih za ratni zločin. Podignuto je oko 1360 optužnica, osuđenih za ratni zločin je oko 550, a odbijeno je oko 240 optužnica. Pravosnažno su osuđena samo četvorica Hrvata i to za zločine u Gospiću i Paulin Dvoru kod Osjeka. Još 420 istraga traje, a zbog nedostatka dokaza obustavljeno je 1.440 istraga. "Osuđeno malo Hrvata", *Glas*, 9. avgust 2005.

96 U Splitu je na osnovu novog istražnog zahteva koji je županijsko tužilaštvo u Splitu početkom decembra 2004. podnelo protiv petorice od osam bivših policajaca Hrvatske vojske, otvoreno ponovljeno predistražno ispitivanje bivših hrvatskih vojnih policajaca optuženih za ratni zločin nad civilima u Lori 1992. "Zlostavljeni i ratni zarobljenici", *Politika*, 8. mart 2005.

protiv Hrvata. ⁹⁷Protokol o saradnji Ministarstava pravde Hrvatske i Srbije je institucionalizovao saradnju dva ministarstva⁹⁸ i otvorio mogućnost jednostavnijeg rešavanja brojnih pitanja od transfera zatvorenika do realizacije sporazuma o socijalnom osiguranju⁹⁹ i sporazuma o sukcesiji. Održivost povratka je nezadovoljavajuća, uglavnom iz razloga vezanih za probleme stanovanja i zaposlenja, te delom usled nedostatka osnovne komunalne i društvene infrastructure. Proces povratka i integracije teče sporo,¹⁰⁰ uprkos sadašnjoj pozitivnoj atmosferi koju je omogućila hrvatska Vlada uz podršku opozicije i političkog vodstva srpske manjine.

SDSS, politički reprezent srpske manjine u Saboru, uslovljava podršku Sanaderovoj vladi rešavanjem pitanja koja su ključna za uspešniji povratak izbeglica: da se nastavi sa razvojem područja od posebne državne skrbi, obnovom i povratkom imovine, te rešavanjem pitanja stanarskog prava.¹⁰¹ Rešenje problema stanarskog prava Hrvatskoj je postavljeno kao jedan od uslova u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju EU. Preporuka OEBS je da je neophodno izmeniti Zakon¹⁰² o parničnom postupku¹⁰³ kojim bi se zabranilo da korisnici imovine podižu tužbe protiv vlasnika (Srba povratnika) za naknadu uloženi sredstava.¹⁰⁴ Ostalo je otvoreno i pitanje pronevere srpske

97 Za šest meseci od potpisivanja sporazuma hrvatskog i srpskog pravosuđa u zatvore u Srbiju prebačeno je pet Srba, dok dalji proces čeka još 60 Srba u hrvatskim kazamatima. "Da se ne zaboravi", *Novosti*, 13. avgust 2005.

98 "Sporazum o saradnji ministarstva pravde Srbije i Hrvatske", *Danas*, 6. decembar 2005.

99 Dve države su potpisale i Sporazum o socijalnom osiguranju ratifikovan 2003, kada su počele da pristižu i prve penzije korisnicima u Srbiji i Hrvatskoj. Danas se redovno isplaćuje više od 12. 000 hrvatskih penzionera u Srbiji. Srpski pregovarači se nisu izborili za povratak neisplaćenih penzija kao ni za obračun ostvarenog radnog staža Srba. Tu je i problem prava na deonice koje su podeljene tokom procesa privatizacije. "Prebijanje preko kolena", *Vreme*, 4. avgust 2005.

100 Hrvatski pučki pravobranitelj Ante Klarić govori o "nekoliko čimbenika koji tome pridonose, posebno spor povrat imovine, nerešeno pitanje bivših nositelja stanarskog prava, uništavanje napuštene imovine, te zahtevi za naknadu od strane privremenih korisnika, uključiv i sudske presude koji finansijski opterećuju vlasnike koji ne bi trebali snositi posledice radnji za koje nisu odgovorni".

101 "Pupovac najavio podršku rebalansu budžeta", *Danas*, 6. jul 2005.

102 Polazna teza procedure za povratak: podnosilac zahteva može biti samo lice koje nakon dobijenog rešenja mora živeti u Hrvatskoj i može ući u proceduru otkupa stana po povoljnim kreditima. Pupovac je ocenio prvi uslov kao rasistički. "Prebijanje preko kolena", *Vreme*, 4. avgust 2005.

103 "Upozorenje OEBS-a", *Politika*, 11. april 2005.

104 Misija OEBS i druge međunarodne organizacije koje deluju u Hrvatskoj izrazile su zabrinutost zbog prinudne prodaje kuće srpskog povratnika Steve Zabradca, koji privremenom korisniku, koji je u njoj živio od 1992. nije mogao da plati naknadu za neodobrena ulaganja u kuću. Predstavnici međunarodnih organizacija preporučili su hrvatskim vlastima da donesu zakonske odredbe kojima bi se zabranilo da privremeni

imovine putem okupa Agencije za pravni promet i posredovanje nekretninama (APN). Do sada je pokrenuto 127 sudskih procesa. Zahvaljujući šemi koju su uveli korumpirani zvaničnici i sindikati organizovanog kriminala, napuštene kuće je kupila hrvatska država i prodala ih bez znanja vlasnika.¹⁰⁵ U SDSS su nezadovoljni dosadašnjim ostvarivanjem sporazuma sa HDZ o vraćanju imovine srpskih izbeglica i prognanih, tačnije, neispunjavanjem bitnih tačaka tog sporazuma.¹⁰⁶ Hrvatska je po drugi put produžila rok za predaju zahteva za stambeno zbrinjavanje bivših nositelja stanarskih prava koji su to pravo ostvarili na teritoriji Republike Hrvatske, ali izvan ratom zahvaćenih područja od posebne državne skrbi. Produžetak roka za predaju zahteva pozdravile su manjinske i međunarodne organizacije, prvenstveno OEBS, u prvom redu zbog činjenice da je do sada nadležno Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka zaprimilo samo oko 2.600 od oko, 27.000 takvih stanova.¹⁰⁷

Došlo je do pomaka i u rešavanju otvorenih pitanja, poput pitanja granice, koje se više ne tretira kao "političko ili međunarodno pitanje". To je rezultat i opredeljenja za evropske integracije, koje kao preduslav traže rešavanje teritorijalnih sporova. Otuda se na pitanje granice više gleda kao na "tehničko" koje treba "rešiti pre ulaska u EU".¹⁰⁸ Međudržavna diplomatska komisija se bavi tim pitanjem i nastavlja rad na identifikaciji granične crte i najveći deo pitanja, poput Prevlake i severne granice, se rešava. Komisija nastavlja rad na temelju Protokola o identifikaciji – utvrđivanju granične crte iz 2002.¹⁰⁹

korisnici kuća pod upravom Vlade Hrvatske tuže prave vlasnike tih nekretnina i zahtevaju naknadu ulaganja. "OEBS u Hrvatskoj brine prinudna prodaja kuće srpskog povratnika", *Danas*, 17-18. decembar 2005.

¹⁰⁵ Sada je to okarakterisano kao najveća balkanska prevara; lukava varijacija na temu etničkog čišćenja. Od formiranja APN je potrošio više od 200 miliona evra na kupovinu 8.380 srpskih kuća u oblasti Krajine ili Slavonije. Veći deo tog novca je otišao u privatne džepove. "Hrvatska prevara za proterane Srbe", *Nacional*, 14. februar 2005.

¹⁰⁶ Od početka prošle godine, kada je prema službenim podacima bilo 3.509 zaposnutih kuća u vlasništvu srpskih izbeglica, vlasnici ne mogu da uđu u još 1.197, iako je rok za njihovo vraćanje istekao 31. decembra. "Hiljadu zaposnutih kuća", *Politika*, 13. januar 2005.

¹⁰⁷ Milorad Pupovac upozorio je Sanadera kazavši kako građanima srpske nacionalnosti još nije vraćeno 887 stambenih jedinica, niti jedna lipa nije utrošena za stambeno zbrinjavanje bivših nositelja stanarskog prava, a potrošena su i sva sredstva za obnovu 3.500 kuća od 4. do 6. kategorije oštećenja predviđena za celu ovu godinu. On ocenjuje kako zastoju u realizaciji sporazuma je podjednako opasan za Vladu RH, kao i za srpsku manjinu.

¹⁰⁸ "Granice ne predstavljaju problem u našim odnosima", *Danas*, 17. februar 2005.

¹⁰⁹ Granica na Šarengradskoj adi, kao i na ostalim džepovima na Dunavu i oko ove reke može se, između ostalog utvrditi i uvidom u katastarske knjige. "Granice ne predstavljaju problem u našim odnosima", *Danas*, 17. februar 2005.

Obostrani je stav da je potrebno utvrditi pravce ekonomske i tehnološke saradnje kako bi se pronašla zajednička tržišta i realizovali zajednički programi. Dve zemlje mogu biti zadovoljne robnom razmenom koja je prema poslednjim pokazateljima u prvih osam meseci ove godine zabeležila rast od 50 odsto u odnosu na isti period prošle godine i iznosi oko 300 miliona dolara.¹¹⁰ Od ukupnog broja srpskih firmi sa stranim ulaganjima, dva posto se odnosi na hrvatska preduzeća.¹¹¹ I pored sporadičnih izliva *ekonomskog patriotizma*, potpredsednik Vlade Srbije Miroljub Labus ocenio je prilikom osnivanja Hrvatskog poslovnog kluba¹¹² u Beogradu, da su rezultati saradnje hrvatskih i srpskih preduzeća iznad očekivanja.

¹¹⁰ "Tonči Staničić: odnosi Hrvatske i SCG idu napred", *Danas*, 25. oktobar 2005.

¹¹¹ Radnici *Toze Markovića* su protestovali ispred konferencijske sale s parolama *Hoćemo crep, ali ne krijep*, revoltirani činjenicom da njihovu firmu hoće da kupi hrvatska Nekse grupa. *Šta da ti kažem, vidiš i sam zašto protestujemo! Nas biju u Hrvatskoj, a njih ovde štiti naša milicija*. "Toza poklon Mesiću za Oluju", *Nacional*, 26. jul 2005.

¹¹² Klub je namenjen srpskim i hrvatskim preduzećima, gde će razmenjivati iskustva, što će doprineti poboljšanju ekonomske saradnje dveju zemalja. "Saradnja iznad očekivanja", *Politika*, 22. novembar 2005.

BOSNA I HERCEGOVINA: BREME PROŠLOSTI

Odnosi između SCG i Bosne i dalje su opterećeni brojnim problemima iz nedavne prošlosti koji još uvek nisu rešeni na zadovoljavajući način. Politička elita u Srbiji ulaže ogromnu energiju kako bi osporila tužbu BiH za agresiju i genocid protiv SCG,¹ dok se do sada izrečene presude u Haškom tribunalu trivijalizuju. Politika agresije i etničkog čišćenja² koja je rezultirala raseljavanjem više od dva miliona stanovnika, ubistva oko 200.000 ljudi, te na desetine hiljada silovanja, u Srbiji se pokušava svesti na "zločinački karakter jednog režima"³. Osim toga, budućnost B-H kao jedinstvene države u velikoj meri zavisi i od revizije Dejtonskog sporazuma koja treba da relativizuje etnički princip.

Saradnju između dve zemlje generiše, pre svega, međunarodna zajednica. I SCG i BiH su otpočele pregovore o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, jer je to jedini način da zapadni Balkan ne ostane "crna rupa u Evropi"⁴. S obzirom da je istovremeno pokrenuto i rešavanje statusa Kosova, Beograd insistira da se u pregovorima o pridruživanju BiH Evropskoj Uniji (EU) ima u vidu njena specifičnost, kao "što su imali u vidu i specifičnost državne zajednice SCG".⁵ Time se želi ukazati na sličnost položaja RS sa Kosovom. Ovakvim stavom srbijanska elita jasno

1 Član Predsedništva BiH Sulejman Tihić "Presuda je važna zbog istine, pravde i žrtava. Ona je važna i za uspostavljanje poverenja i unapređenja odnosa između naših zemalja i naših naroda, jer samo na temeljima istine i pravde možemo graditi bolju budućnost". "Tihić: presuda važna zbog istine", *Danas*, 31. decembar – 3. januar 2006.

2 Ambasador BiH u Beogradu Tomislav Leko pozdravio je reakciju vlade Srbije na objavljivanje snimka ubistva Muslimana iz Srebrenice i ocenio da je to pravi put za rešavanje otvorenih pitanja između Beograda i Sarajeva. "Leko pozdravio reakciju Beograda", *Politika*, 6. jun 2005.

3 Predsednik Političkog saveta DS Dragoljub Mićunović. "Kriv režim", *Novosti*, 4. jun 2005.

4 "Kosovo i SCG najveći izazovi za EU", *Danas*, 28-29. januar 2006.

5 Aleksandar Simić, savetnik premijera Srbije, "Optužbama kriju krivicu", *Novosti*, 16. septembar 2005.

demonstrira da pitanje granica na Balkanu ne smatra dovršenim⁶ i računa na novo povlačenje etničkih granica.

Desetogodišnjica masakra u Srebrenici bio je povod da se međunarodni akteri ponovo odrede prema zločinu počinjenom u Srebrenici, što se očekivalo i od Srbije. Suprotno očekivanjima, u Srbiji je na delu negiranje,⁷ poricanje stvarnosti⁸ i relativizacija⁹, kao i uspostavljanje protivteže srebreničkom genocidu zloupotrebom srpskih žrtava u Bratuncu¹⁰. Stradanja sarajevskih Srba¹¹ se takođe kvalifikuju kao genocid¹².

Odlazak predsednika Srbije Borisa Tadića¹³ u Srebrenicu nije predstavljao gest političara koji je prihvatio odgovornost Srbije za planirano i sistematsko uništavanje bošnjačke populacije¹⁴. Komemoracija, na kojoj su svi međunarodni predstavnici priznali svoju odgovornost zbog nečinjenja,

6 Boris Tadić "Ovo je region tradicionalnih međuetničkih konflikata koji su danas manje ili više suzbijeni, ali uvek postoje neka osetljiva pitanja koja mogu da te sukobe ponovo ožive. I svaki prešedan u regionu može da bude tragičan". "Tadić protiv nametanja", *Novosti*, 21. novembar 2005.

7 Sulejman Tihić "negiranje genocida je poslednja faza genocida". "Upotreba genocida", *NiN*, 14. jul 2005.

8 Zoran Stojković, ministar pravde "Snimak o zločinima pripadnika paravojne formacije Škorpion izaziva gorčinu, ali to je samo jedan od više učinjenih zločina kojih je bilo na celoj teritoriji bivše Jugoslavije". "Suđenje u Srbiji", *Nacional*, 6. jun 2005.

9 Tomislav Nikolić "Jednostrani pristup Srebrenici je neprihvatljiv za SRS. Boli me to što u Srbiji svi govore o zločinima koje su počinili Srbi, a niko ne govori o zločinima koje su počinili muslimani. Ako je neko od Srba u RS počinio zločin, kakav je to greh za Srbiju?". "Svedoci zločina", *Danas*, 8. jun 2005.

10 U toj nameri je falsifikovan datum bratunačkog pokolja Srba iz 1993, koji se desio na Božić kao odmazda za prethodni zločin Srba nad Muslimanima. Tako je srpska strana 12. jula komemorirala 3.000 ubijenih i nestalih Srba tokom rata u BiH.

11 U Sarajevu tokom 44 meseca opsade poginulo je nešto više od 11 hiljada ljudi, od toga 1.500 dece. U proseku 1000 granata iz oružja JNA dnevno je padalo na Sarajevo tokom opsade. Obruč oko Sarajeva je bio dug 62 km, sa 12.000 vojnika. "Hiljadu granata dnevno", *Danas*, 6. april 2005.

12 Poređenje stradanja Srba u Sarajevu sa genocidom u Srebrenici "ravno je političkom slepilu i niko ne može zbog trenutnih političkih potreba, menjati niti prekrajati istinu". "Bukejlovićeva politička provokacija", *Danas*, 29. mart 2005.

13 Članice udruženja Žene Srebrenice poslale su pismo bošnjačkom članu Predsedništva BiH Sulejmanu Tihiću i reis-ul-ulemi islamske zajednice u BiH Mustafi Ceriću u kojem zahtevaju da se zabrani dolazak delegacije iz SCG na komemoraciju povodom desetogodišnjice od zločina u Srebrenici. One su upozorile da ukoliko dođu predstavnici SCG "neće odgovarati za svoje postupke". "Ne dolazite u Srebrenicu", *Novosti*, 4. jun 2005.

14 Berlinski dnevnik Velt, podseća da je masakr u Srebrenici bio u Srbiji tabu, i da je jedna TV anketa pokazala da jedva 50 odsto anketiranih veruje da se u Srebrenici dogodio zločin, a da dve trećine njih smatra Karadžića i Mladića herojima. "Žig teške sramote", *Politika*, 5. jun 2005.

završila se tako što se javno izvinio "ceo svet, osim Srba".¹⁵ Bivši šef pravnog tima BiH u tužbi za agresiju i genocid protiv SCG, Fransijski Bojl, je izjavio da je dolazak predsednika Srbije Borisa Tadića uvreda za žrtve Srebrenice: "Njegov dolazak u Potočare je isto kao da je nacistički oficir¹⁶ došao u Aušvic".¹⁷

Inicijativa osam NVO da se u Skupštini Srbije usvoji Deklaracija kojom bi se preuzela odgovornost za počinjeni genocid i odalo priznanje žrtvama u Srbiji je dočekana sa velikom odijumom.¹⁸ Osam NVO je organizovalo brojne manifestacije tim povodom. Tako je promocija knjige "Srebrenica: od poricanja do priznanja", u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, u Skupštini Vojvodine bila je jedino zvanično institucionalno obeležavanje desetogodišnjice masakra u Srebrenici. Zatim, oŽene u crnom su organizovale protest *Da ne zaboravimo*, koji je prekinut pošto je jedna grupa ekstremista bacila suzavac skandirajući "Nož, žica, Srebrenica", "Ovo je srpska zemlja!"¹⁹. Skoro svi bilbordi sa *umetnički prikazom zločina u Srebrenici* u Beogradu, Čacku, Nišu i Novom Sadu, osvanuli su premazani crnom bojom, iscepani ili ispisani raznim grafitima. "Biće reprise", "Milica Rakić", "Nož, žica, Srebrenica", "Da vidiš, da pamtiš, da ponoviš"²⁰. Fond za humanitarno pravo je prikazao dokumentarni film o *Škorpionima* koji je pre toga prikazan u Haškoj sudnici. Na ove pokušaje osam NVO da se prekine opšte prihvaćena zavera šutnje usledile su reakcije, poput one, "Zašto ti najveći borci za mir idu na svest ljudi tako da izazivaju kontraefekat. Da li su oni u problemu pošto je sada mir, pa im treba nešto drugo da bi se borili protiv toga?"²¹

Predsednik Skupštine Srbije, Predrag Marković, je rekao da je "Srebrenica mrlja na savesti celog²² čovečanstva"²³ ali da Skupština Srbije nije bila "nadležna da raspravlja o pojedinačnom događaju, koji se pritom dogodio van naše teritorije"²⁴. Skupština Srbije je 11. jula započela sednicu minutom ćutanja za sve žrtve stradale u Srebrenici, Bratuncu, Skelanima i Londonu. U sali nisu bili prisutni poslanici SRS, dok je samo jedan poslanik DS bio

15 "Loše što je izostalo izvinjenje Borisa Tadića", *Danas*, 13. jul 2005.

16 U dane kada se u Potočarima obeležavala godišnjica stradanja Bošnjaka, na nekoliko mesta u Negotinu su osvanuli grafiti: "Mladiću, hvala ti za srpsku Srebrenicu", "Nož, žica, Srebrenica", "Srebrenica 1995-2005", koje je potpisao Nacionalni stroj. "Poruke zahvalnosti Mladiću", *Danas*, 14. jul 2005.

17 "Cilj je ukidanje Republike Srpske", *Novosti*, 12. jul 2005.

18 18 Miloš Aligrudić "tekst deklaracije je neprimeren, jer implicira pokajanje celog naroda za ratne zločine kao da su svi građani podržavali zločine, iako je većina bila protiv". "Marković: hitno o osudi zločina", *Danas*, 7. jun 2005.

19 "Zagađujete nam grad". "Suzavac na Srebrenicu", *Danas*, 11. jul 2005.

20 "Divljanje po zločinu", *Glas*, 7. jul 2005.

21 Savo Štrbac. "Srebrenica na bilbordima", *Kurir*, 2-3. jul 2005.

22 Predstavnički dom američkog Kongresa i Senat usvojili su Rezoluciju o Srebrenici. "Lažna pobeda", *Nacional*, 7. jul 2005.

23 Pol Volfovic. "Mrlja na savesti celog čovečanstva", *Danas*, 12. jul 2005.

24 "Svi za osudu", *Novosti*, 4. jun 2005.

prisutan.²⁵ U republičkoj Skupštini raspravljalo se o Rezoluciji koja generalno osuđuje sve ratne zločine. To je bio pokušaj da se pokaže da Srbija ne odobrava zločine i da za njih treba da odgovaraju pojedinci²⁶ kako bi se izbeglo "bacanje anateme na čitav srpski narod".²⁷ Imajući u vidu ovakav dominantan stav srpske političke elite²⁸, prisustvo predsednika Tadića u Potočarima u bosanskohercegovačkoj javnosti se uglavnom tumačilo kao njegov lični²⁹ stav.³⁰ Samo je *Bošnjačko nacionalno veće* SCG donelo odluku da se 11. jul obeležava kao Dan sećanja. Poslanici Evropskog parlamenta³¹ su izrazili žaljenje zbog toga što parlament Srbije nije usvojio rezoluciju kojom se priznaje zločin u Srebrenici.

Reakcija na godišnjicu Srebrenice samo je ogolila nespremnost srpske političke elite da preuzme odgovornost, odnosno da se u suštini nije odustalo od projekta ujedinjenja srpskih etničkih prostora.³² Ponovo su se čuli komentari da je Srbija i dalje "jedina garancija da Srbi opstanu na području BiH, jer se radi o istom narodu. Rijeka Drina nije nikad predstavljala granicu razdvajanja"³³ Reforma objedinjavanja policijskih i oružanih snaga BiH u Banjaluci i Beogradu izaziva strah od revizije Dejtonskog sporazuma i uvođenje briselske, evropske "BiH na mala vrata"³⁴. Kao reakcija³⁵ predlaže se

25 "Dreka zbog tišine", *NiN*, 14. jul 2005.

26 Miroslav Labus "Mora se otvoreno reći da su to uradili zločinci, to je odgovornost diktatorskog režima koji je ubijao i naše i druge ljude". "Ubice imaju ime", *Novosti*, 5. jun 2005.

27 Tomislav Nikolić, potpredsednik SRS. "Svi za osudu", *Novosti*, 4. jun 2005.

28 Udruženje studenata beogradskog Pravnog fakulteta Nomokanon saopštilo je da je tribina Istina o Srebrenici, bila "naučni skup zasnovan na činjenicama i da nije organizovana radi proslavljanja i veličanja zločina". "Tribina o Srebrenici bila naučni skup", *Politika*, 19. maj 2005.

29 Povodom tribine Istina o Srebrenici, na kojoj se govorilo o oslobađanju Srebrenice, Boris Tadić je izjavio da "u svakoj zemlji građani imaju pravo da slobodno iskazuju svoj stav, čak i kada je on suprotan zvaničnoj politici zemlje".

30 Mirsad Tokača direktor istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva "To nikako ne znači da je tim postupkom država Srbija odala poštu stradalim Bošnjacima u Srebrenici". "Tadić nije država Srbija", *Novosti*, 14. jul 2005.

31 Poslanici Evropskog parlamenta su izglasali Rezoluciju o budućnosti zapadnog Balkana deset godina posle Srebrenice. "Osuda zločina i poziv na saradnju sa Hagom", *Danas*, 8. jul 2005.

32 Vlada Republike Srbije uoči obeležavanja ratnih zločina koji su počinjeni 11. jula u Srebrenici i 12. jula u Bratuncu najodlučnije osuđuje sve ratne zločine i ističe da je od suštinske važnosti da se pri njihovoj osudi ne sme praviti razlika među nevinim žrtvama na osnovu njihove nacionalnosti i vere. "Vlada Srbije osuđuje sve ratne zločine", *Danas*, 8. jul 2005.

33 Slavko Jovičić "I pored svega mi ne očekujemo mnogo od Srbije jer je jasno da je i Srbija ucijenjena od strane međunarodne zajednice i da ne smije pominjati RS. "Svi očekuju Tadićevu i Koštuničinu zaštitu", *Danas*, 14. septembar 2005.

34 "Dejton prava milost", *Politika*, 3. februar 2005.

raspisivanje referendumu o izdavanju RS iz sastava BiH³⁶. Predsednik Srbije je tim povodom izjavio da "srpskom narodu mnogo znači postojanje RS i ne bi bilo dobro da se protivno volji jednog od tri naroda to menja".³⁷ Ključna uloga Beograda u otežavanju pregovora o reformama u BiH je očigledna, jer "stanje u BiH žele iskoristiti za predstojeće pregovore o statusu Kosova".³⁸ Opstrukcijom reformskih nastojanja³⁹, B-H je postala taoc beogradske politike čiji je cilj da uspori i oteža njeno približavanje EU. Milorad Dodik, predsednik SNSD, smatra da bi "Srbi mogli da zatraže nezavisnost ukoliko pozicija RS bude ugrožena, koristeći isti argument kao Albanci na Kosovu"⁴⁰.

SPC je bila aktivan faktor u ratu Bosni⁴¹ i štitila je počiniocima zločina tokom ratova u BiH⁴², ostala je dosledna u podršci nosiocima⁴³ i direktnim egzekutorima zločina.⁴⁴ Jeromonah Gavriilo, koji je blagoslovio počiniocima zločina nad šestoricom Bošnjaka kod Trnova, ne kaje se što je blagoslovio pripadnike paravojne jedinice *Škorpioni*, jer se "ne smeju zaboraviti isti i gori zločini počinjeni nad srpskom decom".⁴⁵ Sanda Rašković-Ivić, koordinator Centra za Kosovo, ukazuje da su Srbi suočeni sa "velikom opasnošću od sinhronizovane medijske i političke kampanje da se srpski narod prikaže kao

35 SRS zahteva da skupštine Srbije i SCG zakažu sednice na kojima bi se raspravljalo o problemu koji se postavio pred RS nakon zahteva da ukine svoju policiju. "Radikali podržali RS", *Danas*, 16. septembar 2005.

36 "Pet regija", *Politika*, 31. januar 2005.

37 "Tadić protiv nametanja", *Novosti*, 21. novembar 2005.

38 "Premijer Bukejlović ne očekuje sankcije", *Danas*, 16. septembar 2005.

39 Reforma policije je bila poslednji uslov za BiH kako bi potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU.

40 "Dodik: RS mogla bi da traži nezavisnost", *Start*, 3. decembar 2005.

41 Film o egzekuciji šestorice Bošnjaka kod Trnova prikazuje kako otac Gavriilo, starešina manastira Privina Glava, blagosilja Škorpione rečima: "Braćo, Turci se povampiriše. Hoće srpske svetinje. Daj vernoj vojsci tvojoj da bude na savlađivanje neprijateljskog naroda". "Imam petoricu u paketu", *Novosti*, 4. jun 2005.

42 Vi ste danas na ovom svečanom činu položili zakletvu kakvu su polagali vaši preci kroz istoriju, dostojnu srpskog roda. Položili ste je pred časnim ocima SPC, pred časnim krstom, pod zastavom i himnom RS i ni pred čim više, i ni u ime koga. "Na Manjači Bosne - nema", *Novosti*, 17. april 2005.

43 Patrijarh Pavle je prisustvovao prikazivanju dokumentarnog filma *Istina* (o zločinima nad Srbima i pripadnicima JNA tokom ratova u bivšoj SFRJ od 1991 - 1999. godine), organizovanog od strane SRS. Prikazivanju filma je prisustvovao i Luka Karadžić, brat haškog optuženika Radovana.

44 SPC je uputila izraze najiskrenijeg saučešća nad strašnim stradanjem naroda srebreničkog kraja. "Danas i sutra javno se obeležava velika narodna nesreća, na dva mesta, u Potočarima i u Bratuncu. Oba ova pomena, obe komemoracije, imaju jedan te isti karakter i jedinstvenu funkciju da budu pomen i opomena". "SPC: komemoracije u Potočarima i Bratuncu - pomen i opomena", *Danas*, 12. jul 2005.

45 "Jeromonah Gavriilo se ne kaje što je blagosiljao Škorpione", *Danas*, 9. jun 2005.

genocidan,⁴⁶ a srpska država kao agresor", te "da nam pretili gubitak RS i Kosova".⁴⁷

Bosanska tužba protiv SCG za genocid i agresiju je jedno od prioritarnih pitanja državne politike, koje Srbija nastoji da reši diplomatskim putem, nudeći B-H vansudski dogovor. Radoslav Stojanović, pravni zastupnik SCG, u tom smislu sugerira: "Želim da se spor reši diplomatskim putem, jer presuda ma kakva bila, ostavlja tragove na buduće odnose između dvije države koje su susjedi. To ne može doprinijeti postizanju pomirenja na tlu bivše Jugoslavije i uspostavljanju saradnje".⁴⁸ Zastupnik BiH Sakib Softić odbio je ovaj predlog i izjavio da tim sporom BiH želi prvenstveno da dokaže da je u toj zemlji počinjen genocid i da je na nju izvršena agresija, a da pitanje ratne štete za koju se procenjuje da je iznosila između 50 i 200 milijardi dolara, nije primarno.⁴⁹ *Večernji list* je objavio da bi, prema nekim procenama, Beograd bio spreman na isplatu simbolične odštete, dok bi zauzvrat predstavnici BiH povukli optužbu pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu.⁵⁰

Imajući u vidu opšti politički kontekst B-H, pozitivno rešenje tužbe BiH o agresiji i genocidu protiv SCG⁵¹ bilo bi od značaja za Srbiju i za region, jer bi se dala i pravna interpretacija rata. RS osporava legitimitet tužbe, jer "predstavnici srpskog naroda u BiH ne stoje iza te tužbe i ona za nas nema puni legitimitet organa BiH"⁵². Pri tome, premijer RS tvrdi da "RS nikad nije priznala da je u Srebrenici ubijeno 8.000 Bošnjaka i neće više mirno posmatrati kako se time manipuliše"⁵³. On ističe da Komisija za istraživanje dešavanja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. nije utvrdila kvalifikaciju dela, niti da se radi o žrtvama zločina u Srebrenici, nego je konstatovala da je tokom jula na tom području nestalo 7.806 lica.⁵⁴ Izveštaj radne grupe Vlade RS predat je Kancelariji visokog predstavnika za BiH i Tužilaštvu BiH. U celoj akciji u

46 Sanda Rašković-Ivić "mi se ovih dana sećamo svih žrtava poslednjeg rata, svih zločinaca. U tome smo danas sami, za razliku od komemoracije u Potočarima kada je ceo svet bio sa Bošnjacima i njihovim žrtvama, u čemu i mi saosećamo. I, nije važno što smo sami. Jednoga dana, nadam se, svet će shvatiti da je bilo i srpskih žrtava, da ima zločinaca koji su odgovorni i za naše žrtve. "Shvatiće svet", *Novosti*, 13. jul 2005.

47 "Žrtve, dželati i politika", *Danas*, 11. jul 2005.

48 Radoslav Stojanović, pravni zastupnik SCG. "Trnka: to je siguran znak da su uvidjeli da će izgubiti spor", *Dnevni avaz*, 16. mart 2005.

49 "Nije bilo genocida u BiH", *NiN*, 17. mart 2005.

50 "Jović: Beograd će platiti odštetu BiH", *Danas*, 12. septembar 2005.

51 Sulejman Tihić "Streljanje Srebreničana na najbolji način dokazuje ne samo razmere zločina nego i činjenicu da su oružane snage druge države učestvovala u agresiji na BiH i genocidu na Srebreničanima". "Nura prepoznala sina", *Politika*, 6. jun 2005.

52 "Beograd i Sarajevo treba da se dogovore", *Politika*, 3. april 2005.

53 "Tražimo istinu o sarajevskim Srbima", *Novosti*, 1. avgust 2005.

54 "Zlonamerno sa Srebrenicom", *Novosti*, 23. jul 2005.

Srebrenici je učestvovalo 23 hiljade vojnika i policajaca.⁵⁵ Porparol OHR je izjavio da je "poricanje činjenica, koje je *Komisija za istraživanje dešavanja u i oko Srebrenice* prezentovala, u funkciji falsifikovanja realnosti"⁵⁶ te da "optužene za ratne zločine u BiH štite vladajuća stranka u RS i SPC". One koordiniraju aktivnosti brojnih pojedinaca⁵⁷ i institucija⁵⁸ koji štite Karadžića i Mladića.⁵⁹

Procesuiranje ratnih zločina pred nacionalnim sudovima u Srbiji tek su u početnoj fazi. Bogdan Ivanišević, istraživač Human Rights Watch, ističe da zbog nepostojanja političke volje da se Srbija suoči sa počinjenim zločinima *Specijalno tužilaštvo za ratne zločine* "radi u onoj meri da mogu da se zatvore usta onim potencijalnim kritičarima koji bi govorili da se po pitanju procesuiranja ratnih zločina ne radi ništa"⁶⁰

Sud za ratne zločine BiH potvrdio je prvu optužnicu za genocid protiv 11 lica osumnjičenih za učešće u ubistvu više od hiljadu Bošnjaka u Srebrenici.⁶¹ I u RS u kojoj se u prethodnih deset godina nije pokrenuo niti jedan postupak za ratne zločine je u toku nekoliko suđenja. U čitavom posleratnom periodu završeno suđenje za samo 50 lica (6 Hrvata, 17 Srba i 27 Bošnjaka), dok domaći pravosudni organi trenutno vode istragu protiv 73 osumnjičena.⁶² Posebno odeljenje za ratne zločine i pritvorska jedinica Suda BiH je otvorena⁶³ u prostorijama nekadašnje kasarne JNA Viktor Bubanj u Sarajevu.⁶⁴

55 "Uzbuna kod prozvanih", *Novosti*, 10. april 2005.

56 Portparol OHR "važno je razjasniti da je Vlada RS prihvatila broj koji je objavila Komisija za Srebrenicu. Vlada RS je priznala svoju odgovornost za masakr između 7. 000 i 8. 000 Bošnjaka i pri tom se - izvinila porodicama žrtava". "Nigde 8000 ubijenih", *Novosti*, 4. avgust 2005.

57 Momčilo Mandić, bivši ministar pravosuđa RS, je optužen za finansiranje skrivanja haškog optuženika Radovana Karadžića.

58 Optužnica u predmetu Privredna banka Srpsko Sarajevo, navodi da grupa kriminalaca koju je osnovao Momčilo Mandić i danas postoji "zahvaljujući rasprostranjenosti mreži sredstava, lica, javnih i privatnih organizacija, uključujući i visoke zvaničnike SCG".

59 Stiven Šuk je dodao da je jedan od znakova opadanja podrške dvojici begunaca objavljivanje velikih oglasa u novinama bosanskih Srba, u kojima se ta dvojica begunaca pozivaju na predaju. "General Stiven Šuk: Karadžić pred licem pravde", *Danas*, 18. avgust 2005.

60 Bogdan Ivanišević, istraživač HRW. RFE, 24. decembar 2005.

61 Postoji još 10 hiljada predmeta koje bi trebalo istražiti.

62 Od 846 predmeta koji se odnose na počinjeni ratni zločin, a Haški tribunal ih je stavio u kategoriju A, što znači da postoje čvrsti dokazi za optužbu, ustupajući ih pravosuđu BiH, samo je 54 predmeta sa 94 optužena lica dospelo u fazu glavnog pretresa. "Sporo i pristrasno", *Politika*, 25. mart 2005.

63 Potpredsednik Saveza Logoraša RS Slavko Jovičić oštro je osudio dolazak srpskih funkcionera na ceremoniju otvaranja Posebnog odeljenja Suda BiH za ratne zločine. "Uvreda za žrtve", *Novosti*, 9. mart 2005.

64 Istraživačko dokumentacioni centar u Sarajevu ima podatke o 25. 000 počinilaca zločina koji se skrivaju u SCG i FBiH.

Povodom 13 godina od deportacije 143 državljana BiH iz Crne Gore, koji su likvidirani na teritoriji pod kontrolom Srba u BiH, porodice deportovanih i, potom ubijenih Bošnjaka, su zatražili pomoć crnogorskih državnih organa u rasvetljavanju tog zločina.⁶⁵

RS do sada nije pokazala spremnost da saraduje sa Haškim tribunalom⁶⁶. Zvanična Banjaluka je, pored opredeljenja za dobrovoljne predaje, insistirala na razradi da operativnih dogovora u regionu. Adnan Terzić je kao jedno od mogućih rešenja hapšenja optuženih za ratne zločine najavio i mogućnost "potpunog zatvaranja granice sa SCG"⁶⁷

Zakon o izjednačavanju četnika i partizana koji je donela skupština maja 2005. naišao je na veliko neodobranje u Bosni. Skupština Kantona Sarajevo najoštrije je osudila izjave ministra spoljnih poslova SCG kojima se izjednačava četnički pokret Draže Mihajlovića sa antifašističkim pokretima Drugog svetskog rata. Zbog toga je predložena rezolucija u kojoj se od vlade zahteva da ministra inostranih poslova SCG proglasi *personom non grata* u BiH.⁶⁸

Specijalne veze između RS i Srbije su i dalje velika opstrukcija za uključivanje RS u evropske procese. Pedi Ešdaun je često ukazivao da je RS "talac izolacionističke politike koju demonstrira Beograd", te da put u Evropu vodi "kroz ispunjavanje standarda"⁶⁹. RS se i dalje očekuje da se Srbija stavi u funkciju zaštite interesa RS a na temelju sporazuma o specijalnim vezama i čitavog niza drugih sporazuma.⁷⁰ SCG je otvorila konzulat u Banjaluci pozivajući se upravo na Specijalni sporazu ističući da se time ne ugrožavaju suverenitet i državni integritet BiH. Ambasador SCG u Bosni je istakao da za "Srbe generalno i za RS, otvaranje konzulata u Banjaluci ima i drugu težinu, a ona proizilazi iz karaktera potpisanih specijalnih i paralelnih veza između RS i SCG".⁷¹ Podržavajući očuvanje svih postojećih država u sadašnjim granicama,

65 Porodice oštećenih su podnele 26 tužbi sa odštetnim zahtevima od oko 38 miliona evra. "Deportacija izbeglica - crnogorski Hag", *Glas*, 4. jun 2005.

66 Vlasti bosanskih Srba sve do ove godine nisu uspele da pošalju nijednog optuženog za ratne zločine u Hag. Ali, otkako je lord Ešdaun otpustio jedan broj zvaničnika iz obezbeđenja prošle godine, sedam optuženih je otputovalo u Hag. "Pedi, odlazi!", *Nacional*, 16-17. april 2005.

67 "Ne mislim na fizičko zatvaranje, već na potpunu pokrivenost granice između dve zemlje, jer je vrlo porozna i mi moramo osigurati da se to eliminiše". "Svim snagama u poteri", *Politika*, 6. februar 2005.

68 "Drašković nepoželjan", *Politika*, 25. maj 2005.

69 Pedi Ešdaun "ako želite da se pridružite SCG na putu ka Evropi onda morate ispuniti standarde koje postavlja Evropa ili ćete ostati izloveni. Beograd neće pomoći i neće se osvrtni unazad da bi se spasla Banjaluka". "Ešdaun: Beograd se neće osvrtni da spase Banjaluku", *Danas*, 22. april 2005.

70 "Glogov kolac u RS", *Novosti*, 23. maj 2005.

71 Stanislav Vukičević, ambasador SCG u BiH "intenzitet ekonomskih odnosa između SCG i BiH najveći u odnosu na druge zemlje okruženja". "Otvoren konzulat SCG", *Politika*, 30. mart 2005.

predsednik Srbije Tadić je izjavio da će se suprotstaviti jednostranim odlukama kojima se menja uređenje BiH, odnosno RS u okviru nje.⁷²

U cilju efikasnijeg rešavanja otvorenih graničnih pitanja formirane su podkomisija za granična pitanja između BiH i SCG kao i međudržavna diplomatska komisija za granična pitanja između BiH i SCG.⁷³ Obe strane zvanično insistiraju na principu nepromenljivosti granica BiH, jer bi narušavanje tog principa moglo dovesti do posledica u regionu.⁷⁴ Rezolucija Evropskog parlamenta o zapadnom Balkanu postojanje entiteta BiH – Republike Srpske i Federacije BiH – označeno je kao faktor nestabilnosti države. U Beogradu se ta rezolucija tumači kao znak mogućnih promena unutrašnjeg državnog uređenja BiH, ali i u RS⁷⁵, što je ocenjeno kao neprihvatljivo.⁷⁶

*Revizija Dejtonskog sporazuma*⁷⁷ jedna od ključnih tema u odnosima između Srbije i Bosne. Pokazalo se da je revizija nužna, s jedne strane, zbog usklađivanja ustavnih odredbi sa evropskim standardima, a sa druge, kao način prevladavanja etnonacionalnih podela. Istovremeno, ustavne promene bi smanjile mogućnost da se RS izjasni za otcpljenje. Otuda i suprotstavljanje svim inicijativama koje bi definisale BiH kao jedinstvenu državu. Povodom rasprava o reviziji Dejtonskog sporazuma Dragoljub Kojčić, DSS, izražava strah od "ponovnog guranja u inferiorni položaj"⁷⁸, strah od međunarodne zajednice koja "ne želi dobro Srbima", i koja ima za cilj da "javnost Srbije doživi osećaj kolektivne krivice, kako bismo lakše progutali kaznu koju su nam

72 "Sve što je nametnuto ukidanje, sve što ne bude rezultat dogovora, može loše da utiče na političku situaciju u regionu". "Tadić protiv nametanja", *Novosti*, 21. novembar 2005.

73 "Osnovana državna komisija za granice BiH", *Danas*, 29. septembar 2005.

74 Nenad Kecmanović "prekompozicija granica na zapadnom Balkanu ne bi vodila samo usitnjavanju, već istovremeno i ukрупnjavanju. Albanija sa Kosovom i zapadnom Makedonijom ne bi bila nikakva velika Albanija, nego država u nacionalnim granicama. Hrvatska sa Herceg Bosnom takođe ne bi bila velika Hrvatska, nego evropska država prosečne veličine. A to, naravno, važi i za Srbiju sa RS, i bošnjačku republiku sa Sandžakom. Broj država bi praktično ostao isti, odnosno veći samo za jednu – Crnu Goru. "Velika Hrvatska", *Novosti*, 16. april 2005.

75 Na mitingu u Banjaluci, *Parlament na otvorenom*, uz zastave RS su nošene parole "Živela RS", "Hoćemo referendum", "Srbijo pomoz!" "Bilo je majica sa slikama Radovana Karadžića i Ratka Mladića sa natpisima *srpski heroji*. "Zapretili 5. oktobrom", *Politika*, 18. maj 2005.

76 "Poštovanje Dejtona i Republike Srpske", *Politika*, 6-7. januar 2005.

77 Zajedničku izjavu o spremnosti za izmene u najvišem pravnom aktu, kojima se promene Dejtonskog sporazuma najavljuju uporedo sa obeležavanjem njegove desetogodišnjice, potpisali su, vođi osam glavnih političkih stranaka. "Lideri BiH saglasni da izmene Ustav", *Politika*, 23. novembar 2005.

78 Dragoljub Kojčić, DSS "Srbima sledi ponovno guranje u inferioran položaj". "Bestijalnost pojedinaca za osudu celog naroda?!", *Nacional*, 6. jun 2005.

namenili. Kazna će sigurno biti u obliku rušenja dejtonske pozicije RS, ili prihvatanje tužbe BiH prema SCG, a ne isključujem i pripremu terena za nezavisnost KiM".⁷⁹

RS je davala snažan reformi vojske i policije⁸⁰, jer se, po njima, prenošenjem nadležnosti sa entiteta na državni nivo, ozbiljno ugrožavaju ingerencije, pa i postojanje tog entiteta. Rasprostranjeno je shvatanje da RS ne može preživeti bez vojske i policije. Međutim, uz jak pritisak EU doneti su zakoni o odbrani i oružanim snagama⁸¹ i tek posle 8 meseci pregovaranja postignut je sporazum o reformi policije. Srbija je postala najvatreniji zagovornik *statusa quo* u Bosni, odnosno Dejtonskog sporazuma, jer jedino to obezbeđuje opstanak RS i očuvanje njenih nadležnosti⁸². Otpor reformi vojske manifestovali su i obveznici martovske generacije Vojske RS, koji su prilikom polaganja svečane zakletve u kasarnama na Manjači i Bilieći umesto teksta u kojem se zaklinju da će čuvati BiH izgovorili da će *čuvati RS*. U RS je prvi put polagana zakletva u skladu sa Zakonom o odbrani BiH, uz intoniranje državne himne i uz obeležja oružanih snaga BiH.⁸³

Ponašanje Srbije i opšta atmosfera u Srbiji u pogledu statusa RS⁸⁴ reflektuje se na ponašanje i nespremnost RS da se okrene Sarajevu⁸⁵ i tako

79 Dragoljub Kojčić, DSS. "Bestijalnost pojedinaca za osudu celog naroda?!", *Nacional*, 6. jun 2005.

80 Koordinacioni centar 11 NVO RS zapretili su velikim protestnim okupljanjem ukoliko NS RS usvoji ponuđeni predlog Savjeta ministara o reformi policije. Centar NVO je uputio i otvoreno pismo predsedniku Srbije i predsedniku Vlade Srbije u kojem traže da Srbija kao garant potpisa Dejtonskog mirovnog sporazuma stane u zaštitu i odbranu institucija RS, a samim tim i odbranu Dejtonskog sporazuma. "Svi očekuju Tadićevu i Koštuničinu zaštitu", *Danas*, 14. septembar 2005.

81 U resoru odbrane i oružanih snaga ukidaju se ministarstva odbrane i generalštabovi u entitetima, postojaće samo na nivou države, uspostavlja se jedinstveni budžet, ukida se služenje vojnog roka, gasi se rezervni sastav, ustanovljava se isključivo profesionalna vojska sa 10. 000 profesionalnih vojnika i 1. 000 civila u strukturama vojske. Jedino će na nacionalnoj osnovi postojati tri pešadijska puka – bošnjački, srpski i hrvatski.

82 Šef kancelarije Vlade Srbije za saradnju sa medijima Srđan Đurić je izjavio da je spekulacija o uticaju zvaničnog Beograda na Banjaluku kako bi RS odbila reformu policije "još jedna u nizu izmišljotina". "Politička odmazda zbog policije", *Danas*, 2. jun 2005.

83 Na prve taktove skraćenog intoniranja himne BiH iz mase okupljene rodbine i prijatelja regruta začuli su se gromoglasni zvižduci, a tokom inotniranja himne RS Bože pravde, aplauzi. Tokom minuta ćutanja pri odavanju počasti svim poginulim borcima su se čuli komentari "Gde je RS", "Za Srpsku, nećemo BiH".

84 Adnan Terzić, je izjavio da su BiH potrebni strani vojnici jer je u susednoj Srbiji na poslednjim izborima 1,3 miliona građana glasalo za Veliku Srbiju. On kaže da Srbija još ima specijalne veze sa RS te da u Srbiji postoji diskriminacija građana BiH. "Terzić: potrebni strani vojnici", *Politika*, 22. oktobar 2005.

postane deo procesa evropskih integracija. Napredak pregovora o Stabilizaciji i pridruživanju u obe zemlje zavisi od ispunjavanja međunarodnih obaveza, u prvom redu saradnje sa Haškim tribunalom.⁸⁶ Odbijanje Beograda da u punoj meri saraduje sa tribunalom uticalo je i na odnose RS i Haga. Visoki predstavnik, Pedi Ešdaun je često ukazivao na činjenicu da se najveći broj optuženika za ratne zločine skriva u Srbiji, ali da "Beograd nije odigrao svoju ulogu u skidanju tereta sa RS. Beograd je izneverio Banjaluku".⁸⁷

Međunarodna zajednica je već otpočela proces priprema za reviziju sa argumentacijom da je "cilj Dejtonskog sporazuma bio da se zaustavi rat u BiH i u tom smislu sporazum je i uspeo, ali Vlada SAD nikada nije želela da se Dejtonski sporazum zacementira. Uvek smo smatrali da se on mora modernizovati, evoluirati"⁸⁸. Težište više ne bi bilo na entitetima, odnosno konstitutivnim narodima, nego na građanima i ljudskim pravima, a labavu konfederaciju trebalo bi da zameni centralizovana država.⁸⁹

Redefinisanje državnog ustrojstva BiH je *sine qua non* uspostavljanja unutrašnje stabilnosti i državnog subjektiviteta. Novim rešenjima bi aktivnosti *Međudržavnog saveta za saradnju BiH i SCG* bile u funkciji integrisanja. To bi olakšalo povratak izbeglica⁹⁰ i raseljenih lica⁹¹, zatim i olakšali realizaciju

85 Narodna Skupština RS je ponovo utvrdila Zakon o teritorijalnoj organizaciji RS u čijem članu 3 se navodi popis općina kojima menjaju imena, ali ni u jednoj od njih više nema odrednice bosanski koja je postojala u prijeratnim nazivima. "Odrednica bosanski ponovo se pokušava protjerati iz RS", *Danas*, 1. avgust 2005.

86 Dragan Čavić "Kada je u pitanju saradnja s Hagom, i Srbija i RS imaju jednako težak problem. U RS je potpuno promenjen politički ambijent. U RS ne postoji nijedna ozbiljna politička snaga koja smatra da saradnju s Hagom treba izbegavati. Opšta promena klime rezultirala je onim što je kvalifikovano na pozitivan način na mnogim adresama u svetu, da su dobrovoljne predaje rezultat intenzivnog rada nadležnih institucija RS i Srbije". "Poruka beguncima: samoubistvo ili predaja", *Politika*, 29. mart 2005.

87 Pedi Ešdaun. "Beograd izneverio Banjaluku", *Novosti*, 6. mart 2005.

88 Nikolas Berns. "Berns: modernizovati Dejtonski sporazum", *Danas*, 13. oktobar 2005.

89 Ustavnim promenama koje je osmislio američki Institut za mir, bilo bi, ukinuto tročlano predsedništvo, dok bi postojeći Savet ministara zamenila centralizovana vlada. "Republika Srpska neće pristati na samoubistvo", *Danas*, 14. novembar 2005.

90 Banjalučki biskup Komarica je predočio podatke o broju katolika u župama banjalučke biskupije na teritoriji entiteta RS, iz kojih je vidljivo da je u njima momentalno samo 6.838 katolika od predratnih preko 70 hiljada, a predočio je također brojčano stanje katolika u 33 župe Vrhbosanske biskupije, također na teritoriju entiteta RS, gdje je situacija još dramatičnija jer je u njima samo 5.280 katolika od predratnih oko 130.000. "Teški poraz vlasti", *Oslobođenje*, 16. mart 2005.

91 U RS ima oko 7 posto Hrvata i Bošnjaka, a oni su pre rata činili gotovo polovinu stanovništva sadašnje RS. "BiH u raljama dejtonskih kontroverzi", *Helsinška povelja*, br. 89-90.

čitavog niza sporazuma i inicijativa,⁹² uključujući Sporazum o slobodnoj trgovini i dvojnomo državljanstvu.⁹³ *Sarajevsku deklaraciju*, koja otvara regionalnu perspektivu rešavanja problema povratka izbeglica, prihvatile su SCG i BiH kao dobar način za rešavanje problema u celini. Obe strane su zadovoljne dosadašnjim procesom povratka izbeglih osoba u BiH, kao i dinamikom povratka imovine i stanarskih prava. Pitanje nedozvoljene prekogranične trgovine ostaje nerešeno, a poštovanje odredbi *Sporazuma o slobodnoj trgovini* je dovedeno u pitanje kršenjem odredbi sporazuma od strane Crne Gore.⁹⁴ Savet ministara BiH je zbog toga doneo odluku o privremenoj obustavi primene Sporazuma o slobodnoj trgovini između BiH i SCG. Cilj Sporazuma o slobodnoj trgovini je formiranje zone slobodne trgovine u jugoistočnoj Evropi koju bi činilo tržište od 650.000 kvadratnih kilometara i oko 60 miliona ljudi i koja bi omogućila preduzećima da svoju robu prodaju bez carinskih i drugih ograničenja.

92 Slučaj uništavanja šehitskih nišana ispred beogradskog Vojnog muzeja prošle godine, je podstakao inicijativu koju je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika podnijela Vijeću ministara BiH za osnivanje međudržavnih komisija sa SCG i Hrvatskom. "Afera sa šehitskim nišanima još uvek bez dobrog epiloga", *Danas*, 18. mart 2005.

93 Vlada Srbije spremna je da otpiše jednu četvrtinu duga koje RS duguje fondovima zdravstva Srbije i da omogući da se ostali deo duga otplati u naredne tri godine bez kamata. RS fondovima zdravstvenog osiguranja Srbije i VMA duguje 26 miliona evra. "Srbija otpiše deo duga RS", *Politika*, 12. novembar 2005.

94 Vlasti Crne Gore su krajem oktobra prošle godine za 30 odsto povećale carinu na pšenično brašno, a da o tome nisu obavestile vlasti u BiH, čime je narušen međudržavni sporazum. "Ostavke nisu rešenje", *Politika*, 3. februar 2005.

MAKEDONIJA: SARADANJA U SENCI KONFRONTACIJA

Odnose između dve zemlje u 2005. godini opterećivala je politika SPC prema Makedonskoj pravoslavnoj crkvi (MPC), odnosno njeno negiranje. SPC je u tom smislu uživala podršku državnih struktura, što je nepovoljno uticalo na međudržavne odnose. Osim toga, i nerešen status Kosova opterećuje rešavanje graničnih pitanja između Srbije i Makedonije.

I pored problema koji su opterećivali brži razvoj i normalizaciju odnosa, u zvaničnim susretima predstavnici i Srbije i Makedonije redovno su konstatovali da u bilateralnim odnosima dve zemlje dominiraju politika saradnje a ne konfrontacije¹, da se teži prihvatanju evropskih standarda, da su ekonomski i politički odnosi dobri ali da postoje otvorena pitanja.²

Početak pregovora o rešavanju statusa Kosova je doveo u pitanje i dugogodišnju neformalnu koaliciju Srbije i Makedonije na albanskom pitanju, pa je lider Demokratske partije Srba u Makedoniji (DPSM) javno upozorio koalicione partnere iz vladajućeg bloka *Za Makedoniju zajedno*, da se povodom pregovora o budućem statusu Kosova, čuvaju nepromišljenih izjava.³

Makedonija je u međuvremenu dobila status kandidata za članstvo u EU. Oli Ren, komesar EN za proširenje, je tim povodom rekao: "Ova odluka predstavlja i pravi politički signal za čitav region Balkana. EU je dala jasnu perspektivu svim zemljama ukoliko ispune neophodne uslove".⁴ Makedonija je posle Hrvatske druga bivša jugoslovenska republika koja je dobila status

1 Neka crkve same rešavaju spor, *NiN*, 8. septembar 2005.

2 "Srpski kulturno istorijski spomenici nisu dovoljno zaštićeni, kao na primer Spomen kosturnica kod Kumanova. Preko Srpskog vojnog groblja ide put, polusrušen je spomenik na Kajmakčalanu. Spor je i položaj Ohridske arhiepiskopije čiji sveštenici nemaju pravo da krštavaju, sahranjuju i venčavaju. Ubuće će nastavu na srpskom jeziku moći će da drže predavači iz Srbije", *Danas*, 5-6. februar 2005.

3 "Želimo da međunarodna zajednica ne podrži lidere i stanovništvo koji su protiv jedne danas respektabilne i evidentno demokratske države kakva je Srbija. Za Srbe iz Makedonije Kosmet je – svesrpsko pitanje. Cilj nacionalne politike DPSM je moralna i duhovna obnova srpskog naroda". "Kosmet – svesrpsko pitanje", *Novosti*, 28. novembar 2005.

4 Oli Ren, komesar EU za proširenje, Ren: dobre vesti za Balkan, *Blic*, 19. decembar 2005.

kandidata za članstvo u EU, dok se u porodici evropskih država već nalazi Slovenija. Po rečima Vlade Bučkovskog "Makedonija je konačno napustila balkansku kaldrmu i izašla na autoput koji vodi u Evropu." On dalje kaže: "Bićemo strpljivi⁵ i imaćemo konstruktivan pristup evropskim problemima, kao što je i EU bila strpljiva i pomogla nam u rešavanju naših problema⁶". Stalni savet OEBS pozdravio je odluku EU da Makedoniji dodeli status kandidata za članstvo u Uniji i tom prilikom izjavio "da se radi o vrlo važnom koraku ne samo za Makedoniju, već i za stabilnost i regionalnu evropsku perspektivu celog Balkana⁷, i da je to impuls za sve ostale da rade u pravcu približavanja EU".⁸

Bilateralni odnosi

I pored ocene da bilateralni odnosi "idu uzlaznom linijom"⁹, premijer Vlada Bučkovski je izjavio da je "prosto neshvatljivo da smo prošle godine sa svim susedima imali intenzivniju saradnju nego sa Beogradom iako su naše veze najčvršće upravo sa Beogradom, a naši odnosi tradicionalno dobri"¹⁰. On smatra da je na odnose dve države uticao sukob SPC i MPC. Zvanični Beograd, prema pisanju makedonskog dnevnog lista *Večer*, optužio je Makedoniju da

5 Stvaranje jedinstvene srpske države, odnosno okupljanjem celokupnog srpskog naroda ili najvećeg njegovog dela u jednoj državi, akademici-svedoci ne smatraju velikodržavnom idejom već legitimnim pravom srpskog naroda. Pri tome, ni jedan od svedoka se nije osvrnuo na milionske žrtve koje su ugrađene u tu ideju, odnosno to njihovo pravo. Grčka će upotrebiti veto i sprečiti svaki pokušaj BJRM da pod bilo kojim drugim imenom uđe u neku međunarodnu organizaciju. Posle hitnog sastanka sa premijerom Kostasom Karamanlisom, šef grčke diplomatije Petros Molivijatis je Skoplju uputio poruku u kojoj se navodi da je pozicija Atine jasna, bazirana na sporazumu iz 1995. Za Grčku su neprihvatljivi predlozi posrednika UN da se, s obzirom na već stvorenu naviku, u svetu BJRM naziva Republika Makedonija, a da se sa Atinom potpiše poseban sporazum prema kome će se za Grčku i u odnosima s njom, BJRM zvati Republika Makedonija – Skoplje. Atina rekla ne, *Politika*, 12. oktobar 2005.

6 Izbori za lokalnu vlast bili su najdirektnija ilustracija da se makedonsko društvo više oblikuje na etničkoj nego na civilnoj osnovi. Političke partije Makedonaca su se obraćale Makedoncima, političke partije Albanaca – Albancima, a one manje etničke zajednice – opet svojim – Turcima, Romima, Srbima, Bošnjacima. "Balkan u Evropi", *Politika*, 4. april 2005.

13 Branko Crvenkovski "Za mene je važan fakt, što je generalna odlika regiona u ovom trenutku, što ima političkih struktura u svim državama koje budućnost svojih zemalja gledaju u istom pravcu, u zajedničkoj porodici EU i NATO". Neka crkve same rešavaju spor, *NiN*, 8. septembar 2005.

8 "OEBS: Evropa nije kompletna bez Balkana", *Danas*, 23. decembar 2005.

9 "Novi granični prelazi smanjiće incidente", *Danas*, 2. februar 2005.

10 "Bez promene granica", *Politika*, 28. februar 2005.

povećava tenzije u regionu, umešavši se direktno u međucrkveni spor.¹¹ Branko Crvenkovski, makedonski predsednik, smatra da tradicionalno dobra saradnja nije "rezultat samo kratkoročnih procena ili samo aktuelnih političkih garnitura"¹², već je prvenstveno posledica realnih, racionalnih i dugoročnih interesa koji postoje na obe strane".¹³ Crvenkovski je rekao da je "naglašena potreba da se lideri regiona uhvate u koštac sa zajedničkim problemom organizovanog kriminala,¹⁴ kako bi izgradili 'fikasniji stabilniji Balkan', čiji je cilj ulazak u EU". Takođe je izrazio uverenje da će u sledećem proširenju Unije "sve zemlje Balkana zajedno ući u EU"¹⁵

Makedonski zvaničnici su takođe izrazili spremnost da podrže dogovor između Beograda i Podgorice¹⁶, koji vodi stabilnosti regiona.¹⁷ Istovremeno, upozoravaju srbijanske lidere da će se njihova nespornost da ozbiljno pregovaraju o Kosovu negativno odraziti na težnje Srbije da se pridruži EU.¹⁸ Sporazum o razgraničenju i demarkaciji uvažava interese obe države u pogledu obeležavanja granične linije između Srbije i Makedonije prema Kosovu.¹⁹ Na granici prema Makedoniji, Srbija ima interes za otvaranjem pet novih graničnih prelaza, od kojih su dva spremna za otvaranje.

11 "Srbi plaču", *Glas*, 29. jul 2005.

12 Predstavnici država naslednica bivše SFRJ formirali su u Skoplju zajednički komitet čiji je zadatak nadgledanje procesa implementacije sporazuma o podeli imovine bivše zajedničke države. Na sastanku u Skoplju predstavnici država naslednica razgovarale o onome što je do sada urađeno u vezi sa podelom imovine, kao i o preostalim koracima, među kojima je i pitanje finansijskih sredstava koje je bivša Federacija deponovala u stranim bankama. "Formiran komitet zemalja naslednica bivše SFRJ", *Danas*, 7. jun 2005.

13 "Neka crkve same rešavaju spor", *NiN*, 8. septembar 2005.

14 Branko Crvenkovski "Kriminal ne poznaje granice, stoga je potrebna zajednička borba protiv tog zla. Saglasili smo se da iniciramo održavanje skupa regionalnih lidera koji će se baviti isključivo borbom protiv organizovanog kriminala". "Novi granični prelazi smanjiće incidente", *Danas*, 2. februar 2005.

15 "Postoji plan u EU za ceo zapadni Balkan, neka vrsta Maršalovog plana – finansijska i ekonomska podrška – što je ujedno preduslov da lakše postignemo kompromis za sva otvorena pitanja". "Bez promene granica", *Politika*, 28. februar 2005.

16 Crvenkovski je najavio otvaranje makedonskog konzulata u Podgorici kako bi pospešio razvoj međusobnih odnosa i dalje saradnje Makedonije i Crne Gore. "Zajedno bez dogovora", *Politika*, 4. mart 2005.

17 "Zajedno bez dogovora", *Politika*, 4. mart 2005.

18 "Republika Makedonija nije jedan od ključnih faktora koji može da utiče na to kakva će biti sudbina Kosova". "Neka crkve same rešavaju spor", *NiN*, 8. septembar 2005.

19 Izvori kosmetskih Albanaca danima iznose spekulacije da Vašington vrši pritisak na države Balkana, posebno na Makedoniju, da javno podrži nezavisnost Kosmeta, kako bi Srbija ostala izolovana u regionu. Prema Stejt departmentu, mišljenje susednih država je jedan od kriterijuma za utvrđivanje konačnog statusa Kosmeta. "Nešto između", *Politika*, 29. oktobar 2005.

²⁰ U svetlu rešavanja pitanja granice Srbije i Makedonije, predsednik Srbije Boris Tadić naglasio je da je "nezavisnost Kosova i Metohije apsolutno neprihvatljiva".²¹ Premijer Srbije Vojislav Koštunica, s druge strane, naglašava neophodnost poštovanja Rezulucije 1244 Saveta Bezbednosti UN²² prilikom rešavanja pitanja demarkacije granica SCG i Makedonije²³, što znači da demarkacija nije moguća pre rešavanja pitanja statusa Kosova²⁴. Soren Jesen Petersen pak naglašava da "proces demarkacije granične linije ne treba da bude talac nerešenog statusa Kosova".²⁵ Makedonski zvaničnici pak smatraju da "Makedonija ne može biti moneta za potkusurivanje između Beograda i Prištine".²⁶ Proces približavanja EU zahteva zajednički napor da Balkan više ne bude "crna tačka Evrope"²⁷, a posebno u svetlu rešavanju pitanja statusa Kosova.

SPC – MPC

Savezništvo srbijanskog političkog establišmenta i Srpske pravoslavne crkve (SPC) je tokom 2005. godine vodilo zaoštavanje odnosa sa susedima koje se očitovalo i kroz izazivanje incidenata u Makedoniji. Srpski nacionalisti još uvek imaju aspiracije prema Makedoniji²⁸, pa je pokušaj cepanja makedonske crkve imao veoma negativan odjek. Do kulminacija je došlo zatvaranjem arhiepiskopa Jovana (Zorana Vraniškovskog) zbog širenja verske,

20 "Zajedno bez dogovora", *Politika*, 4. mart 2005.

21 "Balkan ne sme da bude crna tačka Evrope", *Danas*, 1. mart 2005.

22 Skopski Dnevnik citira i ministra inostranih poslova SCG Vuka Draškovića da "granica nije kosovska, i da granice Srbije sa Albanijom i Makedonijom ne mogu biti pomerane ili preimenovane u kosovsku državnu granicu". "Granica pokvarila odnose Skoplja i Prištine", *Danas*, 17. maj 2005.

23 "Demarkacija granice najvažnija tema", *Danas*, 1. mart 2005.

24 Makedonske stranke trećeg puta – Makedonski socijalisti, Demokratska stranka i Demokratska stranka Srba u Makedoniji – traže da Makedonija uvede "kompletni embargo prema Kosovu". To je njihov odgovor na najave UNMiK-a i vlasti u Prištini da od 1. jula uvedu vizni režim i carine za makedonske proizvode. "Granica pokvarila odnose Skoplja i Prištine", *Danas*, 17. maj 2005.

25 "Ništa pre statusa", *Novosti*, 4. jun 2005.

26 "Ni jedno rešenje ne sme dovoditi u pitanje promenu granica. U protivnom, domino efekat bi izazvao teške i nesagledive posledice po ceo region". "Bez promene granica", *Politika*, 28. februar 2005.

27 "Balkan ne sme da bude crna tačka Evrope", *Danas*, 1. mart 2005.

28 Aleksandar Vučić: "Naš interes u budućnosti su dobri odnosi sa Makedonijom po mogućnosti da jednog dana sa njom napravimo neku federaciju ili konfederaciju. Zato prema makedonskom narodu ne treba praviti lošu tenziju, nego odlučno i hrabro reagovati prema makedonskom rukovodstvu i reći Crvenkovskom da je njegovo ponašanje nedozvoljeno". "Putinov model protiv korupcije", *Novosti*, 6. avgust 2005.

rasne i nacionalne mržnje²⁹. Ignorišući postojanje samostalne Makedonske pravoslavne crkve (MPC)³⁰, SPC je pokušala, izdavanjem *Tomosa o autonomiji pravoslavne Ohridske arhiepiskopije* (Zoran Vraniškovski je imenovan za arhiepiskopa ohridskog i mitropolita skopskog), ustanoviti vlastitu crkvenu organizaciju. Time je upućena poruka da se suverenost makedonske države i njene crkve negira. Tomosom o autonomiji, SPC je otvorila prostor kako zaoštavanju verskih tenzija³¹, tako i podsticanju ekstremnih političkih stavova. Sveti arhijerejski sabor SPC je doneo odluku da se imovina Pečke patrijaršije u Republici Makedoniji ustupi Ohridskoj arhiepiskopiji.³² Makedonska državna delegacija je obeležila Ilinden u Memorijalnom centru ASNOM u selu Pelince kod Kumanova.³³

Izdavanjem *Tomosa*³⁴ o autonomiji Pravoslavne Ohridske arhiepiskopije Sveti arhijerejski sabor, SPC je makedonsko crkveno pitanje otvorio kao državno-političko. U tom smislu je SPC insistirala na jasnoj reakciji zvaničnog Beograda, jer je arhiepiskop Jovan osuđen zbog "ispovedanja svoje vere". SPC je demonstrirala nepoštovanje zakona druge države i pravnog poretka. Ozvaničavanjem Ohridske arhiepiskopije³⁵ na teritoriji suverene države Makedonije, SPC dovodi u pitanje realnost postojanja suverene,

29 Saopštenje Svetog arhijerejskog sinoda SPC "Nadali smo se da je prošlo vreme gonjenja Crkve. Presuda arhiepiskopu Jovanu, priznatom od svih pomesnih pravoslavnih crkava, predstavlja presudu vasseljenskom pravoslavlju". "Multikulturalni haps", *NiN*, 28. jul 2005.

30 Mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije: "Zatvaranje arhiepiskopa ohridskog i mitropolita skopskog Jovana predstavlja jednu od velikih bezumlja makedonske države i makedonskih sudova a u isto vreme i jedno dodatno bezumlje raskolničke organizacije koja sebe naziva Makedonska pravoslavna crkva, jer je očigledno da iza tog besudnog čina očigledno stoji raskolnička makedonska jerarhija". "Mitropolit Amfilohije: bezumlje", *Novosti*, 28. jul 2005.

31 U Makedoniji su registrovana 24 verska udruženja. Sud je utvrdio da je Zoran Vraniškovski širio versku mržnju i praktično pokrenuo aktivnosti koje bi vodile zamenu postojeće MPC.

32 "Multikulturalni haps", *NiN*, 28. jul 2005.

33 "Cveće u Prohoru Pčinjskom ponovo će se položiti kada kod našeg severnog suseda zaista prevlada evropski duh", izjavio je Sašo Čolakovski, portparol Vlade Makedonije. "Makedonske vlasti Ilindan obeležavaju u Pelinovcu", *Danas*, 1. avgust 2005.

34 Poglavar SPC je imenovao mitropolita veleško-povardarskog Jovana za arhiepiskopa ohridskog i mitropolita skopskog, a u okviru poboljšanja Ustava SPC, Sabor je preporučio autonomnoj Ohridskoj arhiepiskopiji da počne sa izradom ustava iz svog delokruga. "Mitropolit Jovan imenovan za arhiepiskopa ohridskog", *Danas*, 28-29. maj 2005.

35 Mirko Đorđević "Ako se zna da je tomos konačni akt ili dekret vere kojim veliki sabori regulišu pitanja hristologije - a između SPC i MPC nema hristoloških razlika - na mestu je čuđenje". "Borba za kanonske teritorije", *Republika*, 1-31. avgust 2005.

evropske države koja ima vlastitu crkvu. Izjave koje dovode u pitanje postojanje makedonske države, nacije i jezika su dominirali srbijanskom javnom i političkom scenom. Izjava makedonskog predsednika Crvenkovskog da se "crkva ne može praviti dekretom"³⁶, kojom se u sekularnoj državi prednost daje civilnom zakonodavstvu, se u Srbiji razumela kao uskraćivanje prava Vasseljenskoj patrijaršiji i SPC³⁷ da donose bilo kakve odluke na teritoriji Makedonije.³⁸

Srbijanski politički establišment je pružio legitimitet i podršku. neodmerenim reagovanjima SPC kojim se konflikt produbljavao. Milan Radulović, minister vera Srbije, priznaje da to što makedonska država ne priznaje SPC i Autonomnu ohridsku arhiepiskopiju ipak opterećuje odnose,³⁹ ali ipak ističe pozitivnu činjenicu da je vladikama u raskolu ostavljena mogućnost da se stave pod duhovnu jurisdikciju Ohridske arhiepiskopije, jer SPC nije presekla mogućnost dijaloga.⁴⁰ Pored osude za širenje verske, rasne i nacionalne mržnje, poglavaru Ohridske arhiepiskopije se sudi i za krivično delo utaje više od pola miliona evra, počinjenog u vreme dok je bio u kanonski nepriznatoj MPC.⁴¹ Makedonski predsednik Crvenkovski je sugerisao da "to što predstavlja crkveni spor najbolje je da ga rešavaju dve crkve u međusobnoj komunikaciji, putem pregovora"⁴². Sa srbijanske strane upućeni su apeli premijera i predsednika Srbije, ministra inostranih poslova SCG, predstavnika

36 "Srpska crkva zabranjena a pod embargom i srpske pesme", *Svedok*, 7. jun 2005.

37 Tomosom se MPC poziva da se vrati blagodatnom i spasonosnom jedinstvu Crkve, jer će u protivnom svi građani, njeni vernici biti raskolnici što će važiti ubuduće za sve vernike. "Borba za kanonske teritorije", *Republika*, 1-31. avgust 2005.

38 Egzarhat na području Republike Makedonije - dakle Republika Makedonija je smatrana za kanonsko područje SPC a na čelu se nalazio sam patrijarh srpski Pavle - sada je uzdignuta na nivo vaspostavljene Ohridske arhiepiskopije u sastavu SPC na čelu sa arhiepiskopom Jovanom, koji se povratio u krilo SPC. Došlo se u situaciju koja je paradoksalna - na teritoriji Republike Makedonije postoje dve crkve i nijedna nema rešen status. MPC nema rešen kanonski status, a novostvorena arhiepiskopija nema rešen status u okviru države Makedonije. Kanonski nepriznata MPC ima kanonsku teritoriju na kojoj deluje, ima rukopoloženo sveštenstvo, ima hramove i crkvenu strukturu, Sinod i Sabor. "Borba za kanonske teritorije", *Republika*, 1-31. avgust 2005.

39 Milan Radulović "SPC je sa svoje strane potpuno rešila problem, ali je važno da li će druge pravoslavne crkve biti u stanju da svojim vlastima kažu - ne dirajte u naš unutrašnji poredak, naše je zakonodavstvo neprikosnovoeno. "Država ne utiče na SPC", *Novosti*, 4. jun 2005.

40 Tamošnji episkopi nisu osuđeni, nije im izrečena antema, nisu proglašeni jereticima - samo im je stavljeno do znanja da se crkveni život može odvijati isključivo preko Ohridske arhiepiskopije. "Država ne utiče na SPC", *Novosti*, 4. jun 2005.

41 "Jovanu sude i za utaju", *Novosti*, 27. oktobar 2005.

42 "Neka crkve same rešavaju spor", *NiN*, 8. septembar 2005.

SPC,⁴³ savetnika premijera Srbije...da se oslobodi arhiepiskop Jovan. Makedonska država je optužena da u najmanju ruku, pokazuje manjak demokratskih kapaciteta⁴⁴ odbijajući da u svoj pravni poredak integriše pravoslavnu Ohridsku arhiepiskopiju i odbijajući čak da je registruje kao udruženje građana.⁴⁵

MPC je na odluku Beograda uzvratila saopštenjem da "SPC previđa volju naroda u Makedoniji, jer je narodni amin iznad svakog vida klerikalizma i nekontrolisanog odlučivanja visokog klira"⁴⁶ kao i da to što je odlučeno u Beogradu nije ništa drugo "nego objavljivanje crkvenog rata vernicima u Makedoniji".⁴⁷ Odbacujući odgovornost⁴⁸ za nametnuti duhovni teror, savetnik premijera Koštunice, Vladeta Janković, ocenjuje da hapšenje vladike doprinosi destabilizaciji odnosa dve države⁴⁹, dok se u saopštenju Ministarstva spoljnih poslova SCG navodi da takva odluka Sabora SPC ne može ništa promeniti u bratskim osećanjima⁵⁰ srpskog i crnogorskog naroda prema narodu Makedonije.⁵¹ Zvaničnici Republike Srbije kvalifikuju MPC kao *takozvanu*

43 Zato pozivamo državne organe Republike Makedonije da odustanu od ovog bezumnog čina koji samo baca nepopravljivu ljavu na tu istu državu i na njeno pravosuđe pred Bogom, pravdom i međunarodnom javnošću. "Multikulturalni haps", *NiN*, 28. jul 2005.

44 Prva je greška makedonskih vlasti što se uopšte bave unutar crkvenim odnosima, a druga, takođe fundamentalna, što ne poštuju autonomiju crkvenog zakonodavstva. Država koja ne poštuje vekovno crkveno zakonodavstvo jednako kao i svoj Ustav i svoje moderne zakone, ne može se smatrati demokratskom. Arhiepiskop Jovan i sinod Ohridske arhiepiskopije treba da prizove odmetnutu MPC u kanonsko jedinstvo sa Ohridskom arhiepiskopijom i da obnovi razgovore između Patrijaršije u Beogradu i nepriznate MPC. "Oslobodite Jovana", *NiN*, 28. jul 2005.

45 "Srpska crkva zabranjena a pod embargom i srpske pesme", *Svedok*, 7. jun 2005.

46 "Mitropolit Jovan imenovan za arhiepiskopa ohridskog", *Danas*, 28-29. maj 2005.

47 www. B92. net, 27. maj 2005.

48 Ljupčo Jordanovski, predsednik Sobraanja Makedonije "Republika Makedonija nije država koja stvara probleme - ona ih rešava". "Saradnja - jedini izbor", *Politika*, 31. jul 2005.

49 "Postupak makedonskih vlasti bez sumnje povećava napetost u regionu, u kojem su stabilnost, uzajamno razumevanje i dobra volja nasušno potrebni. Zbog svih posledica tim slučajem trebalo bi da se bave Vlada Makedonije i međunarodna zajednica". "Napetost među susedima", *Novosti*, 28. jul 2005.

50 Velimir Ilić, ministar za kapitalne investicije je naglasio da bi on "razumeo da našu Crkvu progone Šiptari i Al Kaida, ali da mu nikako ne ide u glavu da to rade crnogorske i makedonske vlasti". "Makedonske vlasti Ilindan obeležavaju u Pelinovcu", *Danas*, 1. avgust 2005.

51 www. B92. net , 27. maj 2005.

MPC,⁵² i ukazuju da je puno pravo SPC da na teritoriji pod svojom jurisdikcijom odobri autonomiju jednoj arhiepiskopiji ili da na nju prenese deo svojih nadležnosti ali je da je problem u tome što sa stanovišta državnog prava u Makedoniji paralelno funkcioniše i crkva koju je formirala makedonska država.⁵³

Pozivajući se na kršenje osnovnih ljudskih prava, posebno prava na slobodu veroispovesti srpske manjine u Makedoniji, srbijanske vlasti su insistirale da je arhiepiskop Jovan, mada državljanin Makedonije i Makedonac po nacionalnosti, pravoslavne veroispovesti i da je "uhapšen jer pripada i predvodi jedinu priznatu pravoslavnu crkvu u Makedoniji. Kad shvate da ne mogu pohapsiti sve svoje građane i državljane pravoslavne veroispovesti, vlasti će osloboditi arhiepiskopa Jovana".⁵⁴ Pokušalo se kroz slučaj uhapšenog arhiepiskopa otvoriti pitanje položaja srpske manjine⁵⁵ u Makedoniji. Mada predsednik Sobraanja Makedonije govori o srpskoj zajednici kao lojalnoj i "konstruktivnom elementu saradnje između Makedonije i SCG"⁵⁶, neki predstavnici srpske manjine tvrde da je "DPSM je i dalje u delikatnoj situaciji, jer su ušli u period možda najvećeg zahlađenja odnosa između Srbije i Makedonije". Zbog iracionalnog, ali možda i "svesnog instrumentalizovanja vere u političke svrhe Srbi u Makedoniji jedini nemaju pravo na slobodu veroispovesti, što je dodatno iskomplikovano i zaoštreno zatvaranjem vladike Jovana".⁵⁷ Vojislav Vukčević, ministar za dijasporu u Vladi Srbije, izjavio je da je Ministarstvo dužno da "zaštiti ugled i interese mnogobrojnih Srba⁵⁸ koji žive

52 Milan Radulović, minister vera "Ta crkva pretenduje da bude naslednik pravoslavne crkve u Makedoniji. Ona čak može da deluje kao pravoslavna, ali nema ono što se zove apostolsko prejemstvo - njene vladike nisu izabrane legitimno, nije ih izabrao sabor već civilna vlast, oni su neka vrsta slobodnog sveštenstva koje pokušava da uzurpira prava koja mu po prirodi crkvenog poretka ne pripadaju". "Država ne utiče na SPC", *Novosti*, 4. jun 2005.

53 Nije teško primetiti, a na to ukazuju i najviši predstavnici SPC, poput aktuelnog člana Svetog arhijerejskog sinoda SPC vladike bačkog Irineja, da se o pitanju tzv MPC "češće i glasnije oglašavaju gospoda Bučkovski, Crvenkovski i drugi akteri skopske političke scene nego tamošnji crkveni čelnici". "Multikulturalni haps", *NiN*, 28. jul 2005.

54 "Radulović: neinteligentno", *Novosti*, 28. jul 2005.

55 Našim ljudima u Makedoniji sigurno nije prijatno jer nije lako biti pripadnik manjine. Mi ćemo kao Ministarstvo štiti njihova prava na način na koji nam to omogućavaju međunarodni ugovori. "Moramo da štitimo naše ljude", *Svedok*, 7. jun 2005.

56 "Saradnja - jedini izbor", *Politika*, 31. jul 2005.

57 "Kosmet - svesrpsko pitanje", *Novosti*, 28. novembar 2005.

58 Srbi u Makedoniji dugo su nosili breme nasleđene ustavne neravnopravnosti i višegodišnjeg isključenja iz pravnog, političkog i javnog života. Nametana nam je kolektivna odgovornost za događaje u bivšoj Jugoslaviji. Posle ratnih sukoba u Makedoniji 2001. ovde je nastala nova situacija. Tada je agenda OVK postala

u Makedoniji, iako su oni, kao i arhiepiskop Jovan, državljani Makedonije".⁵⁹ Na optužbe upućene Makedoniji da ne poštuje osnovna ljudska prava zagarantovana međunarodnim konvencijama, oglasili su se i predstavnici *Nacionalnog saveta Makedonaca u SCG* i *Zajednice Makedonaca u SCG* koji su ocenili da odnosi SPC i MPC ne bi trebalo da utiču na odnose dve države. Oni su zauzeli stav da crkve samostalno treba da rešavaju probleme, dok je Gojko Ilijevski, predsednik Zajednice Makedonaca, izjavio "da Makedonce u Srbiji niko ne pita da li oni možda uživaju verska prava i kako se osećaju kao vernici MPC u SCG".⁶⁰

U apelima makedonskim vlastima⁶¹ i međunarodnim organizacijama za oslobađanjem arhiepiskopa Jovana, kao i u mnogobrojnim reakcijama, konstantno se previđala činjenica da su odluku o hapšenju donele nezavisne pravosudne instance.⁶² Sinod SPC presudu arhiepiskopu Jovanu izjednačava sa "presudom vasiljenskom pravoslavlju".⁶³ Usledila su uslovljavanja⁶⁴ i pretnje da ukoliko se ne poništi presuda i ne oslobodi arhiepiskop Jovan, sveštenstvu MPC će se onemogućiti da 2. avgusta služe liturgiju u manastiru Prohor Pčinjski, na Ilinden. Budući da Ministarstvo spoljnih poslova SCG nije odgovorilo na zvanični zahtev da se makedonskoj državnoj delegaciji omogući da 2. avgusta položi cveće na spomen ploču i obeleži 61. godišnjicu prvog zasedanja ASNOM-a, proglašenja državnosti Makedonije, makedonska državna delegacija nije obeležila godišnjicu ASNOM-a u manastiru Prohor Pčinjski.⁶⁵ Uz apel makedonskim vlastima da oslobode arhiepiskopa Jovana, iz MSP SCG saopšteno je da se bez obzira na to što vrhovna vlast Makedonije nije pomilovala arhiepiskopa Jovana, Ministarstvo ne protivi prisustvu državne delegacije Makedonije u manastiru Prohor Pčinjski, uz podsećanje da je

sastavni deo našeg ustavnog sistema. "Kosmet - svesrpsko pitanje", *Novosti*, 28. novembar 2005.

59 Obratili su nam se predstavnici Demokratskog saveza Srba, pojedinih opština, srpskih škola i mnogobrojnih srpskih mesnih zajednica u Makedoniji, koji su zabrinuti zbog onog što se dogodilo sa arhiepiskopom Jovanom, tražili da se oglasimo. "Makedonske vlasti Ilindan obeležavaju u Pelinovcu", *Danas*, 1. avgust 2005.

60 "Zvanično Skoplje traži pravni osnov za oslobađanje", *Danas*, 30-31. jul 2005.

61 Puštanje na slobodu arhiepiskopa Jovana je najmanje i istovremeno najbolje što bi vlasti Republike Makedonije u ovom trenutku mogle da urade, poručio je Vojislav Koštunica, predsednik Vlade Srbije.

62 Hapšenje arhiepiskopa Jovana je nervozna, nerazumna i politički neinteligentna reakcija makedonskih vlasti na unutrašnja pitanja pravoslavne crkve u toj državi. "Radulović: neinteligentno", *Novosti*, 28. jul 2005.

63 "Brutalni progon", *Novosti*, 23. jul 2005.

64 Advokat Sava Anđelković "U Vladi Srbije na čelu sa Koštunicom, sede ozbiljni pravници koji se nisu oglasili i istakli svoje protivljenje zbog torture nad sveštenicima SPC u Makedoniji". "Vladika u zatvoru, države u sukobu?", *Glas*, 28. jul 2005.

65 "Bez delegacije u Prohoru Pčinjskom", *Glas*, 29. jul 2005.

"vlasnik manastira SPC, a ne ovo Ministarstvo".⁶⁶ I pored napora predsednika Srbije Borisa Tadića i sinoda SPC, apeli nisu urodili plodom, jer je arhiepiskop Jovan formalno makedonski državljanin.⁶⁷ Najkonkretniji u pokušaju da oslobodi arhiepiskopa Jovana bio je ministar za kapitalne investicije Velimir Ilić, koji je naredio da se iz Skoplja hitno vrata dva aviona koja je JAT iznajmio makedonskom avio-prevozniku.⁶⁸

U procesu usvajanja kandidature Makedonije za članstvo u EU slučaj hapšenja vladike Jovana je zahtevao dodatna pojašnjenja.⁶⁹ Evropska Komisija je ovaj problem postavila u svetlu pitanja kršenja ljudskih prava, ali je kao povoljno ocenjeno to što je vlada u Skoplju ukazala na mogućnosti da se problem reši pravnim sredstvima.⁷⁰ I pored kampanje koja je za cilj imala usporavanje⁷¹ i otežavanje sticanja statusa kandidata, dovodeći u pitanje spremnost Makedonije da otvori prostor i garantuje realizaciju osnovnih načela slobode mišljenja i verskih sloboda, Makedonija je demonstrirala zrelost i odgovornost buduće članice EU upravo u slučaju spora SPC - MPC.

U rešavanje statusa makedonske crkve uključio se i poglavar Ruske pravoslavne crkve Aleksej, koji je izjavio da u pravoslavnom svetu ne postoji pravilo kako neka crkva stiče svoju autokefalnost, ali da i pored toga MPC svoj status može da rešava bez razgovora sa SPC. On je izjavio da do "sada nije bilo konsenzusa oko toga kakva bi trebalo da bude procedura da bi određena crkva dobila autokefalnost". Takođe je priznao da je u kontaktu sa SPC i Grčkom pravoslavnom crkvom u vezi sa rešavanjem s kojim se suočava makedonska crkva, ali isključivo kao "opšte crkvenim razgovorima". Kao

66 "Makedonske vlasti Ilindan obeležavaju u Pelinovcu", *Danas*, 1. avgust 2005.

67 Aleksandar Vučić "Hapšenje vladike Jovana je ne samo protivpravno, nego je reč o dioljastvu makedonskih vlasti". "Putinov model protiv korupcije", *Novosti*, 6. avgust 2005.

68 Mi ulažemo milijarde u gradnju autoputa kojim Makedonija ulazi u Evropu, a oni nam ovako vraćaju. On je podsetio makedonskog predsednika da se nedavno svojski založio za otpisivanje značajnih finansijskih sredstava koje makedonski nacionalni avio-prevoznik MAT duguje Jat ervežu, bez obzira na žestoke pritiske. "Makedonske vlasti Ilindan obeležavaju u Pelinovcu", *Danas*, 1. avgust 2005.

69 Branko Crvenkovski "Fakt je da do ovog trenutku nije podnet zahtev za registrovanje verske zajednice kojoj bi bio cilj da se brine o religioznim osećanjima Srba u Makedoniji". "Neka crkve same rešavaju spor", *NiN*, 8. septembar 2005.

70 "EU traži objašnjenje Skoplja u vezi s hapšenjem vladike Jovana", *Danas*, 21. oktobar 2005.

71 Slučaj vladike Jovana, koji je u zatvoru zbog navodnog širenja verske i nacionalne netrepeljivosti, može ozbiljno da uspori, pa i da ugrozi prijem Makedonije u EU - naveo je visoki predstavnik EU za spoljnu politiku i bezbednost Havijer Solana u pismu predsedniku Komisije biskupskih konferencija EU biskupu Jozefu Homajeru. "Solana: sloboda za vladiku Jovana", *Blic*, 16. septembar 2005.

rešenje najavio je mogućnost korišćenje "termina samostalna ili samoupravna crkva, što bi doprinelo izlasku iz ćorsokaka u pregovorima sa SPC".⁷²

VII

Ključni izazovi: Kosovo i Crna Gora

⁷² SPC i MPC moraju da razgovaraju, *Blic*, 15. januar 2006.

KOSOVO: KONSENZUS NA DVA PRINCIPA

Srpska strana (Vlada Srbije, parlamentarne stranke, predsednik Srbije i veći deo intelektualne elite) ostala je ukopana u višegodišnjim stavovima¹ o budućem statusu Kosova, bez obzira na novu realnost, kao i principe i smernice², koje je postavila međunarodna zajednica³, ne pokazujući gotovo nikakav pomak u odnosu na 2004. godinu. Vlada i Skupština Srbije, u poslednje dve godine, usvojili su nekoliko dokumenata koji se odnose na pregovore o statusu u kojima polaze od dva principa: ostanka Kosova unutar Srbije i decentralizacije Kosova na etničkom principu. Na istim principima počiva i Platforma za pregovore o budućem statusu Kosova koju je izneo predsednik Srbije i vođa Demokratske stranke Boris Tadić. Iako koriste različitu retoriku u odnosu na sopstveno biračko telo, između glavnih parlamentarnih stranaka postignut je konsenzus o budućem statusu Kosova: između vladajuće Demokratske stranke Srbije, Srpske radikalne stranke, Demokratske stranke i Socijalističke partije Srbije. Po pitanju Kosova pokazuje se da u Srbiji nema dijaloga i opozicije u institucijama, pre svega u parlamentu.

Na političkoj sceni, s izuzetkom nekih manjih stranaka, nije napravljen suštinski otklon prema kosovskoj politici Slobodana Miloševića koji je svoj mandat počeo ukidanjem autonomije Kosova i represijom nad kosovskim Albancima. Bez obzira na suprotstavljene stavove dve strane, pregovori o statusu Kosova počeli su u februaru 2006. što je napredak u odnosu na višegodišnji *status quo* za koji se zalagala srpska strana. Bez pritiska međunarodne zajednice, srpska strana bi verovatno i dalje insistirala na odlaganju pregovora. Predsednik Srbije Boris Tadić tražio je u februaru 2006. na sednici Saveta Bezbednosti UN odlaganje konačnog rešenja statusa Kosova na 20 godina⁴. Helsinški odbor za ljudska prava smatra da je definisanje

1 Ti principi su teritorijalni integritet Srbije

2 Ti principi su: nema vraćanja na stanje od pre 1999. godine, nema podele Kosova i nema prisjedinjenja drugim državama nakon određenja konačnog statusa.

3 Kontakt grupa, Evropska unija i SAD

4 Boris Tadić: "Sporazumno rešenje do kojeg bi se došlo na ovaj način bilo bi međunarodno garantovano i, posle isteka određenog perioda (od, recimo, 20 godina), ono bi se ponovo našlo za pregovaračkim stolom". ([www. b92. net/info/vesti](http://www.b92.net/info/vesti), "Savet

statusa Kosova i završetak procesa utvrđivanja granica novonastalih država na prostoru bivše Jugoslavije preduslov za stvaranje okvira za poštovanje manjinskih i ljudskih prava, bezbednost (unutrašnju i regionalnu), borbu protiv organizovanog kriminala i ekonomski napredak. To podrazumeva definisanje statusa manjina na Kosovu, izgradnju sistema za implementaciju standarda i zakonske regulative za poštovanje i zaštitu manjinskih i ljudskih prava, kao i ustanovljenje sistema odgovornosti za stvaranje demokratskog društva.

Srpska pregovaračka pozicija i status

Osnovni princip na kome insistira Srpska strana je poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta Srbije⁵. Drugi princip je kompaktnost teritorije na kojoj žive Srbi i njena institucionalna veza sa Beogradom. U Skupštini Srbije postignut je konsenzus o pitanju statusa Kosova, a u pisanju pojedinih "strateških dokumenata" o Kosovu učestvovala je i ekstremna Srpska radikalna stranka⁶.

Svako nametanje rešenja – nezavisnosti Kosova, smatralo bi se nasiljem, a Skupština Srbije bi ga proglasila nelegitimnim, protivpravnim i nevažećim. Mnogi političari su objasnili da bi u tom slučaju Srbija proglasila okupaciju Kosova, što je inače, prva saopštila Srpska pravoslavna crkva⁷. Savetnik premijera Aleksandar Simić kaže da je nezavisnost Kosova apsolutno neprihvatljiva i da bi to bila okupacija dela teritorije Srbije⁸.

bezbednosti o Kosovu", 14. februar 2006) Odlaganje je pominjao i Tadićev savetnik Dušan Bataković u aprilu 2005. navodeći u intervjuu za *NIN* da "postoje sve ozbiljniji razlozi da međunarodna zajednica prestane s velikom žurbom kada je u pitanju određivanje budućeg statusa pokrajine". ("Protiv defetizma" 28. april 2005)

5 Parlament je usvojio 21. novembra 2005. Rezoluciju o mandatu za političke pregovore o budućem statusu Kosova i Metohije, a koja je osim vladajućih stranaka dobila podršku i ekstremnih partija Srpske radikalne stranke i Socijalističke partije Srbije. Za rezoluciju je glasalo 205 poslanika, niko nije bio protiv, a uzdržalo se 29 poslanika Demokratske stranke i Socijaldemokratske partije koje se nisu suštinski suprotstavile principima iz usvojene Rezolucije. Poslanici Nataša Mičić i Žarko Korać jedini su govorili protiv načina na koji srpska vlada rešava pitanje statusa Kosova i napustili sednicu pre glasanja o Rezoluciji.

6 To tvrdi predsednik skupštinskog odbora za Kosovo i Metohiju Dušan Proroković, *Politika*, 20. novembar 2005.

7 Premijer Srbije Vojislav Koštunica: "Deliti Srbiju otimanjem Kosova i Metohije predstavljalo bi direktno kršenje najopštijih principa međunarodnog prava. Svi principi koje Srbija zastupa u rešavanju pitanja Kosova bez izuzetka su univerzalni principi saglasni međunarodnom pravu. Polazeći od tih najopštijih načela, u potpunosti opredeljena da se pronađe valjano kompromisno rešenje u vidu suštinske autonomije za Kosovo i Metohiju." (www.b92.net/info/vesti, "Kosovo na putu do..." 15. februar 2006)

8 Novosti, "Nema šargarepe za okupaciju", 10. novembar 2005.

Zamenik predsednika Srpske radikalne stranke Tomislav Nikolić kaže je da mu je Vojislav Koštunica obećao da "nikada neće potpisati, ne samo on, nego nijedan funkcioner, ništa što se tiče Kosova i Metohije, a što bi značilo promenu granice i prejudiciralo nezavisnost, suverenost, samostlanost Kosova i Metohije".⁹ Nikolić je u Skupštini poručio Vladi: "Šaljemo vas u ove pregovore otvorenog srca, preuzimamo odgovornost da ćete u naše ime pregovarati, ali vam obećavam da nas u borbi za vlast nikad nećete videti na ulici, ali u borbi za Kosmet, protiv bilo koga pa i protiv vas ako se budete usudili na loša rešenja, sva sredstva su dozvoljena srpskim radikalima"¹⁰.

U skupštinskoj platformi za pregovore se takođe ističe mogućnost referenduma¹¹ na kome bi se građani Srbije izjasnili o statusu Kosova. Vlada se pri tome poziva na Ustav iz 1991. godine kojim je i formalno ukinuta autonomija Kosova.

Predsednik Srbije Boris Tadić i lider Demokratske stranke objavio je svoju Platformu, pod nazivom "Formiranje srpskog entiteta na Kosovu i Metohiji" tokom službene posete Moskvi, istog dana kada je i Vlada usvojila platformu za buduće pregovore o statusu. (Ova inicijativa imala je više propagandni cilj da se izađe pre vladinog predloga, nego što je nudila neku suštinsku promenu.) Tadić insistira na stvaranju srpskog i albanskog entiteta na Kosovu, pri čemu bi srpski entitet, imao direktne institucionalne veze sa Beogradom, dok bi Kosovu bila garantovana "suštinska autonomija". Platforma predviđa specijalno uređene odnose dva entiteta u okviru zvaničnih kosovskih institucija. Tadić je rekao na sednici Saveta bezbednosti¹² UN da bi Albancima bilo ponuđeno da u većini pitanja svakodnevnog života budu samostalni u odnosu na Beograd – "pod uslovom da takvu istu autonomiju prihvate za srpski entitet".

Prema Tadićevom predlogu Srpski entitet obuhvatio bi sadašnje i novoformirane opštine "sa jasnom srpskom većinom". Predlaže se formiranje novih opština u severnoj Mitrovici, centralnom Kosovu, u kosovskom Pomoravlju i Metohiji. Entitet bi obuhvatao i "najvažnija središta pravoslavne vere na Kosovu i Metohiji kao što su Pečka patrijaršija, Visoki Dečani, Bogorodica Ljeviška, Sveti Arhanđeli i Devič, sa zaštitnim zonama oko njih". U

⁹ *Danas*, "Koštunica obećao Nikoliću da neće potpisati akt o otepljenju Kosova", 12. maj 2005.

¹⁰ *Politika*, 22. novembar 2005.

¹¹ Predsednik Ustavnog suda Srbije Slobodan Vučetić izjavio je da je neposredno izjašnjavanje građana obavezno ukoliko je reč o promeni granica Srbije i odvajanju dela teritorije. "Svaka odluka referenduma bila bi obavezujuća za političko rukovodstvo Srbije i državne zajednice", kaže Vučetić. (*Politika*, 20. novembar 2005) Slobodan Vučetić je, inače pisac Ustava Slobodana Miloševića. Savetnik premijera Aleksandar Simić izjavio je da "mogućnost referendumske izjašnjavanja građana o statusu Kosova treba da bude u fokusu javnosti".

¹² 12. februar 2006.

predlogu se navodi da pri formiranju zaštićenih zona treba "uzeti u obzir i opravdane zahteve Srpske pravoslavne crkve za povraćajem imovine oduzete nacionalizacijom posle drugog svetskog rata". Nadležnosti organa lokalne samouprave bili bi: puna kulturna autonomija (obrazovanje, mediji i kultura, zaštita verskih i kulturnih spomenika; pravo na posebne institucionalne veze u tim oblastima), samouprava u oblasti zdravstva (određene nadležnosti u oblasti socijalne zaštite i penzionog osiguranja; pravo na materijalnu i kadrovsku pomoć Beograda u ovim oblastima). "Kada su u pitanju odluke (kosovskog) parlamenta koje se tiču vitalnih interesa srpske zajednice, uključujući i donošenje pokrajinskih zakona, treba predvideti da se odluka ne može valjano doneti ako za nju ne glasa i većina poslanika srpske nacionalnosti", kaže se u Predlogu¹³.

Tadićev plan je u skladu sa Planom Vlade Srbije za političko rešenje na Kosovu i Metohiji usvojenim 29. marta 2004. ¹⁴ (koji je skupština potvrdila u aprilu 2004) kao i sa drugim dokumentima koji se tiču Kosova. To potvrđuje i savetnik premijera Slobodan Samardžić koji objašnjava da je termin "srpski entitet" koji se koristi u Tadićevom planu u skladu sa "prethodno utvrđenim stanovištem o neophodnosti ustanovljenja autonomnog statusa Srba i ostalih nealbanaca na Kosovu i Metohiji"¹⁵.

Iako srpska strana¹⁶ demantuje da hoće podelu Kosova postoji osnovani strah Albanaca da planovi o formiranju entiteta stvaraju temelje podele Kosova ili njegove federalizacije po principu Bosne i Hercegovine što vodi ka disfunkcionalnosti kosovske države i društva. Srpska strana insistira na teritorijalnoj organizaciji kosovskih Srba još od završetka NATO intervencije i to po ugledu na Republiku Srpsku u Bosni i Hercegovini. Takvi planovi podele Kosova na entitete postojali su i ranije pre svega u srpskim akademskim krugovima uticajnim na vladu, a prema nekim pokazateljima na tome se konkretno i radilo¹⁷. Nakon 17. marta 2004. Srbi su uspeli da nametnu pitanje decentralizacije, koja bi bila zasnovana na etničkom principu, kao deo

¹³ *Novosti* 25. novembar 2005.

¹⁴ Skupština Srbije usvojila je 20. aprila 2004. jednoglasno Plan za političko rešenje situacije na Kosovu i Metohiji. Taj plan predviđao je podelu na entitete po ugledu na rešenja iz Bosne i Hercegovine. Taj plan kritikuje i Ustav iz 1974. po kome je Kosovo imalo najviši stepen autonomije - Vlada smatra da to rešenje "nije bilo racionalno i pravedno".

¹⁵ *Politika*, 25. novembra 2005.

¹⁶ Savetnik predsednika Srbije Dušan Bataković, koji je predlagao kantonizaciju Kosova još 1998, tvrdi da Tadićev predlog ne ide u pravcu podele Kosova jer su "srpske opštine, i nove, i stare, teritorijalno nepovezane i raštrkane širom Pokrajine, a veza između njih bi bila funkcionalno institucionalna, ali ne i teritorijalna, što samo po sebi isključuje podelu". (U intervjuu *Danasu*, 3. decembar 2005)

¹⁷ Kosovski službenici nakon NATO intervencije zatekli su u Direkciji za puteve, koja je godinama bila pod srpskom kontrolom, karte na kojima je planirana izgradnja puteva isključivo kroz Metohiju i koji bi povezivali delove u kojima žive Srbi.

pregovaračkog procesa o statusu Kosova¹⁸. U posleratnom periodu, Srbi nastoje da legalizuju enklave i da ih povežu u kompaktnu teritoriju koja bi praktično formirala entiet.

Predsednica Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju Sanda Rašković Ivić kaže da "službeni Beograd na severni deo Kosovske Mitrovice gleda kao na model mogućeg opstanka i života Srba". Ona je naglasila da je na primeru severne Mitrovice "cilj plana Vlade Srbije da sistemom teritorijalnih celina zaštiti preostalo srpsko i drugo nealbansko stanovništvo u pokrajini"¹⁹.

Zajednica srpskih opština na Kosovu (Srpsko nacionalno veće severnog Kosova i Srpsko nacionalno veće Kosova i Metohije) zalaže se za koncept po kome bi Srbi bili predstavljeni u 18 novoformiranih opština na 38 odsto teritorije Kosova, odnosno sa onim procentom koliko je, po njihovim tvrdnjama, u privatnom vlasništvu Srba. Od toga 16 opština bi bile isključivo srpske dok bi preostale dve činili predstavnici goranske i muslimanske zajednice. Ove opštine bile bi međusobno povezane. Sve opštine bile bi povezane sa Srbijom i ne bi bile više enklave. Planirana je i izgradnja puteva koji bi povezivali novoformirane opštine.

Predsednik Izvršnog odbora SNV Dragan Velić kaže da "teritorija tih opština morala da bude kompaktna (...) Nas ne zanima samo lokalna samouprava u opštinama, već zahtevamo suštinsku autonomiju u okviru teritorije: staranje o pravosuđu, bezbednosti, zdravstvu, obrazovanju i veri"²⁰.

Srpska strana je tako praktično odustala od povratka Srba u pojedine delove Kosova, posebno u Prištinu i veće gradove. Sanda Rašković - Ivić tvrdi da je realnije da se Srbi vrate u Gračanicu "koja je u blizini Pšristine, da ona postane srpski centar i da se ojačava postojeći intelektualni i ljudski potencijal koji tamo postoji. Moramo da psotanemo realisti. Velika je šteta što smo izgubili gradove, ali to nije naša greška".

Decentralizacija na entičkom principu, srpskoj strani trebalo je da posluži kao instrument eventualne buduće podele Kosova. Postavljanjem principa međunarodne zajednice da nema podele Kosova ta mogućnost za sada je potisnuta.

Najveći zagovornik stvaranja dva entiteta i u konačnom ishodu podele Kosova je G17 Plus. Prema Predlogu koji je potpredsednik Vlade Srbije

¹⁸ Savetnik premijera Slobodan Samardžić: "Pitanje decentralizacije usko je vezano za status. Mi želimo da odredimo položaj Srba u pokrajini pre određivanja statusa. Zato Unmik i kosovska vlada čine sve da nas zaobiđu u pregovorima oko decentralizacije i utvrđivanja položaja Srba. Mi nismo u razgovorima ne zato što ne želimo, nego što nam Unmik ne da. A ne da nam jer se na pitanju decentralizacije lomi cela stvar. Unmik ne sme da popusti pod pritiskom Albanaca." ("*Unmik u panci*", *Novosti*, 17. mart 2005)

¹⁹ "U potrazi za modelom opstanka Srba na Kosovu", *Danas*, 24. septembar 2005.

²⁰ "Briše entičko čišćenje", *Novosti*, 28. septembar 2005.

Miroljub Labus izneo još 2004. srpski entitet činili bi Severno Kosovo i Kosovsko pomoravlje. Do ulasku u EU, prema Labusovom predlogu – garantovao bi se prelazni evropski suverenitet nad celom teritorijom Kosova. EU bi tako zamenila UN. Postojao bi parcijalni suverenteti Kosova i Srbije nad odgovarajućim entitetima. Čedomir Antić (G17 Plus) predlaže da Albancima treba ponuditi autonomiju, a ako to ne prihvate – nezavisnost u tri koraka: prvi korak je stvaranje dva entiteta, drugi procena standarda u oba entiteta u narednih pet godina, a treći – pridruživanje srpskog entiteta Srbiji i proglašenje nezavisnosti drugog entiteta²¹.

Među rešenjima koja su se mogla čuti u vladajućim krugovima je i predlog ministra spoljnih poslova i predsednika SPO Vuka Draškovića da Kosovo bude uređeno po modelu Južnog Tirola u Italiji. To bi podrazumevalo pozitivnu diskriminaciju srpske manjine u odnosu na albansku većinu, ali i ostanak Kosova unutar Srbije. Drašković je takođe predlagao da se albanskoj većini daju sva prava koja su planom Z4 bila nuđena Republici Srpskoj krajini i Republici Srpskoj (parlament, predsednik, moneta, policija, pravosuđe, samostalnu zastupljenost u međunarodnim organizacijama osim u onima koje simbolizuju državni suverentet, kao što je UN).

Ideja o stvaranju srpskog i albanskog entiteta i podeli Kosova datira još iz sredine devedesetih. Recimo, akademik Aleksandar Despić javno je izneo ideju o podeli Kosova 1996. U vreme NATO intervencije, najuticajniji ideolog savremenog srpskog nacionalizma Dobrica Ćosić²² predlaže da se oko velikih srpskih manastira formiraju samostalne države poput San Marina, da se srpski predeli na severu Kosova pridruže Srbiji, a južni gde živi albanska većina da se priključe Albaniji ili samostlanoj albanskoj državi". U knjizi "Kosovo", Ćosić piše: "Skoro dve decenije sam ubeđen da je Kosovo rak Srbije i da ga treba odrezati a pri tom spasti Pečku patrijaršiju, Dečane, Gračanicu i kosovopoljsko etničko područje oko Gračanice. (Slobodan) Milošević i većina

²¹ *Novosti*, 20. novembar 2005.

²² Potpredsednica Srpskog nacionalnog veća Radmila Trajković prozvala je akademika Dobricu Ćosića, zato što se "zna da stoji iza (Nebojše) Čovića". Ona je rekla da se lično uverila da Ćosić utiče na uređivačku politiku RTS, kao i da ima veze sa događajima u Srpskoj patrijaršiji vezanim za Kosovo i Metohiju". "Projekat decentralizacije nudi iseljavanje Srba iz centralnog dela Kosova - to je bitan strateški interes Albanaca, jasno označen kroz dokument Kosovskog zaštitnog korpusa i koji je bio tema političkog razgovora albanskih lidera, gde je javno ponuđen dogovor sa Beogradom u vezi sa zamenom i pražnjenjem centralnog Kosova za pružanje teritorija koje se graniče sa centralnom Srbijom. Dobrica Ćosić se deklarirao kao zastupnik prava Albancima na samoopredeljenje do Zvečana, što je u ovom trenutku nepotrebno. On poseduje mehanizme koji su vrlo moćni, ne znam gde su ali su fascinatni. Znam da je imao veliki animozitet prema vladiki Artemiju, a videlo se da smo imali neprijatna dešavanja prema vladiki Artemiju, iako su on i eparhija suštinski stub opstanka Srba. Drugih srpskih institucija na Kosovu mi nemamo". (*Danas*, "Rada Trajković: Akademik utiče sa RTS i SPC", 17. avgust 2005)

srpskih političara, uključujući i one iz opozicije nisu imali hrabrosti za tu 'nacionalnu izdaju', pa se kosovsko pitanje rešava vojskom i policijom. Sada je sa kosovskim Albancima neminovan rat ili kapitulantska postepena predaja Kosova Albaniji"²³.

Ekspert za prostorno planiranje Branislav Krstić predložio je da se na Kosovu na delu teritorije na kojoj Srbija ne može da uspostavi kontrolu, ustanovi (albansko) područje s posebnim statusom ("područje mirovne zaštite" po ugledu na Vens-Ovenov plan), a da se srpske i crnogorske istorijske celine integrišu u matičnu državu. On to ne zove podelom nego prostornim preuređenjem, a kao argument navodi da se na Kosovu mora ostvariti istorijsko pravo Srba i etničko pravo Albanaca. Preuređeno Kosovo ostali bi pokrajina u okviru Srbije, a pod okriljem međunarodnih snaga²⁴. Ovom predlogu najbliži je bivši predsednik Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju Nebojša Čović koji sada podržava "entitetski pristup" Borisa Tadića. Socijaldemokratska partija Nebojše Čovića 20. novembra objavila je karte u kojima se predlaže entitetska podela Kosova.

Najčešće izricana formula u vladajućim krugovima za rešenje kosovskog statusa tokom 2005. godine bila je "manje od nezavisnosti, više od autonomija". To bi značilo da nema međunarodne nezavisnosti Kosova, odnosno premimovanja granica Srbije sa Makedonijom i Albanijom. Prema toj formuli, kako ju je interpretirala predsednica Koordinacionog centra Sanda Rašković – Ivić Srbiji bi pripao suverenitet, a Kosovu, izvršna, sudska i zakonodavna vlast. Granicu bi čuvali srpski policajci, fiskalna i carinska politika bila bi vezana za državu, tj. za centralu. Zajednički bi bili ministar odbrane, spoljnih poslova, dok bi u Ujedinjenim nacijama bilo jedno mesto za Srbiju i Kosovo²⁵.

Politički akteri u Beogradu se slažu da između Evropske unije i evroatlantskih integracija Srbije i nalaženja statusa Kosova unutar granica Srbije – nema dileme. Predsednik Tadić poručuje da ni ulazak Srbije u Evropsku uniju ne može da bude kompenzacija za Kosovo²⁶. Savetnik premijera Aleksandar Simić kaže: "iako je ulazak u NATO za nas suštinski značajan, ne možemo zbog njega da se odrekemo dela teritorije. Ni manje države od nas nisu prihvatile sve što se od njih tražilo, pa su danas ipak postale ozbiljne države."²⁷

²³ Preuzeto iz *Danasa*, 30. novembar 2005.

²⁴ "Od razgraničenja preko uređenja prostora, kantonizacije, do entiteta", *Danas*, 30. novembar 2005.

²⁵ *Danas*, "Srbiji suverenitet, Kosovu izvršna, zakonodavna i sudska vlast" 22. septembar 2005.

²⁶ Boris Tadić: "Srbija ne može da prihvati formulu 'brži put u EU zarad Kosova i Metohije' ne može zbog toga što ne može biti kompenzacije (...) Ne može kompenzacija bržem ulasku u EU da bude gubitak KiM". ("Kosmet nije karta za EU", *Novosti*, 15. septembar 2005)

²⁷ "Nema šargarepe za okupaciju", *Novosti*, 10. novembar 2005.

Uloga Srpske pravoslavne crkve

Srpska pravoslavna crkva, koja već godinama ima snažan uticaj na kosovske Srbe, krajem 2005. godine dobila je praktično i formalnu mogućnost da utiče na rešavanje statusa Kosova uključivanjem crkvenih predstavnika u pregovarački proces²⁸. Stavovi Srpske pravoslavne crkve uglavnom se podudaraju sa beogradskom službenom politikom prema Kosovu.

Prva sednica pregovaračkog tima održana je 6. decembra a njoj su prisustvovali i članovi odbora Svetskog arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve za Kosovo i Metohiju, sa patrijarhom Pavlom na čelu. Taj sastanak organizovan je na molbu patrijarha Pavla, a razmatrana su pitanja crkvene, privatne i društvene imovine na Kosovu. Dogovoreno je da se uspostavi koordinacija između Odbora SPC i pregovaračkog tima kako bi se "adekvatno odgovorilo na izazove koje će pregovori doneti". Crkva, inače, insistira da deo pregovora o budućem statusu bude i pitanje povratka crkvene imovine.

Srpska pravoslavna crkva bila je i prva institucija (početkom novembra 2005) koja je objavila da će svako proglašenje nezavisnosti Kosova smatrati okupacijom dela teritorije Srbije. Patrijarh Pavle je rekao da bi "čin otimanja KiM od Srbije, ma koliko bio prikriiven, imao suštinski karakter okupacije". U poruci Sabora se kaže da rešenje ne može da bude jednostrano nametnuto, niti pak rezultat prekrivanja teritorija na etničkoj osnovi, jer bi to izazvalo masovna iseljavanja stanovništva i nove tenzije na Balkanu. Sabor ocenjuje da bi parlament u slučaju nametnutog rešenja, trebalo da obznani "celom narodu da je izvršena nelegitimna i nelegalna okupacija jednog dela naše nacionalne teritorije". Gotovo identičan jezik prihvatile su kasnije beogradske vladajuće elite uključujući i premijera Vojislava Koštunicu.

Tesna veza između državnih organa i Srpske pravoslavne crkve vidi se i na brojnim skupovima o Kosovu. Na primer, sa skupa koji je održan u organizaciji Sabora srpske omladine i časopisa "Dveri Srpske" 19. novembra 2005. u beogradskom Domu sindikata a kome su prisustvovali visoki predstavnici SPC (vladike Atanasije i Teodosije) i države Sanda Rašković - Ivić, poručeno je da je "raspeto Kosovo jedino oko čega se možemo objediniti. Ono je kamen temeljac naše budućnosti, jer od odnosa prema takvom Kosovu zavisi kakva će nam biti budućnost".

Veza između Crkve i Države potvrđuje i politički analitičar (blizak Demokratskoj stranci Srbije i premijeru) Đorđe Vukadinović: "Kod nas se ne shvata koliki značaj i važnost za evropsku i svetsku javnost imaju crkveni argumenti i Crkva kao institucija. Ne znam da li je baš tako trebalo da počne rad pregovaračkog tima, ali pitanje zaštite naših velikih svetinja svakako će biti

²⁸ Za pregovaračkim stolom sedeo je vladika Pahomije i to u momentu dok je protiv njega vođen sudski proces za krivično delo pedofilije

jedan od velikih argumenata koji će uz međunarodno pravo Beogradu ići na ruku na predstojećim pregovorima. Zato je bilo važno da se uskladi nastup državnog tima sa kosovskim crkvenim odborom i da se uspostavi koordinacija. Ono malo ustupaka što Beograd bude mogao da dobije biće upravo po pitanju zaštite svetinja i crkvene imovine²⁹. To je potvrdio i ministar vera u Vladi Srbije Milan Radulović koji kaže da "moramo da shvatimo da je Srbija na Kosovu i Metohiji snažna onoliko koliko je snažna SPC na tom prostoru"³⁰.

Opozicija u Srbiji – stav o Kosovu

Od ukidanja autonomije Kosova 1989. godine pa sve do danas u Srbiji nije uspostavljen dijalog o pitanju Kosova, dok se alternativno mišljenje moglo čuti samo na tribinama i krugovima malog broja nevladinih organizacija. Kada je reč o političkoj sceni, alternativno mišljenje o statusu Kosova zastupaju Liberalnodmekratska partija, Građanski savez Srbije i Socijaldemokratska unija, kao i neke manje partije u Vojvodini. Liberalnodemokratska partija (osnovana u novembru 2005) unela je i u svoj programski dokument da se zalaže za nezavisnost Kosova. Građanski savez Srbije i LDP predlažu da Srbi dobiju status konstitutivnog naroda i da kao manjina imaju pravo veta kada se radi o nekim ključnim pitanjima kao što bi bilo pripajanje Kosova Albaniji.

Način na koji Vlada pristupa pitanju Kosova, na sednici na kojoj se glasalo o platformi za pregovore, jedini su suštinski kritikovali lideri GSS i SDU, Nataša Mičić i Žarko Korać. Svi oni smatraju odgovornim režim Slobodana Miloševića za situaciju u kojoj se Srbi danas nalaze.

Predsednica GSS Nataša Mičić ukazala je da prioritet u rešavanju statusa Kosova treba da budu ljudi i narodi, a ne teritorije. Ona smatra da kosovski Srbi treba da se okrenu kosovskim institucijama i da tamo rešavaju svoje probleme, a da će u suprotnom sebe izolovati u geto³¹. Ona je u Skupštini rekla da Srbija treba da vodi politiku koja će pomoći ljudima na Kosovu i Metohiji da žive bolje i kao manjina i kao pojedinci, a da se u pregovorima treba da se izbori eksteritorijalnost za manastire i zaštitu kulturnih dobara.

Lider SDU Žarko Korać ocenio je u Skupštini da je Vladina rezolucija nerealna "jer se ponovo amnestiraju oni koji su i doveli Kosovo do ovakvog stanja, a zagovaranje dijaloga i kompromisa stiže sa velikim zakašnjenjem".

Zbog ovakvih stavova, poslanici Mičić i Korać, bili su izloženi u parlamentu, ali i javnosti napadima i optužbama da su izdajnici što je matrica iz vremena Slobodana Miloševića. Recimo, pojedini poslanici poručili su Koraću da bi "naišao na razumevanje kada bi se obratio na albanskom jeziku".

²⁹ "Pravi sastanak tek predstoji", *Danas*, 12. decembar 2005.

³⁰ "Duhovni koreni orijentir budućnosti", *Politika*, 23. septembar 2005.

³¹ "Srpsko – albanski dijalog 2005." Str. 21, Helsinški odbor

Liberalno demokratska partija koju predvodi Čedomir Jovanović navodi u svom programskom dokumentu³² da "priznanje Kosova od strane Srbije Srbima omogućava najpovoljniji ustavnopravni položaj na Kosovu". Liberalno Demokratska partija zalaže se za "albansko priznanje statusa srpske zajednice kao konstitutivnog naroda unutar Kosova"³³. Ovakvo rešenje statusa Srba unutar nezavisnog Kosova podrazumeva "prenošenje principa iz Ohridskog sporazuma dopunjene kombinacijom bilateralnih i međunarodnih garancija za njihovo poštovanje. Rešenje bi bilo formulirano u Ustavnom sporazumu Srbije i Kosova, preko kojeg bi Srbija prenela svoj suverenitet na Kosovo u zamenu za određena ustavna rešenja na Kosovu"³⁴. Srbi bi po tom sporazumu, između ostalog, imali pravo veta za promene Ustava Kosova.

Jovanović je ocenio da Srbija nema "ni političke, ni ekonomske, ni socijalne, ni bezbednosne kapacitete da upravlja Kosovom u interesu građana koji tamo žive"³⁵. Izjavio je za Tanjug da su Kosovo i Metohija već nezavisni od Beograda i da je to samo konstatovanje postojećeg stanja³⁶.

Javno mnjenje i poruke srpskoj javnosti

Srpska strana nastavila sa retorikom da je kosovsko društvo kriminalizovano i nesposobno za demokratiju što je argument za razdvajanje dve zajednice. Ceo kredibilitet srpska strana pokušala je da crpi iz martovskog nasilja nad srpskom zajednicom 2004. godine aludirajući i plašeći kosovske Srbe da se Albanci spremaju da to ponove. U početku pregovora, kroz srpske medije, nastojalo se da se omalovaži albanski pregovarački tim³⁷, a prethodno je negativna kampanja vođena i protiv imenovanja Martija Ahtisarija za izaslanika generalnog sekretara UN za pregovore o Kosovu.

Neke izjave i medijske poruke, čak i srpskih političara, mogu se podvesti pod pojam rasizma. S druge strane, srpske elite ubeđuju javno mnjenje Srbije da će Kosovo ostati unutar njenih granica čime nastoji da i javno mnjenje začauri u decenijama formirane stereotipe o Kosovu kao kolevki srpskog naroda bez koga se ne može opstati i vekovnom neprijatelju Albancima. Na istim stereotipima, preko kojih je manipulirao javnim mnjenjem, svoju politiku gradio je i Slobodan Milošević.

Kao i krajem osamdesetih srpske elite pozivaju na nacionalno jedinstvo praktično suzbijajući svako opoziciono mišljenje, ne samo u parlamentu već i javnom životu. Tako je analitičar Đorđe Vukadinović izjavio

32 "Srbiji se radi - prvih deset poslova", str. 14

33 Isto, str. 14

34 Isto.

35 "Kosovom da upravljaju građani koji tamo žive" *Danas*, 12. novembar 2005.

36 "Kosovo nezavisno od Beograd", *Novosti*, 14. novembar 2005.

37 Dok srpski tim još nije bio ni izabran, srpske novine bile su ispunjene tekstovima o navodnim svađama u albanskom pregovaračkom timu.

da je uzdržanošću demokrata i neprimerenom raspravom u parlamentu o rezoluciji o Kosmetu poslata loša poruka međunarodnoj i domaćoj javnosti. Kaže da je tome doprinela nesposobnost političkih aktera da svoje animozitete i interese, makar privremeno potisnu u drugi plan. Činjenicu da niko nije glasao protiv rezolucije u skupštini tumači tako što kaže da je time izbegnut fijasko i bruka u parlamentu³⁸.

Pojedinci koji zastupaju stav o nezavisnosti Kosova izloženi su linču. Odnos prema opozicionom mišljenju pokazao se i kada je bivši ministar spoljnih poslova Goran Svilanović, kao član međunarodne Nezavisne komisije za Balkan izjavio da Kosovo treba da bude nezavisno. Razlike u napadima na Svilanovića koje su dolazile iz različitih političkih krugova bile su samo u načinu izražavanja.

Povodom te Svilanovićeve izjave, savetnik predsednika Srbije Leon Kojen rekao je: "Nešto sigurno nije u redu s političkom elitom jednog naroda kad dojučerašnji ministar spoljnih poslova ne haje za ono što je bila i ostala politika njegove zemlje. Ali, u Svilanovićevom slučaju to i nije neko iznenađenje." Dalje Kojen podseća da je u knjizi Milana St. Protića "Izneverena revolucija" navedeno da je na večeri sa Ričardom Holbrukom na kojoj su bili i predstavnici Saveza za promene u novembru 1999. Svilanović "bio najglasniji i vikao gotovo van sebe : Oslobodite nas kosova"³⁹. Istovremeno pristalice Pokreta snaga Srbije Bogoljuba Karića u centru grada lepili su plakate s tekstem "Zaustavimo raspad Srbije", slikom Kosova preko kog je natpis 'prodato' i zamagljenom fotografijom iza koje se nazire lik Gorana Svilanovića s albanskom nacionalnom kapom kečetom i natpisom UČK. Srpska radikalna stranka podnela je krivičnu prijavu protiv Svilanovića navodeći da je kao "ministar spoljnih poslova iznosio stavove o neophodnosti stvaranja nezavisnog Kosova". U prijavi se navodi da je Svilanović izvršio krivično delo ugrožavanja teritorijalne celine SCG. Boris Strajkovac iz Karićevog pokreta tražio je i oduzimanje mandata Svilanoviću. Svilanović je istupio iz poslaničkog kluba DS navodeći da je razlog to što se se razlikuju njegovi stavovi i stavovi DS o nezavisnosti Kosova. Izveštaj Komisije za Balkan kritikovali su predstavnici svih stranaka u Skupštini.

Na sugestivno pitanje novinara nedeljnika *Nin* "koliko je stanje bezvlašća na Kosovu, koje je nesumnjivo bez obzira šta Unmik o tome govori - argument koji može biti od zanačaja u pregovorima i da li to pojačava poziciju Beograda", Savetnik predsednika Srbije Dušan Bataković odgovara: "Odnos snaga je sada promenjen i to tako što je Srbija postala stožer stabilnosti i pouzdane saradnje s međunarodnom zajednicom, a Kosovo je opet *tamni balkanski vilajet* u kome se ponavljaju krvavi obračuni među lokalnim, sada smao albanskim političkim elitama. Međutim, sve što je loše za Kosovo, loše je

38 *Novosti*, 23. novembar 2005.

39 "O Kosmetu neće odlučivati ni Srbi ni Albanci", *Blic*, 15. april 2005.

i za Srbiju, oni su ipak jedna *organska celina* i, uprkos velikim razlikama u mentalitetu, hroničnim sukobima i oprečnim političkim težnjama, povezuju ih mnoge teško raskidive niti⁴⁰.

Protiv onih koji se i usude da iznesu mišljenje koje se suštinski suprotstavlja politici Beograda biva upotrebljen govor mržnje kao u periodu vladavine Slobodana Miloševića. On se plasira kroz kanale kao što su: Srpska radikalna stranka, mediji, pojedinci koji imaju uticaja na javno mnjenje. Građanima se stalno upućuje poruka da je kosovsko društvo kriminalizovano i nesposobno za demokratiju te da je kao takvo nesposobno da bude država, a o Albancima se govori kao o naciji koja je inferiornija od srpske. Bivši šef Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju Nebojša Čović tako kaže: "Nema šanse da finansijski, bezbednosno, Kosovo opstane kao nezavisno. Ono će pripasti ili Srbiji ili Albaniji, a sve to biće relativno ako svi uđemo u EU."⁴¹

Isti odnos prema Albancima pokazuje i Čovićeva naslednica i funkcionerka Demokratske stranke Srbije Sanda Rašković – Ivić. Nakon što je posetila Kosovo u septembru 2005. ona se razbolela, a mediji su špekulisali da su je Albanci otrovali. Ona je demantovala da je otrovana i to rečima: "Sigurno je da nisam otrovan. Boravila sam među Srbima, jela sam iz srpskih tanjira što znači da trovanje nije uzrok tegoba"⁴². Ovakvu izjavu kao rasističku komentarisao je samo dnevni list *Danas*.

Građanima se stalno šalje poruka da će Srbiji pomoći njihovi "stari sav zenici" Rusija, Kina i Grčka da zadrže Kosovo. Na primer, dnevni list *Novosti* 2. novembra objavljuju tekst pod naslovom "Ofanziva naše diplomatije na Moskvu i Peking – vera u stare saveznike" s porukom da bi "veto Kine i Rusije u Savetu bezbednosti sprečio formalnu nezavisnost Kosova i Metohije". Ministar spoljnih poslova Vuk Drašković je, kako se navodi u tekstu, tokom boravka u Pekingu poslao poruku ""Tajvan je Kina, Kosovo je Srbija". U tekstu se navodi: "Rusija i Kina kao stalne članice saveta bezbednosti UN mogu vetom da spreče pokušaj zapadnih zemalja da legalizuju otepljenje Kosmeta od Srbije. Oči i nade srpske javnosti i politike okrenute su prema ove dve zemlje otkad je zapadnu političku i intelektualnu scenu počela da prožima ideja da Kosovu treba dati neku vrstu samostlanosti", pišu *Novosti*.

Dnevni visokotiražni i uticajni tabloid *Kurir*, 3. novembra 2005. pod naslovom "S kim ćemo u boj na Kosovo" govori o podršci Kine, Grčke i Rusije u vezi sa Kosovom, tj. da će podržati srpski stav. Lider radikala Tomislav Nikolić poručuje: "Putin je čovek koji nas neće izdati! A mi drugog nemamo! Imamo li druge Ruse? Imamo li drugog Putina? Nemamo!". Sanda Rašković – Ivić tvrdi: "Ruska Federacija je od početka vrlo jasno oko poštovanja Rezolucije

40 "Protiv defetizma" *Nin*, 28. april 2005.

41 "Kosovo ne može opstati nezavisno", *Blic*

42 *Danas*, 26. septembar 2005.

1244 i zaštite teritorijalnog integriteta i suvereniteta. Oni su sve razumeli i u više navrata rekli sve ono za šta se Srbija zalaže".

S druge strane serija istraživanja javnog mnjenja koja je sprovodio CeSID pokazuje da se građani sve više mire sa tim da Kosovo neće ostati u Srbiji. Na pitanje da li žele da Kosovo ostane u Srbiji, oni odgovaraju potvrdno, ali upitani da li je to realno u sve većem broju se izjašnjavaju negativno⁴³. U aprilu, 45 odsto ispitanika reklo da želi da Kosovo ostane u Srbiji kao autonomna pokrajina ili treći član državne zajednice, 34 odsto bi želelo da dođe do podele na srpski i albanski deo, 6 odsto – da ostane sadašnje stanje sa dugotrajnom upravom UN, 3 odsto – da bi bilo dobro da dođe do stvaranja nezavisne države Kosovo, a 12 odsto ne zna šta želi. Međutim 26 odsto smatra da je ralnost – država Kosovo, 25 odsto ne zna šta će biti, 21 odsto veruje da će doći do podele, 15 odsto vidi Kosovo kao autonomnu pokrajinu ili trećeg člana državne zajednice, dok 13 odsto vidi produžetak sadašnjeg stanja pod protektoratom UN.

Četiri meseca kasnije, u avgustu 2005, 55 odsto ispitanika je izjavilo da želi da Kosovo ostane u sastavu Srbije ili SCG, 25 odsto želi podelu, 9 odsto ne zna, 7 odsto je za nezavisnost, a 4 odsto smatra da bi trebalo da ostane sadašnje stanje. S druge strane, 34 odsto smatra verovatnim i mogućim stvaranje nezavisne države Kosovo, 23 odsto ne zna da li će do toga doći, 20 odsto prognozira podelu na srpski i albanski deo, 13 odsto ostanak Kosova u Srbiji ili SCG, a 10 odsto najverovatnijim smatra sadašnje stanje sa dugoročnim zadržavanjem UN.

Jug Srbije u kontekstu statusa Kosova

Stabilnost na jugu Srbije (Preševo, Bujanovac i Medveđa), pretežno naseljenim Albancima, biće fragilna sve dok se ne definiše status Kosova. Odgovor na zahtev kosovskih Srba za teritorijalnom autonomijom na Kosovu, su sve glasnjiji zahtevi za uspostavljanje teritorijalne autonomije na jugu Srbije, ali i u nekim drugim delovima Republike⁴⁴.

43 *Novosti*, 29. novembar 2005.

44 Zahtevi za teritorijalnom autonomijom postoje i u mađarskoj nacionalnoj zajednici. Lideri tri partije vojvođanskih Mađara, Andraš Agošton (DSVM), Šandor Pal (DZVM) i Laslo Rac Sabo (GSM) podneli su inicijativu da se Mađarima u Vojvodini da etnička autonomija na teritorijalnom principu kakvu će "verovatno da dobiju Srbi na Kosovu". Andraš Agošton: "Ovom inicijativom nismo želeli da kažemo da je Mađarima u Vojvodini jednako teško kao Srbima na Kosovu, već da mislimo da bi teriotrijalna autonomija, kakvu će verovatno da dobiju Srbi na Kosovu, bila pravo rešenje i za nas u Vojvodini. Ako teriotrijalna autonomija može na Kosovu, bila bi pravo rešenje i za nas u Vojvodini". (*Novosti*, 30. novembar 2005) I četvrti lider vojvođanskih Mađara Jožef Kasa tražio je teritorijalnu autonomiju koja bi objedinila osam opština na severu Bačke sa većinskim mađarskim stanovništvom.

Albanski odbornici u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa usvojili su 14. januara 2006. godine Političku platformu za taj region. Odbornici su najavili da će se u slučaju da ne budu poštovana načela Kontakt grupe o budućem statusu Kosova ili eventualne promene granica Preševske doline, angažovati na ujedinjenju tog regiona sa Kosovom. U političkoj platformi, odbornici se takođe zalažu za stvaranje specijalnih veza Preševske doline sa Kosovom kao i da taj regiona ima administrativno – teritorijalni oblik. Za isti status zalažu se i kosovski Srbi, a sve češći su isti zahtevi kod vojvođanskih Mađara.

Krajem 2005. Partija za demokratsko delovanje Rize Halimija, opozvanog gradonačelnika Preševa, objavila je Političku deklaraciju u kojoj se kaže da je "preševska dolina prirodni etnički deo albanskog naroda, kome je namtnut način života i političke odluke bez njegove volje"⁴⁵. Oni traže da se paralelno sa pregovorima o statusu Kosova između Beograda i Prištine rešavaju i životni problemi Albanaca u Preševskoj dolini. Vladi u Beogradu upućen je i zahtev za demilitarizaciju Preševske doline, povlačenje svih specijalnih snaga bezbednosti koje se ovde nalaze posle povlačenja sa Kosova i za prestanak izgradnje vojnih baza. Takođe se zalažu za osnivanje pogranične policije na osnovu nacionalne strukture stanovništva.

Investicije u ovom regionu obustavljene su u poslednje tri godine što dodatno otežava situaciju. Prema rečima lidera PDD Rize Halimija⁴⁶ pomoć za Preševo stala je u "jeku mnogih radova i projekata". "Ni privreda nije pokrenuta, niti su Albanci počeli da rade u državnim ustanovama", tvrdi Halimi⁴⁷. I bivši šef korodinacionog tela za Jug Srbije Nebojša Čović potvrdio je da su obustavljeni svi projekti u tom području. On optužuje Vladu da je prestala da daje novac za njihovu realizaciju.

Refleksije u regionu

Zemlje u regionu smatraju da pitanje Kosova treba što pre rešavati, a nijedna se do sada nije izjasnila da je protiv nezavisnosti Kosova, iako srpske vlasti u javnosti govore da imaju podršku većine zemalja u bližem susedstvu, a pre svega Grčke. Međutim, ministar spoljnih poslova Grčke Petros Moliviatis (Petros Molyviatis) izjavio je prilikom susreta u kome su učestvovali i zamenici ministara spoljnih poslova Rumunije i Hrvatske u Prištini (Delgacija za međubalkansku saradnju): "Nismo ovde da sugerišemo rešenje. Ostajemo posvećeni principima i smernicama koje su usvojili UN, EU i Kontakt grupa za

⁴⁵ "Pregovori i o jugu Srbije", *Novosti*, 17. oktobar 2005.

⁴⁶ Halimi je više godina bio na mestu predsednika opštine Preševo sa kog je opozvan u nvoembru 2005.

⁴⁷ "Ideje o odvajanju su igranje vatrm", *Novosti*, 5. januar 2005.

definisane konačnog statusa Kosova"⁴⁸. Iz akademskih krugova Grčke stigao je i predlog da se formiraju "crkvene administrativno – duhovne jedinice pod nazivom Monaška pravoslavna zajednica KiM" koja bi imala "samoupravu po ugledu na Svetu Goru". (To je predložio profesor Evangelos Kofos)⁴⁹.

Hrvatska Vlada će takođe slediti politiku Evropske unije i SAD. To je potvrdio i predesdnik Vlade Hrvatske Ivo Sanader navodeći da će njegova zemlja podržati što god odluče EU i međunarodna zajednica s obzirom da je Hrvatska obavezna da to učini kao kandidat za EU⁵⁰.

Albanski premijer Sali Beriša saopštio je da status Kosova treba rešavati "u skladu sa više puta izraženom voljom njegovog naroda, a to je nezavisnost". Albanija se zalaže za potpuna prava Srba i drugih manjina na Kosovu, povratak raseljenih, realnu decentrlaizaciju i njenu primenu i dijalog Beograd – Priština.

Među prvima koji je rekao da je rešenje kosovskog statusa u njegovoj nezavisnosti bio je predsednik Slovenije Janez Drnovšek. On je u Gračnici komentarisao da je Kosovo već nezavisno, i da srpskoj manjini treba obezbediti dve stvari i to zaštitu autonomije i zaštitu verskih i kulturnih spomenika, kako bi dobili eksteritorijalni status⁵¹. Drnovšekov plan predviđa prenošenje svih ovlašćenja sa misije UN na vladu u Prištini u roku od 18 meseci. A Kosovo bi postalo samostlano u roku od pet godina ukoliko se stvore uslovi za miran život i kooegzistenciju svih naroda koji tamo žive. Zbog takvih izjava Beograd je otkaza posetu Drnovškeka Beogradu. Irinej Bulović izjavio da su Drnovšekove izjave "nedopustive i bezumne", a savetnik premijera Vladeta Janković da je ona "primer nedržavničkog ponašanja".

Crna Gora, pritisnuta pitanjem sopstvenog državnog statusa, nije se izjašnjavala o pitanju statusa Kosova, ali su pojedini njeni funkcioneri izjavljivali da rešenje pitanja Kosova ne treba odlagati. Crnogorski ministar spoljnih poslova Miodrag Vlahović rekao je i da Kosovo nije problem Crne Gore, ali da je ona zainteresovana da se to pitanje što pre reši⁵².

Zaključci i preporuke

Vladajuća Demokratska stranka Srbije sa koalicionim partnerima, zanemarujući međunarodni kontekst i relanost na Kosovu, još ne nudi stvarnu

⁴⁸ "International community criteria as important as final Kosovo status, FM says"; preuzeto sa Athens News Agency od 7. decembar 2006; www.greekembassy.org/Embassy/content/en/Article,

⁴⁹ *Politika*, "Kosmet kao Sveta Gora" 17. mart 2005.

⁵⁰ Razgovor Daniela Servera sa Ivom Sanaderom, 20. jul 2005;

http://www.cfr.org/publication/8589/conversation_with_ivo_sanader.htm

⁵¹ *Politika*, "Drnovšek: Kosovo de fakto nezavisno", 13. novembar 2005.

⁵² "Srpsko-albanski dijalog 2005", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005.

alternativu po pitanju Kosova i definisanja granica Srbije u odnosu na Srpsku radikalnu stranku. Takvo odsustvo alternative, imajući u vidu i preovlađujući stav brojnih međunarodnih in/direktnih aktera u pregovorima o statusu Kosovu koji podržava njegovu nezavisnost, u tom smislu samo doprinosi daljoj radikalizaciji politike u Srbiji i samim tim otvara mogućnost za dodatno jačanje uticaja SRS.

Neophodno je stvoriti uslove za slobodan dijalog o Kosovu u kome će moći da se čuju i uvažavaju i alternativna mišljenja uključujući i politički diskurs koji podržava nezavisnost. Priprema javnog mnjenja za realna rešenja je preduslov za slabljenje Srpske radikalne stranke i nacionalističkih opcija.

Polazeći od principa odvojenosti crkve i države, nedopustivo je direktno učešće Srpske pravoslavne crkve u pregovorima o Kosovu. Rešenja za očuvanje pravoslavnih crkava i manastira na Kosovu, moraju da se traže u širem kontekstu, budući da ona nisu deo isključivo srpske već i kosovske i svetske baštine.

CRNA GORA: U SUSRET REFERENDUMU

Prema Ustavnoj povelji SCG, moratorijum na referendum o državnom statusu Crne Gore ističe 5. februara 2006. godine. Crna Gora je rešena da svoje to pravo iskoristi. Još 2001. godine crnogorska vlast i opozicija bile su spremne za referendum. Međutim, EU je tada sprečila osamostaljenje Crne Gore kako se ne bi ohrabrile težnje za nezavisnost Kosova i poremetila nestabilna ravnoteža unutar Srbije nakon pada Slobodana Miloševića. *Beogradskim sporazumom*, čiji je glavni arhitekta bio Havijer Solana, formirana je državna zajednica Srbije i Crne Gore (SCG).

Stvaranjem SCG težnje kosovskih Albanaca za nezavisnošću nisu umanjene, niti je independistički proces u Crnoj Gori zaustavljen. Pregovori o statusu Kosova počinju januara/februara 2006. Suprotno utisku, po kome Beograd želi ostanak Kosova u Srbiji, Crna Gora je, u suštini, glavni prioritet premijera Vojislava Koštunice i konzervativnog bloka u Srbiji. Zemlje članice državne zajednice od početka različito gledaju i na inače ambivalentan *Beogradski sporazum*. Crna Gora je pristala na minimum zajedničkih institucija, dok je Srbija u nju ušla sa idejom da se u perspektivi državna zajednica unitarizuje.

Vlada Crne Gore i parlamentarna većina odlučila se da održi referendum krajem aprila 2006, što je Brisel dovelo u poziciju medijatora u pokretanju razgovora između vlasti i opozicije. Visoki predstavnik EU Havijer Solana za tu ulogu imenovao je slovačkog diplomatu Miroslava Lajčeka.

Zvanični Beograd vrši konstantni pritisak na Podgoricu kako bi odložio referendum i obesmislio i ideju osamostaljenja Crne Gore. Spisak crnogorskih državljana koji žive u Srbiji, koji je premijer Vojislav Koštunica odneo u Brisel, bio je pokušaj da se utiče na ishod glasanja i time sačuva državna zajednica. Međutim, Venecijanska komisija, stručno telo Saveta Evrope, na decembarskom zasedanju nije u svojim preporukama uzela u obzir predlog premijera Srbije.

Srpska pravoslavna crkva (SPC) je tokom 2005 godine veoma agresivno delovala u Crnoj Gori. Ona se otvoreno stavila na stranu protivnika referenduma i direktno pomagala aktivnosti prosrpske opozicije i Pokreta za zajedničku državu sa ciljem očuvanje SCG. SPC je postavljanjem metalne crkve na Rumiji, planini koja simbolizuje multikonfesionalnost u Crnoj Gori

demonstrirala i tesnu povezanost sa Vojskom. Srpska pravoslavna crkva je jedan od osnivača Vijeća narodnih skupština, čiji predstavnici (*Liga za sever*) najavljuju da će u slučaju crnogorske nezavisnost proglasiti prisajedinjenje Srbiji.

Visoki zvaničnici Evropske unije su tokom godine nastojali da ubede zvaničnu Podgoricu da odloži referendum za šest meseci u čemu nisu uspjeli, bez obzira na obećanje o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SAA) SCG. Kada je SAA ipak potpisan oktobra 2005, EU je počeo novu kampanju tražeći izmenu *Zakona o referendumu* sa namerom da se pooštre uslovi za njegovo održavanje. Venecijanska komisija je, međutim, ocenila da je crnogorski Zakon u skladu sa evropskim standardima. EU je na kraju pristala na održavanje referenduma krajem aprila 2006.

Zakon o referendumu

Venecijanska komisija je 16. decembra 2005. usvojila Izveštaj kojim ocenjuje da je crnogorski Zakon o referendumu usklađen sa evropskim standardima. Osnovne preporuke Komisije: da se zadrži cenzus izlaznosti od 50 odsto biračkog tela, da crnogorski građani koji žive u Srbiji ne mogu da glasaju na referendumu i poziv vlastima i opoziciji da se dogovore o potrebnoj većini za odluku o državnom statusu.

Ove preporuke, posebno ona po kojoj crnogorski građani koji žive u Srbiji nemaju pravo glasa na crnogorskom referendumu, ojačane su i zahtevom da "Srbija neće posegnuti za obespravljivanjem crnogorskih građana u pravu glasa, odnosno oduzimanjem prava glasa onima koji se deklarišu kao crnogorski građani ili tvrde da su crnogorski državljani". Ove preporuke su značajne, jer su postojali jaki pritisci na neke članove *Venecijanske komisije* uoči decembarskog zasedanja. Na to je upozorio Džejms Lajon, šef kancelarije Međunarodne krizne grupe u Beogradu. Rekao je da "ima saznanja, na osnovu razgovora sa raznim članovima Venecijanske komisije, da su neki od njih bili izloženi velikim političkim pritiscima od strane EU".

Nikolas Vajt, predstavnik Međunarodne krizne grupe, je još ranije ocenio da je crnogorski Zakon o referendumu, koji se našao na udaru crnogorske opozicije ali i Havijera Solane, zadovoljavajući. Upitan o kritikama EU na račun tog zakonskog akta, Vajt je upozorio da "Solana ima veoma jake stavove oko ovog pitanja i da generalno ima zaštitnički odnos prema državnoj zajednici u čijem je stvaranju učestvovao".¹

Pritisci iz Srbije da se promeni crnogorski Zakon o referendumu pojačavaju se približavanjem referenduma. Osim toga, iz Beograda se postavlja pitanje većine koja treba da odluči o nezavisnosti. Boris Tadić, predsednik Srbije, izjavio je da odluka o nezavisnosti Crne Gore "ne može da bude ubedljiva ukoliko za nju ne bude ubedljiva većina" i upozorio je da "veoma mali

¹ Izjava data agenciji *Fonet* u Podgorici, prenela *Politika*, 16. april, 2005.

broj građana može na referendumu doneti odluku kojom bi bila razgrađena međunarodno priznata država."²

Premijerov spisak

Najžešći zagovornik državne zajednice je premijer Vojislav Koštunicva. O tome govori i njegov spisak od od 263.000 crnogorskih državljana, koji je odneo Havijeru Solani i Oliju Renu, kao krunski dokaz da samostalnost Crne Gore nije izvodljiva. Prilikom uručivanja spiska rekao je "to važan podatak za budući crnogorski referendum ako do njega ikada dođe".

Uz imena ljudi, spisak sadrži i nazive gradova i broj crnogorskih državljana koji u njima žive (Ada - 72; Aleksinac - 563; Aleksandrovac - 210; Alibunar - 236 ...) ukupno 176 gradova u Srbiji. Spisak sadrži i imena 30.000 građana Kosova. Kako je zvanično objašnjeno, spisak je dobijen na osnovu poslednjeg popisa stanovništva (popis nije rađen na Kosovu od 1981. godine). U suštini radi se o Miloševićevom biračkom spisku sačinjenom za njegove izbore.

Očito je da se radi o pokušaju Vlade Srbije da se, "preseljenjem" glasačkog kontigenta iz Srbije u Crnu Goru, spreči crnogorsku nezavisnost. Naime, ukupno biračko telo u Crnoj Gori broji 450.000 birača i jasno je da bi se sa dodatnih 263.000 birača ishod referenduma doveo u pitanje. Premijerov je postupak nelegitiman i sa ustavnog stanovišta, jer Ustav Srbije garantuje tajnost ličnih podataka. To isto je precizirano i republičkim Zakonom o ličnim podacima - oni se daju samo uz pristanak lica kojih se tiču. Predsednik Srbije Boris Tadić i predsednik Srpske radikalne stranke Tomislav Nikolić ocenili su postupak premijera "opravdanim i legitimnim".

Podgorički dnevnik *Vijesti* je stav predsednika Srbije Borisa Tadića oštro kritikovao i konstatovao da je "Boris Tadić, koji je zajedno sa ocem (akademik Ljubomir Tadić, predsednik beogradskog ogranka Pokreta za zajeničku državu, op. a.) inicijator prebrojavanja, i sam mogao biti na tom spisku". List zaključuje da crnogorski predsednik Filip Vujanović, koji je Tadiću uputio protestno pismo, sada "razume da nema kome u Srbiji da se žali zbog ovakvih postupaka". Crnogorski predsednik Filip Vujanović je upozorio da Vojislav Koštunica "vodi kampanju prema Crnoj Gori" i da se u tom smislu vodi "intenzivna aktivnost unutar Vlade Srbije."³

Slobodan Samardžić, savetnik srpskog premijera, smatra da crnogorski državljani u Srbiji imaju pravo glasa, te da "vlast u Crnoj Gori diskriminiše svoje državljane i uz pomoć manipulacija razdvaja srpski i crnogorski narod". Isto mišljenje izneo je i ministar državne i lokalne samouprave u Vladi Srbije Zoran Lončar.⁴ Pod naslovom "Žute trake za Crnogorce" list *Večernje novosti*

² *Blic*, 23. decembar, 2005.

³ *Intervju* BK TV, 14. jul 2005.

⁴ *Večernje novosti*, 20. jun 2005.

objavljuje komentar u kome uz ostalo piše: Ako državljani Crne Gore u Srbiji ne mogu glasati ni na istorijskom referendumu, koji bi opozvao i 1918. i 1945, po čemu su onda uopšte državljani Crne Gore. Ne svode li Đukanović i Vujanović, uz pomoć Marovića, njihovo državljanstvo na bezvrednu zavičajnu kapelicu i ne namenjuju li im svojevrstne *žute trake* za koje njihove pristalice sumnjiče Koštunicu.⁵ Poruke drugih medija u sličnim komentarima povodom iste teme bili su: "Ono što Koštunica poručuje Briselu jeste da ako Milo Đukanović istera svoje, u Srbiji ostaje četvrt miliona onih koji nigde nemaju pravo glasa".⁶

Kampanja je obuhvatila i crnogorske građane u Srbiji. Naime, ovaj deo populacije bio je izložen brojnim pretnjama u pogledu njihovog statusa, ukoliko se Crna Gora osamostali. Tako je *Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu* 2. decembra 2005. objavilo na svom sajtu preporuku da se crnogorskim državljanima u Srbiji izbriše pravo glasa, jer "u slučaju referenduma o nezavisnosti Crne Gore kriterijum državljanstva mora da nadmaši kriterijum prebivališta." Blagota Mitrić, sudija Suda državne zajednice, je reagovao na ove pretnje izjavom da s crnogorskim državljanima, građanima Srbije, nijedno ministarstvo ne može uskratiti prava koja ona uživaju godinama. Mitrić kaže da je to "klasični oblik diskriminacije, i kad bi neko pokrenuo proces pred Sudom SCG taj stav Ministarstva bi pao".⁷

Srđan Darmanović, član Venecijanske komisije i profesor Pravnog fakulteta u Podgorici, kaže da je pitanje biračkog prava crnogorskih državljana razjašnjeno: "Oni ostvaruju svoja biračka prava u Srbiji već deceniju i po, od prvih parlamentarnih izbora, glasali su i na svim referendumima u Srbiji. Potpuno je jasno da oni neće moći da glasaju u Crnoj Gori." On dalje ističe "da je siguran da ne postoji ta vrsta međunarodnog pritiska koja će Vladu Crne Gore i parlamentarnu većinu naterati da promeni birački spisak, jer je birački spisak utvrđen i fiksiran u saradnji sa drugim telima."⁸

Pristup Havijera Solane

Havijer Solana, kreator Beogradskog sporazuma, uporno je pokušavao da SCG promoviše u funkcionalnu državu. U tom smislu je nekritički i bez ikakve rezerve podržavao zvanični Beograd u tim nastojanjima. Crnogorska realnost je demantovala obe strane. I pored toga što i Ustavna povelja SCG i Ustav Crne Gore jasno kažu da crnogorski državljani koji žive van teritorije Crne Gore ne mogu glasati na crnogorskom referendumu, Brisel je slao paradoksalne poruke. Prva reakcija EU na Koštuničin spisak bila je da se neće mešati u unutrašnje pitanje ko na eventualnom referendumu u Crnoj Gori može

⁵ *Večernje novosti*, 21. jun 2005.

⁶ *NIN*, 23. jun 2005.

⁷ *Monitor*, 9. decembar, 2005.

⁸ Intervju Helsinškog odbora, 14. decembar 2005.

da glasa. Solana je čak pretio i "političkom odlukom". Njegov kabinet je poručio da "pravna služba EU proučava pitanje prava crnogorskih državljana u Srbiji da glasaju na mogućem referendumu u Crnoj Gori o čemu će EU morati usvojiti političku odluku". Međutim, EU je postepeno prestala da spominje političku odluku.

Jedan od scenarija EU za rešavanja crnogorskog statusa bio je stvaranje konfederacije Kosova, Crne Gore i Srbije, uz obećanje o brzom ulasku u EU. Međutim, posle propalog referenduma za ustav Evropske unije u Francuskoj i Holandiji, naglo je prestala priča o brzom ulasku novih članica u EU. Drugi scenario je bio davanje "kompenzacije" Srbiji zbog gubitka Kosova: ostanak Crne Gore u državnoj zajednici (to je svojevremeno bio i predlog lorda Dejvida Ovena devedesetih godina). Navodno, polovinom prošle godine u diplomatskim krugovima se tvrdilo da se sa "Srbijom već uveliko vodi tajna trgovina oko Kosova u kojoj je Crna Gora jedan od uloga."⁹

Do promene stava EU došlo je, između ostalog i zato što je, kako se tvrdi "Solaniu struju u EU nadvladala struja Krisa Patena koja se zalaže za nezavisnost Crne Gore."¹⁰ Prema nekim informacijama, suština Solaninog plana za očuvanje SCG je u tome da Srbija što pre izruči Mladića Haškom tribunalu u kom slučaju bi "EU stopirala evropsku integraciju Crne Gore ako se ona otepi."¹¹

EU je insistirala da Crna Gora odloži referendum za šest meseci pošto u oktobru 2006. godine SCG treba da potpiše ugovor sa EU o pridruživanju. Brisel je takođe sugerisao da "proces stabilizacije i pridruživanja SCG EU treba da bude prioritet u odnosu na mogući referendum u Crnoj Gori". Premijer Milo Đukanović je odbacio te sugestije sa obrazloženjem da "proces pristupanja EU ne treba povezivati sa drugim aktuelnim političkim pitanjima, kao što je rešavanje državnog statusa Crne Gore." Zvanični stav Crne Gore je da referendum ne bi omeo potpisivanje ugovora, jer, po njima, EU može proces duplog koloseka (*twin track*) da preobradi u proces paralelnog koloseka (*parallel track*), te da Crna Gora kao samostalna država može potpisati pomenuti ugovor bez odugovlačenja.

Havijer Solana je i pokušao da uveri Crnu Goru da su "njena očekivanja da će se ona kao samostalna država brže naći u EU, pogrešna računica", zatim je insistirao na izmeni Zakona o referendumu "unošenjem odredbe o kvalifikovanoj većini na eventualnom referendumu o državnom statusu".¹² Svi pokušaju Solane da ospori referendum na bilo koji način, nisu uspeali, jer je uvek nailazio na tvrdi stav da "Crna Gora neće prihvatiti bilo čiji pokušaj arbitriranja i nametanja uslova za organizovanje referenduma samo da ne bi bilo crnogorske nezavisnosti".

⁹ *Monitor*, 1. jul 2005.

¹⁰ *Evropa*, 10. februar 2005.

¹¹ *Blic*, 21. jul 2005.

¹² Izveštaj agencije Beta iz Podgorice koji je prenela *Politika*, 10. april 2005.

Uoči zasedanja Venecijanske komisije, visoki predstavnik EU je uputio pismo crnogorskoj opoziciji u kojem im saopštava da EU "neće prihvatiti bilo kakav jednostran postupak kojim bi izostala saradnja crnogorske vlasti i opozicije sa EU i drugim odgovornim međunarodnim telima kad je reč o uspostavljanju međunarodnih standarda za referendum". Međutim, u pismu se navodi i to da "treba sačekati dok Venecijanska komisija ne objavi ocenu da li je crnogorski Zakon o referendumu saglasan sa međunarodnim standardima."¹³

Osporavanja iz Srbije

Vlada Srbije i dalje očekuje da će crnogorska skupština nakon referenduma morati dvotrećinskom većinom da menja Ustav zbog promene državnog statusa. Međutim, Srđan Darmanović, član Venecijanske komisije i profesor Pravnog fakulteta u Podgorici, kaže da je Ustavni sud Crne Gore već 2002. godine o tome presudio: "Na osnovu te presude Ustavnog suda to ne može biti problem, jer se dvotrećinska većina odnosi na ustavne promene, dok o promeni državnog statusa po članu 2 crnogorskog Ustava odlučuju samo građani na referendumu. Po crnogorskom Zakonu o referendumu rezultati referenduma obavezni su za skupštinu. Taj Zakon je napadnut 2002. godine pred Ustavnim sudom i Ustavni sud je potvrdio njegovu ustavnost".

Darmanović navodi da je "teško očekivati da, ako narod nešto izglasa, neko baš pokuša da narodne glasove ospori u parlamentu, pa čak ni protivnici nezavisnosti. Zatim, ukoliko bar Socijalistička narodna partija, a možda i neke druge prosrpske partije u Crnoj Gori uđu u pregovore o referendumu i referendum se održi na osnovu izvesnog kompromisa uz prisustvo EU, teško je očekivati da onda ne priznaju rezultate."¹⁴

Crnogorski predsednik Filip Vujanović i premijer Milo Đukanović predložili su srpskom predsedniku i premijeru Borisu Tadiću i Vojislavu Koštunici savez suverenih međunarodno priznatih država. Prema predlogu, sporazum bi u istovetnom tekstu usvojile skupštine država članica, kao i Skupština državne zajednice, čime bi SCG prestala da postoji. Crna Gora i Srbija bi se nakon toga međusobno priznale kao nezavisne države sa svim pravima i obavezama iz samostalnog međunarodnog suvereniteta. Umesto Saveta ministara, rad zajednice bi koordinirala Komisija. Srbija i Crna Gora bi formirale vojni savez i imale bi dve vojske, odvojene ambasade i ministarstva spoljnih poslova. Srbija bi bila naslednik SCG u međunarodnim političkim organizacijama.

Srpski premijer je predlog odbacio uz ocenu, da je to "grubo kršenje Beogradskog sporazuma". Predsednik Filip Vujanović je javno postavio pitanje: "Zašto Srbija neće svoju diplomatiju, svoju vojsku, otvorene

¹³ *Blic*, 1. decembar 2005.

¹⁴ Intervju Helsinškog odbora, 14. decembar 2005.

granice?"¹⁵ Predstavnici parlamentarnih stranaka u Srbiji listom su zaključili da je crnogorska vlast predložila savez suverenih država kako bi izbegla referendum o nezavisnosti, premda se predviđa da se o savezu građani Crna Gore moraju izjasniti na referendumu na kojem bi bilo postavljeno i pitanje o crnogorskom državnom statusu.

Zvanični stav Beograda protiv crnogorske samostalnosti podržava patriotski blok. Indikativne su izjave ljudi koji se identifikuju sa tim stavom. Tako Srđa Trifković, direktor Centra za međunarodne odnose Rokford instituta u SAD kaže, da bi "dukljanska Crna Gora bila najustašijka zemlja na svetu", a Dragomir Acović, član Krunskog saveta da "Srbija neće imati većeg neprijatelja od Crne Gore ukoliko se ona odvoji."¹⁶

Bez obzira na uveravanja, da samostalnost Crne Gore suštinski neće promeniti status građana iz Srbije, osim što neće imati izbornu pravo, beogradska štampa stalno zastrašuje crnogorske građane u Srbiji. Pod naslovom "Do posla kao stranci" *Večernje novosti* čitaocima sugerišu da će stanje biti gore nego što je sada: "Građani Srbije, *nerezidenti* obavljaju u Crnoj Gori najteže fizičke poslove uz malu nadoknadu". Zapošljavaju se kao "sezonski radnici u građevinarstvu, tokom berbe grožđa, rade kao čuvari, kuvari, čistači, sobarice, roštiljdžije".¹⁷

Kampanja u Sandžaku

Antireferendumska kampanja koju zvanični Beograd permanentno vodi proširena je i na Sandžak u pokušaju da se tamošnji građani, prvenstveno Muslimani i Bošnjaci, ubede u potrebu opstanka državne zajednice. To se čini pre svega, preko gradonačelnika Novog Pazara Sulejmana Ugljanina. Krajem novembra 2005. premijer Vojislav Koštunica, zajedno sa svojim ministrima Predragom Bubalom i Velimirom Ilićem, posetio je Novi Pazar. Gotovo u isto vreme u poseti Ugljaninu bio je i šef BIA Rade Bulatović.

Koštunica je od Ugljanina tražio da crnogorske Muslimane i Bošnjake usmeri protiv crnogorske nezavisnosti, jer će nezavisna Crna Gora navodno biti "od velike štete za celi bosanski narod". Ugljanin je Koštunici obećao da će sve učiniti da ubedi svoje sunarodnike da svoj glas na referendumu daju zajedničkoj državi.

Beogradski mediji su prećutali Koštuničinu posetu Novom Pazaru. Crnogorski nedeljnik *Monitor* tvrdi da je srpski premijer imao posebne razloge za prikrivanje boravka u Novom Pazaru, jer je Koštuničin plan da se deo bošnjačkog korpusa iz Srbije angažuje u antireferendumske kampanji u Crnoj Gori. Tako bi se, prvenstveno međunarodnoj zajednici, demonstriralo da se osim Srba u Crnoj Gori i pripadnici manjinskih nacionalnih zajednica zalažu za

¹⁵ Intervju na *BK TV* 14. jul 2005.

¹⁶ "Utisak nedelje" *B* 92, 24. jul 2005.

¹⁷ *Večernje novosti*, 17. januar 2005.

opstanak zajedničke države. Zato je uspostavljena bliska saradnja sa Sulejmanom Ugljaninom, a njemu je za uzvrat obećana pomoć u jačanju uticaja njegove stranke.

Crnogorski premijer Milo Đukanović je na ove i slične najave, poput one da treba kontrolisati crnogorsku policiju tokom referenduma, odgovorio da će se to raditi "u skladu sa crnogorskim zakonima i međunarodnom praksom". On je takođe, ukazao da je : "interesantno da glavni povici na tajnu policiju dolaze od onih kojima ne smeta kad vide kako vršljaju okolne tajne službe. Oni koji upućuju povike na crnogorsku tajnu policiju nijesu progovorili ni riječ o tome šta je radila Vojno-bezbjedonosna agencija u kabinetu mitropolija Amfilohija ili šta rade određene službe iz Beograda u Sandžaku pokušavajući da ideju navodnog muslimansko-bošnjačkog stava o državnoj zajednici prenesu na Rožaje."¹⁸

Za i protiv nezavisnosti

Decembarsko istraživanje javnog mnjenja u Crnoj Gori *agencije Damar* pokazuje da je većina građana za nezavisnost. Od ukupnog biračkog tela, 41 odsto je za samostalni državni status, dok 32 odsto podržava zajednicu sa Srbijom. U ove procenete ulaze i neopredeljeni i oni koji neće izaći na referendum. Kada se pak, računaju samo oni koji su "za" ili "protiv", kao na stvarnom glasanju, onda je rezultat 56 posto za nezavisnost prema 44 posto protiv. Tendencija u biračkom telu jeste blagi porast pristalica crnogorske samostalnosti.

Vladajuće stranke, Demokratska partija socijalista (DPS) i Socijaldemokratska partija (SDP) su opredeljene za suverenu, međunarodno priznatu državu Crnu Goru. Objašnjavajući da se zapravo radi o prirodnom procesu vraćanja državnog statusa staroj evropskoj crnogorskoj državi koja je svoju samostalnost dobila još na Berlinskom kongresu 1878. godine, predstavnici vlasti u Crnoj Gori kroz izuzetno živu diplomatsku aktivnost u svetu ističu prednosti nezavisnosti. Posebno kada je reč o bržem uključivanju u evroatlantske integracije, koje se sporo i gotovo bez rezultata sada odvija kroz uniju Srbije i Crne Gore.

Crna Gora je već odmakla u svojim reformama u odnosu na Srbiju, što joj priznaje i međunarodna zajednica: ona ima sopstvenu valutu, sopstveni trgovinski i carinski sistem, u potpunosti kontroliše svoju teritoriju. Uvažavajući tu realnost, EU je pre dve godine u Mahstritu donela odluku o "dvostrukom koloseku", što zapravo znači da se pregovori u ekonomskoj sferi između Crne Gore i Srbije sa EU vode odvojeno. Činjenica da Evropska unija u pregovaranju o sklapanju ugovora o pridruživanju sada radi posebno sa crnogorskim timom, takođe je znak je da se Crna Gora približava svojoj nezavisnosti.

¹⁸ Izveštaj RT CG, 26. decembar 2005.

Pokret za nezavisnu i evropsku Crnu Goru koji je formiran u januaru 2005, okupio je najširi krug građana svih vera i nacija. Okosnicu Pokreta čine pripadnici civilnog društva koji su se protivili ratovima na prostoru bivše Jugoslavije i hegemonističkoj velikosrpskoj miloševićevskoj politici, i koji se protive nastavljačima te politike u Srbiji. Pokret, paralelno sa Vladom, vodi sopstvenu referendumsku kampanju za nezavisnost u svim delovima Crne Gore.

Pokret za zajedničku državu koji je takođe formiran u Crnoj Gori, iako legitiman u zahtevu da se očuva zajednica sa Srbijom, dvostruko je hendikepiran. Najpre čine ga partije sa jednim nacionalnim predznakom, srpskim, jer ga zapravo čine prosrpske opozicione stranke u Crnoj Gori i srpska udruženja. Drugo, otvoreno ga podržava Beograd, pod čijim je patronatom većina spomenutih stranaka, i Srpska pravoslavna crkva, koja je učestvovala u formiranju *Vijeća narodnih skupština*. Pokret ima istoimeni ogranak u Beogradu, na čijem su čelu srpski akademici, tvorci *Memoranduma SANU*. Najveća opoziciona crnogorska stranka, Socijalistička narodna partija (SNP) formalno nije član Pokreta za zajedničku državu, ali je deo njenog vrha i članstva.

Ova organizacija, formirana po (jedno)partijskom principu, zalaže se za čvrstu, centralizovanu državu sa Srbijom, zbog, kako se naglašava, istorijskih, kulturnih i bezbednosnih razloga. Pokret za zajedničku državu potencira srpstvo negirajući postojanje crnogorske nacije. Pokret je posebno aktivan u nerazvijenim delovima i na severu Crne Gore. Organizacija u osnovi, vodi antireferendumsku kampanju, zatim zahteva biračko pravo crnogorskih državljana koji žive u Srbiji. Pokret, antireferendumsku kampanju podupire tezom o korumpiranosti i kriminalizovanosti crnogorske vlasti.

Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru

Pokret za nezavisnu i evropsku Crnu Goru je program sažeo u "deset razloga za nezavisnost". Na prvom mestu se ističe da "nezavisna država omogućava upravljanje vlastitom sudbinom", jer, kako ističe Pokret, "svetski politički, ekonomski i vojni poredak čine suverene države (OUN, MMF, SB, NATO, STO), a Evropska unija je takođe zajednica suverenih država."

Drugi razlog za nezavisnost je to što državna zajednica sa Srbijom ne može biti ravnopravna. U programu se kaže "Naša dilema nije nezavisnost ili državna zajednica, nego nezavisnost ili nestanak crnogorske državnosti i identiteta", što znači da će Crna Gora biti nezavisna ili će se utopiti u Srbiju i postati samo deo srpske države. Program upozorava: "Ne budimo naivni, sadašnja državna zajednica ne može dugo trajati. Istorija ne poznaje ravnopravnu zajednicu dvije države koje se strukturalno toliko razlikuju. Srbija je od Crne Gore - 6 puta teritorijalno veća, 11 puta brojnija, ima 12 puta veću ekonomiju. Zato nije moguća ravnopravna, trajna i uspešna državna zajednica."

Polazi se od toga da nezavisna država znači brži put u evroatlantske integracije, te da se Crna Gora, od raspada SFRJ, živeći u zajednici sa Srbijom, udaljila od demokratskih naprednih društava: "Iza nas su brojne izgubljene godine i usporen proces povratka u međunarodnu zajednicu. Već petnaest godina trpimo posljedice destruktivne srpske spoljne i unutrašnja politike. SCG je metafora za lošu zajednicu i trajav povratak u okrilje demokratskog svijeta. Iskustvo nam nedvosmisleno govori da je nezavisnost uslov za optimalan put u evroatlantske integracije. Suverena Crna Gora će odmah postati članica OUN, međunarodnih finansijskih ustanova, Savjeta Evrope, Partnerstva za mir. Takva Crna Gora ne može sporije, nego što je to danas, ići prema Briselu. Naprotiv, stvaraju se uslovi za najbrži mogući put prema Evropskoj uniji."

Dalje, u programu se podvlači da je nezavisna država uslov za prijateljske odnose sa Srbijom, jer je suverena Crna Gora uslov za razvoj prosperitetnih veza sa Srbijom. Ovaj stav se objašnjava time da "istorijsko iskustvo, od 1918. godine pa sve do danas, jasno upozorava da velikosrpska državna politika ne doprinosi prosperitetu Crne Gore. Zato smo uvjereni da je crnogorska nezavisnost temelj najboljih mogućih odnosa između Crne Gore i Srbije. To je jedini način da se otklone uzroci koji spriječavaju uspostavljanje stabilnih i naprednih veza između Crne Gore i Srbije. Sve što istorijski i savremeno povezuje Crnu Goru i Srbiju, tek nakon konstituisanja dvije nezavisne države, podstaci će plodotvorne i bliske političke, ekonomske i kulturne odnose. Konačno, iza nas će ostati loša vremena, dok budućnost pripada politici otvorenih granica i prijateljskim srpsko-crnogorskim odnosima."

U programu se navodi da je veličina Crne Gore njena prednost jer su među najrazvijenijim i najstabilnijim evropskim državama najmanje države (Island, Luksemburg, Kipar, Estonija, Monako, Lihtenštajn, Andora, San Marino). Takođe se podvlači da je nezavisna država garant razvoja ekonomije i boljeg života građana, kao i najbolji okvir za očuvanje multietničkog društva. Uz poentiranje nezavisnosti kao pretpostavke samopoštovanja i poverenja u vlastite snage, kao i prošlosti koja obavezuje na nezavisnost, zaključuje se da će nezavisnost biti potvrđena u miru i na demokratski način. "Tokom prošlog vijeka Crna Gora je tri puta mijenjala svoj državni status (1918, 1945, 1992). Svaki put se to dešavalo u ratnim okolnostima i na nedemokratski način. Zato je došlo vrijeme da, nakon 87 godina, u miru i na demokratskom referendumu Crna Gora obnovi svoju državu. Po prvi put će građani Crne Gore glasati za sebe i demokratski povratak u svjetsku porodicu međunarodno priznatih država. Nezavisnost će staviti tačku na iscrpljujuće domaće podjele i učiniti pobjednikom sve građane Crne Gore".

Članovi Pokreta su se često oglašavali oko aktuelnih pitanja vezanih za referendum. Branko Lukovac, bivši ambasador SCG u Rimu i koordinator Pokreta otvoreno je reagovao na neke pritiske iz Brisela da se odloži referendum: "Referendum nećemo odložiti, ni ako to od nas bude tražila EU. Nama je Crna Gora sada na prvom mjestu prioriteta tako da će zbog njene

budućnosti biti i organizovan referendum, onako kako je to predviđeno Ustavnom poveljom".¹⁹ Reditelj Branko Baletić je osnivanje beogradskog ogranka Pokreta za zajedničku državu ovako ocenio: "Ne čudi me njihovo guslanje, jer je reč o očuvanju projekta Velike Srbije koji ne želi zajedničku državu već jedinstvenu državu svih Srba, pa da je takvu uvedu u EU."²⁰

Pokret za zajedničku državu

Pokret za zajedničku državu uživa otvorenu podršku Beograda. Vojislav Koštunica je zvanično, kao premijer primio čelnike Pokreta, što je dobilo veliki publicitet u beogradskoj štampi i u elektronskim medijima. Srpska pravoslavna crkva je kroz Pokret uspjela da objedini sve nacionalističke snage u Crnoj Gori, ne skrivajući tu nameru i pripremajući formiranje te organizacije tako što je u više navrata okupljala lidere prosrpskih političkih stranaka.

Nacionalno homogen, Pokret za zajedničku državu promovise stavove o potrebi čvrstog državnog jedinstva sa Srbijom, uz gotovo dežurnu tezu o ugroženosti srpstva u Crnoj Gori, optužujući vlasti da su Srbima ugrožena sva prava - od prava na sopstveni jezik do toga da se vrši progon Srpske pravoslavne crkve. U antireferendumske kampanji koju sprovodi, Pokret širi strah od predstojećeg izjašnjavanja građana, pa tako predstavnici parlamentarnih stranaka (članica Pokreta) javno prete i da će to biti "ratni referendum".

Srpska narodna stranka (SNS) tvrdi da su Srbi u Crnoj Gori trenutno ugroženiji nego u Hrvatskoj u vreme akcije *Oluja*. SNS, najradikalnija partija u Crnoj Gori, za Srbe traži sopstveni parlament, budžet, institucije, nastavu na srpskom jeziku, frekvencije za elektronske medije, u slučaju da se na referendumu izglasa nezavisnost. Aćim Višnjić iz NVO *Srbi u 21. veku*, pozvao je da se organizuju plemenski referendumi kako bi "teritorije srpskih plemena odvojili od nezavisne Crne Gore."²¹

Istupajući na konvenciji beogradskog *Pokreta za zajedničku državu* koja je održana u Klubu Vojske SCG u Nišu, Zoran Žižić, visoki funkcioner Socijalističke narodne partije i predsednik Pokreta za Crnu Goru, izjavio je da "crnogorski režim vrši kulturni genocid nad svojim narodom, a referendum je jedan od puteva da to ostvari."²² Smajo Šobajić, predsednik nevladine organizacije Liga za sever, upozorava da će se - u slučaju nezavisnosti, sever Crne Gore odvojiti i prisajediniti Srbiji, jer je to "nesumnjiv interes crnogorskih građana da budu deo Podunavlja, kao i stanovnika Srbije da budu deo Mediterana".

¹⁹ *Večernje novosti*, 2jul 2005.

²⁰ *NIN*, 1. februar 2005.

²¹ *Blic*, 3. avgust 2005.

²² *Politika*, 22. maj 2005.

Udruženje *Vaso* iz Lijeve Rijeke javno se zaklinje: "Bez krvi nećemo dati svoju svetu zemlju", a osnivač te organizacije, Zoran Lakušić (inače, član Socijalističke narodne partije), najavljuje da će i da pogine "ako treba". Marko Pekić, lider studentskog pokreta *Njegoš*, crnogorski referendum naziva "suludom idejom" i kaže da priprema marš na Crnu Goru zbog ukidanja "veštačkih granica".²³

Pokret za zajedničku državu osnovali su u Beogradu akademici Ljubomir Tadić i Matija Bečković, koji su oduvek negirali crnogorsku naciju i državu. Ljubomir Tadić, jedan od tvoraca *Memoranduma SANU*, izjavio je da se "crnogorski režim boji poraza koji mu visi kao Damoklov mač zbog čega preti referendumom" On zahteva da crnogorski državljani koji žive u Srbiji imaju pravo glasa na referendumu.²⁴ On smatra da se "ne sme nikada prihvatiti kao definitivni vojni gubitak, gubitak srpske krajine i slavonskih zemalja gde su Srbi bili većina", kao što se "ne sme prihvatiti ni separatizam Crne Gore." Akademik Veselin Đuretić je javno upozorio "nepodobne" Crnogorce da će biti "proterani iz Srbije."

Pokret je održao zajednički trodnevni skup u Podgorici, što je deo antireferendumske kampanje, koja se vodi na tri nivoa – pravnom, političkom i bezbednosnom. Na skupu su se čule pretnje ("u slučaju izglasavanja nezavisnosti biće građanskog rata"), koje su bile upućene i manjinama, kao i pogrdne reči poput onih koje je izgovorio gost iz Grčke Panajotis Haristos nazvavši referendum "majmunskim". Na skupu su, osim akademika Ljubomira Tadića i Matije Bečkovića bili i mitropolit Amfilohije, Branko Kostić, nekadašnji predsednik (krnjeg) Predsedništva SFRJ, Zoran Žižić, bivši predsednik SRJ i Džejms Biset, kanadski ambasador, Ronald Hačet, bivši Reganov administrativac i drugi.

Krajem 2005. godine, *Pokret za zajedničku državu* je izjavio da nije moguć bilo kakav razgovor o referendumu sa crnogorskom vlašću i predložio da Crna Gora formira prelaznu vladu koja bi pripremila "demokratski ambijent za parlamentarne izbore i eventualni referendum". Ova ideja se podudara sa onom koju je ranije iznela nevladina organizacija Grupa za promjene. Prema pisanju beogradske štampe, Nebojšu Medojevića, jednog od članova te organizacije, zvanično je primio i predsednik Srbije Boris Tadić. Očito je i ta organizacija instrumentilizovana kroz srpske medije u cilju osporavanja referenduma.

Vojislav Koštunica je zvanično primio predstavnike *Pokreta za zajedničku državu*, što je izazvalo reakciju zvanične Podgorice. Crnogorski predsednik Filip Vujanović je upozorio crnogorsku javnost da ih je "Vojislav Koštunica primio ne kao predsednik Demokratske stranke Srbije, već kao premijer Srbije. I time i drugim aktivnostima, on se postavio kao čelnik pokreta protiv nezavisnosti Crne Gore, opet kao premijer Srbije."²⁵

23 *Monitor*, 22. jul 2005.

24 *Večernje novosti*, 3. februar 2005.

25 Izjava data TV CG, 25. jul 2005.

Crnogorska opozicija

Crnogorska opozicija je u ovoj godini izgubila lokalne izbore u šest gradova, a četiri opozicione partije manjina su u republičkom parlamentu, tako da ne mogu sprečiti ni eventualno izglasavanje novog referenduskog zakona. Prosrpske opozicione partije su u rasulu i pod direktnim uticajem Srpske pravoslavne crkve i zvaničnog Beograda.

Socijalistička narodna partija nije članica Pokreta, a njen lider Predrag Bulatović, za razliku od predsednika ostalih srpskih političkih stranka, nije u tesnim odnosima sa mitropolitom Amfilohijem. Njihova strategija nije jasna. Ako drugim, manjim strankama, odgovara bojkot referenduma i bojkot dijaloga sa vlastima, to ne bi trebalo da bude slučaj sa SNP. Socijalistička narodna partija mogla bi u nezavisnoj Crnoj Gori predstavljati autentičnu, jaku opozicionu stranku. Upravo bi zbog toga Bulatović bio najveći gubitnik, ako bi bojkotovao referendum.

Krajem 2001. godine Predrag Bulatović i njegova partija pristali su na referendum. Tada je izjavljivao da je protiv bojkota referenduma i da će se, ako do odluke o samostalnosti dođe poštenim putem, njegova partija složiti sa izmenama u crnogorskom Ustavu koje bi potvrdile nezavisnost Crne Gore. Ne treba stoga isključiti mogućnost da ovog puta promeni mišljenje i pozove svoje članstvo na referendum. Činjenica, da je u decembru Havijer Solana u Beogradu razgovarao, osim sa srpskim i crnogorskim zvaničnicima, i sa Bulatovićem je indikativna. Predsednik Socijalističke narodne partije je tada izjavio da "ne isključuje referendum pod određenim uslovima", ali da se on zalaže za zajedničku državu, te da "niko nema pravo da traži da se odriče svog programa".²⁶ On je još jedanom potvrdio da neće razgovarati sa predstavnicima vlasti i izneo stav cele prosrpske opozicije u Crnoj Gori da će razgovarati samo sa predstavnicima Evropske unije.

Evropska unija ne prejudicira rezultat referenduma u Crnoj Gori. Ovo je suština stava koji je krajem decembra u Podgorici, nakon razgovora sa vlastima i opozicijom o počinjanju dijaloga u vezi sa referenduskim uslovima, izneo specijalni izaslanik visokog predstavnika EU Miroslav Lajčak. Nešto ranije, Majkl Polt, ambasador SAD u SCG, izneo je veoma jasan američki stav: "Ustavna povelja omogućava referendum posle februara 2006. godine. Posle toga građani Crne Gore odlučuju da li žele referendum i onda kada bude održan, mora biti u skladu sa evropskim standardima u fer i otvorenom procesu", te da je za referendum "dovoljno da se poštuju Ustavna povelja i evropski standardi."²⁷

26 TV B 92, 7. decembar 2005.

27 *Blic*, 8. decembar 2005.

Drugačija mišljenja u Srbiji

Iako manjinska, u Srbiji postoje i drugačija mišljenja o crnogorskoj samostalnosti. Smatra se da je državna zajednica labavi savez Srbije i Crne Gore, koji nije doveo do pomaka u približavanju evroatlanskim integracijama i podržava se Crna Gora na putu ka nezavisnosti. Neke partije, poput Demohrišćanske stranke, zalažu se za samostalnu Srbiju, dok *Grupa 17 plus*, u svom programu takođe govori o nezavisnoj Srbiji. Ta stranka je međutim "zamrzla" svoj program, jer participira u Koštuničinom kabinetu. Socijaldemokratska unija (Žarko Korać) i Građanski savez (Nataša Mičić) jedine su parlamentarne stranke koje pozitivno govore o crnogorskoj nezavisnosti. Nova Liberalno-demokratska partija (Čedomir Jovanović) takođe podržava nezavisnost Crne Gore.

Građanski savez Srbije smatra da Crna Gora ima pravo na referendum i to bez bilo kakvog mešanja Srbije, te da je to isključivo unutrašnje crnogorsko pitanje. Nataša Mičić kaže: "Za nas je potpuno prihvatljiv predlog crnogorske Vlade o savezu nezavisnih država, jer je to u skladu sa istorijskim vezama dva naroda i zajedničke evropske budućnosti". Prema njenim rečima, rešenje statusa Kosova i Metohije, ali i budući odnosi Srbije i Crne Gore, ne mogu se posmatrati van konteksta evropskih integracija. Ono što je izvesno i što niko ne može da ospori je evropska budućnost Srbije, Crne Gore i Kosova". Međutim, podvlači Nataša Mičić, "naši međusobni odnosi svakako zavise od nas samih i tu je velika odgovornost sadašnjih vlasti da razumno i konstruktivno nastupe u pregovorima i dogovore rešenja koja će, pre svega, zadovoljiti potrebe građana da žive u stabilnom demokratskom društvu, u kome će se poštovati prava pojedinaca i biti omogućen normalan i pristojan život."²⁸

Čedomir Jovanović, predsednik Liberalno-demokratske partije, smatra da Srbije i Crna Gora najbrže stižu u Evropu kao odvojene države. On upozorava da je "državna zajednica poslednje utočište totalitarnog koncepta koji pretili Srbiji i Crnoj Gori iz čega izvodi zaključak da problem državne zajednice nije nacionalno, već demokratsko pitanje. Upravo zato se susrećemo sa tako rigidnim porukama da je zajednica potrebna zbog Vojske. Ako se neko plaši transformacije Vojske, onda u Srbiji treba da se govori o korenu tih strahova".

U slučaju osamostaljenja Crne Gore, Crnogorci koji žive u Srbiji tražice da im se prizna status manjine. To je i cilj crnogorskog udruženja *Krstač* koji je formirao svoj prvi odbor u mestu Lovćenac u Vojvodini, gde je počeo i akciju prikupljanja sredstava za izgradnju prve crnogorske pravoslavne crkve u Srbiji. Odbori će biti osnovani u svim većim gradovima Srbije jer, kako je rečeno, Crna Gora ide svojim putem, Srbija svojim, "a mi treba da živimo ovde i moramo da štitimo naša prava."²⁹

²⁸ Intervju Helsinškog odbora, 16. decembar 2005.

²⁹ Izveštaj emitovan na TV CG, 5. decembar 2005.

Uloga Srpske pravoslavne crkve

Iako je Crna Gora građanska i sekularna država, Srpska pravoslavna crkva se otvoreno i agresivno bavi političkim aktivnostima, u prvom redu antireferendumskom kampanjom. SPC ne propušta priliku da na skupovima *Pokreta za zajedničku državu*, prisustvom svojih dostojanstvenika, demonstrira negativni stav prema crnogorskoj nezavisnosti. *Veće narodnih skupština*, koje je formirano pod direktnim uticajem Crkve, usvojilo je *Deklaraciju o zajedničkoj državi*, istovetnu onoj koju je doneo i Pokret na osnivačkoj skupštini. Srpska pravoslavna crkva je preko *Pokreta za zajedničku državu* objedinila sve srpske nacionalističke snage u Crnoj Gori. SPC je uoči formiranja *Pokreta za zajedničku državu*, više puta okupljala lidere srpskih opozicionih stranaka u Crnoj Gori, kako bi kanalisala politički teren za delovanje te organizacije.

Amfilohije Radović prisustvuje skupovima beogradskog ogranka *Pokreta za zajedničku državu* koji negira crnogorski narod, kao i drugim političkim i stranačkim skupovima. Mitropolit crnogorsko-primorski poručuje, preko svog advokata, da je sudu u Strazburu uputio žalbu da mu se vrati crkvena zemlja nacionalizovana nakon Drugog svetskog rata, a to je "trećina Crne Gore." Vlada Crne Gore je odbila zahtev SPC za uvođenje veronauke u škole zbog čega su ministra prosvete, crkveni krugovi i prosrpske stranke okvalifikovali rečima, da je "gori od Pavelića".

Najdrastičniji primer agresivnog i militantnog delovanja Srpske pravoslavne crkve je pokušaj da se izazove međuverska i međunacionalna napetost u Crnoj Gori postavljanjem metalne crkve na Rumiji, simbolu multikonfesionalne tolerancije koja postoji u crnogorskom društvu. Metalna crkva je postavljena uz pomoć vojnog helikoptera, što nedvosmisleno govori o tesnoj vezi između Srpske pravoslavne crkve i Vojske SCG, odnosno njenog ekstremističkog i militantnog krila.

SPC nije osudila ratne zločine, naprotiv, ona njihove počinioce štiti i glorifikuje kao srpske heroje predstavljajući okosnicu takozvanog antihaškog lobija koji je aktivan i u Crnoj Gori. Mitropolit Amfilohije svoje ambicije da vlada Crnom Gorom iskazuje potenciranjem činjenice da su crnogorske vladike imale i duhovnu i svetovnu vlast. Kada bi crnogorskim mitropolitima zabranili da se bave politikom, šta bi od njih ostalo, kaže Amfilohije. On takođe otvoreno izjavljuje da se bavi politikom da bi se "održao suverenitet srpstva u Crnoj Gori."

Srpska pravoslavna crkva je u maju proglasila devet pljevaljskih sveštenika za velikomučenike, među kojima su Slobodan Šiljak i Milorad Vukojić, za koje brojni Pljevaljci svedoče da su tokom Drugog svetskog rata počinili teške zločine. Zbog toga su protestovali bivši partizani, vladajuće crnogorske partije, a pridružili su im se i čelnici najveće opozicione stranke, Socijalističke narodne partije. Momčilo Vučetić, predsednik pljevaljskog odbora te stranke, kaže: "Poštujem Crkvu, ali odluka da se za svece proglaše zločinci je

nedopustiva". Zbog militantnog delovanja Srpske pravoslavne crkve, raste broj vernika Crnogorske pravoslavne crkve.

Crnogorski istoričar Šerbo Rastoder smatra da Srpska pravoslavna crkva ima ambicije da arbitrira ne samo u pitanjima duhovnog sadržaja, nego i da "uspostavi vrijednosne sudove u sadašnjosti koji proističu iz nedavne prošlosti, čime Crkva nužno postaje okvir za okupljanje ideoloških sljedbenika. Time ona svesno redukuje sopstvenu misiju i nužno izaziva podele kod vernika".

SPC i vojska

Postavljajući metalnu crkvu na Rumiji, SPC je demonstrirala, ne samo sopstvenu militantnost, nego i tesnu spregu sa Vojskom. Crkva je postavljena helikopterom Vojske SCG. Prema pisanju crnogorske štampe, donator crkve je *Dunav osiguranje* čiji je direktor, Mirko Petrović, visoki funkcioner Demokratske stranke Srbije. Donacija je dogovorena u Beogradu za vreme proslave pravoslavne 2005. godine. Nešto kasnije, 28. februara, po Ugovoru broj 741, beogradska filijala Dunav osiguranja uplatila je eparhijskom Upravnom odboru Mitropolije crnogorsko-primorske donaciju od milion dinara odnosno 125.000 eura. Delom navedenih sredstava, uplaćenim preko računa, nabavljen je materijal za crkvu na Rumiji, a namena preostale sume nije poznata. Upućeni tvrde da ovo nije jedina crkvena donacija kompanije *Dunav*, a finansijski organi Crne Gore nisu u mogućnosti da kontrolišu poslovanje Amfilohijeve mitropolije.³⁰

Crnogorske vlasti su u više navrata oštro protestovale protiv postavljanja crkve na Rumiji, jer je namera bila očita: uneti nemir među vernike Katoličke crkve i islamske veroispovesti koji tradicionalno, zajedno sa pravoslavicima, pohode vrh ove planine.

Prvoslav Davinić, minister odbrane SCG, je izjavio da se čitavom događaju pridaje "senzacionalistički značaj." Dragan Kujović, potpredsednik crnogorskog parlamenta, je na to odgovorio da nije reč ni o kakvoj senzaciji, već o "direktnom i otvorenom mišljanju u odnose države i crkve u Crnoj Gori, o stavljanju Vojske na stranu političkog djelovanja Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori."³¹ Predsednik Crne Gore Filip Vujanović je rekao da treba preispitati i postupak Vojske SCG koja je, bez dogovora na Vrhovnom savetu odbrane, dala helikopter pomoću koga je Srpska pravoslavna crkva postavila crkvu.

Povodom odluke *Ministarstva za prostorno uređenje* da se crkva na Rumiji mora ukloniti, mitropolit Amfilohije je pismeno obavestio crnogorskog premijera da tu odluku neće poštovati, uz pretnju da bi rušenje objekta moglo imati "dalekosežne posledice po mir i poredak u Crnoj Gori". Prosrpske stranke

³⁰ *Monitor*, 9. decembar 2005.

³¹ *Danas*, 27-28 avgust 2005.

stale su u odbranu crkve na Rumiji uz povike da će braniti i ovu, kao i svaku pravoslavnu crkvu, "po svaku cenu." Vladika budimljansko-niškićki Joanikije je izjavio da se u Crnoj Gori, "po uzoru na Makedoniju" vodi medijska kampanja protiv Srpske pravoslavne crkve. On je kazao da crnogorska vlast "priprema javnost za linč crkvenih ličnosti i rušenje svetinja."³² I patrijarh Pavle se založio kod predsednika SCG Svetozara Marovića da se crkva na Rumiji ne ruši, "da se to zlo ne čini, i da nas takva bruka i sramota ne zadesi."

NVO *Srpski korpus* uputio je liderima albanskih partija Mehmetu Bardiju i Ferhadu Dinoši pismo puno pretnji od kojih nisu pošteđeni ni crnogorsko rukovodstvo, ni intelektualci koji se zalažu za crnogorsku nezavisnost. "Cena kosovske zemlje je krv, a ta cena važi i za Rumiju", navodi se u pismu. Mehmet Bardi je javno osudio postavljanje crkve zahtevajući od države da hitno reaguje i ukloni taj objekat. On je tada, govoreći u crnogorskom parlamentu, upozorio da "Rumija pripada svim narodima i konfesijama", a da Srpska pravoslavna crkva tim činom "provocira Albance."³³

enad Čanak, lider socijaldemokrata Vojvodine, upozorio je da "Koštunica i Amfilohije pripremaju građanski rat nakon referenduma uz pomoć vojske, rat Srbije i Crne Gore". On tvrdi da Amfilohije u Crnoj Gori jeste priprema za građanski rat: "Ko je video sliku kako vojni helikopter nosi crkvu na Rumiju, njemu je sasvim jasno da je sledeća slika Amfilohije na tenku koji gazi svakoga. To ne radi ni sam ni neorganizovano, nego ima podršku Koštunice i Vojske. Crnoj Gori se priprema bosanski scenario. Kada prođe i uspe referendum o nezavisnosti, na severu Crne Gore formiraće se nekakav SAO kao u Bosni. Već vidim novi Dejton u Crnoj Gori. Jedina razlika jeste što bi mirovni sporazum umesto Miloševića potpisao Koštunica."³⁴

U Baru je održana multimedijalna umetnička procesija "Rumijska brojanica" u kojoj je učestvovala grupa crnogorskih umetnika, naučnika i javnih radnika protiv "devastacije kulturno-istorijskih spomenika kulturne baštine Crne Gore." Upućen je i poziv UNESCO kao "nepriistrasnom čuvaru duhovne i kulturne baštine svih naroda, da zaštiti Rumiju kao simbol posebne tradicije, tolerancije i suživota."

Direktor crnogorskog *Zavoda za zaštitu spomenika kulture*, Slobodan Mitrović, je izjavio da je više od 200 crkava u Crnoj Gori izgrađeno ili promenilo izgled bez građevinske dozvole. On je upozorio da Srpska pravoslavna crkva nema dozvole za prepravku i gradnju u manastiru Ostrog, ni za druge građevinske radove koje je izvela ili izvodi na sakralnim objektima od kulturno-istorijskog značaja.³⁵

³² *Blic*, 27. jul 2005.

³³ *Danas*, 23-24 jul 2005.

³⁴ *Blic*, 15. avgust 2005.

³⁵ *Politika*, 21. avgust 2005.

Državna zajednica

Iako je Evropska unija, "kumujući" državnoj zajednici, smatrala da će se vremenom labava unija između Srbije i Crne Gore pretočiti u funkcionalnu državu, takva se očekivanja nisu obistinila. Objektivno nisu ni mogla, jer je samim dogovorom o njenom osnivanju (Beogradskim sporazumom) zajednica oročena na tri godine, a Ustavna povelja SCG koja je doneta u februaru 2003, godinu dana nakon njenog formiranja, učvrstila je pravo na referendum o nezavisnosti, koji će Crna Gora iskoristiti.

SCG ima zajedničku diplomatiju, ali Crna Gora ima svoje Ministarstvo inostranih poslova. Šef crnogorske diplomatije, Miodrag Vlahović, je u više navrata ponovio da je stav Crne Gore da se ne može smatrati zajedničkim nastupom u ime Srbije i Crne Gore nešto što nije prethodno dogovoreno sa Crnom Gorom.

Osim nekih afera koje nisu razjašnjene (poput kupovine vojne opreme u periodu kad je ministar odbrane bio Prvoslav Davinić, zbog čega je podneo ostavku ili kupovine satelita za osmatranje juga Srbije, odnosno Crne Gore i Kosova), Zajednicu potresaju i razmirice oko zajedničke imovine. Svetozar Marović, predsednik SCG je optužio Srbiju da, suprotno Ustavnoj povelji, bez sporazuma sa Vladom Crne Gore i Savetom ministara, stavlja pod svoju kontrolu medijske i finansijske institucije državne zajednice.

Ministar finansija Srbije, Mlađan Dinkić je izjavio da je Srbija vlasnik imovine koja se nalazi na njenoj teritoriji, te da državna zajednica može da je koristi, ali ne može da je otuđi, niti da sklapa određene poslove bez prethodne saglasnosti Vlade Srbije. Predsednik Srbije, Boris Tadić, smatra da Srbija i Crna Gora treba da kontrolišu imovinu na svojim teritorijama, ali tako da ne sprečavaju razvoj institucija. Velike polemike se vode i oko podele vojne imovine. Inače, u slučaju osamostaljenja Crne Gore, prema Ustavnoj povelji, Srbija je sukcesor SCG.

Milo Đukanović, premijer je pred članovima Američke privredne komore prilikom njihove posete SCG, je izjavio da Crna Gora želi da zadrži najbolje moguće odnose sa Srbijom, ali da je "želja Crne Gore da upravljamo svojom budućnošću." On je podvukao da će sudbina Crne Gore biti evropska i evroatlantska, ali je pitanje kojom će se brzinom taj cilj dosegnuti: "Imamo državnu zajednicu koja je disproporcionalna, u kojoj Srbija snažno dominira, a Crna Gora želi da po svaku cenu ostvari ravnopravnost. Đukanović zato smatra da je "najcelishodnije da Crna Gora rešavanjem svog državnog statusa na referendumu samostalno ubrza svoj put ka evroatlantskim integracijama."³⁶

³⁶ *Danas*, 30. jun 2005.

Izmena Ustavne povelje

Uoči dvogodišnjice od usvajanje Ustavne povelje (5. februar 2005), Srbija je vršila pritisak na Crnu Goru da se održe neposredni izbori za skupštinu SCG, čiji je mandat isticao. Srpski premijer je isticao da se izbori moraju održati, jer su predviđeni Ustavnom poveljom i optužio crnogorsku stranu da krši Povelju. Crnogorski parlament je, međutim, odbio neposredne izbore jer bi oni doveli do centralizacije i unitarizacije a dodatni razlog je bio to što se smatralo da nije racionalno raspisivati izbore u periodu iščekivanja referenduma.

Povodom dvogodišnjice Ustavne povelje zvanična Podgorica je isticala da državna zajednica "nije ispunila očekivanja" i da je "usporila put Crne Gore ka Evropskoj uniji." Zbog toga, Crna Gora mora što pre da se opredeli, a najkasnije do februara 2006, za samostalan put ka EU, rekao je predsednik crnogorskog parlamenta Ranko Krivokapić i konstatovao da je državna zajednica "na začelju" liste zemalja po pitanju evropskih integracija. On je ocenio da je Crna Gora spremna za članstvo u *Svetskoj trgovinskoj organizaciji i Partnerstvu za mir*.

Srpski premijer Vojislav Koštunica je istim povodom izrazio uverenje da je uključivanje SCG u EU "najbolje rešenje", te da je nastavak integracije "mnogo bolje i racionalnije rešenje od novih razdvajanja i rastakanja države, što bi samo stvorilo nove probleme." Prema njegovoj oceni, usvajanjem Ustavne povelje uz pomoć EU, zaustavljeni su unutrašnji raskol u Crnoj Gori i dalja dezintegracija zemlje. Srbija nije imala nijedan ozbiljan razlog da prekida državnu vezu sa Crnom Gorom "ni sa političkog, ni sa ekonomskog, ni sa bezbednosnog stanovišta".³⁷

Spor oko neposrednih izbora za skupštinu SCG rešen je tako što je, u prisustvu Havijera Solane, potpisana promena Ustavne povelje kojom se izbori prolongiraju do održavanja parlamentarnih izbora u državama članicama. Time je produžen mandat starom sazivu parlamenta SCG.

Vojska

Od trenutka kada je Crna Gora krenula svojim putem, vojska je bila instrument kojim je Slobodan Milošević pokušavao da "disciplinuje" Crnu Goru. Vojni pritisak iz Beograda bio je grub i otvoren naročito uoči intervencije NATO. Takvih pritisaka više nema, ali su u najvišim vojnim strukturama zadržani Miloševićevi kadrovi, pobornici doctrine, po kojoj zemlju treba braniti i od "unutrašnjeg neprijatelja" kakvom je u Miloševićovo vreme smatrana crnogorska vlast. Protagonisti crnogorske vlasti su i dalje isti, od Đukanovića, Vujanovića i drugih, i njima se javno spočitava da ruše SCG.

³⁷ *Danas*, 5. jun 2005.

Crnogorski zvaničnici naglašavaju da ni Ustavna povelja, ni Beogradski sporazum ne dovode u pitanje ministarstvo odbrane Crne Gore, ali da će, nakon referenduma, razgovarati o formiranju sopstvene vojske. Stručne službe Vlade već prave projekat o formiranju profesionalne crnogorske vojske. Prema tom projektu, crnogorska vojska bi imala 400 oficira u mirnodopskim uslovima, 900 podoficira, 200 civilnih službenika, 1200 vojnika po ugovoru i 400 regruta na odsluženju vojnog roka. Crnogorska vlada će, kako je najavljeno, uskoro razmotriti strategiju nacionalne bezbednosti na osnovu koje će profilisati buduće ministarstvo odbrane i samostalnu vojsku Crne Gore. Srpske stranke u Crnoj Gori ocenile su da osnivanje resora odbrane predstavlja "ustavno nasilje i pokušaj puzajućeg separatizma i secesije."³⁸

U Srbiji se govori samo o Vojsci SCG, nema zvaničnih projekcija o tome kako bi izgledala srpska vojska. Zoran Stanković ministar odbrane SCG u vezi sa formiranjem vojske Crne Gore kaže: "Na sastanku sa Đukanovićem i Vujanovićem decidirano sam rekao da se Vojska neće mešati u sprovođenje referenduma. To je unutrašnja stvar Crne Gore, kako oni reše, tako će da bude. U slučaju sukobljenih strana, Vojska može da postupi po ustavnoj proceduri, i ja sam rekao da mi nećemo odstupiti od tih ustavnih ovlašćenja, ali pri tom se zna ko komanduje Vojskom u tim situacijama."³⁹

Odnosi sa susedima

Za razliku od Srbije, koja u poslednje vreme pogoršava saradnju sa susedima, Crna Gora sve više unapređuje odnose u regionu. Bogatim spoljnopolitičkim aktivnostima crnogorska diplomatija je na međunarodnom planu, uz ostale, unapredila i odnose sa Vatikanom prilikom zvanične posete ministra inostranih poslova Miodraga Vlahovića Svetoj stolici. Odnosi sa SAD su u stalnom usponu, a i sa brojnim zemljama članicama Evropske unije, kao i sa Austrijom koja je od januara 2006. preuzela predsedavanje EU.

U regionu Crna Gora razvija izuzetno dobre odnose sa Hrvatskom koji su potvrđeni i posetom predsednika Stjepana Mesića Podgorici, u julu 2005. Crnogorski predsednik Filip Vujanović je tada izjavio i da će Crna Gora platiti odštetu Hrvatskoj zbog štete koju je pretrpela prilikom svojevremene opsade Dubrovnika i pljačke Konavala. Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru je dobio zapažen publicitet prilikom nastupa u Zagrebu kojem su, osim predstavnika hrvatske vlasti, prisustvovali i predstavnici crnogorske manjinske zajednice u Hrvatskoj.

Osim sve uspešnije privredne saradnje, Crna Gora i Slovenija uspostavljaju i sve bolju saradnju na državnom planu, o čemu svedoči i poseta slovenačkog predsednika Janeza Drnovška Podgorici krajem novembra 2005. Poseta Crnoj Gori je došla nakon što je Beograd otkazao gostoprimstvo

³⁸ *Danas*, 26. septembar 2005.

³⁹ *Blic*, 13. novembar 2005.

slovenačkom predsedniku zbog njegove izjave da će Kosovo biti nezavisno. Drnovšek je svom domaćinu Vujanoviću rekao da je najbolje za odnose Srbije i Crne Gore savez suverenih, međunarodno priznatih država. To je bilo prvi put da neko iz EU pozitivno oceni ovaj crnogorski predlog koji je srpska strana odbila.

U odnosu na Bosnu i Hercegovinu sa kojom Crna Gora takođe ima dobre odnose, zvanična Podgorica podupire napore centralne Vlade u Sarajevu za promenu Dejtonskog ustava BiH. Formiranjem *Crnogorsko-makedonskog društva* i otvaranjem konzulata te države u Podgorici, Crna Gora potvrđuje, inače kvalitetne diplomatske odnose sa Makedonijom.

Što se tiče pregovora o statusu Kosova, Milo Đukanović je izjavio da je "ohrabrujuća opredijeljenost domaćih elita i relevantnih međunarodnih faktora da se otpočne rešavanje kompleksnog problema Kosova, kao jedinog preostalog bezbednosnog problema." Đukanović je rekao da će definisanje funkcionalnog državnog okvira Crne Gore za integracije u EU i NATO imati povoljan uticaj na rešavanje kosovskog problema i na "odlučniji evropski kurs svih političkih elita Srbije."⁴⁰ Činjenica da je srpski parlament, a ne skupština SCG, doneo *Deklaraciju o Kosovu* kao i to da u srpskom pregovaračkom timu nema predstavnika državne zajednice, potvrda je više stava crnogorskih vlasti da Crna Gora nije ni na koji način involvirana u pregovorački proces o Kosovu.

Evropska unija

Politika oklevanja i nesagledavanja realnih odnosa i procesa u Crnoj Gori dovela je do kašnjenja u procenama i odlukama EU. Briselu je bilo potrebno dosta vremena da uvaži realnost, da je Crna Gora u reformama ispred Srbije zaokružujući sopstveni institucionalni državni okvir na putu ka nezavisnosti. EU nije u početku računala na čvrst stav Vlade i parlamentarne većine da organizuje i raspiše referendum.

Od potpisivanja Beogradskog sporazuma, Havijer Solana je odbijao razgovor o referenduskim uslovima. Na taj način Evropska unija je posredno ohrabivala crnogorsku opoziciju na bojkot referenduma.

Budući da crnogorske vlasti nisu pristale ni na odlaganje referenduma, te da su prošle test stručnjaka Venecijanske komisije, koji su dali pozitivnu ocenu domaćoj referenduskim legislativi, EU nije preostalo ništa drugo do da ponudi dobre usluge u pokretanju razgovora između vlasti i opozicije o referenduskim uslovima. Visoki predstavnik EU je za svog izaslanika odredio slovačkog diplomatu Miroslava Lajčaka.

Međutim, Podgorica je upravo zbog toga oprezna. Jer, posrednička misija EU može značiti eliminisanje svih crnogorskih državnih institucija, u prvom redu, Skupštine Crne Gore. Parlament je, po crnogorskom Ustavu, jedino relevantno mesto gde se vlast i opozicija mogu dogovarati i verifikovati

⁴⁰ *Danas*, 9. novembar 2005.

sporazume. Ukoliko bi se Havijeru Solani, ili nekom drugom evropskom diplomati dopustilo da vodi i usmerava unutarcrnogorske pregovore, to bi istovremeno značilo i potkopavanje domaćeg ustavnog i političkog poretka, a Podgorica bi izgubila mogućnost da utiče na politička dešavanja. Zato predstavnici vlasti insistiraju na tome da se razgovori odvijaju kroz nadležne crnogorske državne institucije, te da će referendum održati i u slučaju bojkota opozicije.

Prema mišljenju Džejmisa Lajona, šefa kancelarije Međunarodne krizne grupe u Beogradu, međunarodna zajednica, posebno EU, već duže vodi pogrešnu politiku prema Balkanu, naročito u vezi sa bezbednosnim pitanjima. Moralo se još 2000. godine početi sa pregovorima o statusu Kosova, jer upravo zbog nerešenog kosovskog pitanja nije bilo volje u međunarodnoj zajednici da se reši ni državno pitanje Crne Gore, kaže Lajoni i dodaje: "Međunarodna krizna grupa je više puta sugerisala Briselu da crnogorski referendum treba da bude unutarcrnogorsko pitanje. Zato što se mnoga ekonomska pitanja objektivno i ne mogu rešiti dok se trajno ne raščisti da li je Crna Gora nezavisna ili u državnoj zajednici sa Srbijom. Crna Gora treba da održi referendum i jednom zauvek reši to pitanje".

Toliko godina je izgubljeno uglavnom zbog neodlučnosti EU, što je posledica neusklađenosti spoljnih politika evropski zemalja, kaže Lajon. Nije, međutim, u tome sva istina. Iako su predstavnici EU glavni pregovarači, SAD u stvari vode priču: "Administracija SAD je forsirala i planirala strategiju zajedno sa Evropom i davala maksimalnu podršku EU, čak su američki diplomati ponekad bili agresivniji u guranju evropske politike od samih Evropljana. Balkanske probleme ne rešava samostalno i isključivo EU. Evo, Amerika je shvatila da Evropljani odbijaju suočavanje sa kosovskim problemom. Zato Vašington fokusira pitanje Kosova i zato su SAD pomagale EU u kreiranju politike prema Kosovu. Američka diplomatija deluje ponekad kao prethodnica, a ponekad kao pozadinska podrška. Crna Gora ne predstavlja međunarodni problem. Nova nezavisna država ne bi stvorila nestabilnost na Balkanu. Nije ni BiH problem, pravi, složen problem je Kosovo," smatra Lajon i zaključuje: "Da budemo načisto, Kosovo je nezavisno od Srbije još od jula 1999. godine. Pitanje je da li će ta nezavisnost biti međunarodno priznata, da li će biti uslovna, koji se uslovi predviđaju i u kom vremenskom okviru."⁴¹

Džejmis Lajon smatra da u EU postoji blaga naklonost prema ideji crnogorske državnosti i da većina članica ne smatra da Crna Gora treba da bude bilo čija kompenzacija. Uostalom, koliko je zemalja Evrope otvorilo svoje kancelarije u Podgorici, podseća Lajon i podvlači: Kada bi Crna Gora sutra proglasila nezavisnost, za mesec dana bi ovde bilo otvoreno petnaestak ambasada jer bi brzo došlo do međunarodnog priznanja.

41 Monitor, 2. decembar 2005.

Zaključak

Evropsko protivljenje crnogorskoj državnoj nezavisnosti krajem 2005. godine, značajno je smanjeno. Više niko ne dovodi u pitanje održavanje referenduma, i ne samo to – više niko ne traži njegovo odlaganje. Crnogorska Vlada i parlamentarna većina odlučni su da referendum sprovedu do kraja aprila. Venecijanska komisija je ocenila da je crnogorski Zakon o referendumu u skladu sa evropskim standardima. Ukoliko i propadne misija predstavnika EU u posredovanju razgovora između vlasti i opozicije o referendumskim uslovima, o državnom statusu Crne Gore odlučiće njeni građani bez obzira na eventualni bojkot Vladinih oponenta.

Crnogorska Vlada i parlamentarna većina, kao igrađani Crne Gore, izdržali su sve pritiske od strane prosrpske opozicije i Srpske pravoslavne crkve, zatim Beograda, ali i od strane Brisela.

OEBS je sve dosadašnje izbore u Crnoj Gori pozitivno ocenio, što je garancija da će i predstojeći referendum proteći u mirnoj i demokratskoj atmosferi.

Crnogorska nezavisnost označiće kraj procesa disolucije bivše SFRJ, što je nužna pretpostavka za reintegraciju regiona na novim osnovama.

VIII

Manjine u Srbiji

NEPROMENJENA MATRICA

Tokom 2005. godine srbijanska politička elita je mogla u nekoliko navrata da se uveri u važnost manjinskog pitanja. Najpre početkom godine, kada je u Vojvodini boravila komisija Evropskog parlamenta kako bi se obavestila o položaju manjina i prirodi incidenata koji su snažno obeležili minulu, 2004. godinu.¹ Po rečima Žolta Bečeia izveštaj komisije će "ući kao zvanični dokument Evropskog parlamenta u dosije Srbije", i biće uzet "u obzir prilikom odlučivanja o prijemu Srbije i Crne Gore u Evropsku uniju".² U svojoj Rezoluciji o zaštiti multietničnosti u Vojvodini i Evropski parlament je upozorio da su "poštovanje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda" preduslovi, ne samo za "pristanak Evropskog parlamenta da zaključi Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji", nego "i za svaki budući partnerski odnos sa Evropskom zajednicom uopšte". Napokon, na važnost manjinskog pitanja u prvoj polovini oktobra pažnju je skrenuo i Oli Ren, komesar Europske unije za pridruživanje. On je, u obraćanju vojvođanskim parlamentarcima, naglasio da su poštovanje ljudskih i zaštita prava nacionalnih manjina jedan od najvažnijih političkih kriterijuma Evropske unije i poručio da bi Sporazum o stabilizaciji i priključenju EU mogao biti suspendovan ukoliko dođe do kršenja pomenutih prava.³

Upućivana u više navrata i od strane raznih tela, predstavnika i organa međunarodne zajednice, ovakva upozorenja nisu uvek nailazila na adekvatnu recepciju ni srbijanske javnosti, ni političke elite. Umesto da se, sa stanovišta strateških interesa Srbije, tematizira kao važan integrativni i razvojni resurs, manjinsko se pitanje potiskuje, marginalizuje i Srbiji vraća u svom negativnom vidu kao bezbednosni problem,⁴ kao predmet naglašenog interesovanja i pojačanog nadzora međunarodne zajednice. Umesto da se produktivni

¹Komisiju je predvodila Doris Pak, a u njenom sastavu nalazili su se Johaness Svoboda, Jelko Kacin, Đura Heđi i Žolt Bečei.

² *Građanski list*, 29/30. 1. 2005.

³ "Evropska unije će voditi računa o položaju nacionalnih manjina u SCG, naročito Roma, i u slučaju kršenja ljudskih i manjinskih prava, prema klauzuli Sporazuma o stabilizaciji i priključenju, mogla bi da suspenduje primenu samog Sporazuma." *Dnevnik*, 12. 10. 2005.

⁴ Vidi Rezoluciju Evropskog parlamenta, tačka 7.

momenti ovog pitanja iskoriste u cilju što lakše i brže integracije u nadnacionalne strukture, Evropsku uniju pre svega, u nastupima političke elite još uvek provejava ona vrsta, Miloševićevom režimu svojstvena, političke didaktike koja u naglašenom interesovanju za položaj manjina otkriva zadnje namere i neciju "veštu režiju".⁵ Nervozne reakcije koje prate internacionalizaciju manjinskog pitanja⁶ ukazuju na to da mu je u srbijanskoj političkoj agendi namenjen drugorazredni status. Pokušaj nacionalnih manjina, mađarske pre svega, da zainteresuju međunarodnu zajednicu za svoj položaj ne govore samo o manjkavom kredibilitetu vlasti, nego i ozbiljno dovode u pitanje njenu privrženost evropskim vrednostima. Reorganizacijom javne retorike i njenim usiljenim proevropskim tonovima, jedva da se može prikriti nesposobnost da se izvrši radikalni iskorak iz zatečenog stanja. Nekoliko incidenata i skandala koji su se dogodili tokom godine upućuju na sumoran zaključak da se Srbija, još uvek, kreće unutar istog onog ideološkog okvira koji ju je i vodio u sukobe.⁷ U tom kontekstu podatak da se broj incidenata u 2005. smanjio u odnosu na prethodnu godinu treba naglasiti, ali on ne treba da zavara, jer su na delu ostali svi oni činoci koji doprinose zaoštavanju međuetničkih odnosa,⁸ a čiji se konfliktni potencijal, bez pomoći međunarodne zajednice, ne može ni pacifikovati, ni otkloniti.

⁵ Milorad Mirčić, visoki funkcioner Srpske radikalne stranke, u izjavi datoj "Dnevniku" je ocenio da se "ponovo otvara pitanje koje potenciraju pojedine ovdašnje partije i donosi rezolucija koja u samom startu otežava kompletnu situaciju, ne samo u Vojvodini, već i u Srbiji". Mirčić je istakao da se EU "direktno meša u unutarpolitička pitanja jedne države". *Dnevnik*, 17. 10. 2005.

⁶ U intervjuu Dnevniku, Petar Lađević, sekretar Saveta Srbije za nacionalne manjine, izjavio je da je "svaka internacionalizacija manjinskih pitanja u Srbiji potpuno nepotrebna" i "krajnje zlonamerna", jer se "globalno gledano, prava nacionalnih manjina u Republici Srbiji potpuno poštuju". *Dnevnik*, 4. 11. 2005.

⁷ U Srbiji danas ne postoji volja za političkim obračunom sa srpskim nacionalizmom. Nacionalisti su se konsolidovali a ekstremisti nastupaju sve bezočnije. Javno se uzdižu optuženi za najteže zločine, a o genocidu se govori kao o oslobađanju. Srpska pravoslavna crkva koristi krizu identiteta većinske nacije i činjenicu da je država neefikasna da bi se nametnula kao politički arbitar i jedini integrativni faktor. Antisemitski spisi se nesmetano preštamavaju i distribuiraju, promovišu se i u svece uzdižu vladike koje su veličale Hitlera. Trgovima se nastoji nadenuti imena fašističkih ideologa i nacističkih saradnika, a nacionalno izmirenje se preporučuje kao uslov opstanka i napretka nacije. Naznačeni ambijent, uz napomenu da je srbijansko društvo postratno, pauperizovano i visko traumatizovano, pogoduje raznim sukobima, pa i onim na etničkoj osnovi.

⁸ Laslo Joža, predsednik nacionalnog saveta Mađara, izjavio je da je manje važno to što se smanjio broj incidenata, jer stvarni problem predstavlja loša klima u društvu koja i dovodi do incidenata. *Građanski list*, 12. 10. 2005.

Na probleme u međuetničkim odnosima međunarodna zajednica je reagovala na različite načine - monitoringom,⁹ raspravom o situaciji u Vojvodini i položaju nacionalnih manjina u Briselu,¹⁰ u prvoj polovini oktobra, i

⁹ Početkom godine u Srbiji je boravila komisija Evropskog parlamenta sa ciljem da se obavesti o položaju manjina i prirodi incidenata koji snažno obeležili minulu godinu. Tokom svoje posete, članovi komisije su boravili u nekoliko gradova i razgovali sa predstavnicima manjina, nevladinih organizacija, medija, stranaka, verskih zajednica, te funkcionerima raznih nivoa državne vlasti.

- Svi funkcioneri vlasti sa kojima smo razgovarali uverili su nas da se zalažu za multietničnost, da ozbiljno shvataju incidente i da su rešeni spreče njihovo ponavljanje, izjavila je Doris Pak. Ne ulazeći detaljnije u pitanje uzroka incidenata ona je pomenula lošu ekonomsku situaciju i veliku stopu nezaposlenosti, a kao važno sredstvo prevencije incidenata navela je veće nadležnosti lokalnih i pokrajinskih vlasti, kao i obrazovni sistem. Imajući u vidu i činjenicu da se u Vojvodini nalazi veliki broj izbeglica koji, "čak i ako su Srbi, očigledno nisu navikli na život u tako multietničkoj sredini", Doris Pak je napomenula da se izbeglice "preko obrazovanja mogu navići na ideju o evropskoj Vojvodini", i "upoznati sa osobinama svog novog susedstva". Na ovu izjavu reagovao je Regionalni odbor za pomoć izbeglicama Vojvodine i u svom saopštenju ocenio da izjava Doris Pak predstavlja uvredu za izbeglice iz Hrvatske i BiH.

Jedan od najvažnijih uvida do kojih je došla komisija glasi: "za međuetničke incidente koji su se dešavali u Vojvodini ne možemo okriviti celu državu. Uverili smo se da su oni bili akti pojedinaca, ali ostaje da se vidi zašto su se ti incidenti tako masovno dešavali". Danas, 31. 1. 2005.

¹⁰ Rasprava u Briselu zakazana je nakon što je Evropski parlament usvojio Rezoluciju o zaštiti multietničnosti u Vojvodini. U raspravi su učestvovali predstavnici državnih organa SCG, Srbije i Vojvodine, kao i nacionalnih saveta vođovodanskih Mađara i Hrvata, te nevladinih organizacija. Pre nego je u Briselu održana rasprava, Odbori Skupštine SCG za evropske integracije i prava manjina usvojili su zaključke i ocenili da su navodi iz Rezolucije Evropskog parlamenta o položaju manjina u Vojvodini "preterani i u potpunosti neutemeljeni na istini".

Josip Pekaović, predsednik Nacionalnog vijeća Hrvata i jedan od učesnika u raspravi, ocenio je da je u raspravi u Briselu bilo uočljivih razlika u stavovima Beograda i predstavnika Vojvodine, jer su beogradske vlasti želele da umerje probleme koji se javljaju u međunarodnim odnosima, a ispoljile su i rezervisanost u pogledu autonomije. Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava SCG, izjavio je, nakon rasprave, da je bio iznenađen oštrinom izlaganja političkih predstavnika Mađara i Hrvata iz Vojvodine, što, po njemu, može da ide na ruku jedino nacionalistima, kako unutar većinskog naroda, tako i unutar manjina. Petar Lađević, sekretar srbijanskog Saveta za nacionalne manjine, raspravu o položaju manjina je ocenio i kao pokušaj da se internacionalizuje pitanje autonomije Vojvodine i teritorijalnog ustrojstva Srbije, a to je, kako je rekao, isključivo stvar svake suverene države, pa i Srbije.

Prema napisima is štampe, poseban revolt unutar državne delegacije izazvala je Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava. Ona je istakla da, uprkos učinjenim naporima, još uvek nije promenjena atmosfera u društvu i negativan odnos prema manjinama. Pored toga, još uvek se istrajava na etničkom konceptu države, iako se unutar njega ne može rešiti pitanje manjina. Kao svoj odgovor na takav koncept,

Rezolucijom o multietničnosti Vojvodine, usvojenom krajem septembra. Interes za zbivanja na planu interetničkih odnosa pokazale su i druge institucije – Savet Evrope, Visoki komesar OEBS-a za prava manjina, ambasadori zemalja Evropske unije.

U nameri da interes međunarodne zajednice za stabilizacijom prilika u Srbiji iskoriste u cilju što boljeg uređivanja položaja svoje zajednice, razni etnički akteri su nastojali da manjinsko pitanje drže otvorenim.¹¹ Tako su tri političke stranke vojvođanskih Mađara¹² – Demokratska stranka vojvođanskih Mađara (DSVM), Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara (DZVM) i Građanska stranka vojvođanskih Mađara (GSVM) odlučile da svoje predloge¹³ o poželjnom modelu autonomije za vojvođanske Mađare proslede Martiju

manjine zahtevaju, kako je istakla, specijalne aranžmne i statute što, onda, dovodi u sumnju njihovu lojalnost.

U svojoj diskusiji Sonja Biserko je navela da Helsinški odbor kontinuirano prati pitanje manjina i o tome obaveštava nadležne domaće i međunarodne institucije, da insistira na potrebi suočavanja sa prošlošću zbog čega je i sam postao meta napada, a njegovi predstavnici i meta javnog linča. Po njenom mišljenju, u Srbiji treba otvoriti prostor za civilno društvo, posebno za organizacije koje se bave ljudskim pravima – u poslednje dve godine aktivnosti Odbora okrenute su edukaciji srednjoškolske i studentske omladine o ljudskim i pravima manjina - da aktivno doprinese dekompoziciji etničkog modela. Ona se založila za ustavnu samostalnost Vojvodine i istakla da bi nametanje etničkog principa Vojvodini bio opasan presedan, ne samo za Vojvodinu, nego i region.

¹¹ Trinaest poslanika SE iz 10 zemalja, na predlog poslanika iz Moldavije, zatražilo je, prema pisanju Danasa, rezoluciju o kršenju prava rumunske manjine u Srbiji. Ministar za ljudska i manjinska prava Rasim Ljajić je izjavio da je deklaracija još na nivou različitih odbora Parlamentarne skupštine SE i da postoji velika šansa da se spreči njeno uvođenje u proceduru, jer SCG u tom telu ima svoju delegaciju. *Danas*, 4. 11. 2005.

¹² Lideri ovih stranaka su predsedniku Srbije Borisu Tadiću, premijeru Vojislavu Koštunici i ministru spoljnih poslova SCG Vuku Draškoviću, sredinom decembra uputili inicijativu za početak razgovora o autonomiji Mađara i svih ostalih manjina u zemlji, ocenjujući pripreme za pregovore o Kosovu kao idealan trenutak za raspravu o mogućim oblicima autonomije. Oni su naglasili da probleme treba rešavati u Srbiji, ali su i primetili da vlasti nemaju ni volje, ni hrabrosti, da otpočnu dijalog sa mađarskom manjinom, jer svaka vlast smatra da je manjinsko pitanje rešeno "postavljanjem pripadnika neke od manjina na mesto potpredsednika vlade ili ministra za ljudska i manjinska prava", što se pokazalo "kao velika zabluda", jer su ti ljudi više vodili računa o svojim, nego o interesima zajednice. *Dnevnik*, 15. 12. 2005.

¹³ Na sastanku u Novom Bečeju tri stranke nisu uspele da se dogovore o jednom modelu autonomije, nego su rešile da na domaće i međunarodne adrese pošalju "tri ideje na jednom papiru" - DSMV se zalaže za personalnu autonomiju, koncepcija DZVM sadrži elemente personalne i teritorijalne autonomije, dok GSVM optira za teritorijalnu autonomiju.

Ahtisariju, izaslaniku Ujedinjenih nacija za KiM, i Štefanu Leneu, predstavniku Evropske unije, i zatraže pomoć u njihovoj realizaciji.¹⁴

Sredinom decembra i tri bošnjačke stranke – Narodni pokret Sandžaka, Sandžačka alternativa i Sandžačka demokratska unija - definisale su "Polazne osnove i principe rešavanja statusa Sandžaka i položaja Bošnjaka u SCG". Polazeći od toga da se ljudska i nacionalna prava Bošnjaka krše, te da je statusno pitanje Sandžaka zapostavljeno, pomenute partije smatraju da Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora treba "administrativno i teritorijalno preurediti i od nje stvoriti demokratsku zajednicu ravnopravnih naroda" u kojoj bi Sandžak bio ustrojen "kao celovita političko-teritorijalna jedinica u SCG". Ukoliko dođe do razdvajanja Srbije i Crne Gore, ističe se u dokumentu, građani Sandžaka bi na referendumu odlučili u kojoj će se državi celoviti Sandžak nalaziti. Tri bošnjačke stranke pozvale su međunarodne i sve državne organe i institucije da podrže njihove "Polazne osnove i principe", kako bi se rešilo pitanje statusa bošnjačkog naroda i Sandžaka.

Napokon, krajem oktobra oglasilo se i predsedništvo Demokratskog saveza Hrvata (DSHV) u Vojvodini svojom "Deklaracijom o položaju Hrvatskog naroda u Vojvodini". U Deklaraciji se ističe da se pripadnici hrvatske zajednice nalaze u neravnopravnom položaju, kako u odnosu na većinski narod, tako i u odnosu druge manjine. Kao glavni problemi u Deklaraciji su navedeni – diskriminacija, nesprovođenje principa srazmerne zastupljenosti i odredbi o službenoj upotrebi hrvatskog jezika i pisma. Kao poseban problem apostrofirana je aktivna državna politika cepanja hrvatske zajednice na Hrvate i Bunjevce, a u cilju asimilacije Hrvata. U završnom delu svog dokumenta DSHV ističe da će o svim navedenim problemima obavestiti nadležne domaće i međunarodne organizacije, poput Saveta Evrope, Evropskog parlamenta i Visokog poverenika za nacionalne manjine.

Sva tri gore navedena pokušaja da se međunarodne institucije obaveste i aktivnije uključe u rešavanje pitanja manjina naišla su na negativne reakcije u javnosti. Ministar za ljudska i manjinska prava suprotstavio se internacionalizaciji sandžačko-bošnjačkog pitanja, jer je internacionalizacija "u svim dosadašnjim slučajevima pripadnicima manjina donosila više štete, nego koristi. To bi posebno bilo štetno sada kada su počeli pregovori o Kosovu", jer bi, po Ljajićevom mišljenju, "eventualno pokretanje sandžačko-bošnjačkog pitanja većinski narod shvatio kao nekakvu urotu manjina protiv Srba i države".¹⁵ Negativan stav Lajić je izneo i u slučaju Deklaracije o položaju Hrvata u kojoj je "iznet niz neverovatnih i neutemeljenih ocena i optužbi".¹⁶ Po mišljenju Petra Lađevića, sekretara vladinog Saveta za nacionalne manjine,

¹⁴ Novi Sad, odnosno vojvođansku Skupštinu nismo upoznali sa svojim predlozima, budući da ona ne može da odlučuje, izjavio je Laslo Rac Sabo, lider GSVM. *Građanski list*, 23. 11. 2005.

¹⁵ *Danas*, 28. 11. 2005.

¹⁶ *Građanski list*, 26. 10. 2005.

DSHV je u svojoj Deklaraciji izneo "ogroman broj neistina", dok je Oliver Dulić, funkcioner Demokratske stranke i predsednik Odbora za evropske integracije SCG, ocenio da je dokument DSHV-a u neskladu sa realnošću.¹⁷

U odnosu na prethodna dva, predlozi i "papiri" mađarskih političkih aktera privukli su znatno veću pažnju. Mandat specijalnog izaslanika za pregovore o statusu Kosova Martija Ahtisarija preširoko je postavljen, ali ne treba, po oceni Dušana Janjića, direktora Foruma za etničke odnose, očekivati da će u njega biti uključena i Vojvodina, niti se može praviti simetrija između Kosova i Vojvodine.¹⁸ Poslanik Socijaldemokratske partije Meho Omerović kritikovao je lidere mađarskih stranaka zbog zahteva da pregovori o autonomiji Mađara počnu u isto vreme kada i pregovori o Kosovu: "Stavljanje u istu ravan položaj Mađara u Vojvodini i Srba i drugih nealbanaca na Kosovu je neprimereno, krajnje neodgovorno, štetno i veoma opasno". Takvim svojim zahtevom, lideri mađarskih stranaka svrstali su se, po Omerovićevom mišljenju, u "red onih koji žele da još više oslabe međunarodnu poziciju Srbije".¹⁹ Borislav Novaković, potpredsednik Skupštine Vojvodine, kritikovao je Andraša Agoštona, Šandora Pala i Lasla Rac Saboa, zbog toga što su, tražeći podršku za svoje zahteve, zaobišli pokrajinske organe vlasti.²⁰ Po njegovom sudu, inicijativa tri mađarske stranke je "izuzetno štetna za očuvanje principa multietničnosti Vojvodine."²¹ Predlozima mađarskih stranaka usprotivila se i Socijaldemokratska partija Vojvodine ističući u svom saopštenju da je parcelisanje Vojvodine po etničkoj osnovi nemoguće, a da je rasprava o takvom projektu štetna, jer podstiče tenzije i ide na ruku nacionalistima. Zahtev za istovremenim otpočinjanjem pregovora kao neprihvatljiv ocenio je i Rasim Ljajić,²² a kritikovao ga je opštinski Odbor Demokratskog saveza Hrvata Vojvodine iz Vrbasa. Na inicijativu svojih političkih suparnika reagovao je i Savez vojvođanskih Mađara koji je u svom saopštenju istakao da finski diplomata nema mandat da u pogledu Vojvodine i vojvođanskih Mađara odlučuje o bilo čemu.²³

U saopštenju SVM, međutim, dva momenta, zaslužuju pažnju. Za razliku od DSVM i GSVM, odnosno Šandora Pala i Lasla Rac Saboa,²⁴ koji

¹⁷ Građanski list, 26. 10. 2005.

¹⁸ Građanski list, 5. 12. 2005.

¹⁹ Dnevnik, 16. 12. 2005.

²⁰ "Adresa za rešavanje manjinskih pitanja nije ni Strazbur, ni Brisel, nego Novi Sad. Ako neko poseže za evropskim institucijama, on šalje poruku da ovo društvo i država nemaju demokratski potencijal da u okvirima vlastitih institucija rešavaju svoje probleme, što apsolutno nije tačno". Dnevnik, 24. 11. 2005.

²¹ Dnevnik, 24. 11. 2005.

²² Inicijativu mađarskih stranaka Rasim Ljajić je ocenio kao njihov pokušaj da se mađarskoj zajednici nametnu kao njeni politički predstavnici. Danas, 24. 11. 2005.

²³ Dnevnik, 26. 11. 2005.

²⁴ Laslo Rac Sabo je na sledeći način objasnio zašto se zalaže za teritorijalnu autonomiju Mađara: "Podržavamo autonomiju Vojvodine, ali ona ne može da reši, na

smatraju da je pitanje autonomije Vojvodine stvar Srba, SVM ističe da je, sa stanovišta opstanka Mađara i njihove ravnopravnosti, široka autonomija Vojvodine važna, jer stvara(la) povoljne okvire za ostvarivanje interesa Mađara. No, u saopštenju se, takođe, naglašava da je, pored personalne, važna i regionalna mađarska teritorijalna samouprava.²⁵ Međutim, ni zahtev za regionalnom teritorijalnom samoupravom²⁶ nije prošao bez kritika. Stav Demokratske stranke, koalicionog partnera SVM u pokrajinskoj vlasti, izneo je šef poslaničkog kluba stranke i potpredsednik pokrajinske vlade, Dragoslav Petrović koji je izjavio da: "formiranje teritorijalne autonomije na nacionalnoj osnovi nije ni u interesu građana na području za koje se traži osamostaljenje, ni u interesu manjinskog kolektiviteta, a nije ni u funkciji razvoja autonomije Vojvodine," jer „ako bi došlo do ostvarivanja zamisli SVM, oko 120 hiljada Mađara, što čini više od 40 procenata njihove populacije u Pokrajini, ostalo bi izvan zamišljenog područja mađarske regionalne autonomije" koji bi u tom slučaju, suočeni sa atmosferom pritiska i mržnje, težili da se koncentrišu na području autonomije što bi dovelo do novih zaoštravanja.²⁷ Ponavljajući svoju ocenu da etničke autonomije nisu rešenje, jer vode pretvranju Srbije u konfederaciju etničkih autonomija, predlogu SVM-a usprotivio se i Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava SCG. On je upozorio da se stvari tada ne bi "zaustavile samo na zahtevima pripadnika mađarske zajednice, već bi

primer, međuetničke incidente, kojih ima i dalje, ni preraspodelu dobara iz koje Mađari izostaju. Takođe, ne može da reši ni veliku nezaposlenost Mađara, ali ni dosledno sprovođenje zakona u praksi. Stvar je Srba da reše autonomiju Vojvodine, ali i u slučaju da Vojvodina dobije autonomiju kao pre devedesete, to ne bi poboljšalo položaj Mađara. Ova Vojvodina, naime, više nije ona koja je bila pre devedesete." *Građanski list*, 23. 11. 2005.

²⁵ *Dnevnik*, 26. 11. 2005. U saopštenju SVM-a se nalazi i sledeći stav: "Autonomija nije čarobni štapić koji će rešiti sve brige i nevolje vojvođanskih Mađara. Da bi vojvođanski Mađari živeli ravnopravno, slobodno i u blagostanju potreban je privredni i politički preporod. Srbije, potrebna je njena evropska integracija, stvaranje decentralizovane pravne države, radna mesta i pravna sigurnost."

²⁶ Ovaj zahtev prisutan je u "Platformi Saveza Vojvođanskih Mađara vezano za novi ustav Srbije" u kojoj se ističe da se na područjima gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina i čine većinu stanovništva mogu obrazovati multinacionalne teritorijalne samouprave (MTS), koje treba da obuhvataju teritoriju najmanje pet jedinica lokalne samouprave. Odluku o obrazovanju MTS donose organi jedinica lokalnih samouprava a potvrđuju je građani na referendumu. U MTS garantuje se puna ravnopravnost srpskog jezika i jezika dotične nacionalne manjine. Službenici i funkcioneri, izuzev onih koji su izabrani na neposrednim izborima u obavezi su da znaju oba službena jezika, a u organima, organizacijama i javnim službama obavezno je srazmerno zapošljavanje pripadnika nacionalnih manjina. MTS ima nadležnosti i raspolaze finansijskim sredstvima u obimu u kojem su joj ona poverena i preneti od strane jedinica lokalne samouprave. Pokrajina i Republika mogu MTS poveriti vršenje određenih nadležnosti i preneti joj za to odgovarajuća sredstva.

²⁷ *Dnevnik*, 5. 11. 2005.

zahtevi za etničkim autonomijama, s pravom, mogli da budu postavljeni od drugih manjina.²⁸ Slične kritike izgovorio je i Đorđe Bašić, potpredsednik Skupštine Vojvodine: "Ta vrsta etničkih regiona nije dobra ni za koga. Sutra će se pojaviti Slovaci, Rumuni, Srbi, Rusini s istim zahtevima. I da li mi treba da pravimo geta?"²⁹

Kritika srbijanskog establišmenta nije bila uperena samo prema zahtevima domaćih političkih aktera, nego i prema aktima međunarodnih institucija. Krajem septembra, Evropski parlament je usvojio Rezoluciju o zaštiti multietničnosti u Vojvodini³⁰ kojom je, polazeći od toga da je kršenje ljudskih i manjinskih prava nastavljeno,³¹ pozvao vlasti u Republici Srbiji i Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora da, u skladu sa zakonodavstvom, akte uperene protiv manjina i ljudskih prava priznaju kao krivična dela i uspešno deluju, kako bi sprečili njihovo ponavljanje u budućnosti. Ukazujući na "visok bezbednosni rizik koji predstavlja uznemiravanje nacionalnih manjina u Vojvodini" Evropski parlament je zahtevao od Komisije, Saveta i Visokog predstavnika za spoljnu i bezbednosnu politiku da prate razvoj situacije u Vojvodini, te da se u pokrajinu pošalju posmatrači EU.³²

²⁸ *Građanski list*, 1. 11. 2005.

²⁹ Na kritike da zahtevi za teritorijalnom autonomijom vode u getoizaciju Mađara Jožef Kasa je, u jednom trenutku, uzvratilo da "niko nema pravo da nama propisuje recept kako je nama bolje. Mi, Mađari u Vojvodini, zajedno, svi koji ovde živimo treba da kažemo da li će to biti getoizacija ili ne. Ni SVM nikome ne propisuje recept kako treba u njihovom entitetu nešto rešiti. *Građanski list*, 8. 11. 2005.

Ni Andraš Agošton, politički takmac Jožefa Kase, nije propustio priliku da iznese svoj stav: "Nema realnih izgleda, niti potrebe za uspostavljanje teritorijalne autonomije za vojvođanske Mađare... Idealno rešenje je personalna autonomija, jer ona ne iziskuje nikakvo razgraničenje, već samo oblasti od značaja za očuvanje identiteta stavlja u ruke onih na koje se ona i odnose". *Dnevnik*, 2. 4. 2005.

³⁰ Rezolucija je usvojena sa 88 glasova za. Niko nije glasao protiv, dva glasa su bila uzdržana.

³¹ Ni jedna od srbijanskih institucija, vladinih ili nevladinih, ne raspolaže tačnim brojem etničkih incidenata i ni jedan od podataka koji su iznošeni u javnosti nije tačan. Na ovaj zaključak navodi podatak koji je članovima Helsinškog odbora iznesen u razgovoru sa predstavnicima mađarskih NVO u Subotici, gde su navođeni primeri porodica koje, u želji da izbegnu dodatne neprijatnosti, nisu želele da prijave slučajeve verbalnog ili fizičkog maltretiranja svojih članova.

³² U Rezoluciji Evropski parlament je potvrdio "svoju spremnost da upotrebi svoja budžetska ovlašćenja kako da bi pomogao, tako i da bi izvršio pritisak na Srbiju i Crnu Goru, kako bi se podstaklo poštovanje fundamentalnih ljudskih prava i sloboda, uključujući i prava nacionalnih manjina". Parlament je, takođe, podržao inicijativu Međuparlamentarne delegacije za odnose sa zemljama jugoistočne Evrope da se organizuje javna rasprava o političkoj situaciji u Vojvodini i problemima nacionalnih manjina Još jedan momenat, imajući u vidu domaće reakcije, u Rezoluciji zaslužuje pažnju. Naime, u tački šest Evropski parlament pozvao vlasti u Srbiji i Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora da ponovo uspostave autonomiju Vojvodine kakvu je ona uživala sve do 1990. godine.

U domaćoj javnosti dokument Evropskog parlamenta je naišao na dvostruke reakcije. Manji deo političke elite reagovao je uzdržano i odmereno, ocenjujući, poput Bojana Kostreša, predsednika Skupštine Vojvodine, Rezoluciju kao vrlo jasnu poruku i ozbiljno upozorenje vlastima u Beogradu da se ubuduće neće tolerisati pogoršanje međunacionalnih odnosa u Vojvodini.³³ Drugi i daleko brojniji deo srbijanske elite³⁴ nastojao je da relativizuje važnost dokumenta usvojenog u Strazburu,³⁵ jednom dovodeći u pitanje njegovu zasnovanost na realnim činjenicama – u javnosti su se mogle čuti ocene da su formulacije u Rezoluciji prenaplašene i neutemeljene u realnosti,³⁶ da je Rezolucija politička i da neodgovara stanju međunacionalnih odnosa,³⁷ da je krajnje zlonamerna i ne doprinosi unapređenju ljudskih prava,³⁸ da je

³³ *Građanski list*, 1/2. 10. 2005.

³⁴ Interesantno je primetiti da su se u kritici Rezolucije homogenizovali raznorodni ideološki elementi, od SPS i SRS, preko DS do G17 plus.

³⁵ Sa više strana i u više navrata zatraženo je da se u stavovima iskazanim u Rezoluciji povede rasprava. Tako je poslanička grupa Srpske radikalne stranke u Skupštini Vojvodine podnela zahtev da se sazove vanredna sednica pokrajinskog parlamenta na kojoj bi se raspravljalo o Rezoluciji; radikali su predložili i tekst sopstvene rezolucije kojom bi se odbacili sporni stavovi Evropskog parlamenta. Pokrajinskom parlamentu se obratio i Odbor za međunarodnu saradnju i evropske integracije predlažući mu da formira anketni odbor sa ciljem da istraži navode u Rezoluciji. Na republičkom nivou je Meho Omerović, član skupštinskog Odbora za međunacionalne odnose, zatražio od predsednika Parlamenta - dotadašnji predsednik Odbora Esad Džudžević smenjen je sa funkcije - da hitno zakaže sednicu na kojoj bi se razmatrao pomenuti dokument Evropskog parlamenta. Na sednici održanoj pred kraj oktobra izrečene su, između ostalog, optužbe na račun međunarodne zajednice zato što primenjuje dvostruke aršine i ne obraća pažnju na položaj Srba na Kosovu, da je Rezolucijom Evropski parlament prekoračio svoja ovlašćenja, jer se bavio ustavnim uređenjem Srbije, te da je Mađarska zloupotrebila ovo pitanje u dnevno-političke svrhe. (*Danas*, 27. 10. 2005.) Na zajedničkoj sednici Odbora Skupštine SCG za evropske integracije i prava manjina članovi tih odbora su ocenili da su stavovi iz Rezolucije preterani i da ne odgovaraju realnoj slici višenacionalne Vojvodine.

³⁶ Oliver Dulić i Asim Dizdarević, predsednici Odbora za evropske integracije i ljudska i manjinska prava u Parlamentu SCG, ne dovodeći u pitanje dobre namere poslanika EP, izjavili su za "Građanski list" da stavovi izneti u Rezoluciji mogu imati suprotan efekat i otežati život svih građana u SCG, pa i nacionalnih zajednica i uništiti veoma krhke demokratske strukture i institucije u našem društvu. *Građanski list*, 11. 10. 2005.

³⁷ Momčilo Grubač, *Danas*, 3. 10. 2005. Po mišljenju profesora Grubača, najvažnije je da se povrede manjinskih prava, čije se postojanje ne spori, ne vrše uz podstrekivanje ili prečutnu saglasnost države.

³⁸ Petar Lađević, sekretar republičkog Saveta za nacionalne manjine, *Građanski list*, 27. 10. 2005. Lađević je izjavio da ga Rezolucija podseća na policijski žargon i da njen cilj nije internacionalizacija pitanja manjinskih prava, već problematika budućeg ustava. *Dnevnik*, 27. 10. 2005.

nekorektna i netačna,³⁹ da je preoštra,⁴⁰ da je izazvana, ali ne i opravdana,⁴¹ da je zlonamerna i neistinita, napisana na osnovu delovanja lobija i tendencioznih izveštaja pojedinih ovdašnjih nevladinih organizacija,⁴² odnosno da sadrži političke ocene i omogućuje mešanje u unutarpolitička pitanja jedne države,⁴³ - a drugi put zahtevom da se Evropski parlament pozabavi i kršenjem ljudskih prava Srba na Kosovu.⁴⁴

Reagujući na ovakav način, na ni malo pohvalne ocene izrečene u Rezoluciji, delovi političke elite samo su reprodukovali isto ono ponašanje koje je položaj manjina i učinilo predmetom interesovanja međunarodnih institucija, a same manjine nateralo da pomoć i saveznike u rešavanju problema traže izvan Srbije. Umesto da se u aktivnostima Evropskog parlamenta, kao i ostalih institucija međunarodne zajednice, prepoznaju politički i ekonomski interesi za stabilizacijom prilika u Srbiji, iskazivana je bojazan da će internacionalizacija i otvorena debata u međunarodnim forumima dovesti do dalje radikalizacije.⁴⁵ Uprkos, u više navrata iskazanoj bojazni, internacionalizacija se pokazala kao korisno i pogodno sredstvo, jer je dovela do toga da se, u Vojvodini pre svega, broj incidenata smanji.⁴⁶

Manji broj incidenata je, svakako, jedna od pozitivnih činjenica, ali bi pažnju javnosti trebalo skrenuti i na sledeći, veoma važan aspekt problema, na

³⁹ Upravo je ovako Rezoluciju Evropskog parlamenta okarakterisao Željko Tomić, član Odbora za međunarodne odnose Skupštine Srbije. Tomić je još izjavio da se Rezolucija mora dovesti sa delovanjem Jožefa Kase, lidera SVM, koji "ne doprinosi smirivanju strasti, već ih raspiruje". *Građanski list*, 1/2. 10. 2005. Nasuprot, Tomiću, Jožef Kasa je, prema pisanju iste novine, izjavio da se slaže sa ocenama iz Rezolucije. Kasin suparnik iz DSVM, Andraš Agošton je Rezoluciju ocenio kao opravdanu, naglašavajući da je svaki pritisak dobro došao da se situaciji promeni na bolje. *Danas*, 3. 10. 2005.

⁴⁰ Takvog su mišljenja predsednik Pokrajinske vlade Bojan Pajtić (Dnevnik, 12. 10. 2005.), predsednik pokrajinskog odbora G17 plus Goran Anđelić (Dnevnik, 13. 10. 2005.), članovi Odbora Skupštine SCG za evropske integracije i prava manjina (Dnevnik, 12. 10. 2005.). Po mišljenju Ksenije Milivojević, predsednice Odbora Skupštine Srbije za evropske integracije, Rezolucija je više rezultat "jako dobrog lobiranja, nego realnog stanja stvari". *Građanski list*, 1/2. 10. 2005.

⁴¹ Dušan Janjić, koordinatora Foruma za etničke odnose, *Danas*, 3. 10. 2005.

⁴² Milorad Mirčić, visoki funkcioner SRS, *Dnevnik*, 15. 10. 2005.

⁴³ Izjava Milorada Mirčića, predsednika Odbora za bezbednost Skupštine Srbije. *Dnevnik*, 17. 10. 2005.

⁴⁴ Vuk Drašković, šef diplomatije SCG, zatražio je od predsednika Evropskog parlamenta "da se, konačno, Evropski parlament pozabavi najgrubljim gaženjem svih nacionalnih i građanskih prava Srba i drugih nealbanaca na Kosovu i Metohiji". *Danas*, 3. 10. 2005.

⁴⁵ U javnosti je u više navrata iskazivan stav da je internacionalizacija je u svim dosadašnjim slučajevima pripadnicima manjina donosila više štete nego koristi.

⁴⁶ U javnosti je brojčano smanjenje incidenata objašnjavano, kako internacionalizacijom, tako i ažurnijim radom policije. Po svojoj prilici, aktivnije delovanje policije je pre rezultat pritiska međunarodne zajednice.

incidente kao značajnu informaciju o tome što su zbiva u dubini društva. Pored toga što su obelodanili činjenicu da neke veoma važne institucije u društvu ne funkcionišu na zadovoljavajući način,⁴⁷ incidenti su ukazali i na problem etničkog podvajanja i segregacije. Uzroke ove pojave svakako treba tražiti u politici koja je vođena u Srbiji krajem XX veka i koja je ostavila duboke tragove u međuetničkim odnosima. Prema rezultatima istraživanja UNDP o humanom razvoju u Srbiji 2005. nešto više od polovine ispitanika - 50,5 odsto - smatra da etnokulturalne razlike neizbežno dovode do tenzija i da su zemlje bez nacionalnih manjina u boljem položaju. Među onima koji imaju pozitivan odnos prema ovoj vrsti razlika daleko je više pripadnika manjina, nego Srba - 85,4 u odnosu na 56,8 procenata. Najveći stepen etničke distance iskazan je prema Albancima,⁴⁸ a najveći stepen etnocentrizma registrovan je u populaciji mladih (od 20 do 23 godine). Reč je, dakle, o ljudima⁴⁹ koji su se rađali, rasli i socijalizovali u društvu koje je bilo duboko involvirano u rat i u kome su netolerancija, mržnja i etnički motivisane nasilne prakse predstavljale jednu vrstu patriotske službe. Velika etnička distanca i nedovoljno međusobno poznavanje ne samo što vode ka nacionalnom podvajanju i paralelnom životu pripadnika različitih etničkih zajednica, što je pojava registrovana u nekoliko vojvođanskih opština (Kanjiža, Senta, Temerin), nego, tanjeći interetničku komunikaciju, stvaraju brisani socijalni prostor koji, u odsustvu adekvatne reakcije države, nasiljem protiv manjina ispunjavaju raznorazni nacionalni ekstremisti. Tragovi njihovog prisustva bili su i tokom ove godine uočljivi na fasadama javnih ustanova, škola, verskih i drugih objekata,⁵⁰ a osim za sprejom,

⁴⁷ Misli se na policiju, tužilaštvo i sudove. Spisak bi se mogao proširiti, jer, recimo, ni srbijanska javnost ne prepoznaje manjinski problem kao važan.

⁴⁸ Više od četvrtine građana Srbije protivi se tome da Albanci budu građani Srbije (25,5%), kao susede Albance ne želi 30,4%, na mestu pretpostavljenog 44,4%. Braku bliskog člana porodice sa pripadnikom albanske zajednice protivi se 65,5 odsto ispitanika. *Danas*, 3. 10. 2005.

⁴⁹ U istraživanju koje je 2003. godine realizovao Centar za proučavanje alternativa, ustanovljeno je da bi "svaki četvrti ispitanik, kada bi se on pitao, proveo diskriminaciju prilikom zapošljavanja, skoro svaki peti veruje i intelektualnu superiornost vlastite nacije, a svaki sedmi se protivi etnički mešovitim brakovima". *Hrvatska riječ*, 8. travnja, 2005.

⁵⁰ Na nekoliko mesta u Beogradu i ulazima nevladinih organizacija Fond za humanitarno pravo i Helsinški odbor za ljudska prava u martu su se pojavili grafiti i plakati antisemitske i šovinističke sadržine. Sonja Biserko, predsednica HOS, nazvana je "jevrejskim pionom - pokornim slugom jevrejskog svetskog poretka". Na zidu jevrejskog groblja u Beogradu ispisan je tekst: "Suprotstavi se cionističkoj petooktobarskoj okupaciji Srbije. B92- jevrejska televizija. Jevreji paraziti napolje iz Srbije. Hoćemo slobodu a ne jevrejski jaram. Srbija Srbima". Na plakatima koje je potpisao Nacionalni stroj zahtevan je: "Bojkot B92 zbog: Antisrpskog delovanja, Pogubnog uticaja na srpsku omladinu, Podrške nezavisnosti Kosova i Metohije, Podrške širenju narkomanije, homoseksualizma i drugih bolesti sa Zapada, Podrške multirasnom novom svetskom poretku". U Negotinu su na fasadama raznih objekata (škole, preduzeća, spomenici) ispisivane poruke: "Srbija

nasilnici su, u iskazivanju netrpeljivosti i napadima na pripadnike manjina, njihovu imovinu ili simbole, koristili i druga sredstva - metalne šipke, na primer, ili molotovljeve koktele: nepoznate osobe napale su u noći između 6. i 7. januara sedišta Bošnjačkog nacionalnog saveta i oštetile bošnjačku, kao i zastave Evropske unije i Republike Srbije.⁵¹ Nekoliko dana pred dolazak komisije Evropskog parlamenta dvojici futožana, pripadnicima romske nacionalnosti, razbijeni su prozori na kući, odnosno vetrobransko staklo na kamionu.⁵² Poslednjeg dana januara, u Subotici je napadnut Lorant Hevera, lokalni dopisnik mađarskog državnog radija.⁵³ Polovinom februara tri

Srbima", "Za belu budućnost, za rasu i naciju" uz koje je precrtana Davidova zvezda, "Napolje sa Šiptarima", "Mladiću hvala ti za srpsku Srebrenicu", "Na kolena pred Srbima", "Kristalno jasno 11. 11.", "Ravnopravnost među rasama je jevrejska zamka"; grafiti su ispisivani i u Zrenjaninu: "Rađajte zdravu belu decu, a ne pedere", "Pravoslavlje ili smrt" i "Ovde služe đavoli", "White power" i "Yellow scum". Grafiti protiv Kineza pojavili su se i u Novom Sadu: "Žuti šljam napolje. Srbija Srbima", kao i grafiti "Nož, žica, Srebrenica", "Denegale hvala ti na oslobođenju Srebrenice. 1995 - 2005. Nacionalni stroj", "Što manje crnaca, manje rasizma", "(Ne) čekaj ustanak, trgni se, koljemo Mađare. Srpska deca", "Vaša pobuna - naša je osveta", "Slobo, Srbije, vrati se". U Subotici su ispisivani grafiti protiv Hrvata: "Hrvati, vi ste niža bića", "Ustaše čeka vas klanje", i Srba: "Ubij Srbina" i "Mađarska = Vojvodina". Na više objekata u Nišu pojavili su se kukasti krstovi i grafiti: "Nataša Kandić, balija 21 veka", "Smrt slugama cionizma", "Srbija Srbima, Turci napolje", "Ratku Mladiću hvala za Srebrenicu", "Ratko Mladić, srpski heroj", "Nož, žica, Srebrenica". U ovom gradu je grupa osuđena za paljenje džamije ispred Opštinskog suda je pevala: "Posle godina robije, zbog paljenja Islam agine džamije, ponovo pevam ja - Smrt Muslimanima". U Novom Sadu su, u noći između 14 i 15 oktobra razbijena stakla na Hrišćanskoj adventističkoj crkvi, dva meseca kasnije razbijena su dva gornja krila ulazne kapije i iz crkve odnet kasetofon i dve zvučne kutije. Grafit "Nož, žica, Srebrenica" ispisivan je u Sivcu, u Novom Pazaru, Beogradu, Nišu, Sremskoj Mitrovici i drugim gradovima. Transparent sa istim napisom pojavio se i tokom fudbalske utakmice između reprezentacija Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Na mađarskom jeziku u Temerinu ispisani su grafiti uvredljive sadržine, dvostruki krst i grb kraljevine Mađarske; u istom gradu ispisani su i antisemitski grafiti, u Odžacima: "Šiptarske pičke", "Za ubice srpstva metak kad tad - Nacionalni ponos", itd.

Vredi zabeležiti i sledeći interesantan detalj: Da li ste skoro videli grafitu sa porukama koje podstiču nacionalnu mržnju, zapitao se Đorđe Mamula (DSS), član Odbora Skupštine Srbije za odbranu i bezbednost. Mamula je ovo pitanje postavio povodom tvrdnje Jožefa Kase da su pogoršani međunacionalni odnosi. *Danas*, 21. 9. 2005.

⁵¹ *Građanski list*, 10. 1. 2005.

⁵² Protiv počinioca maloletnog B. M. podneta je krivična prijava za izazivanje rasne, verske i nacionalne mržnje. Kao motiv nedela M. B. je naveo nacionalnost oštećenih i svoju pripadnost "Skinhedsima".

⁵³ *Građanski list*, 31. 1. 2005. Hevera je naveo da su ga napadači - tri ili četiri osobe - sigurno čuli da je govorio na mađarskom, da su tražili novac i vređali ga zbog nacionalne pripadnosti.

skinhedsa pretukla su, na niškoj tvrđavi dvoje mladih romske nacionalnosti.⁵⁴ Dimitriju Pinkuu je na fasadi kuće ispisan grafit "UČK", a pre toga mu je prečeno telefonom.⁵⁵ Grupa od desetak huligana napala je žitelje romskog naselja u Vršcu. Romi su vređani na rasnoj i nacionalnoj osnovi a jedan od njih je izboden nožem.⁵⁶ Prvog marta grupa učenika srpske nacionalnosti pretukla je S.A. dok je čekao autobus za Novopazarsku banju.⁵⁷ U centru Sente, ispred vatrogasnog doma 13. marta zapaljena je zastava Srbije a tri meseca kasnije dvojica vojnika pretukla su vojnika Mačasa Kovača zato što je, po njihovom mišljenju, zapalio zastavu.⁵⁸ U kasarni u Požarevcu, grupa vojnika je u maju, oko 22.30 časova upala u spavaonicu i "čebovala" vojnika Anisa Mašovića i nanela mu lake telesne povrede.⁵⁹ U Staroj Moravici je teško pretučen (sa povredom glave) Jožef Mike (23) od strane jednog izbeglice, po kome „Mađare treba istrebiti kako bi selo postalo srpsko". Početkom juna u Boru nepoznate osobe razbile su staklo na prostorijama Društva za kulturu Vlaha - Rumuna "Arijadne filum".⁶⁰ U novosadskoj Kisačkoj ulici, po izlasku iz kafane "Bela lađa" pretučena su dva mladića mađarske nacionalnosti, jer su razgovarali na mađarskom jeziku.⁶¹ U naselju Tošin bunar nepoznati su mladići bacili nekoliko flaša sa zapaljivom materijom u pravcu romskih kuća, a sličan incident se dogodio i u romskom naselju na Bežanijskoj kosi.⁶² Pred kraj augusta, nepoznati mladići bacili su dva molotovljeva koktela na barake u Šumatovačkoj ulici u kojima žive Romi.⁶³ Zbog ubistva jednog i ranjavanja drugog mladića, koje je počinio maloletni Rom, u Sivcu je došlo do upadljivog rasta antiromskog raspoloženja. Na protestnom skupu građana, održanom 30. augusta u zgradi Skupštine opštine Kula, vlastima je dat rok da do 20 oktobra, Dana oslobođenja Sivca, iseje sve Rome. Na skupu se moglo čuti da Kulturni centar Roma "O đila" treba razoriti "flašama benzina", a na primedbu da Romi nisu građani drugog

⁵⁴ Usled udarca motkom Robert Dimić je zadobio lakše telesne povrede. *Danas*, 23. 2. 2005.

⁵⁵ *Građanski list*, 22. 2. 2005.

⁵⁶ *Građanski list*, 23. 3. 2005.

⁵⁷ Slučaj je Sandžačkom odboru prijavio dečakov otac Nevzat Alomerović. On je izvaio da je grupa učenika, dok je tukla njegovog sina, uzvikivala "Spremite se, spremte četnici".

⁵⁸ Kovač je zadobio teške telesne povrede, a lekari su morali da mu odstrane slzinu.

⁵⁹ Protiv grupe vojnika Inicijativa mladih za ljudska prava podnela je krivičnu prijavu zbog izazivanja rasne, verske i nacionalne mržnje. *Danas*, 19. 8. 2005.

⁶⁰ *Građanski list*, 7. 6. 2005.

⁶¹ Jednome od njih je slomljena vilica a drugi je izgubio svest.

⁶² Prvi incident se, prema saopštenju za javnost Centra za prava manjina, dogodio 30. jula oko 21. čas, a drugi 1. augusta. Ni u jednom ni u drugom slučaju niko nije povređen.

⁶³ Opština Vračar je oštro osudila napad na Rome.

reda uzvikivano je "Šta nisu? Hoćemo Hitlera!"⁶⁴ Zbog straha od osvete, svi Romi, šest porodica sa ukupno 27 članova, napustili su naselje.⁶⁵

Netrpeljivost prema Romima ispoljavali su i stanovnici novobeogradskog naselja Dr Ivan Ribar. Na protestima zbog odluke gradske uprave da se u ovom naselju postave kontejneri u kojima bi, privremeno, bili smešteni Romi, građani su uzvikivali "Nećemo Cigane", a Radmili Hrustanović poručili "da se vrati u Sarajevo, odakle je i došla".⁶⁶ Pred zoru 30. augusta na trotoar ispred porodične kuće Jožefa Kase, lidera SVM, bačena je bomba kašikara.⁶⁷ U noći između 18. i 19. septembra u Novom Itebeju su prefarbane su table na kojima je na mađarskom jeziku ispisan naziv mesta.⁶⁸ U Srbobranu je prefarban tradicionalni mađarski naziv grada Sentomaš,⁶⁹ pre toga je belom farbom precrtan ćirilčni naziv mesta i dodat datum – januar 1942.⁷⁰ Krajem oktobra nekoliko pijanih mladića kamenovalo je grupu Roma na parkingu iza Najlon pijace u Novom Sadu.⁷¹ Kratko ošišani mladići, obučeni u crne jakne, naoružani metalnim i drvenim palicama demolirali su, tokom novembra, romske barake kod Starog sajmišta, vređajući njegove žitelje na rasnoj osnovi.⁷² Na Badnje večer u Banatskom Dvoru Stojan Novković je, u društvu svog vršnjaka Branka Stevandića, presreo i fizički nasrnuo na Janoša Drobinu i z Sombora i Tibora Belovajia iz Novog Bečeja i prisiljavao ih da viču "Ja sam Srbin" i recituju Očenaš.⁷³ Za vreme katoličkog Božića u selu Torda, opština Žitiše, u lokalni disko klub "Igl" došla je grupa mladih iz susednog sela Čestereg i zahtevala da se, umesto pesama na engleskom i mađarskom, puštaju pesme na srpskom jeziku nakon čega su se popeli na klupe i počeli da viču

⁶⁴ Građanski list, 1. 9. 2005.

⁶⁵ Uz posredovanje Tamaša Korheca, pokrajinskog sekretara za upravu, propise i nacionalne manjine, i pozive policiji i tužilaštvu da spreče "surovo, neljudsko i neracionalno" ponašanje Romi su se, početkom septembra, vratili u Sivac. Svi prozori na Kulturnom centru Roma su porazbijani.

⁶⁶ Kada je Romima reč, treba pomenuti i podatak Centra za prava manjina da je u periodu januar – septembar zabeležen 121 slučaj protivpravnog postupanja policije, nasilja od strane privatnih lica i diskriminacije.

⁶⁷ Kasa je izjavio da bombaškom napadu ne želi da daje prizvuk međunacionalnog incidenta, jer čeka izveštaj policije. On je izjavio da se za vreme incidenta nalazio u kući sa porodicom i da ih je eksplozija probudila. Dodao je i da je policija brzo izašla na teren i izvršila uviđaj, te da mu je telefonirao ministar unutrašnjih poslova Dragan Jočić, kao i predsednik Srbije Boris Tadić. Vojislav Koštunica, premijer Srbije, ocenio je da napad na Kasu predstavlja napad na državu Srbiju. Dnevnik, 31. 8. 2005.

⁶⁸ Danas, 20. 9. 2005.

⁶⁹ Danas, 11. 11. 2005.

⁷⁰ Građanski list, 10. 11. 2005

⁷¹ Građanski list, 25. 10. 2005.

⁷² Građanski list, 19/20. 11. 2005.

⁷³ Građanski list, 28. 12. 2005.

"Ovo je Srbija". Policija je mladiće udaljila iz diskoteke, ali su oni nastavili sa uzvikivanjem nacionalističkih parola ispred crkve.⁷⁴

U nekim slučajevima veoma je teško, usled protivrečnih informacija, utvrditi prirodu incidenta,⁷⁵ a ponekad se, pogrešnom kvalifikacijom, menja priroda incidenta. Tako je poslednji navedeni slučaj, onaj u Tordi, policija zabeležila kao remećenje javnog reda i mira, a ne kao nacionalistički incident, što je Jožef Kasa, lider SVM, naveo kao još jedan dokaz da je policija u Srbiji "ponovo neaktivna u rasvetljavanju nacionalističkih ispada".⁷⁶ Sa kritikama na rad policije Kasa se oglašavao u više navrata i ranije. Tako je krajem marta, izražavajući zadovoljstvo što su, u roku od dva dana, uhapšena lica za koje se pretpostavljalo da su u Beogradu lepila plakate antisemitskog sadržaja, policiji zamerio što istu efikasnost nije pokazala u identifikovanju autora najgrubljih šovinističkih grafita i postavio pitanje: "zašto još uvek nije otkrila počinioca napada na porodicu Šetet? Zašto nema napretka u istrazi i zašto nadležni organi čute o brutalnom ubistvu u Horgošu?". Optužujući policiju da je politička institucija i da u rasvetljavanju zločina koristi dvostruke standarde, Kasa je upozorio da se konkretni koraci protiv počinitelja krivičnih dela čine samo onda kada za to postoji politička volja.⁷⁷

⁷⁴ Građanski list, 28. 12. 2005. Prema rečima Šandora Siča, vlasnika kluba, postoji jedna grupa mladića iz Banatskog dvora i Česterega koja s vremena na vreme dolazi u Tordu i pravi probleme. Sič tvrdi da se manjine – Mađari, Slovaci, Rumuni - u selima žitiške opštine osećaju ugrožene i da imaju primedbe na rad lokalnih policajaca koji nemaju isti aršin za Srbe i pripadnike manjina.

⁷⁵ U maju, ispred restorana "Mala gostiona" na Paliću, dogodio se incident⁷⁵ koji je, prema kazivanju Alberta Boroša, započeo tako što je njemu i njegovom prijatelju jedna od maturantkinja, čuvši ih da govore na mađarskom, dobacila: "Idite u Mađarsku, ovo je Srbija". Nakon toga brzo su se pojavila dva mladića koji su počeli sa provokacijama i psovka da bi, zatim, prešli i na fizički obračun. Povodom ovog incidenta reagovao mađarski premijer Ferenc Đurčanj, zahtevajući energičnu reakciju srbijanskih vlasti. Istim povodom oglasio se i Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, koji je izjavio da mađarski premijer "nije detaljno obavestjen o događaju", jer, prema informacijama koje je on dobio od "načelnika SUP – a u Subotici, tuča koja se dogodila između dvojice mladića srpske i mađarske nacionalnosti, nije imala nacionalistički motiv". Prema policijskom saopštenju, Boroš je sa svojim društvom sedeo na klupi ispred restorana i u jednom momentu nešto dobacio devojkama koje su se tu nalazile. Revoltiran njegovim potupkom, Cvijanović (mladić koji je učestvovao u tuči) je odveo svoju devojku u restoran i vratio se napolje u nameri da se obračuna s Borošom. Tom prilikom, Cvijanović je zadao nekoliko udaraca Borošu i naneo mu lake telesne povrede. Protiv Cvijanovića je podneta prekršajna prijava za tuču. Građanski list, 1. 6. 2005.

⁷⁶ Građanski list, 29. 12. 2005.

⁷⁷ Dnevnik, 26. 3. 2005. Političkom voljom, odnosno "poličkom hajkom" Predsedništvo SVM je objasnilo pokretanje krivičnih prijavi protiv čelnika stranke. Po oceni Predsedništva SVM u pitanju je "pokriveni napad na vođovodske Mađare". SVM je najavio da će se obratiti međunarodnim forumima da zaštite predsednika, funkcionere i članove stranke koji su, kako je saopšteno, "predmet nepoštene kampanje koju vrši vlast

Svoje nezadovoljstvo radom policije u i pravosudnih organa u rasvetljavanju i kažnjavanju vinovnika međuetničkih incidenata iskazivano je, u više navrata, od strane raznih pojedinaca i organizacija. Sredinom oktobra, nevladina organizacija "Civilni pokret", organizovala je, nezadovoljna efikasnošću policije, javni protest u Subotici.⁷⁸ "Predstavnici vojvođanskih Mađara su za proteklih 15 godina oprobali sve institucionalne mogućnosti da reše svoje probleme i nisu uspeli. Zato su sada po prvi put izabrali javne demonstracije", izjavio je Pal Šandor pred oko 200 okupljenih građana. Pal je prozvao ministra policije i pravde, Dragana Jočića i Zorana Stojkovića, zbog toga što "neko vodi psihološki rat protiv manjina" i što se suđenja, kada su pripadnici manjine oštećena strana, mesecima ne zakazuju. On je, pozivajući se na "temerinski slučaj", izjavio da svi slučajevi međuetničkih incidenata nisu ravnopravno procesuirani.⁷⁹

Na ovom mestu, treba za trenutak zastati i ukazati na nekoliko stvari. „Temerinski slučaj“, iako sudski okončan, u političkom smislu još uvek je veoma „živ“. Potsećanja radi, reč je o slučaju brutalnog nasilja koji se, sredinom 2004. godine, dogodio u Temerinu i u kome su petorica mladića nanela teške, po život opasne, telesne povrede novosađaninu Zoranu Petroviću.⁸⁰ Za učinjeno zlo delo mladići su, inače svi pripadnici mađarske nacionalnosti, osuđeni na 61 godinu zatvora. U lokalnom javnom mnenju visina kazne ocenjivana je ne samo kao "drakonska", nego i kao primer nejednake primene zakona, jer u sličnim slučajevima učiniocima krivičnih dela druge (čitaj: srpske) nacionalnosti nisu izricane tako visoke kazne. Kao primer dvostrukih standarda navodi se slučaj premlaćivanja vojnika Maćaša Kovača, kome su, takođe, nanete

protiv zaštitnika jedne nacionalne zajednice". U saopštenju je još ističe da je bilo samo pitanje vremena kada će se srpski organi unutrašnjih poslova "vratiti na kolosek prikrivenog napada na vojvođanske Mađare", odnosno na SVM, njegovog predsednika Jožefa Kasu, potpredsednike Imre Kerna i Zoltana Bunjika. *Dnevnik*, 4. 6. 2005.

⁷⁸ Na skupu su govorili Andraš Agošton (DSVM), Pal Šandor (DZVM), Laslo Rac Sabo (GSVM), Tibor Sabo (bivši predsednik Ureda za vangranične Mađare Republike Mađarske), i Agota Gubaš (NVO Arač). Protest u Subotici je ocenjen kao loše režirana predstava (Meho Omerović, SD), kao protest ekstremista, a ne vojvođanskih Mađara (Oliver Dulić, DS), kao manipulacija mladim ljudima (Tihomir Simić, PSS), kao pokušaj marginalaca da se vrata na scenu (Velibor Radusinović, DSS). Ministar za ljudska i manjinska prava Rasim Ljajić je protest nazvao očekivanom reakcijom: "Ja sam u Briselu najavio da ćemo mi unutar mađarske zajednice, kao i ostalih manjina, imati oštru političku borbu upravo na pitanju ko je najbolji i najveći zaštitnik interesa određene manjinske zajednice". Jelica Rajačić Čapaković, predsednica Demokratske Vojvodine, izjavila je na konferenciji za štampu da "pojava ugrožavanja prava mađarske nacionalne manjine i te kako postoji" i da je na povećanje tenzija u Vojvodini dodatno uticalo i premeštanje *Mađar soa* u Suboticu, kao i vođenje procesa protiv Đerđa Ozera, Zoltana Bunjika i Jožefa Kase. *Građanski list*, 18. 10. 2005.

⁷⁹ *Dnevnik*, 16. 10. 2005.

⁸⁰ Nakon što su pretukli Petrovića, mladići su palili šibice po njegovom telu i svoje izživljavanje završili tako što sum u ugurali granu u anus.

teške telesne povrede⁸¹ - dva vojnika koja su pretukla Kovača osuđena su na ukupno dve godine i četiri meseca zatvora.⁸²

U slučajevima nejednake primena zakonskih propisa prilikom izricanja kazni nije lako dokazati etničku motivaciju, ali reakcije javnog mnjenja na razlike u visinama kazni ne bi trebalo ignorisati. Zato u ovom izveštaju treba registrovati da se u javnom mnenju pomenuti slučajevi tumače etničkom pristrasnošću što, potencijalno, može predstavljati veliki problem u saniranju međuetničkih odnosa, jer takva tumačenja utiču na formiranje stavova i ponašanje ljudi i mogu predstavljati dodatni element radikalizacije.

Kada je o policiji reč, treba notirati i to da je pažnja javnosti, osim na probleme efikasnosti u njenom radu, bila usmerena i na nacionalnu strukturu, odnosno ingerencije vojvođanske administracije. Ocenjujući da su pripadnici manjina nedovoljno zastupljeni u MUP-u, pokrajinska vlada je od republičkih organa zatražila da pripreme mere kako bi se pomenuta disproporcija otklonila,⁸³ a nacionalna struktura policije što više približila nacionalnoj strukturi stanovništva. S druge strane, zaoštavanje međuetničkih odnosa pokazalo je da su Vojvodini, kada je o policiji reč, vezane ruke. Policija je još uvek veoma centralizovana organizacija, nad kojom pokrajina faktički ne poseduje nikakve ingerencije. Zahtev Bojana Kostreša, predsednika vojvođanske Skupštine da se omogući formiranje policijske uprave za Vojvodinu nije prihvaćen. "Dok je imala svoju policiju nije bilo međuetničkih tenzija", izjavio je Kostreš i potsetio da su stanovnici opština u kojima su zabeleženi incidenti rešenje problema videli u osnivanju pokrajinske policije, uvereni da bi ih ona efikasnije štitila.⁸⁴

U odnosu na probleme koji su obeležili 2004. godinu republičke vlasti su zauzele krajnje tvrd stav da je reč o incidentima.⁸⁵ Na tom stanovištu one su istrajavale čak i onda kada su se incidenti horizontalno širili i zahvatali pripadnike sve većeg broja manjina. Šta više, prizemnim političkim funkcionalizacijama, problem se nastojao izmestiti iz Srbije i Vojvodine i svesti na refleks unutrašnjih nadmetanja i političkih borbi u susednoj Mađarskoj. Osnovni razlog za tako rigidan stav srbijanske političke elite treba, između ostalog, tražiti i u pripremama za početak pregovora o konačnom statusu

⁸¹ Lekari su Kovaču odstranili slezinu.

⁸² Atila Juhas, gradonačelnik Sente, reakao je novinarima da je presuda suviše blaga i da se ne može uporediti sa kaznom koja je izrečena za sličan incident u Temerinu. *Građanski list*, 26/27. 11. 2005. Roditelji mladića su se žalili da im nije omogućeno da sa njima razgovaraju na mađarskom i da su tučeni nakon pritvaranja. Jožef Kasa, lider SVM je izjavio da će tražiti obnovu sudskog procesa i o slučaju obavestiti međunarodne institucije.

⁸³ *Građanski list*, 22. 4. 2005.

⁸⁴ *Građanski list*, 17/18. 12. 2005.

⁸⁵ U Rečniku stranih reči i izraza Radomira Aleksića, Prosveta, Beograd, 1978, str. 313. incident se određuje kao 1. neočekivan, neprijatan događaj, nemio slučaj. 2. manji sukob, čarka (pogranični incident)

Kosova i proceni elite da bi joj otvaranje pitanja manjina predstavljalo dodatni teret i umnogome otežalo pregovaračku poziciju. Efikasniji rad policije u 2005. godini, a on, prema nekim ocenama nije praćen i efikasnijim radom tužilaštva i sudova, uprkos rezolutnim izjavama političara da će "srpska država učiniti sve da krivci za incidente budu kažnjeni",⁸⁶ može se, takođe, objasniti potrebom da se, pre svega, smanji pritisak na vladu kako bi ona, sa „pacifikovanim" pitanjem manjina, rasterećena ušla u pregovore oko Kosova.

U međuetničkim odnosima pitanje Kosova je prisutno na nekoliko načina – i kao element radikalizacije, i kao element pacifikacije, ali i kao činilac koji utiče na formulisanje zahteva etničkih aktera.⁸⁷ U javnosti je iskazana bojazan da bi, u slučaju da se pitanje Kosova rešava suprotno interesima Srbije, došlo do radikalizacije u zemlji i pojačanog pritiska nacionalista,⁸⁸ s jedne strane, na manjine, pri čemu bi neke od njih, poput Albanaca, Roma i Aškalija, koje njihovi sugrađani često izjednačavaju sa Albancima, bile izložene direktnom nasilju i, s druge strane, na autonomiju Vojvodine. Doduše, u javnosti su iznošena i drugačija mišljenja. Tako je Bojan Pajtić, predsednik vođovodanske vlade, u razgovoru za novosadski *Dnevnik* izjavio da otvaranje rasprave o Kosovu, uprkos negativnim refleksijama koje su se osetile posle nasilja na Kosovu, iz marta 2004. godine, ne bi trebalo da dovede do novog jačanja međuetničkih tenzija u Vojvodini.

Intervju vođovodanskog premijera intresantan je i iz ugla odgovornosti za zaoštravanje međuetničkih odnosa. Pajtić je, odbacujući odgovornost pokrajinske administracije, izjavio da su "grafiti, fizički ekcesi, nedovoljna zastupljenost pripadnika manjinskih nacionalnosti u policiji i pravosuđu... u nadležnosti republičke, a ne pokrajinske administracije".⁸⁹ Pitanje odgovornosti bilo je postavljeno u oktobru, nakon što su se u novosadskom naselju Telep pojavili šovinistički grafiti upereni protiv pripadnika mađarske zajednice. Tim povodom SVM je od Rasima Ljajića, ministra za ljudska i manjinska prava, zatražio da podnese ostavku. Na ovaj zahtev Ljajić je odgovorio da insistiranje na njegovoj ostavci „predstavlja politizaciju onoga što se događa u Vojvodini. Uostalom, ako se već poteže pitanje nečije odgovornosti, ne treba smetnuti s uma da upravo SVM ima pokrajinskog sekretara za prava manjina, Tomaša Korheca, čija su ovlašćenja i nadležnosti mnogo veće nego moje, što praktično

⁸⁶ Tokom boravka u Budimpešti, predsednik Srbije Boris Tadić je izjavio da je "zaštita manjina civilizacijski važno pitanje za svako društvo" i da će "srpska država učiniti sve da krivci za incidente koji su se dogodili u Vojvodini budu kažnjeni". *Danas*, 4. 10. 2005.

⁸⁷ Mađari u Vojvodini, po rečima Andraša Agoštona, treba da dobiju istu autonomiju kakva se zagovara za Srbe na Kosovu. *Danas*, 12. 1. 2005.

⁸⁸ Po rečima Vladimira Ilića iz Centra za razvoj civilnog društva, nepovoljan razvoj događaja na Kosovu mogao bi se nepovoljno odraziti na međuetničke odnose u Vojvodini, frustrirati većinsko stanovništvo i smanjiti prag tolerancije prema drugim zajednicama. *Dnevnik*, 24. 6. 2005.

⁸⁹ *Dnevnik*, 2. 11. 2005.

znači da bi on trebalo da bude odgovorniji za stanje međunacionalnih odnosa u Vojvodini".⁹⁰

Za razliku od republičke, pokrajinska administracija je demonstrirala veći stepen osetljivosti na probleme u međuetničkim odnosima. Početkom marta, pokrajinska vlada je usvojila projekat "Afirmacija multikulturalizma i tolerancije u Vojvodini"⁹¹ u nameri da učenicima osnovnih i srednjih škola predstavi jezičku, kulturnu i versku različitost kao vrednost, prednost i perspektivu.⁹² Predstavljajući projekat, Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, izjavio je da je očuvanje dobrih međunacionalnih odnosa jedan od prioriteta pokrajinske vlade i, kao takav, uslov stabilnosti i integracije zemlje u evropske strukture.⁹³ Nije dovoljno da reaguje samo pravosuđe i organi gonjenja, potrebno je, po njegovom mišljenju, i preventivno delovati, suzbijati pojave koje dovode do narušavanja međunacionalnih odnosa.⁹⁴ "Osnova za postojeće međunacionalne netrpeljivosti su predrasude i neznanje, a cilj ovog programa je edukacija i oživljavanje višejezičnosti, koja bi trebala da dovede do jačanja međunacionalnog poverenja".⁹⁵

Kao primere dobre prakse i pokušaj da se relaksiraju međunacionalni odnosi, osim afirmacije multikulturalizma i tolerancije, treba pomenuti i Omladinski kamp tolerancije koji je na Paliću organizovan zahvaljujući saradnji srbijanskog i mađarskog parlamenta,⁹⁶ kao i niz inicijativa koje su preduzimale civilne organizacije,⁹⁷ ili su najavljivane od strane zvaničnika. Tako je, recimo, od strane pokrajinske vlade iskazana spremnost da, počev od naredne godine, stvori sve potrebne uslove za obrazovanje pripadnika makedonske manjine na maternjem jeziku u opštinama Plandište i Pančevo, kao i da finansira novine na

⁹⁰ *Dnevnik*, 28. 10. 2005.

⁹¹ Projekat je podržala Vlada Mađarske, ambasada SAD, misija OEBS-a u SCG i preduzeće "Bambi" iz Požarevca. *Danas*, 27. 9. 2005.

⁹² Projekat će se realizovati preko sportskih takmičenja, kvizova, izložbi, distribucije edukativne publikacije sa sadržajima iz tradicije etničkih zajednica koje žive na području Vojvodine, kao i kroz druge oblike i vidove aktivnosti.

⁹³ *Dnevnik*, 4. 3. 2005.

⁹⁴ *Danas*, 4. 3. 2005.

⁹⁵ *Gradanski list*, 27. 9. 2005. Sve akcije koje će se realizovati u okviru projekta prati(će), po Korhecovim rečima, edukativna publikacija koja bi, u perspektivi, mogla postati i sastavni deo školskog programa.

⁹⁶ Kamp su otvorili Katalin Sili, predsednica mađarskog i Predrag Marković, predsednik srbijanskog parlamenta. Početkom februara oni su potpisali sporazum o toleranciji, čiji je sastavni deo i pomenuti kamp. Osim njega, sporazumom je predviđeno i razvijanje ekonomskih veza, jer tolerancije ne može biti, kako je izjavila predsednica mađarskog parlamenta, bez ekonomske podrške i razvoja regije. *Dnevnik*, 27. 5. 2005.

⁹⁷ Kao primer dobre prakse treba pomenuti akciju grupe "Reaguj" koja je u više gradova Vojvodine i Srbije organizovala akciju prekrečivanja grafita. Četku u ruke, tokom godine, uzimali su i članovci Saveta mesne zajednice Južni Telep, kao i pripadnici establišmenta -Rasim Ljajić i Tamaš Korhec.

makedonskom jeziku. Kada je o informisanju manjina reč, treba zabeležiti i da je, nakon 64. godine, pokrenut list na ukrajinskom jeziku "Ridne slovo", čije će se izlaženje finansirati iz pokrajinskog budžeta.

Još dva momenta zaslužuju pažnju. Naime, na sastanku pokrajinskog premijera sa predstavnicima nacionalnih saveta ukazano je na činjenicu da u zemlji ne postoji konzistentna državna strategija za unapređenje položaja nacionalnih manjina i da je potrebno izraditi demokratsku platformu kojom bi se taj položaj poboljšao. Platforma bi, prema usaglašenom stavu učesnika sastanka, trebalo da sadrži strategiju manjinske politike u oblastima službene upotrebe jezika i pisma, kulture, obrazovanja i informisanja, kao i prevencije, odnosno kaznene politike prema počiniocima međuetničkih incidenata.⁹⁸ Drugi momenat odnosi se na brzu reakciju državnih organa na incident koji se 9. novembra dogodio na novosadskom Filozofskom fakultetu. Naime, tog dana je, u znaku obeležavanja Međunarodnog dana borbe protiv fašizma, antisemitizma i rasizma, održana tribina na koju je upala grupa neonacista i vređala učesnike tribine. Javnost je na ovaj neonacistički ispad reagovala energičnom osudom i zahtevom da se van zakona stave sve neonacističke organizacije i grupe. Tim povodom je Skupština Vojvodine zatražila od Vlade Srbije i drugih nadležnih institucija da se onemogućiti delovanje skinheda i organizacija "Nacionalni stroj", "Krv i čast" i "Rasnih nacionalista", te da se zabrani delovanje političkog pokreta "Obraz", kao i onih aktivnosti pokreta 64 županije koje svojim delovanjem povređuju integritet Republike Srbije i vređaju nacionalna osećanja građana.⁹⁹

Napokon, treba pomenuti i to da su u nizu opština, na temelju Zakona o lokalnoj samoupravi, formirani saveti za međunacionalne odnose. Saveti su, sa stanovišta ostvarivanja manjinskih prava, interesantni zato što, na više ili manje posredan način, ukazuju na položaj pojedinih manjina. Romi su, prema nezvaničnim podacima, najbrojnija srbijanska manjina, ali veoma disperzivna, što ih lišava nekih važnih kolektivnih prava. Baš zbog toga što na područjima opština u kojima žive nisu teritorijalno koncentrisani u određenom procentu, na učešće predstavnika ove manjine se, u konstituisanju i radu Saveta obično i ne računa.¹⁰⁰ Slična situacija je i sa drugim manjinama – Crnogorcima,

⁹⁸ Kako je najavljeno, radna grupa, koju bi činili prestavnici Izvršnog veća i nacionalnih saveta, trebalo bi da počne da radi za deset dana. *Dnevnik*, 11. 11. 2005.

⁹⁹ *Građanski list*, 21. 12. 2005.

¹⁰⁰ Prilikom konstituisanja Saveta za međunacionalne odnose u Novom Sadu nametnulo se pitanje da li u radu Saveta treba da učestvuje i predstavnik Roma. Zakon, naime, predviđa u Savetu predstavnike imaju samo manjine koje u strukturi stanovništva učestvuju sa 1 odsto, a kako to u slučaju romske manjine u Novom Sadu nije slučaj, onda njihovo učešće u sastavu saveta nije ni predviđeno. Neki odbornici gradske skupštine su kritikovali predloženi sastav i tražili da se odluka o delokrugu, sastavu i načinu rada Saveta doradi. Sa istim problemom suočila se i subotička opština, ali je tamo problem rešen na "elegantan način". Na predlog gradonačelnika Geze Kučere u sastav Saveta je ušao i predstavnik Roma, ali bez prava glasa.

Jugoslovenima ili Vojvođanima. Iako, za razliku od Roma, u strukturi stanovništva Novog Sada, na primer, učestvuju u predviđenom procentu, za predstavnike ovih zajednica nije predviđeno ni članstvo, ni mesto u Savetu. U nihilističkom odnosu prema Jugoslovenima i Vojvođanima otkriva se potisnuta šovinistička priroda većinskog, srpskog nacionalizma. Odnos prema Crnogorcima je komplikovaniji, utoliko što je posredovan i Srpskom pravoslavnom crkvom. U nameri da poboljša svoj položaj, udruženje Crnogoraca Srbije "Krstaš" najavljivalo međunarodnu konferenciju o položaju i pravima Crnogoraca u Srbiji. "Očekujemo pritisak na političku elitu u Srbiji da se stanje i položaj crnogorske etničke zajednice dovede na onaj nivo prava koji imaju sve druge nacionalne manjine", izjavio je Nenad Stevović, predsednik "Krstaša". On je ocenio da "u poslednjih 50 godina prava Crnogoraca u Srbiji nisu bila više ugrožena nego danas, počevši od prava na slobodu veroispovesti, prava na svoj jezik i prava na političko delovanje". Udruženje planira da u Lovćencu izgradi hram CGPC, izgradnja hrama SPC počela je u novembru prošle godine, čemu se SPC oštro protivi. Većini ljudi koji podržavaju izgradnju hrama CGPC smeta, po rečima Ljubomira Perovića, to što prilikom krštenja u SPC nije moguće dete upisati kao Crnogorca. Perović dodaje da je ljude povredila i Božićna poslanica vladike Irineja Bulovića u kojoj se kaže da su ljudi koji grade crkvu (SPC) od Boga dati i da imaju svetu dužnost da posrbļjavaju ovaj kraj.¹⁰¹ Treba istaći i to da je udruženje od ministra Ljajića zatražilo da se, u cilju zaštite ljudskih i građanskih prava Crnogoraca, organi državne zajednice angažuju kako bi se spisak sa imenima Crnogoraca u Srbiji, koji je srbijanski premijer Vojislav Koštunica predao predstavnicima EU vratio u zemlju i javno uništio. Ukoliko izostane reakcija, udruženje "Krstaš" je najavilo da će internacionalizovati pitanje kršenja prava crnogorske nacionalne manjine.¹⁰²

Probleme u ostvarivanju manjinskih prava moguće je registrovati i pratiti na nekoliko ravni – u odnosu države i manjina, u odnosu većine i manjina, u odnosu između samih manjina, te unutar samih manjina. Pažnja javnosti obično je uperena na prve dve ravni. Od države se očekuje da štiti ljudska i manjinska prava, a ne da ih svojim odlukama ili postupcima krši i dovodi u pitanje.¹⁰³ Problemi koji postoje, međutim, ne mogu se svesti samo na

¹⁰¹ *Gradanski list*, 11. 8. 2005.

¹⁰² *Gradanski list*, 13. 7. 2005.

¹⁰³ Tako je Skupština opštine Šid 11. aprila donela odluku kojom je ukinuta službena upotreba slovačkog i rusinskog jezika i latiničnog pisma na teritoriji opštine. Na odluku Skupštine su reagovali nacionalni saveti Slovaka i Rusina, a pokrajinski sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine je upozorio da će, ukoliko sporna odluka ne bude ukinuta, pred Ustavnim sudom pokrenuti postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti. Uz jedan glas protiv, odbornici Skupštine opštine su opozvali svoju odluku. U nekim drugim slučajevima, pravo na službenu upotrebu jezika i pisma se, usled indolentnosti ili otpora (lokalnih) vlasti, ne poštuju u potpunosti, kao što je to, na primer, u slučaju hrvatske manjine u Subotici, odnosno mađarske manjine u Srbobranu, u kome se lokalna vlast opirala odluci Pokrajinskog sekretarijata za manjine da na zvaničnim

prve dve naznačene ravni i javnoj pažnji ne bi trebalo da promaknu i problemi koji postoje u odnosima između samih manjina, kao i unutar njih. U tom pogledu treba navesti probleme koji postoje između pripadnika hrvatske i bunjevačke manjine, tim pre, jer su se odnosi na relaciji Hrvati - Bunjevci javljali i ranije. Kako je u ovom izveštaju već pomenuto, Predsedništvo DSHV-a je u svojoj Deklaraciji, kao poseban problem, apostrofirao "aktivnu državnu akciju na dijeljenju hrvatske manjine" i to "tako što se nastoji od jedne regionalne hrvatske etničke skupine (Bunjevci) koja govori neprijeporno jedan od dijalekata hrvatskog jezika (ikavica), umjetno stvoriti novu etničku skupinu pod regionalnim imenom i suprotstaviti je hrvatskoj zajednici" što sve "ima za cilj olakšavanje asimilacije hrvatske zajednice, u kom cilju je je država umjetno stvorila "bunjevačku nacionalnu manjinu". DSHV se u javnosti oglasio i početkom godine, reagujući na najavu Nacionalnog saveta bunjevačke manjine da će se bunjevački jezik, počev od iduće školske godine, izučavati u osnovnim školama. Istim povodom oglasilo se i pedesetak Hrvata Bunjevaca iz Srbije, Hrvatske i Mađarske otvorenim pismom, upućenim vladama Srbije i Hrvatske, u kome se traži da se zaustave procesi podele hrvatske etničke zajednice u Vojvodini na Hrvate i Bunjevce.¹⁰⁴

Reakcije druge strane nisu izostale. Ocenjujući da Deklaracija DSHV-a potvrđuje da u Vojvodini postoje ozbiljni međunacionalni problemi, Bunjevačka stranka je posebnu pažnju posvetila stavu da država podstiče veštačku poddelu u hrvatskom korpusu, što je okarakterisano kao klasična zamena teza i pokušaj asimilacije Bunjevaca.¹⁰⁵ Po mišljenju Mirka Bajića, pokrajinskog poslanika i člana Odbora za međunacionalne odnose Skupštine Vojvodine, "nedopustivo je da jedna nacionalna manjina ili njen politički predstavnik osporava prava drugoj nacionalnoj manjini na samobitnost i druga prava koja za sebe traži".¹⁰⁶ On je od državnih organa zatražio da zaštite prava Bunjevaca i osude "nedopustive i neargumentovane napade koji za cilj imaju

tablama i natpisima, pored srpskog naziva mesta ispiše i tradicionalni mađarski naziv Szenttamás.¹⁰³

O problemima sa kojima su suočeni pripadnici romske manjine dovoljno rečito govori podatak Centra za prava manjina da je u periodu januar - septembar zabeležen 121 slučaj protivpravnog postupanja policije, nasilja i diskriminacije od strane privatnih lica.

¹⁰⁴ *Dnevnik*, 26. 2. 2005.

¹⁰⁵ *Dnevnik*, 27. 10. 2005.

¹⁰⁶ *Dnevnik*, 28. 10. 2005. Smatram da je cinična ocena da država podržava bunjevački, nasuprot hrvatskom nacionalnom savetu, izjavio je Petar lađević, sekretar Saveta za nacionalne manjine. On je rekao da će uskoro biti organizovan stručni sastanak posvećen službenoj upotrebi bunjevačkog jezika na kome će, pored predstavnika bunjevačke manjine, učestvovati i eksperti SANU. Petar Kuntić, predsednik DSHV, naveo je da se DSHV već obratio akademijama, srpskoj, pokrajinskoj i hrvatskoj, da su stavovi ovih institucija različiti i da jedino SANU smatra da bi trebalo odobriti uvođenje bunjevačkog jezika. *Dnevnik*, 8. 11. 2005.

asimilaciju Bunjevaca od strane hrvatske nacionalne zajednice".¹⁰⁷ Darko Babić, predsednik Bunjevačke stranke, upoznao je javnost da je srbijanskom premijeru Koštunici upućeno otvoreno pismo, sa čijim su sadržajem upoznati predsednik Srbije i predstavnici nadležnih odbora u republičkoj skupštini, dok je "protiv predsednika DSHV republičkom javnom tužiocu podneta krivična prijava za krivično delo izazivanja rasne, verske i međunacionalne mržnje".¹⁰⁸ O problemima koji postoje u odnosima između Hrvata i Bunjevaca oglasio se i Davor Vidiš, generalni konzul Republike Hrvatske. On je izjavio da "Republika Hrvatska Bunjevce u Vojvodini smatra subetničkom skupinom koja nesumljivo pripada hrvatskom nacionalnom korpusu".¹⁰⁹ Ističući da je takvo stanovište zasnovano na naučnim i objektivnim činjenicama, Davor Vidiš je naglasio i sledeće: "ukoliko deo te zajednice sebe ne smatra pripadnicima hrvatskog naroda, na tom insistira i tvrdi za sebe da je sasvim poseban nacionalni entitet, to je njihovo pravo, jer nacionalna pripadnost je subjektivni osjećaj".¹¹⁰

Napokon treba obratiti pažnju i na činjenicu da manjine nisu homogene zajednice, da nemaju svi pripadnici određene zajednice jednako izraženu nacionalnu svest, niti su svi u istoj meri spremni da se angažuju zarad ostvarenja njenih interesa, niti se, opet, svi pripadnici dotične manjine slažu oko toga šta je datom slučaju u najboljem interesu zajednice kojoj pripadaju. Tako je odluka mađarskog nacionalnog saveta da se pristupi reorganizaciji Mađar soa,¹¹¹ naišla na protivljenje i jednog dela (nestranačkih članova) Saveta,¹¹² i novinara,¹¹³ ali i pripadnika zajednice.¹¹⁴ Odluka je u javnosti najčešće tumačena

¹⁰⁷ *Dnevnik*, 28. 10. 2005.

¹⁰⁸ *Dnevnik*, 27. 10. 2005.

¹⁰⁹ *Dnevnik*, 16. 2. 2005.

¹¹⁰ *Dnevnik*, 16. 2. 2005.

¹¹¹ Reorganizacija podrazumeva, pre svega, smanjenje broja zaposlenih (u Novom Sadu), i izmeštanje deska, unutrašnjopolitičke i kulturne rubrike u Suboticu.

¹¹² Većinom od 22 glasa nacionalni savet Mađara je na svojoj sednici 23. septembra doneo odluku o reorganizaciji lista. Jedan od članova saveta koji se usprotivio ovoj odluci, dr Laslo Gerold, izjavio je da je odluka o preseljenju redakcije doneta odavno, pre nego je "Altis", konsulatantska firma bivšeg ministra finansija Božidara Đelića, napravila bilo kakvu analizu. Inače, prema "Altisovoj" analizi Mađar so bi 'pojeo' sam sebe, stoga je i predloženo da se broj zaposlenih u Novom Sadu smanji, a sedište lista preseli u Suboticu. Čitaoci, izjavio je Đelić, najviše traže lokalne informacije a do njih najlakše dolaze lokalni novinari, "što znači da bi trebalo ojačati redakcije u mađarskim sredinama na severu Bačke i Banata, a na štetu novosadske i zrenjaninske". *Dnevnik*, 30. 8. 2005.

¹¹³ Potrebu za reorganizacijom ne spore ni novinari, ali smatraju da njome ne treba da se bavi konsultantska kuća, već neko stručno telo. Inače, sukobi novinara sa poslovođstvom kuće nisu novijeg datuma. Zvaničnoj proslavi 60-godišnjice lista nisu prisustvovali novinari, nego su uz hleb i mast organizovali svoju. Ferenc Čik Nađ, novinar, dobio je otkaz zato što je, mimo odluke direktora - direktor je kao razlog za

kao pokušaj Saveza vojvođanskih Mađara da uspostavi potpunu kontrolu nad listom, ali i kao signal Mađarima da se sele na sever Vojvodine,¹¹⁵ odnosno kao loš znak¹¹⁶ za Mađare u južnoj Bačkoj da će i druge institucije biti dislocirane u Suboticu.¹¹⁷ U reklijama na odluku Saveta treba uočiti i distinktivnost interesa pojedinih regiona na kojima žive pripadnici mađarske zajednice. Interesi Mađara u Novom Sadu nisu identični interesima Mađara u nekom drugom delu Vojvodine, a sposobnost NS da različite interese harmonizira itekako utiču na njegov autoritet. S tim u vezi, treba istaći da se legitimnost Nacionalnog saveta Mađara (NSM) osporava od samog početka. Pojedine stranke unutar mađarske zajednice, kao i poznati intelektualci,¹¹⁸ smatraju da je NSM formiran na legalan, ali ne i legitiman način i da, umesto interesa nacionalne zajednice, zastupa interese najjače stranke, Saveza vojvođanskih Mađara (SVM). Sredinom septembra grupa građana mađarske nacionalnosti, nezadovoljna radom NSM, pokrenula je inicijativu i na 400 adresa uputila predlog da se formira nova

otkaz naveo i da je Nađ prekršio uputstvo glavnog urednika - pustio u fotoreportera "Dnevnika" da snimi novinarsku proslavu jubileja.

¹¹⁴ U prepunoj Sali KUD "Šandor Petefi" održan je skup na kome se govorilo o preseljenju Mađar soa u Suboticu. Većina građana se usprotivila reorganizaciji lista, jer smatraju da time SVM nastoji da preuzme list. "Poslednji put u ovoj Sali se okupilo ovoliko ljudi pre 15 godina kada je tadašnja Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara želela da preuzme Mađar so, kao sada SVM", rekao je Marton Matuška, penzionisani novinar Mađar soa. *Građanski list*, 21, 9, 2005.

¹¹⁵ *Građanski list*, 15. 8. 2005.

¹¹⁶ "To je loš znak za Mađare u južnoj Bačkoj, plašim se da će na red doći i druge institucije vojvođanskih Mađara. Plašim se da će se za dve-tri godine proceniti da redakcija ne može da funkcioniše na tri mesta, da će se odlučiti da je bolje da se list štampa u Subotici, a to će onda značiti da štamparija Forum ostaje bez posla". *Danas*, 27. 9. 2005.

¹¹⁷ "Velika galama oko Mađar soa ne bi trebalo da odloži reorganizaciju lista, jer šta će se desiti kada na red dođu druge reorganizacije i institucije Mađara", izjavio je Zoltan Šifliš, član NS. On je izjavio da ga je zbog ove rečenice "žestoko napao kolega Laslo Galamboš rekavši da sad hoćemo da preselimo iz Novog Sada radio, pozorište, Odsek za glumu na mađarskom jeziku pri Akademiji umetnosti, kao i izdavaštvo. O tome nismo razgovarali u stranci, niti u savetu, pa ni ja nisam govorio o tome. Iako bi, verovatno, trebalo da razmotrimo reorganizaciju izdavaštva na mađarskom jeziku". Šifliš je objasnio da je, kada je pomenuo reorganizaciju drugih institucija, mislio na Kulturni institut vojvođanskih Mađara u Senti, čiji je osnivač Nacionalni savet. U Institutu planiraju da naprave bazu podataka umetničkih baština ovdašnjih Mađara i starinske vrednosti poput slika, forografija, knjiga, dokumenata, filmova i raznih drugih predmeta koje bi, iz raznih muzeja i mesta u Vojvodini, po njegovom mišljenju trebalo skupiti, arhivirati i čuvati u Senti. *Građanski list*, 29. 9. 2005.

Laslo Galamboš je izjavio da je za Mađare fizičko prisustvo Mađar soa u Novom Sadu veoma važno i da stare institucije mađarske zajednice treba da ostanu tamo gde su nastale, a da sedišta novih može da bude u Subotici. *Dnevnik*, 27.9. 2005.

¹¹⁸ Među inicijatorima se nalaze akademik dr Bela Ribar, istoričar Đerđ Gal, Geze Nemet, Antal Bozoki, Margit Nađ, Julija i Josip Orovec, Marija Matuska i drugi.

organizacija koja bi, sa većim legitimitetom, zastupala interese zajednice. Nezadovoljstvo radom nacionalnih saveta iskazuju se i unutar drugih etničkih zajednica. Početkom maja sedam bošnjačkih partija je pokrenulo inicijativu za sazivanje vanredne elektorske skupštine. Po mišljenju inicijatora, NV u svom sadašnjem sastavu nema legitimitet da zastupa interese Bošnjaka, jer je Listi za Sandžak opao uticaj u biračkom telu. Interesi dve suprotstavljene političke grupacije unutar bošnjačke zajednice snažno su se manifestovale i u sukobima izvršne i predstavničke vlasti u Novom Pazaru, njihovim međusobnim optužbama i čitavom serijom krivičnih prijava.¹¹⁹ Napokon, različiti interesi unutar romske manjine došli su do izražaja i u zahtevu da se Nacionalni savet smeni, odnosno da mu se zabrani rad.¹²⁰

Suočeni sa deficitom legitimnosti, nacionalni saveti su jedan od elemenata koji doprinosi zaoštavanju unutaretničkih odnosa. Dosadašnji nedemokratski, posredan način izbora saveta putem elektorskih skupština, pokazao se kao loš. On favorizuje partijske frakcije nacionalne elite, lišava pripadnike manjina uticaja i u pitanje dovodi samu ideju manjinske samouprave. Na potrebu da se, što pre, donese zakon, kojim bi se na precizniji način uredilo pitanje izbora, nadležnosti i načina finansiranja, u više navrata je ukazivano u javnosti. Na okruglom stolu koji je, početkom godine, organizovan u Novom Sadu ukazano je da je proces izgradnje manjinskog zakonodavstva usporen, a pravni okvir, unutar koga manjine treba da ostvaruju svoja prava, neujednačen i protivrečan.

Zaključak

Na prošlogodišnje zaoštavanje međuetničkih odnosa vlasti u Srbiji nisu odgovorile na odgovarajući način. Umesto da se suoče sa problemom, one su odlučile da ga minimalizuju. Nezadovoljni takvim, ignorantskim odnosom, politički predstavnici mađarske manjine su odlučili da za svoj, ali i položaj i probleme ostalih manjina, zainteresuju međunarodne forume.

Internacionalizacija problema se pokazala kao efikasno sredstvo, jer je dovela do smanjenja broja incidenata. Osim toga, internacionalizacija je pokazala da su srbijanski problemi sa manjinama, zapravo, problemi sa Evropskom unijom.

¹¹⁹ Odnose među bošnjačkim strankama lepo ilustruje i događaj prilikom otvaranja mosta u naselju Lug, koji je izgrađen "sredstvima Novog Pazara i američkog naroda. Traku su zajedno preseklili američki ambasador Majkl Polt, predsednik opštine Sulejman Ugljanin i predsednik SO Azem Hajdarević. Dolazak Hajdarevića sa saradnicima Ugljaninove pristalice su propratile zvižducima i uvredama. Preneražen takvim postupkom ambasador Polt je diskretno pripreto da će napustiti sve ako takvo ponašanje ne prestane". *Danas*, 10. 10. 2005.

¹²⁰ Kao razlozi za smenu postojećeg Saveta navođeni su kršenje zakona, finansijske malverzacije, zloupotreba položaja, podela Roma na verskoj osnovi, itd.

U 2005. godini broj incidenata se smanjio, ali su etnokulturni rascepi u društvu nastavili da se produbljuju. Inicijative da se postojeći rascepi smanje sudaraju se sa snažnim autizmom postojeće vlasti.¹²¹

Nesposobnost političke elite da načini snažan iskorak i ustavno (re)definiše identitet Srbije, izvrši opsežnu decentralizaciju, proširi ovlašćenja lokalnih samouprava i Vojvodini omogućući visok stepen autonomije, deluje frustrirajuće i radikalizuje manjine. Suočene sa moralnom neosetljivošću većine, kulturnim rasizmom, ekonomskom marginalizacijom i političkim potiskivanjem - danas u parlamentu Srbije ima manje predstavnika manjina nego što ih je bilo tokom Miloševićevog režima - manjine sve više izlaz traže u specijalnim aranžmanima.

U postojećim uslovima raste privlačnost onih rešenja koja bi, u slučaju promišljene (ne samo) manjinske politike, uživala tek marginalnu podršku. U odsustvu opsežnih reformi snažno potenciranje da je zahtev za teritorijalnom autonomijom pre efikasno sredstvo izolacije manjina, nego što je uspešan način rešavanja problema, gubi na uverljivosti.

Sem mađarske, ostale manjine u pokrajini ne poseduju resurse da se nametnu kao uticajni politički akteri, niti išta čine da to postanu i spreče svođenje međuetničkih odnosa na odnose dve, u Vojvodini, najbrojnije etničke zajednice.

Uvrežene predrasude i stereotipe koje prate manjine nije moguće otkloniti afirmativnim akcijama ograničenog dometa, taj posao na sebe moraju preuzeti društveni podsistemi, poput obrazovnog, informativnog, kulturnog, itd.

Činjenica da su manjine formalno priznate i da im se zakonima garantuju prava od značaja za očuvanje njihovog identiteta jedva da mogu prikriti uverenje da su manjine još uvek "teret", a ne "prednost, vrednost i perspektiva".

¹²¹ Pedagogškom zavodu Vojvodine Ljubica Kiselički (DS, Subotica) podnela je zvaničan zahtev da se pokrene inicijativa za obavezno učenjem jezika društvene sredine (svojevremeno se fakultativno izučavao sve do 1992. godine). Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, takođe, je doneo sličnu odluku. Konačnu odluku o sudbini ove inicijative, međutim, donosi republičko ministarstvo prosvete i sporta. Slobodan Vuksanović, republički ministar prosvete, smatra da bi praktična realizacija ove inicijative "bilo nešto što bi pokušavali na silu da uradimo. Mi verujemo u slobodu izbora dece... ali ne vidim zašto bismo sada prisiljavali nekog da uči jezike, jer već sada oni zajedno žive i druže se". Vuksanović je i dodao sledeće: "Najmanje je važan zahtev opštinskog odbora neke stranke. Ako je tome razlog borba za birače mađarskih stranaka u Vojvodini, ja to kao političar mogu da razumem. Ako su razlog izbori u Mađarskoj, i to mogu da razumem. Ali, to nema nikakve veze sa interesima dece". Dnevnik, 20. 10. 2005.

Preporuke

- interesovanje međunarodne zajednice za međuetničke odnose u Srbiji iskoristiti za dalje unapređivanje položaja manjina;
- u institucionalnom pogledu veoma je važno da se na republičkom nivou formira ministarstvo za ljudska i manjinska prava; doneti zakon o manjinama na republičkom nivou i sve prateće zakone i uredbe;
- doneti anti-diskriminacioni zakon;
- reafirmisati autonomiju Vojvodine, a njene nadležnosti proširiti na policiju i omogućiti formiranje posebne vojvođanske policijske uprave;
- nacionalni sastav policije i pravosuđa približiti nacionalnoj strukturi stanovništva;
- učiniti efikasnijim rad policije, tužilaštva i sudova;
- podstaći medije da se na sistematičniji način bave pitanjem manjina;
- u obrazovne programe uneti sadržaje kojima se promoviše interkulturalnost i podstiče bolje međusobno poznavanje pripadnika različitih etničkih zajednica;
- podržati zahteve za uvođenjem jezika društvene sredine kao obaveznog školskog predmeta;
- podržati rad nevladinih organizacija koje se bave ljudskim i manjinskim pravima;
- sistematski delovati na poboljšanju položaja romske manjine, posebno imajući na umu da je u aprilu ove godine započeta realizacija desetogodišnjeg projekta Dekada Roma, kome je pristupila i Državna zajednica Srbija i Crna Gora;
- ubrzati formiranje Saveta za međunacionalne odnose i proširiti njihov sastav predstavnicima svih grupa koje ispunjavaju zakonom propisane uslove (Jugosloveni, Vojvođani, Crnogorci...);
- ubrzati proces izgradnje manjinskog zakonodavstva. Doneti zakon kojim bi se uredilo pitanje izbora, nadležnosti i finansiranja nacionalnih saveta;
- uključiti predstavnike manjina u proces donošenja novog ustava.

DODATAK

**AKTIVNOSTI
HELSINŠKOOG ODBORA**

PROJEKTI U 2005. GODINI

Jačanje demokratije i efikasne uprave u multietničkim sredinama

Tokom 2005. godine Helsinški odbor je realizovao aktivnosti planirane za drugu godinu složenog projekta pod nazivom "Jačanje demokratije i efikasne uprave u multietničkim sredinama". Projekat je pokrenut 2004. zahvaljujući podršci Evropske komisije u okviru programa Evropske inicijative za demokratiju i ljudska prava.

Cilj projekta je da na atraktivan i interaktivan način osposobi mlade ljude ne samo za život u multietničkim sredinama – posebno opterećenim hipotekom neposredne prošlosti, nepoverenjem i stereotipima – nego i za život u uslovima koji su imperativni savremenom demokratskom društvu i njegovim normama. Ovako postavljen cilj pretpostavlja, između ostalog, racionalnu percepciju pojmova, događaja i pojava, koji su u današnjoj Srbiji još uvek zamagljeni, marginalizovani, relativizovani ili, nažalost, podložni raznim, pa i pogrešnim interpretacijama. Planirano je da samo u dva segmenta ukupnih aktivnosti projekat godišnje obuhvati 560 direktnih korisnika – odnosno, 1.680 mladih ljudi u periodu od tri godine.

Kao i prethodne godine, edukativne aktivnosti projekta su se odvijale na četiri lokacije – u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Novom Pazaru.

Aktivnosti projekta u 2005. godine bile su sledeće:

- "Škole za demokratiju" – ukupno 12 petodnevnih kurseva u Kragujevcu (od 21. oktobra, 26. oktobra i 2. novembra), Novom Sadu (od 27. maja, 26. septembra i 31. oktobra), Novom Pazaru (od 10. juna, 2. septembra i 13. oktobra) i Beogradu (od 10. juna, 7. novembra i 14. novembra);

- Seminari "Živeti u multietničkim sredinama" – 8 trodnevni seminara u Kragujevcu (od 10. juna i 11. novembra), Novom Sadu (od 6. maja i 24. juna), Novom Pazaru (od 28. maja i 13. oktobra) i Beogradu (od 19. septembra i 22. septembra);

- Žiri je odabrao 20 pobednika takmičenja u pisanju eseja, čiji su tekstovi objavljeni u dvojezičnoj publikaciji (na maternjem jeziku učesnika i na engleskom) pod nazivom *Odabrani eseji mladih autora, II*. Nagrade najboljim autorima uručene su krajem decembra 2005. godine;

- Tokom 2005 iz štampe su izašle knjige *Žene i deca: Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka* grupe autora, *Etnologija svakodnevnog života Aleksandra Boškovića* (planirane za 2004. godinu), *Srbija između Ustava i ustavnosti* Marijane Pajvančić, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi* Jovan Byforda i *Svedočenje* (Svedočenje pred Specijalnim sudom Vladimira Popovića na suđenju za ubistvo Zorana Đinđića);

- Dve autorske analize pod naslovom *Srbija u zamci dogmatskog mišljenja – bilans promašenog projekta* i *Civilno društvo u Srbiji: nacija vs. pojedinac* podeljenje su polaznicima škola/seminara kao referentna literatura.

U 2005. godini je u samo dva segmenta projektnih aktivnosti bilo uključeno 565 direktnih korisnika, polaznika škola/seminara uzrasta od 16 do 25 godina.

Beograd-Priština: koraci ka izgradnji poverenja i razumevanja

Helsinški odbor je 2005. finalizirao jednogodišnji projekat "Beograd – Priština: koraci ka izgradnji poverenja i međusobnog razumevanja." Projekat je realizovan zahvaljujući podršci Instituta za mir Sjedinjenih Država (USIP).

Pored panela "Kosovo i regionalna bezbednost", koji je održan u Prištini novembra 2004. godine, Helsinški odbor je u 2005. organizavao još tri panela, takođe u Prištini, i to u januaru, martu i aprilu. Na ovim panelima razgovarano je o decentralizaciji, manjinama na Kosovu i relevantnim međunarodnim standardima, i tranzicionoj pravdi – nestalim, povratku imovine i suočavanju sa prošlošću.

Dvodnevna konferencija koja je pod nazivom »Budući status Kosova« održana 13-14. juna 2005. u Prištini bila je ne samo završni i najvažniji segment projekta, nego je, na izvestan način, zaokružila višegodišnje napore Helsinškog odbora da uspostavi dijalog Srba i Albanaca.

Da je konferencija bila korak u pravom smeru, svedoči ne samo činjenica da je okupila preko stotinu učesnika – Srba, Albanaca i predstavnika međunarodne zajednice - konstruktivna rasprava i usvojena deklaracija, nego i odjek koji je imala kosovskoj javnosti. Svi kosovski mediji detaljno su izveštavali o konferenciji kao udarnoj vesti, dok je glavna televizijska kuća, RTK, prenosila uživo tokom dva dana.

Istupanja svih učesnika nedvosmisleno su potvrdila da je nezavisnost Kosova neupitna. Predstavnici srpske alternative su ukazali da bi istorijski sporazum Srba i Albanaca bio moguć pod uslovom da se napravi uvid u neposrednu prošlost, denuncira velikosrpski projekat, realistično sagleda današnji položaj Srbije – koji podrazumeva napuštanje liderskih pretenzija – prizna zločin i razreši pitanje državnih granica. To je jedini put da Srbija i čitav

region Zapadnog Balkana aktiviraju vlastiti potencijal za priključenje evropskim integracijama. Istorijski sporazum bi ne samo doprineo normalizaciji međusobnih odnosa, nego i znatno ojačao poziciju kosovskih Srba.

Sama činjenica da su se predstavnici albanske strane, po prvi put na ovoj konferenciji, susreli sa ljudima spremnim da se suoče i sa kosovskom realnošću i sa neposrednom prošlošću bila je svojevrsni katalizator za stvaranje pozitivne i konstruktivne atmosfere kakva, u poslednjih 25 godina, nije obeležila nijedan srpsko-albanski susret na bilo kojem nivou.

U okviru projekta objavljene su i dve knjige – knjiga intervjua *Rasplitanje kosovskog čvora: pogled sa obe strane* autora Fahrija Musliua i Dragana Banjca (štampana na srpskom, albanskom i engleskom jeziku) i *Srpsko-albanski dijalog 2005: budući status Kosova* (transkript izlaganja na konferenciji i relevantni dokumenti).

Učesnici konferencije »Budući status Kosova«, koji su se okupili u Prištini 13-14. juna 2005. godine u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji

- Svesni činjenice da je dalje održavanje *status quo* situacije na Kosovu ne samo nemoguće, nego i kontraproduktivno koliko za Srbiju i Kosovo, toliko i za čitav region,
- Imajući u vidu da svi relevantni međunarodni faktori, uključujući pre svega Kontakt grupu, smatraju da je rešavanje statusa Kosova jedan od prioriteta međunarodne agende i da su, shodno tome, 2005. označili kao godinu Kosova,
- Polazeći od činjenice da je Kontakt grupa već definisala okvir za pregovore o statusu koji treba da osigura bezbednost i stabilnost u regionu, i otvori put pridruživanju, a potom i integraciji regiona Zapadnog Balkana u Evropsku uniju,
- Svesni da se ovakav pristup međunarodne zajednice i sticaj povoljnih okolnosti ne smeju propustiti, i
- Uvereni da je ovo jedinstvena šansa za sve regionalne aktere da dokažu političku zrelost, konstruktivnost i iskrenu posvećenost stvarnim interesima naroda i građana, koje predstavljaju

usvajaju

DEKLARACIJU

kojom

- Pozivaju Beograd i Prištinu, kao direktno involvirane strane, da u praksi demonstriraju maksimum dobre volje za međusoban dijalog i punu saradnju sa predstavnicima međunarodne zajednice;

- Traže od političkih aktera sa obe strane da prihvate kosovsku realnost kao polaznu tačku za pregovore, imajući stalno u vidu legitimne interese Srba, Albanaca i drugih zajednica na Kosovu;
- Insistiraju na poštovanju i punoj implementaciji svih međunarodnih dokumenata i standarda, koji se odnose na poštovanje ljudskih i manjinskih prava;
- Apeluju na vlasti u Beogradu da ne sputavaju predstavnike kosovskih Srba da autonomno deluju u najboljem interesu ostvarivanja ljudskih i građanskih prava srpske manjine na Kosovu;
- Apeluju na privremene institucije uprave na Kosovu da upravo na pitanju zaštite svih manjinskih zajednica dokažu svoju doraslost za izgradnju demokratskog, prosperitetnog i evropskog Kosova;
- Pozdravljaju rešenje statusa Kosova koje se zasniva na multiethničnosti i punom poštovanju ljudskih prava, uključujući pravo izbeglica i raseljenih lica da se bezbedno vrte u svoje domove; obezbeđuje efikasne ustavne garancije za zaštitu manjina, uključujući i mehanizme za njihovo učešće u vlasti; uspostavlja centralnu vladu i strukture lokalne uprave kroz proces decentralizacije koja će doprineti zajedničkom životu različitih zajednica; uključiti posebne garancije za zaštitu kulturnog i istorijskog nasleđa; i promovise efikasne mehanizme za borbu protiv organizovanog kriminala.

Priština, 14. juni 2005.

**Pjesëmarrësit e Konferencës "Statusi i ardhshëm i Kosovës",
që janë tubuar në Prishtinë, më 13 e 14 Qershor të vitit 2005,
në organizimin e Këshillit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut në Serbi**

- Të vetëdijshëm për faktin se mbajtja e mëtejshme e situatës së *status quos* në Kosovë jo vetëm është e pamundshme por edhe kudnërproduktive sa për Serbinë dhe Kosoëvn aq edhe për mbarë rajonin,
- Duke pasur paraasysh se të gjithë faktorët relevantë ndërkombëtar, përfshirë para se gjithash Grupin e Kontaktit, konsiderojnë se zgjidhja e statusit të Kosovës është një nga prioritetet e agjendës ndërkombëtare dhe se në pajtim me këtë, vitin 2005 e kanë shpallur si vit të Kosovës.
- Duke u nisur nga fakti se Grupi i Kontaktit tanimë e ka përkufizuar kornizën për negociata mbi statusin i cili duhet të sigurojë siguri e stabilitet në rajon dhe të hap rrugën e asocimit e pastaj edhe të integritetit të Ballkanit Perëndimor në Bashkimin Evropian,
- Të vetëdijshëm se një qasje e tillë e bashkësisë ndërkombëtare dhe krijimi i kushteve të volitshme nuk guxon të lëshohen, dhe

- Të bindur se ky është rast unikal për të gjithë aktorët rajonal për të treguar pjekuri politike, konstruktivitet dhe përkushtim të sinqertë ndaj interesave reale të popujve dhe qytetarëve të cilët i përfaqësojnë

E miratojnë

DEKLARATËN

me të cilën

- E ftojnë Beogradin dhe Prishtinën, si palë të involvuara direkte, që në praktikë të demonstrojnë maksimumin e vullnetit të mirë për dialog të ndërsjellë dhe bashkëpunim të plotë me përfaqësuesit e bashkësisë ndërkombëtare;
- Kërkojnë nga aktorët politikë të të dyja palëve që ta pranojnë realitetin kosovar si pikënisje për negociata, duke pasur gjithmonë parasysh interesat legjitime të serbëve, shqiptarëve dhe të bashkësive tjera në Kosovë;
- Insistojnë në respektimin dhe zbatimin e plotë të të gjitha dokumenteve dhe standardeve ndërkombëtare që kanë të bëjnë më respektimin e të drejtave njerëzore e minoritare;
- Apelojnë tek pushteti në Beograd që të mos i pengojë përfaqësuesit e serbëve të Kosovës që në mënyrë autonome të veprojnë në interesin më të mirë të realizimit të të drejtave njerëzore e qytetare të pakicës serbe në Kosovë;
- Apelojnë tek Institucionet e Përkohëshme të Vetëqeverisjes në Kosovë që pikërisht në çështjen e mbrojtjes së të gjitha bashkësive etnike ta tregojnë pjekurinë e vet për ndërtimin e një Kosove demokratike, prosperitete dhe evropiane;
- E përsëritin zgjidhjen e statusit të Kosovës e cila mbështetet në multietnicitetin dhe respektimin e plotë të të drejtave njerëzore, përfshirë të drejtën e refugjatëve dhe të personave të zhvendosur që të kthehen të sigurt në shtëpitë e veta; në sigurimin e garancive efikase kushtetuese për mbrojtjen e pakicave përfshirë edhe mekanizmat për pjesëmarrjen e tyre në pushtet; në formimin e qeverisë qendrore dhe strukturat e administratës lokale me anë të procesit të decentralizimit i cili do të kontribuonte në jetën e përbashkët të bashkësive; në përfshirjen e garancive të veçanta për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore e historike; dhe në promovimin e mekanizmave efikas për luftën kundër kriminalitetit të organizuar.

Prishtinë, 14 Qershor 2005.

Prevenција torture u zatvorenim institucijama Centralne i Istočne Evrope

Godina 2005 bila je treća godina realizacije ovog regionalnog projekta podržanog od strane Evropske komisije u okviru programa Evropske inicijative za demokratizaciju i ljudska prava. Helsinški odbor za ljudska prava je partnerska organizacija koja u Srbiji sprovodi deo programa u kojem učestvuju helsinški odbori Bugarske, Grčke, Makedonije, Mađarske, Poljske i Rusije, kao i Međunarodna helsinška federacija.

Na regionalnom nivou, osnovni ciljevi projekta jesu prevenција torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u ustanovama zatvorenog tipa (policijske stanice, zatvori, psihijatrijske ustanove. itd.), podrška pristupu nevladinog sektora ovim institucijama i pritisak na države u kojima se projekat odvija da omoguće takav nepristrasan i profesionalni monitoring.

Na nivou država, ciljevi projekta su:

- Podrška promeni negativne prakse u postupanju policije i zatvorskih službi;
- Podrška reformama koje bi doprinele usklađivanju domaćeg zakonodavstva sa relevantnim međunarodnim standardima i ratifikovanim ugovorima;
- Podizanje svesti građana o postojanju torture i nečovečnog postupanja od strane policije, zatvorskog osoblja, ili zbog uslova u kojima su smeštana lica lišena slobode.

U periodu april 2005 - mart 2006. godine, tim Helsinškog odbora je posetio sva tri kazneno-popravna zavoda zatvorenog tipa u Srbiji (Niš, Požarevac i Sremska Mitrovica), kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu, kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu, Vaspitno-popravni dom za maloletnike u Kruševcu i Specijalnu zatvorsku bolnicu u Beogradu.

U istom periodu tim je obišao i pritvorska i zatvorska odeljenja u sedam okružnih zatvora u Srbiji.

Po prikupljanju i sistematizaciji pojedinačnih izveštaja o svakoj od posećenih institucija Upravi za izvršenje zavodskih sankcija Republike Srbije i upravnicima ustanova, upućivana su pisma sa osnovnim nalazima i preporukama.

Nakon nekoliko poseta ustanovama, na iste adrese upućivani su kvartalni izveštaji sa kompletnim nalazima monitoringa i odgovarajućim preporukama.

Po obavljanju svih poseta planiranih za treću godinu realizacije projekta, sistematizacije i analize prikupljenih podataka, tim Helsinškog odbora sačinio je sumarni izveštaj objavljen u trećoj po redu publikaciji ovog tipa.

Jug Srbije: povezivanje mladih na lokalnom nivou

Helsinški odbor je ovaj projekat realizovao u periodu april-december 2005. zahvaljujući podršci Komisije za demokratiju Ambasade SAD u Beogradu.

Svrha projekta je bila da se učini prvi korak u približavanju mladih Srba i Albanaca na jugu Srbije - da ovi mladi koje deli duboko ukorenjeno nepoverenje starijih generacija pokušaju da razumeju koji su to problemi i brige koji opterećuju "drugą stranu", uvide da su im i ciljevi i težnje praktično isti, i da eventualno mogu da ih dostignu samo ako prevaziđu etničke i druge predrasude okoline, i zajedničkim snagama pokušaju da utiču na vlastitu budućnost.

Helsinški odbor je održao četiri trodnevne radionice od kojih je svaka okupila 20 polaznika iz albanske, srpske i romske zajednice na jugu Srbije (20-22. juli 2005. i 8-10. avgust 2005. u Preševu; 11-13. avgust u Bujanovcu; i 23-25. decembar u Preševu).

Iako je Helsinški odbor računao na otvorenost koja je svojstvena mladima, uočljiva podeljenost lokalnog stanovništva predstavljala je ozbiljan problem sa kojim se valjalo suočiti. Zato je ceo program, od izbora tema do izbora predavača, koncipiran na stalnom razgovoru i aktivnom učešću svih polaznika. Pored toga, »igranje uloga« koje je organizovano tokom svih radionica, suptilno i nenametljivo je usmerilo mlade iz različitih etničkih grupa na saradnju i zajednički nastup, i pokazalo se izuzetno produktivnim.

Mladi su na kraju ispravno rezimirali smisao poruka koje su i ovim putem prenošene: ustanovili su da dele mnoge zajedničke osobine, želje, ali i probleme; da su sputani istim ograničenjima, ali i da imaju razne mogućnosti na raspolaganju da stvari pokrenju nabolje; i, konačno, da su odgovorni za sopstvenu budućnost, ali, na određen način, i perspektive svog grada i celog regiona.

Imajući u vidu da se mladi Srbi i Albanci po pravilu međusobno ne družu i ne izlaze na ista mesta (postoje tzv. »srpski« i »albanski« kafići, odnosno mesta gde izlaze samo Srbi ili samo Albanci), Helsinški odbor smatra izuzetnim uspehom to što su ovi mladi ljudi, na kraju radionica, po prvi put zajednički izlazili na ista mesta, uprkos podozrivim pogledima lokalnog stanovništva i ostalih gostiju.

Mladi Srbi su rado prihvatili i odabir mesta za izlazak, iako se, recimo, radilo o »albanskom« objektu, dok su mladi Albanci po pravilu nastojali da održe komunikaciju na srpskom jeziku.

Prevazilaženje antisemitizma i nacionalističkih predrasuda

Od septembra 2005. godine Helsinški odbor, zahvaljujući podršci Saveta Evrope, radi na jednogodišnjem projektu pod nazivom "Prevazilaženje antisemitizma i nacionalističkih predrasuda". Baveći se ključnim izvoristima rasizma, antisemitizma, ksenofobije i netolerancije u današnjoj Srbiji, projekat nastoji da ukaže na pogubne posledice ovih pojava ne samo na mlade generacije, nego i proces tranzicije, modernizaciju zemlje i njeno uključivanje u savremene svetske tokove. Projektnim aktivnostima predviđen je jedan okrugli sto, četiri javne debate – u Beogradu, Novom Sadu, Somboru i Čačku – i izrada relevantne studije.

Okrugli sto pod nazivom «Nova srpska desnica i antisemitizam» održan je 2. novembra 2005. godine u beogradskom Medija centru. Antisemitizam u Srbiji se ne može posmatrati kao izolovani fenomen, već uzroke treba tražiti u opštoj radikalizaciji političke i društvene scene, zaključili su učesnici. U tom smislu, manifestacije antisemitizma su sastavni deo dominantne politike i ideologije isključivosti, koji negiraju i diskriminišu svaku različitost bila ona definisana na nacionalnoj, etničkoj, verskoj, ili bilo kojoj drugoj osnovi. Antisemitizam u Srbiji – čiji je intenzitet u disproportiji sa definitivno malobrojnog jevrejskom zajednicom – utoliko je opasniji jer se promovise i kroz preko 140 popularnih naslova koji podstiču mržnju prema „većito različitim“ Jevrejima. Kao promotere i nosioce takvog trenda, uvodničari su istakli poklonike dela tradicije Srpske pravoslavne crkve, koja se oslanja na vladiku Nikolaja Velimirovića i njegov prominentni antisemitizam, na javnoj sceni predstavljene brojnim grupama koje čine novu srpsku desnicu, zatim određene grupe u okviru pop kulture, kao i aktuelne vlasti kojima nedostaje politička volje da se na adekvatan način suoče sa porastom netolerancije u društvu.

Prva javna debata održana je u Novom Sadu 22. decembra 2005 pod nazivom «Rasizam, fašizam, ksenofobija...». Uvodničari su istakli da je današnja Srbija, svojom ukupnom političkom i društvenom klimom, plodno tlo za bujanje rasizma, fašizma i ksenofobije, koji se, štaviše, u poslednje vreme promovisu i kroz diskurs «nacionalnog pitanja» pojedinih političkih, intelektualnih i crkvenih krugova.

Priprema budućih lidera

Osnovna svrha ovog jednogodišnjeg projekta – koji se od jula 2005. realizuje zahvaljujući podršci Balkan Trust for Democracy – jeste da potstakne mlade ljude da se aktivno uključe u proces donošenja odluka na svim nivoima vlasti, i to naročito kada se radi o pitanjima koja zadiru u domene ljudskih i građanskih prava, i međuetničkih odnosa, da im približi set vrednosti

savremenog sveta i učini svesnim pogubnih posledica politika koje se zasnivaju na hegemonizmu, etničkoj isključivosti i konzervativnim ideologijama. Projekat se u celosti realizuje u Vojvodini, okuplja mlade ljude različitih nacionalnosti, uključuje tri trodnevna seminara pod zajedničkim imeniteljem – sprečavanje sukoba – i posetu Srebrenici grupe ranijih polaznika škola/seminara u organizaciji Helsinškog odbora.

Prvi od tri planirana seminara održan je 2-4. decembra 2005. u Novom Sadu. Sa velikim interesovanjem učesnici su pratili izlaganja članova omladinske grupe Helsinškog odbora, koji su boravili u Srebrenici povodom 10. godišnjice genocida počinjenog u ovom bosanskom gradu. Način na koji je primljeno njihovo iskustvo nabijeno snažnim emocijama ukazao je da je Srebrenica i među mladima važna «tačka razlaza». Naime, dok je deo polaznika smatrao sa se masakr u Srebrenici politički instrumentalizuje da bi se prikriji zločini nad Srbima, drugi su stali na stanovište da se «fiksiranje» vlastite etničke grupe kao žrtve najčešće koristi da bi se izbeglo pitanje krivice i odgovornosti, i da se istorijska zrelost jedne zajednice ne dokazuje solidarnošću sa zločincima, nego primenom sankcija, krivičnih paragrafa i saosećanjem sa žrtvama.

Po završetku seminara polaznici su sami identifikovali tri ključna problema koji, po njihovom mišljenju, opterećuju današnju Vojvodinu – logore na teritoriji Vojvodine, «cena» kojom je Vojvodina platila rat i «odliv mozgova». Po mišljenju organizatora, seminar je uspeo da motiviše mlade ljude da sami pokreću pitanja vezana za nedavnu prošlost i aktuelnu situaciju, i da ih osposobi da od nadležnih institucija zahtevaju odgovoran i transparentan rad. Drugi seminar u nizu održan je takođe u Novom Sadu, 24-26. februara 2006.

Religija i ljudska prava

Kroz ovaj jednogodišnji projekat podržan od strane Fondacije "Heinrich Böll" Helsinški odbor za pokušao da faktografski ilustruje način na koji dominantna crkva u Srbiji – Srpska pravoslavna crkva – deluje u društvu u kojem nacionalistička i konzervativna ideologija dramatično potiskuju ionako mali potencijal za radikalne reforme. Projektna aktivnosti obuhvatale su izradu dve relevantne studije, kao i produkciju 50-minutnog dokumentarnog filma o odnosu crkva-država-društvo.

Studija prof. Milana Vukomanovića "O čemju Crkva (ne) može da se pita" polazi od postavke da se, naročito nakon 5. oktobra 2000, politizovana i politički instrumentalizovana Srpska pravoslavna crkva nametnula kao vrhovni arbitar u gotovo svim pitanjima društva i politike, i svojim konzervativnim, anti-evropskim i anti-zapadnim stavovima krenula da popunjave "vrednosni vakuum" nakon propasti komunizma. Panel pod istim nazivom, na kojem je predstavljena i ova studija, održan je u Novom Sadu 18. januara 2006. Uvodničari su bili prof. Milan Vukomanović, sociolog religije Mirko Đorđević, filozof Tomislav Žigmanov i filozof religije Miroslav Keveždi.

Novinar Radovan Kupres je autor druge studije "Srpska pravoslavna crkva i novi srpski identitet" o kojoj je raspravljano na panelu u beogradskom Medija centru 30. januara 2006. Studiju su, pored autora Kupresa, predstavili prof. Milan Vukomanović, sociolog religije Mirko Đorđević i filozof Obrad Savić.

Dokumentarni film »Srpska pravoslavna crkva i raspad Jugoslavije« u produkciji Helsinškog odbora daje faktografski uvid u delovanje Srpske pravoslavne crkve krajem osamdesetih godina, u punom jeku ratne propagande, u vreme ratova na prostoru bivše Jugoslavije i, naročito, nakon oktobra 2000, kada je izostao raskid sa velikosrpskim projektom. Film takođe nastoji da pojasni ideološko polazište dela crkvenih struktura, naročito onih koji se oslanjaju na učenje vladike Nikolaja Velimirovića i na zloupotrebu svetosavlja, ulogu svake dominantne religiozne organizacije u sekularnom društvu, itd.

Suočavanje sa dominantnom ideološkom matricom Srbije

Helsinški odbor od septembra 2005. godine radi na ovom izdavačkom projektu koji je podržalo Ministarstvo inostranih poslova Savezne Republike Nemačke preko Ambasade u Beogradu. Kroz originalne dokumente, zapise, sudske transkripte, izjave savremenika i svedočanstva o događajima koji su postali simbol zločina i zverstava počinjenih tokom ratova na teritoriji bivše Jugoslavije, projekat razotkriva dominantnu srbijansku matricu poricanja prošlosti.

Helsinški odbor je u okviru projekta do sada objavio sledeća izdanja:

"Srebrenica: od poricanja do priznanja" – drugo izdanje knjige koju je pripremila Sonja Biserko i koja je prvi put objavljena zahvaljujući podršci američkog Stejt dipartmenta. Knjiga daje širi uvid u kontekst masakra u Srebrenici, najmonstruoznijeg zločina počinjenog tokom ratova 1991-99. Sa stanovišta morala, srebrenički masakr ostaće upamćen ne samo kao prekretnica rata u Bosni, nego i simbol indiferentnosti Zapada. Jer, masakr u Srebrenici je bio ona ključna tačka koja je zapadnu civilizaciju naterala da se vrati svojim osnovnim vrednostima zasnovanim na antifašizmu.

"Dubrovnik: 'Rat za mir'" – pripremila Sonja Biserko. I nakon petnaest godina od višemesečne opsade Dubrovnika, u Srbiji još uvek nema spremnosti da se prihvati istina o učešću srpske strane, posebno o učešću JNA, u napadu na ovaj grad. Svako pominjanje razaranja Dubrovnika nailazi na rezervu u pogledu razmera samog razaranja, i, po pravilu, na sumnju da je sve to ipak bila samo "hrvatska ujdurma" radi sticanja nezavisnosti. Zbog toga je ova knjiga pre svega namenjena srbijanskoj i crnogorskoj javnosti.

"Milošević vs. Jugoslavije, tom III" i knjige o Vukovaru i Sarajevu tek treba da izađu iz štampe.

Strategija modernizacije Srbije na razmeđu XX i XXI veka

Ovaj jednogodišnji izdavački projekat, realizovan uz podršku Fonda za otvoreno društvo, ima za cilj da potstakne demokratsku konsolidaciju društva kroz naučnu, multidisciplinarnu evaluaciju strategije modernizacije Srbije dr Zorana Đinđića kao opozicionog stranačkog lidera i prvog demokratski izabranog premijera. Osnovni cilj projekta ujedno usko korespondira sa potrebom identifikacije «novog kulturnog modela» u sadašnjoj, strateški prelomnoj fazi razvoja srbijanskog društva.

"Među autorima već obimne literature o Zoranu Đinđiću ima onih koji smatraju da je njega već njegov tragični kraj – ubistvo u punoj snazi i u jedinstvenoj ulozi – učinio miljenikom istorije: 'Ubijeni vođa ulazi u nezaborav i legendu, i Đinđićevi krvnici obeležili su mu mesto među besmrtnicima'. To, međutim, nije izvesno", kaže u uvodu istoričarka Latinka Perović, koordinator projekta.

Projekat koji je okupio multidisciplinarnu grupu naučnih radnika – istoričara i drugih specijalista od kojih velika većina još od 1990. godina proučava modernizacijske procese u Srbiji XIX i XX veka – uskoro treba da rezultira zbornikom pod naslovom *"Zoran Đinđić: etika odgovornosti"*.

Helsinška povelja

Helsinška povelja je jedan od najznačajnijih dugoročnih projekata Helsinškog odbora – časopis koji izlazi od 1995. godina. U protekloj, 2005. godini, kao i u godini koja joj je prethodila, ovaj časopis, i to kao dvomesečnik, izlazi zahvaljujući podršci Norveškog helsinškog komiteta za ljudska prava.

Baveći se na analitički način relevantnim društvenim i političkim temama, i angažujući širok krug saradnika – osim istaknutih profesionalnih novinara, za *Povelju* pišu ugledna stručna i profesionalna imena angažovana na alternativnoj sceni – *Povelja* se profilisala kao jedini časopis u Srbiji koji bez uvijanja ulazi u suštinske probleme nasleđa Miloševićevog režima, i isto tako govori o suočavanju sa prošlošću, ratnim zločinima, haškim procesima, tranzicionom potencijalu Srbije, spremnošću društva da iskorači u pravcu modernih evropskih vrednosti i moralnih standarda.

Helsinška povelja uživa ugled u širokom krugu čitalaca u Srbiji, a pomno je prate i brojni kritičari delovanja Helsinškog odbora u celini. Ona je glasilo po kojem je Helsinški odbor prepoznatljiv u regionu, naročito u državama bivše Jugoslavije, dok je mnoge međunarodne institucije i organizacije, kao i pojedinačni istraživači, koriste kao pouzdan izvor ne samo informacija, već i analitičkih procena i prognoza. *Povelja* je u integralnom vidu

dostupna i na sajtu Helsinškog odbora, zajedno sa po sedam odabranih tekstova na engleskom jeziku.

Program obuke advokata i NVO koji se bave ljudskim pravima na teritoriji Srbije i Crne Gore za primenu presedana i standarda Evropske konvencije o ljudskim pravima pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu

Zajedno sa Holandskim helsinškim komitetom i *Interights*, London, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je jula 2005 pokrenuo trogodišnji projekat pod nazivom «Program obuke advokata i NVO koji se bave ljudskim pravima na teritoriji Srbije i Crne Gore za primenu presedana i standarda Evropske konvencije o ljudskim pravima pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu». Projekat se realizuje uz podršku Holandskog ministarstva inostranih poslova (program MATRA) i Instituta za otvoreno društvo, Budimpešta.

Na osnovu prijave koje su stigle na javni konkurs, i nakon pažljivog razmatranja kvalifikacija kandidata i intervjuja koji su obavljani zajedno sa predstavnicima Holandskog helsinškog komiteta i *Interightsa*, odabrano je dvadeset advokata i NVO aktivista mlađe generacije, koji se bave ljudskim pravima na teritoriji Srbije i Crne Gore. Svi oni će proći obuku koja obuhvata četiri petodnevna i jedan sedmodnevni seminar (dva seminara su već održana, i to u januaru i martu 2006). Svaki seminar se sastoji od predavanja i radionica kojima rukovode po dvoje istaknutih domaćih i međunarodnih stručnjaka. Prva četiri seminara su fokusirana na prava garantovana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, i kombinuju radionice sa simulacijama sudskih procesa. Peti i poslednji seminar u nizu je istovremeno i najintenzivniji deo obuke o osnovnim koracima koje treba preduzeti prilikom podnošenja predstavlki Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu. Na prvom seminaru – 18-22. januara na Fruškoj Gori – obrađivane su teme kao što su priroda propisa i presuda Evropskog suda za ljudska prava, razlike u interpretaciji, pristupu i razumevanju koncepata, teritorijalna i materijalna jurisdikcija, procedure Evropskog suda, pravo na život, i zabrana torture, ponižavajućeg i degradirajućeg tretmana i kažnjavanja.

Omladinske grupe Helsinškog odbora

Tokom 2005. godine Omladinske grupe pri kancelarijama Helsinškog odbora u Srbiji u Kragujevcu i Novom Sadu radile su na sledećim projektima:

1. *"Monitoring elektronskih medija: uticaj na mlade"*

U okviru ovog projekta članovi Omladinske grupe u Novom Sadu pratili su dve popularne emisije *talk-show* tipa, na televizijama "Most" i "BK". S obzirom na gledanost ovih emisija, cilj je bio utvrditi kakav uticaj one vrše na širu populaciju, a naročito na mlade, a sa aspekta tipa komunikacije koji se u njima primenjuje.

2. *"Učini nešto za svoju savest – Not Only Words"*

Ovom akcijom članovi OG u Novom Sadu predstavili su se populaciji mladih koja je posećivala festival "EXIT" koji se održava u njihovom gradu tokom tri dana trajanja. Osim deljenja promo-materijala, akcija je podrazumevala i podsećanje na 10 godina od masakra u Srebrenici. Reakcije mladih posetilaca festivala su bile različite.

3. *"Pravo na prava" – projekat iz 3 dela*

U toku je završna faza ovog projekta koji se sprovodi u saradnji sa Pokrajinskim ombudsmanom. Projekat podrazumeva rad mladih sa mladima, tako što članovi OG odlaze u osnovne i srednje škole u Vojvodini i razgovaraju sa učenicima na teme ljudskih i dečijih prava. Do sada su obišli svih 117 srednjih škola u Vojvodini, a u nastavku je projekat proširen i na osnovne škole. U toku je izrada plana nastavka ovog projekta, koji nailazi na odličan odziv učenika.

4. *"Nacionalni i evropski identitet u školskom sistemu"*

OG iz Kragujevca sprovela je istraživanje o tome kakav uticaj na mlade ima zvanična udžbenička literatura iz istorije. Rezultati su poražavajući, a štampani su u prigodnoj brošuri sa dodatnim tekstovima o kritičkoj istoriji, ulozi mitova, kolektivnom istorijskom pamćenju, zloupotrebi istorije i udžbenika... U toku je deljenje brošure i saopštavanje rezultata istraživanja zvaničnim institucijama, kao i široj učeničkoj i nastavničkoj populaciji. U planu je proširenje uzorka istraživanja i na druge gradove Srbije i Vojvodine.

5. *"Zdravo Evropo!"*

Brošura o činjenicama o Evropi, kao i o uslovima za ulazak u to društvo, uz prigodne razglednice, balone, lopte i zastavice deljena je učenicima u Kragujevcu, kao i građanima. U okviru ovog projekta OG iz Kragujevca

raspisan je i konkurs za osnovnoškolce za najbolje likovne i literarne radove na temu Evrope. Najboljima je dodeljena i nagrada.

6. "Ksenofobija u Kragujevcu"

Povdeni činjenicom da u Kragujevcu živi veliki broj Kineza, članovi OG rešili su da sprovedu istraživanje na ograničenom uzorku kako bi ustanovili kakav je odnos građana Kragujevca prema Kinezima, ali i da li Kinezi imaju nekih problema u komunikaciji sa svojim sugrađanima. Rezultati istraživanja su publikovani, a mediji u Srbiji su o rezultatima izvestili javnost.

*
* *

Predstavnici Omladinskih grupa Helsinškog odbora u Srbiji učestvovali su, tokom 2005. godine, na tri "Regionalne škole ljudskih prava za mlade Zapadnog Balkana", u okviru projekta koji finansira Norveški helsinški odbor. U saradnji sa svojim vršnjacima iz Omladinskih grupa pri drugim Helsinškim odborima u regionu, učestvovali su u zajedničkoj akciji obeležavanja 9. novembra, Međunarodnog dana borbe protiv fašizma i antisemitizma. Toga dana, prošle godine, aktivisti OG iz Novog Sada, Kragujevca, Zrenjanina i partnerske organizacije Centar za demokratsku inicijativu iz Jagodine, delili su sugrađanima materijale sa informacijom o važnosti ovog dana, kao i prigodno saopštenje Helsinškog odbora.

Početakom 2006. godine zvanično je formirana i omladinska grupa u Zrenjaninu. Grupa je sastavljena od mladih Zrenjaninaca koji su pohađali neku od edukativnih aktivnosti Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i formirana je na njihovu inicijativu. Slične inicijative javljaju se i u Zaječaru, Kikindi, Prijepolju, Novom Pazaru, Jagodini...

DOKUMENTARNA SERIJA U PRODUKCIJI
HELINSŠKOG ODBORA
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Pogled u prošlost **Srbija 1965 - 1991.**

AUTOR:
Izabela Kisić

KONSULTANT NA SCENARIJU:
Sonja Biserko

SNIMATELJI:
Miloš Radivojša, Rade Radivojša i Hakija Topić
ASISTENT SNIMATELJA:
Draško Begović
MONTAŽER:
Dragoslav Mihajlović

IZVRŠNI PRODUCENT:
Bojan Anđelić

REDITELJ:
Zlatko Paković

***Snimanje serijala pomoglo je Savezno ministarstvo inostranih poslova
Savezne Republike Nemačke u okviru projekta
"Suočavanje s istinom 2002"***

COPYRIGHT:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Zmaj Jovina 7, 11000 Beograd, SCG
tel. +381 11 3032 408; fax: +381 11 2636 429
e-mail: biserkos@eunet.yu;
http: //www.helsinki.org.yu

2003.

*DESET 60-MINUTNIH EPIZODA DOKUMENTARNE SERIJE POKUŠAJ SU DA SE BLIŽE
OBJASNE KLJUČNI DOGAĐAJI IZ NEPOSREDNE PROŠLOSTI, KOJI SU – DIREKTNO ILI
INDIREKTNO – DOVELI DO SLOBODANA MILOŠEVIĆA I JUGOSLOVENSKE
SUNOVRATA*

"Reforma 1965"

Kada su i zašto prekinuti procesi demokratizacije i decentralizacije zemlje? Da li je već tada nagovešten raspad Jugoslavije? Sukob modernih i konzervativnih, reformskih i antireformskih, centralističkih i federalnih snaga od šezdesetih dominira Savezom komunista Srbije, ali i srpskim društvom u celini. Studentski bunt 1968. i grupa Praxis. Period ključan za razumevanje procesa koji su doveli do raspada jugoslovenske države i ratova.

"Uspori i pad liberala"

Kao odgovor na težnje rukovodstava republika bivše Jugoslavije za sve većom samostalnošću, u srpskim intelektualnim krugovima javljaju se zahtevi za integracijom svih Srba, uglavnom na kulturnom planu. U isto vreme u Srbiji se pojavljuje alternativa i unutar komunističke partije, poznata kao liberali. Liberali rešenje za međunacionalne odnose vide u samostalnijem razvoju i većoj decentralizaciji Srbije, i doslednoj federalizaciji Jugoslavije.

"Otvaranje srpskog pitanja"

Krug oko književnika Dobrice Ćosića i grupa Praxis – jedni otvaraju srpsko nacionalno pitanje, drugi zagovaraju jugoslovenstvo. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih sličnost dve opozicione grupacije je nesporna – kritika jugoslovenskog socijalističkog sistema. Mnogi Jugoslaveni postaju Srbi. Koncept unitarne Jugoslavije prelazi u ideju o kulturnom jedinstvu srpskog prostora. Prilikom prijema u punopravno članstvo Srpske akademije nauka i umetnosti 1977. godine, Ćosić drži slovo koje se od tada nadalje uglavnom interpretira kroz samo jednu rečenicu – "Srbi su pobednici u ratu, a gubitnici u miru".

"Ustav 1974"

Centralistički model upravljanja je definitivno potrošen. Debata koja prethodi donošenju ustava – sve učestalije se javno govori o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini, kao tamnici srpskog naroda. Ustav '74 - poslednji pokušaj da se kroz federalno uređenje sačuva višenacionalna zajednica, ali i jedan od uzroka njenog raspada. Ustav ne garantuje političke slobode i tržišnu ekonomiju, ali uspostavlja institucije koje treba da zamene Tita. Pokrajine dobijaju vlastite ustave i po svojim ingerencijama praktično su izjednačene sa republikama. Snažan otpor dominantne kulturne i političke elite većinskog srpskog naroda.

"Zaokruživanje nacionalnog programa"

Početak osamdesetih - intelektualne elite počinju kampanju za slobodu govora, koja okuplja intelektualce iz cele bivše Jugoslavije. Jezgro vodećeg opozicionog kruga, Slobodnog univerziteta, čine profesori iz grupe Praxis. Sredina osamdesetih – srpsku javnu scenu počinju da osvajaju intelektualci koji, u predvečerje raspada zemlje i ratova, kao jedinu alternativu nude nacionalnu državu svih Srba. Zaokružuje se koncept koji, dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, postaje državna politika.

"Dogmatizacija partije"

Druga polovina osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji - ekonomska kriza, narasli dugovi, inflacija, nezaposlenost. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti, prvi pisani program i viđenje jugoslovenske krize, koji promovise nacionalno jedinstvo srpskog naroda i van Republike Srbije i pokrajina. U Sloveniji i Hrvatskoj, kao i u pokrajini Kosovo, jačaju tendencije ka većoj samostalnosti. U poslednjoj deceniji komunizma u Istočnoj Evropi, u Srbiji pobeđuje autoritarni koncept. Dogmatska struja u Savezu komunista Srbije, koja na Osmoj sednici poražava politiku kompromisa, ulazi u isto kolo sa nacionalističkim, opoziciono orijentisanim kulturnim elitama.

"Homogenizacija"

April 1987. - Slobodan Milošević odlazi u Kosovo Polje i poručuje: "Niko ne sme da vas bije". Juna 1989. na Gazimestanu objavljuje svoje viđenje krize: "Šest vekova posle kosovske bitke ponovo smo u bitkama, one nisu oružane, mada ni takve nisu isključene". Berlinski zid je srušen. Umesto reforme političkog i ekonomskog sistema, srpska vlast, kulturne elite i vodeće opozicione stranke nastale 1990. praktično postižu konsenzus oko koncepta Velike Srbije.

"Kosovo"

Emancipacija albanskog naroda na Kosovu nakon Drugog svetskog rata i istorijat kosovske autonomije. Zašto kosovski Albanci 1968. traže republiku? Zašto se iseljavaju Srbi i Crnogorci? Kako su srpske vlasti gušile svaku pobunu Albanaca. Represija prema političkim zatvorenicima najizraženija je upravo na Kosovu. Ukidanje autonomije Kosova nakon neviđene antialbanske kampanje tokom osamdesetih godina.

"Uloga Jugoslovenske narodne armije"

Reorganizacija JNA i rasformiranje teritorijalne odbrane osamdesetih. Srbija se priprema za rat. Vojni vrh procenjuje da je Milošević "jedini zagovornik" SFRJ, a time i njenih interesa. Armija se udaljava od drugih jugoslovenskih republika, pretvara u srpsku vojsku i igra ključnu ulogu u raspadu Jugoslavije.

"Međunarodna zajednica i jugoslovenska kriza"

Međunarodna zajednica pokušava da sačuva Jugoslaviju – da li i kako? Nemačka i Vatikan priznaju nezavisnu Hrvatsku, ali pod određenim uslovima. CIA predviđa raspad Jugoslavije. Konferencija u Hagu – poslednji pokušaj međunarodne zajednice da spreči rat na teritoriji SFRJ. Paralelno se otvaraju mogućnosti za uključivanje SFRJ u evroatlantske organizacije i programe - Savet Evrope, PHARE, Evropska banka za obnovu i razvoj, proces pridruženja Evropskoj zajednici...

DOKUMENTARNI FILM
 HELSINŠKOG ODBORA
 ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Srpska pravoslavna crkva i raspad Jugoslavije

AUTOR:
Izabela Kisić

KONSULTANT NA SCENARIJU:
Sonja Biserko

SNIMATELJI:
Miloš Radivojša, Rade Radivojša

ASISTENT SNIMATELJA:
Zoran Živković

MONTAŽER:
Dragoslav Mihajlović

REDITELJ:
Zlatko Paković

***Snimanje serijala pomogla Fondacija Heinrich Böll
 u okviru projekta "Religija i ljudska prava"***

COPYRIGHT:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
 Zmaj Jovina 7, 11000 Beograd, SCG
 tel. +381 11 3032 408; fax: +381 11 2636 429
 e-mail: biserkos@eunet.yu;
 http: //www.helsinki.org.yu

2006.

Izdavaštvo

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
	Hate Speech as Freedom of Speech		1995.
	In the Name of Humanity (Collect. of documents)		1996.
	Srpskohrvatski odnosi i problem izbeglica (Beograd, 30-31. januar 1997)		1997.
	Lex, pištaljke i laži		1997.
	Pucanje duše	Janja Beč	1997.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Ulcinj, 23-25. jun 1997. / Dialogu Serbo-Shqiptar Ulqin, 23-25. qershor 1997.		1997.
	Radikalizacija društva u Srbiji		1998.
	Radicalisation of the Serbian Society		1998.
Dokumenti	Samoopredeljenje između autonomije i otepljenja / Vetëvendosja midis autonomisë dhe shkëputjes	Milenko Marković ed.	1998.
Dokumenti	Kosovo: pravo i politika - Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine / Kosovo: Law and Politics - Kosovo in Normative Acts before and after 1974		1998.
Dokumenti	Međunarodna zajednica i Kosovo Zbirka relevantnih dokumenata / International Community and Kosovo Collection of Relevant Documents		1998.
	Građanin u pravnom sistemu SRJ	Grupa autora	1999.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Bgd, 21-22 nov. 1998. / Dialogu Serbo-Sqiptar Bgd, 21-22 Nën. 1998.		1999.
	Radnici i sindikati u Srbiji / Workers and Trade Unions in Serbia		2000.
	Manjine u Srbiji		2000.
	Minorities in Serbia		2000.
	Ka svetu bez mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2000.
	I jugoslavija konačno protiv mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2001.
	Izbeglice u Srbiji: Između integracije i mogućeg povratka / Refugees in Serbia: Between Integration and Sustainable Return	Vladimir Ilić	2001.
	Ljudska prava u Srbiji 2000	Godišnji izveštaj	2001.

	Human Rights in Serbia 2000	Annual Report	2001
	Ljudska prava u tranziciji – Srbija 2001	Godišnji izveštaj	2002.
	Human Rights in transition – Serbia 2001	Annual Report	2002
	Ljudska prava u senci nacionalizma – Srbija 2002	Godišnji izveštaj	2003.
	Human Rights in the Shadow of Nationalism – Serbia 2002	Annual Report	2003
Dokumenti	Vojna tajna (1 i 2)	Vladan Vljaković	2004.
	Ljudska prava i odgovornost – Srbija 2003	Godišnji izveštaj	2004.
	Human Rights and Accountability – Serbia 2003	Annual Report	2004
	Odabrani eseji (1)	Mladi autori	2004.
	U potrazi za građanskim identitetom – 10 godina Helsinškog odbora u Srbiji	Grupa autora	2004.
	Izveštaj o antipersonalnim minama u SCG		2004.
	Kosovo – Lanac uzroka (1225 p.n.e. – 1991) i posledica (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Kosovo – A Chain of Causes (1225 B.C. – 1991) and Consequences (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Kosova – Zinxhiri i shkaqeve (1225 B.C. 1991) dhe i pasojave (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Ljudska prava i kolektivni identitet – Srbija 2004.	Godišnji izveštaj	2005.
	Human Rights and Collective Identity – Serbia 2004	Annual Report	2005.
Dokumenti	Svedočenje pred Specijalnim sudom Vladimira Popovića na suđenju za ubistvo Zorana Đinđića	Vladimir Popović	2005.
	Odabrani eseji (2)	Mladi autori	2005.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Helsinki Files 1	Srpska elita	Grupa autora	2000
Helsinki Files 1	Serbian Elite	Group of authors	2000
Helsinki Files 1	Srpska elita / drugo izdanje	Grupa autora	2001
Helsinki Files 1	Serbian Elite / second edition	Group of authors	2001
Helsinki Files 2	Potencijal za promene	Grupa autora	2000
Helsinki Files 2	Potential for Changes	Group of authors	2000
Helsinki Files 3	Rusija, Srbija, Crna Gora	Grupa autora	2000
Helsinki Files 3	Russia, Serbia, Montenegro	Group of authors	2000
Helsinki Files 4	Individualna i kolektivna prava manjina	Izlaganja sa ok. stola	2001
Helsinki Files 4	Individ. and Collect. Rights of Minorities	Round-table speeches	2001
Helsinki Files 5	"Otpor" – više ili manje od politike	V. Ilić	2001
Helsinki Files 5	"Otpor" – in or beyond Politics	V. Ilić	2001
Helsinki Files 6	Slučaj Ivan Stambolić	Dokumenti	2001

Helsinki Files 6	Case of Ivan Stambolić	Documents	2001
Helsinki Files 7	Haški tribunal: naš nesporazum sa svetom	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinki Files 7	The Hague Tribunal: Discord between us and the world	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinki Files 8	Manjine i izbeglice u Vojvodini	V. Ilić	2001
Helsinki Files 8	Minorities and refugees in Vojvodina	V. Ilić	2001
Helsinki Files 9	U trouglu državne sile – vojska, policija, paravojska	Grupa autora	2001
Helsinki Files 9	In the triangle of the state power	Group of authors	2001
Helsinki Files 10	Nenaučena lekcija – srednjoevropska ideja i srpski nacion. program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinki Files 10	Unlearned lesson – centraleuropean idea and serb national program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinki Files 11	Balkanski Rašomon – istorijsko i literarno viđenje raspada SFRJ	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinki Files 11	The Balkans Rachomon – historiography and literature on dissolution of SFRY	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinki Files 12	Tranzicija i manjine	Izlaganja sa ok. stola	2002
Helsinki Files 12	Transition and Minorities	Round-table speeches	2002
Helsinki Files 13	Prošlost kao izazov pravu	Vladimir Vodinelić	2002
Helsinki Files 13	The past as Challenge to the Law	Vladimir Vodinelić	2002
Helsinki Files 14	Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i "Vlaško pitanje" / Rumanii sau Romanii din Serbia de rasarit...	Dragomir Dragić	2002.
Helsinki Files 15	Nacionalne manjine i pravo	Grupa autora	2002.
Helsinki Files 15	National Minorities and Law	Group of Authors	2002
Helsinki Files 16	Tačka razlaza (povodom polemike vodene na stranicama lista "Vreme" od 1. 08. do 21. 11. 2002)	-	2002.
Helsinki Files 17	Kako do evropskih standarda (zatvori u Srbiji 2002-2003)	-	2003.
Helsinki Files 17	How to Attain European Standards (The Situation of Serbian Prisons 2002-2003)	-	2003.
Helsinki Files 18	Oltar i kruna	Bojan Aleksov, Dragoljub Jovanović	2004.
Helsinki Files 19	Između načela i prakse (položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji)	Izlaganja sa okrugl. stola	2004.
Helsinki Files 20	Rasplitanje kosovskog čvora – pogled sa obe strane (na srpskom, albanskom i engleskom jeziku)	Fahri Musliu i Dragan Banjac	2005.
Helsinki Files 21	Srpsko-albanski dijalog 2005. – budući status Kosova	Izlaganja sa okruglog stola	2005.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Helsinške sveske 22	Srbija između ustava i ustavnosti	Marijana Pajvančić	2005.
Helsinške sveske 23	Žene i deca - Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka	Zbornik	2006.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Svedočanstva 1	Ljudi, događaji i knjige	Latinka Perović	2000.
Svedočanstva 1	Ljudi, događaji i knjige / 2. izdanje	Latinka Perović	2000.
Svedočanstva 2	Ima li rezonance	Novak Pribičević	2000.
Svedočanstva 3	Hronika međunarodne izolacije	Milan Šahović	2000.
Svedočanstva 4	Put u varvarstvo	Srđa Popović	2000.
Svedočanstva 5	U raskoraku sa svetom	Milivoje Maksić	2001.
Svedočanstva 6	Portreti	Slobodan Inić	2001.
Svedočanstva 7	Svet i jugoslovenska kriza	Ljubivoje Aćimović	2001.
Svedočanstva 8	Katarza i katarakta	M. Stanisavljević	2001.
Svedočanstva 9	Glib i Krv	Bogdan Bogdanović	2002.
Svedočanstva 10	Koren zla	Ivan Stambolić	2002.
Svedočanstva 11	Poslednja šansa za Jugoslaviju	Haška konferencija	2002.
Svedočanstva 12	Druga Srbija - 10 godina posle	Zbornik	2002.
Svedočanstva 13	Kosovo: realnost i mit	Ilija Đukić	2003.
Svedočanstva 14	Hronika uzaludnog otpora	Slobodan Beljanski	2003.
Svedočanstva 15	Krhka srpska vertikala	Marko Nikezić	2003.
Svedočanstva 16	Ispisivanje vremena, u međuvremenu	Laslo Vegel	2003.
Svedočanstva 17	Poslednja instanca (1, 2 i 3)	Srđa Popović	2003.
Svedočanstva 18	Srbija na orijentu	Sonja Biserko	2004.
Svedočanstva 19	Srbija i svet: Između arogancije i poniznosti	Živorad Kovačević	2004.
Svedočanstva 20	Milošević vs Jugoslavija (1 i 2)	Zbirka dokumenata	2004.
Svedočanstva 21	Izbeglice - žrtve etničkog inženjeringa	Grupa autora	2004.
Svedočanstva 22	Srebrenica: Od poricanja do priznanja	Zbirka dokumenata	2004.
Svedočanstva 23	Etnologija svakodnevnog života	Aleksandar Bošković	2005.
Svedočanstva 24	Dubrovnik: "Rat za mir"	Zbirka dokumenata	2006.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Ogledi 1	U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"	Olivera Milosavljević	2002.
Ogledi 2	Politika i politika	Miodrag Marović	2002.
Ogledi 3	Prevladavanje prošlosti (uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka)	Todor Kuljić	2003.
Ogledi 4	Srpska konzervativna misao	Mirko Đorđević (ed.)	2003.
Ogledi 5	Srpski ratovi rečima 1884-2000	Mihailo Bjelica	2003.
Ogledi 6	Potiskivanje i poricanje antisemitizma - Sećanja na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi	Jovan Byford	2005.